

Verzet en verlangen

De constructie van nieuwe ruraliteiten rond de mkz-crisis
en de trek naar het platteland

Tjirk van der Ziel

Promotor:

Prof. dr. ir. J.D. van der Ploeg, hoogleraar rurale sociologie

Co-promotor:

Dr. H. de Haan, universitair hoofddocent leerstoelgroep sociaal-ruimtelijke analyse van landgebruik m.b.a.v. recreatie en toerisme

Promotiecommissie:

Prof. dr. G.W.J. Rooijackers, Universiteit van Amsterdam

Prof. dr. H.J.M. Goverde, Katholieke Universiteit Nijmegen

Prof. dr. J. Lengkeek, Wageningen Universiteit

Prof. dr. P. Kooij, Wageningen Universiteit

Dr. ir. J. Frouws, Wageningen Universiteit

Verzet en verlangen

De constructie van nieuwe ruraliteiten rond de mkz-crisis
en de trek naar het platteland

Tjirk van der Ziel

Proefschrift
ter verkrijging van de graad van doctor
op gezag van de rector magnificus
van Wageningen Universiteit,
prof. dr. ir. L. Speelman,
in het openbaar te verdedigen
op woensdag 5 november 2003
des namiddags te vier uur in de Aula

‘Nederigheid tegenover de bloem aan de boomgrens opent de weg die bergopwaarts voert.’

Dag Hammarskjöld, *Merkstenen*

Foto-omslag: Jacqueline Midavaine, Aerial Maps & Imaging

ISBN nr 90-5808-880-4

Inhoudsopgave

	Pag.
<i>Voorwoord</i>	vii
1 <i>Inleiding</i>	1
Contrasten op het platteland	1
Thema en casestudies	10
Methodologie	15
Korte leeswijzer	17
2 <i>Verbrokkeld boerenland</i>	19
Inleiding	19
Parkstad Nederland	19
Ruraliteit als sociale constructie	24
Nieuwe rurale beelden	30
Discoursanalyse	38
Eindnoten	48
3 <i>Mkz-steunpunt Nijbroek</i>	49
Inleiding	49
Alarmfase 3	49
De driehoek	60
Het doek valt	65
Blokade	69
Keerpunt	72
Eindnoten	80
4 <i>'Er staat geen Chineesche muur om Nederland'</i>	81
Inleiding	81
Mkz in het verleden	81
Het platteland toegeëigend	93
Agrarische identiteit	98
Non-vaccinatiebeleid	103
Eindnoten	114
5 <i>Angst achter arcadische façades</i>	120
Inleiding	120
Boer en koe	120
Contact met de media	122
Randstedelijke verbeelding	130
Verslaggeving	137
Mkz als mediahype	142

Ingezonden brieven	148
Eindnoten	151
6 <i>Breekbare idylle</i>	153
Inleiding	153
Vruchtbare IJsselvallei	153
Platteland onder spanning	156
Hobbydierhouderij	165
Rurale identiteit	170
Aparte hobbywerelden	173
Groen wonen	181
Eindnoten	184
7 <i>Oude landleven, nieuwe natuur</i>	186
Inleiding	186
Koeschilders	186
Nationaal symbool	195
De rurale verbeelding	199
Natuurbeelden	205
Het platteland in de film	212
De trek naar het platteland	220
Eindnoten	222
8 <i>De populariteit van landelijkheid</i>	224
Inleiding	224
Stedelijk onbehagen	224
De ideale jeugdijaren	228
Stedelingen op het platteland	243
Platteland in regio's	248
Rurale levensstijlen	258
Eindnoten	260
9 <i>Almen, oester vol parels</i>	265
Inleiding	265
Nieuwkomers	265
Karakteristiek dorp	270
Dorpsleven	280
Bedreigd platteland	284
De toekomst	295
Eindnoten	298
10 <i>Wonen naast schonkige boegen</i>	299
Inleiding	299
Gelselaar	299
De IJsselvallei	306
MRIJ-vee	314
Heroriëntatie na de mkz	319
Wat wil de koe?	323
Eindnoten	325

11	<i>Scharrelen, wroeten en grazen?</i>	327
	Inleiding	327
	Koe en landschap	327
	Commissie-Wijffels	334
	Het nieuwe platteland	341
	Naar nieuwe rollen	345
	Nieuw mkz-beleid	356
	Eindnoten	363
12	<i>De strijd om het platteland</i>	367
	Inleiding	367
	Breukvlakken	367
	Paradoxen van ruraliteit	372
	Tussendiscoursen	376
	Omgaan met dierziekten	379
	Lokaliteiten	383
	Nogmaals: ruraliteit	385
	Eindnoten	386
	<i>Bijlage: Het Nederlandse en Europese mkz-beleid</i>	387
	Literatuur	399
	<i>Samenvatting</i>	415
	<i>Summary</i>	420
	<i>Curriculum Vitae</i>	425

Voorwoord

Sion is het platteland in een notendop, zei mijn vrouw Tineke ooit. Zij is geboren en getogen in deze tuindersbuurt, een voormalige buitenplaats en klooster tussen Delft en Rijswijk waarvan de grachten nog altijd in het landschap liggen gegoten als een ferme vingerafdruk uit een roemrijk verleden. Het stekkenbedrijf van haar vader en broer floreert uitstekend maar het voortbestaan is al jaren onzeker door grootstedelijke uitbreidingsplannen. De ene na de andere tuinder stopt of verkast naar elders. Over pakweg tien jaar zal dat prachtig stukje platteland vermoedelijk zijn verdwenen.

Via Tineke maakte ik kennis met haar oom en tante. Stedelingen die vanuit hartje Delft in 1980 naar Lunteren vertrokken, daar een woonboerderij opknapten en vervolgens 14 jaar als noodzakelijke bijverdienste gingen boeren met ruim 200 mestvarkens. Voor Henk, die op z'n vijfde van Veendam naar Delft verhuisde, betekende de trek naar buiten de realisering van een langgekoesterde droom; voor Lydia was het platteland een volstrekt andere wereld die zij met flink aanpakken en een portie doorzettingsvermogen heeft leren kennen. Hun zoon Jos heeft met zijn middelbare agrarische opleiding en Australië-ervaring bij boeren zijn draai op het platteland al helemaal gevonden.

Ik noem deze situaties omdat de achtergronden van transformatieprocessen op het Nederlandse platteland mij intrigeren. De toekomst van de landbouw en nieuwe functies voor en op het landelijk gebied, de voorbeelden liggen voor het oprapen. Deze ontwikkelingen kwamen eind 1999 concreet aan de orde toen Jan Douwe van der Ploeg mij de gelegenheid bood een promotie-onderzoek uit te voeren bij zijn leerstoelgroep rurale sociologie. De insteek sprak mij aan: het lokale verhaal van (nieuwe) plattelandsbewoners. Na een jaar kreeg het onderzoek onverwacht een andere wending. Nabij het gebied waar ik het eerste deel van het veldwerk had afgerond, bleek mond- en klauwzeer te zijn uitgebroken, nota bene in de IJsselvallei, mijn geboortestreek. De mkz werd een regelrecht drama voor betrokkenen in en buiten de agrarische sector, waarvan de afloop op dat moment uiterst onzeker was. Ik wilde mijn onderzoek uitbreiden met hun verhalen, hun belevingen, en deze vervlechten in de bredere context van veranderingen op het platteland. Het resultaat ligt hier.

Mijn dank gaat in de eerste plaats uit naar alle personen die onder soms moeilijke omstandigheden hun verhaal hebben willen vertellen. Het waren er vele en zonder hun grote bereidwilligheid was dit onderzoek niet tot stand gekomen. Daarnaast

wil ik enkele namen noemen van mensen die op welke wijze ook een bijdrage aan dit onderzoek hebben geleverd: Johan van de Minkelis, voor de tijd die hij voor mij heeft willen vrijmaken om het geheel van commentaar te voorzien; Ton Veen, bij wie ik altijd kon aankloppen en op een luisterend oor kon rekenen; Jan Lok, voor de brainstormsessies in het begin van het veldwerk; Hans Troost, voor zijn uitstekende introductie in en achtergrondinformatie over het onderzoeksgebied; Jan Douwe van der Ploeg en Henk de Haan, mijn promotor en respectievelijk copromotor, die met hun waardevolle adviezen de uitgangspunten van het onderzoek in het oog bleven houden, in vol vertrouwen op de goede afloop; Ans van der Lande, voor haar onvermoeibare inzet, het vaste baken bij de afwerking op wie ik in de laatste fase kon terugvallen; mijn ouders die bescheiden op de achtergrond de voortgang van het onderzoek met warme belangstelling hebben gevolgd; en ten slotte Tineke, die altijd een balans probeerde te vinden tussen werk en ontspanning en altijd weer klaarstond, ook in perioden toen het helaas niet goed met je ging – ik ben je erg veel verschuldigd.

Ede, juli 2003

1 Inleiding

Contrasten op het platteland

Koeien dwingen respect af. Warmbloedige wezens, romig getinte dieren met hun zwaaiende heupen, hun tonbrede buiken en opgezwollen uiers; traag bewegende dieren die aan één uiteinde smakkend uit een trog vol voer eten terwijl ze aan het andere worden leeggezogen door vier pulserende, onvermoeibare, mechanische monden – de onveranderlijke rust in het leven van iedere koe dankzij het gemak waarmee zij haar volle uiers laat masseren en daarna haar melk in doorzichtige slangen laat vloeien naar de blinkende roestvrijstalen vaten tot zij tevredenmakend leeggemolken is. Een paradijselijk leven.

De Amerikaanse schrijver Roth (2000:62) schetst op indringende wijze het leven op een kleine zuivelboerderij, waar 11 koeien op zeer persoonlijke zorg kunnen rekenen en allemaal een naam hebben in plaats van een genummerd oormerk ter registratie en om ze uit elkaar te houden, wier melk gretig aftrek vindt bij talloze stedelingen die in deze plattelandsomgeving zijn komen wonen, niet alleen gepensioneerden maar ook gezinnen met kinderen, op de vlucht voor frustraties, verontreiniging en verwording van de grote stad. In het plaatselijk weekblad staat geregeld een ingezonden brief van iemand die een beter leven aan een zandweggetje heeft gevonden en eerbiedig spreekt over de melk van deze boerderij, zo rijk aan natuurlijke voedingsstoffen, ‘niet alleen als smakelijke drank maar ook als belichaming van de verfrissende, zuiverende landelijke reinheid die hun door de stad gehavende idealisme eist’.

Bij Roth spat de landelijke dromerigheid van de pagina's. De vertroetelde volbloed-Jerseys, het ritme van de weke, druipende, draderige herkauwmassa, de precies afgewogen porties voer en vitamine, het afmelken, de logge lijven, de melkstal met zijn grote spoelbakken, waterslangen en steriliseerunits, het borstelen van kleppen, pakkingen, stoppen, plaatjes, voeringen, nappen, schijfjes tot ze brandschoon en steriel zijn. ‘Het enige wat je hoorde was het klapwieken en tsjilpen van de boerenzwaluwen die daar nestelden en die door de dakspanten zoefden waar de stal zich achter ons verbreedde, het geluid van de korrels die in de cementen trog vielen als ze de voeremmer leegschudde, en het schuifelende gestommel van de nauwelijks opgetilde hoeven op de vloer van de melkstal terwijl

2 *Verzet en verlangen*

Faunia de koeien in de halskraag zette, duwend, sleurend, sturend, en dan het zuigend geluid, het zachte, diepe ademen van de melkpomp' (*ibid.*:66).

Maart 2001. De IJsselvallei. Het wil met het voorjaar nog niet echt lukken. Een koude wind sproeit sneeuwvlokken over de kale vlakten maar toch maakt het platteland zich al langzaam op voor een volgend groeiseizoen dat dadelijk met nieuw leven zal openbarsten. Een cameraleens glijdt gevoelig langzaam langs handen die voederen, melken, kloppen, aaien; een vochtig runderoog, een koe die haar pasgeboren kalf schoonlikt. Het tafereel ademt rust en vrede. Zo is het altijd geweest en zo zal het altijd gaan. Maar dan! Klopjacht, spuitjes, een hand die een touw rond de nek van een kalf losknoopt, een tang op een kop, een kramp, dan ploffen poten weg en kletst een koeienlijf op de betonnen vloer van een erf, het leven ebt weg. '*Killing Fields*', staat op een groot bord in een weiland. Levenloze dieren, de poten stijf omhoog, eromheen stappen blauwe benen in groene laarzen. Een koe trappelt in doodstrijd, een siddering trekt door een schaap. Bloedplekken. Een halve hoef. Een afgebroken hoorn. Grippers schuiven de stapels bijeen, holle klappen op de bodem van een container.

Een jonge boer aan de IJsseldijk in Welsum presenteert een plan om zijn vee in quarantaine te houden want hij wil koste wat kost ruiming voorkomen – dat betekent 12 maanden in volledig isolement, strikte controle op hygiëne, voldoende capaciteit voor mest en kalveren, een eigen verwerkingskanaal voor de melk – maar het mag niet baten. Wilma, Heleen, Sabina, Betsy, Toosje, Dina, Mathilde, Wendy, Hilly, Gerlof, Tokia, Diana, Saartje. Vele duizenden dieren vinden tijdens de mond- en klauwzeercrisis van voorjaar 2001 de dood: koeien, schapen, geiten, hangbuikzwijntjes, dieren van veehouders en eigenaren van hobbydieren. Tranen bij lege stallen.

In een filmdocument van de Amsterdamse cineaste Hamming (2002) merkt een boerin op: 'Sommigen zeggen: het is maar een koe. Maar zo is het niet. Je bent zo verknocht aan je beesten.'

Nieuwe ruraliteiten

Harmonie en drama. Landelijke vrede en dodelijk onheil. Het platteland herbergt grote tegenstellingen. Waar de een verloren gewaande waarden van respect jegens natuur en medemens afstoft en aan zijn hart drukt, moet de ander lijdzaam toezien hoe deze waarden tot de grond toe worden afgebroken. Er is een contrast tussen enerzijds harmonie en gemoedelijkheid en anderzijds isolement en onteigening. Beide lijnen vormen het hart van dit onderzoek. Ze zijn terug te vinden in de beschrijving en analyse van twee casestudies: de populariteit van landelijk wonen als lange-termijnontwikkeling, en de mond- en klauwzeercrisis in de IJsselvallei als

een plotselinge tragedie. Beide ook vinden plaats tegen de achtergrond van enkele fundamentele veranderingen in de samenleving.

Zo verkreeg het platteland sinds de jaren vijftig als gevolg van het Nederlandse en Europese landbouwbeleid een ander uiterlijk. De gevolgen van deze modernisering waren voor landschap en bewoners ronduit dramatisch, schrijft de Amsterdamse socioloog Schuyt. Intensieve productieprocessen, concentratie van productie, inkrimping van het areaal én sterke daling van de agrarische beroepsbevolking maakten in relatief korte tijd een einde aan de door eeuwen heen opgebouwde, sociaalruimtelijke verscheidenheid en karakteristieken van het Nederlandse platteland. Tegelijkertijd bracht de groeiende mobiliteit tal van stedelingen naar buiten, als uiting van nieuw verworven individuele vrijheid. Schuyt (2000:213) vindt het merkwaardig dat de cultuurhistorische dimensies van hun massale territoriale onthechting tot nu toe goeddeels onderbelicht zijn gebleven.

In het academische discours hebben deze processen geleid tot aandacht voor nieuwe patronen van differentiatie op het hedendaagse platteland. Deze vloeien voort uit twee algemenere trends als globalisering en de veranderende samenstelling van de plattelandsbevolking (Marsden 1999:505). De eerste ontwikkeling verwijst naar de landbouweconomie, traditioneel de belangrijkste focus van ruraal onderzoek. Boeren zijn onderworpen aan steeds complexere eisen die hen dwingen tot een spreidstand: enerzijds als gespecialiseerde producent voor verre markten, anderzijds als multifunctionele plattelandsondernemer voor de regio. Hieruit worden mogelijk nieuwe strategieën ontplooid om de tegengestelde krachten van globalisering en lokalisering het hoofd te bieden. Kuypers (1996) spreekt in dit verband over de ‘cultuur van de vooruitgang’ versus de ‘cultuur van het overleven’.

De voortekenen zijn niet gunstig. Van der Ploeg (1999:432) wijst op het gevaar dat ‘landbouw en platteland in dit complexe spanningsveld zullen worden vernalen’. Hij wijt dat aan de dominantie van het expertsysteem dat voor de agrarische sector slechts één toekomstbeeld heeft ontworpen. Boeren moeten zich naar dat beeld schikken, omdat (wereld)markt en technologie als ijzeren wetmatigheden niet meer te veranderen zouden zijn. Zo is een moderniseringsdiscours ontstaan waarin enkel plaats is voor (versnelde) sanering en schaalvergroting. Omdat dat expertsysteem losgekoppeld raakte van de boerenpraktijk – ‘men weet niet wat op landbouwbedrijven gaande is’ – kregen duurzame alternatieven van maatschappelijk betrokken boeren nauwelijks voet aan de grond (*ibid.*:292). Dat zijn gemiste kansen, want de uitgestippelde route richting een liberalere wereldmarkt voor agrarische producten loopt voor Nederland spaak. Kortom: als we niet oppassen blijft geen boer meer over.

Het platteland als aantrekkelijke contramal van de stad vormt de tweede trend. Bell (1994:22) en Halfacree (1997:83) hebben gewezen op een heroriëntatie van veel

4 *Verzet en verlangen*

mensen op het landelijk gebied waar zij de natuur kunnen beleven, weg van de druk van het moderne leven. Veruit favoriet is natuur waarvan mensen de grootsheid kunnen ervaren, aldus De Groot & Van den Born (2002). Een dergelijk beeld van wildheid kan als basis dienen voor de gedachte dat natuur een heilzame, rustgevende dus gezonde werking heeft (Van den Berg & Van den Berg 2001:15). In de jaren negentig van de 20e eeuw verlieten veel mensen de stad om te zoeken naar rust, ruimte, een schoon milieu, mooie landschappen. Vooral het wonen nabij een beschermd natuurgebied leidt tot grote tevredenheid, zo valt op te maken uit internationaal onderzoek van Elbersen (2001:238,239). Als dit natuurverlangen van stedelingen aanhoudt zal het platteland opnieuw worden ingekleurd, betoogt De Groot (1999:45): ‘De natuur als vriend, daarna behandeld als vijand, toen verslagen, daarna geworden tot nieuwgezochte en tenslotte tot de nieuwgevondene.’ Met andere woorden: er ontstaat een nieuw platteland met oude en/of nieuwe natuur als moreel ijkpunt. Dat dit toekomstbeeld minder plaats toestaat voor de landbouw, lijkt wel zeker.

Maar platteland impliceert meer dan natuur. Het verwijst ook naar een bepaalde levensstijl, gebaseerd op oude volkswijsheden rond keuterboer en scharrelvee. Het contrasteert bovendien met wat we als ‘stedelijk’ ervaren. Wat die rurale eigenheid nu precies inhoudt, is echter lastig in een adequate formulering te vangen. Culturele beelden zouden dat gemis enigszins kunnen ondervangen, ‘als een onontwarbare mengeling tussen werkelijkheid en wenselijkheid’, oppert De Klerk (1999:6). Op het niveau van het alledaagse leven zou het gaan om rust en ruimte, om het historisch-authentiek monumentaal wonen, de nabijheid van een kleine, overzichtelijke, vitale gemeenschap. Veel dorpen maken een overgang door van werk- naar woon-gemeenschap: hier weet de dynamiek van het moderne bestaan – stedelijkheid – zich nog te schikken in een stabiele rurale orde. Landelijkheid (ruraliteit) luidt aldus: rust en genoeglijk leven in een rijke omgeving.

Ruraliteit, zo geeft de Raad voor het Landelijk Gebied in een advies in 2002 aan, omvat functionele en mentale aspecten, ofwel de sociaalculturele dimensie van het landelijk gebied. Daar waar mens en natuur elkaar raken ontstaat een voortdurende interactie en wederzijdse omvorming van het sociale en het natuurlijke. Ruraal betekent niet alleen puur natuur of voedselproductie; naast landbouw gaat het ook om sociale praktijken als jacht, vissen, bosbeheer, recreatie en wonen. Hoewel percepties van en opvattingen over ruraliteit in de loop van de tijd veranderen, staat één ding vast: hoe meer de wereld verstedelijkt, des te groter wordt de behoefte aan landelijkheid.

Maar dan betreft het wel een veelheid aan ruraliteiten die het toekomstige platteland in Nederland zal bepalen. Driessen (1995:45) meent vijf toekomstbeelden te kunnen onderscheiden, namelijk park-, *suburb*-, museum-, natuur- en modern platteland. Deze gebieden kennen meerdere functies naast elkaar met elk

een eigen sturing. Er is sprake van verschillende typen van rurale ruimten, al naar gelang hun integratie in het gehele urbane netwerk, kortom: een mozaïek van plattelanden, zegt Mormont (1987:18), de een nog agrarisch, de ander als natuurgebied, maar alle steeds vaker als speeltuin voor de stedeling. De meeste plattelanden zijn plekken om te genieten – van tuin, van hobbydieren, een plaats van de goede smaak: het zijn consumptielandschappen.

Betwiste ruraliteiten

Het Nederlandse platteland lijkt aan het begin van de 21e eeuw dus een metamorfose door te maken. Veel boeren zullen stoppen, luidt de algemene verwachting. Nieuwe sociale relaties ontkiemen en er ontstaat een verscheidenheid aan opvattingen over wat het platteland eigenlijk zou moeten zijn (Elerie 1994:28). Een romantisch beeld van bijvoorbeeld toeristen past slecht bij de oorspronkelijke dynamiek van het boerenbedrijf, aldus Urry (1995:79). Aan de begrippen ruraal en ruraliteit blijken vele betekenissen te kunnen kleven. Zowel stedelijke nieuwkomers als autochtone plattelandsbewoners uiten hun verwachtingen en denkbeelden in een aantal uiteenlopende beweringen over hun leefomgeving die samenvloeien in sociale representaties. Deze bevatten concrete beelden maar ook abstracte concepten (Halfacree 1993:29).

Representaties, ook wel mentale beelden of collectieve voorstellingen genoemd, hebben alles te maken met hoe wij de wereld om ons heen verbeelden. De term staat centraal in de semiotiek, de betekenisleer van tekens en objecten als woorden, gebaren en kleding: zij brengen boodschappen over. Ze zijn middelen, voertuigen, media aldus Hall (1997:28), *'which carry meanings because they operate as symbols, which stands for or represent (i.e. symbolise) the meanings we wish to communicate'*. Representaties vormen met andere woorden een symbolische wereld. Deze valt vrijwel nooit samen met de materiële wereld. Zoals dieren op verschillende wijzen kunnen worden verbeeld (als huisvriend, als vlees, etc.), zo waarderen mensen hun leefomgeving eveneens op zeer uiteenlopende wijzen, al naar gelang de betekenis die zij daaraan verbinden.

Deze specifieke sociale representaties worden vervolgens via discoursen gecommuniceerd. Een discours kunnen we eveneens zien als een middel voor het creëren, vaststellen en overbrengen van betekenissen, nu met het doel mensen te overtuigen van de juistheid ervan. Daarom heeft een discours vaak het karakter van een argumentatie. Tegelijk vormt het een bril die een bepaalde visie op de wereld genereert. Discoursen bezitten een virtueel karakter omdat ze niet (meer) rechtstreeks naar de omgeving verwijzen, maar zelfgeconstrueerde werkelijkheden als basis bevatten: zoveel discoursen, zoveel visies. Met behulp van

discoursanalyse zijn verbanden te leggen tussen deze denkkaders en het menselijk handelen.

Het concept 'discours' (Ned.: vertoog) is verre van eenvoudig. Jones (1995) maakt onderscheid tussen *academic*, *official*, *popular* en *lay discourses*, om aan te geven dat discoursen gekoppeld zijn aan actoren als academici en leken. Dit onderscheid kunnen we aanvullen en verfijnen. *Official discourse* valt op te splitsen in 'formal' (beleidsmakers) en 'professional' (deskundigen, experts): ze zijn vaak niet vrij van belangentegenstellingen. Een voorbeeld is een lagere overheid en een projectontwikkelaar. Ook *popular discourse* is ongelukkig gekozen, want het betreft een verzamelterm voor uiteenlopende actoren. In dit onderzoek maken we kennis met dit tussendiscours van intermediaire actoren die een zelfstandige rol spelen in het representeren van bepaalde denkbeelden. Goed beschouwd kennen nieuwsmedia verschillende categorieën met eigen functies en mogelijkheden als berichtgeving, commentaar, column, forum, reportage, recensie, etc. Aan de andere kant maken belangengroeperingen gebruik van (soms eigen) media om hun standpunten naar voren te brengen en een bepaald discours te beïnvloeden. Binnen elk van deze discoursen (van actoren) kunnen we ook discoursen met uiteenlopende inhoud waarnemen. (Voor een uitvoeriger verhandeling over discours en discoursanalyse, hoofdstuk 2.)

Discoursen bevatten krachtige beelden. Neem het moderniseringsdiscours over diverse ontwikkelingstrajecten voor de landbouw. In feite representeert dat discours een technologisch determinisme dat superieure productiefuncties in petto heeft voor de boer die 'met de tijd wil meegaan'. Voor achterblijvers is op den duur geen plaats meer. Een andere specifieke representatie vinden we bij de rurale idylle, die een onverbloemd nostalgisch beeld van afgelegen, traditionele waarden en ecologisch bewustzijn op een bepaald landschap projecteert. Zo'n positieve inkleuring wordt ingegeven door *'the village in the mind'*, een culturele constructie die sterke wortels zou hebben in westerse samenlevingen. Een dergelijke ideologische representatie van stedelingen is zo goed als losgekoppeld van de ruimte die ze representeert.

We ontwaren tal van andere denkbeelden over het platteland, de een dominanter dan de andere, van gemeenten, makelaars, projectontwikkelaars, waterschappen, VVV's, natuurorganisaties. Als die allemaal hun gang mogen gaan, dan krijgen we megaboerderijen, luxe villawijken, aaneengesloten natuurparken, recreatie-terreinen, overlooppolders, etc. Allemaal belangengroepen die hun zelfgeconstrueerde visie aan anderen willen opleggen om daarmee de sociale praktijk naar hun hand te zetten. Zoals Pratt (1991:261) het zegt: *'Space is, in a very real sense, a contested domain.'* Achter landschappen schuilen *'power plays'*, een arena van belangen, een strijdtoneel van representaties.

Dergelijke uitgangspunten leiden tot de interpretatie van betekenissen die aan plaatsen worden toegeschreven, en beïnvloeden de wijze waarop deze plaatsen worden verwoord en verbeeld. Mede op grond hiervan voorziet Mormont (1990:35) een symbolische strijd om nieuwe betekenissen van ruraliteit. We kunnen immers een bepaalde betekenis claimen *'because landscapes are texts interpreted by social groups in many different ways'*, meent ook d'Hauterrie (2001:408). Ruraliteit kunnen we aldus beschouwen als een sociale constructie waarvan verschillende componenten op lokale schaal sterk worden bediscussieerd. Zelfs de aloude parameters die ruraliteit tot in de jaren tachtig van de vorige eeuw bepaalden – plaats, ruimte, gebied, bevolking, levensstijlen – worden betwist want, betogen Cloke & Milbourne (1992:360), *'there is no longer one single rural space, but rather a multiplicity of social spaces that overlap the same geographical area'*. De geografische ruimte wordt ingewisseld voor een aantal sociale ruimten.

Stad en platteland kunnen we beschouwen als fysieke, als sociale en als symbolische ruimten. Deze drie dimensies vielen pakweg honderd jaar geleden nog samen: de geografische grenzen tussen stad en ommeland waren tevens de afbakening voor het sociale leven van stedelingen en plattelanders, en bleken ook de kaders te zijn voor de heersende beelden van stad en platteland (Asbeek, Van Dalen & Wissink 2002:157). Maar in de loop van de 20e eeuw begon de sociale ruimte steeds minder met de fysieke ruimte samen te vallen. Verantwoordelijk hiervoor zijn complexe processen als mobiliteit, functionele specialisatie, fragmentatie, ruimtelijke spreiding en concentratie, culturele homogenisering en differentiatie. Bovendien zorgde de mentale verstedelijking voor veranderingen in de symbolische ruimte. Tegenwoordig doen steeds minder mensen directe ervaringen op in en met het landelijk gebied. Hun sociale representaties komen lossier te staan van de rurale lokaliteit; wat overblijft is het rurale – als uitiem denkkader – *'in het hoofd'*. Vandaar dat Murdoch & Pratt (1993:425) concluderen: *'There is not one [rurality], but there are many'*.

Lokale ruraliteiten

Zo hebben we min of meer afscheid genomen van het concrete platteland. Ruraliteit en ruimte zijn in het rurale academische discours verheven tot hoog-abstracte begrippen; in plaats van fysiek-ruimtelijke categorieën zijn het sociaal-culturele constructies geworden. Want als ruraliteit een sociale constructie is, meent Pratt (1991:259), *'than localities, as particular spaces, and there are only particular spaces, must also be social constructions'*. Dat betekent een positionering binnen het zogeheten postmodernisme, waarin de symbolische wereld hoger wordt aangeslagen dan de materiële werkelijkheid. Er bestaan

‘meervoudige werkelijkheden’. (Voor het academische discours over de essentie van het rurale, hoofdstuk 2)

Voor het ‘opdoeken’ van het platteland is nog een andere reden denkbaar. Volgens d’Hauterrey (2001:414) opereren veel (rurale) onderzoekers vanuit een stedelijk perspectief. Ruraliteit zou minder van doen hebben met een *‘fixed location’*. Daarin klinkt de overtuiging door dat oorzaken van rurale veranderingen veelal in de nationale of globale economie zijn gelegen. Processen van individualisering, globalisering, technologische expertsystemen en tijd/ruimte-conversie zouden het belang van traditionele sociale verbanden doen inboeten. Voorondersteld wordt dat de globale economie unieke plaatsen gelijkenschakelt en daardoor moderne samenlevingen steeds homogener maakt.

Dat gebeurt niet alleen in de landbouw, waar het lokale als markt of ecosysteem werd ingeruild voor globale referentiepunten (export) zodat met name de intensieve veehouderij een *‘footloose’* sector kon worden. Ook de mens zou zich in toenemende mate van de ruimte loskoppelen, *‘re-articulated across indefinite tracts of space’* (Giddens 1991:18). Er is sprake van een *‘annihilation of space’* (Harvey 1989) met als resultaat een ‘ruimteloois landschap’: *‘While the milieu in which people live quite often remain the source of local attachments, place does not form the parameter of experience’*, aldus Giddens (1991:146,147). Traditionele natiestaten zouden hun langste tijd hebben gehad. Er ontwikkelt zich een wereldwijd netwerk van nieuwe gemeenschappen van hoogopgeleiden die in een kennis-economie zich meer met elkaar verbonden voelen dan met hun minder goed opgeleide landgenoten een paar kilometer verderop, signaleert de Amerikaanse journalist Kaplan (1999:31).

Dergelijke overwegingen roepen vragen op. Heeft de globalisering inderdaad lokaliteiten als unieke plaatsen uitgedumd? Als de dynamiek van de moderne economie in internationale voedselsystemen is geworteld en de landbouw zich afhankelijk heeft gesteld van exportmarkten, hoe reageren veehouders – en hobbydierhouders buiten de agrarische sector – dan bij een uitbraak van een dierziekte als mond- en klauwzeer? Als ruimte er niet meer toe doet, waaruit valt de trek naar het platteland dan te verklaren? Wat zeggen sociale representaties van stedelingen over de structurering en ordening van sociale praktijken op het lokale niveau? Abstracter gesteld: is het rurale enkel en alleen een mentale constructie?

Gezien deze vragen moeten we wellicht terug naar de concrete ruimte. In de eerste plaats draait de constructie van lokale ruraliteiten om macht. *‘It can help us to understand how particular identities, cultures and communities come into being and how certain of these are able to impose themselves on others’*, aldus Murdoch & Pratt (1993:424). Sociale representaties scheppen volgens Goodwin, Cloke & Milbourne (1995:1245) een kader voor meer inzicht in algemene patronen van rurale veranderingen, sociale strategieën en conflicten op het lokale vlak, en

ondersteunen ze volgens Pratt (1996:70) de reproductie van ongelijke verdeling van de welvaart. Hier ligt de vraag hoe macht in de concrete sociale praktijk van de lokaliteit uitwerkt, in stand wordt gehouden en tot dominantie en marginalisering kan leiden.

De constructie van lokale ruraliteiten impliceert in de tweede plaats onderzoek naar (bewuste) vorming van identiteit en een gevoel van verbondenheid met een bepaalde geografische plaats (zie Moscovici 1984). Immers, zegt Cohen (1982:61): *'People become aware of their culture and experience their distinctiveness not through the performance of elaborate and specialised ceremonial, but through the evaluation of everyday practices.'* Ruimte als clustering van sociale praktijken doet er wel degelijk toe, vinden eveneens Ching & Creed (1997:7). Hoewel te gebruiken als metafoor, moet 'plaats' verwijzen naar een bepaalde fysieke omgeving met bijbehorende sociaalculturele kwaliteiten, omdat het een krachtige dimensie van identificatie vormt. De Haan (1997:160) ziet lokaliteit dan ook als een *'frame of reference and a network of social relations that can be mobilised for practical purposes.'* Volgens Halfacree (1993:33) leidt het dagelijks gebruik van de ruimte tot een verinnerlijkt proces van sociale representaties (en discoursen) – naar zijn opvatting een belangrijke verklaring voor de trek naar het platteland.

Er zwerven vele, verschillende representaties rond die op een of andere manier een rol spelen in de veranderingen op het platteland. We horen een kakofonie aan opvattingen, maar het is onzeker welke kant het opgaat. Voor rurale onderzoekers loert het gevaar van een dualisme van óf natuur, óf sociale aspecten van het platteland. Beide herbergen het gevaar van determinisme en daarmee blikverenging. Knorr-Cetina (1997:9) meent daarom dat we ons niet moeten richten op gemeenschappen en tradities, omdat een sociale invalshoek alternatieve praktijken wellicht over het hoofd ziet, zoals de decoratie van een huisinterieur met rurale objecten. Wie daarentegen de natuurzijde van het platteland op de voorgrond plaatst, tekent een rechte lijn tussen harmonieuze relaties en een natuurlijke identiteit, grondslag voor het stelsel van nationale parken (Nash 1973:58) of de representatie van een nationaal bewustzijn. De afslag naar een rurale idylle is dan snel genomen (Lowenthal 1991:26).

Thrift (1996:26) brengt naar voren dat alle sociale praktijken belangrijk zijn voor de analyse van krachten die het hedendaagse platteland vormen. *'As rural areas should no longer be considered homogeneous, it seems likely that heterogeneity can bring a new dimension to the differentiation debate'*, zo bepleit ook Enticott (1999:15). We moeten deze sociale praktijken ontrafelen en zoeken naar invloeden en drijvende krachten die het transformatieproces sturen. Aldus bezien zijn ruraliteit, lokaliteit en identiteit als parels aan een snoer onlosmakelijk met elkaar verbonden. (Voor agrarische en rurale identiteiten, hoofdstuk 4, hoofdstuk 6 en hoofdstuk 11.)

Thema en casestudies

In dit onderzoek staat de constructie van nieuwe ruraliteiten centraal. Dat voer ik uit aan de hand van twee actuele ontwikkelingen: de rol van de veehouderij op het platteland (de dimensie ‘werk’) en de trek naar het platteland (de dimensie ‘wonen’). Beide trends staan in de belangstelling en hebben invloed op het transformatieproces van productie- naar consumptielandschap waarin het Nederlandse platteland verzeild lijkt geraakt. Voor een grondige, gedetailleerde analyse van sociale praktijken leg ik mij toe op enkele casestudies als bronnen voor het typerende, het afwijkende en het aanvullende van bredere ontwikkelingen.

De eerste casestudie in dit onderzoek betreft de mkz-crisis in het voorjaar van 2001 in de IJsselvallei, rond de dorpen Welsum, Nijbroek en Terwolde. De tweede casestudie betreft het wonen op het platteland, met name nieuwkomers uit grote steden die om uiteenlopende redenen een landelijke omgeving opzoeken – in dit onderzoek ten oosten van de IJssel, in en rond het dorp Almen. Het contrast tussen de plotselinge uitbraak van mkz als een relatief kortstondige gebeurtenis en de gestage trek naar het platteland als een sluipend lange-termijnproces biedt tevens de mogelijkheid nieuwe, conflicterende ruraliteiten op elkaar te betrekken. (Voor beschrijving en beleving van beide casestudies, hoofdstuk 3 en hoofdstuk 9.)

De contexten van mkz-crisis en woonfunctie leveren ons meer zicht op de betekenis van het platteland voor lokale bewoners en betrokkenen. Hun lekendiscoursen handelen over de zorg voor vee en hobbydieren, het beleven van de natuur of het wonen in een kleine gemeenschap, en leiden tot sociale praktijken die de rurale ruimte structureren en vorm geven. Daarin nemen hobbydierhouders een bijzondere plaats in, met name zij die bewust het platteland hebben opgezocht om er dieren te houden en daarvan te genieten. (Voor de rol van hobbydierhouders, hoofdstuk 6.)

De dierziektebestrijding wil verschillende onderdelen van de landbouwsector loskoppelen van de lokale/regionale samenleving. Bij uitbraken van bijvoorbeeld mkz richt het bestrijdingsbeleid zich op volledige isolement en ruiming van getroffen en verdachte bedrijven om het virus zo snel mogelijk uit te bannen. Uit de samenleving klinkt alom de roep om een andere (kleinschaliger, diervriendelijker) landbouw, meer in overeenstemming met een aantrekkelijk, harmonieus platteland. (Voor de mkz-bestrijding vroeger en nu, hoofdstuk 4.)

Wat betreft de woonfunctie, Boyle & Halfacree (1998:314) menen dat de trek naar buiten moet worden geanalyseerd aan de hand van ‘*the migrant’s life-course or biography*’, met kenmerken als fysieke kwaliteit van de leefomgeving, rust, openheid, natuurlijkheid, gemeenschapszin en ontspanning. Halliday & Coombs (1995) vatten counterurbanisatie op als het resultaat van zowel anti-urbane als rurale overwegingen. Het Landbouw Economisch Instituut (2000:25) rapporteert

over woonwensen van Nederlanders: eenderde van alle ‘verhuisneigden’ zoekt een meer landelijk georiënteerd woonmilieu. Volgens Heins (2002:77) zou maar liefst 90 procent van de stedelingen met verhuisplannen naar een rurale omgeving willen gaan (voornamelijk ‘pseudo-platteland’, aan de rand van de stad). (Voor motieven en achtergronden van nieuwkomers, hoofdstuk 8.)

Beleving

Nieuwe ruraliteiten weerspiegelen de differentiatie van het platteland. Van belang daarbij is de rol van plattelandsbewoners; volgens Janssen & Lammerts (1999:120) spelen hun ‘beleving of bewustzijn van het platteland een grote, zo niet doorslaggevende rol’. Kooij (1999:3,4) onderscheidt drie soorten belevingswerelden die in de loop van de 20e eeuw steeds meer met elkaar in botsing zijn gekomen. Ten eerste de ‘utilitaire’ – de natuurlijke omgeving is er om te ontginnen, te bebouwen, een inkomen uit te halen. Daarnaast de ‘arcadisch-paradijselijke’ – de mens haalt wilde en bevallige elementen uit de natuur binnen eigen woongrenzen. En tot slot de ‘natuur-empathische’ belevingswereld – de ervaring van ongerepte natuur, met zowel een conserverende (natuurparken) als een reconstruerende variant (nieuwe natuur). De laatste twee zetten sinds de jaren zeventig de toon.

Achter belevingswerelden schuilen beelden die soms wel maar vaker niet overeenkomen met de werkelijkheid. Lengkeek (1994:56) hanteert het begrip ‘contrastructuur’ dat verwijst naar het bestaan van andere werkelijkheden naast de alledaagse werkelijkheid. Duineveld & Lengkeek (2002:24) volgen de radicaal constructivisten die menen dat alle kennis een subjectieve bron heeft. ‘Men kan dan ook de conclusie trekken dat de beleving van mensen moet worden beschouwd als een mentale aangelegenheid, en dat er geen eenduidige relatie bestaat tussen de fysieke realiteit en de beleving daarvan. Wat wij beleven is afhankelijk van de structuur van ons brein.’

Hier komt de invloed van de filosoof Kant om de hoek kijken, die de wereld binnen het menselijk bewustzijn plaatste. Dingen om ons heen zijn enkel kenbaar in de structuur van onze perceptie. Verbeelding is dus een functie van dat bewustzijn en verdient een volwaardige plaats naast de zintuiglijke waarneming. Kant spreekt in dit verband over de ‘drie kritieken’: het kennen, het handelen, en het oordelen. Een dergelijk onderscheid in menselijke vermogens, activiteiten, houdingen of beweringen vinden we – telkens in andere bewoordingen – terug bij andere filosofen als Hume en Habermas.

De toepassing op het landschap als concrete verschijning in al haar facetten, brengt Jacobs (2002:20-24) tot de drieslag ‘ware’, ‘juiste’ en ‘waarachtige’ landschap-ontologie. Het ware landschap oogt dan als het landschap zoals we dat kennen in

de objectieve werkelijkheid en dat als zodanig kan worden beschreven. Het juiste landschap geeft een bepaalde normativiteit aan; een stelsel van normen, wetten en verordeningen moet het gedrag jegens dat landschap reguleren en in goede banen leiden. In het waarachtige landschap tenslotte doen mensen ervaringen op waaraan zij persoonlijke gevoelens en betekenissen verlenen, het landschap ook waarop men de verbeelding loslaat en dat daardoor (als beelden) in het hoofd van individuen nestelt (zie onder andere ook Schama 1998). Veel discoursen leggen opvattingen over de eerste twee typen landschappen bloot. Over het waarachtige landschap weten we minder. Daardoor bestaat wel inzicht in het platteland als fysieke ruimte, maar minder als sociaalculturele ruimte. Dat onderstreept de noodzaak van onderzoek naar sociale praktijken op lokaal niveau: hoe worden die praktijken beleefd en hoe worden die belevingen via lekendiscoursen gerepresenteerd?

Beeld en verbeelding

De casestudies staan niet op zichzelf. Werk en wonen, processen van korte- en lange-termijn, ze zijn ingebed in een lange historie van beelden op en vooral over het platteland. Over het algemeen berusten identiteiten van landen en regio's op denkbeelden uit het verleden waaraan een soort eeuwigheidswaarde is toegekend. Historici en historisch-geografen proberen die beelden op te sporen, te ontrafelen, te ontmantelen en terzijde te schuiven als zijnde niet-authentiek. Hun taak is het doorprikken van mythen. Sociale wetenschappers zullen vooral kijken naar de rol die dergelijke beelden in de dagelijkse belevingswereld spelen. De werkelijkheid en de beleving en verbeelding van die werkelijkheid laten zich niet van elkaar scheiden. Berger & Luckman (1967) menen dat onze kennis van de werkelijkheid een constructie is – daarmee de 19e-eeuwse socioloog Durkheim volgend die wees op het bestaan van een constructivistisch element in het zelfbeeld van sociale groepen.

Anderson (1983:31) heeft het over '*imagined communities*'. Dat zijn verbeelde gemeenschappen van de natie in de 18e eeuw. Hij laat zien hoe bepaalde dominante discoursen niet alleen grenzen maar ook samenhangende sociaal-ruimtelijke plaatsen representeren. Williams (1975) toont in een grondige studie hoe stad en platteland in de westerse literatuur voortdurend heen en weer slingeren als twee magneten in een altoos durend ritme van afstoten-aantrekken, afstoten-aantrekken; de stad oogt modern en aantrekkelijk, of verderfelijk en goddeloos; het platteland wordt afgeschilderd als armoedig en lelijk, of arcadisch en paradijselijk. (Voor tussendiscoursen voor een overzicht van de verbeelding van het platteland in kunst en literatuur, en de verbeelding in Nederlandse films en documentaires, hoofdstuk 7.)

Dat beelden op onjuiste historische interpretaties kunnen berusten, hoeft dus aan het belang ervan niets af te doen, aldus Renes (1999). Voor sommige mensen weerspiegelen ze hún (al of niet aangereikte) werkelijkheid. Beelden en verhalen vormen kernen van discoursen over en op het hedendaagse platteland. Volgens Pratt (1991:261) is ruimte een *'practised place signified by discourses'*, omdat deze discoursen onze ervaringen van de werkelijkheid vormen. Boomars (2001:52) onderzocht 32 toeristische folders van de Veluwe. Daaruit doemt een beeld naar voren van één groot natuurgebied waar de gestresste mens afleiding kan vinden. 'Door het creëren van een sfeerplaatje van de Veluwe en het neerzetten van deze modaliteit in repeterende en clichématige termen, wordt aangesloten bij het verlangen naar rust en ruimte om bij te tanken en tot jezelf te komen.' De invloed van de mens wordt tot het minimum gereduceerd of zelfs uitgevlakt: blijkbaar zijn op de Veluwe geen wegen, dorpen of landbouwbedrijven te vinden. We zien hier een samengeharkte, eenzijdige verbeelding.

Interessant is het hedendaagse debat tussen aanhangers van het essentialisme en van het constructivisme over mogelijk objectief bestaande etnische wij-identiteiten, die zich tot nationale identiteiten zouden kunnen ontwikkelen. Het blijft een groot verschil of men wil nagaan hoe literaire constructies van nationale identiteiten totstandkomen, of dat men bijvoorbeeld het uitbreken van een oorlog uit bestaande tegenstellingen wil verklaren (Naarden 2002:19). Niettemin kan geen mens zonder teksten waarmee zowel het kunstmatige karakter als een – door mensen beleefde – harde realiteit kan worden aangetoond. Dat geldt ook voor de uitbraak van mkz en nieuwkomers op het platteland. (Voor lekendiscoursen tijdens en na de mkz-crisis over de gewenste toekomst in de IJsselvallei, hoofdstuk 10.)

Phillips (1998:147) houdt een pleidooi voor eerherstel van de sociale verbeelding; hij ziet een uitdaging *'to construct a social imagination of the rural which recognises particular configurations of the material, the immaterial and the political'*.

Tussendiscoursen

Over de rol van tussendiscoursen bij de (sociale) verbeelding is daarmee niet alles gezegd. Integendeel. Sociale representaties, beleving en verbeelding vormen namelijk lastig te bestuderen verschijnselen, en wel om twee redenen. Ten eerste verloopt onderzoekskennis via taal. Dat levert beperkingen op, omdat beelden niet altijd via woorden adequaat vallen weer te geven. Bovendien is het maar de vraag of mensen zich bewust zijn van onderliggende concepten als uitbuiting en exploitatie van het landschap, hoewel Van den Born, Lenders, De Groot & Huijsman (2001:9) een nieuwe *'biophilia'* blootleggen, gekenmerkt door een bijna

universeel besef van de intrinsieke waarde van natuur en de rijke verscheidenheid van belevingen.

In de tweede plaats brengt de relatie tussen beleving en verbeelding geen eenduidig proces teweeg. Lengkeek (2001:43) ziet namelijk aan de hand van Ricoeur (1994) ruwweg twee verschillende verbeeldingen. De eerste is het in gedachten oproepen van dingen die in tijd en ruimte elders bestaan, of het scheppen van representaties van deze dingen (bijvoorbeeld een schilderij). De tweede is het in gedachten voorstellen van dingen die niet bestaan, of dingen die afwezig zijn/niet bestaan maar die een eigen leven gaan leiden en aldus tot werkelijkheid worden gewekt: het domein van de illusie.

Verbeelding in eerste zin speelt bijvoorbeeld een grote rol in onderzoek naar gebeurtenissen in het verleden. De Nederlandse historicus Huizinga kon niet zonder. Voor hem betekende verbeelding een 'zweven over de tuinen van de geest', waarmee een 'historische sensatie' kan worden beleefd (Hanssen 1996:151). Een werkelijkheid in het verleden komt zodanig intensief tot leven dat een soort mystiek ontstaat waarin subject en object samenvloeien en de uiterste grens van het denkbare naderen, tot aan het punt zelfs van extase, verbijstering en zelfverlies. De ultieme beleving. Toch heeft de rede bij Huizinga het laatste woord, omdat het hem gaat om samenhang: eerst dan ontstaat het besef van betekenis, wordt de wereld werkelijkheid.

Over verbeelding in de tweede betekenis heeft de Britse cultuurfilosoof Steiner enkele behartigenswaardige opmerkingen geschreven. Zo laat hij zien hoe uitzonderlijk krachtig verbeelding, opgeslagen in kunst, literatuur en poëzie kan zijn omdat zij zin en betekenis geeft aan de ons omringende wereld. Sterker, verbeelding schept zelf 'leven' dat ons eigen sterfelijk leven lijkt te overstijgen: personen die verwekt zijn door schrijvers, schilders, dichters of musici kunnen dankzij taal zich millennia lang staande houden. Zoals Adam de dieren benoemde, zo geven zij hun personages een naam; in beide gevallen houdt benoeming zowel waarheid als 'reëel bestaan' in: de succesvolle toneelschrijver, verhalenverteller of schilder is 'God' in groot miniatuur. Hij of zij leidt handelende personen uit de verbeelding, uit het stof van de preëxistentie, de wereld binnen (Steiner 2002:196). Vervolgens kan hun lot, hun vrijheid van handelen, de maker uitdagen. Ze bezitten soms een vitaliteit waar een levend wezen niet in de schaduw kan staan. Deze verbeelding gaat een eigen leven leiden en is zelfs krachtiger dan de scheppers. Acteurs en auteurs vertellen hoe zij zich laten meesleuren en dat hun lichamen, hun dromen en hun bewuste denken en gedrag beheerst werden door mannen en vrouwen die zij op papier aan het neerpennen waren. Ook hun publiek ervaart deze realiteit. 'Het blijft provocerend dat die andere realiteit zo veel levendiger, indringender en gedenkwaardiger in ons bewustzijn, in ons dagelijks leven,

aanwezig kan zijn dan de realiteit die we als ‘bestaand’, als tastbaar definiëren’ (*ibid.*:186).

Maar de verbeelding is niet onbeperkt. Enerzijds laaft verbeelding zich aan scheppende creativiteit, anderzijds beukt zij voortdurend tegen beperkingen van de menselijke geest. Films, boeken, gedichten, theatervoorstellingen zijn alle imitaties en variëren in laatste instantie toch om een eindige thematische reeks. Met andere woorden: de realiteit, de gegeven wereld, zal altijd ‘het archief van de verbeelding’ blijven. Alle communicatie (via discoursen) is een overerven, een rangschikken van stenen in een mozaïek van betekenissen, associaties, paradigma’s en beelden, door de millennia heen overgeërfd en opnieuw gezet. Het zijn ketenen, ze knevelen ons omdat ons bestaan, ons zelfbewustzijn, nu eenmaal in taal is gegoten.

Samenvattend: wij variëren oneindig op vaststaande thema’s, motieven, kernverhalen, opgesloten in een aantal archetypen van mythen en volksverhalen. Door het vertellen en hervertellen weerspiegelen deze variaties volgens Steiner sociobiologische constanten. Beeldvorming vindt z’n basis in het voortdurend afstoffen en oprissen van oude beelden, vrijwel nooit op het creëren van nieuwe beelden. Het is interessant na te gaan wat daarvan de consequenties zijn voor de verbeelding van nieuwe ruraliteiten via tussendiscoursen, met name de massamedia. Want sinds de reproductie van beelden sinds de 19e eeuw werd gemechaniseerd, is de visualisering van de wereld exponentieel toegenomen, aldus Beunders (1998:19). ‘Daarmee is de strijd tussen de wereld zoals wij die zelf beleven en de wereld zoals die ons door de media wordt gepresenteerd almaar groter geworden. Maar door hoeveel foto’s of televisiebeelden we ook worden bestormd, zij zullen altijd moeten opboksen tegen het wereldbeeld en de persoonlijke set van emoties die zich reeds in onze vroege kindertijd of door latere ervaringen in ons hoofd hebben vastgezet.’

Methodologie

Dit onderzoek speelt zich voornamelijk af op lokaal niveau, indachtig de opmerkingen van Cloke (1997:372): ‘*Sensitive use of ethnographies and discourse analyses are adding to our understanding of the differences and messiness of rural life styles*’, met speciale aandacht voor tussendiscoursen van de media, omdat naar zijn idee ‘*the imaged geographies of rurality are coloured by these very representations*’, aldus enkele van de potentieel prikkelende onderzoeksterreinen die hij momenteel in de rurale studies onderscheidt. Het draait om beelden, beelden van het vroegere, het huidige en het toekomstige platteland.

De studie is kwalitatief van opzet. Zoals gebruikelijk bij dit type onderzoek blijft een expliciet en vooraf uitgewerkt waarnemingsschema achterwege. Het gaat immers om een nauwkeurige, intensieve en gedetailleerde studie van enkele

verschijnselen in de sociale werkelijkheid, met een groot aantal variabelen. Zowel de discoursanalyse als de aandacht voor processen op korte en lange termijn noopten tot het hanteren van meerdere methoden zoals interviews, literatuuronderzoek, analyse van kranten en allerlei documenten, participerende observatie. Ruraliteit krijgt aldus een lokale en regionale inkleuring. Dit type onderzoek kan een bijdrage leveren aan meer inzicht in ontwikkelingen op het hedendaagse platteland.

Om actuele verschijnselen relatief snel in kaart te brengen, vormen regionale dagbladen een goed vertrekpunt van onderzoek. Van redacteuren mag immers worden verwacht dat ze streekkenners bij uitstek zijn. Een ander voordeel is het verkrijgen van inzicht in de wijze waarop de regionale pers – als onderdeel van tussendiscoursen – in alledaagse berichtgeving over het platteland schrijft. Deze aanpak betekende analyse van 33 regionale dag- en nieuwsbladen over de periode 1 januari 1996 tot en met augustus 2000 over de thema's 'trek naar platteland', 'woningbouw' en 'leefbaarheid in dorpen'. Beide thema's bleken meer dan voldoende materiaal op te leveren, reden om andere onderwerpen over het platteland buiten beschouwing te laten. De analyse werd aangevuld met korte interviews met vijftig streekredacteuren die bij deze regionale bladen werkzaam zijn – meerdere redacteuren per dag- of nieuwsblad, omdat de meeste bladen meerdere edities kennen. (Het betreft overigens geen analyse en onderlinge vergelijking van deze bladen.)

Op basis van acht variabelen (geografische ligging, omvang migratie, wel/geen recente nieuwkomers, tweede woningen, conflicten, bedreiging landbouw, natuurontwikkeling, actief plattelandsbeleid) kwam ik tot 17 potentiële onderzoeksgebieden. Uiteindelijk viel de keuze op het gebied in en rond de gemeente Gorssel, ten oosten van de IJssel.

Voor een degelijke inbedding van het begrip ruraliteit ging ik te rade bij 31 deskundigen met kennis van zaken rond rurale veranderingen. Dat waren streekhistorici, filmdeskundigen, makelaars, en mensen werkzaam bij gemeenten, de recreatiesector, het waterschap, de vereniging van kleine kernen, plaatselijke afdelingen van de GLTO, milieuorganisaties, verenigingen voor agrarisch natuurbeheer, particulier grondbezit, het Plattelandshuis in Zelhem.

Dan het veldwerk. Dit besloeg ruim een halfjaar, van oktober 2000 tot en met maart 2001, waarvan drie maanden in het dorp Almen. Voor deze casestudie benaderde ik 27 autochtonen (waaronder boeren) en 46 nieuwkomers voor diepte-interviews. In een tweede ronde ging het om acht respectievelijk 11 lange vervolgesprekken. In dit dorp vinden we uiteenlopende opvattingen over ruraliteit, de rol van boeren en nieuwe sociale verbindingen tussen oude en nieuwe bewoners van het platteland. Het onderwerp 'wonen op het platteland' leidde verder tot analyses van het blad *Landleven* en van diverse *country fairs*. Het dorp

Gelselaar, niet ver van Almen, dient als treffend voorbeeld van de wijze waarop de omslag van productie- naar consumptieplatteland zich in korte tijd kan voltrekken (zes gesprekken).

Vanaf eind maart 2001 domineerde de mkz-crisis. Dat betekende langdurige en soms indringende diepte-interviews met tal van personen in de IJsselstreek rond Welsum, Nijbroek en Terwolde: 34 autochtonen (boeren en hobbydierhouders), 21 nieuwkomers (hoofdzakelijk met hobbydieren), en gesprekken met vier recreatie-ondernemers. Er waren meerdere intensieve vervolgonthoetingen met tien boeren en vier nieuwkomers. Voor de vaak heftige debatten over ruraliteit in deze periode deed ik uitgebreid onderzoek naar representaties in de regionale en landelijke media. Daarnaast leidde de mkz tot 18 interviews met betrokkenen in dit deel van de IJsselvallei (dierenartsen, politiemensen, gemeenteambtenaren, deskundigen rond reconstructieplannen) en tien met landelijke betrokkenen (virologen, redacteurs, hobbydierhouders).

Deze casestudie behelste tevens het volgen van actuele ontwikkelingen na de ruiming en tal van informele ontmoetingen met betrokkenen in de IJsselvallei. Daarnaast dook ik in de geschiedenis van de mkz-bestrijding, bestudeerde argumenten rond het non-vaccinatiebeleid in de agrarische pers, achterhaalde waarschuwingen tegen dit beleid en volgde de inzet voor een nieuw mkz-beleid. Daarnaast maakte ik een schets van het MRIJ-vee in dit deel van de IJsselvallei dat als bakermat van dit ras mag gelden.

De diepte-interviews die ten behoeve van beide casestudies werden afgenomen, betroffen open gesprekken zonder vooraf gestructureerde vraagstelling en zijn daardoor niet kwantificeerbaar. Onderscheid tussen sociale groepen op het platteland is gemaakt op grond van inhoudsanalyses, waarbij zoveel mogelijk werd aangesloten bij de beleving van sociale praktijken. Daartoe maak ik gebruik van citaten te illustratie van de veldwerkgegevens. De verbeelding van landbouw en platteland heeft een nadere uitwerking gekregen door een analyse van literatuur, poëzie, films en documentaires.

Korte leeswijzer

Hoofdstuk 2 dient als opmaat voor de rest van het proefschrift. Hier komen fundamentele veranderingen op het Nederlandse platteland aan de orde, zoals de daling van het aantal boeren en nieuwe reconstructieplannen. De mkz-crisis komt in beeld in de hoofdstukken 3, 4, 5 met achtereenvolgens aandacht voor de gebeurtenissen in de IJsselvallei rond Nijbroek, Welsum en Terwolde, het bestrijdingsbeleid vroeger en nu, en de wijze waarop de landelijke en regionale nieuwsmedia deze crisis verwoorden en verbeelden. De casestudie wonen op het platteland is (deels) te vinden in de hoofdstukken 6, 7, 8 en 9, met het dorp Almen

als focus. Hoofdstuk 7 vormt tevens een intermezzo door de focus op de verbeelding van boer en landleven in verleden en heden. De vervlechting van beide studies komt tot stand in de hoofdstukken 10 en 11, door enerzijds het wonen als nieuwe economische drager van het platteland en anderzijds de wijze waarop de IJsselvallei na de mkz-crisis verder gaat. Daarnaast wordt ingegaan op de inzet voor een ander bestrijdingsbeleid. Het onderzoek besluit met reflectie en beschouwing in hoofdstuk 12.

2 Verbrokkeld boerenland

Inleiding

Het platteland wordt vaak voorgesteld als een plek vol idylle en belevenissen, waar de stedeling tot rust kan komen. Tegelijkertijd lijkt er voor boeren steeds minder plaats. Dat roept de vraag op wat de basis is van het plattelandsleven. Waarheen verwijzen nog begrippen als ruraal en ruraliteit als de traditionele kern, de agrarische sector, het steeds moeilijker krijgt? Er bestaat een veelheid aan standpunten over het platteland die te beschouwen zijn als beelden, als sociale constructies. Deze beelden komen terug in lyrische beschrijvingen in de media maar ook in plannen voor reconstructie van de niet-bebouwde ruimte. Lokaal getint onderzoek legt met behulp van discoursanalyse het oor te luister bij alledaagse verhalen van en over alledaagse plattelanders, zowel autochtonen als nieuwkomers.

Parkstad Nederland

Het Nederlandse platteland lijkt een ingrijpende metamorfose door te maken. Zelfs boeren met grote, rendabele bedrijven leggen de trekker aan de ketting, verkopen vee en grond, sluiten de staldeuren, hangen de overall definitief aan de haak. Het aantal agrariërs dat jaarlijks stopt, schommelt tussen vier en vijf procent. Nog altijd heeft bijna 70 procent van het Nederlandse grondoppervlak een agrarische bestemming, maar de vraag luidt hoelang nog. Provincies schrijven nieuwe streek- of omgevingsplannen, projectontwikkelaars ontwerpen landhuizen in traditionele stijl voor exclusief groen wonen bij bos en water, natuur- en milieuorganisaties zien nieuwe kansen hun idealen een stap dichterbij te brengen.

Deze omslag is voor *de Volkskrant* aanleiding geweest begin 2002 een serie artikelen te publiceren over 'Parkstad Nederland' onder het motto: 'In de 21ste eeuw neemt de stad definitief bezit van het platteland. In Parkstad Nederland mag de laatste boer het gras maaien.' In 14 afleveringen passeren onderwerpen de revue als 'showboeren houden de idee van landelijkheid hoog', 'yuppen in luxe pachtboerderijen', 'de teloorgang van dialecten', 'esthetische ervaringen' en 'stedelijke netwerken'. Achterliggende gedachte is dat Nederland een totaal verstedelijkt land is geworden, met hier en daar nog stukjes platteland. En wat er nog is verdwijnt binnen de kortste keren.

‘Als we nu weten dat veel mensen in het groen willen wonen, waarom leggen we in het Groene Hart dan geen waterrijke natuurgebieden aan, die je vanuit je achtertuin met een kano kunt bereiken? Je moet ervoor durven kiezen, zelfs als de boeren er niet blij mee zijn.’¹ Sterker, ‘het moment dat we met boeren zullen ophouden, komt naderbij. Monofunctioneel agrarisch land heeft hier geen perspectief meer.’ Zo zal een einde komen aan de eeuwenoude tegenstelling tussen stad en platteland. Het platteland zal nog slechts voortleven als projectie van de stadsbewoner. Parkstad Nederland zal een stad van nostalgie zijn.² ‘De pittoreske dorpjes rond de grote steden zijn inmiddels chique buitenwijken geworden, met parkachtig landschap ertussen. Die regio’s zijn overal versteend geraakt. Dat krijg je overal.’ Wat tenslotte overblijft zijn villabewoners die hun land laten stofferen door een boertje met een paar geitjes en een roodbonte koe. De idylle compleet.³

Een jaar eerder publiceerde deze krant een reeks reportages over boeren die zich in deze omslag staande proberen te houden met nieuwe producten of productiewijzen. Deze vormen de basis van een boekje met de weinig opwekkende titel: *Het platteland. Over de laatste Nederlandse boeren*, met bloedend hart geschreven door boerenzoon en journalist Sietse van der Hoek (2002): ‘Nederland kan niet zonder boerenland. Met slootjes en koeien en akkers met aardappelen. Een kennis van mij zei: Waarom maak je je zo druk? Als je al dat boerenland eerlijk verdeelt, heeft iedere burger een tuintje van behoorlijk wat vierkante meters. Dat is toch mooi? Maar ik vind dat idee een gruwel. Dat land moet boerenland blijven.’⁴

NRC Handelsblad portretteert boeren die de wijk naar het buitenland nemen, of die in Nederland zich ontpoppen als ‘agrarische duizendpoten’.⁵ *Trouw* koppelt in een serie achtergrondverhalen de positie van de boer aan recente dierziektes: ‘De veeteelt zit in een diep dal. De ene plaag na de ander treft de veehouders en hun veestapel: varkenspest, BSE, mond- en klauwzeer. Wat is er mis met de hedendaagse veeteelt? Heeft de consument nog wel vertrouwen in zijn lapje vlees?’ De verhalen worden gebundeld in *De toekomst van de boer* (Trouw Dossier NL nr. 10).

In de ruimtelijke ordening lijken boer en landbouw nauwelijks meer dan een aanhangsel. Betreurenswaardig, meent *HP/De Tijd* en zet boven een omslagverhaal ‘Hoe de boer verdwijnt uit Nederland’. Daarin wordt gesteld dat met de boer ook weidevogels als Kievit en grutto, de honderdduizenden overwinterende ganzen en smienten, en grote aantallen buizerds en torenvalken verdwijnen, evenals het weidse uitzicht en de weiden met koeien. Streek voor streek zal dichtslibben, zo luidt het sombere scenario. ‘De eerste boerenrijke zone zal het westen zijn, om te beginnen het Groene Hart en de Haarlemmermeer. Vervolgens zal Noord-Brabant vallen, daarna Utrecht, Gelderland, Overijssel, zuidelijk Flevoland, Noord-Holland noord. De laatste landbouwenclaves zullen waarschijnlijk delen van Groningen en Friesland zijn, en mogelijk een stukje van Flevoland en Zeeland.’⁶

Overigens is dit voor het blad geen aanleiding de akkerbouw en de tuinbouw te ontzien: 'Een groot deel van Nederland bestaat uit kaal, grauw land waar aardappelen en suikerbieten worden verbouwd. Op wat zo ongeveer de duurste grond van Europa moet zijn, worden steeds grotere kassen neergezet, waarvan de permanente verlichting 's nachts heel Holland in een rossige gloed zet.' Kortom: Nederland is te vol voor landbouw.⁷

Waar gaat het naartoe? 'Ook op asfalt kan de maan uitstekend stralen. Autoclaxons en -toeters zullen het symfonisch gerammel van de boerenemmer vervangen en krekels zul je alleen nog in speciale natuurreservaten kunnen horen; daar worden tribunes neergezet, en de burgers, voorbereid door een inleiding van een grijze krekelenkenner, zullen naar hartelust genieten van het getsjirp van hun lievelingsinsecten.' Meer dan 70 jaar geleden geschreven, nog altijd actueel. Deze satirisch bedoelde pennenvrucht van Ilja Ilf en Jevgeni Petrov (1931:69) over een wanhopige gelukszoeker tegen de achtergrond van grootschalige veranderingen op het Russische landschap in *Het Gouden Kalf*, plaatst de agrarische sector in Nederland in dezelfde kwetsbare positie bij de herinrichting van het platteland als toen en daar.

Natuurlijk gaat de vergelijking mank. Niettemin blijft dit een opmerkelijke passage. De Russische schrijvers leggen een ogenschijnlijk verband tussen auto(wegen) en boerenland als decor voor natuureducatie en amusement, en verhogen daarmee de actualiteitswaarde voor de toekomst van het platteland in de 21e eeuw. De mobiliteit neemt toe, Nederlanders trekken er steeds vaker massaal op uit, hunkerend naar evenementen die verstrooiing bieden.⁸ De Tilburgse vrijetijdswetenschapper Mommaas (2000:74) schrijft het zo: 'In cultureel opzicht wordt de ruimtelijke uiteenwaaiering gedragen door een geïnstitutionaliseerde speurtocht naar nieuwe 'authentieke' belevenissen.' Hij voorziet een Eftelingachtig parklandschap waarin mensen aangenaam vertoeven om er de natuur te beleven. Over die toekomst is hij duidelijk: 'De komende decennia zullen een vergaande omslag te zien geven van het platteland, van een agrarisch productiemilieu naar een consumptielandschap. De open ruimten van het platteland vormen meer en meer een onderdeel van een ongedeelde openbare ruimte, om daarbinnen te worden opgenomen in de ontwikkelingsdynamiek van de vrijetijdsindustrie, met de bijbehorende integrale benadering van beleveniskwaliteiten' (*ibid.*:112).

Sfeerproducten

Consumptie van belevenissen is volgens Mommaas de drijvende kracht achter de vrijetijdsindustrie, die ook het platteland niet ongemoeid zal laten. Consumenten willen worden verrast, verbaasd, verwend en vermaakt; uiteindelijk gaat het om 'sfeerproducten' zoals emoties, betekenissen, verhalen, ervaringen, fantasieën, met

een hoog vluchtigheidgehalte (*ibid.*:116). Hij volgt daarmee de Deense futurist Jensen (1999) die de opkomst van een ‘droommaatschappij’ voorziet, waarin verbeelding bepalend wordt voor economie en maatschappij. Een Amerikaanse studie van Pine en Gilmore (2000) naar de beleveniseconomie wijst op een interessante ontwikkeling in de dienstensector. De auteurs menen dat de westerse samenleving een nieuwe fase ingaat, die van de emoties. Hun boodschap komt in het kort hier op neer: maak van routinematige service zeer persoonlijk maatwerk die bij de klant een goed gevoel teweegbrengt; bezorg hem een positieve ervaring, een gedenkwaardige herinnering, zoals in de horeca en in de amusementswereld gebeurt, waar de klant koning is en de ondernemer hofnar. Gevoel verkoopt.

Zo kunnen we in Nederland rondlopen in een ‘echt’ tropisch oerwoud, genaamd Discovery Dome in Limburg. De bomen en planten zijn rechtstreeks geïmporteerd uit Azië, de schimmels komen uit Ivoorkust en een serie sluipwespen is uit Tsjaad overgevlogen. Uit luidsprekers, hoog in de nok van het dak, rollen kraaiende vogels, brullende leeuwen en krijsende apen, knalt de donder in stereo-echo zodra verdekt opgestelde sproeiers een tropische regenbui op de bezoekers laten neerdalen. Volg de safaripijlen! Wat minder rigoureuus gesteld: ingeblikt boerenland wordt ‘een decor voor belevenissen’. Mensen willen een verhaal over verleden, over tradities en over identiteit, compleet met sagen over witte wieven en ander oernostalgisch gespuis, verpakt in themaparken waar na afloop een driesterrenmaaltijd de belevenis van een smakelijke bodem voorziet. Zogeheten struinnatuur geeft de illusie van verdwalen zonder te vrezen voor een eenzame nacht onder de blote hemel. En wie dat wel begeert, is welkom in een ‘hooi-hotel’: knus snurken in de hooiberg.

Nederland wordt één groot theater, stelt de *Atlas van de verandering: Nederland herschikt*. Vroeger ontstonden polders, dorpen, steden vanuit hun functie; de attractiewaarde was mooi meegenomen. De nieuwe ontwikkeling is dat die attractie het doel wordt, en dat onze leefomgeving daar speciaal voor wordt vormgegeven: ‘Het platteland wordt een vrijetijdslandschap dat je net als een museum of een film kunt bezoeken, of waar je je buitenhuis koopt.’ De helft van deze publicatie is fotowerk van 60 bijzondere landschappen in Nederland, van boerderettes, calamiteitenpolders, compensatiegroen, dynamisch kustbeheer en ecologische hoofdstructuur tot ganzengedoogzones, *leisure* parken, rafelranden en waterberging. Wat moeten we met een afvalstortplaats? Leg er een skipiste overheen. Zijn er in het westen geen heuvels? Dan bouwen we er toch een, zodat liefhebbers van vliegtuigen bij Schiphol naar hartelust kunnen spotten. Spannend en tegelijkertijd vertrouwd, want dit boek geeft een schok van herkenning: Nederland is maakbaar tot op het bot.

Van Schendelen (1997:306) laat in haar studie naar natuur en ruimtelijke ordening zien hoe Nederlanders hun omgeving modelleren en manipuleren, ‘zolang het in

het platte vlak blijft'. Wolken en regen kunnen we niet verjagen, maar ons landschap is weldadig gewillig voor hark en schop. Zo wenste architect Cuypers eind 19e eeuw een neogotisch onderkomen creëren voor Baron de Rothschild, eigenaar van kasteel Haarzuilens bij Utrecht. Daartoe verplaatste hij het complete dorp Haarzuilens naar het landgoed en liet het weer opbouwen. Om de omgeving een eeuwenoude uitstraling te geven, gaf hij bevel volwassen bomen van de Utrechtse heuvelrug naar het kasteel te verslepen (*ibid.*:53).

Niet productie, maar consumptie, het genieten in de vrije tijd, komt centraal te staan. Metz (2002) meent in haar boek *Pret! Leisure en landschap* dat de vermaakindustrie wel degelijk productief is want daar zit het geld, dus de zeggenschap. De vrijetijdsoorden sturen de inrichting van Nederland: in razend tempo verrijzen op het platteland maneges, golfbanen, kampeerboerderijen, cottages, kartingbanen en balletstudio's, en worden overal ruige routes uitgezet. Plezierlandschappen, als postmoderne vormen van het terug-naar-de-natuur ideaal. Nu de natuur is getemd, bekijkt de verstedelijkte mens het landschap als lustobject waar het leven nog goed en overzichtelijk is. Het platteland wordt voorgesteld als een plek vol idylle, maar voor de gewone boer lijkt steeds minder plaats.

Het platteland ontdekt

In het voetspoor van de 'nieuwe' natuur strijken stedelingen op het platteland neer, mensen uit veelal grote steden die rust en ruimte najagen. Landelijk wonen is in, en deze vorm van rurale beleving is overal waarneembaar. Zo verdringt het paard de koe en wordt hét symbool van het platteland als *lifestyle*.⁹ 'Grote delen van het land zoals de kust, de eilanden, de IJsselvallei, de Achterhoek worden samengevoegd tot een consumptie- en ervaringslandschap, waar achter witte hekjes, de paarden en ander 'traditioneel' hobbyvee het beeld bepalen, letterlijk onderhouden door en voor een verstedelijkte bevolking', aldus Ruimschotel (2000:229).

De trend wordt in het tussendiscours zichtbaar gemaakt via reportages in *MarieClaire*: Dertigers ontvluchten de stad: rust, ruimte en frisse lucht! – 'Het platteland staat voor ouderwets, gezellig en knus. In mijn grijze flat in de stad voelde ik mij weggestopt en identiteitsloos. Alsof ik in een archiefkast woonde.'¹⁰ *Volkskrant Magazine*: Op de loop voor de stad – 'Met het leeglopen van boerderijen trekken de stedelingen het platteland op en gaan dingen doen die dorpelingen vaak erg raar vinden. Al met al neemt het 'Anton Pieck-gehalte' van Nederland flink toe.'¹¹ *AD Magazine*: Het Gouden Hart – 'Duur wonen in de geur van stront. Tot voor kort een boerendorp, nu trekpleister voor nieuwe rijken. Portret van de Meije, agrarisch gebied in de overgang.' Kortom: 'Het platteland wordt volwassen.'¹² *Elsevier*: Paradijs achter de IJssel – Grote trek van Randstedelingen naar het oosten leidt tot cultuurschok en verandering van

landschap. ‘Het is hier elk weekeinde een optocht van dure auto’s door de streek. Die mensen struinen door je tuin en vragen of je niet toevallig wilt verkopen. Het lijkt wel handjeklap op de veemarkt.’¹³ *FEM De Week*: Nederland neemt afscheid van de boerenstand – ‘De nieuwe bewoners van de trotse hoeven vervangen het betonnen erf door fris gewassen kiezelpaden, plaatsen gietijzeren lantaarnpalen op de oprijlaan en hangen houten luiken met uitgezaagde hartjes voor de ramen.’¹⁴ *Agrarisch Dagblad*: Het gaat prima met het platteland – ‘Tientallen boerderijen waar de koeien inmiddels zijn verdwenen, zijn gekocht door rijke stedelingen uit Utrecht, Rotterdam of Gorinchem. Prachtig gerestaureerd en met keurig aangeharkte tuintjes.’¹⁵ *HP/De Tijd*: Tweede huis – ‘De romantiek van het buitenleven trekt steeds meer stedelingen. Het is dringen op de markt van het tweede huis. Van hutje op de hei tot watervilla’s: op zoek naar het paradijs in eigen land. Met name Randstedelingen smachten naar rurale ontspanning – als het even kan met hetzelfde comfort als thuis.’¹⁶

De nieuwe trend luidt dan ook: Leve het dorp! (*Elsevier*) ‘Stedelingen veroveren het platteland op zoek naar vrijstaande huizen. Bijna elk dorp in Nederland is ten prooi gevallen aan de *gentrification* – in bezit genomen door welvarende stedelingen op zoek naar rust en ruimte. De stroom nieuwkomers zorgt voor een aangename gedaanteverwisseling van het platteland. Het is er mooier dan ooit. Levende ansichtkaarten, vier seizoenen lang. Overal pronken dezelfde frisgemaaide gazonnetjes, beschilderde luiken en rieten daken. Historische panden zijn op oogverblindende wijze gerestaureerd, mooier dan ze ooit zijn geweest. Het opvallendste kenmerk van de zelf gecreëerde dorpsidylle zijn zonder twijfel de bloemen. Of het nu in een siertuin is of in potjes op de stoep, in de lente en zomermaanden verandert elk dorp in één grote bloemenzee.’¹⁷

Ruraliteit als sociale constructie

Bovenstaande ontwikkelingen roepen veel vragen op. Als het aantal boeren drastisch daalt, wat is dan nog de basis van het plattelandsleven? Waarheen verwijzen de begrippen ruraal en ruraliteit, wanneer in het landelijk gebied allerlei stedelijke kenmerken de overhand krijgen? Voorheen was het zo eenvoudig. Het rurale veronderstelde een ruimtelijke en sociale scheiding tussen stad en platteland, met als gevolg twee aparte werelden. Maar onderzoekers hebben steeds meer moeite eenduidige definities te geven, laat staan dat uit de toenemende consumptiefunctie van het platteland of uit de komst van stedelingen voorspelbare (sociale) veranderingen vallen af te leiden.

Om met dat laatste te beginnen: begin jaren 90 vroeg Hoggart (1990:247) zich met Rowles (1988) af of iemand ruraal wordt door eenvoudig een ‘grens’ over te steken om in het landelijk gebied te gaan wonen. Volgens hem bepalen eigenlijk alleen

overeenkomsten in gedrag en socio-economische structuur wat wel en wat niet ruraal is. Rurale levenswijzen vinden we namelijk ook in de stad. Ruraliteit, datgene wat 'des plattelands is', met andere woorden de rurale identiteit, wordt naar de mening van Mormont (1987:16) niet langer bepaald door het type regio, een bepaalde activiteit of bevolking, maar is in de eerste plaats 'a different mode of social relationship', waar dan ook.

Toen Philo (1992:199) vervolgens aandacht vroeg voor een andere manier van kijken naar het platteland – namelijk de diversiteit aan mensen en het geven van een stem aan hen die door machtige groeperingen buitengesloten worden ('the Other') – ontspoon zich een academische discussie over het definiëren van het rurale. Onderzoekers zouden naar het alledaagse leven moeten afdalen om in contact te komen met mensen die verhalen vertellen over hun eigen leefomgeving, en daarin zingeving voor hun leven ontlenuen. Niet schrale eenvormigheid, maar juist de unieke verschillen tussen mensen en tussen rurale gebieden zouden centraal moeten staan. Plattelenders zijn geen bleke geraamten – 'Mr. Averages' – maar hebben een gezicht en een eigen identiteit, hoe vaag, grillig, onbewust of tegenstrijdig die ook mogen zijn. De rurale studies zouden daar niet op gespist zijn.

Die nadruk op wat mensen werkelijk bezighoudt, duidt op een verandering in de sociale wetenschappen in het algemeen en in de sociologie in het bijzonder. Een van de belangrijkste intellectuele debatten van de 20e eeuw handelde over de vraag wat nu de overhand heeft in het sociale leven: de (abstracte) structuren van instituties, organisaties, sociale klasse, economische orde of technologieën die tamelijk autonoom de koers van de samenleving kneden, vormen, bepalen, of de mensen zelf die de gebeurtenissen actief in hun voordeel proberen om te buigen ('agency') in plaats van deze passief over zich heen te laten komen. Het is vrijwel onmogelijk aan dit dualisme te ontkomen. De wetenschap zoekt immers voortdurend naar generalisaties, universele sociale wetten die gegevens op microniveau verklaren en voorspellen, en hoopt deze in structuren te vinden. Dat is immers haar missie, haar bestaansrecht. Dit zogeheten structuralisme wordt vaak geassocieerd met het modernisme (tegelijkertijd met de opkomst van de wetenschap en de – ideologisch getinte – natiestaat), maar heeft als bezwaar dat het de complexe, gevarieerde werkelijkheid reduceert tot een handvol stereotyperingen. Gevolg is een blinde vlek voor afwijkende meningen of groeperingen. Zelfs het gezichtspunt van de gewone man op de wereld wordt genegeerd. Modernisme neigt naar moralisme.

Het postmodernisme, ook wel post-structuralisme genoemd, brengt de actieve mens met al zijn dagelijkse beslommeringen terug in de academische schijnwerpers. Maar daar loert volgens Bauman (1987,1992) het gevaar van relativisme: er zijn nu eenmaal vele tradities, ervaringen en leefwerelden die

allemaal even ‘waar’ zijn. Dergelijk postmodern onderzoek is vooral beschrijvend van aard, schrikt terug voor het formuleren van grote, bovenlokale theorieën, komt nauwelijks toe aan het formuleren van kaders voor politiek beleid. Sterker, de wetenschapper is slechts een bescheiden getuige die deze waarheden voor een groter publiek vertolkt om zo een bijdrage te leveren aan een betere verstandhouding tussen de verschillende partijen. Gould (1982) vroeg zich zelfs af of het nog lukt de speurtocht naar algemene wetten voor menselijk gedrag voort te zetten.

Murdoch & Pratt (1993:412,425) waren van mening dat in de rurale studies sprake is van een ‘*dramatic paradigm shift towards postmodernism*’. Al kunnen de sociale wetenschappen niet simpelweg als een erfenis van een gedateerd modernisme aan de kant worden geschoven, onderzoekers zouden wel meer aan zelfonderzoek mogen doen door hun eigen begrippenkader rond ‘*rural*’ en ‘*urban*’ kritisch tegen het licht te houden. Zijn dat geen zelfgekozen afbakeningen die de wereld worden opgelegd? Is de definitie van het rurale geen bedenksel van wetenschappers die de sociale werkelijkheid met universele concepten proberen te begrijpen en te verklaren? Moeten we juist niet onderzoeken hoe het rurale lokaal is geconstrueerd? Zo’n benadering heet dan ‘*post-rural*’. In een reactie stelde Philo (1993:431) dat zo’n paradigma shift helemaal niet nodig is om de rurale studies te redden. Hij had enkel een pleidooi gehouden voor meer input van de humanistische geografie, de culturele antropologie en het postmodernisme als een wijze van denken.

Cloke (1997:370) liet weten deze discussie over paradigma’s niet relevant te vinden. Volgens hem zijn er geen duidelijke verschuivingen van het ene paradigma naar het andere, omdat altijd al verschillende conceptuele modellen naast elkaar hebben bestaan. De focus slingert eenvoudigweg wat heen en weer. Soms ligt de nadruk op het algemene, het universele, dan weer heeft het bijzondere, het specifieke de overhand. Niettemin zou er sprake zijn van een ‘*cultural turn*’ in de rurale studies. Die omslag houdt in dat sociale wetenschappers meer oog hebben gekregen voor de verscheidenheid aan opvattingen over het platteland, met name de (culturele) betekenis van het rurale voor de (nationale) identiteit en voor de beleving van natuur en landschap. Er wordt op een nieuwe manier over ruimte nagedacht, en dat is voor hem winst.

Sociale representaties

Uiteindelijk is ruraliteit als concept niet ‘weggedaan’ (zoals Hoggart wilde), maar kwam daarvoor in de plaats een sociaal geconstrueerde kijk op ruraliteit. Daarmee werd het geografisch determinisme dat zo lang de rurale studies had gedomineerd, als ontoereikend aan de kant gezet. Het beschrijven van plattelandsgebieden aan de

hand van socio-ruimtelijke variabelen of de mate van ontwikkeling koestert namelijk enkele taaie vooronderstellingen die rurale onderzoekers steeds onbehaaglijker in hun wetenschappelijke jas deed zitten: stad en platteland zouden twee aparte, soms tegengestelde werelden zijn en eigenschappen van (een plaats op) het platteland zouden een duidelijk onderscheidend ruraal karakter vormen. Maar het fysisch milieu legt het menselijk handelen niet in een keurslijf, ruimte is geen oorzakelijke macht. De focus verschuift zo van wie ruraal is (meetbaar, tastbaar, dus objectief), naar hoe iemand zich ruraal voelt (subjectief).

Dat heeft gevolgen voor het onderzoek. Het rurale als macroconcept wordt vervangen door onderzoek naar '*different discourses and representations*'. De laatste term is afkomstig van Halfacree (1993:29). Hij baseert zich op Moscovici (1981) en introduceert in de rurale studies de theorie van de '*social representations*'. Deze theorie, ontleend aan de sociale psychologie, analyseert de wijze waarop mensen de complexiteit van prikkels uit hun sociale en fysische omgeving oppikken, selecteren, analyseren, proberen te begrijpen en zich daarover uiten. Met andere woorden: hoe beleven mensen hun eigen leven? Het sociale karakter ervan is belangrijk, meent Halfacree, omdat die representaties gecommuniceerd worden. Vandaar de noodzaak van interpretatief, kwalitatief onderzoek naar discoursen (een samenhangende reeks van opvattingen die zin en betekenis geven aan de wereld) met een sterk ontwikkelde gevoeligheid voor nuances.

Zo zoekt Halfacree naar een alternatieve manier om ruraliteit te beschrijven en toch tot algemene uitspraken te komen. Hij probeert een brug te slaan tussen micro- en macroniveau, tussen het unieke van het lokale en het algemene van het globale. In zijn ogen is dat mogelijk, omdat '*the rural*' and its synonyms are words and concepts understood and used by people in everyday talk'. In feite zijn sociale representaties mentale constructies, zowel concrete als abstracte concepten, die ons gedrag beïnvloeden. Goed beschouwd kunnen ze fungeren als structuren. En om die te ontdekken, moeten academici afdalen naar het niveau van de leken en hun oren te luisteren leggen bij mensen die hun eigen (rurale) leven beleven en daarover onderling communiceren (lekendiscours). Het is zelfs onze grootste opdracht, meent Halfacree (1993:32). Mochten die structuren bestaan, dan zijn deze alleen te kennen via discoursen, sterker, ze bestaan niet zonder discoursen, '*for discourse in the broad sense of the term not only reflects society, it creates and encompasses society; it is society*', schrijft Møhl (1997:27) in zijn studie over een Frans dorpje.

Vervolgens komt Jones (1995:42) met een reactie: De term '*rural*' wordt helemaal niet zo veel door mensen gebruikt; hij komt vrijwel alleen voor in professionele en academische discoursen. Hij pleit juist voor onderzoek op het tussenliggende niveau, dat van de tussendiscours, zoals (massa)media. Dáár vindt de rurale

verbeelding plaats. Dáár krijgt de beïnvloeding gestalte. Verbeelding, zo menen Lengkeek & Elands (2001:159), vormt namelijk het fundament van sociale constructies, en deze leggen op hun beurt de basis voor ons handelen. Op dat niveau wordt het begrip ruraliteit inderdaad gehanteerd, zo blijkt onder meer uit onderzoek naar Britse tv-series door Phillips, Fish & Agg (2001:24). Tussen symboliek, verbeelding en realiteit vindt een voortdurende wisselwerking plaats die wijst op een idealisering van ruraliteit, ofwel een rurale idylle.

Een dergelijke idylle hecht zich vervolgens vast in de hoofden van mensen. Lhermitte (2000:44) constateert bijvoorbeeld dat dorpelingen in Vlaanderen zich hardnekkig ruraal blijven noemen, ook al is de omgeving sterk verstedelijkt. *'The concept of 'rurality' is used by rural communities to dam the urbanised wave. They try to retain a symbolic, less complex, more understandable environment, and use 'rural' in a virtual way, in order to create a false, or fake, identity.'* Hun ruraliteit is virtueel. Symbolen van ruraliteit worden losgekoppeld van de geografische ruimte waarnaar ze verwijzen, en herladen met meer abstracte betekenissen van het rurale. Deze dringen dan door in sociale ruimten die niet of nauwelijks overlappen met de geografische ruimte. Eenvoudiger gezegd: het rurale krijgt een grotere uitstraling in de gehele samenleving en stelt mensen in staat zich een rurale identiteit aan te meten, ook al is er nauwelijks meer sprake van een agrarisch platteland in de traditionele zin van het woord. Mensen verbeelden zich een eigen, normatief platteland. Cloke (1997:368) noemt dit inzicht een van de grote verworvenheden van de *cultural turn* die zich in de jaren 90 binnen de sociale wetenschappen heeft voltrokken.

Co-productie

De academische discussie over wat de essentie van het rurale inhoudt, is daarmee niet verstomd. Als er geen universeel concept (meer) bestaat, is landbouw dan nog wel een cruciaal element? Voor Van der Ploeg (1997:41) is het rurale *'the locus where the co-production of man and nature is located'*. Ruraliteit is volgens hem *'both the result and expression of the co-production'*. Hij vat het begrip *'co-production'* op als het proces van productie waarbij 'natuur' wordt omgezet in goederen en diensten voor menselijke consumptie. Dat roept de interessante vraag op wat er van ruraliteit overblijft als het platteland de omslag maakt van productie-(voedsel) naar consumptieruimte (wonen, toerisme, natuurontwikkeling). Is het verbouwen van een boerderij tot een burgerwoning, een bezoek aan een themapark of het struinen door wilde oerbossen eveneens een co-productie van cultuur en natuur, van mens en milieu? Zelf wil Van der Ploeg (1997:61,67) ruraliteit zien als een constante in de tijd die uitstijgt boven alle lokatie-specifieke variëteiten. Het rurale heeft toekomst, al was het maar dat de essentie van het rurale – als

tegenhanger van het stedelijke – recht overeind blijft en mogelijk aan betekenis gaat winnen omdat de (westerse) beschaving nu eenmaal niet zonder zou kunnen. Hij voorziet zelfs een zogeheten ‘*reruralisation*’.

Murdoch & Pratt (1997:56) zijn veel minder zeker van hun zaak. Zij hebben namelijk geen meetlat waarlangs het rurale kan worden gelegd en afgelezen. ‘*There is no essential rural condition, no point of reference against which rurality can be measured.*’ Volgens hen moeten de rurale studies de idee loslaten dat het rurale te lokaliseren valt binnen één homogene socio-ruimtelijke eenheid, dat ruraliteit een kenmerk is van één bevolkingsgroep. Zoals Philo (1993:433,434) het stelde: het rurale is geen natuurlijk fenomeen, maar ‘*is actually something constructed in varying ways and with varying emphases in a variety of settings*’. Het rurale is pluriform: er bestaan veel (onbelichte) groepen, vele constructies, vele ruraliteiten die zelfs tegenstrijdig kunnen zijn. Valentine (1997:141) laat zien hoe Britse ouders, gedreven door een rurale idylle, op het platteland neerstrijken om vervolgens hun kinderen speelse vrijheid te ontnemen omdat zij de stadse perceptie van criminaliteit en overlast niet van zich kunnen afschudden. Hun wereldwijsheid leidt dus paradoxaal tot inkrimping van de eigen lokale rurale wereld. Zulk onderzoek brengt aan het licht dat het rurale vele betekenissen kan hebben. Hoewel Murdoch & Pratt (1993:424) een dergelijke benadering toejuichen, waarschuwen zij voor het gevaar van een soort ‘*pick and mix approach*’: de onderzoeker heeft wel een veelheid van verschillende gezichtspunten op en over het platteland in handen, maar nauwelijks inzicht in ongelijkheid, en dus in het ontstaan en voortbestaan van machtsrelaties.

Juist die machtsfactor geeft het praktische gehalte van ruraal onderzoek aan. Want wanneer in Nederland de landbouw aan betekenis inboet en de boer langzaam uit beeld verdwijnt, wordt de woon- en recreatiefunctie steeds belangrijker (Elerie 1994:28). En een toenemende differentiatie van huishoudens en hun voorkeuren kan ruim baan maken voor een nieuwe rurale diversiteit van lokale woongebieden, voorspellen Huigen, Groote & Haartsen (2000:148). Bedoelen zij met Van Dam (2000:90) dat we bijvoorbeeld moeten nadenken over ‘pseudo-rurale woonomgevingen’? Zij staan namelijk op het standpunt dat de tijd voorbij is dat de lokale bevolking het alleenrecht op het platteland heeft. Bij het debat over de toekomst van het platteland – steeds vaker ‘buitengebied’, ‘landelijk gebied’ of de ‘groene ruimte’ genoemd, waaruit blijkt dat de traditionele band met de landbouw min of meer is doorgesneden – zijn vele ‘*stakeholders*’ betrokken: beleidsmakers, toeristen, stedelingen die er willen wonen. Als die bereid zijn meer geld en tijd in het platteland te steken, waarom zouden dan wij, wetenschappers, de oude tegenstelling ‘*locals versus non-locals*’ blijven koesteren, zo luidt hun redenering. Nooij (1993) geeft aan dat al die verschillende standpunten over het platteland te beschouwen zijn als beelden, als sociale constructies. Uit zijn discoursanalyses

blijkt dat die rurale beelden in toenemende mate contrasteren met de werkelijkheid. Bovendien kunnen ze sterk met elkaar botsen. Hij spreekt dan ook van een ‘arena’ waarin conflicterende waarden en functies met elkaar om de voorrang strijden (Nooij 1997:120). Dat roept onherroepelijk spanningen op, bijvoorbeeld tussen agrariërs die voedsel produceren en degene die het landschap van het platteland puur als verpozing zien. De bescherming van natuurgebieden en historisch waardevolle landschappen is in de grond van de zaak een ideaal van stedelingen, zegt Van Schendelen (1997:332). ‘Daar waar gestreefd wordt naar ruimtelijke verweving tussen agrarische belangen en de culturele opvattingen van de natuurminnende stedelingen, liggen de conflicten voor het grijpen.’

Evans (2000:79) zegt in zijn analyse van rurale beelden in de Britse media, dat de rurale idylle de stedelijke perceptie van het platteland domineert. Daarom geloven mensen dat het platteland schoon, gezond, prachtig en onveranderlijk is. Zulke ideeën komen in conflict met mensen die hun brood op het platteland verdienen; we kunnen niet verwachten dat zij de omslag naar een nieuw platteland maken, omdat hun *‘beliefs and aspirations for their homes are caught in geographical imaginaries which prioritise production over consumption’*.

Algemeen gesteld, zegt Mormont (1990:35,39) is er sprake van oude en nieuwe beelden van het rurale die met elkaar in aanvaring komen. En waar het nu om gaat, – om het wetenschappelijk samen te vatten – is de symbolische strijd om ruraliteit, de wettige definitie van de term ‘ruraal’. Dáár moet volgens hem de kern van het onderzoek liggen: *‘...the rural is a category that each society takes and reconstructs, and that this social construction, with all its implications, defines the object of a sociology of the rural’* (ibid.:41).

Nieuwe rurale beelden

Sociale representaties bieden aldus aanknopingspunten om (de omslag naar) dit andere platteland te kunnen beschrijven. Volgens De Jong (2001:596) van het Nederlands Openluchtmuseum zijn nieuwe rurale beelden nodig, om een nieuwe beeldvorming van het Nederlandse platteland te ontwikkelen. In het verlengde daarvan ligt de wens van Stadland Deventer, een samenwerkingsverband van de provincie Overijssel, enkele gemeenten en organisaties. Zij willen een project rond de herontwikkeling van het platteland langs de IJssel promoten als ‘een ontdekkingsreis naar de identiteit en de schoonheid van de woon- en werkomgeving en de schat van de verbeelding’.¹⁸

Een actuele glimp van die rurale beelden is opgevangen door landelijke media. Om de schijnwerpers wat nauwkeuriger te richten, kunnen we te rade gaan bij de regionale dagbladen. Streekredacteuren zien het Nederlandse platteland immers pal voor hun ogen veranderen. Boeren stoppen of trekken weg. Vruchtbaar

landbouwgrond wordt droge of natte natuur. Agrarisch grond wijkt voor nieuwe landgoederen, op de mooiste plekjes verrijzen villa's en grote landhuizen en overall constateren zij een sluipend proces van stedelingen die zich in het landelijk gebied vestigen. Genoemde ontwikkelingen zijn vrijwel dagelijkse kost.

Welk beeld schetsen streekredacteuren van het Nederlandse platteland? Over Noord-Holland: 'Over 10, 15 jaar is Nederland één groot park.' Over het Groene Hart: 'Er blijft straks geen boer meer over. De enige plattelanders zijn rijke stedelingen. Over de Achterhoek: 'De functie van het platteland verandert snel. Binnen 10 jaar is de helft van het aantal boeren gestopt.' Over Noord-Brabant: 'Zelfs grote boeren hebben er geen zin meer in. Ze praten elkaar een doemdenken aan.' De toekomst van de landbouw ziet er niet florissant uit: grond komt in handen van gemeenten, natuurorganisaties of projectontwikkelaars voor woningen en fraaie natuur. Het open landschap van Noord-Nederland zal volgroeien met bos; *hightech*-stallen worden verbannen naar industrieterreinen.¹⁹ In het zuiden is het niet anders. 'Een woeste vlakte met hoogveen, moeras en heide. Zo hebben grote delen van Oost-Brabant en Noord- en Midden-Limburg er halverwege de negentiende eeuw uitgezien. Vandaag de dag ziet het landschap er heel anders uit. Van de meer dan 100.000 hectare 'peelwoestenij' op de Brabants-Limburgse grens zijn er slechts enkele duizenden over. Als het aan het Rijk ligt, komt daar binnen enkele jaren verandering in. Ten koste van tientallen boeren.'²⁰

De trek naar het platteland begon zo'n 30 jaar geleden. Het was de tijd dat het platteland werd verheerlijkt. Hoe kleinschaliger hoe beter. Kunstenaars en idealisten die een alternatieve levensstijl met biologische teelt nastreefden en de paardenhouderij introduceerden, die vrienden in de Randstad belden als weer een pand leegstond en daarmee de plaatselijke bevolking tegen zich in het harnas joegen. Vooral Noord-Nederland was populair – de term 'Drentenieren' kwam al snel in zwang – maar ook de West-Veluwe, de Achterhoek, de Betuwe, het Groene Hart, West-Brabant. Deze eerste golf migranten kwam af op leegkomende dijkhuisjes, boerderijen maar ook op ruime woningen in dorpen – in die tijd liep vrijwel elke plaats met nieuwbouwplannen rond waarmee in landelijke bladen werd geadverteerd omdat het aanbod voor de eigen bevolking te groot was en dus leegstand dreigde.

Hier en daar kraakte het tussen autochtoon en nieuwkomer, tussen collectieve normen en individuele ontplooiing. En er gingen mensen terug; het plattelandsleven bleek toch vooral een eenzaam avontuur te zijn en de kinderen hadden eigenlijk een stedelijke (betere) schoolopleiding nodig. Die soms moeizame verhouding leverde een bijkomend effect op: plattelanders die zich eerst achter de oren krabden wat al die nieuwelingen toch zagen in de eentonige agrarische landschappen, kregen op den duur meer waardering voor de eigen omgeving.

Nieuwkomers gingen kanoën in de Groninger vaarten of verzetten zich tegen dijkverzwaring langs de grote rivieren. Van de weeromstuit ontworstelden Groningers, Betuwanaren, Achterhoekers en Zeeuwen zich aan hun minderwaardigheidsgevoelens en ontwikkelden langzaam maar zeker een positiever zelfbeeld; zij werden zich bewust van de landschappelijke schoonheid, leerden dat het platteland er niet enkel is om van te leven maar ook om van te genieten, begonnen te protesteren tegen de ‘witte schimmel’ van villawijkjes die zich om hun authentieke dorpjes plooiden. In Zeeland leidde dat rurale zelfvertrouwen er bijvoorbeeld toe dat boeren niet-agrarische activiteiten op het platteland vooralsnog hebben kunnen tegenhouden, mede geholpen door het diepgewortelde sentiment van de watersnood van 1953 dat elke poging om landbouwgrond te ontdoen van de agrarische functie in heftige emoties smoorde. Zeeland blijft sterk agrarisch. En er gebeurt meer. Vroeger wilde een Zeeuwse boer nooit pottenkijkers op zijn erf, nu is hij trots op zijn werk. Er is een brug naar de samenleving geslagen via tal van streekproducten zoals ambachtelijke jam, zwarte bessenwijn, biologische kaas en honing.

De tweede golf ontstaat ergens in de jaren 90. Het zijn ditmaal niet alleen idealisten. Natuurliefhebbers, rustzoekers, kunstenaars, hobbydierhouders, opknappers van monumentale panden, zowel gepensioneerden als gezinnen met kinderen, zij keren de stad hun rug toe, gaan op zoek naar rust, ruimte, romantiek. Liefst mét comfort. Nieuwe gebieden worden ontdekt, de oude herontdekt. Zuidwest-Friesland, Westenwolde en het Reitdiep in Groningen, het Vechtdal in Salland, de Graafschap achter Zutphen, Midden-Brabant, Schouwen-Duiveland: charmante trekpleisters van het rustieke en chique wonen, symbolen van landelijkheid. En tussen al die – meest kapitaalkrachtige – zoekers schuilt menig retourmigrant: de Fries, Groninger, Tukker of Brabander die na zoveel jaren Randstad weer terugkeert naar de wortels in de geboortestreek: Het platteland als paradijs.²¹

Projectontwikkelaars springen hierop in, makelaars spinnen er goud garen bij. De voorbeelden liggen voor het opscheppen. Bungalows bij Balk, het opgespoten eilandje in het IJsselmeer bij Makkum, de Blauwe Stad in Oost-Groningen met 1200 luxe villa’s, het plan voor 600 woningen tussen boswallen en kleine akkers in Beilen, nieuwe landgoederen bij Dalfsen, een luxe vakantiepark bij Lienden; de dorpjes en plannen en projecten rijgen zich aaneen als parels aan een snoer dat het platteland moet optuigen.

Mooi platteland

Diverse regionale dagbladen noteren lyrische liefdesverklaringen van stedelingen aan de natuur. Mensen die verslaafd zijn aan bossen, heidevelden,

rivierlandschappen of de zee kust. Toen in 1998 het boekenweekthema ‘Panorama Nederland, stad en land in proza en poëzie’ werd gekozen, toog de *Schager Courant* naar schrijver/dichter Guus Luijters (ex-Amsterdammer) in Zijpe, Noord-Holland. ‘Lyrisch wordt Luijters. ’s Mans ogen twinkelen, armgebaren ondersteunen zijn lofzang. ‘De wolken, de lucht is in de Noordkop prachtig. Maar werkelijk fabelachtig is het glinsterende water, dat door die grillige geultjes in het zand weer terugvloeit. En de strandloper die daar dan in dezelfde grillige bochten achteraanrent. Als je een halfuur aan zee bent, dan ben je helemaal gezuiverd. Nieuw leven, verse lucht wordt erin gepompt.’ In 1971 streek hij in Zijpe neer en ontdekte voor het eerst echte seizoenen (‘Die gaan in Amsterdam volstrekt langs je heen’). Zijn idylle is echter snel tanende door oprukkende bollenvelden. ‘Vele koeienweiden zijn in vier jaar tijd woestijnen geworden door al het zand dat er is opgegooid om bollen te kunnen kweken. Er zijn geen kikkers en vogels meer te vinden.’²²

Anderen zoeken juist de plattelandscultuur. Het jachtige bestaan in de Randstad wordt bijvoorbeeld verruild voor een leven in Salland, in een omgeving waar behulpzaamheid nog vanzelfsprekend is, waar de woon- en leefomgeving nog schoon en netjes oogt en dus weldadig erbij ligt. Geen agressie in verkeer, geen ‘spuitbussencultuur’. Als in de supermarkt ‘goedemorgen’ wordt gezegd, staan de westerlingen perplex. ‘Zo kan het dus blijkbaar ook!’ Een nieuwe zaag hoeft niet afgerekend maar wordt op de rekening gezet, en opnieuw zijn ze stomverbaasd: ‘Dat de mensen nog zoveel vertrouwen in je hebben’, noteert de *Zwolse Courant*.²³ Een aantal nieuwkomers reageert na een oproep in die krant iets over hun motieven te vertellen, onder het motto: ‘Ze komen uit alle hoeken en gaten. Uit noord, oost, west en zuid. Wat hen verenigt? Ze hebben gekozen voor het Vechtdal. Ze zijn hier komen wonen en hebben daar een mening over. Onder het kopje ‘import’ laten ze zich van zich horen.’

De aanmelders laten vooral het westen achter zich:²⁴ Amsterdam (‘Mijn mooie stad was een jungle geworden, waar mensen stuijterend van de coke doorheen trekken.’), Vleuten (‘Het enige wat de gemeente doet is boeren en tuinders wegpesten om maar zoveel mogelijk beton neer te plempen.’), Naaldwijk (‘Daar heb je geen ruimte meer om te wonen en te leven. Als je wilt oversteken beginnen ze gelijk te toeteren en te zwaaien dat je op moet rotten.’), Den Haag (‘Dat zij André Hazes mooi vinden, oké, dat kan gebeuren. Maar als ik daar tot diep in de nacht naar moet luisteren dan komt dat op een gegeven moment je neus uit.’), Haarlem (‘We zien nu pas hoe vies de stad is. Vroeger had je daar geen erg in.’), Ridderkerk (‘Met dit uitzicht zitten we ’s ochtends te ontbijten, terwijl we op de radio de filemeldingen horen. Dan begrijp je wel waarom we hier zo gelukkig zijn.’), Veenendaal (‘Je kunt bijna nergens in Nederland meer onbepert je gang gaan. Overal staat prikkeldraad omheen. Je kunt geen kant op. Dat benauwt me verschrikkelijk.’), Muiderberg (‘Ik

ben die bla-bla-hoera-toestanden van het westen een beetje zat. Daar prik je zo doorheen. Hier moet je je eerst maar eens bewijzen.’), remigranten uit Ecuador, op zoek naar een plek tussen de boeren (‘Toch ben ik bang dat over een jaar of 10, 15 ook hier het landelijke verdwenen zal zijn. Kijk maar naar provincies als Brabant of zelfs een gebied als de Achterhoek. Allemaal import. Ook daar kom je niet meer aan land. Het is daar hartstikke vol.’).

Nieuwkomers op zoek naar het platteland, wat dat dan ook mag zijn. Iedereen heeft er zijn eigen beelden bij, eigentijds dan wel uit vervlogen tijden. ‘Al mijmerend komen er beelden op van boerderijen in een weids landschap, koeien in de wei en kippen op het erf’, schrijft het *Brabants Dagblad*.²⁵ Een idyllisch dorpje met een kerkje, een marktplein met café en een oude pomp. Stille en rust. Het gemoedelijke leven. Meneer pastoor, d’n dokter en de notaris. Een tas koffie en een boterham met zult. En tijd zat om te buurten. Zoiets.’ Maar de Brabantse dorpen kennen nu ook lawaai en verkeersdrukke. ‘Of moet je toch ergens anders zijn? In een kneuterig gehucht wellicht. Ach, laten we dan maar meteen een malse wei opzoeken, een stuk maïslaan of een vers omgeploegde akker. Zodra de geur van koeienstront en varkensmest de stank van uitlaatgassen overtreft, ben je op het platteland. Misschien is dat een handige stelregel.’

Prachtig zijn de ontboezemingen van Johan Otten in het *Eindhovens Dagblad*, waarin hij gewag maakt ooit als stedeling op een zomerse fietstocht het Brabantse platteland te hebben verkend.²⁶ ‘Ergens in dit zo onpeilbare buitenland hield zich halverwege een akker een stel boerenjongens op, naar beste traditie gehuld in overalls en klompen. Hoewel wij stedelingen daar geen enkele aanleiding toe gaven, begonnen zij volgens stilzwijgende afspraak aardappels van de bodem te rapen en in onze richting te werpen. Rustig, weloverwogen. Ons gezelschap fietste voor het leven. Ik was verbijsterd.’ Lang is dit beeld van grimmig landvolk, de riek in de aanslag en de vruchten van het veld als munitie achter de hand, in zijn herinnering blijven hangen. ‘Tot het platteland allengs kleiner werd en dichterbij kwam, zowel in afstand als voor het gevoel. Stad of dorp, het werd één pot nat – een kwestie van tien minuten langer in de auto zitten. Het kopen van een huis midden in een dorp leek 13 jaar geleden dan ook geen grote stap. Dat huis stond in Lierop, toevallig. Ik was er in de loop van de tijd regelmatig doorheen gereden, zonder er diepe gedachten aan te wijden. Nu zou het mijn centrum van de wereld worden.’

Lierop, een Brabants boerendorp met een dicht netwerk van sociale dwarsverbanden, met de geheimzinnigheid van oude verhalen, boordevol gemoedelijkheid, waar je binnen een paar minuten midden in de velden en de bossen tussen de reeën staat. Dat in de herfst pas zijn echte aard toont, als de rust is weergekeerd. ‘Dan geeft een vochtig mengsel van zand, oude potstalmest en overtollige mineralen uit het biotijdperk zijn dampen prijs aan jagende

herfstwinden. Eeuwen van ploegen en zwoegen hangen zwaar in de lucht. Tegen de avond vervagen de boerderijen in de plooiën tussen de akkers. Langzaam wordt het allemaal een, de grond, de oude bomen, de wolken, de lage daken.'

De *Provinciale Zeeuwse Courant* meent dat nieuwkomers een eenzijdig beeld van het platteland koesteren.²⁷ Zeeland is het nieuwe groen-blauwe hart van Nederland: De polders, de dijken, de delta, een van de mooiste gebieden van Nederland. Zo groot en zo leeg. Dat heeft iets heroïsch, zoals dat land gevormd is onder invloed van getijden. 'Wat een rust en wat een ruimte. Zo hebben nogal wat stedelingen zich een voorstelling gemaakt van het leven op het platteland. En op basis van dat beeld zijn ze overgegaan tot de aankoop van dat huisje aan de dorpsrand dat eerst als tweede woning en na vervroegd uittreden of pensionering als definitief onderkomen kon dienen. Na verloop van tijd kwamen de nieuwkomers tot de ontdekking dat de landman zich niet meer met de sikkel over zijn akkers beweegt maar met een tractor. Dat hij achter die tractor soms een spuitmachine hangt om gewasbeschermingsmiddelen te verspreiden die door minder welwillenden worden aangeduid als onkruidbestrijdingsmiddelen of landbouwgif. Ze ervoeren ook dat oogsten een stoffige bezigheid is. Dat mest stinkt. En dat die boer met zijn bezonken oordeel over het leven aardig gestresst kan zijn. Als het niet is doordat het op de verkeerde momenten overvloedig regent, dan raakt hij wel gespannen door de klachten van mensen die op zoek waren naar lusten en die nu bij tijd en wijle geconfronteerd worden met lasten.'²⁸

Voor een boerenzoon die zich de jaren 50 nog kan herinneren, ligt een dergelijke idylle van een rustig platteland inderdaad aan gruzelementen. Het is agrarisch industrieterrein geworden, zelfs in Zeeuws-Vlaanderen waar hij is geboren en getogen. 'Als de akkerbouwer zijn bedreigde bedrijf al niet heeft verkocht aan kastomatentelers uit het Westland, koeienhoeders uit Limburg of natuurbouwers van Staatsbosbeheer, voert hij wel een taaie strijd om te overleven. In strak gekavelde, uitgestrekte polders stuurt de eenzame agrarische ondernemer zijn reusachtige machines over de klei; 100 hectares liefst, anders is er geen droog brood meer te verdienen,' schrijft Jan Jansen in *BN/De Stem*.²⁹ De boer is een verschoppeling geworden. Nee, dan vroeger. Misschien stonk het, maar nostalgie vertekent.

Die boerenzoon heeft nu een roze bril op. 'Elke tijd had zijn weer en wind, zijn groei en bloei, zijn geur en kleur, allemaal factoren die de volgende stap in de eeuwige cyclus voorspelden en die voor het onbevungen kind nog beloftes van opwinding inhielden.' Het ritmische klikklak van paarden. Het rammelen van melkbussen. 'In het voorjaar vormden boer en beest een uitgelaten bende. Als eenmaal uit een zak voor de buik de kunstmest op de ongerepte kluiten was gemikt, sloeg de ongedurigheid toe. Twee zonnige dagen in maart waren genoeg om het paard voor eg, rolblok en zaaimachine te spannen. Het kon niet vlug genoeg gaan

en wat hadden ook de paarden er zin in. Terug in de wei, na een winter op stal, sloegen ze de achterpoten hoog in de lucht om deze bevrijding te vieren. Die eerste dagen bleven ze snuivend door groenend gras en ontluikende boterbloemen rennen. Wat een knollen. De trekker rukte grommend op, wonderen van mechanisatie deden hun zaligmakende intrede, maar het kind van de jaren 50 herinnert zich vooral nog de paarden, altijd en overal.’

Rust en ruimte in een ongerepte omgeving, het kan niet op. Spijtoptanten of vereenzaamde ex-stedelingen lijken niet voor te komen. Een enkele keer tilt een krant een tip van de sluier op, als in een bijzin, niets bijzonders. Schrijfster Gerry Sajet verruilde haar flatje in Amsterdam voor een woonboerderij in Markelo. Dat viel haar zwaar, aldus de *Arnhemse Courant*.³⁰ De hoeve bleek bij nader inzien een bouwval – er was geen riolering, het dak bleek te lekken – en de omgeving oogde op regenachtige dagen bijna vijandig; de rust werd een loden last. Sajet zocht een uitvlucht en vond troost in het schrijven. Haar literair debuut ontving veel lof.

Reconstructies

Discussies over de omslag op het platteland draaien vooral om de dreigende verstedelijking, die de waarde van de groene ruimte in de waagschaal zet. Het zijn de ruimtelijke gevolgen voor het landschap die voer voor discussie geven. ‘Men heeft hier soms een heel romantisch Hans-en-Grietje-beeld van het platteland,’ vindt oud-landbouwminister Brinkhorst. ‘Maar in wezen is het platteland niets anders dan de stad, behalve dan dat er bomen staan, er weilanden zijn en het land daarmee de beleving van natuur geeft.’³¹ Zijn beeld van het platteland wordt door veel planologen en landschapsarchitecten gedeeld. Hun woordenboek wemelt van stedelijke begrippen als ‘open ruimte’, ‘groen buitengebied’, ‘cultuurhistorische landschappen’, etc. In de aanloop naar de *Vijfde Nota over de Ruimtelijke Ordening* overheerst binnen hun expertdiscours de zorg om vergaande verstening en verrommeling – een term die aangeeft dat de samenhang verloren dreigt te gaan.

In 1997 werd voor het eerst de Nieuwe Kaart van Nederland uitgebracht. Daarop waren alle plannen van ministeries, provincies en gemeenten voor de komende 10, 15 jaar in een totaaloverzicht bijeengebracht. Initiatiefnemer Joost Schrijnen meent dat het tempo van verstedelijking zwaar wordt onderschat. Daarom is het volgens hem tijd voor harde ingrepen. ‘Landelijk Nederland heeft nu nog overwegend een agrarische functie. Dat zal moeten veranderen. Vroeger gingen wij stedenbouwkundigen uit van de stad en werd het platteland als restgebied beschouwd. Maar het ommeland is voor de stad veel te belangrijk om het alleen aan de boeren over te laten. We zullen het opnieuw moeten inrichten, met heel forse investeringen, om een milieu te creëren waarin stedelingen kunnen recreëren, rust, ruimte en natuur kunnen vinden. Alleen zo krijg je een omgeving waarin

bedrijven zich blijvend zullen vestigen en mensen prettig kunnen werken en wonen.³²

Niet de boer, maar het landschap dicteert de discussie en daarmee de politieke agenda. Zo schetst de nota *Natuur, Bos en Landschap in de 21e eeuw* een bloemrijk beeld voor 2020: ‘Het versnipperde natuurnetwerk van het einde van de 20e eeuw wordt langzaam omgevormd tot een ecologisch robuust functionerend netwerk, waar rust, ruimte en ongereptheid worden ervaren. Edelherten kunnen inmiddels vrijelijk van de Veluwe naar de Oostvaardersplassen en de Rijn, otters zwemmen van de Biesbosch naar het Lauwersmeer, in het kielzog gevolgd door sportieve Randstedelingen die per kano en per fiets de Hollandse Waterlinie verkennen’ (2002:25).

Bij de presentatie van de nota verklaarde staatssecretaris Faber meer druk op boeren te willen uitoefenen en in bepaalde gevallen dwingen hun land te verkopen. Onteigening dus. Een gevoelig punt, erkent zij. Toch: ‘Om een kwalitatief hoogwaardig natuurgebied te realiseren mis je soms de medewerking van net die laatste één of twee boeren. Waarom zou je in dat soort gevallen moeten wachten tot die boer zegt: het is nu mijn tijd. Je zult naar het onteigeningsinstrument moeten kunnen grijpen.’³³ Dat onteigenen wordt binnen de ‘spelregels’ van het grondbeleid op landelijk niveau tot circa tien procent acceptabel geacht, aldus de *Structuurschema Groene Ruimte 2* (2002:122). Immers, ‘het landelijk gebied is er voor iedereen’ (*ibid.*:11).

De claims op agrarisch grond nemen dan ook toe. ‘In Nederland leven vier miljoen koeien, 13 miljoen varkens, 1,5 miljoen schapen, 100 miljoen kippen, 100 duizend paarden en 16 miljoen mensen’, schrijft Nyfer-onderzoeker Marlet (2002:75) in zijn analyse van de economische waarde van landbouwgrond. Hij signaleert een ruimtelijk tekort. ‘De koeien hebben 900.000 hectare grond tot hun beschikking; de mensen moeten het doen met 230.000 hectare woongebied. Een koe heeft gemiddeld dus 2250 vierkante meter grond om zich heen, een mens 140 vierkante meter. De koe heeft in Nederland 15 keer zoveel ‘leefruimte’ als de mens.’ Wat te doen met dat lege land, als de koe uit het landschap verdwijnt – omdat de boer stopt of zijn vee bij de melkrobot in de stal houdt? Nee, geen natuurgebieden, want het beheer van dat cultuurlandschap, nota bene door de boer gevormd, kost de schatkist jaarlijks één miljard euro zonder dat de maatschappelijke waardering voor dat landschap toeneemt. ‘Als door overheidsingrijpen de Nederlandse melkveehouderij het loodje legt, veroorzaakt die overheid dus aanzienlijke maatschappelijke schade.’

Nyfer ziet meer in marktwerking. Zorg voor gezonde (internationale) concurrentie voor boeren en zie: de boeren zullen het zeker overleven en aldus het landschap zelf onderhouden – wat veel goedkoper is. Geef mensen de ruimte om zelf te bepalen waar ze willen wonen en zie: Nederland wordt helemaal niet volgebouwd

want cijfers van het CBS laten na 2030 een daling van de bevolking zien. Van 10,7 naar 12,3 procent bebouwde ruimte is niet veel. Marlet constateert dan ook opgewekt: ‘Het ligt voor de hand de ruimtelijke ordening in Nederland in eerste instantie meer over te laten aan de krachten van de markt en lokale gemeenschappen. Met als resultaat? Meer ruimte om te wonen en een grotere tuin voor de 18 miljoen mensen die Nederland in 2030 bevolken. Maar ook nog altijd riante tuinen voor de minstens vier miljoen koeien in een typisch Hollandse weidelandschap’ (*ibid.*:83).

Tegen die tijd zal de Veluwe mogelijk één groot natuurgebied zijn. Dat gebied beslaat in ieder geval de droge zandgronden in het Centraal Veluws Natuurgebied, bijna 100.000 hectare. Op 10 mei 2000 ondertekenden de ministeries van LNV, Vrom, Defensie en Gedeputeerde Staten van Gelderland de Intentieverklaring Kwaliteitsimpuls Veluwe. Daarin stellen zij dat de ruimtelijke kwaliteit van de Veluwe onder druk staat door interne versnippering door wegen, rails, hekken, rasters en gebouwen. Verder is de samenhang met aangrenzende cultuurlandschappen en uiterwaarden ernstig verstoord. Hun intentie luidt de Veluwe te laten uitgroeien ‘tot een aaneengesloten natuur- en bosgebied, met kwaliteit, weinig barrières, passeerbare wegen en robuuster verbindingen naar de omgeving’.

Ook de Vereniging Natuurmonumenten (2002:21,22) wenst ‘alle belemmeringen die er voor de natuur zijn op te ruimen, zodat mens en dier van Zwolle tot voorbij Arnhem eindelijk kunnen banjeran. In alle rust en vrijheid’. De provincie Gelderland (2000:13,112,117) geeft tussen de Veluwse zandgronden en IJssel, Rijn en randmeren voorrang aan de landbouw, al komen daar wel enkele ‘ecologische poorten’ en/of ‘robuuste verbindingzones’. Anderen willen deze natte delen, waar het regenwater als kwel weer naar buiten treedt, eveneens tot de Veluwe rekenen. ‘Een voorbeeld vormen alle Rijn- en IJsseluiterwaarden tussen Wageningen en Dieren, al is daar bos noch hei te vinden. Ook langs de lijn Apeldoorn-Zwolle valt de Veluwe als natuurgebied vaak een kilometer of meer oostwaarts op te rekken’ aldus Hegener (2002:20). De boeren moeten daar dan worden uitgekocht. Het is een uiterst krachtig toekomstbeeld.

Discoursanalyse

Het in kaart brengen van ‘oude’ en ‘nieuwe’ rurale beelden vindt plaats door middel van discoursanalyse. Taal biedt de conceptuele grondslag voor zingeving. Onze ervaring van de werkelijkheid is geconstrueerd door onderlinge communicatie. Als leden van een cultuur verbinden wij betekenissen aan woorden, die vervolgens gegoten binnen de mal van een discours structurerend werken. In die zin is een discours een manier van (denken en) spreken over de werkelijkheid,

een blikrichting die sommige zaken naar voren schuift en andere onderbelicht laat – een voortdurend schuiven en modelleren met feiten tot een ‘eigen’ waarheid ontstaat.

De wortels van discoursanalyse liggen in de zogeheten Frankfurter School. Filosofen en sociologen als Habermas, Gramsci, Althusser, Marcuse, Foucault en Bourdieu vroegen na de Tweede Wereldoorlog aandacht voor hun ideeën over de relatie tussen taal, cultuur, macht en samenleving. In hun onderzoek stond aanvankelijk de linguïstiek centraal, maar eind jaren 70 verschoof de aandacht naar de analyse van discourses omdat toen het inzicht doorbrak dat de (sociale) context waarin taal functioneert het effect ervan in sterke mate beïnvloedt. Bovendien bleek de dienstensector aan betekenis te winnen, waardoor de maatschappelijke betekenis van informatie en communicatie verder zou gaan toenemen.

Een discours is een gedeeld wereldbeeld. Het is een gemeenschappelijk, min of meer samenhangend interpretatie- en referentiekader, mede om achterliggende waarden en normen van actoren voor het voetlicht te krijgen (Zwanikken 2001:45). Discoursanalyse kijkt echter niet alleen naar de wijze waarop taal betekenissen produceert, het gaat ook om de gevolgen, om de sociale praktijken. Wodak (1996:14) geeft een bondige definitie van discourses: *‘I understand ‘discourse’ both as a specific form of language use, and as a specific form of social interaction, interpreted as a complete communicative event in a social situation.’* Hayer (1995:44) voegt daaraan nadrukkelijk de betekenis toe die discourses voor mensen hebben: *‘a specific ensemble of ideas, concepts, and categorisations that are produced, reproduced, and transformed in a particular set of practices and through which meaning is given to physical and social realities.’* De analyse van discourses is dan in de ogen van Fairclough (1995:16,17) *‘an attempt to show systematic links between texts, discourse practices, and sociocultural practices’*.

Opvallend is dat het begrip *‘language’* of *‘text’* niet eenduidig wordt gebruikt. De een ziet tekst als geschreven taal, de ander als geschreven én gesproken taal, een derde als product van de ontvangers, bijvoorbeeld tv-kijkers. Welke zienswijze echter ook wordt gehanteerd, het uitgangspunt blijft steeds hetzelfde: discours is *‘text in context’*. Wie wat zegt, is afhankelijk van de situatie. Hierdoor komt ruimte voor de idee dat waarheid niet absoluut is, maar sociaal wordt geconstrueerd. (Sayyid & Lilian (1998:250) spreken van verwerping van het essentialisme). Geen enkele taal representeert de sociale werkelijkheid op gelijke wijze. Sterker: iedereen leeft in z’n eigen wereld. Deze postmoderne vooronderstelling zou moeten verklaren waarom mensen onder verschillende omstandigheden (de contexten) telkens andere meningen hebben en andere argumenten kunnen hanteren.

De verhouding tussen tekst en context is verre van eenvoudig (Carpentier & Spee 1999:3). Beide zijn namelijk verwickeld in *‘ongoing dialogical processes’*.

Sommige taalkundigen leggen een scheidslijn tussen de interne analyse voor de tekst en de externe analyse voor de context. Andere hanteren liever het onderscheid tussen de sociolinguïstiek (waaronder conversatie-analyse) en de kritische discoursanalyse. Deze laatste is terug te voeren op de Franse filosoof Foucault (1972), die sterk leunt op de begrippen ‘kennis’ en ‘macht’. Macht vormt kennis en produceert discourses als sociale kennissystemen. Foucault is vooral geïnteresseerd in discourses die als normaal worden beschouwd, om juist vanzelfsprekendheden op te sporen, te ontmaskeren en eventueel aan te vechten. Een dokter mag dan gezag hebben om uitspraken te doen over de gezondheid van zijn patiënt, dat wil niet zeggen dat hij ook macht over hem of haar mag uitoefenen – en dat is vaak wel het geval.

Het centrale begrip van de kritische discoursanalyse is dus macht. Om preciezer te zijn: sociale macht, omdat het in de analyse niet gaat om individuen maar om groepen. Mensen zoeken ter vervulling van hun behoeften en hun ontwikkeling toegang tot sociale resources als inkomen, positie, status, educatie of kennis. Wanneer die toegang slechts voor enkele bevoorrechten blijkt weggelegd is er sprake van sociale ongelijkheid. De kritische discoursanalyse is daarom een belangrijk instrument voor het meten van sociale en politieke overheersing in de samenleving. Richardson (2000:55) spreekt van *‘the need to analyse how discourses and strategies of inclusion and exclusion, control and resistance are connected with particular spatial ideas, policies, practices and lived spaces’*. Voor Bourdieu (1992:101) is een discours een ‘symbolisch vermogen waarvan de waarde kan variëren naar gelang de markt waarop het wordt aangeboden’, zodat er in wezen een symbolische strijd ontbrandt over de legitimiteit van een bepaald discours.

Macht komt overal voor. Er is de afgelopen jaren veel onderzoek verricht naar discriminatie van vrouwen, racisme in de media, politieke bijeenkomsten en redevoeringen, conversaties tussen medici en patiënten, behandeling van rechtszaken, kind-ouderrelaties, de invloed van geruchten en roddel, de rol van ideologie in onderwijs en wetenschap, en – meer recent – communicatie in het bedrijfsleven. Door deze veelheid aan onderwerpen vinden we de kritische discoursanalyse tegenwoordig ook in de cognitieve psychologie en in de sociale wetenschappen als etnografie en antropologie, en in de communicatie-wetenschappen als mediastudies en sociale semiotiek. Vandaar dat het om een multidisciplinaire benadering gaat.

Ondanks deze verscheidenheid kennen bovengenoemde (sub)disciplines één gemeenschappelijk kenmerk: onderzoek naar machtsmisbruik. Daarbij mogen kritische discoursanalisten niet aan de zijlijn staan, meent Van Dijk (1993:252,253). Zij moeten solidariteit tonen met minderheden in de samenleving, zich niet bekommeren om belangen van machthebbers. Zij moeten bij voorbaat al

de kant kiezen van hen die *'suffer most from dominance and inequality'*, ja, moeten zelfs *'unabashedly normative'* zijn, omdat het succes van de analyse grotendeels wordt bepaald door de mate waarin zij bijdraagt aan sociale veranderingen ten gunste van deze onderklasse. Onderzoekers zouden zelfs actievoerders moeten zijn. Daarmee ziet de kritische discoursanalyse zichzelf niet als een objectieve sociale wetenschap, maar als betrokken en geëngageerd (Fairclough & Wodak 1995:258). We vinden deze stellingname deels terug in de rurale studies waar gesproken wordt over *'The Other'*, zoals zwarten, zwervers of alleenstaande moeders op het platteland (Philo 1992). Het postmodernisme zou deze min of meer vergeten groepen een stem kunnen geven en zich daarmee plaatsen in het kamp van de onderdrukten, de genegeerden. Soms wordt uitgebreid onderzoek gedaan naar armoede op het platteland (Cloke 1997, Smailes 1997), soms naar stedelingen die in dorpen neerstrijken en daar hun stadsmentaliteit aan de autochtone bevolking opdringen (o.a. Halfacree 1998, Cloke 1998, Woods 1998), met als gevolg culturele conflicten. Een voorbeeld van de laatste situatie geeft Forsythe (1980:304) in haar onderzoek in het Noord-Schotse dorpje Stormay: *'I suggest that if 'truly rural' people are to have any voice in their own future, it is important that we be aware of this distinction, and the policy-makers especially be sensitive to it. Otherwise, there is a real danger that the rather muted voice of the genuine countryman will be drowned out by the more self-confident tones of his urban-bred neighbours.'*

Macht en controle

Interessant is natuurlijk de vraag waarom het ene discours dominant wordt boven alle andere en zo macht uitoefent. Overigens spreken kritische discoursanalisten liever van controle dan van macht (Van Dijk 1996:80). De eerste vorm van controle is de toegang tot het discours zelf. Zo kan een bepaalde groep bepalen wie wel en wie niet mag deelnemen aan bepaalde soorten discourses (in wetenschap, politiek, onderwijs, media, etc.). Ook de context waarin deze opereren speelt een rol, bijvoorbeeld plaats, tijdstip, deelnemers, spreektijd, publicatierecht. Bovendien is niet iedereen in staat binnen een discours elk onderwerp ter sprake te brengen. De tweede vorm van controle is meer cognitief van aard. Een groep kan door overheersing de handelingsvrijheid van een ander beperken. Tegenwoordig gebeurt dat veelal subtiel. Machtsuitoefening vindt niet alleen plaats door middel van overreding, maar ook door manipulatie. Volgens Van Dijk (1993:254) proberen hedendaagse belangengroeperingen de gedachten van anderen in hun eigen voordeel te beïnvloeden door hun mening als de enige waarheid op te dringen: *'It is at this crucial point where discourse and critical discourse analysis come in: managing the mind of others is essentially a function of text and talk.'* Mensen

raken vervolgens overtuigd van de juistheid ervan en nemen deze visie over. Vooral dat dynamisch proces van produceren en reproduceren van gedachten maakt de discoursanalyse aantrekkelijk, menen Liepins & Bradshaw (1999:577): *'Analyses of discourse can therefore trace where particular meanings are assembled and how they are disseminated through varied organisations and texts in a process that tracks across multiple scales and sites.'*

We kunnen onderscheid maken tussen gedachten van personen en die van groepen. In het eerste geval draait het om de specifieke kennis, ervaring en mening van één persoon, in het tweede om meer algemene en abstractere socioculturele kennis, houdingen of ideologieën die mensen met elkaar delen als leden van een groep. Van Dijk (1998:7) noemt deze laatste 'sociale representaties'. Deze zijn voor analisten het meest interessant, omdat ze sterk worden beïnvloed door discourses met dominante beelden. Een voorbeeld is de vermeende superioriteit van de eigen groep (nationalisme) of inferieuriteit van de andere (racisme of antisemisme). Tegelijkertijd zou een dergelijke socioculturele traditie van negatieve beelden het voortbestaan van dominante representaties in hedendaagse discourses verklaren.

Om een kritische analyse goed uit te voeren, maakt Van Dijk (1998:3) theoretisch onderscheid tussen microniveau van discours en macroniveau van macht en ongelijkheid. Analisten proberen vervolgens tussen beide niveaus een brug te slaan. Een toespraak over racisme in het parlement is een voorbeeld van sociale interactie in de specifieke context van een debat, maar versterkt (of verzwakt) tegelijkertijd algemene denkbeelden over racisme in de gehele samenleving. Overigens constateert Van Dijk (1998:17) dat deze bruggenbouwers niet altijd in staat zijn de kloof te overbruggen. *'There is still a gap between the more linguistically oriented studies of text and talk, on the one hand, and the various approaches in the social sciences on the other hand. The first often ignore concepts and theories in sociology and political science on power abuse and inequality, whereas the second seldom engage in detailed discourse analysis.'*

Hier wacht dus een uitdaging. Rajagopalan (1999:450,451) boort dieper en concludeert dat het probleem op een ander vlak ligt. Wat is er volgens hem aan de hand? Kritische discoursanalisten zijn sterk gericht op het oplossen van problemen. Zij stellen eerst vast wat het vraagstuk is, om pas daarna rond te kijken naar *'theoretical tools'* die nodig zijn om de oplossing te vinden. Er is namelijk een verschil tussen het echte probleem en de wijze waarop de onderzoeker dat probleem met behulp van theorieën verwoordt en analyseert. Hij stelt daar tegenover dat de sociale werkelijkheid niet losstaat van onze theorieën. Integendeel: het ligt er maar aan hoe je problemen beziet – alle vraagstukken zijn namelijk *'products of the specific 'angle of viewing' that we have adopted in the first place'*. Wij zijn met andere woorden allemaal in de greep van theorieën. Om werkelijk invloed te hebben op de samenleving, moeten de onderzoekers – in de

geest van Habermas – de hand in eigen boezem steken: ‘...*a genuinely critical spirit must ultimately turn upon itself, interrogating its own premises, if it is not to renege on its professed goals*’.

Opnieuw een parallel met de rurale studies. Het academische discours is systematisch, rationeel, consistent, zo compleet mogelijk en losgekoppeld van het lokale niveau om (abstracte) uitspraken te kunnen doen over algemeen geldende sociale wetten. Maar fixatie op vastomlijnde definities van het rurale is óók een vorm van macht, waarschuwen Murdoch & Pratt (1993:423). Het veelal universele karakter negeert juist rurale verschillen en biedt dominante groeperingen kansen eigen denkbeelden te verwezenlijken. Daarom zou ook de wetenschapper zich ervan rekenschap moeten geven dat de wijze waarop hij verschijnselen benoemt en in concepten en categorieën onderbrengt bepaalde machtsrelaties tot gevolg kan hebben. De jubelzang op het postmodernisme krijgt wat hen betreft een stevige dissonant. Jones (1995:39) houdt dan ook een vurig pleidooi voor onderzoek naar lekendiscours om werkelijk een vinger te leggen achter karakter en dynamiek van de sociale wereld. Met name de relatie tussen lekendiscours en andere discoursen kan veel opleveren: ‘*Such processes need to be unravelled in an effort to understand flows of meanings and power which combine to create social constructions of such things as the rural.*’ Hij is ervan overtuigd dat ze een ‘*key part of and force within the social world*’ vormen.

Tekst en context

Slaan we de tentharingen van het onderzoeksgebied wat breder in de academische bodem, dan kunnen we bij andere sociale wetenschappers eveneens een toenemende ontvankelijkheid voor het alledaagse verhaal waarnemen. Als wetenschappelijke taal niet de ‘naakte’ waarheid kan bevatten, zoals Durkheim dat nastreefde, als ‘kale’ feiten slechts interpretaties blijken te zijn, kortom, als de ware representatie van de objectieve werkelijkheid onmogelijk kan worden gerepresenteerd als betref het spiegelglas, dan moet kennis over de werkelijkheid op andere wijzen worden verkregen. Binnen die postmoderne opvatting spelen lekendiscoursen ofwel verhalen van mensen een grote rol, want, zoals Richardson (1995:208) het verwoordt: ‘*Narrative, I argue, provides access to this uniquely human experience at time in five sociological significant ways: the everyday, the autobiographical, the biographical, the cultural, and what I term the collective story.*’ Want verhalen staan het dichtst bij de menselijke ervaringen. Ook de rurale sociologie dient een ‘*narrative science*’ te zijn, aldus Van der Ploeg (1993:256).

Overigens is de relatie tussen al die verhalen over menselijke ervaringen en macht, en tussen discours, cognitie en samenleving uiterst complex. Immers wie overheerst en wie wordt onderdrukt staat lang niet altijd vast. Zo kunnen leden van

een dominante groep ‘dissident gedrag’ vertonen door zij aan zij met zwakkeren te strijden voor rechtvaardigheid. Bovendien kunnen macht en ideologieën in de tijd veranderen (Van Dijk 1998:9). Niettemin blijven analisten onderzoeken hoe de relatie tussen discoursen en sociale representaties in elkaar steekt, in de hoop te stuiten op achterliggende ideologieën die mogelijk als patronen of wetmatigheden fungeren. Zo beschouwt Law (1994:83) discoursen als ‘*modes of ordering*’, ofwel ‘*recurring patterns embodied within, witnessed by, generated in and reproduced as part of the ordering of human and non-human relations*’.

Interessant in dit verband is het standpunt van Harvey (1996:83). Hij beziet discoursen in het totale sociale leven, met andere woorden ook een discours (als context van tekst) heeft een context. ‘*Discourses can never be pure, isolated or insulated from other moments in social life, however abstract and seemingly transcendent they become. Nor can they be insulated and separated from those doing the discoursing.*’ Dat heeft beperkingen voor de discoursanalyse. Wanneer een discours namelijk uit de context van sociale relaties wordt gelicht, verliest het bijvoorbeeld de verbinding met de totale strijd van zwarten, vrouwen of armen tegen de onderdrukking. Het gevolg is bijziendheid.

Harvey (1996:87) waarschuwt: ‘*It is (...) one thing to say that texts (discourses) internalise everything there is and that meaningful things can be said by bringing deconstructionist tactics to bear both upon actual texts (histories, geographies, novels) as well as upon a wide range of phenomena in which the semiotic moment has clear significance (such as movies, paintings, sculptures, buildings, monuments, landscapes, dress codes, and even a wide range of events such as religious rituals, political ceremonies, and popular carnivals). But it is quite another to insist that the whole world is nothing other than a text needing to be read and deconstructed.*’ Niet alles in de werkelijkheid is tekst.

Zijn opmerkingen leiden onherroepelijk tot de conclusie dat de discoursanalyse minder in de melk te brokkelen heeft dan gewenst. Sociale verandering? Feministen mogen dan wel andere discoursen over vrouwen hebben opgeleverd, de diep gekoesterde meningen of houdingen blijven veelal onaangetaast. En hoewel ‘negers’ in de Verenigde Staten nu ‘zwarten’ worden genoemd, is hun positie ongewijzigd gebleven. Met andere woorden: machtsrelaties zitten in de samenleving veel steviger verankerd dan vaak wordt aangenomen. Het zijn systemen met een nogal permanent karakter, vastgeklonken in terminologieën die elke poging tot openheid of nuancering doen stranden. Harvey (1996:92) stelt dan ook: ‘*The dilemma of social change is then typically posed in terms of how this system perpetuates itself through circular and cumulative causation and how it might break down.*’

In de rurale studies is begin jaren 90 eveneens veel aandacht gekomen voor de rol die (dominante) discoursen en sociale representaties spelen. Zoals Pratt (1996:70)

aangaf, gaat het om *'certain discourses about rurality that serve to enable and support the reproduction of particular uneven social relations, economic distributions and social stratifications'*. Mentale constructies, aldus Halfacree (1993:29), beïnvloeden sterker dan motivatie en andere factoren ons gedrag, zodat rurale beelden en verbeelding als onderzoeksthema op tafel werd gelegd. Want, schreef Mormont (1987:19) al eerder, onderzoek naar de manier waarop concurrerende representaties van ruraliteit worden gevormd zal een van de centrale thema's van de rurale sociologie moeten zijn.

Van der Ploeg (1999:126,423) analyseert toekomstbeelden over de Nederlandse landbouw en beschrijft diepgaand hoe en waarom, in zijn bewoordingen, bepaalde ontwikkelingstrajecten zich gaan ontvouwen die we als nieuwe bedrijfsstijlen kunnen waarnemen. Deze liggen besloten in de speelruimte die actoren voor zichzelf ontdekken en creëren in de wisselwerking tussen markten en technologieën. In het verlengde daarvan legt Roep (2000:100) de ontstaansgeschiedenis van een nieuw discours in het veenweidegebied bloot, als voorbeeld van een vernieuwingstraject die boeren voor zichzelf ontplooiën, dwars tegen dominante landbouwdiscoursen in.

Uitgangspunten

Discoursanalyse biedt een interessante methode voor onderzoek naar de constructie van nieuwe ruraliteiten. Toch leveren de uitgangspunten van deze methodologie vragen op. Allereerst: waar ligt de grens tussen afstandelijkheid en betrokkenheid, tussen waarnemer en actievoerder? Moet een ruraal onderzoeker van meet af aan stelling nemen tegen de belangen van machthebbers? Betekent dat concreet dat hij automatisch op de bres moet springen voor boeren die tijdens en na de mkz-crisis het onderspit dreigen te delven? Moet de hobbydierhouder een stem worden gegeven omdat hij geen toegang heeft tot bepaalde (beleids)discoursen?

In de tweede plaats loert het gevaar dat de werkelijkheid wordt beschouwd als een kakofonie van discoursen die om het hardst hún kijk op de wereld als de enige juiste naar voren brengen. Het postmodernisme spreekt immers van meervoudige waarheden: er bestaan meerdere discoursen, dus meerdere 'werkelijkheden' naast elkaar. We kunnen aan elke plaats meer dan één betekenis geven, zegt Mormont (1990:39) en Pratt (1996:259) geeft aan dat zelfs ruimte een sociale constructie moet zijn: *'This understanding must extend to the interpretation of the meanings given to places and how the meanings and places are rearticulated.'*

Maar wie waarheid relativeert, maakt vanzelf ruimte voor een zo open mogelijk theoretisch kader, concludeert Howarth (1998:288), wat de ontwikkeling van de methodologie uitermate bemoeilijkt. Geen wonder dat Van Dijk (1997:6) verzucht een goede discoursanalyse nauwelijks van een slechte te kunnen onderscheiden.

Ten derde: de kritische discoursanalyse is geen panacee tegen eigen kwalen. Dat geldt in feite ook voor de rurale studies. Dat lekendiscoursen van geheel andere aard zijn dan academische discoursen, moge duidelijk zijn. Het zijn informele, subjectieve, pragmatische, soms nooit eerder geformuleerde, plaats- en groepsgebonden gedachten en uitingen over het rurale. Hoe dan een brug te slaan tussen micro- en macroniveau, tussen praktijk en theorie? De zogeheten community studies uit de jaren 50 en 60 bleken hierin te falen, omdat ze niet konden aangeven waarom bepaalde plaatsen ruraal zijn. Ze waren te normatief en vol van *'wishful thinking'*, aldus Phillips (1998:130). Bovendien was er te weinig theorievorming, blikken Halfacree & Boyle (1998:3) met hem terug. Van de weeromstuit ging de blik toen naar politiek-economische processen op macroniveau.

Toen werd van het structuralisme alle heil verwacht. Een ongelukkige keuze, want globale ontwikkelingen vormen namelijk slechts abstracties van wat zich op het lokale niveau afspeelt, meent De Haan (1997:158,159). Misschien zijn globale trends niets meer dan macro-effecten van ontelbare ontwikkelingen op microschaal. Lokaal onderzoek is daarom volgens hem toe aan een rehabilitatie: *'If globality exists, it can only be shown by demonstrating that what happens locally is in some way connected to the same general process. But that does not mean of course that the same transformative forces at the local level produce the same results, or have the same meaning locally. It is necessary, in other words, to analyse the place-specific way in which general trends are integrated, or how abstract principles are translated into a multiplicity of concrete forms and meanings.'*

Nu hebben de rurale studies door de *cultural turn* inderdaad meer oog gekregen voor lokale gebeurtenissen. *'A synthesis of local case studies with the results of aggregate analyses is required to provide meaningful explanations of rural population and functional change'*, meent Dahms (1995:30). Rurale onderzoekers als Halfacree (1993), Murdoch & Pratt (1993), Valentine (1997), Cloke (1997) zoeken aansluiting bij het microniveau door te pleiten voor een academische discours over de lekendiscours (in zekere zin: de vorming van een theorie over de praktijk). Probleem hierbij is dat we stuiten op een enorme verscheidenheid aan opvattingen. Bovendien is onderzoek naar representaties lastig, omdat mensen meestal geen duidelijk en gestructureerd beeld van het rurale hebben, zoals Haartsen, Groote & Huigen (2000:14,23) hebben vastgesteld.

Om toch algemene uitspraken over categorieën van mensen te kunnen doen, zoeken deze rurale onderzoekers aansluiting bij discoursanalyse. Het optimisme hierover moet wellicht toch wat worden getemperd, gezien de theoretische en methodologische tekortkomingen. Neem bijvoorbeeld ex-stedelingen. Impliceert het gemeenschappelijk element – wonen op het platteland – eveneens een

overeenkomst in bepaalde representaties van ruraliteit? De vooronderstelling luidt immers dat het gaat om sociale representaties, dus om een groepsactiviteit, en dat het resultaat een discours oplevert (Halfacree 1993:30). Maar zijn rurale discourses wel zo eenvoudig van elkaar te onderscheiden? Verder doemt het gevaar op dat analyse (opnieuw) slechts abstracties oplevert. Wie zich concentreert op regelmatigheden om generaliserende uitspraken te doen, gaat voorbij aan de concrete dimensie van de verschijnselen, zo schrijft Gowricharn (1992:183,184): 'Er is geen plaats meer voor ambivalenties en gevoelens, noch voor de gewone ervaring.' Hij pleit daarom voor een 'antropologiserende benadering' van de sociologie.

Gezien bovenstaande overwegingen ligt een combinatie van onderzoeksmethoden meer voor de hand. Naast de (kritische) discoursanalyse gaat het om kwalitatief, explorerend onderzoek. Zo'n studie is etnografisch van opzet. Centraal staat het unieke van de lokatie, en niet de poging alle lokale betekenissen zo veel mogelijk onder één noemer te krijgen. Weliswaar wordt juist *dán* de onvermijdelijke spanning tussen het algemene en het specifieke extra aan den lijve ondervonden (alledaagse versus wetenschappelijke kennis), maar het voordeel is wel dat deze expliciet wordt gemaakt. En dat komt het inzicht ten goede.

Eindnoten

- 1 *de Volkskrant*, 5 februari 2002
- 2 *de Volkskrant*, 9 januari 2002
- 3 *de Volkskrant*, 21 januari 2002
- 4 *Agrarisch Dagblad*, 29 juni 2002
- 5 *NRC Handelsblad*, 15 september 2001
- 6 *HP/De Tijd*, 16 februari 2001
- 7 *HP/De Tijd*, 13 april 2001
- 8 *HP/De Tijd*, 15 juni 2001
- 9 *M., maandblad van NRC Handelsblad*, juli/augustus 2002, pagina 49
- 10 *MarieClaire*, september 2000
- 11 *Volkskrant Magazine*, 16 oktober 1999
- 12 *AD Magazine*, 16 september 2000
- 13 *Elsevier*, 2 oktober 1999
- 14 *FEM De Week*, 10 juni 2000
- 15 *Agrarisch Dagblad*, 12 juni 1999
- 16 *HP/De Tijd*, 12 april 2002
- 17 *Elsevier*, 10 augustus 2002
- 18 Intentieverklaring Stadland Deventer, 19 mei 1999
- 19 *Leeuwarder Courant*, 17 maart 2000
- 20 *Eindhovens Dagblad*, 24 juni 2000
- 21 *Twentsche Courant/Tubantia*, 4 december 1998
- 22 *Schager Courant*, 14 maart 1998
- 23 *Zwolse Courant*, 29 januari 2000
- 24 *Zwolse Courant*, 16 maart, 23 maart, 30 maart, 6 april, 13 april, 21 april, 28 april, 9 mei, 13 mei 2000.
- 25 *Brabants Dagblad*, 15 september 1998
- 26 *Eindhovens Dagblad*, 20 januari 1996
- 27 *Provinciale Zeeuwse Courant*, 25 mei 1996
- 28 *Provinciale Zeeuwse Courant*, 28 oktober 1998
- 29 *BN/De Stem, Dagblad voor Zuidwest-Nederland*, 8 december 1999
- 30 *Arnhemse Courant*, 22 februari 2000
- 31 *Trouw*, 12 maart 2001
- 32 *de Volkskrant*, 6 november 2000
- 33 *NRC Handelsblad*, 15 juli 2000

3 Mkz-steunpunt Nijbroek

Inleiding

In het voorjaar van 2001 breekt in de IJsselvallei mond- en klauwzeer uit. Opeenvolgende gebeurtenissen rond de dorpen Welsum, Nijbroek en Terwolde laten zien hoe verbijsterend diep een uitbraak in het dagelijks leven ingrijpt. De streek raakte in vergramde beroering, machteloze wrok maakte zich van getroffenen meester. Beelden in de media schudden burgers elders in het land wakker, zetten aan tot actie terwijl dorpsgemeenschappen de bestrijding van de mkz ervaren als een voortrollende machinerie die niet te stoppen lijkt. Met de onvermijdelijke ruiming in zicht ontstaat een heftig lekendiscours over zin en onzin van het doden van gezonde dieren, en wat dat betekent voor de eigen identiteit.

Alarmfase 3

De weermannen zijn het oneens. Half maart 2001 voeren koude en zachte lucht boven het Europese continent al dagenlang strijd om de hegemonie, maar het is onduidelijk wie aan het langste eind zal trekken. De verschillen zijn groot: terwijl het in Zuid-Frankrijk al 25 graden wordt, kampen Noord-Duitsland en Denemarken met sneeuwstormen bij matige tot strenge vorst. De scheidslijn ligt net ten zuiden van Nederland en het is de vraag tot hoever die grens noordwaarts zal opschuiven. Er staat een stevige noordoostenwind, het kwik wijst slechts een paar graden boven nul en de boeren binnen in hun stallen, waar ze zich warmen aan het dampend vee, verlangen naar de eerste straaltes zonneshijn.

Gerrit slaat zich warm terwijl hij van zijn stallen naar het woonhuis loopt. Mond- en klauwzeer in Nederland? De geitenhouder kan het nauwelijks geloven. Donderdag 15 maart hoorde hij van de verdenking. Zijn dieren hadden nog zo gulzig zitten knabbelen, de ogen glimmend, de witte kuifjes fier rechtop. Toch vertrouwde hij het niet, had zijn dierenarts gebeld. De 70 Ierse kalveren die hij in februari via Frankrijk had aangevoerd, zouden een besmettingsbron kunnen zijn. In Engeland was mkz geconstateerd en daar liep het behoorlijk uit de hand. En nu hier. Twee dagen later volgde al de 'ruiming'. Uit voorzorg. In totaal 600 dieren

gingen toen dood de wagens in, afgevoerd. Toch werd de weg niet afgezet, want, zo redeneerde de politie, dat zou het ramptoerisme alleen maar bevorderen.

Het wachten was toen op de uitslag. Maar de media kregen die dinsdag erop lucht van een mogelijk mkz-geval: journalisten wisten te vertellen dat het bedrijf positief was, dat alarmfase 3 al was ingesteld en niemand in de buurt wist wat dat betekende. In een mum van tijd stond de Veluwesdijk tussen Oene en Nijbroek vol met busjes en schotelantennes in de run op de primeur. *CNN* maakte de streek in een klap wereldnieuws. Een Amerikaanse journaliste dook plotseling op voor het lint, maar Gerrit wilde haar niet te woord staan. De buurt wist nog steeds van niets en zat aan tv en radio gekluisterd om te weten wat er gaande was. De eerste tranen kwamen.

De volgende dag was de waarheid inktzwart: inderdaad mond- en klauwzeer. Woensdag 21 maart 2001. Wat de voorbode van het voorjaar had moeten worden, bleek een kille koudegolf die sneeuw op velden en dorpen liet neerdwarrelen. Niet in Oene, maar in Fortmont, aan de overkant van de IJssel bij Olst, werd het eerste geval geconstateerd – een gesloten bedrijf, dus hoe kan daar nu mkz zijn – maar wat maakte het uit? Ook het bedrijf van Gerrit is besmet, zegt het Instituut voor Dierhouderij en Diergezondheid in Lelystad. Ook hier zal alles binnen een straal van één km rondom de boerderij worden ontruimd. Koeien, kalveren, varkens, geiten, schapen, allemaal afgemaakt, gedood, vernietigd. Allemaal uit voorzorg. Op tv zien de boeren landbouwminister Brinkhorst op een persconferentie in Den Haag. Zijn lippen vormen de woorden ‘oorlog’ en ‘drama’ maar ze horen het niet, een waas trekt voor hun ogen want de gedachten zijn bij de dieren achter, waar ze bedaard staan te herkauwen en van niets weten. Het is onwerkelijk.

Amper twee kilometer verderop, in Welsum, slaat het mkz-virus ook toe, op het bedrijf van Gerrits broer, die hem had geholpen met het klauwen van de geitjes. Hobbydierhouder Jinke, begin jaren 90 vanuit de Randstad naar het platteland van de IJsselvallei verhuist, woont binnen de cirkel van één km en weet dat haar twee hobbyvarkens ten dode zijn opgeschreven. De gedachte aan hun spoedige einde klit zich vast in haar keel. Ze besluit de ellende van zich af te schrijven in een dagboek voor het *Gelders Dagblad* en het *Deventer Dagblad*. ‘Laat de doodseskaders van Laurens Jan Brinkhorst maar komen. Willy en René – de twee beren van Welsum – zijn er helemaal klaar voor. U kent ze niet, Willy en René? U zult ze ook nooit leren kennen. Ze worden namelijk een dezer dagen geruimd.’ Net als vijf drachtige schapen en een ram. ‘Als martelaren willen ze sterven voor het goede doel: de Europese handelspolitiek.’ De twee zwijntjes behoren tot het zeldzame, van oorsprong Nieuw-Zeelandse ras Kune Kune, dat generaties met de Maori’s heeft samengeleefd. De dieren hadden een goed leven en konden vrij rondscharrelen, net als nu. ‘De afgelopen dagen kregen we verschillende onderduikadressen aangeboden. Bedankt, maar we gaan er niet op in.’

De loco-burgemeester van Olst/Wijhe, waaronder Welsum valt, heeft slecht nieuws. Tijdens een persconferentie laat hij weten dat mogelijk niet alleen wordt geruimd binnen de één km-zones, maar ook in gebieden daartussen, in een strook van de Veluwsedijk in Oene via Welsum en Fortmont tot Den Nul.

Het plattelandsleven komt met een schok tot stilstand. Scholen sturen kinderen naar huis, huisvuil blijft staan, post wordt niet bezorgd, het regent annuleringen van bijeenkomsten, vergaderingen, toneeluitvoeringen, concerten, collectes en klaverjasmaraathons. Er is opstand in Kampen, in Borculo, van jonge boeren die de weg opgaan. Dit kan niet!; op de Veluwe, in Salland en in Noord-Nederland gaan balen stro en ander materiaal in rook op, symbolen van stil protest. Sallandse veehouders en dierenartsen eisen in een gezamenlijke perscommuniqué snel vaccinatie: 'Het is te gek voor woorden dat dieren, zoals nu in Olst, de dood worden ingejaagd.' Welkoopwinkels verwerken een stormloop op ontsmettingsmatten. Als vervolgens ook in Nijbroek mkz uitbreekt, regelen dorpsbewoners zelf afzettingen om ramptoeristen buiten hun dorp te houden. En in heel Nederland wordt op grote schaal melk gehamsterd.

Na zijn nachtdienst zit Adri die woensdagmiddag bij de overburen, op 400 meter van het inmiddels geruimde geitenbedrijf van Gerrit. Een gewone stadsjongen, zo noemt hij zichzelf. Hij probeert voor de buitenwereld op een internetsite zijn gevoelens onder woorden te brengen; 'Een deken van rouw is zich hier aan het uitspreiden over dit mooie boerenlandschap'. Hier wordt 'een ramp geboren, een horrorfilm die men niet kan, maar ook misschien niet wil stoppen'. De volgende dag zit Adri zelf ziek thuis en volgt onrustig het nieuws op tv en internet. 's Avonds om kwart voor zes rinkelt de telefoon: 'De overbuurvrouw belt en de nachtmerrie wordt werkelijkheid, al het vee moet weg, ik kan niks zeggen en ik hang maar op.'

Op haar verzoek stapt Adri tien minuten later met de videocamera naar de overkant om tijdens het melken een paar beelden van de koeien te maken. Hij doet het met pijn in zijn lijf. Hij blijft er de hele avond hangen, maar veel heeft hij niet gezegd, 'want mijn keel zit dicht en de tranen branden in mijn ogen'. De volgende dag steekt hij weer de weg over, ditmaal met zijn vriendin Astrid. Terwijl verderop mannen met witte pakken de ene na de andere boerderij ontruimen en de gedode koeien met grote grijpers in een container gooien, zetten zij de dieren een voor een op de video.

De boeren huiveren. Morgen is deze kant van de dijk aan de beurt. Om vijf uur 's ochtends zit de hele familie al in de stal. Voor de laatste maal zoemt de melkmachine, voor de laatste maal nog wat kuilvoer, hier en daar wat schoon stro, een zachte aai over de kop, er valt een snik. 'Als stadsmensen stonden we met een brok in de keel toe te kijken,' noteert Adri haperend, 'de liefde die je hier ziet voor

de dieren is onbeschrijfelijk.' Twee uur later klinkt het ronken van de eerste auto's. De eigen veearts geeft een spuit om de dieren half te verdoven, voor ze de genadeklap krijgen. De boer leidt de koeien zelf naar buiten en houdt ze met een touw vast tot ze dood voor z'n voeten liggen. Dan blijkt de kraan stuk te zijn. Ander materieel komt pas anderhalf uur later. Er zit niets anders op dan met trekker en voorlader de dode dieren alvast in de container te bergen. Astrid zit de hele dag met de familie in de stal 'als een soort van eerbetoon, een laatste groet aan de dieren, het regent bij tijd en wijle tranen'. 's Middags om half vier gaat de laatste melkkoe naar buiten, dan nog wat pinken en vaarzen. Dan is het doodstil. De gelatenheid is groot. Als het van de overheid moet, dan moet het. Maar het boerenhart scheurt. Het onhandig gespuut, de neerploffende koeienlijven, de grijpers die de uiers en poten van het dode beest nog even heen en weer laten zwiepen. De familie vlucht naar binnen.

Handtekeningenactie

De IJsselvallei siddert. Wat staat ons allemaal te wachten? Kan preventief ruimen zomaar? Moet de Dierenbescherming hier niet achteraan, vraagt Jan, musicus en eigenaar van een paar schapen en geitjes in Terwolde, zich af. Zijn zoon Matthias vangt bij deze organisatie bot. Dan maar zelf in actie. Het hele gezin zondag vroeg uit de veren, in die kille ochtend handtekeningen verzamelen in het dorp en bij een paar tuincentra in Twello. Hier staat de menselijke waardigheid op het spel, motiveert Jan zijn inspanningen; als we die willen behouden dan moeten we nu er tegenaan. Anderen gaan ook op pad, de saamhorigheid is groot.

Maandag belt Jan naar de redactie van het *NOS Journaal*. 'De minister vindt dat dit de enige mogelijke aanpak is, maar heel veel mensen moeten daar niets van weten. Wij willen graag onze actie in het nieuws brengen, zodat andere mensen kunnen meedoen en we aan het eind van de week 100.000 handtekeningen hebben.' Een filmploeg rukt uit: camera's, microfoons, geluidsmensen, belichtingslampen, het verhaal van Jan over ethiek en moraal. Maar die avond breekt er bij de Spoorwegen een wilde staking uit en het item blijft in Hilversum onaangeroerd op de plank liggen, om acht uur, om tien uur, om kwart voor twaalf. Het wordt die avond nooit uitgezonden.

In Nijbroek had een groep dorpsgenoten om negen uur 's avonds buiten, vlak voor het schooltje, nota bene een groot solidariteitsvuur ontstoken dat tot in de verre omtrek te zien was geweest, evenals die dag ervoor toen iedereen dat nog met wat afvalhout op zijn eigen erf deed, tot in Welsum toe, als steun in de rug van alle boeren die met angst en beven de situatie binnen zaten af te wachten. Het zouden fantastische opnamen geweest zijn, maar ook dit blijft in het *Journaal* onvermeld.

In Welsum heerst nu een geestelijke wantoestand, meldt Jinke. ‘De een kookt van woede, de ander is lamgeslagen. ‘Schrijf maar met grote letters in de krant: DIT IS MOORD OP GEZONDE DIEREN, zegt een boer. Grote kerels, stoere vrouwen – iedereen huilt. En iedereen weet: het ergste komt nog. Logisch nadenken wordt steeds moeilijker.’ Ook zij heeft een steen in haar maag, want een van de drachtige schapen heeft zojuist twee lammeren geworpen. In Lelystad staan de flesjes met het vaccin, heeft zij in een tv-reportage gezien. ‘Zullen we een overval plegen? Of vragen we iemand in Zuid-Afrika, waar het vaccin vrij verkrijgbaar is, vandaag nog in het vliegtuig te stappen? Het blijft bij dit soort gedachten. We zijn nog net geen desperado’s.’

Eerst was er BSE, waardoor hele veestapels werden afgemaakt. Toen brak in Engeland de mkz uit. Vrijwel avond aan avond vlamden Britse brandhaarden op de Nederlandse tv-schermen. Terwijl hobbyboerin Dafne thuis in haar woonboerderij onder de rook van Amsterdam op en neer sprong van verontwaardiging, bleef het in haar ogen overal nagenoeg stil. Ze besloot niet langer werkloos toe te kijken: een ‘stille tocht’ moest deze vernietigde koeien, schapen en andere dieren op waardige wijze herdenken. Zo’n 10 tot 50 mensen zouden al voldoende zijn, al verleende de politie ruimhartig een vergunning voor 100 deelnemers.

Op woensdagochtend 21 maart tikt zij een persbericht, zet het op de fax naar *Het Parool*, maar het papier is er nog niet uitgeflodderd of de telefoon rinkelt. De redacteur bevestigt de ontvangst maar tettert tegelijk over een andere bron die zojuist had meegedeeld dat in Nederland mkz was uitgebroken. Wat in de dagen daarna gebeurt houdt Dafne niet voor mogelijk. De media zien haar stille tocht als Randstedelijk protest tegen de grootschalige ruiming en geven haar alle gelegenheid grieven te uiten. Zij wordt de stem van de geruimde dieren. Haar mailbox stroomt vol met berichten van Nederlanders die haar actie ondersteunen en als klap op de vuurpijl verschijnt zij op zaterdagavond in het tv-debatprogramma *Het Lagerhuis* om als jury de felle discussies over onder meer de mkz te beoordelen.

‘Ik ben niet tegen de boeren maar tegen de ruiming’, zegt Dafne nadrukkelijk tegen debatleider Paul Witteman. Vanavond, zegt ze, zal ze vooral letten op de ‘strijd tussen emotie en intellect’ van de deelnemers. Uiteindelijk laat ze de keuze vallen op veehouder Roland uit Almen die na afloop de tranen niet langer de baas is en snikkend felicitaties in ontvangst neemt. Een paar uur voor de uitzending had een jonge boer uit Welsum hem via de telefoon verteld dat zijn veestapel de volgende dag zou worden geruimd. ‘Ik heb nu eenmaal die emoties, andere mensen hebben een telraam in hun hoofd zitten,’ vertelt Roland na afloop van de uitzending aan verslaggevers. ‘Wat moet je toch voelen als je naar een tevreden herkauwende koe loopt met een spuit, die koe vertrouwt je en je gaat haar doodmaken?’

De volgende dag komen er geen 50 of 100, maar 3000 mensen op de stille tocht af. ‘Het is de hoogste tijd voor een nieuwe landbouw’, roept Dafne door de haperende megafoon. Vervolgens sliert de stoet vanaf het Museumplein, onder het Rijksmuseum door, richting de Balie waar bloemen worden gelegd en warme koffie klaar staat. Vooraan stapt Dafne naast de ‘Boze-Beesten-Bus’ met de camera’s van *Nova* op haar gericht, terwijl andere media voortdurend om haar heen zwermen. Tijdens de tocht rijpt bij Stichting Milieubewustzijn het plan burgers een koe te laten adopteren die zij vervolgens regelmatig bij de eigenaar-boer kunnen bezoeken.

Overdonderd door het succes schrijft Dafne later op haar internetsite: ‘Hiermee werd de brug tussen boeren en burgers geslagen.’

Vuurkorven op viaducten

Dan het nieuws! De cirkel waarbinnen wordt dieren worden afgemaakt, gaat van één naar twee kilometer. Schrik. Ongeloof. Woede. In Welsum blijken nog maar vier boeren buiten schot te blijven. Agrarisch Welsum sterft. Maar ook hier gaat het hele dorp eraan, maalt het door de hoofden rond de Nijbroekse vlammen. Die maandagnacht vindt er in Dorpshuis De Arend driftig overleg plaats. Een stafkaart met oude cirkels op tafel: wie wel, wie niet?, en nieuwe, grotere cirkels, weet je dit wel zeker? De Veluwsedijk langs de Grote Wetering, de lange Middendijk dwars door het dorp, de Zeedijk bij natuurgebied de Mijntjes bij Terwolde, op anderhalve kilometer van de IJssel, het hele platteland rond het dorp slaakt een noodkreet.

Van alle kanten drommen mensen samen. Marijn, een andere zoon van Jan uit Terwolde, dorpelingen met hobbydieren, dorpelingen zonder hobbydieren, burgemeester Blommenstein van de gemeente Voorst is er en, natuurlijk, een paar jonge boeren, de vuisten gebald, laaiend over zoveel onrecht. Besmettingsgevaar of niet, de stoppen slaan door. Er wordt verhit gesproken over acties, amok, hard en doeltreffend, want publiciteit moet er komen, opdat heel Nederland weet welk drama hier spoedig zal plaatsvinden. In Nunspeet, Doornspijk en Overberg zijn vanwege veetransporten uit Frankrijk dieren afgemaakt, en daar was ook geen mkz. Het was zinloos. Straks hier?

De gemoederen golven heen en weer. Actieplannen, tegenwerpingen, afwegingen, blokkades op de snelwegen. ‘Is dat nu wel slim, daarmee kom je niet goed in het nieuws’, merkt iemand op. Alleen de lokale wegen dan? ‘Dat levert niks op.’ Hans wordt er met de haren bijgesleept: ook jij moet meedoen! Hij was al op de regionale omroep te horen geweest als een recente nieuwkomer in de IJsselvallei die zich sterk maakt voor vrijstelling voor zijn 13 schapen en alle andere hobbydieren die vrij door achtertuinen dartelen. Hij dempt eveneens de onrust: ‘Jongens, dat werkt niet, je moet je op Europa richten.’ De burgemeester knikt. De

stemming slaat om. Dan maar de viaducten op. Er moeten spandoeken komen, liefst in vijf talen. Wie regelt dat? En broodjes voor elke vrijwilliger, vuurkorven en hout, veel hout, wie heeft nog wat liggen?, trekkers, wie kunnen allemaal?, en natuurlijk media, veel media, wie belt ze op?, wie voert straks dan het woord? ‘Marijke, wil jij?’

Marijn heeft het lijstje al klaar liggen: *NOS Journaal*, *SBS6*, *RTL4*, *RTL5*, *TV-Gelderland*, hij weet ze te porren: ‘Ja, komt u ook, want ze zijn er straks allemaal!’ Die opmerking werkt, want wanneer om half zeven ’s ochtends de viaducten over de A1 en de A50 warmrood opgloeien, is iedereen paraat en draaien de camera’s volop. ’s Morgens beelden op tv, een paar interviews, en ’s avonds worden ze nog een keer herhaald. Auto’s en vrachtwagens laten hun claxons loeien, de vingers gaan omhoog, de duimen opgestoken, er wordt flink gezwaaid. Een geslaagde actie, beaamt iedereen tevreden. De boerengezinnen binnen, opgesloten, voelen zich bemoedigd. Burgers in hun omgeving leven mee, dat doet goed.

Het verzet krijgt vleugels. In de regionale kranten staat dat vijf burgemeesters in een brief aan Brinkhorst pleiten voor preventieve vaccinatie, opdat dieren in de omgeving van besmette bedrijven toch kunnen blijven leven. In Kampen mobiliseren boeren een tegenaanval middels een ‘militair plan’. In Oene wordt de stichting Help...de boeren! in het leven geroepen, om landelijk geld in te zamelen voor getroffen streekgenoten, want ‘onze burenen waren gisteren boer, zijn vandaag boer en morgen ook’.

‘Gisteren zijn de dieren afgemaakt’, schrijft een verbitterde Jinke die dinsdag. De operatie was in haar ogen onheilspellend, beklemmend en luguber. Onbarmhartig ook. ‘Natuurlijk kregen ze Willy en René niet zomaar tegen de vlakke. Hun geschreeuw ging zelfs de burenen door merg en been. Natuurlijk werd er een schaap op de kruiwagen gelegd, terwijl het nog leefde. Een lege wei en een stille stal zullen ons er de komende tijd dagelijks aan herinneren dat we in opdracht van Brinkhorst getuige waren van moord.’ De klokken van het Welsumse kerkje denderen, op de dijk staan vuurkorven en strobalen in brand. Het dorp huilt.

Hans keert na het nachtelijk beraad in Nijbroek terug naar huis en kruipt achter zijn pc. Uren brengt hij door met het uitpluizen van Europese regels, Nederlandse, Engelse, Duitse teksten, zelfs de interpretatieverschillen tussen de talen. Om vijf uur is hij eruit: de verruiming naar twee kilometer is helemaal niet toegestaan bij bedrijven die tot en met 28 maart verdacht en/of besmet waren. Half Nijbroek kan dus worden gered! Dat moet een kort geding worden. Overleg met Marijke van de actiegroep. Die belt naar de gemeente: ‘Wij willen dit naar buiten brengen in het 7 uur-Journaal.’ Gesputter aan de andere kant van de lijn. ‘Dat mag niet, dat verbied ik. Ik sta niet toe dat je mensen valse hoop geeft!’ Hans is boos en loopt geïrriteerd in zijn huis rond. ‘Dan distantieer ik me van het dorps huis, dan ga ik zelf door.’

Maar een dag later wordt zijn verzet hem toch uit handen geslagen. In Terwolde, op nog geen kilometer afstand van zijn woning, is het zesde mkz-geval ontdekt; zijn hobbyschappen zijn nu ook ten dode opgeschreven.

Er is nog één uitweg. Een dierentuin.

‘Ik maak van mijn tuin een dierentuin, met acht nevenvestigingen, aan de hele Zeedijk, zodat iedereen aan deze weg zijn dieren kan behouden.’ Want dierentuinen zouden misschien worden gevrijwaard van ruiming. Dus waarom niet zelf iets beginnen? Een gouden idee, vindt hij zelf en stroopt de mouwen op. De voorwaarden lijken niet zwaar: je moet je stal en tuin openstellen, een bord aan de weg met een geldbakje, toegangsprijs vragen. Hans print een standaardformulier van het internet, laat zijn dierentuin met terugwerkende kracht ingaan op 25 maart, en belt ’s ochtends de Kamer van Koophandel in Deventer. Die reageert meteen enthousiast over deze vondst, zoekt en regelt en overlegt, maar dan is er dat telefoontje om half twaalf: ‘Stop maar, het kan niet.’ LNV weigert goedkeuring.

In de media waarschuwen deskundigen voor het virus. Het is zeer besmettelijk, het is een dood en verderf zaaiend virus en we moeten Brinkhorst niet voor de voeten lopen. Integendeel, misschien moet zelfs al het wild op de Veluwe worden afgeschoten. De PvdA vindt desnoods brandstapels nodig omdat de aanpak van Brinkhorst niet voldoet. Alle middelen uit de kast om het virus te bestrijden. Die woensdagmiddag is er toch een kort geding. De GLTO faxt een formulier naar boeren voor een aantal volmachten om hen te vertegenwoordigen bij het College van Beroep voor het Bedrijfsleven in Den Haag, maar de rechter beslist: landsbelang gaat voor. Nijbroek lijkt opgegeven.

Dan moet de nood maar op een andere manier duidelijk worden gemaakt. Die avond is het doodstil in het dorp. De stroboeren, een vriendenclub uit Nijbroek en omstreken, regelen 300 meter zwarte stof bij een textielbedrijf in Twello en fabriceren daarvan poncho’s. Zwijgend verzamelt ’s avonds het hele dorp zich bij de kerk, terwijl donkere wolken dreigend over de weilanden razen. De veehouders zitten thuis, alleen boerenfamilies van reeds geruimde bedrijven sluiten zich aan. De gezichten staan strak. Tussen hen in wordt een koe van papier-maché gedragen, getooid met een eveneens zwarte doek, gevolgd door de dorpskinderen. Vanuit zijn huis seint Hans met een bouwlamp uit frustratie driemaal S-O-S. Dan komt de stoet in beweging, langs de kale treurwilg bij Van der Scheer, voorbij de roerloze akkers op de hoek van de Vaassenseweg, dan rechtsaf, naar de Nijbroekse begraafplaats. Vooraan wijst een begrafenisondernemer de weg. Het sinistere geluid van drie pauken doorklieft de ijle stilte en zie!, plots verschijnt een regenboog hoog aan de hemel. Iedereen is ontroerd. Langs de route staan cameraploegen met ingehouden adem toe te kijken. Op de begraafplaats houdt Marijke een toespraak, waarin zij Nederland en Europa oproept het non-vaccinatiebeleid ter discussie te stellen en

over te gaan op preventief enten. Zij houdt haar hart vast: morgen is de rest van Nederland aan de beurt.

Die avond wordt Steunpunt Nijbroek geboren. Er moeten veel praktische zaken worden opgelost voor boeren die niet van hun erf kunnen. Niemand lijkt te weten wat wel en wat niet mag. Veehouder Kees wil veevoer ophalen, maar heeft ontheffing nodig. Die kun je downloaden van internet, meldt de Rijksdienst voor de keuring van Vee en Vlees (RVV). ‘Nee, ik heb geen internet.’ Kunt u dan niet bij iemand anders...? ‘Nee, want ik zit in de driehoek en kan er niet uit!’ De boeren worstelen vooral met de afvoer van melk. Om de paar dagen moet de tank van drieduizend liter leeg, maar wie haalt die melk op? Henk, een jonge boer in Nijbroek, belt zelf de RVV en krijgt te horen: Bij bedrijven in het besmette gebied wordt geen melk opgehaald. ‘Maar wat moet ik dan?’ Laat de melk maar in de sloot lopen. Een dag later, een andere RVV’er: Nee, melk mag absoluut niet in de sloot, anders verzuurt de grond. Doe de melk maar in de mestput. ‘Maar die is vol.’ Ja, dan weet ik het ook niet meer. Henk dreigt, uit wanhoop, de melk in de riolering te laten stromen. Binnen een dag komt de melkwagen voorrijden.

Marijke zit met een ander dilemma. Thuis heeft ze twee geitjes rondlopen en die komen pas aan de beurt als het vee van de boeren is afgemaakt. Moet ze al die tijd de ontsmettingsvoorschriften volgen? Elke dag een paar keer omkleden? Om meer bewegingsvrijheid te hebben, laat ze een dierenarts komen om de dieren voortijdig te doden. Nu kan ze zich zonder zorgen volledig aan het steunpunt wijden. Daarmee voorkomt ze tevens dat de hobbygeiten levend met een veewagen worden afgevoerd – ‘Nee, dat nooit!’

De zeven vrijwilligers zijn dag en nacht in de weer. Ze zijn nieuwkomers op het platteland en worden door steunpunt Oene, waar de meeste vrijwilligers een agrarische achtergrond hebben, de eerste dagen bijgepraat over ubn-nummers en geholpen met ontheffingen van de RVV. Maar in korte tijd weten zij zich te ontwikkelen tot een betrouwbare bron van informatie. Hardnekkig hangen zij bij de RVV en het ministerie aan de telefoon en boren de juiste contacten aan. Soms bundelt het steunpunt de nieuwste maatregelen in een bulletin dat dan met de dagelijkse post langs de boerderijen wordt gebracht. Zelfs de GLTO en de gemeente Voorst laten zich door de Nijbroekers informeren.

Het dorps huis fungeert tevens als schouder voor de Nijbroekers. Een welkome afwisseling bij alle spanningen thuis. De boeren die niet bij elkaar over de vloer mogen komen, krijgen via de telefoon een hart onder de riem gestoken: Vooruit!, doorgaan want je hebt je vee nog, dat moet je blijven verzorgen! En degene die geen dieren (meer) hebben, vallen regelmatig De Arend binnen om stoom af te blazen. De emoties hangen zwaar in het zaaltje, er wordt gescholden, gejannt, monden stamelen, kopjes rammelen, schouders schokken, spieren spannen en ontspannen zich, stoelen schuiven, kranten ritselen: Heb je dit al gelezen?

De entploegen

Mond- en klauwzeer in Kootwijkerbroek! Op donderdag 29 maart doet dit nieuws de emoties langs de IJssel weer daveren. Tot dat moment waren op 89 bedrijven al 30.000 stuks vee afgemaakt, nu komen in één klap maar liefst 70.000 dieren erbij. Rond dit dorp verschijnt een blokkade, de RVV blaast de noodentingen haastig af, er volgt een patstelling. Pas na het weekend komen de entploegen hier opdagen.

De entploegen. Nijbroekers bespreken vol woede het onbenul en de hardvochtigheid wanneer dieren een spuitje krijgen. De vernietigingscapaciteit blijkt ontoereikend om het aantal gedode dieren te verwerken, zodat noodvaccinatie de dieren voor enige tijd in de wachtkamer moet zetten: na de inentingen gaan ze toch onherroepelijk dood. Maar dat prikken, tot zes, zeven keer toe, en stukjes uit de oren knippen. Daar stonden die arme dieren in een hoek van de weiland, met bebloede koppen en besmeurde vachten en poten. Iedereen is diep geschokt. Fouten stapelen zich op. Een grijper laat een dood dier van meters hoog op een hek tuimelen. Elders is een koe onhandig vastgebonden en vervolgens gestikt. Langs de Benedenste Kruisweg en de Middendijk liggen al dagenlang kadavers van een varken, een koe en een veulen die op natuurlijke wijze zijn gestorven. Of neem de 41 Schotse Hooglanders, in allerijl in natuurgebied de Duursche Waarden afgemaakt omdat ze binnen de één km-zone van het eerste besmette bedrijf in Fortmont grazen. Staatsbosbeheer, eigenaar van de zeldzame dieren, is razend over de geweren van te licht kaliber en het gestuntel met zaklantaarns en beslagen viziers.

Het vertrouwen in de overheid daalt tot onder het vriespunt.

In het gebied trekt het tafereel van enorme knijpers met dode dieren en verkrampde poten en bungelende tongen voortdurend langs het netvlies. Vet vlees kletst op elkaar, de stapels schudden. De enige activiteit is afkomstig van witte en blauwe pakken die stallen in- en uitlopen, gele en groene laarzen die in zwarte emmers worden gedompeld, veewagens die over bleke ontsmettingsmatten rijden. 's Avonds gaat de dodelijke taak in bundels licht spookachtig verder. Het doet onwezenlijk aan.

Wanneer in Oene het virus vrijwel tegelijk op drie bedrijven toeslaat, groeit de onrust. Kerkklokken luiden, Terwoldse schooljeugd gaat de straat op om van automobilisten een minuut stilte te vragen, een basisschool haalt bijna 21.000 handtekeningen op. In Emst dicht een meisje: 'Mkz, het gaat maar door, weer een boer die het verloor'. De Dierenbescherming, afdeling Epe, maakt zich boos over het verminken van de oren, eist vaccinatie van de gehele Nederlandse veestapel. De Koninklijke Nederlandse Maatschappij voor Diergeneeskunde pleit voor het preventief vaccineren van alle evenhoevigen op de Veluwe. Maar het plan om al het wild in de bossen af te schieten sneuvelt. De dieren zouden schrikken van de

schoten en zich mogelijk verder verspreiden, ondanks 80 kilometer hekwerk dat de laatste dagen rondom het bosgebied is neergezet.

De cirkel rond het zesde mkz-bedrijf aan de Ossenkolweg in Terwolde treft 11 bedrijven. Herman met zijn kampioenskoel Sabina 17 valt er net buiten; hij zit 30 meter aan de goede kant van de lijn. Sabina is een Holsteiner koel, of preciezer gezegd: zij draagt 87,5 procent Holstein Frisian en 12,5 procent MRIJ (Maas-Rijn-IJssel) in zich. In 2000 werd zij nationaal en Europees kampioen in de categorie jonge dieren. Haar drie dochters, Sabina 22, 23 en 24, mogen er eveneens zijn. Symbolen van de Nederlandse rundveehouderij, zegt Herman trots.

Voor de boeren is hulp op komst. Melk zal spoedig een dubbeltje duurder worden, maar dat mag later geen doorgang vinden. Het pamflet 'Stop het zinloze doden' steekt in 12.000 brievenbussen. Vijf burgers richten de stichting Boer en Vee op met het doel geld in te zamelen voor rechtszaken ter opschorting van de ruiming tot de Europese Unie het non-vaccinatiebeleid heeft veranderd en dit 'uitroeiingssysteem' kan stoppen. Stichting Milieubewustzijn opent een website 'adopteereenkoel.nl'; na twee dagen zijn er al 750 verzoeken uit heel Nederland om een koel financieel te ondersteunen. De stichting Zeldzame Huisdierrassen bedenkt het noodplan 'De Ark van Noach'. Het minimale aantal dieren dat nodig is om het voortbestaan van een ras te waarborgen zou op een veilige plek ergens in Nederland moeten worden ondergebracht. De tijd dringt, want de rechter geeft toestemming zelfs zeldzame rassen als de Schoonebeker heideschape op de heide bij Tongeren naar de destructor te brengen. LNV en RVV geven toe dat ze geen flauw idee hebben hoeveel hobbydieren zich in de IJsselvallei bevinden.

De videobeelden van Adri bij de overburen halen de landelijke actualiteitenrubrieken en hebben een onvoorzien effect. Een uitzending van *Netwerk* doet het hart van een Amsterdamse breken. Zij belt de redactie, krijgt alle medewerking ('Wat fijn dat je dat doet, want wij zaten er zelf ook mee') en schrijft diezelfde avond nog een brief aan de boerenfamilie. 'Neemt u alstublieft contact met me op.' Ze wil voor het Nijbroekse gezin een koel kopen. Later neemt ze nog een keer contact op: 'Zal ik jullie boodschappen ook betalen?'

Machteld vond dat ze in actie moest komen. 'Je zag wel iets over de mkz, beelden van dieren die werden afgemaakt, met die hijskranen erbij, vreselijk. Maar toen ik die persoonlijke verhalen hoorde van hoe die familie erbij stond toen het gebeurde, toen werd ik ontzettend getroffen.' Actie, in opstand komen, kaarten naar Den Haag en Brussel sturen, in haar woonplaats een 'lawaaidemonstratie' organiseren, met pannen en potten moesten de mensen de straat op maar er kwamen toen slechts 30 opdagen. 'Dan merk je dat er maar weinig mensen zich betrokken voelen, en mijn schoonmaakster zei nog: 'Wat raar dat je je daar zo druk over maakt want die dieren worden toch altijd geslacht', en toen had ik gezegd: 'Luister eens eventjes,

dit is melkvee waar we over praten', dat wist ik ook niet maar dat had ik gehoord, en melkvee zijn dieren waarmee je een band hebt, en gezonde dieren doodmaken kan niet!' Maar dat kleine ploegje was wél zeer bewogen en de emoties klaterden door de straten toen ze daar zo rondliepen en hard met hun deksels en pannen kletsten.

Het klikte meteen tussen Machteld en de Nijbroekse boerenfamilie. De vonk sloeg wederzijds over. 'Zo heb ik toch iets voor deze mensen kunnen doen.' Kan dat wel, had de familie nog gevraagd. 'Ik help niet alleen jullie, je helpt ook mij', antwoordde zij toen. 'Het gaat ook om mijn gemoedsrust, ik voel mij zo machteloos, kunnen jullie dat een beetje begrijpen?'

De driehoek

Dinsdag 3 april, acht uur 's avonds. Een groot deel van de plattelandsbevolking in de IJsselvallei zit als vanouds klaar voor het *NOS Journaal*. Eerst is er nieuws over op handen zijnde stakingen bij de Nederlandse Spoorwegen. En items over vreemdelingen en over Rusland. Dan verschijnt minister Brinkhorst in beeld. Het is noodzakelijk, zegt hij, dat een gebied tussen Apeldoorn, Deventer en Zwolle moet worden afgesloten van de rest van Nederland, waarin alle mkz-gevoelige dieren (115.000) zullen worden gevaccineerd. Alle evenhoevigen moeten geruimd, over de toekomst van de runderen wordt nog nagedacht.

Zijn uitspraak zaait verwarring. Enerzijds opluchting want gelukkig, er wordt geluisterd, we mogen eindelijk vaccineren! Ontvang de entploegen met open armen! Anderzijds woede, want de hobbydieren zijn verloren. En die runderen, denk je werkelijk dat ze mogen blijven leven?

Hobbyhouder Wim in Beemte-Broekland onder de rook van Apeldoorn, kreeg de dag ervoor lucht van een gebiedsruiming van de noordelijke IJsselvallei plus een deel van de Veluwe bossen. Vrijdag waren er al geruchten geweest over een grootscheepse ingreep, zo meldden regionale kranten, maar eerst moest de toestemming van Brussel binnen zijn. De burgemeesters van de betreffende gemeenten werden dat weekend door de commissaris van de Koningin, Kamminga, ingelicht over mogelijk draconische maatregelen om het mkz-virus de pas af te snijden en in te dammen. 'Hoe gaat dat straks, als die driehoek op slot gaat?', vroeg Wim de politie. 'Verwachten jullie dan geen weerstand van de mensen als jullie die dieren komen ophalen bij de ruiming?' Toen kreeg Wim te horen dat de driehoek nog groter is dan hij dacht, tot aan Oosterwolde bij Kampen, en tot over de IJssel, inclusief Olst en Wijhe en een reep Salland.

Zo groot, vroeg hij nog beduusd. Ja. Maar eigenlijk niet te controleren. Dus werd de driehoek kleiner. Maar nog altijd groot genoeg om bij de mensen aan de randen het bloed onder de nagels vandaan te halen. Zowel in Hattem, waar de noordgrens

wordt gevormd door de spoorlijn Zwolle-Amersfoort, als in Twello, waar de zuidgrens langs de spoorlijn Apeldoorn-Deventer is gelegd, wonen boeren en hobbydierhouders tot minstens tien km van de dichtstbijzijnde besmette bedrijven.

Evert Jan zit in Twello net aan de verkeerde kant van de zuidelijke grens en probeert LNV op andere gedachten te brengen. Een paar kilometer noordelijker, tussen Terwolde en De Vecht, ligt de Kadijk, een veel natuurlijker grens dan de spoorlijn, maar hij krijgt geen kans zijn argumenten naar voren te brengen. ‘Alle communicatie is eenrichtingsverkeer’, zo constateert hij bitter. Zeker 100 bedrijven in zijn omgeving konden met één pennenstreek gered... Drie dagen later zijn ze allemaal al ingeënt, omdat de RVV van de buitenranden naar binnen opereert.

Rond Nijbroek rinkelen telefoons, bekenden bellen bekenden, in een mum van tijd worden zes, zeven koppen bij elkaar gestoken en is een boerenactiegroep gevormd. Doel: behoud van het vee. Want wat wil dat vaccineren betekenen? Sommige boeren hebben een onaangenaam voorgevoel: ‘Zodra een spuitje erin gaat, is het gebeurd’. Andere veehouders gaan er tegenin: ‘Zolang je ze nog hebt, is er hoop.’ Het kan toch niet waar zijn dat dit hele gebied zomaar wordt geruimd?

De driehoek kwam Marijn overigens ook bekend voor. Hij had zelfs vier dagen eerder, op donderdagavond, in het gemeentehuis van Voorst waar overleg werd gevoerd over vervolgacties van Steunpunt Nijbroek, een kaart zien hangen waarop ruwweg hetzelfde gebied was getekend. Nou ja, dat is een driehoek die we goed in de gaten moeten houden, kreeg hij toen te horen.

De handtekeningenactie bij Marijn en Jan thuis loopt intussen voorspoedig. Op de lijsten prijken namen van tienduizenden streekgenoten. Hun website ‘Ditkannietmeer.nl’ wordt duizenden malen bezocht. Het Terwoldse gezin krijgt contact met de ‘stadse boerin’ Marente uit Voorst, in het toezichtsgebied. Ook zij is aan het verzamelen geslagen. Zij spoort familie en vrienden in Groningen en Eindhoven aan spontaan de straten op te gaan, scholen en winkelcentra te bezoeken. Dit gouden netwerk uit de tijd dat zij venijnige stukjes in de krant schreef over de BSE haalt nu bijna 100.000 handtekeningen op. De Tweede Kamer gebeld: hoe reik je officieel een petitie aan? Vier grote organisaties moeten ondertekenen, dus de telefoon gepakt: Koninklijke Nederlands Maatschappij voor Diergeneeskunde, Raad van Kerken, Rabobank, Dumeco, Friesland Coberco. De laatste twee wijzen het verzoek af: We kunnen dit niet maken, zijn afhankelijk van het buitenland. Ook bij de Dierenbescherming vangt Marente bot.

Bij LNV in Den Haag verloopt de ontvangst stroef. Zenuwachtig zwermen bewakers en ambtenaren rond Marijn en Marente, bang voor tomaten of rookbommetjes, halen verward koffie uit een automaat. Aanbieding met een kaaswagen mag niet, dan de handtekeningen maar in een mand met een geel lint erom en een gedicht erbij dat Marente op de radio had opgevangen. Een ingeseinde

reporter van het *Radio 1-Journaal* vindt de actie te tam en vertrekt. Dan doemt Brinkhorst op, oogt joviaal, herhaalt bij die gelegenheid dat hij tegen brandstapels is, nee, dat doen we hier in Nederland niet.

Voor de controleposten worden honderden militairen uit het hele land opgetrommeld om op- en afritten van de A50 en andere passages, zoals spoorlijnen, te bewaken. Op de IJssel varen patrouilleboten heen en weer. Maar al snel blijkt de controle een wassen neus. De posten worden bemand door militairen die meer belangstelling hebben voor tijdschriften dan voor passerende auto's. 'Weten jullie waar je op moet letten?' 'Dat kan ik nazoeken. En anders kan ik bellen.' De bevolking in de driehoek is woedend om zoveel nonchalance. 'Ik had een lievelingssooi', blikst Hans terug, 'er kunnen er drie in een koffer, had haar makkelijk naar buiten kunnen smokkelen want ben nooit aangehouden. Op een gegeven moment ben ik gestopt: 'Ik wil dat je mijn auto controleert'. Hoezo, zeiden ze. 'Ik zei: Je staat hier toch auto's te controleren? Dan moet je niet in dat hok blijven zitten.' Intussen proberen recreatiebedrijven uit te puzzelen welke gevolgen de driehoek voor hen kunnen zijn.

De wurgende beklemming ontrent de onzekere bestemming van de dieren blijft. Mogen ze wel of niet blijven leven? De streek worstelt in verwarring en Hans is er niet gerust op. Hij blijft vechten, zit alles en iedereen op de huid. Stuurt een brief naar de RVV: Ik sta er garant voor dat mijn schapen niet in de voedselketen terecht komen. Antwoord: 'Wij kunnen geen uitzondering maken op het ruimingsverbod'. Belt het *NOS Journaal*, zet ze op het spoor van een Europese bespreking op 23 maart waarin iedereen, unaniem, dus ook Nederland, dus ook Brinkhorst, voor handhaving van het non-vaccinatiebeleid stemt. Belt vervolgens de hele buurt af – 'Jongens, kijken!' – en zit op zijn stoel te springen als dit inderdaad nieuws wordt. Speelt exportcijfers van landbouwproducten na 1992 door naar *Netwerk, Nova, TV Gelderland*, – 'want dat economisch succesverhaal klopt helemaal niet'. Kolkt van woede als er niets mee wordt gedaan. Zeult tv en video naar buiten, trommelt het halve Steunpunt Nijbroek op en probeert zijn medestrijders aan het hek ervan te overtuigen dat virologen heel anders over besmettingsgevaar denken dan het ministerie. Zoekt contact met Tweede Kamerleden, vraagt eens uit te zoeken of geruchten over inenten in Frankrijk op waarheid berusten, slurpt bakken koffie, sleept overall informatie vandaan en bazuïnt vervolgens rond: 'Jongens, het is helemaal niet waar dat de dieren na een jaar alsnog afgemaakt moeten worden. Het gaat een jaar op slot, daarna gaat het weer open en mogen ze blijven leven!'

Tot dat moment is onduidelijkheid troef. Velen denken dat het afmaken slechts een kwestie van tijd is. Zo schrijft het *Voorster Nieuws* dat in onder meer in Terwolde, Nijbroek en Welsum verschijnt, hoe boeren worstelen met de keuze hun melkkoeien zo snel mogelijk te laten ruimen of dat ruimen een jaar op te schorten.

‘Een andere keus is er niet, want geruimd gaat er worden, hoe wollig de politiek deze boodschap ook tracht te verpakken. Het is als kiezen tussen het laten voltrekken van je eigen doodvonnis via elektrische stoel of vuurpeloton!’¹

In Engeland wordt het duizendste geval van mkz vastgesteld op een boerderij in South Molton, in het zuidwesten van het land. In de driehoek is het sociale leven geheel verstard; de Achterhoekse boerenrockgroep Normaal zingt in de studio’s van *TV Gelderland* het inderhaast geschreven nummer ‘*Het is stil op het platteland*’. In Oene verschijnen houten kruisen met de namen van inmiddels afgemaakte koeien, in Nijbroek krijgt elke boom een zwarte rouwband. Overal in de streek verschijnen protestborden in tuinen, in bermten, in weilanden, als stil symbool van vlammend protest. En burgemeester Eland roept hobbyboeren op hun dieren te laten registreren: ‘We kunnen geen risico lopen.’

Onzekerheid

Dan vliegt de vlam in de pan, in de andere besmettingshaard, Kootwijkerbroek. Wegen geblokkeerd. Veeartsen gegijzeld. Auto’s in brand gestoken. Want was er wel mkz in het dorp? De Mobiele Eenheid op de stoppelakkers rukt uit, minstens 150 man sterk, de honden als vooruitgeschoven posten op een schaakbord. Zoiets kende de dorpsbevolking alleen van tv, en nu, rechtstreeks in de eigen voortuin. Er vallen woorden, harde klappen, neuzen bloeden, veel mensen worden aangehouden. Politiebusjes rijden af en aan. Ook hier weer veel camera’s.

‘Er gaan hier doden vallen’, zegt een forse man in een leren jas, en zijn ogen schieten vol angst. Die maandagochtend is het druk bij de bebouwde kom waar een trekker, een oplegger en een Volvo-truck met de neus dreigend naar het dorp de toegangsweg bezet houden. Deze uitroep verleidt het groepje mannen weer tot verhitte debatten. Een blozende jongen diept een vel papier uit zijn jas en vouwt het voor zijn makker open: ‘Hier, van de dominee.’ De getypte brief rept van gehoorzaamheid en ingetogenheid. De anderen halen de schouders op. ‘Hij heeft niet eens gezegd dat hij de boeren begrijpt.’ Boven de hoofden klinkt nog steeds het langzame tjoek-tjoek van de helicopter. De spanning stijgt, de onrust neemt toe. Nieuwsgierigen fietsen van blokkade naar blokkade, nemen het laatste nieuws mee. ‘Waar komt u vandaan?’ Acht paar ogen richten zich op vreemde gezichten. ‘Als je maar zorgt dat je achter ons staat, anders kun je beter vertrekken.’ De hoekige schouders schurken tegen elkaar. Opeens zwiert een auto met open laadbak de straat in. Achterin zwaait een handvol vuisten boven wapperende haren. Die avond is diezelfde groep bij de blokkade op tv te zien. De sfeer is wat lacherig vanwege al die mediale aandacht, er wordt gedold en geduwd. Tegen een trekkerwiel staat een greep, als symbool van grimmig verzet. De predikant verschijnt op de buis, waarschuwt voor nog meer geweld.

In de driehoek neemt de spanning opnieuw toe als ten noorden van Oene kort achter elkaar drie besmettingen worden geconstateerd. Heerde en Wapenveld worden getroffen. Maar de beroering komt ditmaal ook uit andere hoek. Brinkhorst laat vanuit Zweden, waar Europese landbouwministers bijeen zijn, weten dat in Kootwijkerbroek tevens mensen uit Oene zijn gesignaleerd. Dat zet kwaad bloed en Eland laat deze beschuldiging niet zomaar over zijn kant gaan. Na bestudering van foto's, videobeelden en gesprekken met een aantal mensen, is hij ervan overtuigd dat die uitspraak op een misverstand berust. Hij eist rectificatie van de minister. Het blijft echter stil in Den Haag.

Bij Kees zijn de honden al weken van slag. Het isolement valt hen zwaar. Vanaf 19 maart zit zijn gezin opgesloten, niemand is meer het erf af geweest, maar angstvallig worden alle activiteiten buitenshuis in de gaten gehouden. 'We zitten op een eilandje, het is net een kerkhof.' Soms stopt een auto van de AID, zit iemand met een verrekijker rond te turen. Dan pakken zijn kinderen ook een kijker en loeren terug, tot de wagen langzaam afdruipt.

Maar ronduit hartverwarmend zijn de reacties van buurtgenoten die als nieuwkomers in de omgeving zijn neergestreken. Veel contact hadden ze nier, maar in deze crisistijd staan ze ineens aan de voordeur: 'Kunnen we iets voor jullie doen?' Anderen sturen kaartjes met gedichten, kinderen lopen de hele buurt door om handtekeningen op te halen voor 'Boer Kees'. Of er wordt gebeld met de vraag of iemand even naar de weg kan komen... waar een forse bos bloemen klaarstaat... Elders in het land kijken aanstaande nieuwkomers in de IJsselvallei onthutst naar de beelden van ruimingen. Sommigen zien tot hun verbijstering dat ze naast boeren zullen komen te wonen die net uitgebreid op tv zijn geweest. Nee, zij wensen verder geen contact, met niemand, stellen de verhuizing naar het platteland nog even uit.

De Welsummer veehouder Evert zit sinds 21 maart met zijn gezin opgesloten, kan geen kant uit. 'Je wordt gek van de onzekerheid: hier een besmetting, daar een besmetting, hier een cirkel, daar een cirkel.' De crisis tergt hem en nu vecht hij voor behoud van zijn vee waar hij zo aan gehecht is. Zijn vader en grootvader behoorden een halve eeuw geleden tot de topfokkers van MRIJ-vee in de IJsselvallei – een achtergrond om trots op te zijn. Evert luistert constant naar radio en tv, spelt kranten en vakbladen, bestookt politici en landbouworganisaties met emails, vraagt aandacht voor de nood. De eerste negen dagen heeft hij noodgedwongen melk in de mestputten laten stromen – zijn stalmest kan hij buiten op een vaalt kwijt – en van de 30.000 liter die daar nu bruinachtig ligt te klotsen wil hij zich zo snel mogelijk ontdoen. En dan dat vaccinatieverhaal. 'Ze zeggen dat ingeënte dieren het virus kunnen overdragen. Maar hier lopen koeien rond die voor 1991 zijn ingeënt. Al die jaren hebben ze nooit iets overgedragen op andere dieren.'

In Nijbroek lopen vrijwilligers van het Steunpunt inmiddels op de toppen van hun emoties. Soms wordt de hoogspanning te veel en vliegt het team elkaar in de haren. Moeten we actie gaan voeren of juist niet, boosheid, schelden, ruzie, tranen, maar dan staat iemand op die zijn armen om schouders legt: ‘Wij moeten door, we doen dit voor de boeren!’ Een rooster brengt verlichting, andere Nijbroekers komen het team versterken en er wordt lekker eten gebracht.

Het doek valt

De hoop is nog niet opgegeven. De boerenclub, inmiddels omgedoopt tot actiecomité, is druk bezig met allerlei berekeningen om de producten een jaar lang binnenlands te kunnen afzetten. Kamerleden hadden immers aangegeven: Als jullie die afzet nu eens op papier zetten om die mogelijkheid redelijk hard te maken, dan willen we dat bestuderen. In een hotel in Klarenbeek, net buiten het entgebied, vergaderen op een avond voorzitters van plaatselijke GLTO-afdelingen met bestuursleden van LTO die nog ’s middags met voorzitter Doornbos in Den Haag hebben overlegd. Dit moet lukken. Kaart gepakt, lijst met melkfabrieken erbij want melk moet een speciale behandeling krijgen. Ah, Coberco wil de lege melkpoedertoren in Zwolle best voor anderhalf jaar verhuren. Verpoederen kost extra geld maar aan de andere kant spaart de overheid kosten uit als er niet geruimd wordt, meer dan 100 miljoen gulden, kijk dan kom je al een heel eind om de varkenshouders een jaar lang schadeloos te stellen. Met hulp van zuivelindustrie en supermarkten moet dat afzetten lukken en als de reeds geruimde bedrijven gaan herbevolken met vee uit de driehoek – want op dat moment is slechts tien procent geruimd – en we gaan landelijk van de melkquota een halve cent vragen zodat de leasemarkt gezond kan blijven...

Maar dan loopt die vergadering in Klarenbeek toch moeizaam. Langzaam wordt duidelijk dat het toezichtsgebied van tien kilometer om de driehoek óók onder dat streng regime van Brussel valt, een lastig probleem, er komen ineens tien keer zo veel dieren bij van de Veluwe en stukken Salland en Achterhoek en dat zijn niet allemaal koeien maar vooral kalveren en varkens en dat vraagt nogal wat van de solidariteit van de rest van Nederland en nog maar eens turen naar die cijfers en praten en rekenen en praten en dan plotseling een deur die openzwiept en de uitroep: ‘Waar vergaderen jullie eigenlijk over? Het is voorbij! Doornbos heeft zojuist op tv gezegd dat al het vee moeten worden geruimd.’

De genadeklap. Precies een week nadat de driehoek is ingesteld, was de LTO-voorzitter op het *NOS Journaal* verschenen. Zijn boodschap is kort maar helder: ‘Wij adviseren de minister de dieren niet te laten leven.’ Jo, Jan, Evert Jan, Reinder en de andere boeren zijn furieus op de bestuursleden. Het valt toch niet te verkopen ons hier te laten praten terwijl je weet dat het verloren tijd is? Aan wiens kant staan

jullie eigenlijk? Was ons alternatief dan niet serieus genomen? De hele vergadering is zinloos geweest en dat door eigen mensen. Ook in de IJsselvallei komt de mededeling aan als een mokerslag. Iedereen zit elkaar verbijsterd aan te kijken. Dood. Als oud vuil aan de kant gezet. Handen trillen, tranen stromen, voeten vinden deuren en muren om stille woede af te reageren.

De volgende dag bezoekt Doornbos het GLTO-gebouw in Deventer om zijn standpunt toe te lichten. Tientallen trekkers bolderen de IJssel over, omsingelen de ingang. Binnen gaat het er hard aan toe, verwijten vliegen de voorman om de oren. Er wordt geschreeuwd, vuisten gaan omhoog, lidmaatschapkaarten ploffen neer op tafel: 'Probeer ze maar weer terug te verdienen!' Hoe kan LTO hiertoe besluiten als er nog geen compensatie is geregeld? En stel dat straks heel Nederland mag vaccineren, dan zijn wij alles kwijt.

Diezelfde dag nog is er afschuwelijk nieuws uit Noord-Nederland: mond- en klauwzeer in het Friese Ee en Anjum! Ook daar roodwitte linten, afzettingen, ontruiming, ontsmettingen, veel verdriet. Het gaat in de IJsselvallei door merg en been. De export van vers vlees en verse melk uit het hele land komt nu geheel stil te liggen. Maar dit nieuws wordt alweer snel verdrongen door eigen leed, want Brinkhorst besluit het standpunt van Doornbos over te nemen. 'We hebben zorgvuldig de alternatieven afgewogen en het kabinet heeft hiervoor gekozen', zegt hij op de televisie. Het *Gelders Dagblad* noteert uit de mond van burgemeester Blommenstein van Voorst: 'Zolang de regering en een meerderheid van de Tweede Kamer een bepaalde koers uitstippelen, dan vind ik het mijn taak dat beleid zo goed mogelijk uit te voeren.'²

Meer dan 54.000 runderen op de dodenlijst. Luiken klappen dicht. Luxaflex rolt neer. Gordijnen schuiven toe. Het platteland is murw geslagen. Die avond dwalen tientallen boerenogen, nat van ellende, over de vertrouwde koeienkoppen in de stallen, staren eenzaam uit over de stille landerijen, zoeken wanhopig troost tussen de sterren die in het donkere zwerk boven hen lichtjes priemen. Sabina 17 weet niet wat haar boven het hoofd hangt, ze rust uit in haar stal en beweegt haar kaken in een permanente maalstroom van eten en herkauwen en eten en herkauwen tot ze verzadigd is. Het is een prettig leven; zij weet niet anders.

De bevolking is woest, wijst op de oudere koeien die al voor 1991 waren gevaccineerd en waarvan het vlees nog altijd op de markt komt. Opgeofferd voor puur economische belangen. De producten van deze koeien konden nergens heen, ze waren amper dood toen Argentijns vlees van ingeënte runderen weer in de schappen lag. Dat valt niet uit te leggen. Buiten het gebied borrelen harde acties op. Zo verschijnt een persbericht van Operatie Koevoet op de website van *Zeeburg Nieuws*, onafhankelijk nieuwsblad voor Zeeburg/Amsterdam. 'In de nacht van dinsdag 10 op woensdag 11 april zijn wij onder de roodwitte linten doorgekropen van een boerderij tussen Wapenveld en Heerde. In de koeienstal hebben we voer en

mest van de beesten verzameld. Het ligt klaar om verspreid te worden. (...) Wij eisen: overleg op topniveau (Amerika, Japan, Europa) over het accepteren van ingeënt vlees; vaccineren van alle evenhoevige dieren (in ieder geval in Europa). Wordt hier niet mee begonnen in april 2001, dan zullen wij ons uiterste best doen de landen die nu weigeren ingeënt vlees te importeren met het mkz-virus te besmetten. Wij hebben contacten in Amerika waaraan we wat mest – keurig verpakt – op zullen sturen. Zij gaan daarmee op bezoek bij de dichtstbijzijnde veeboer. Om aan te tonen dat we werkelijk in het bezit zijn van besmet materiaal hebben we de actie vastgelegd met behulp van een digitale camera. Een selectie van de beelden sturen we op naar actualiteitenprogramma's en nieuwsredacties van verschillende media. Wij willen met deze actie: het onzinnig vernietigen van dieren stoppen. Aantonen dat het in de hand kunnen houden van mkz een illusie is. De discussie rond mkz verbreden (laten zien dat er meer mogelijk is dan lijdzaam toezien + Amerika en Japan in de problematiek betrekken).³

Maar de beelden blijven uit, van moedwillige verspreiding wordt niets vernomen. Zeeburg gaat elk contact uit de weg. In een landelijk manifest van bekende Nederlanders wordt gepleit voor een duurzame landbouw met minder dieren. Boeren in Terwolde en Twello gaan de straat op en delen folders uit aan automobilisten. Burgemeester Eland eist opnieuw rectificatie van Brinkhorst en wil ook eindelijk eens duidelijkheid over het ophalen van melk en het uitrijden van mest. Hij roemt de 'kracht van het platteland', al ligt er een morele druk op weigeraars om zo snel mogelijk te ruimen.⁴ Gerda uit Laren in de Achterhoek laat 1800 bossen bloemen bij getroffen boeren thuisbezorgen; het Steunpunt Nijbroek neemt vlak voor Pasen 250 van deze 'bloemen van hoop' voor haar rekening. En in Kootwijkerbroek hangen kadavers in de bomen – uit verzet en uit protest dat de dode dieren niet worden opgehaald.

Medeleven

Zaterdag 14 april vertrekt uit Oene een bus naar de studio's in Hilversum voor de semi-live opname van het tv-programma *Help de mkz-boeren* van de TROS. Twee uur lang worden kijkers opgeroepen geld te geven op giro 1404 via telefoonnummer 0900-0030. Naast geld is een hart onder de riem minstens zo belangrijk: 'Meeleven met al die boeren die zo bij ons land horen.' De boodschap van die avond is dat Nederland de getroffen boeren niet in de steek mag laten. 'We hebben met elkaar de taak ertoe bij te dragen dat er straks, na deze aangrijpende periode voor hen, voor hun gezinnen en voor de gemeenschappen waarvan zij deel uitmaken, weer zicht komt op een zinvolle toekomst', aldus premier Kok in een videoboodschap. Er zijn reportages uit Welsum ('Afgelopen week zijn er nog drie kalfjes geboren, en ik weet: Ook jullie zullen niet lang meer leven'), uit Oene ('Wij

zijn ten dode opgeschreven, wij weten het niet meer, wij zijn verlaten, wij bloeden langzaam dood'), uit Emst, waar kinderen elkaar brieven schrijven en uit Venhorst, waar in 1997 varkenspest woedde. Veel boeren thuis besluiten niet te kijken, of halverwege de uitzending de tv uit te zetten. 'Ik ben niet zielig en wil ook zo niet worden gezien.' De tv-actie levert 12.000 telefoontjes uit het hele land op.⁵

Op de terugweg stuit de bus op een blokkade van collega-boeren uit de omgeving van Kootwijkerbroek.

Hobbyhouder Jan start in Terwolde een individuele 'klamp-aan-actie' en roept iedereen op hem te volgen. Weken achtereen stapt hij op controleposten af, trekt agenten aan hun jas, laat ME'ers stoppen, begint een discussie over moraal: 'Weten jullie wel wat hier gebeurt, wat dit met kinderen doet? Hoe kunt u een overheid dienen die zo'n mkz-beleid voert?' Jan diept zelfs een citaat van de Duitse verzetspredikant Bonhoeffer uit z'n binnenzak: 'Het kwade draagt altijd de kiem van eigen ontbinding in zich', maar de respons is gering. Thuis krijgen zijn dieren elke dag een troetelbeurt, en Jan kan er maar niet over uit dat er ook mensen zijn die het hok pardoes op slot hebben gedaan en de hobbydieren af en toe wat voer toewerpen, die hun kinderen weghouden en zelfs pasgeboren geitjes hup, zo met de veewagen hebben meegegeven. Geplette lammeren! Zelf blijft hij hopen op een wonder, al is het een hopen tegen beter weten in.

Ook boeren zinnen op acties. Ze voelen zich onbegrepen, door de overheid, door de eigen organisaties, zelfs collegaboeren elders in het land laten verstek gaan. Er worden plannen gesmeed. Ludiek: alle koeien en geiten en schapen en andere dieren in de hele driehoek een dag lang in de wei laten loslopen om ze even een goede dag te bezorgen. Ze vormen nu toch geen gevaar meer. Niemand is voor. Baldadig: molotovcocktails maken om de GLTO het vuur na aan de schenen te leggen. Ook deze gedachte wordt resoluut afgewimpeld. De boeren willen het kalm en rustig houden. Onder druk van dreigende kortingen zijn monden gesnoerd: wie wil bij tegenwerking een korting riskeren? Zelfs een kapot slot kan voor de AID al een breekijzer zijn bij het bedwingen van smeulend verzet. Maar inwendig koken ze.

De angst voor een rigoureuze sanering is groot. Een boerin noteert in haar dagboek voor *Trouw*: 'We hopen niet dat als straks de boeren failliet raken ze hun boerderijen moeten verkopen aan rijke mensen uit de stad. We zitten echt niet te wachten op een van die mensen die hier alleen in de weekenden met een volle achterbak vol boodschappen komen.'⁶ Cabaretier Arie uit Krimpen aan de IJssel houdt een benefietoptreden in Lochem: 'De boeren zijn altijd het slachtoffer.' Popartiesten als Corrie Konings en Albert West brengen de single '*Oorlog in de stallen*' uit. Jolanda uit Emst zingt op Tweede Paasdag in een studio in Silvolde voor haar cd: 'Waarom is het nou zo uit de hand gelopen?' Duizenden brieven en emails uit Nederland bestoken de Europese Commissie in Brussel.

Op uitnodiging van Brinkhorst brengt eurocommissaris David Byrne een bezoek aan het crisiscentrum in Stroe, geeft iedereen complimenten en deelt mee dat boeren in West- en Zuid-Nederland vanaf volgende week weer mogen exporteren. Daarmee komt 55 procent van de totale uitvoer van zuivel en vlees weer op gang. Marente uit Voorst wil hem per se spreken, hem opnieuw een stapel handtekeningen overhandigen en tekeningen van schoolkinderen tonen; ze wurmt zich langs bewaking, onderhandelt met ME'ers. Kamminga, de Gelderse commissaris van de koningin, bemoeit zich ermee. Opeens zit Marente met haar dochters in een busje dat in vliegende vaart naar het gebouw rijdt. Binnen krijgt zij vijf minuten, en verrassing!, Byrne toont zich begaan met de sociale noden van de mkz-crisis. Ondertussen zit de recreatiesector zich te verbijten: het afgesloten gebied met bos en IJsselstreek is een economisch drama van jewelste, zo bij de start van het nieuwe buitenseizoen.

Blokkade

‘Na het enten duidelijkheid over de centen!’, meldt een houten protestbord. Rond 100 ronkende trekkers leggen een blokkade rond slachterij Gosschalk in Epe, waar die dag, donderdag 19 april, zou worden begonnen met de vernietiging van de 54.000 runderen. Het is koud en guur. Nog altijd roert de nawinter zich met een witte laag op de Veluwe. Enkele honderden boeren warmen zich aan koffie en warme worst, bespreken in kleine groepjes de nieuwe tactiek. De sfeer is gemoedelijk want de veehouders treffen elkaar eindelijk na die lange zware weken opsluiting thuis, al moest de voorbereiding heimelijk plaatsvinden. De boeren hebben oog voor de rest van Nederland en de toekomst van de veehouderij: ‘We moeten grootschalig ruimen in de toekomst verbieden, want voor dit gebied houd je dat niet meer tegen.’ Het actiecomité eist afspraken over een eerlijke schadeloosstelling, ook voor de reeds geruimde bedrijven. Daarmee is het verzet in de IJsselvallei in een andere fase beland, al blijven velen de hoop koesteren dat het inmiddels gevaccineerde vee alsnog behouden kan blijven.

Het wordt een drukke dag voor het actiecomité. Rond het middaguur is er spoedberaad met GLTO-bestuurder Jos Roemaat in de Eper Gemeentewoning, het oude gemeentehuis. Opnieuw opgekropte woede en emoties. Felle discussies. Evert Jan ontpopt zich als actieleider die Jos rustig maar krachtig toewerpt: ‘Wij zijn opgeofferd, wij mogen nu ook een offer vragen.’ Roemaat weigert echter de blokkade van Gosschalk te erkennen. Een paar uur later verschijnt Cees Oomen van het ministerie van LNV, belast met de uitvoering van het mkz-beleid. Hij neemt een boodschap mee uit Den Haag: ‘Nu er ingeënt is, moet er geruimd worden.’ Sommige boeren borrelen van woede en ballen de vuisten, maar andere boeren sussen de heftige reacties: ‘Rustig, hiermee los je niks op.’

Evert Jan blijft onvermurwbaar, hij wil een politiek forum in Epe. Twee dagen eerder waren vertegenwoordigers van verschillende politieke partijen al in Welsum geweest, op uitnodiging van de Overijsselse gemeente Olst/Wijhe waartoe het dorp behoort. Het is zaak druk op de ketel te houden en eerst duidelijkheid te krijgen over leegstand en doorstart. Zes burgemeesters scharen zich achter de veehouders en schrijven in een brandbrief aan Brinkhorst dat er snel een financiële overlevingsregeling moet komen. Steunpunt Nijbroek houdt zich met moeite afzijdig van de boerenactie in Epe. Noodgedwongen, want deelname zou de subsidie van de gemeente in gevaar kunnen brengen. Marijke krijgt van de gemeente te horen dat het Steunpunt moet zorgen het gebied zo snel mogelijk leeg te maken, anders kunnen boeren niet opnieuw beginnen.

's Nachts houden enkele tientallen veehouders bij Gosschalk de wacht. Het lokaal van de duivenhoudersvereniging fungeert als kantine. Hun blokkade stimuleert andere getroffen van de crisis. Op de tweede ochtend gaan 600 varkenshouders, veehandelaren en transporteurs in Twente en in de omgeving van Amersfoort de snelwegen op, uit protest tegen de opkoopregeling voor varkens. In Epe arriveert LTO'er Siem Jan Schenk. Het vertrouwen tussen organisatie en achterban in de IJsselvallei is volledig zoek. Schenk krijgt naar zijn hoofd geslingerd dat hij maar mooi zijn dieren mag houden. Hij pakt de handschoen op: 'Ik beloof u, mijn beste koe komt hier in het gebied.'

De RVV zal het komend weekend geen melkvee aanvoeren. De boeren zijn blij met dit bericht, want zij zijn bang dat de actie mensen van buiten het gebied zal aantrekken. Evert Jan: 'Wij willen hier geen Kootwijkerbroekse toestanden. Dat is steeds onze tactiek geweest, daarmee houden we het gesprek met de overheid gaande.' Toch, als het moet, gaan de veehouders tot de herfst door.

Na dat weekend worden de ruimingen wederom opgeschort tot een debat in de Tweede Kamer met minister Brinkhorst, op woensdag 25 april. Wel begint de RVV alvast met het doden en afvoeren van hobbydieren die niet zijn gevaccineerd. Het zijn er veel, want iedereen die minder dan zes dieren in zijn bezit heeft, was bij het inenten overgeslagen; dat scheelde tijd en personeel. De varkenshouderijen staan eveneens op de ruimingslijsten. Goschalk kan vier- tot vijfduizend dieren per dag verwerken.

Capaciteit van de mestopslag blijft een groot probleem. Want het is allang tijd de weilanden op te gaan. Op een van de bijeenkomsten in restaurant Stern in Epe zoemt opeens het bericht rond: we mogen weer! De RVV gebeld: Ja, dat klopt. De ander informeert: Nee, nog niet. En zo kan het gebeuren dat de ene boer vol goede moed mest uitrijdt, terwijl zijn buurman bezig is amechtig een gat te graven om zijn mest tijdelijk op te slaan. Dan botsen kwaai koppen.

Minister-president Kok kondigt na het vrijdagse kabinetsberaad een onderzoek aan naar de totale schade van de crisis. De dag erop protesteren enkele honderden

demonstranten op het Haagse Malieveld tegen het mkz-beleid: ‘Zoals ze nu omgaan met de boeren, gaat het hele platteland naar z’n moeren’, staat met grote letters op een bord. De menigte scandeert na elke toespraak ‘Enten, enten, enten!’ In Groningen willen garnalenvissers van elke vangst vijf tot tien kilo apart leggen; de opbrengst ervan is voor de boeren in de IJsselvallei. Het Openbaar Ministerie start in Kootwijkerbroek een onderzoek naar mogelijke fraude. In Wijhe wordt het 26e mkz-geval ontdekt: de RVV ruimt in een straal van twee kilometer meer dan 60 bedrijven. Terwijl Sabina 17 nog steeds rustig op stal staat, vindt voor de rechtbank in Zutphen een kort geding plaats om haar en haar dochters in leven te houden. De rechter schuift de zaak door naar het College van Beroep voor het Bedrijfsleven in Den Haag. Opnieuw geven LNV en RVV toe dat het opsporen van hobbydieren een groot probleem is: ze staan nergens geregistreerd. ‘We kunnen niet het hele gebied controleren.’

Het politiek forum met zeven Kamerleden op maandagavond 23 april in Epe trekt meer dan honderden boeren uit de entdriehoek. Velen moeten noodgedwongen buiten de vergaderzaal van restaurant Stern blijven en luisteren, leunend tegen trekker of oplegger, via luidsprekers naar de discussies binnen. Emoties golven heen en weer, over fouten, onbegrip, hardvochtigheid bij beleidsmakers. ‘Kunnen we niet wachten met ruimen tot er meer inzicht is hoe de epidemie zich ontwikkelt?’ De zeven horen de verhalen en grieven aan. Nee, wachten kan niet. De mkz moet hard worden aangepakt. ‘Dan moeten er financiële mogelijkheden komen om het bedrijf na de crisis voort te zetten.’ De politici worden gedwongen te antwoorden: Ja, knikken ze allemaal. Woensdag moet er in de Kamer een regeling liggen. ‘Maar wie gaat dat betalen?’ Verdeeldheid alom. Rumor in de zaak. Jo besluit de emotionele bijeenkomst: ‘Wij blijven straks zitten met lege stallen, legen handen en lege harten.’

Dat Kamerdebat verloopt teleurstellend. Brinkhorst blijft erbij dat de dieren moeten worden afgemaakt. En een financiële regeling is eigenlijk een zaak van de sector. De knuisten verhardten zich. Scholieren in Epe komen in actie: 800 tekeningen aan een lint van een halve kilometer gaan in de stromende regen als protest naar het gemeentebestuur.

Koninklijk bezoek! Epe is even het centrum van het land, wanneer koningin Beatrix op donderdag 26 april met in haar kielzog Brinkhorst het dorp binnenrijdt om zich op de hoogte te laten stellen van de mkz-crisis. Zij toont zich betrokken en bewogen, neemt uitgebreid de tijd. ‘Elke boer heeft zijn eigen Sabina 17’, klinkt het bedroefd, en zij neemt het gedichtenbundeltje *‘Een land zonder dieren’* in ontvangst. Nog meer indruk maakt haar geheim gehouden bezoek die zondag erop, in een ochtenddienst van de hervormde kerk in Oene. Menigeen zit met een brok in de keel in de banken. De volgende dag is het Koninginnedag, er zijn geen feesten,

alles is afgelast, niemand wil de straat op. Maar Oene, nog diep onder de indruk, doet niet mee met de rouwactie in naburige dorpen. Het dorp blijft een witte vlek in een brede baaierd van halfstok gehangen vlaggen met zwarte wimpels die de gemoedsstemming grauw kleurt, waaronder bordjes ‘Welkom in de republiek Groot Oene, land zonder dieren’ als paddestoelen boven de grond uitsteken.

Toch is er ook schaamte. Want toen de koningin in Epe onder een haag van zwarte vlaggen het gemeentehuis binnenstapte en radioverslaggevers hun microfoons tussen de rijen toeschouwers lieten bengelen om reacties te registreren, werd opeens de Hitlergroet gebracht. Als er geen fotograaf in de buurt was geweest dan was deze gebeurtenis vermoedelijk onopgemerkt gebleven. Nu opwinding alom vanwege de foto op de voorpagina van de regionale bladen. Een Oener vrouw bekent in de krant haar spijt; in een roes stak zij haar hand op, als symbool van een oorlogsgebied, maar ja, er is ook enorm veel leed, ook om haar eigen twee geitjes. ‘Wij hebben het gevoel dat we op een verschrikkelijke manier gedictieerd worden. Deze dieren zijn voor ons als kinderen en zij blijven bij ons tot aan hun dood. Al die wanhoop kwam tot uiting in een gebaar bij het gemeentehuis.’

Bij Herman valt een ongedekte cheque van een anonieme oliesjeik uit het Midden-Oosten op de mat. Hij wil de ‘*she-cow*’ dolgraag kopen. ‘Maar ik doe Sabina 17 nooit van de hand’, zegt het gezin tegen elkaar. De topkoe trekt de aandacht van de media. Wanneer zij in een uitzending van *Nova* haar hoofd koelbloedig om de staldeur steekt, komt de Amsterdamse Dafne in actie. Zelf eigenares van twee koeien en drie varkens, grijpt zij dat beeld aan om opnieuw een mkz-mars in het centrum van de hoofdstad te organiseren, onder het motto: ‘Het vernietigen van gezonde dieren kan niet. Ent de dieren voor het leven, te beginnen met koe Sabina 17.’ Het is één van de vele activiteiten die zij onvermoeibaar ontplooit om benarde dieren, waar dan ook, een stem te geven.

Het vee mag onder voorwaarden weer de wei in, behalve in mkz-gebieden en toezichtgebieden. Burgemeesters in de driehoek pleiten in een brief aan Brinkhorst voor het openen van bos- en natuurgebieden, om te voorkomen dat de toeristische sector ‘als economische drager van het platteland’ ineenklopt. Natuurorganisaties spannen een kort geding aan om behoud van de schaapskuddes op de Veluwe af te dwingen. Commotie in Kootwijkerbroek: er wordt een verdacht buisje achter een verkeersbord gevonden, wat de geruchten over bewuste mkz-besmetting verder versterkt. Later blijkt het buisje van TNO te zijn. Eland roept andermaal hobbydierhouders op hun dieren aan te geven.

Keerpunt

Op een besloten bijeenkomst op vrijdag 27 april besluit het actiecomité met de blokkade te stoppen. De ME zou er aan te pas komen. Bovendien voelen de

veehouders zich gemangeld na de dreiging dat alle betrokkenen grote kortingen zouden krijgen. Het actiecomité durft dat niet voor haar rekening te nemen en legt zich neer bij de compensatieregeling die Brinkhorst uiteindelijk heeft ingesteld. Iedereen ontvangt 40 cent per liter in de periode dat geen melk kon worden geleverd. Morrend gaan ze akkoord. De bijeenkomst in Stern wordt afgesloten met twee minuten stilte. Vanaf nu is het zaak zo snel mogelijk de dieren te ruimen opdat de stallen worden herbevolkt, vindt de meerderheid. Sommige blijven echter strijdbaar vechten tegen onrecht.

Tijdens de blokkade was het ruimen van vee gewoon doorgegaan, ook op Koninginnedag en op 4 en 5 mei, de omgeving spreekt er schande van, vindt dit stuitend. Alleen wanneer Jinke met enkele boeren en hobbydierhouders uit Welsum voor het hek van Gosschalk vrijdagavond twee minuten stilte vraagt voor de gedode dieren, zet de slachterij de werkzaamheden even stil. Daarna draait de Eper slachterij volop door, medewerkers halen linten, vergeetmijnietjes, herdenkingskransen en andere symbolen weg die aan hekken hingen of in het gras tot ver buiten het eigen terrein waren gelegd.

Een echtpaar windt zich op over de wijze waarop dieren uit de wagens worden gejaagd. Maar wanneer zij hun beklag doen bij het hek krijgen ze een lading mest over zich heen. De ME bemoeit zich ermee: meekomen, uitkleden, ontsmetten, nieuwe kleding, de oude kleren verbrand. Het afvoeren van vee verloopt echter zo chaotisch, dat elke middag op de Oenerweg en de Kweekweg zich voor de ingang een lange rij vrachtwagens vormt. De dieren moeten daar vaak uren wachten in de inmiddels brandende zon, want het voorjaar is eindelijk losgebarsten. Het kwik stijgt regelmatig tot 25 graden en de zon brandt uitbundig. Zowel omwonenden als boeren die zich ervan vergewissen dat hun dieren ordentelijk worden behandeld winden zich op. Ook de Dierenbescherming trekt bij AID en RVV aan de bel. De vrachtwagens worden verplaatst naar de Oude Oenerweg, waar meer bomen staan, of naar parkeerplaatsen langs de A50 – eigenlijk buiten de entdriehoek.

Feesten op Koninginnedag waren afgelast, maar in Nijbroek hebben mensen behoefte aan een verzetje. Op 5 mei, bevrijdingsdag, wordt in dorps huis De Arend een bijeenkomst gehouden en het dorp maakt gretig gebruik van de mogelijkheid elkaar weer te treffen. Voor Marijke is dat het keerpunt. De afgelopen weken waren slopend geweest en hebben veel van het team geëist, zodat de een na de ander afhaakte. ‘Nu het vee is ingeënt, mogen jullie weer bij elkaar komen, en is het voor ons tijd er een punt achter te zetten. We blijven hier nog een week, daarna kunnen jullie bij het Steunpunt in Oene terecht.’

Bovendien hebben de boeren een eigen actiecomité dat de blokkade bij Gosschalk heeft gecoördineerd en de vele problemen inmiddels zelf oppakt.

Boven manege Oerdijk in Schalkhaar, bij Deventer, laat een bommenwerper dinsdagochtend 8 mei zijn buit vallen: 1500 kaarten, afkomstig uit het hele land, dwarrelen neer als symbool van verbondenheid met de mkz-boeren. Het hadden er 200.000 moeten zijn, zo had de organisatie Open Plains uit Amsterdam zich voorgesteld, maar van de rondgestuurde kaarten kwam slechts een fractie terug zodat besloten werd ook een kwart miljoen bloemen uit te strooien. Een delegatie boerinnen uit Oene – boven hun woonplaats geldt een vliegverbod – neemt de steunbetuigingen dankbaar in ontvangst.

Voor de meeste boeren breekt in deze periode de fatale datum aan. Kees houdt zich met moeite staande. Alles nakijken en controleren: doucheplaats, bestrijdingsmiddelen tegen ongedierte, lijst met veenummers, transporten, dan zijn stallijst en de lijst van het AID naast elkaar... gelukkig, ze kloppen. Er valt een last van zijn schouders. Alleen de hygiënecheck ontbreekt. 's Ochtends om acht uur begint de ruiming, pas tegen vier uur 's middags zijn ze klaar. Gisteren werden nog 16 blanke biggetjes geboren, en nu, een spuitje, weg ermee, doodgespoten, in gele tonnen van 'Orange Jus Argentina' gelegd. De zeug krijgt de kogel. Je moet geen medelijden met ons hebben, laat de coördinator van de ruimingsploeg weten. We worden goed betaald, maar we schamen ons ook! De bloedmonsters liggen met vuile overalls in een plastic tas urenlang langs de weg, voor ze worden opgehaald.

De emoties van het ruimen zijn niet onder woorden te brengen. Zelfs een collegaboer kan de diepte ervan nauwelijks peilen. In restaurant Stern altijd even napraten, een biertje, spullen pakken, afscheid nemen, treuzelen, dan, zucht: 'Het wordt morgen een zware dag.' Twee weken later opnieuw Stern, opnieuw napraten, en dan die speciale blik die je in elkaars ogen opmerkt: Jij hebt nu hetzelfde meegemaakt als ik... Jij weet nu ook wat het betekent om 'geruimd' te zijn...

In Nijbroek wordt Hans een helpende hand toegestoken. Een onbekende uit Arnhem belt op: Ik heb gehoord dat u puppies heeft. 'Ik heb helemaal geen puppies.' Jawel, puhuppies. 'O, bedoelt u die puppies, mijn schapen.' Ja, mijn vrouw is een tijdje thuis en wil een beetje afleiding voor een paar maanden. Hans waardeert het aanbod, maar slaat het af, durft het toch niet aan de dieren na afloop weer terug te halen. Stel dat ze tóch besmet zijn. Bij de ruiming ontvangt hij de RVV'ers met bitterkoekjes, eist dat zijn dieren op zijn erf worden gedood. 'Mijn schapjes gaan hier dood weg. Ik heb de verantwoordelijkheid voor mijn schapjes, en niemand anders.' Hans draagt de hobbydieren daarna zelf, onder tranen, naar de wagen.

Even verderop, in Vaassen, slaat het laatste uur voor 18 kampioensgeiten. Ook zij kregen niet de status van dierentuindieren.

In Beemte staan 55 kruizen in de berm, met namen van de gedode dieren: Charlotte, Hellof, Jansje, Diane, Tonia 2, Marleen 3, Wilma 4. Even verderop het bord: RVV= Radicale Vee Vernietiging! Ook de zeldzame dieren gaan eraan. De

Schoonebeker schapen op de Tongerense heide zijn donderdag aan de beurt. Een gratieverzoek aan koningin Beatrix – de laatste strohalm – heeft niets uitgehaald. Een dag later volgt de schaapskudde op de Renderklippen, een groot heidegebied bij Heerde. Dan gooit Herman in Terwolde de handdoek in de ring. Zijn Sabina 17 is niet meer te redden. Hij ziet af van een kort geding bij het CBB, wijst naar de schaapskudden: ‘Brinkhorst zet zijn zin toch wel door.’ Maandag 14 mei is het zover. Die dag is zijn gezin in Scheveningen. Terwijl boven hun boerderij de helikopters ronddraaien, op de IJsseldijk de ME de omgeving in de gaten houdt en meer dan 40 man in de weer zijn om de pers van het lijf te houden en hun koeien in te laden en af te voeren – een AID’er maakt nog snel een foto van Sabina 17 – waaien zij aan zee uit. De branding brult, de golven rollen af en aan, maar hun gedachten malen en malen en malen.

‘Eindelijk, na weken van spanning, staat dan ook het hele afslacht-circus voor onze inrit’, schrijft een hobbydierhouder in de regionale krant.⁷ ‘Wij hadden gekozen voor de diervriendelijkste methode: ter plekke inslapen. Gelaten wijs je het ‘ruimteam’ het hok van onze dierbare dwerggeitjes. Je voelt je bijna een verrader. Vol weemoedige spanning kijk je dan toe hoe ze vredig zullen inslapen. Het slaapspuitje doet z’n werk; om de beurten zakken ze in elkaar. Inwendig schreeuwt het; ze kunnen nog terug, ze slapen alleen ‘nog’ maar. Wat daarna gebeurde, maakt ons bij elke herinnering er aan weer misselijk. Waarschijnlijk veel te snel, voor de verdoving was ingewerkt kregen ze de ‘doodspuit’ en wel recht in het hart. Wisten wij veel. Wat een gespartel en geschreeuw van de diertjes in hun doodstrijd. Ze sloegen met hun kop en poten van zich af, en kotsten bloedschuim uit de bek. (...) De geitjes zijn nu dood, de RVV’ers zijn het allang vergeten. Maar wij zullen dit niet gauw vergeten. Niet alleen het ruimen, maar vooral de manier waarop!’ De RVV’ers verbijten zich. ‘Hobbyboeren vertragen de operatie’. Veel mensen willen bij hun dieren zijn wanneer ze worden afgemaakt – bang dat hun dieren in slachthuizen lang moeten wachten of in de stress raken – en dat kost tijd.

De laatste ruimingen

Zaterdag 19 mei verklaart het ministerie de provincie Friesland officieel vrij van mond- en klauwzeer. Gelderland is nog niet zover. Er lopen rechtszaken om de ruimingen tegen te houden; er is zorg over besmet wild op de Veluwe. Omdat de meldingen over kreupele reeën eerder toe- dan afnemen, besluit het ministerie een meldpunt voor verdacht wild in het leven te roepen. Maar drie dagen later alweer bericht LNV dat onder wild geen mkz heerst. Als Brinkhorst weigert excuses te maken voor zijn uitlatingen over Oenenaren die in Kootwijkerbroek zouden zijn geweest, gieren de emoties wederom langs de IJssel.

‘Ga maar op de grond zitten’, zegt Jan in Terwolde tegen de ruimingsploeg die zijn erf komt oprijden om de hobbydieren op te halen. ‘Jullie zijn toch bezig met een laag-bij-de-grondse activiteit, dan heb je ook geen recht op een stoel.’ Die zomerdag in mei is het doodstil. Een paar dagen eerder had Jan een televisieploeg van de IKON uitgenodigd, had door de telefoon gezegd vooral te letten op die zwarte rouwbanden aan de bomen, de vlaggen die halfstok hangen en die protestborden en die lege weilanden. In de microfoon was behalve zijn stem de fluisterende wind te horen geweest. De ploeg was bedremmeld gekomen en verslagen weer vertrokken. Maar nu is het dan zover. Zijn gezin laat de afkeer van het doden duidelijk merken, geeft de driekleur met de wagen mee. Jullie hebben de boel opgehouden, zegt het ruimingsteam nog vlak voor vertrek, Jan jaagt ze van het erf. Het mandje met eieren en de boerenyoghurt van buurtgenoten doen later weldadig aan.

De actiebereidheid blijft onverminderd hoog. Provinciale Staten van Gelderland mogen dan besluiten 600.000 gulden in het mkz-gebied te pompen – tweederde voor Steunpunten zodat ze nog een halfjaar kunnen draaien – de inkomensregeling zit de boeren dwars. Opnieuw enkele burgemeesters die ditmaal de vaste Kamercommissie voor Landbouw willen inschakelen voor een betere regeling. Zelf komen de boeren op maandagavond 21 mei in Stern bijeen om over hardere acties te beraadslagen. Het doorstarten stuit op grote problemen. Er ligt nog altijd een verbod op het uitrijden van mest en op het inkuilen van gras, het vervoer van alles en nog wat over de openbare weg. Geef ons de uitslag van de bloedmonsters, dan weten we waar we aan toe zijn. Is de uitslag negatief, dan was er geen besmetting en dan kunnen we weer het land op, werken. De boeren krijgen enquêtes in de handen geduwd: alle fouten van de RVV noteren!

Het ‘ruimen’ van het vee is bijna gedaan. Er sluipt routine in, routine in doden en afvoeren, routine in het omgaan met betrokken boerengezinnen. Er lijkt haast: boeren die de telefoon niet opnemen omdat ze in de stal aan het werk zijn, worden direct beticht van ‘de boel ophouden’. Maar er is ook inschikkelijkheid: taxateurs die medelijden hebben en zich het leed goed kunnen voorstellen berekenen een goede prijs. Wanneer ze op een paar geiten zonder oormerken stuiten: ‘Doet u vlug de nummers in de oren, dan noteren we niets en krijgt u geen strafkorting.’ Of als stallijsten niet zijn bijgehouden: ‘Laten we ze maar invullen, met verschillende pennen.’ Of als ze te laat komen en zien dat bijna alle dieren al zijn ingeladen terwijl dat pas na inspectie is toegestaan, helpen ze mee om de wagen zo snel mogelijk bij Gosschalk te krijgen, zodat een lange wachttijd in de zon voorkomen wordt.

Evert in Welsum is een van de laatste veehouders waar het vee nog niet is weggehaald. Tot op de laatste dag is hij blijven hopen op een wonder, dat het zinloze moorden van gezonde dieren zou ophouden. De gruwelijke werkelijkheid

komt dan ook hard aan. Het gezin is op van verdriet. ‘Hier worden gelegitimeerd dieren gedood!’ Uit protest en verontwaardiging wordt de nationale vlag verbrand, want ‘in Nederland heerst geen recht meer’. Verderop, op de dijk en uit het zicht, staan ME’ers met schilden en wapenstokken klaar. Daarna, de stilte die op de IJsselvallei neerdaalt: geen geluiden van werk, een trekker, mensen die buiten een praatje maken. Zelfs de zwaluwen onder de daklijst zwijgen, alsof de natuur op de ramp reageert.

Intussen proberen ondernemers in de buitensport, afhankelijk van het platteland, uit alle macht de afsluiting van het gebied ongedaan te maken. In het noordelijk deel van de IJsselvallei hangt Bert dagelijks tevergeefs bij de RVV aan de telefoon om toestemming te krijgen zijn honderden kano’s op te halen. Die liggen als winteropslag bij drie boeren in de buurt. Alles ligt klaar, er is geen vee in de buurt, en toch mag het niet. ‘U berokkent ons schade terwijl dat niet nodig is!’ De tijd dringt, zijn bedrijf staat op het spel. Het ministerie van landbouw is soepeler en geeft het groene licht, maar voor de RVV blijft het nee. Brusselse regels, en: Ik wil mijn baan niet voor u op het spel zetten, krijgt Bert te horen. Hij is razend. Met de LNV-fax haalt hij zijn materiaal toch op, vlak voor Hemelvaartsdag, en draait vervolgens drie fantastische dagen – het lijkt of iedereen de openstelling van de driehoek op extra uitbundige wijze wil vieren. Het verzacht de pijn.

Op 25 mei zijn de ruimingen klaar, meldt de RVV. Maar de dagen erna dartelen hier en daar nog geiten en lammetjes in weilanden en achtertuinen. Zo wordt het dierenpark in Heerde – drie damherten en twee geiten – pas vier dagen later alsnog afgevoerd. De nieuwe stichting ‘mkz-kinderdag’ wil 700 kinderen van de basisscholen uit Epe, Welsum en Nijbroek op 3 juli een leuke dag in Kalkar bezorgen. Om dit mogelijk te maken, verschijnt begin juni een oproep in de regionale dagbladen om een tientje over te maken. Hattemer Gert roept zaterdag 7 juli uit tot een gezamenlijke herdenkingsdag, ‘om als Veluwenaren onder elkaar te zijn en de pijn te delen’, want het is in zijn ogen belangrijk ‘het gevoel één gemeenschap te zijn’. Zeven kinderkoren zingen een cd vol. Een deel van de opbrengst is voor een nieuwe kudde op de Renderklippen.

Eind mei komt opeens het bericht dat de Europese Unie binnenkort Argentijns vlees van gevaccineerde dieren wil importeren. Het valt de IJsselvallei rauw op het dak. In de Tweede Kamer worden kritische vragen gesteld. Een week later zijn de boeren weer in Deventer, ditmaal bij het regiokantoor van LNV. Tientallen boeren uit Terwolde, Twello, Nijbroek en Oene rollen voor de ingang landbouwplastic uit, bouwen met autobanden een mestvijver, waarmee zij willen aangeven dat het tijd is het verbod op het mest-uitrijden op te heffen. Nog altijd kunnen zij het land niet op, terwijl het seizoen al ver gevorderd is. Daarnaast eisen veehouders opnieuw een goede schadeloosstelling en, nu de eerste helft van de vergoeding voor de dieren

binnen is, uitbetaling van de rest. In Apeldoorn nemen 100 mensen aan een stille tocht deel.

Symbool van leed en verzet

Maandagavond 11 juni wordt in Epe op de hoek Hoofdstraat-Korte Kuiperstraat een tijdelijk monument onthuld. Dit symbool van leed en verzet stelt een roodbonte koe voor, gefabriceerd van onderdelen van landbouwmachines. Op een actievergadering in Stern spreken de boeren zich uit tegen import van gevaccineerd vlees. Ook uiten ze hun vrees voor nieuwe uitbraken bij aankoop van vee. Dit 'horrorscenario' wenst niemand. Eventuele kortingen die door de AID en de RVV tijdens de ruiming zijn aangekondigd, baren zorgen nu de rest van de uitbetalingen nog steeds op zich laat wachten.

Het is tijd om opgekropte gevoelens de vrije loop te laten. Overal in de driehoek organiseren kerken praatavonden, omdat er grote behoefte blijkt te bestaan leed met elkaar te delen. Heerde, Vorchten, Epe, Oene, Terwolde, De Vecht: overal dezelfde kwetsbaarheid en behoedzaamheid om de gevolgen van de mkz-crisis te verwerken, omdat de wonden nog zo vers zijn. De boeren die het eerst zijn geruimd mogen vee kopen, vooralsnog alleen in de toezichtsgebieden maar in Emst krijgen zij het advies: Ga niet te overhaast te werk met doorstart en herbevolking, nu het bij jullie weer gaat kriebelen. Gun jezelf de tijd. In de regionale kranten komen de gevoelens langzaam los. 'Eerst kan je het nog niet bevatten dat er met zo'n grof geweld over ons is heengewalst en dat dit zomaar mag en kan gebeuren. Met de meest botte bijl is er door ons bedrijf gedenderd en onze persoonlijke gevoelens zijn zomaar tot moes gehakt. (...) Dit leed is nooit meer goed te maken.'⁸ Vooral de stilte in stal en weiland valt de veehouders zwaar.

Op 13 juni presenteren kinderen hun mini-cd '*Een nieuwe zomer*' in het Oener café Dorpszicht aan onder andere schaapherder Lammert van de Heerder Renderklippen: 'Wij zijn onze liefhebberij kwijt.' Anderhalve week later gaat een groep van 200 getroffen en uit Olst/Wijhe een dagje uit naar Slagharen, om even de zinnen te verzetten.

Particulieren met hobbydieren uit de driehoek komen dinsdag 19 juni bijeen in het gemeentehuis van Hattem om na te praten en vooruit te blikken. Jinke besluit een landelijke vereniging van hobbydierhouders op te richten, omdat deze plattelandsbewoners een organisatie ontberen om hun eigen standpunten naar voren te brengen en invloed op de regelgeving uit te oefenen. 'Er is een grote tegenstelling tussen economische belangen van de agrarische sector en de welzijns- en natuurbelangen van de hobbyboeren', schrijft zij, en roept via de regionale bladen belangstellenden op zich te melden. Het moeten er veel zijn, denkt Jinke, want er zijn meer particulieren met hobbydieren geruimd dan veehouders. Na lang

getreuzel geeft RVV haar de cijfers, waaruit blijkt dat op maar liefst tweederde van de ongeveer 1900 geruimde adressen in de IJsselvallei de dieren hobbymatig werden gehouden. Het platteland is geen boerenland meer.

Dierenartsen uiten hun zorg over het aantal boeren dat na de mkz-crisis zou willen stoppen. De helft van alle grond is immers in handen van 55-plussers en lang niet iedereen heeft een opvolger. Sterker, deze oudere boeren zouden de mkz wel eens kunnen aangrijpen om de deuren eerder te sluiten. Om de boeren te helpen wordt gedacht aan een groundbank die vrijkomende agrarische percelen doorsluisst naar boeren die willen doorgaan. Het blijkt een verkapte ruilverkaveling, op vrijwillige basis weliswaar, nodig om een optimale conditie te krijgen voor de boeren, en om de Randstedeling te weren.

Vrij van mkz

Op maandag 25 juni is de IJsselvallei – en daarmee heel Nederland – officieel vrij van mkz. Diezelfde dag al dartelen 46 schapen en lammeren voor het eerst op de Renderklippen. De zomer draait op volle toeren. De lucht is strakblauw en belooft veel goeds. Dankzij een hogedrukgebied van 1020 mb boven Noord-Duitsland wijst de thermometer 24 graden; de volgende dag is het al 29 graden. De recreatieondernemers halen opgelucht adem, maken overuren om van het toeristenseizoen te redden wat er nog te redden valt.

In een interview met het *Gelders Dagblad* blik Brinkhorst voor het eerst publiekelijk terug: ‘Ik heb nooit geloofd in de mogelijkheid de dieren te laten leven.’ Wat hem betreft is de bestrijding van de mkz naar tevredenheid verlopen. ‘Uit veterinaire oogpunt hebben we steeds de goede beslissingen genomen. Dat blijkt ook wel uit de lovende kritiek vanuit de Europese Commissie en het Permanent Veterinair Comité.’ Wel moet hem van het hart dat het aantal mensen dat niet wilde meewerken aan de ruiming erg groot was. ‘Dat is volgens mij een uitwas van de gedogende overheid. Daardoor denken de mensen dat verzet loont. Ik ben daarom voor een stellige overheid. Dat geeft duidelijkheid en daarmee krijgt de overheid weer respect van de burger.’⁹

Diezelfde dag zegt LTO-voorman Doorbos tegenover *Trouw* te zijn verscheurd door verschrikkelijke dilemma’s. ‘Onze eigen leden vonden dat we te dicht tegen de minister aanzaten. Als het virus morgen weer uitbreekt en het non-vaccinatiebeleid is nog steeds niet van tafel, dan vinden we dat dit op dezelfde manier en met hetzelfde draaiboek moet worden aangepakt.’¹⁰ Tien dagen eerder liet directeur Bianchi van ID-Lelystad weten: ‘Onze bestrijdingsstrategie ontleent haar effect aan de vernietiging van vele tienduizenden gezonde dieren. De vraag is echter of je altijd snel en effectief kunt ruimen. Zo lang dat kan en er is voldoende destructiecapaciteit, is ruimen effectiever dan vaccineren.’¹¹

Ik rijd door het gebied, het is zwoel, de landerijen trillen van de warmte, hier en daar hangen vlaggen buiten om het nieuwe vee binnen te halen. De koeien treuzelen, zijn nog wat onwennig, staan dicht opeen te grazen, maar er is weer leven, de vlinders vliegen, de bijen zoemen, op de dijk eten fietsers als vanouds hun meegebrachte boterhammen en overal is het frisgroen, zover het oog reikt. Na drie bange maanden is de mkz-crisis in de IJsselvallei bedwongen, lijkt het dagelijks ritme op het platteland hersteld. Maar in de harten van veel boeren, boerinnen, particulieren met hobbydieren en ondernemers buiten de agrarische sector woekert de frustratie van de crisis nog immer voort.

Eindnoten

- 1 *Voorster Nieuws*, 11 april 2001
- 2 *Gelders Dagblad*, 13 april 2001
- 3 *Zeeburg Nieuws*, 25 april 2001
- 4 *Gelders Dagblad*, 14 april 2001
- 5 *Gelders Dagblad*, 17 april 2001
- 6 *Trouw*, 14 april 2001
- 7 *Gelders Dagblad*, 1 juni 2001
- 8 *Gelders Dagblad*, 21 mei 2001
- 9 *Gelders Dagblad*, 26 juni 2001
- 10 *Trouw*, 26 juni 2001
- 11 *de Volkskrant*, 16 juni 2001

4 *'Er staat geen Chineesche muur om Nederland'*

Inleiding

Een tragedie als de mkz-crisis vindt plaats binnen een historische context die het huidige beleid én het verzet daartegen mede bepaalt. Omdat mkz-uitbraken in het verleden ronduit drama's waren, werd volhardend gezocht naar manieren om de dierziekte uit te bannen. In de jaren 50 bracht een vaccin redding. De vorming van de Europese Unie bracht de mkz weer op de politieke agenda: begin jaren negentig heerste in het expertdiscours van de landbouworganisaties de opvatting dat een non-vaccinatiebeleid de agrarische sector meer goed dan kwaad zou doen. Ondanks waarschuwingen van voornamelijk melkveehouders en dierenartsen werd het inenten afgeschaft. De uitbraak in 2001 liet zien waartoe dit besluit leidde: de bestrijding resulteerde in een aanslag op de agrarische identiteit.

Mkz in het verleden

'Mijnheer de Voorzitter! Waarom is de Veluwe zo lang afgesloten?'

Deze hartenkreet klonk op woensdagmiddag 8 juni 1897 in de Parkzaal in Hoorn, waar het Nederlandsch Landhuishoudkundig Congres haar 50e jaarvergadering hield – een speciale bijeenkomst met extra feestelijke activiteiten zoals een concert door de schutterij. Op dat moment woedde de mond- en klauwzeer in heel Nederland en de vragensteller, H. Hartog uit Barneveld, nam de gelegenheid te baat het beleid te hekelen dat in zijn ogen zo nadelig uitpakte voor de Veluwse boeren. Hij hield een fel betoog tegenover de 74 bezoekers van het congres.

'Een van de zaken, die op het oogenblik van actueel belang zijn, is de kwestie van het mond- en klauwzeer, of, zooals de boeren de ziekte noemen: de tongblaar bij de koeien. Toen verleden jaar de tongblaar uitbrak is men hier en daar begonnen met afmaken. Daarna zijn besmette kringen gekomen, en eindelijk, in de laatste jaren, heeft men de provinciën Gelderland en Overijssel tot één besmetten kring gemaakt. Het was zeer gemakkelijk daarvoor de provinciale grenzen te nemen, maar in den tijd dat die kring gemaakt werd, deed zich op de geheele Veluwe van af den IJssel tot aan de Zuiderzee, op een afstand van 6 uur gaans, geen enkel geval van tongblaar voor. Toch werd die kring afgesloten. Later heeft zich binnen dien kring, ten Heerde op de Veluwe, een geval voorgedaan.'¹

Vervolgens werden een deel van de Betuwe en de gemeenten Nijkerk en Putten vrijgegeven. Dat betekende een verzwaring voor de boeren die in het najaar hun vee wilden afzetten maar deze belangrijke markten gesloten zagen, vond Hartog. ‘Dit is één van de voorbeelden, die ik wilde aanhalen, om te bewijzen, dat de uitvoering van het politietoezicht ondoelmatig is en den landbouwers veel belemmering toebrengt’. Ook het afzonderen van zieke en verdachte dieren stuitte op ruimtegebrek op de boerderijen. Hartog pleitte er dan ook voor in het vervolg advies te laten uitbrengen door een veearts en enkele deskundigen, ‘die beter weten wat er nodig is ten einde de minste belemmeringen te veroorzaken, dan de autoriteiten te ’s Gravenhage, die in den regel minder goed op de hoogte zijn van de toestanden op het platteland.’ Ook zou een keuze moeten komen tussen het afmaken van het (zieke) vee en het uitzielen.

Aan het afmaken van vee en de afgrendeling van gebieden was volgens het Noord-Hollandse congreslid J. Billroth juist min of meer een einde gekomen. Grote veebewegingen op de markten en in de zomerperiode lieten zien dat eigenlijk niets tegen de mkz kon worden gedaan. Niettemin stelde hij zich op het standpunt dat de bestrijding, hoe vervelend ook, in het algemeen belang wordt genomen. ‘Wanneer een boer ziekte onder zijn vee heeft die niet besmettelijk is, dan heeft hij ook schade en dus zal hij eveneens schade moeten ondervinden wanneer de ziekte wel besmettelijk is.’²

Toch was er meer. De maatregelen dienden ook de handel met de buurlanden. ‘Het buitenland stelt zeer strenge wetten en sluit de grenzen voor het Nederlandsche vee’, bracht H. Bultman uit Haarlemmermeer op de vergadering naar voren. ‘De afsluitingen waarop de heer Hartog wees, zijn het gevolg geweest van het aandringen van het buitenland. Waren die maatregelen niet genomen, Duitschland zou zeker de grenzen reeds veel vroeger voor ons vee afgesloten hebben. Hetzelfde geval doet zich voor bij het afmaken van het vee aan de grenzen. De Minister heeft last gegeven tot afmaken omdat hij tegenover het buitenland een wapen wilde hebben in de krachtige maatregelen die hier werden genomen. Wanneer wij landbouwers het in onze macht hadden in het buitenland wetten te maken, dan zouden wij mond- en klauwzeer uit de wet geschrapt hebben. Daarbij zouden wij niet alleen staan, maar de Regeering en voor een groot deel hare adviseurs zouden zeggen: gaat uw gang, mond- en klauwzeer is wel een last, maar voor den veehouder niet van zulk een overwegend bezwaar, dat het al den last zou rechtvaardigen die hem wordt aangedaan. Wij moeten met den toestand in het buitenland rekening houden.’

Deze mkz-crisis was volgens Bultman een leerschool die de boeren hopelijk nooit meer hoeven te doorlopen. Niettemin, mochten er klachten zijn, dan moeten de boeren die naar voren brengen, want hoe het ook zij, ‘het streven van allen is

verbetering te brengen in den algemeenen toestand om den bloei van den landbouw te bevorderen'.³

Uiteindelijk raakten in 1897 bij 42.747 veehouders maar liefst 646.258 runderen besmet, waarvan bijna eenderde in Friesland. De provincie Gelderland meldde 36.300 gevallen.⁴

Uit voorzorg afmaken

Mond- en klauwzeer is vermoedelijk het eerst beschreven in 1682 toen een geestelijke in Noord-Brabant zag hoe het rundvee leed onder 'witte, geele oft swarte blaeren, oft oock langhe krappen, en was soo fenijnigh, dat op corten tijd de tonghje van de beeste wird afgeëten' (Wijgergangs 1995:45). Ook latere uitbraken kregen volop aandacht, mede door het acute en besmettelijke karakter van de ziekte. Tongblaar, tongvuur, tonganthrax, of vliegende kanker genoemd - ook voor de mens gevaarlijk - stak voortdurend de kop op zoals in 1686, 1689, 1690, '91, '93, '95, '98, 1705, 1731, '32. Toch was achteraf niet altijd duidelijk of inderdaad mkz was uitgebroken, aangezien ook paarden werden aangetast terwijl deze dieren ongevoelig zijn voor deze ziekte. Vermoedelijk ging het om (vormen van) miltvuur. Maar in 1897 was er wel degelijk mkz.

Het afmaken van dieren betekende geen unicum. Het gebeurde bij eerdere uitbraken van mkz, bij het optreden van longziekte in 1876 en met name bij de runderpest in 1865, toen een 'ware volksramp voor het Vaderland'. Hoge koorts, ontstoken slijmvliezen in bek, slokdarm, magen en darmen, verminderde eetlust, dat waren symptomen die de boer de schrik om het hart deed slaan. Na hooguit negen of tien dagen trad in de meeste gevallen de dood in. Bij eerdere uitbraken bleef de pest soms tiental jaren nazieken en flakkerde zo en dan op. Sommige boeren zagen daardoor hun veestapel meerdere malen ten gronde gaan. Het kwaad kwam telkens weer uit Oost-Europa en Rusland, waar de ziekte endemisch was. De besmetting verliep via runderen of vers vlees of huiden. Vooral in het eerste jaar van een epidemie vielen buitengewoon veel slachtoffers; sterftepercentages van zeventig of meer waren niet ongewoon.

In 1865 bedroegen de totale kosten voor Nederland tien tot twaalf miljoen gulden, een voor die tijd enorme schade die wellicht voorkomen had kunnen worden, zo meenden landbouwdeskundigen, als de zogeheten methode van Giovanni Maria Lancisi (1654-1720) maar strikt was gevolgd. 'Wij weten 't allen, het middel bestaat in het onmiddellijk afmaken en diep begraven van het geheele koppel rundvee waaronder zich de ziekte, al ware 't slechts bij een enkel dier, openbaart; met vernietiging tevens van alles wat de smetstof kan hebben opgenomen.'⁵ Deze Italiaanse arts had in 1711 in opdracht van de paus studie gemaakt van de runderpest en beval als enige probaat bestrijdingsmiddel de ruiming aan om deze

zo snel mogelijk de kop in te drukken. Uitzieken hielp niet. Hij opperde dit plan, omdat Italië in die tijd zuchtte onder de veepest en zelfs het Vaticaan in negen maanden tijd 20.000 runderen verloren zag gaan. Zijn ideeën stuitten echter op godsdienstige bezwaren. Zo beoordeelde de raad van kardinalen in Rome het middel als 'meer dan vermetel tegenover de straf des Heeren'.

Niettemin paste Engeland al in 1713 deze methode voor het eerst toe, door in drie maanden 6000 runderen te ruimen 'zodat het land van eene ramp bevrijd [werd], die aan het overige Europa zoo onnoemelijk veel schade berokkende'. Overigens werden de dieren daar gedood door wurging om te voorkomen dat het bloed een nieuwe infectiebron zou worden. Ook in delen van Duitsland, Frankrijk, Oostenrijk en later Denemarken verkoos men het doden van zieke en verdachte dieren. De runderpest was een kwaadaardige ziekte. Tussen 1740 en 1757 bezweken in heel Europa drie miljoen runderen aan de pest; in eigen land werd van bijvoorbeeld de Noord-Hollandse veestapel tachtig tot negentig procent besmet; meer dan tweederde stierf. En in 1769 lieten in Friesland binnen acht maanden bijna 100.000 runderen het leven, op een totaal van ongeveer 160.000. Een arts schreef in de *Leeuwarder Courant*.⁶ 'Het past den mensch om aan het kermende vee dat zig zelve niet helpen kan, alle bystand en gepaste middelen tegen hare gebreken dienstig, te beproeven.'

De methode-Lancisi kwam in Nederland in zwang toen de Fransen eind 18e eeuw het land binnenvielen en er een krachtig bestuur vestigden. Zij voerden een Veefonds in, gevoed uit belasting op gezond rundvee van drie maanden en ouder, waaruit de boeren een vergoeding kregen wanneer hun dieren uit voorzorg werden afgemaakt. Inmiddels was al jarenlang amechtig gezocht naar een geneesmiddel. Met name Groningen en Friesland waren ver gevorderd in het ontwikkelen van een inentingsstof. Maar er kleefden nog zoveel bezwaren aan het inenten (bijvoorbeeld het risico op verspreiding van de ziekte) dat dit werd verboden, op straffe van geseling en verbanning (Buisman 1192:125).

In dat rampjaar 1865 namen de Britten opnieuw geen halve maatregelen. Zodra ook maar één dier ziek was, moest de hele veestapel worden afgemaakt. Uiteindelijk besmette de runderpest in Engeland 253.723 dieren; 85.013 zieke en 52.411 verdachte en gezonde dieren werden gedood om verdere uitbraken te stuiten. Nederland ging dat jaar eveneens ruimen; 156.720 koeien raakten ziek, en 27.021 zieke en 10.190 verdachte en gezonde dieren werden afgemaakt, op een totale veestapel van 1,3 miljoen runderen (Van der Wiel & Zijlstra 2001:18,20). Tevens kondigden de nationale en gewestelijke overheden maatregelen af. Een aantal veedeskundigen gaf de regering advies 'Nederlands welvaart voor eenen gewissen ondergang te behoeden', door een dubbel militair cordon rond de besmette gebieden in Zuid-Holland en Utrecht te leggen. Verder moest ziek en verdacht (gezond) vee worden onteigend. Om deze onteigening soepel te laten

verlopen, kregen veehouders de volle waarde van alle dieren uitgekeerd, plus een premie als zij aangifte van een besmetting kwamen doen. Alles voor rekening van het Rijk. Naast het reinigen en zo nodig afbreken en vernietigen van alle stallen, hekken, bruggen en zelfs de veewagens van de spoorwegen moest er een in- en uitvoerverbod van rundvee komen en werden veemarkten gesloten.

Toch bleek de aanpak niet voldoende. Hoe zwaar de maatregelen ook waren – op de rivieren voeren ter bewaking zelfs gewapende stoomboten – ze werden slechts onnauwkeurig of helemaal niet uitgevoerd. Boeren, burgemeesters en wethouders wilden niet meewerken, het afmaken en begraven van vee na ontdekking van een uitbraak verliep te traag, de onteigening had administratief veel te veel voeten in de aarde en het was ondoenlijk een gebied maandenlang af te sluiten. Bovendien werden afgemaakte en begraven dieren weer opgegraven. Veel blaam troffen ook de Tweede en Eerste Kamer die pas eind augustus 1866 een speciale onteigeningswet in behandeling namen, terwijl een dergelijke wet in Engeland al in februari van dat jaar was aangenomen. In het najaar dook de ziekte in Friesland, Gelderland, Noord-Brabant en Noord-Holland op. De rapporteur weet dit aan de Zuid-Hollandse en Utrechtse boeren die uitbraken zouden hebben verzwegen en noemde dit 'dweepend onverstand'. Hij beschreef het platteland in deze provincies als 'meer en meer ééne enkele groote giftmengerij, waaruit het verderf den geheelen Nederlandschen veestapel bedreigde'. Kortom, Nederland ontbeert een 'met dictatoriale magt bekleed man'.

Deze laatste conclusie werd gedeeld door een nieuwe adviescommissie, die zich begin januari 1867 over de situatie boog. Ditmaal kregen beleidsmakers ervan langs. Overheden, ook provinciale en lokale, kondigden tal van verordeningen af die voor veel verwarring zorgden. De onteigening liep spaak toen bleek dat er niet genoeg geld in de staatskas was om alle dieren te compenseren. Bovendien zouden boeren zich met succes hebben verweerd tegen het afmaken van verdachte, dus nog gezonde dieren. Een aparte notitie van een van de commissieleden laat het licht schijnen over hun afkeer. 'Niet ten onrechte toch, verwekt het ergenis dat men gezond vleesch vernietigt, terwijl de Regering, bij het uitbreken der ziekte in de Staatscourant de meening uitdrukte (op gezag van deskundigen) dat zelfs vleesch van dieren in het begin der ziekte gedood, zonder nadeel kan worden gebruikt.' Ook toen waren boeren vermoedelijk mordicus tegen het zinloos vernietigen van hun dieren. Dit lid, Commissaris der Koning van Zuid-Holland J. Loudon, adviseerde daarom het vlees van gezond vee dan maar aan de armen uit te delen.⁷

Mkz in 1911

Na de runderpest in 1865 en de uitbraak van mond- en klauwzeer in 1897 kreeg Nederland in 1911 opnieuw te maken met een uitzonderlijke epidemie. De mkz

woedde als een veenbrand die nu eens hier, dan weer daar oplaaide. Toen in december van dat jaar de balans werd opgemaakt bleken 71.518 bedrijven mkz te hebben gehad, meer dan eenderde van de bijna 199.000 rundveehouders die ons land toen telde. Van dat jaar is bekend dat 205 bedrijven werden geruimd, in totaal 2568 stuks rundvee, 1839 varkens, 526 schapen en 45 geiten. Bijna 11.000 runderen en 6450 varkens stierven aan de mkz. De veestapel omvatte toen ruim twee miljoen runderen. Uiteindelijk woei de mkz in de IJsselvallei over; geen enkel bedrijf kreeg te maken met een besmetting. De uitbraken in de provincie Gelderland concentreerden zich in de Achterhoek en de Betuwe.

Sinds 14 maart 1880 was mond- en klauwzeer officieel erkend als besmettelijke veeziekte. Dat gaf ruimte voor strengere, wettelijke maatregelen. Bij Koninklijk Besluit van 16 november 1892 werd het mogelijk ziek en verdacht vee af te maken. In tegenstelling tot andere landen was Nederland echter terughoudend om deze bestrijdingswijze toe te passen. De eerste keer betrof een bedrijf in Grootegast met zes ossen. Toen elders in de provincie Groningen twaalf nieuwe gevallen tegelijkertijd aan het licht kwamen, koos men toch weer voor afzonderen en uitzieken. Ook tijdens de grote mkz-uitbraak in 1897 was de overheid terughoudend voor het op grote schaal doden van de dieren. De kosten zouden de pan uitrijzen terwijl het maar de vraag was of afmaken iets zou helpen. Het was vechten tegen de bierkaai. In 1911 kreeg Nederland evenmin greep op het virus. De schade aan de veestapel bedroeg dat jaar een slordige 35 miljoen gulden, zoals verminderde melk- en vleesopbrengst, andere economische sectoren niet meegerekend.

Was bestrijding nog wel zinvol? Die vraag leidde tot een uitvoerige beschrijving van de crisis door dr. H. Remmelts, inspecteur van de Veeartsenijkundigen Dienst.⁸ Het eerste geval in 1911 kwam op 1 februari aan het licht in Limburg, vermoedelijk via Duitse mijnwerkers overgebracht. Daarna volgden achtereenvolgens in rap tempo de rest van het land; geen provincie bleef gespaard.⁹ Niettemin bleef mkz goeddeels beperkt tot hooguit enkele tientallen gevallen. Daarom leek bestrijding succesvol: op 30 april konden de drie noordelijke provincies, evenals Overijssel en Zeeland de mkz-bordjes weer opbergen. Maar toen in dat voorjaar veel gezonde koppels naar buiten gingen, de weiden in, was het hek alsnog van de dam. In april en mei greep de ziekte steeds verder om zich heen; in juni werden maar liefst 19.200 nieuwe gevallen geregistreerd. Bijna alle gemeenten in Noord- en Zuid-Holland en Utrecht kampten met de ziekte. Friesland raakte opnieuw besmet en ook in Groningen en Drenthe steeg het aantal geïnfecteerde boerderijen schrikbarend. Pas in oktober begon de epidemie wat te luwen. December bracht nog ongeveer 300 besmettingen.

Over de besmettelijkheid van het mkz bestaat dan ook geen onzekerheid, schreef Remmelts. Het virus verspreidt zich niet alleen door de lucht, maar ook via dragers

als veevoer, mest, vogels, vliegen, ratten, kleren en schoeisel. De hele boerderij moest ontsmet, zowel de stallen als het erf en de omgeving, met ruime hoeveelheden creoline (200 á 300 liter per hoeve), en ook het woonhuis kreeg een schoonmaakbeurt. Strenge maatregelen, nodig om verdere uitbraken te voorkomen. En de hele veestapel werd afgemaakt. Een uitweg is er niet, want, 'is eenmaal de ziekte bij eene dier in den stal aangetroffen, dan is 't niet meer mogelijk de anderen te vrijwaren'.

De dieren gezond proberen te houden had geen zin, meende men. Ze werden toch besmet al genazen de meeste dieren met goede voeding binnen twee weken en zat de melkproductie spoedig op het oude niveau. Zieke dieren werden afgemaakt, de rest van de veestapel, verdachte en gezonde dieren, moest zo snel mogelijk naar het openbaar slachthuis. De onmiddellijke omgeving was eveneens verdacht; 'hoe ver dat verdacht-zijn zich uitstrekt, moet in ieder geval afzonderlijk worden beoordeeld.' Verdacht vee, dat was vee dat in aanraking was gekomen met besmet vee. Stonden die verdachte dieren inmiddels in de wei, dan werden ze soms opgestald en tweemaal daags gecontroleerd op verhoging van de temperatuur.¹⁰

De ruiming en kregen in 1911 de handen bepaald niet op elkaar. Veel boeren protesteerden. In kranten, op vergaderingen en in brieven aan de regering maakten zij hun ongenoegen over het doden kenbaar, zo had Remmelts gemerkt. Ze waren bang voor de opoffering. Net als tijdens de runderpest in 1865 schoot vooral de onteigening hen in het verkeerde keelgat. Dierenartsen konden de grote aantallen gestorven dieren niet bijtijds onderzoeken, zodat niet altijd duidelijk was of het om mond- en klauwzeer ging of om een andere ziekte. Later werd dit onderzoek door uitzonderlijke drukte zelfs buiten werking gesteld, zodat de ziekte niet officieel meer werd bevestigd. Boeren moesten kadavers begraven, zonder te weten of de dieren mkz onder de leden hadden gehad. Of ze bleven, in afwachting van een dierenarts, zitten met bedorven vlees dat zij liever als gezond vlees op de markt hadden verkocht. Want wat mankeerde eigenlijk aan vlees van dieren die aan mkz leden, laat staan van dieren die slechts van mkz verdacht waren? Maar voor Remmelts stond vast: mkz-vlees is ongeschikt voor menselijke consumptie.¹¹ Vlees van verdachte dieren werd wel verkocht, om met de opbrengst ervan de bestrijdingskosten te drukken. De overheid keerde dat jaar 503.265 gulden uit aan onteigening, maar ving voor het vlees 207.956 gulden, zodat 41 procent werd 'terugverdiend'.

Dan het ruimen. 'Uit den aard der zaak is het afmaken van een geheelen stal voor den eigenaar hoogst onaangenaam, wanneer het melkvee betreft.' Remmelts zag in dat de fokker de sterkste band met het dier had: 'Met zorg heeft hij een veebeslag gekregen, dat hij zeker niet gaarne, tegen welke taxatie ook, zoude willen missen; en dit geldt niet alleen de fokkers van stamboekvee, maar ook den kleine man, die

soms enkele koeien bezit, welke echter voor hem van groote waarde zijn'. Andere boeren hebben volgens hem minder te klagen, zoals de veehouder die enkel koeien houdt om te melken en gedurig van vee verwisselt: 'Het afmaken (kan) geen groot bezwaar zijn.' En: 'Is het mestvee, dan is het voor hem van minder betekenis, mits hij naar behooren wordt schadeloos gesteld.' Het argument dat vee wordt gedood dat nog niet rijp is voor de slacht, gaat voor hem niet op. 'Wie op de hoogte is van hetgeen er dagelijks voor voeding van den mensch wordt geslacht, weet wel, dat dit motief geen houdt snijdt en dat er duizenden dieren worden geslacht die men niet volkomen slachtrijp kan noemen. Men denke alleen maar eens aan de nuchtere kalveren, die bij honderden naar de slachtbank worden gevoerd.'

Onmiddellijke opruiming van de smetstof door afmaken was in de ogen van Remmelts de beste oplossing. Vooral in het begin van de uitbraken, van begin februari tot eind april 1911, zou deze methode hebben gewerkt. 'Van uit de besmette hoeven verspreidde de ziekte zich niet en in verreweg de meeste gevallen werd zij volkomen onderdrukt.' Maar daarna veranderde de situatie drastisch. Toen de mkz in Noord- en Zuid-Holland en Utrecht steeds meer om zich heen greep, overal tegelijkertijd leek op te duiken en de besmettingsbronnen niet meer viel te achterhalen, werd het ruimen gestaakt: in mei nog 17 bedrijven, in juni nog 4, daarna niet meer. Doorgaan zou uitlopen op 'een slachting zonder einde'.

Remmelts bestudeerde de mkz-bestrijding in andere landen. Ook daar werden zieke en verdachte dieren op een besmette hoeve gedood. Denen begroeven de dieren in een kuil en vernietigden het hout van oude staldelen. Zweden schrobden ook het woonhuis van onder tot boven schoon en bestrooiden erf en omgeving met kalk. Engelsen trokken zelfs cirkels tot 24 kilometer rond een mkz-haard waarbinnen vervoer verboden was en kozen soms voor verbranding van gedode dieren. Na die Europese rondgang trok de arts de conclusie dat alleen de krachtigste maatregelen het mkz-virus konden stoppen. Dat was niet alleen vanwege de schade voor de boeren zelf, maar vooral vanwege de beperkingen die andere landen opwierpen.

Het buitenland. De uitvoer kwam op het spel komen te staan, nog meer dan in 1897. Juist in het eerste decennium van de twintigste eeuw trok de Nederlandse export van levend vee sterk aan; langdurige sluiting van de grenzen zou de economie grote schade berokkenen. Al in 1907, toen Nederland door een kleinere mkz-uitbraak was getroffen, gingen bij Zweden, Duitsland, Argentinië en Spanje de slagbomen neer. In 1911 werd Nederland opnieuw in de ban gedaan, ditmaal door België, Frankrijk, Zweden, Duitsland (daarmee de handel met Oostenrijk, Zwitserland en Italië blokkerend), en de Verenigde Staten. De Amerikanen lieten de handel pas na twaalf maanden na het laatste mkz-geval weer toe, terwijl de Zweden deze termijn op zes maanden stelden.

Opnieuw de waarschuwing die ook veertien jaar geleden zo luid in Hoorn had geklonken: 'Men mag het er voor houden, dat het buitenland hoe langer hoe

krachtiger zal optreden tegen het gevaar van binnenslepen van het mond- en klauwzeer en niets waarborgt ons, dat het zich bij het uitvaardigen van verbodsbepalingen nopens den invoer alleen zal bepalen bij levend vee en deze niet zal uitstrekken tot van de boerderij afkomstige producten in het algemeen.'¹² Remmelts zag het liefst dat in de toekomst ook veestapels op aangrenzende hoeven de verdachtstatus krijgen en dagelijks moeten worden onderzocht. Hij besloot zijn verslag dan ook met het uitspreken van de hoop dat Nederlandse boeren 'genoeg kloekheid zullen tonen om de moeilijkheden en lasten van de bestrijding met moed en vertrouwen te dragen'.¹³

Oorlogsretoriek

Het jaar erop stond de mkz-bestrijding hoog op de agenda van het 64e Nederlandsch Landhuishoudkundig Congres, ditmaal in Almelo. Iedereen was het op de vergadering er over eens: mond- en klauwzeer betekent gehate juk, taaië vijand, invasie, krijgsraad, oorlogspad, veldtocht, worstelwedstrijd, slagveld, nederlaag. Uit deze oorlogsretoriek sprak een bittere teleurstelling dat de strijd was verloren. Daar werden diverse redenen voor aangevoerd. Zo zouden boeren niet hebben meegewerkt aan de uitvoering, er was gesmokkeld, zieke dieren waren niet aangemeld, veemarkten draaiden gewoon door. Geen wonder, werd opgemerkt, ze mogen dan wel een vergoeding krijgen maar hun hele bedrijf ligt een tijd stil. Daarom zou het beter zijn de hele bedrijfsschade te vergoeden.¹⁴

Bovendien, lag het altijd aan de boeren? Er waren gevallen bekend van veeartsen die bij de koeien werden geroepen en de diagnose van mkz pas dagen later wisten te stellen. Het verzet betrof daarmee de wijze van bestrijding zelf. Overheden en deskundigen lieten steken vallen. Ziek vee ging 'van Rijksweg' het erf af om elders te worden afgemaakt, in dichtgemaakte meubelwagens waaruit desondanks urine, mest of speeksel kon druppelen. Voorschriften waren een warwinkel, uitvoerders werkten uit naijver elkaar tegen, inspecteurs lieten de veemarkten links liggen.

Onvermijdelijk kwam in Almelo de vraag op tafel: is het zogeheten afmaaksysteem wel een geschikt bestrijdingsmiddel? Ja, meende de een, kijk naar de drie noordelijke provincies, waar in het voorjaar meer dan zestig complete veestapels werden gedood. Daar was de mkz in eerste instantie verdwenen. 'Een groote steun, want nu is gebleken, dat de bestrijding werkelijk mogelijk is en dat was in Nederland nog nooit vertoond.' We zijn in de rest van het land er domweg helaas te snel mee opgehouden. 'Afmaken en goed afmaken moet No. 1 zijn.' Dus: niet stoppen maar nog sneller slachten. Maak er een wettelijke maatregel van, dan weet iedereen waar hij aan toe is. Dat is een guillotinemaatregel!, luidde de tegenwerping. Laat het gezond verstand bepalen of vee moet worden afgemaakt. Is

de mkz-bron onbekend, dan heeft doden geen zin meer. De mislukking in 1911 was juist te wijten aan het verzwijgen van de eerste ziektegevallen en de trage inspecties in Noord-Holland. Het gaat eerder om ‘waakzaamheid, waakzaamheid en nog eens waakzaamheid en eerst *dan* - afmaken’. Want: ‘Zoodra de besmette bal uit het buitenland in het perk Nederland wordt geworpen, moeten we klaar staan hem er terstond weer uit te trappen.’¹⁵

Een draaiboek dus, een ‘plan voor den veldtocht’. Dat ontbrak in 1911. Gewezen werd op Engeland, dat een zuiver commercieel standpunt innam. De Britten berekenden eenvoudig waar de grootste schade lag, in een importverbod of in een mkz-uitbraak. Verdienden zij bijvoorbeeld 1,3 miljoen pond aan de invoer van runderhuiden en werd een uitbraak lager geschat, dan namen zij de mogelijke insleep van mkz op de koop toe. Ook Nederland zou die kant op moeten. ‘Wij moeten in bepaalde omstandigheden bijzondere maatregelen nemen en, zoo de ziekte zich uitbreidt de financieele en commercieele belangen op den voorgrond plaatsen, en niet den theoretischen weg opgaan ten einde het gevaar uit te sluiten, want ten slotte zal dit onmogelijk blijken.’

Er stond immers ‘geen chineesche muur’ om Nederland.

Proef met isoleren

Op 24 februari 1913 schreef de directeur-generaal van het departement van landbouw, P. van Hoek, een vergadering uit met vertegenwoordigers van de sector uit alle provincies. In dat overleg werd met 26 stemmen voor en drie tegen besloten voortaan het afmaaksysteem toe te passen. Laten uitzielen zou de Nederlandse handelsbelangen te zeer schaden. Wel tekenden sommige aanwezigen onder voorbehoud dat fokvee van hoge waarde gespaard moest blijven, aldus het verslag over de mkz in de periode 1912-1916.¹⁶ De veeartsen hadden vrijwel geen bezwaar tegen deze harde lijn. Aanvankelijk bleef ook bij de bevolking verzet uit wanneer Nederland in het najaar van 1914 opnieuw door een epidemie werd getroffen. Maar een jaar later sloeg in Staphorst alsnog de vlam in de pan. Op 19 oktober 1915 constateerde een arts daar mkz. Binnen enkele dagen liep het aantal gevallen op tot boven de twintig, zodat het Veeartsenijkundig Staatstoezicht vermoedde dat enkele boeren hun zieke dieren verborgen hielden. Van de geplande aanpak kwam niets terecht. ‘De bevolking liep te hoop, joeg het personeel, dat de zieke dieren moest begraven en de verdachte dieren slachten, schrik aan, kortom, begon zonder evenwel tot handtastelijkheden over te gaan, een houding van lijdelijk verzet aan te nemen.’¹⁷

Een persoonlijke oproep van de directeur-generaal in de Staphorster school haalde niets uit. Een inderhaast opgetrommelde groep slachters uit Groningen vertrok na gesprekken met de bevolking ijlings uit het dorp. Ook gravers uit Zwolle,

vermoedelijk werklozen die via de arbeidsbeurs dit karwei hadden aangenomen, maakten dat ze wegwamen 'onder een hoera van de toeziende boeren'. De volgende ochtend om half acht marcheerden vijftig soldaten het dorp binnen. Vanaf toen keerde de rust enigszins in Staphors terug. Inmiddels was het aantal besmette bedrijven opgelopen tot bijna vijftig. In rap tempo werden zieke dieren met een schietmasker gedood en begraven, het verdachte vee ging via het spoor naar een exportslachterij in Meppel. Van 's morgens vroeg tot 's avonds laat werkte de groep door en op 29 november noteerde men het laatste geval van mkz. In totaal werden in Staphorst 95 veestapels aangetast.

Voor het ministerie was de inzet van militairen een 'buitengewoon krachtig bewijs' voor de doelmatigheid van de maatregelen. De 'slagbijl' werkte. Dankzij de harde aanpak zou kostbaar fokvee in omliggende gemeenten zijn gespaard. Maar de tegenstand groeide. Vooral het gebruik van het schietmasker (de zogeheten Deense en Zweedse methode) moest het ontgelden. Uit het hele land kwamen duizenden verzoeken om de impopulaire bestrijdingswijze te staken. Op 23 december 1915 nam de Tweede Kamer een motie aan waarin werd besloten een proef te nemen met het isoleren van bedrijven zonder dat vee wordt afgemaakt. Dat gebeurde met 39 boerderijen. Voor de bewaking waren echter onvoldoende soldaten voorhanden. De toenmalige minister van landbouw, Posthuma, schreef aan de commissarissen der Koningin dan maar 'flinke krachtige personen' als onbezoldigd Rijkswachter aan te stellen. Maar ondanks bewaking overdag en 's nachts ontsnapte het virus in Vlaarding en Pijnacker, na respectievelijk 15 en 21 dagen. Wel leek de ziekte op de afgesloten hoeven goedaardig te verlopen, vermoedelijk omdat de epidemie nagenoeg was uitgewoed.

Het departement van landbouw keerde zich vierkant tegen deze proef. Een langdurige, strikte afsluiting van bedrijf of gebied (zes weken tot drie maanden) om besmette dieren te laten uitzieken viel domweg niet te controleren. Kranten plaatsten berichten over honden die met koeienkoppen buiten het erf zouden rondzwerven. Bovendien werd een totale isolement voor de betrokken boeren op den duur ondragelijk zodat de kans op verspreiding levensgroot aanwezig bleef. Maar het belangrijkste tegenargument was de handel. Laten uitzieken duurde te lang. De mkz moest zo snel mogelijk het land uit want elke fokkerij wilde immers het vee met winst aan het buitenland verkopen. Een gezonde, mkz-vrije veestapel was voor een ongestoorde export van het grootste belang en, stelde Landbouw, is het niet zo dat zodra een bedrijf geen winst meer oplevert, de liefde en belangstelling voor de fokkerij verloren gaat? Het ging de boer niet alleen om de liefhebberij, maar vooral om het geld, luidde het algemene oordeel.

Zelfs het beste fokvee zou niets anders dan een 'smetstoffabriek' zijn. Niettemin, als het vee betrof waarmee de kern van een stamboek zou worden aangetast en opoffering een zware slag zou betekenen, 'dan zoude kunnen worden overwogen,

dit vee te sparen'. En de kleine boer? Eigenlijk heeft iedereen bezwaren, erkende Landbouw. 'Het moet iemand hinderen, verdrieten, zeker dikwijls veel smart doen, zijn veestapel, dien hij heeft verzorgd en dikwijls op een waardevolle hoogte gebracht heeft, op eens te zien opgeofferd, aan wat men noemt het algemeen belang.' Maar: wat het zwaarste is, moet het zwaarste wegen. De boer moest zijn persoonlijke belangen opzij schuiven en een offer brengen. Principiële bezwaren tegen het afmaken van zieke en verdachte dieren kregen bij het departement geen voet aan de grond. 'Beginselen worden echter ook wel eens gebruikt om zich achter te verschuilen, wanneer men iets niet wil en nemen dan de plaats in van argumenten; ze zijn niet te weerleggen.'¹⁸

In april 1916 leek de epidemie eindelijk uitgewoed. In totaal 1800 veestapels waren geruimd. Maar de proef met laten uitzieken was niet voor herhaling vatbaar, aldus Landbouw. Juist de harde aanpak zou de mkz hebben ingedamd. Men stond nog voluit achter het rapport van Remmelts uit 1912. Het verslag besloot: 'Al worstelende hebben we hier in Nederland ten slotte iets bereikt, dat in ons land grooten indruk heeft gemaakt, maar dat ook in het buitenland als een schitterend wapenfeit zal worden geboekstaafd in den oorlog tegen het mond- en klauwzeer en niet zal nalaten een blijvend gunstigen invloed uit te oefenen op de waardering van de zorg van Nederland voor een gezonden veestapel, hetgeen voor onze veehouderij op den duur ongetwijfeld van groote beteekenis zal zijn.'¹⁹

De overwinning leek te vroeg gevierd. In 1918 later keerde de mkz terug en in het zuidwesten van de provincie Utrecht werd de strijd krachtdadig aangebonden. Vijf veeartsen, 25 opzichters en 60 slachters werkten dag en nacht door om het virus de kop in te drukken, maar het gruwelijke bloedbad dat zij daar op 120 boerderijen aanrichtten tartte alle beschrijvingen. In totaal werden 2400 koeien, 840 kalveren, 480 varkens en 360 schapen geslacht. 'Het was in één woord barbaarsch en meer dan dat.' Op een boerenvergadering op 26 september in Utrecht, geleid door de burgemeester, werd onder hartelijk applaus voorgesteld in plaats van de koeien alle veeartsen af te maken, 'de grootmoordenaars van Utrecht'. Wie het ooit waagde een erf te betreden kon op een schot hagel rekenen.²⁰

Op 16 oktober vond in de Tweede Kamer een debat over het Utrechtse drama plaats. Kamerlid De Wijkerslooth de Weerdesteyn, die het vanuit zijn woonplaats van dichtbij had meegemaakt, hekelde fors het afmaaksysteem op de 'uitgemoorde boerderijen'. Hij noemt voorbeelden: een koe liep weg, de slager achterhaalde haar en hakte een poot af, het dier strompelde op drie poten verder tot de slager opnieuw een poot verwijderde. 'Een dergelijk optreden bij het afmaken werkt op weerzinwekkende wijze de wreedheid en de verwildering in de hand bij de menschen. Ik kan geen woorden vinden, die sterk genoeg zijn, om dat systeem af te keuren.'

De spreker had het tevens over onherstelbaar verlies van stamboekvee, vrucht van jarenlange noeste studie en selectie van topfokkers die men zomaar vernietigde. Bovendien leek het virus ditmaal relatief goedaardig: zieke koeien gaven na drie dagen alweer melk. Afmaken zou leiden tot een groot verlies aan melk, aan zuivel en aan vet, 'en dat alleen ter wille van een wetenschappelijk stokpaardje van het Veeartsenijkundig Staatstoezicht; ik kan het niet anders noemen'. Zo zal de boerenbevolking zich voortaan tegen elke bestrijding van welke veeziekte dan ook richten – enkele veehouders werden in de cel gegooid omdat ze de veeartsen te lijf wilden gaan – en dat gaf 'een groote moreele schadepost'. Bovendien kostte het afmaken handenvol geld. Het Rijk was per week meer dan een miljoen gulden kwijt aan schadeloosstelling, wat sommige op het idee kon brengen hun vee opzettelijk te besmetten.²¹

In dat Kamerdebat liet de toenmalige minister van landbouw, Van IJsselsteijn, weten dat zijn landbouwkundige adviseurs in meerderheid dit afmaakbeleid steunde (elf voor, negen tegen). Niettemin besloot hij het advies van De Wijkerslooth de Weerdesteyn over te nemen, mede ook omdat in deze oorlogsjaren de buitenlandse handel tot stilstand was gekomen. 'Dat de belangen van den export thans geen factoren zijn, die in de naaste toekomst in de strijd tegen het mond- en klauwzeer groot gewicht in de schaal leggen. Ik heb dus op grond van bovengenoemde bezwaren last gegeven, het afmaken van het vee te staken.'²²

In 1925 blikte dierenarts dr. W. van Leeuwen in het *Tijdschrift voor Diergeneeskunde* terug op diens jarenlange en verbeterde strijd tegen de mond- en klauwzeer. Wat in het buitenland kon (alle dieren op het bedrijf doden, het vee begraven en verbranden – en de boer moest hierbij zelf de handen uit de mouwen steken) was in Nederland onmogelijk. Hij somde op: de open grenzen met Duitsland en België, de grote veedichtheid in eigen land – sommige provincies zien eruit als 'ware mierennesten van vee', de grote besmettelijkheid van het virus en de felle en principiële tegenstand van de boeren. Dan gooide hij met een diepe zucht de handdoek in de ring: 'Na 32-jarigen worstelstrijd erken ik, steeds een fictie te hebben nagejaagd en ben van warm voorstander bekeerd tot volslagen défaitist.' Wat hem betreft mogen alle boeren hun vee 's winters opzettelijk besmetten en de ziekte vervolgens laten doorzielen, zodat in het voorjaar niet-vatbare dieren in de weide lopen. Mochten er nog idealisten zijn die de strijd tegen de mkz willen aanbinden, Van Leeuwen wenste hen veel succes: 'Wie in deze hel binnentreedt, die late alle hoop varen!'²³

Het platteland toegeëigend

In het voorjaar van 2001 slaat de mkz-uitbraak in de IJsselvallei in als een bom. De pijn zit diep. Er wordt gevochten voor behoud van de dieren, soms tot op de laatste

dag was er hoop, maar het is allemaal vergeefs. Kan het anders? Het ging niet anders. De ervaring is schokkend, de ontredde groot. Tranen wellen spontaan op. Overal het gevoel: er wordt over ons heengewalst, we zijn minder dan als een hond behandeld, zijn murw en monddood gemaakt. Wie wil luisteren? Bij wie kunnen we terecht?

Zwart ziet het van de mensen, die woensdag 21 maart, en ook de dag ervoor wanneer het hele mediacircus op de Veluwsedijk staat om een glimp op te vangen van het geitenbedrijf van Gerrit. Buren bellen naar de gemeente om de omgeving te laten afzetten. Het gebeurt niet. Eigenlijk hadden zij de buurt het liefst al vanaf zaterdag 14 maart afgegrensd toen Gerrit werd geruimd, om ramptoeristen op afstand te houden en het risico op besmetting te verkleinen. Ook toen bleef de weg open. Had het strenger aangepakt, zeggen de boeren. Eerder op slot gezet. Melkveehouder Jan uit Nijbroek weet het nog precies, die zaterdag. Zijn tante belt 's avonds op: 'Er is mkz in Oene'. 'Ach, ben je gek, zo dichtbij. Dat kan helemaal niet, want ik ben er vandaag nog langs gereden. Ik heb de jongens naar de voetbal gebracht en heb niks gezien.' Ook daarna blijft de buurt toegankelijk.

De omvang van de driehoek komt des te vreemder over. Laksheid in het begin heeft geleid tot een uitzonderlijke ingreep later, als de mkz-uitbraak uit de hand dreigt te lopen. Pure paniekvoetbal, dat weten de boeren wel zeker. Vanuit Jans boerderij wijst de arm naar het zuiden, richting dorp De Vecht, vlak boven Apeldoorn. Daar wordt een loonwerker na screening eveneens als verdacht beschouwd. Op dat bedrijf ligt een oude, zieke koe die normaal gesproken allang zou zijn opgehaald. Een jonge dierenarts van de RVV constateert echter 'grote kans op mkz'. Alarm. Zo snel mogelijk ruimen. 'Wij zaten net binnen die twee kilometer rond dat bedrijf, dus toen hadden wij door dat het serieus was. Op dat moment dachten we: dat gaat niet goed.' Al snel daarna wordt de zuidelijke grens langs de spoorlijn Apeldoorn-Deventer gelegd. Onzin, zeggen boeren, want het is helemaal geen mkz. 'Maar ja, dan stuurt de RVV een jong, onervaren meisje op pad dat niets van mkz weet en direct moord en brand schreeuwt.'

Onervaren zijn ook de vaccinatieploegen. Hebben ze ooit een koe gezien?, vraagt menigeen zich af. De spuit klaar, soms tot tien maal toesteken. Moet ik het soms een keer voordoen? In de ader prikken en dan de spuit iets terugtrekken zodat het wat bloed opzuigt, dan is het goed. Kwestie van goed kijken en organiseren. Net zoals bij het ruimen van varkensstallen. Planmatig alle afdelingen op papier zetten, waar moeten de deuren het eerst open? Niet klakkeloos alle hokken tegelijk opengooien zodat de biggen vier, vijf hoog als dollen de stal uitstromen en alle kanten opzwermen. Zo'n plattegrond geeft de veehouder zekerheid dat het ordelijk en netjes verloopt.

Aan afspraken hechten de boeren zwaar. Samen met de eigen dierenarts wordt de datum van vaccineren bepaald. Vervolgens rinkelt de telefoon. De RVV: We

komen er aan om de dieren in te enten. 'Nou, dat zullen we maar niet doen, want we hebben afgesproken dat dat morgen gaat gebeuren door onze dierenarts.' Daar komt niets van in. 'Jawel, die afspraak gaat gewoon door.' Veertig minuten later opnieuw de telefoon: Wij staan nu voor het lint. Wij komen enten. 'Blijft maar waar u bent, u weet wat we hebben afgesproken.' Dan komen we met de AID – maar het blijft bij dit dreigement.

Na het vaccineren zo snel mogelijk ruimen, lijkt het devies. Wie in de stal druk bezig is en de telefoon niet heeft gehoord, kan beschuldigd worden: Jullie houden de boel op. Het boerenhart scheurt bij het zien van de lange rij vrachtwagens voor Gosschalk. Kunnen onze hoogdrachtige Blonde d'Aquitaines niet rechtstreeks het slachthuis in, zodat ze niet urenlang, zonder water, in de brandende zon moeten wachten? Dit koeienras is slecht bestand tegen opsluiting in een kleine ruimte. Dat kan. De afspraak ligt vast. En wordt later nogmaals bevestigd door het coördinatiecentrum van de RVV in Stroe. Maar de eigenaren volgen hun dieren en zien in Epe dat de vrachtwagens gewoon achter de rij aansluiten. Gosschalk zegt van niets te weten. Onder protest van andere chauffeurs wordt alsnog voorrang verleend.

Mensen die er om vragen, krijgen van de RVV een traumateam aangeboden. Dat wordt althans door RVV-directeur Cloo tijdens een uitzending van *TV Gelderland* beloofd. Maar niet iedereen bij de RVV is daarvan aanvankelijk op de hoogte. Het kost moeite iets geregeld te krijgen maar boeren zetten door want ze willen bijvoorbeeld weten of de kinderen nu wel of niet het ruimen moeten meemaken. Een RVV-collega weet van niets en zegt op zondag geen actie meer te kunnen ondernemen. Niet nagekomen afspraken: het zit de plattelandsbevolking hoog en het collectieve oordeel is hard: 'Dat heb je met dat volk. Je kunt er niets van op aan.'

Na de ruiming moeten ook mest en hooi worden afgevoerd. Buiten, in de stal, op de hooizolder. Daarna volgt ontsmetting. De bedrijven die hiervoor zijn ingehuurd doen hun werk op de deel en het erf, terwijl verderop, op de weg, de bruine sporen nog wekenlang zichtbaar blijven. Mest blijft overigens wekenlang een heet hangijzer. Want de boeren staan te popelen het land op te gaan. Steunpunten proberen toestemming te krijgen. Eerst wordt het ja, later toch nee, een derde weerspreekt weer alles. Geen mens kan er meer een touw aan vastknopen. Iemand belt het mkz-ondersteuningsteam in Emst met de vraag of mest mag worden uitgereden. De persoon wordt naar de RVV doorverwezen maar dan bekendt deze schoorvoetend: 'Daar spreekt u zelf mee...'

RVV'ers maken er geen geheim van een tv-toestel met teletekst op kantoor te willen om zelf op de hoogte te blijven van de vele wijzigingen. Plus een stapel telefoonboeken om dagelijks de namen en adressen van te ruimen lokaties te controleren. En anders wordt naar de internetsite verwezen, ook handig om

formulieren te downloaden maar lang niet iedereen, zeker oude kleine boeren niet, heeft een aansluiting. ‘Weten ze wel hoe het op het platteland eraan toegaat? Ze denken dat het een of andere fabriek is.’ ‘De mensen die de regels maken, weten niet eens het verschil tussen een stier en een koe.’ Burgemeester Hoornstra van Heerde krijgt van LNV te horen dat er helemaal geen melkprobleem hoeft te zijn: dan melken de boeren maar niet elke dag.

De boeren ervaren een diepe logistieke kloof tussen stad en platteland. De RVV eigent zich het platteland toe en dat grieft zeer. Hier loopt een paar schapen, daar een paar geiten, al naar gelang land beschikbaar is van burens of vrienden. Typisch platteland. Maar de RVV wil per postadres ruimen en laat al die dieren links liggen. Naderhand komt een ruimingsploeg terug, soms twaalf man voor twee schapen. Het overzicht is zoek. De boeren krabben zich bij deze logistieke brij achter de oren. ‘Vandaag halen ze daar het vee weg, morgen bij een geitenhouder; drie dagen later bellen ze op: We komen, en dan gaat het weer niet door.’ Wekenlang zien ze auto’s in een lange rij voor de deur, heel langzaam naar de stallen rijden.

Wurggreep versus wankelmoedigheid. Enerzijds mensen die met hun schaapjes een zandweggetje oversteken en te horen krijgen: Dat is een openbare weg, dus dat wordt een korting! Anderzijds dode, inmiddels opgezwollen dieren en bloedmonsters en vuile overalls in plastic tassen die op bevel van Stroe in de berm worden leggen en vervolgens daar dagenlang blijven liggen. Willekeur steekt. ‘Als wij voorzichtig moeten zijn, dan zij ook.’ Sommige AID’ers leven mee met de boeren en maken duidelijk aan hun kant te staan. De boer weet wat-ie moet doen als hij te horen krijgt: ‘Ik kom over een halfuur in die stal’ – dat betekent alle oorflappen controleren. Een paar geiten niet aangegeven? ‘Laten we zeggen dat ze van uw vrouw zijn en niet bij het bedrijf horen.’ Schaaap kwijt? ‘Laat die agent aan de weg even een proces-verbaal van de ‘diefstal’ opmaken.’ De leider van een ruimingsploeg brieft tegenover het *Gelders Dagblad*: ‘Dit is grote onzin. Er is genoeg entstof in Lelystad om heel Europa te enten!’²⁴

De vergoeding valt redelijk uit. Taxateurs berekenen goede prijzen want ze willen in ieder geval voor de boeren hun best doen. Onderlinge gesprekken van boeren: de een heeft geluk gehad, de ander niet, dat hing gewoon van de taxateur af. Gelukkig, zoemt het overal rond, er zijn ook ‘goeie kerels’. Er ontstaan banden, er volgt telefonisch contact, een kaartje met Kerst.

Groeiend wantrouwen

Deze ervaringen wegen niet op tegen groeiend wantrouwen. De mkz-crisis heeft het boerenhart in beroering gebracht. Het gevoel van verlatenheid baant nu ruw zijn weg naar de oppervlakte en dwingt tot bezinning, want de crisis lijkt niet op

zichzelf te staan maar is de apotheose van een ontwikkeling waarin de boer langzaam maar zeker naar de marges van de samenleving wordt gedrongen. De boer merkt dat, hoort dat, leest dat, voelt dat, het dringt door tot stal en keukentafel. Hoezo moet bijvoorbeeld 'de schaamte terug'? Een week voor de uitbraak in Nederland hekelt minister Brinkhorst in scherpe bewoordingen het welzijn van dieren. Volgens hem is de situatie zo erg dat boeren zich niet meer schamen voor de leefomstandigheden van hun vee. Bij de opening van de Hoofdafdeling Dier en Maatschappij van de Universiteit Utrecht op 12 maart 2001 haalt hij de schrijver J.J. Voskuil aan, die schreef dat boeren in de jaren zestig zich schaamden voor varkens aan de ketting, en concludeert: 'Je zou de schaamte in de veehouderij wel terug willen hebben'.²⁵ De IJsselboeren zijn gegriefd.

Het gevoel in de steek te zijn gelaten wordt tevens gevoed door andere uitlatingen. 'Door elkaar de hand te reiken, kunnen we verder komen', zegt premier Kok bij zijn werkbezoek aan Stroe, Epe en Deventer.²⁶ Daar verklaart hij: 'De crisis is echt een rampsituatie van nationaal gewicht en van nationaal belang.' De camera registreert hoe Kok bij binnenkomst om een mat heenloopt. Heel Nederland heeft de taak, aldus de premier, 'om schouder aan schouder met de getroffen en te kijken wat er moet gebeuren om de zaak op te lossen en straks weer de weg vooruit te vinden. We mogen en zullen de mensen hier niet in de steek laten.'²⁷ Hoe valt dat te rijmen met de straffkortingen? Met terugwerkende kracht snijden deze opmerkingen als een fileermes in de ziel.

Brinkhorst krijgt het verwijt tijdens de landbouwtop in Zweden in een sneeuwscooter te stappen alsof het een vakantietripje betrof.²⁸ Hij had het woord 'verwend' in de mond genomen. Boeren zouden als ambtenaar betaald willen worden, liggen in feite al jarenlang aan de subsidietrog.²⁹ Het zijn deze 'stalinistische praktijken' die Brinkhorst op de helling wil zetten. De boer is ondernemer en dat betekent dat hij moet inspelen op de markt. Lukt dat niet, dan kan hij net zo goed het bedrijf sluiten. De minister zegt de boer en diens wereld niet te begrijpen en vraagt Paul Schnabel, directeur van het Sociaal en Cultureel Planbureau, een essay te schrijven over de diepere gevoelens en motivaties binnen de boerenstand.³⁰ Wel weet Brinkhorst zeker dat de emoties rond het ruimen van gezonde dieren niet vrij van hypocrisie zijn; de boeren 'hielden soms echte tranen, soms krokodillentranen, want uiteindelijk zijn alle dieren bestemd voor de slacht, *there's no escape*'.³¹ De directeur van Nutreco laat tegenover de pers weten te gruwen van emoties tijdens de mkz-crisis.³² De IJsselboeren zijn gekrenkt.

Elk woord over boeren werd en wordt op een goudschaaltje gewogen. Minister Jorritsma van Economische Zaken vindt de landbouwgrond te duur. Tegenover projectontwikkelaars zegt zij het onzinnig te vinden dat een sector die slechts twee procent van het bruto nationaal product verdient tweederde van het grondgebruik in beslag neemt.³³ Professor Kol van de Erasmus Universiteit deelt die mening: De

landbouw is een onproductieve, noodlijdende sector die enkel dankzij vier krukken op de been kan worden gehouden: prijsondersteuning, inkomenssteun, protectie tegen invoer, subsidies.³⁴ Weggegooid geld, vindt hij. Wanneer boeren verdwijnen, komt de helft van het oppervlak vrij voor woningen en recreatie.³⁵ Minister Pronk van Vrom wil geluidsnormen op het platteland aanscherpen. Veel agrarische activiteiten tussen zeven uur 's avonds en zeven uur 's ochtends zouden daardoor niet meer mogelijk zijn.³⁶ De IJsselboeren zijn furieus.

Ook de streek zelf wordt belaagd. 'Heb je het al gelezen op de voorpagina?', vraagt Ben in zijn boerderij in Terwolde wanneer de koffie op de keukentafel staat te dampen. 'Bij Apeldoorn willen ze boeren uitkopen om een groot moeras aan te leggen.'³⁷ Wilde plannen die de agrariërs met argusogen volgen, zoals eerder, bij Welsum, toen gesproken werd over een dijk om het dorp en luxe bouwkavels aan de IJssel.³⁸ Het Apeldoorns Kanaal, ruwweg de westelijke grens van de IJsselvallei, wordt mogelijk opgewaardeerd en geschikt gemaakt voor recreatieboten met passantenhavens en hotelaccommodaties - kosten: 175 miljoen gulden.³⁹ De wetering moet breder en een recreatieve functie krijgen.⁴⁰ Rijkswaterstaat en Waterschap Veluwe bestuderen mogelijkheden meer water in de uiterwaarden te 'bergen', eventueel gecombineerd met nieuwe geulen en het verleggen van dijken.⁴¹ Deventer wil over vijftien jaar de IJsselsprong wagen en woningen in het 'groene hart' van de gemeente Voorst bouwen⁴²; het plan *Veluwe 2010* van de Provincie Gelderland rept van 'poorten' vanaf het Veluwemassief naar de IJssel, stroken natuur waarover reeën, wilde zwijnen en andere dieren ongestoord van bos naar water en visa versa kunnen trekken.⁴³ Over kostbare, vruchtbare landbouwgrond dus. De IJsselboeren houden hun hart vast.

Agrarische identiteit

Gezonde dieren die werden afgemaakt en de manier waarop de ruiming plaatsvonden, troffen de IJsselboeren in het diepst van hun ziel. Hun agrarische identiteit als melkveehouder kreeg een knauw want met het vee werd ook de geschiedenis en de erfenis van voorouders afgenomen. De vele plannen met en uitlatingen over de agrarische sector voor, tijdens en na de mkz-crisis hebben die identiteit verder aangetast en uitgehold. Daarom grepen deze boeren de mkz aan om hun ongenoegen en frustraties die al langer onderhuids leefden maar nog zo ongreepbaar en soms zo moeilijk onder woorden waren te brengen, uit te spreken: Nederland moet niets meer van ons hebben. Tijdens de mkz-crisis kregen veel IJsselboeren een aanslag op hun agrarische identiteit te verwerken.

Deze identiteit bestond – naast het vee - uit vier elementen:

1. het houden van dieren heeft een zinvol doel - maar nu zijn gezonde dieren zinloos gedood: *moraal*

2. de veestapel is de trots van elke veehouder - maar nu zijn we hardhandig onteigend: *eergevoel*
3. boer-zijn is een belangrijk beroep in de samenleving - maar nu zijn we niet meer gewenst: *respect*
4. baas op eigen erf die zelf keuzes maakt - maar nu blijken we slechts verlengstuk van het beleid: *vrijheid*

Deze elementen vormen het dominante lekendiscours onder melkveehouders in de IJsselvallei rond Nijbroek, Welsum en Terwolde.

Vier elementen

Verloren moraal - Het non-vaccinatiebeleid werd de boeren opgedrongen. Dat staat als een paal boven water, luidt telkens het antwoord. In de maag gesplitst. Tien jaar geleden werd de boer niets gevraagd. 'Wij accepteerden het.' 'Je moet ook goed begrijpen dat de meesten nog nooit mkz hadden meegemaakt. We kenden de ziekte alleen maar van verhalen.' 'Het was een ver-van-mijn-bed-show.' 'We wisten dus ook niet goed wat we moesten verwachten.'

Deze antwoorden wordt hier en daar genuanceerd. 'Als twintig, dertig jaar lang geen uitbraak van mkz meer is geweest, dan wordt op een gegeven moment gezegd: Het hoeft niet meer. Er waren toen wel mensen die waarschuwden. Maar toen zeiden we: Wat nou, het zal toch nooit weer komen.' Er was vertrouwen in de deskundigheid van boerenvoormannen.. 'Ik was niet bang dat mkz in Nederland zou komen. Dan zouden ze toch wel de grens dichtdoen?' 'Nou ja, er werd toen wel gewaarschuwd voor vee uit Roemenië.' Maar er was ook angst. 'Ik had er toen al wel twijfels bij. Ik was doodsbang wat er zou kunnen gaan gebeuren, het gaat een keer fout.' Een boerin: 'Ik zag het aankomen, maar de agrarische wereld was een mannenwereld, ik kreeg in besturen geen voet aan de grond en kreeg te horen: Zo zwaar moet je het niet zien. 'Dan sprak je thuis aan de keukentafel er nog eens over, en met de dierenarts, en nu heb ik zoiets van: Zie je wel, ik had gelijk.'

Wat stelde vaccinatie voor? Een assistent van de dierenarts liep mee, laarzen aan, grote fles met entstof, lange prikstok. Niks geen narigheid met de dieren, als iedereen rustig bleef was er nooit wat aan de hand. Minder stellig: 'Soms werd een kalf afgestoten.' 'Inenten was niet leuk voor de koeien.' 'Zo'n lange prikstok, dan deinsden ze achteruit want onder de huid kwam een grote korst te zitten.' 'Soms stond een koe op zijn kop in de stal. Daarom waren wij blij dat we niet meer hoefden in te enten. Maar we wisten toch niet dat het zó zou lopen?'

Toch liep het zo. Daar zit het diepste verdriet. Het afmaken van gezonde koeien is de grootste waanzin die je je kunt bedenken, mokken oudere boeren. Dat behoort je niet te doen. Vroeger, als mond- en klauwzeer was uitgebroken, bleven de koeien

gewoon lopen. Er ging wel eens een kalf dood, maar de meeste dieren kwamen er goed doorheen. Gelukkig kwam begin jaren vijftig de verplichte vaccinatie. Was het nu nodig om daarmee te stoppen? Op dit moment worden nog steeds koeien geslacht uit de periode van voor 1991, toen ze nog werden ingeënt. Onbegrijpelijk dat dit vlees onverkoopbaar was, terwijl elders vlees van gevaccineerde koeien op de markt verscheen. Aanvankelijk was er nog een sprankje hoop dat dat ook voor de IJsselkoeien gold, maar die hoop bleek ijdel.

Overall was bloed getapt. De uitslagen kwamen pas vrij nadat de dieren al waren geruimd: ID Lelystad had nergens mkz aangetroffen. Een complot, geloven de veehouders hardop. 'Willens en wetens achtergehouden.' Het is gezond vlees, met antilichamen van het vaccin dat op de markt kon worden afgezet, net als vlees van gevaccineerde dieren uit Argentinië. Nu zijn de dieren zinloos gedood, is gezond vlees nodeloos vernietigd, is vee voor niets opgeofferd. 'De mkz moest zo snel mogelijk het land uit en dat is over de rug van de mensen gebeurd.'

Ruimen van gezond vee valt niet uit te leggen. Zeker niet tegenover kinderen. Elk kind heeft een lievelingsdier, hecht zich aan een kalf, schaap of geit. 'Onze jongste is tien. Als ze een pluis van Vlekkie in het prikkeldraad vindt, moet dat helemaal uiteengerafeld worden en in een doos gestopt.' 'Ik had drie witte melkgeiten gekocht, vlak voor de kerst. Ze waren drachtig en zouden net een jong krijgen toen ze werden geruimd. Een ramp voor de kinderen.' 'Dit is pas echt normvervaging. Hier werden gelegitimeerd dieren gedood.'

Verloren eergevoel - De band met het vee bracht een brok in de keel. Boeren moesten zich losscheuren, konden de aanblik van dieren in grijpers of in wagens niet langer aanzien. Het was moeilijk te verkroppen dat ze ten dode waren opgeschreven. De dieren waren aan hun zorg toevertrouwd. Die jarenlange koestering had diepe liefde opgeleverd en kweekte tevens zware verantwoordelijkheid. Toen de staldeuren opengingen, dachten de koeien dat ze dit voorjaar voor het eerst de wei in mochten, maar de voorsten aarzelden, bleven staan alsof ze in de gaten hadden dat er iets niet klopte, zwaaiden onrustig met hun koppen en keken achterom naar de boer. De blik van die treurige ogen, wie zou dat kunnen vergeten? 'We hebben de knop maar omgezet, dan help je ze maar, maar het was vreselijk dat de koeien dachten dat ze naar buiten konden terwijl ze hun dood tegemoet gingen.'

De boer dacht nog jarenlang met zijn dieren verder te kunnen. Het vee was immers zijn handelsmerk. Dat liet hij graag aan anderen zien. Dan werd er eerst koffie gedronken, daarna kuierden ze op hun gemak naar de stal om te kroelen, te kloppen, te keuren. Als ze een koe lekker zagen sabbelen of een kalf zagen spelen, dan was de dag weer goed. 'Is een koe ziek dan ben ik ook ziek.' 'Bij het inenten

zat een veearts maar te prikken, ik kon dat niet langer hebben. Maak haar dan maar dood.'

De periode tussen inenten en ruimen duurde weken. Al die tijd ging de verzorging door, met de beste brokken voor de laatste dag, al vormden die wel hun galgenmaal. Ondertussen werden kalveren geboren. Prachtige dieren om te zien. Ze waren niet aangemeld, dus de drang om een paar achter te houden was moeilijk te weerstaan. Elders stonden mooie pinken, allemaal drachtig, allemaal weg. De boeren zijn gehecht aan hun dieren, ze vormden een band met het verleden, de familiegeschiedenis, de erfenis van voorouders. 'Ze moeten van mijn vee en van mijn grond afblijven. Ik werd onteigend, zo voelde dat gewoon.' Die aantasting in het eergevoel zorgde voor een dubbelleven: 's avonds en 's nachts huilbuien, de volgende ochtend doen of het allemaal wel meevalt. Voor jezelf, voor anderen.

Verloren respect – Moerasgebieden, recreatie op het Apeldoorns Kanaal, nieuwe stroken bos in de IJsselvallei. Veel boeren vroegen zich af wat er van hun vertrouwde streek overblijft. Ze vonden het verdacht; deze plannen pasten precies in de trend van de Veluwe een nationaal park te maken. Boeren voelden zich verdrongen. Toen de dreiging van de mkz op de boeren afkwam, spraken velen voor het eerst hun gedachten uit: Dit wordt een enorme kaalslag. 'We hebben toen gesuggereerd dat het Den Haag goed zou uitkomen als hier meer ruimte voor de natuur komt.'

Boer-zijn is een respectabel beroep. Nobel, dienstbaar, bedoeld voor het allernoodzakelijkste van menselijke behoeftes, namelijk voedsel. Maar uit het hele ruimingsbeleid sprak geen respect, vonden de getroffen boeren. Dat voedde de gedachte van dubbele agenda's. De communicatie vanuit RVV en LNV was misschien bewust zo slecht, klinkt het hardop. 'We wisten niks, zaten in grote onzekerheid, zijn monddood gemaakt. Als we mondiger waren zouden we ook lastiger zijn tijdens de ruiming.' RVV-teams betraden het erf zonder ruimingsbevel. Boeren stonden raar te kijken: kan dat allemaal zo maar? 'Dan heb je echt het gevoel dat je werd geleefd.' Zo ga je toch niet met mensen om? Waarom 's nachts na twaalfen nog aanbellen voor de taxatie die tot half vier in de ochtend moest duren?

Vanaf het allereerste begin dreigde de RVV met korting. Boeren konden zeggen dat ze het met de gang van zaken niet eens waren, maar dan werd aangekondigd: Als jullie gaan dwarsliggen moeten we toch eens kijken of die kortingen op u van toepassing zijn. Te pas en te onpas. 'Kijk, als je zo gepakt wordt, dat is het ergste wat je kan overkomen.'

Tijdens een ontsmetting dwarrelde een papier op de grond waarop geschreven stond: 'lastige boer, agressief'. Mooi is dat! De streek werd ooit betiteld als: 'leeft sober'. 'Maar wat is er mis met sober leven?' Omdat de meeste IJsselboeren de

broekriem niet al te ruim hebben zitten, is geldverspilling hen een doorn in het oog. ‘De overheid smijt met geld of het niks is.’ Dure laarzen werden na een dag dragen weggegooid - ‘hoezo milieubewust, die dingen kun je toch schoonmaken?’ Ruimingen verliepen slordig. Er bleven injectienaalden achter, vuile kledingstukken, koffiebekers. In het begin werden dierenartsen ingezet die niet met vee konden omgaan. En overal ME, politiebusjes, helikopters: ‘Je voelde je net een crimineel.’

Brieven naar de gemeente of naar Den Haag om aandacht en opheldering bleven lang onbeantwoord of werden afgedaan met onpersoonlijke zinsneden als: ‘Middels deze brief willen wij u bedanken voor uw interesse in deze problematiek’. ‘Hoezo interesse? Wij zijn nota bene betrokkenen.’ Wie belde met de RVV kreeg standaard te horen: Het is Europese regelgeving, wij zijn gebonden aan Brussel. Veevoer ophalen was uit den boze. ‘De dieren moeten over een paar dagen toch dood’, kregen de boeren door de telefoon te horen. Het land op om mest uit te rijden? Geen denken aan. Waren de uitslagen van de bloedmonsters echter bekend en negatief bevonden, dan was de mest ook niet besmet en konden de boeren eerder aan de slag. Nu misten zij het gegrom van de trekker om hun onrust te temmen.

Het algemeen gevoel in de IJsselvallei overheerste dat ‘ze’ niet zomaar met mensen kunnen doen wat ‘ze’ willen. De veehouders wensten door mensen zonder kennis van koeien niet als achterlijk te worden versleten. ‘Door de mkz zijn we ons ervan bewust geworden dat er vooral over ons wordt gepraat en beslist, en niet met ons.’ Anderen hoeven toch niet te vertellen hoe je met mkz moet omgaan?

Verloren vrijheid - IJsselboeren hadden hun vrijheid hoog in het vaandel staan. Hun vaders en grootvaders werden van alle kanten gestimuleerd om groter te worden. Velen volgden echter hun hart en kozen ervoor hun koeien nog bij hun naam te kennen. Kozen voor MRIJ-koeien. Kozen voor duurzaamheid. Binnen de strenge regelgeving hadden ze toch hun vrijheid, een zelfbeschikkingsrecht. ‘Op die voet wilden ook wij verder. En dat is ons nu uit handen geslagen.’ Biologische boeren werkten jaren aan een gezonde biologische veestapel – een bewuste keuze - die minder kwetsbaar is voor mkz en andere dierziektes, laat staan dat ze voor de export produceren. Ook geruimd.

Eigen beslissingen. De landbouw is altijd een zelfwerkende sector geweest, hielden boeren zichzelf en anderen voor. ‘Wij willen niet het onderste uit de kan halen met onze koeien, ook al werden we gedwongen grootschaliger te werken.’ Dat ‘fabrieksmatige’ lag hen niet. Maar langzaam werden ze een fuik ingezogen. De mkz was een schok geweest in het besef dat anderen, ver weg, het leven regelen. Maatregelen gingen over boerenruggen heen. ‘We dachten dat we het wel konden uitzingen, zonder teveel bemoeienis van de overheid. We zijn tot de ontdekking

gekomen dat onze rust voorgoed voorbij is.' De schellen vielen van de ogen. 'Wat me het meest is tegengevallen, is het feit dat je niet vrij bent. We zijn slechts verlengstuk van het beleid.'

De IJsselboer was de vrijheid misschien allang kwijt. Toch koesterde hij ergens in zijn gedachten het ideaalbeeld van baas op eigen erf. Dat beeld lag plots aan gruzelementen. De boeren waren geschrokken en aangeslagen. 'Je wist natuurlijk wel dat je als boer niet meer onder die regels uitkon maar dat het zover ging ... daar hadden wij geen erg in.' Regelgeving werd strenger, spijkerde het bedrijf aan alle kanten dicht. 'In principe ben je een ondernemer die natuurlijk binnen bepaalde grenzen zijn vrijheid heeft om te doen en laten wat-ie wil. Dat is dus niet zo.' Eerlijk gezegd stelde die vrijheid al weinig meer voor. De melkveehouder zat al vastgeklonken aan de melkfabriek. Overstappen op een andere? Zeer lastig. 'Het enige wat je nog kunt kiezen is 's morgens om zes uur of om zeven uur opstaan.'

De buitenwereld kwam opeens op het erf, in de stal, aan de keukentafel, waar de boer nog eigen baas was. Het intiemste werd de boer afgenomen. 'Ze hebben je volkomen in de macht. Mensen met witte pakken komen zomaar het erf op.' Anderen namen beslissingen wat je moet doen, anderen zaten aan de dieren waar ze geen zeggenschap over hadden. In een ingezonden brief reageerde een dierenarts die de streek goed kent, op de crisis: 'Nooit is doorgedacht hoe diep een epidemie ingrijpt in de ziel van het platteland en hoe zwaar het gezinnen treft: onzekerheid, onmacht en onrechtvaardigheid. Anderen beslissen over je bedrijf. Alles weg. Wanneer? Hoe lang? Maar... de veerkracht van het platteland is groot.'⁴⁴

Boer-zijn is een manier van leven, maar op deze manier valt er weinig plezier aan te beleven, werd gemonkeld. Het spreekwoord luidt dat boeren altijd klagen, maar als het platteland stil blijft en niemand meer klaagt, is het goed mis.

Non-vaccinatiebeleid

De mkz-uitbraak in maart 2001 lag de Nederlandse overheid zwaar op de maag, gezien de economische consequenties voor zowel de sector in eigen land als voor de Europese lidstaten die begin jaren negentig voor het non-vaccinatiebeleid stemden. Uiteindelijk viel het besluit de 54.000 runderen in de driehoek te doden. De dilemma's vloeiden voort uit eerder gemaakte keuzes. Zo werd direct na de eerste uitbraak niet alleen het vee van besmette bedrijven geruimd, ook veestapels in de omgeving – eerst in een straal van een, later twee kilometer - gingen voor destructie weg. Uit voorzorg, want de dieren zouden vatbaar zijn voor het mkz-virus. (Zie bijlage.)

Pas na de Tweede Wereldoorlog kwam de systematische bestrijding van mkz goed van de grond. Grootschalige aanpak was noodzakelijk omdat het aantal getroffen bedrijven in Nederland soms opliep tot boven de honderdduizend. Zo was de

epidemie van 1937-39 uitzonderlijk zwaar: maar liefst 175.000 veestapels werden besmet.⁴⁵ Dr. H.S. Frenkel, directeur van het Staats Veeartsenijkundig Onderzoeks Instituut in Amsterdam, voorloper van het Centraal Diergeneeskundig Instituut en ID Lelystad, ontwikkelde een kunstmatige smetstof tegen het virus, waarmee tijdens de oorlogsjaren op vrijwillige basis werd geëxperimenteerd. Per 1 februari 1953 trad een ministeriële beschikking in werking die de vaccinatie verplicht stelde.

Vanaf 1 maart 1991 besloot Nederland in EU-verband echter te stoppen met de inenting, om zoveel mogelijk niet-gevaccineerde dieren te kunnen exporteren naar Japan, Korea, Taiwan en de Verenigde Staten. Deze landen werken met een zogenaamde ‘witte lijst’, stelde de Europese Commissie, die bij onderhandelingen over importen telkens weer op tafel verscheen. ‘Steeds moeten we constateren, dat zelfs de jaarlijkse enting van de veestapel, uit voorzorg, beschouwd wordt als besmet met mkz’, zei veterinaire functionaris Marchant op een congres van de Europese Vee- en Vleeshandelunie.⁴⁶ De uitbraken sinds de verplichte inenting – vier in 1983, twee in 1984 - waren terug te voeren op onvoldoende geïnactiveerde vaccins of laboratoriumuitbraken.⁴⁷

Met het non-vaccinatiebeleid werd het risico op een uitbraak aanvaard, omdat een belangrijke buffer wegviel. Vandaar dat de EU al snel een preventiebeleid ontwikkelde met als doel een eventuele uitbraak zo snel mogelijk te signaleren en de kop in te drukken, voor het zich verder kan verspreiden en de eigen exportpositie en die van andere lidstaten in gevaar brengt. Om het virus buiten de deur te houden, stak Brussel in de jaren negentig miljoenen euro’s in de bestrijding- en vaccinatieprogramma’s in met name Zuidoost-Europa (Italië, Griekenland, Turkije, Albanië, Joegoslavië en Macedonië.)⁴⁸

In 1991 kozen ook de standsorganisaties Christelijke Boeren en Tuinders Bond (CBTB), de Katholieke Nederlandse Boeren en Tuinders Bond (KNBTB) en de Algemene Boeren en Tuinders Bond (ABTB) - later gefuseerd tot LTO-Nederland - voor het non-vaccinatiebeleid. In dit expertdiscours draaide het vooral om mestproblemen, om dalende melk- en vleesprijzen, om behoud van concurrentieposities. Er stonden grote veranderingen voor de deur, zo leek het toen, zoals verlaging van landbouwsteun in het kader van de GATT (later WTO). Onder druk van de Verenigde Staten zou de handel in landbouwproducten grotendeels worden geliberaliseerd. Nederland moest daarom vlees en zuivel nog sterker op de internationale markt afzetten, wilde het in de toekomst als agrarisch producent nog een vinger in de pap hebben. De CBTB, toendertijd voorgezeten door Doornbos, schreef over de toegang naar andere markten waar nog barrières liggen: ‘Te denken valt in dat opzicht aan de Amerikaanse en Japanse markt.’⁴⁹ De Noordbrabantse Christelijke Boerenbond NCB vond de vorming van één grote, vrije EG-markt een

positieve zaak. 'Een groot agrarisch exportland als Nederland zal daarvan zonder meer profiteren.'⁵⁰

De MacSharry-voorstellen van de Europese Commissie beloofden evenmin veel goeds voor de Nederlandse boeren. Productiebeheersing, extensivering en directe inkomstenstoeslagen ter ondersteuning van vooral kleinschalige landbouw zouden het grote succes van de Nederlandse melkveehouderij de das kunnen omdoen. De CBTB koos liever voor het 'overeind houden van de economische standaard voor de verdere ontwikkeling van de sector'.⁵¹ Daarom stond deze vereniging achter de notitie *Landbouwschap Structuurbeleid Melkveehouderij* in 1991. Het uitgangspunt bleef 'dat ook het melkveehouderijbedrijf primair een economische activiteit is, en als zodanig zich verder zal moeten kunnen ontwikkelen'. Dat betekende concreet: 'verdere schaalvergroting van gespecialiseerde bedrijven'.⁵²

Ook de varkenshouderij was sterk afhankelijk van het buitenland. Zo meende een Achterhoekse zeugenhouder dat vooral de export van biggen niet mocht worden geblokkeerd.' Handel was van levensbelang. 'We zitten de laatste jaren met een structureel biggenoverschot en we moeten er alles aan doen om de exportstroom op gang te houden.'⁵³ De productieomvang binnen de EU stuitte op grenzen, nieuwe gebieden als Catalonië en Bretagne beloofden nieuwe concurrenten te worden. De commissie varkenshouderij van de KNBTB adviseerde het bestuur daarom in te stemmen met het non-vaccinatiebeleid, opdat de Japanse markt opengaat: 'Wat de Denen doen, kunnen wij ook.'⁵⁴

Met de uitvoer naar landen buiten de EU zouden Nederlandse varkenshouders te maken krijgen met een ander dierziektenregime. Dat is niet van gevaar ontbloot, gaf het CBTB toe. 'Het preventief enten tegen mond- en klauwzeer is een exportbelemmerende factor. In verband daarmee is deze enting stopgezet. Daarmee speelt de sector in op nieuwe marktmogelijkheden, maar loopt tegelijk enorme risico's. De nieuwe varkensziekten, die sinds enkele maanden in Nederland worden gesignaleerd, laten zien dat in een week tijds het totale jaarinkomen van een ondernemer op het spel kan staan.' Met andere woorden: 'Een verbod op enting, bij de huidige varkendichtheid, levert explosiestof op.' Toch wenste de Nederlandse politiek op allerhande terreinen besluiten te nemen in internationale kaders en de Europese samenwerking te bevorderen.⁵⁵

In plaatselijke afdelingen werd soms heftig gediscussieerd over het non-vaccinatiebeleid. Het regelmatig inenten gaf een gevoel van zekerheid; daar kwam nu een eind aan.⁵⁶ 'In Nederland werden nogal eens verwijtende opmerkingen gemaakt over de te grote invloed van de varkensvlees-'lobby'. Met de belangen hiervan, gericht op export van varkensvlees naar Japan, dreigde veel rekening gehouden te worden', noteerde *Vee & Vlees*, het vakblad voor de vee- en vleeshandel. Maar een aparte overgangsregeling (Nederland stopt eerder met vaccineren dan andere lidstaten) moest voor de rundveehandel de ergste kou uit de

lucht halen.⁵⁷ Varkenshouders hadden evenwel de grootste kansen. De voorzitter van het Landbouwschap, Mares, vond het absoluut noodzakelijk dat besmettelijke varkensziekten in Europa werden uitgebannen. 'Als we daarin niet slagen, zal het zwaard van Damocles in de vorm van handelsbelemmeringen boven de Nederlandse varkenshouderij blijven hangen.'⁵⁸

De hoofdafdeling veehouderij van het Landbouwschap kon zich wel in het nieuwe beleid vinden. De risico's zouden minimaal zijn en er was al een fonds gevormd met vijftig miljoen gulden.⁵⁹ Resterende kosten zouden volgens afspraak voor rekening van de overheid komen.⁶⁰ Maar de afdeling melkveehouderij was ondanks deze toezeggingen tegen het verbod. Binnen de CBTB roerde de afdeling Groningen zich; zo werd tijdens een vergadering in Winsum een felle discussie gevoerd 'over de ontwikkelingen in de diergezondheidszorg, zoals het afschaffen van de mond- en klauwzeerenting'.⁶¹

Bij de KNBTB roerden de schapen- en rundveehouders zich.⁶² Zij drongen aan op meer duidelijkheid over wie en met welk wapen de gezondheid van de veestapel gaat bewaken.⁶³ De varkenshouders binnen deze katholieke bond toonden begrip voor hun bezwaren. Intensieve controle moest insleep voorkomen. Gewezen werd op de export: 'Als we eerder stoppen zijn we de andere landen, uitgezonderd Denemarken, een slag voor bij de afzet van 'mkz-vrij vlees.'⁶⁴ Eind 1990 bleken de voorraden varkensvlees in Japan te zijn geslonken van 113.000 ton tot 67.000 ton. Als de consumptie weer zou aantrekken moet dat land weer massaal gaan importeren en dat levert kansen op voor Nederland.⁶⁵

Bovendien zou het financieel veel aantrekkelijker zijn de spuiten voorgoed op te bergen. Berekeningen van de vakgroepen agrarische bedrijfseconomie en algemene agrarische economie van de toenmalige Landbouwuniversiteit verzekerden een jaarlijkse voordeel van 38 miljoen gulden (Berentsen, Dijkhuizen & Oskam 1990).⁶⁶ Voorwaarde was wel dat Nederland voortaan verschoond blijft van mkz-uitbraken; afhankelijk van de omvang variëren de bestrijdingskosten namelijk van 170 miljoen tot 1,2 miljard gulden. 'Maar gezien de kleine kans op een ernstige uitbraak en de toegang tot mond- en klauwzeervrije markten, is stoppen met vaccineren per saldo toch het goedkoopste,' aldus een van de opstellers.⁶⁷

Uit veterinair oogpunt zou er niets aan de hand zijn. Volgens de Europese Commissie hadden experts duidelijk aangetoond dat de jaarlijkse vaccinatie meer risico's en meer kosten met zich meebrengt.⁶⁸ De afdeling dierziektebestrijding van de veterinaire dienst van LNV liet in het weekblad *Oogst* weten dat de risico's 'verantwoord' zijn. De Europese Gemeenschap heeft mond- en klauwzeer onder de knie. Draaiboeken liggen klaar. Bovendien: 'Ieder ingeënt dier is een potentiële infectiebron en moet dus aan de grens worden geweerd.'⁶⁹ Heel Europa, inclusief Oost-Europa en Rusland, is volledig vrij van mkz, zegt ook C. van der Meijs, directeur van deze dienst. 'We hebben pokken bij de mens ook onder de knie

gekregen met vaccineren. Die prik is ook afgeschaft. In hetzelfde licht moet je de afschaffing van de mond- en klauwzeerenting zien.' Dat Nederland de vaccinatie eerder afschaft dan andere lidstaten vond hij een goede zaak. 'De kans op een uitbraak is zeer, zeer gering.' Wel zullen na 1992 ongetwijfeld besmettelijke ziekten uitbreken, voorzag Van der Meijs. 'Dat is op zich niet erg, als vervolgens de spelregels van Brussel maar worden gehanteerd.'⁷⁰ Over die aanpak moest geen misverstand bestaan: 'Bij onverhoopte uitbraak van mond- en klauwzeer in een lidstaat gaat het mes resoluut in de veestapel, net als dat nu gebeurt met de varkens in België', schrijft *Oogst*.⁷¹

De Europese lidstaten hadden in 1985 de vaccinatie tegen varkenspest afgeschaft. Toen West-Vlaanderen vijf jaar later te maken kreeg met deze ziekte ging van alles mis: gebrek aan toezicht, aan capaciteit, aan overleg en aan communicatie. Uiteindelijk raakten 112 bedrijven besmet; 1,1 miljoen varkens en biggen moesten dood. Kosten: minimaal 400 miljoen gulden. In Noord-Brabant werden enkele bedrijven uit voorzorg preventief geruimd. Met deze ervaringen stelde de Belgische Boerenbond tegenover het KNBTB-bestuur het non-vaccinatiebeleid rond de mkz aan de kaak. Voorzitter J. Hinnekens 'veroordeelde in scherpe bewoordingen het gemak waarmee in Nederland het entverbod tegen mond- en klauwzeer wordt geaccepteerd. Een lichtzinnige en onverantwoorde houding, zo vonden de Belgen, die vrezen voor een chaos bij een mogelijke ziekte-uitbraak,' aldus het verslag in *Boer en Tuinder*.⁷²

De Gezondheidsdienst voor Dieren in Zuid-Nederland had tijdens die Belgische crisis het zweet in de handen staan. 'De EG straft enten af, terwijl de geschiedenis heeft uitgewezen dat enten een uitstekend wapen is in de strijd tegen varkenspest.'⁷³ Bedrijven die vooruit wilden lopen op het verbod en al in 1990 met inenten stopten, kregen van de gezondheidsdienst een waarschuwing aan de broek. Zij zouden voor langere tijd worden geblokkeerd.⁷⁴ Volgens de dienst mag een lidstaat overigens zelf besluiten tot noodvaccinatie. De kosten worden dan gedragen door de Europese overheid, de Nederlandse overheid en het bedrijfsleven, 'in een verhouding die nog onderwerp van gesprek zal worden'.⁷⁵

Belangenbehartiging

In 2001 had Nederland er alle belang bij de mkz-uitbraak zo snel mogelijk de kop in te drukken, de bestrijding adequaat en snel ter hand te nemen en geen fouten te maken. Algemeen directeur Dirk Duijser van LTO hekelde de 'massahysterie' rond de mkz. 'Mensen willen een romantisch beeld hebben van de land- en tuinbouw met koeien in de wei. Dat vinden ze mooi en ze willen daarbij termen als kleinschaligheid en diervriendelijkheid horen. Dat is goed, maar niet alles moet op een hoop gegooid worden.' Hij wil de mkz-crisis in de juiste proporties blijven

zien. ‘Per werkdag worden 80.000 dieren geslacht in Nederland. In drie dagen heb je daarmee alle dieren uit de mkz-gebieden gehad.’ Uiteindelijk is de crisis goed aangepakt. ‘We hebben het heel goed gedaan. In Engeland zijn nog steeds uitbraken.’⁷⁶

De LTO maakte tijdens de mkz-crisis in 2001 een afweging die negatief uitviel voor melkveehouders in de IJsselvallei. De getroffen boeren ervoeren dit besluit als verraad, zeker nadat Doornbos op tv zijn advies bekendmaakte op het moment dat zij in Klarenbeek nog aan het beraadslagen waren. Tijdens een hoorzitting op 10 april 2002 verdedigde Doornbos zich tegenover de Tweede Kamer: ‘Er was veel verwarring over het ruimen, daarom hebben we ervoor gekozen het zelf maar uit te leggen. Zo wilden we voorkomen dat de samenleving zou zeggen: Zie je wel, het gaat de boeren alleen om het geld.’

Zijn verklaring kan niet verbloemen dat de LTO vaak tussen tegenstrijdige visies moet laveren, wat inherent is aan haar positie als belangenbehartiger. Dat blijkt bijvoorbeeld uit een omvangrijke studie van een van haar voorgangers, de Christelijke Boeren- en TuindersBond, waar de wortels van Duijzer en Doornbos liggen. Toen de bond in 1995 opging in de huidige Land- en Tuinbouw Organisatie, was de beschrijving van deze boerenverzuiling een kolfje naar de hand van het Historisch Documentatiecentrum voor het Nederlands Protestantisme aan de Vrije Universiteit in Amsterdam.

Aanvankelijk leken agrariërs van protestantse huize het in de vorige eeuw aardig voor elkaar te hebben. Zij waren immers verenigd in een stevig CBTB-bolwerk. Maar op dat beeld is het nodige af te dingen, meent Van de Woude (2001). Hij ging te rade bij de Amerikaanse socioloog Olson die in eigen land tal van belangenbehartigingsorganisaties had bestudeerd. Deze legt de vinger bij een paradox: enerzijds zijn dergelijke organisaties eenvoudig op te zetten, anderzijds blijkt het moeilijk leden blijvend actief aan zich te binden. Zijn ‘theorie van het collectieve handelen’, ontwikkeld in de jaren zestig, laat zien dat het hoofd alleen boven water kan blijven door een sterke leiding en een gedegen ideologie. In het begin zijn belangenbehartigingsorganisaties vooral pressiegroepen. Na verloop van tijd schuiven zij op richting overheid, want dat betekent veiligheid en zekerheid. Bovendien kan maximaal invloed op het beleid worden uitgeoefend. Die middenpositie is een eeuwig dilemma. Wie te ver opschuift - de Nederlandse socioloog Zijderveld noemt dat ‘verstatelijking’ - is gedoemd te verdwijnen, of wordt pragmatisch.

De theorie van Olson werpt tevens licht op de vraag waarom de CBTB ruim twintig jaar later dan andere boerenbonden werd opgericht: men had eenvoudigweg niet genoeg te bieden. Binnen het protestantisme werd zeer verschillend gedacht over het economisch handelen. Pas toen het socialisme vaste voet in Nederland dreigde te krijgen, begonnen protestantse politici binnen ARP en CHU zich zorgen

te maken over hun natuurlijke achterban op het platteland. Het gevaar was niet denkbeeldig dat boeren en tuinders in radicaal vaarwater terecht zouden komen. Maar na de oprichting in 1918 kostte het nog meer dan tien jaar voor de potentiële leden mentaal waren losgeweekt van hun niet-christelijke en/of rooms-katholieke dorpsgenoten, met wie ze van oudsher al samenwerkten. Zij begrepen niet waarom op lokaal niveau plots religieuze scheidslijnen moesten worden opgeworpen.

De doorbraak kwam tijdens de crisisjaren, toen socialisme en liberalisme geen antwoord hadden op de maatschappelijke ellende. De confessionele politieke partijen konden zich profileren, mede door nauwe banden met de protestantse CBTB en de rooms-katholieke KNBTB. Volgens Van de Woude is het succes van de belangenbehartiging geboren uit sociale maatregelen: de regering-Colijn kon het zich niet veroorloven de boerenstand aan zijn lot over te laten en hielp de landbouw met uitgebreide subsidies op de been. De tegenprestatie die hij van de boerenbonden verlangde, was het binden van de plattelandsbevolking aan de confessionele politiek en het tegengaan van buitenparlementaire acties. Het was dus niet alleen ideologie die samenbond, het lidmaatschap leverde praktisch ook iets op.

Na de Tweede Wereldoorlog werd het stelsel van subsidies verder uitgebouwd. Er kwamen in Europa generieke regels: premies voor boeren in Franse bergstreken golden ook voor agrariërs op het vlakke land van bijvoorbeeld Groningen. Zo stroomden in de loop der jaren miljarden van Brussel naar Nederlandse boeren. In Van de Woudes analyse heeft dat succes de ondergang van de CBTB versneld. De bond draafde door en heeft te laat op de rem getrapt. Oud-minister van landbouw Biesheuvel – zo vernam Van de Woude in een interview - riep de voorzitters van de drie standsorganisaties ooit bij zich. 'Jullie moeten een paar projecten bedenken, want ik heb zoveel geld in het ontwikkelings- en saneringsfonds.' En dan werd er weer wat bedacht. Oud-bestuursleden vertelden: 'Ergens waren we het ons wel bewust, maar als je dan weer voor zo'n massa boeren staat...'

Het CBTB hanteerde het harmoniemodel. Als puntje bij paaltje kwam, werd altijd gekozen voor het algemeen belang van de Nederlandse samenleving. Dat leverde veel spanningen met de leden op. Zo was het nauwelijks mogelijk de land- en tuinbouw in z'n geheel achter mestregels te krijgen. De CBTB was de enige standsorganisatie die dit in de jaren 80 voor elkaar kreeg, maar de afdelingen leverden wel snoeiharde kritiek: 'Jullie hebben niet voor ons gekozen.' Het was een afgedwongen solidariteit. Op dat moment merkten de bestuurders dat zij in het luchtledige kwamen te hangen.

Een dergelijke keuze voor algemeen belang is alleen mogelijk als daar een sterke identiteit en een sterk leiderschap tegenover staat, bestuurders die de achterban kunnen overtuigen. Maar binnen de CBTB leed zowel leiderschap als identiteit aan bloedarmoede. Was voorzitter Van den Heuvel nog iemand met retorische gaven

tegen wie men opkeek, later kwamen mensen met een pragmatischer inslag aan het roer. Voor hen was de bond geen doel maar een middel. Steeds vaker ging het om technische voorwaarden voor goed ondernemerschap, om inbedding van de boeren in internationale concurrentieverhoudingen, om uitbouw van de agrarische export. Het doek viel achteraf gezien nog sneller dan gedacht. Uiteindelijk bleek de CBTB niet bestand tegen afkalvend ledenbestand. Kleine afdelingen hadden moeite bestuursfuncties te vervullen, leden zochten naar samenwerking met andere boeren en begonnen regionale organisaties op te richten. Op 1 januari 1995 werd de fusie met de twee andere bonden een feit. Van de Woude legt de oorzaak van het einde in twee ontwikkelingen binnen de samenleving: de secularisatie, en de afnemende macht van de agrarische sector.

Waarschuwingen

Toen in 1991 het non-vaccinatiebeleid werd ingevoerd, dachten boeren dat de wijziging de sector uiteindelijk ten goede zou komen. Dat beeld werd hen in ieder geval in de agrarische vakbladen voorgeschoteld. Wanneer die inenting dan niet meer nodig waren – minder kosten, minder stress onder koeien - dan was dat mooi meegenomen, redeneerden velen. De gefuseerde LTO-Nederland bleef tot kort voor de uitbraak in maart 2001 tegen verandering van het beleid.⁷⁷ Toch bleef de ongerustheid steeds weer de kop opsteken. In de agrarische pers waren in de jaren 90 waarschuwendende geluiden te lezen, uit bezorgdheid dat een uitbraak wel eens grote consequenties zou kunnen hebben.

De gezondheidsdienst voor dieren Noord-Nederland liet bij monde van directeur Hofman weten bezorgd te zijn over de gevolgen van het non-vaccinatiebeleid.⁷⁸ Rustend dierenarts Timmerman uit Oldemarkt noemde het een ‘griazelige zaak’. De rundveehouderij leeft voortaan op een vulkaan: ‘Tegenwoordig wordt veel gesproken over biotechnologie en de toepassingen ervan bij dieren. Men vraagt zich af of dat ethisch verantwoord is. Men kan zich ook afvragen of het ethisch verantwoord is om bij een mond- en klauwzeeruitbraak grote aantallen dieren te doden en te vernietigen, als er een betrekkelijk eenvoudig systeem bestaat om dat te voorkomen en dat al gedurende vele jaren bewezen heeft afdoende te zijn.’⁷⁹

Boeren lieten via ingezonden brieven dezelfde kritiek horen, repten van ‘rillingen over de rug’ als er vroeger mkz uitbrak, spraken van schande dat het vaccineren nu weer wordt afgeschaft⁸⁰, uitten hun vermoeden dat een volgende uitbraak een ‘ware ramp voor mens en dier’ betekent: ‘De Nederlandse boer, die over de hele wereld beroemd is, wordt door deze overheid op een heel onwaardige manier onderuit gehaald.’⁸¹ Eind 1992 laakten boeren en dierenartsen de in hun ogen lakse houding van de overheid, die nog altijd geen conceptdraaiboek voor een mkz-uitbraak had vastgesteld. De veterinaire dienst zei het te druk te hebben met de blaasjesziekte

die op dat moment woedde.⁸² Maar al was er nog geen draaiboek, de maatregelen waren wel bekend: zodra mkz uitbreekt, gaat de hele veestapel eraan, alle besmette én niet-besmette dieren van het bedrijf worden geruimd.

De Koninklijke Maatschappij voor Diergeneeskunde publiceerde in 1995 een advies. Daarin werd gesteld dat onder meer mkz een zodanig karakter heeft dat uitbraken grote veterinaire, economische of ethische gevolgen kunnen hebben. Hieruit volgt, 'dat de KNMvD dringend moet bepleiten bij overheid en bedrijfsleven, ruimte te scheppen voor een vroegtijdige toepassing van noodvaccinaties om zo vergaande handelsbelemmerende consequenties voor grote gebieden van Nederland te voorkomen.'⁸³

De Noord-Hollandse melkveehouder Piet Posch streed jarenlang vergeefs tegen het non-vaccinatiebeleid. In 1995 spande hij met driehonderd sympathisanten een proces aan tegen de Staat der Nederlanden, waarin hij de mogelijkheid van inenten eiste. 'Het beleid was voor mij onverdraaglijk. Bovendien wilde ik voorkomen dat bij een uitbraak iedereen zou zeggen dat de boeren het zelf hadden gewild, dat ze het voor zoete koek hadden geslikt.' De rechter van de Haagse rechtbank verwees naar het belang van export én invoer: een gevaccineerde, inheemse veestapel zal een gevaar vormen voor de 600.000 stuks rundvee die Nederland jaarlijks invoert. Andersom is gevaccineerd vee in de ogen van exportmarkten buiten Europa bij voorbaat verdacht.⁸⁴ Ook zou de kans op een uitbraak van mkz statistisch groter zijn dan bij non-vaccinatie (productie van vaccins). Het is dus maar de vraag hoe reëel de dreiging van een uitbraak is, aldus de rechter. 'Bij dit alles moet overigens worden bedacht dat de risico's van dierziekten normale bedrijfsrisico's van de veehouder zijn. Het risico van dierziekten is altijd aanwezig, vaccinatiebeleid of niet. En als dit risico zich verwerkelijkt, komt dat (als uitgangspunt) voor rekening van de veehouder.'

Wanneer in Zuidoost-Europa een uitbraak wordt gemeld, levert dat nieuwe gesprekken op. De beleidsmakers wisten dat een uitbraak de discussie over inenten zou oprakelen, schreef het *Agrarisch Dagblad* op 24 april 1993. 'Zij hoopten dat die pas over tien jaar zou plaatshebben. De uitbraken in Italië, de illegale importen uit Oost-Europa na het slechten van het IJzeren Gordijn roepen veel angst op.' Maar het inenten werd niet toegestaan. 'Discussie gesloten.' Het doek viel ook voor het onderzoek naar herkenbare vaccins die onderscheid kunnen maken tussen gevaccineerde en besmette dieren.⁸⁵

Na de varkenspest

In 1997 kreeg Nederland te maken met varkenspest. Bijna 1300 bedrijven en meer dan elf miljoen varkens en biggen werden geruimd. Deze crisis deed de sector weer op scherp staan. Tot vlak voor de uitbraak verkondigde de Nederlandse Zuivel

Organisatie NZO nog het standpunt dat melk uit toezichtgebieden moest worden vernietigd. Het verwerken van die melk dienden we te zien 'vanuit de optiek van imago en afzetbelangen en dat in dat kader de melk uit het toezichtgebied niet aangewend kan worden voor menselijke consumptie en veevoer', aldus de NZO in januari 1997. De varkenspest zorgde echter voor twijfel. Niet alleen was noodenting ter sprake gebracht, vooral de snelheid waarmee die andere veeziekte, mkz, zich zou uitbreiden, baarde de NZO zorgen - als voorbeeld werd Taiwan genoemd waar in zes weken tijd de gehele varkenssector door mkz werd aangetast. Bovendien zou uit een simulatiemodel van Wageningen blijken dat een uitbraak voor 49 procent wordt veroorzaakt door de import van levende dieren, en voor 33 procent door terugkerende veewagens. Dit probleem werd urgent omdat veel varkenshouders hun stallen herbevolkten met buitenlandse dieren.

In een vergadering op 24 juni 1997 kwam de NZO terug op mkz. 'De kans op een mkz-uitbraak in de EU wordt steeds groter. Het bestuur acht het dan ook noodzakelijk dat tijdig maatregelen worden genomen.' Zo moest melk worden verwerkt voor consumptie. Nieuwe berekeningen lieten namelijk zien dat de hoeveelheid melk bij een gemiddelde uitbraak in de landsdelen Zuid en Oost duizend tot veertienhonderd ton per dag bedraagt en bij een maximale uitbraak drie- tot vierduizend ton. De vernietigingskosten schommelen tussen 80 en 320 miljoen gulden in drie maanden. Te hoog, concludeert NZO. Binnen twee maanden moest een lijst klaarliggen van lokaties waar melk uit het toezichtgebied kon worden verwerkt. De productiecapaciteit diende, gezien de verwachte uitbraak van een gemiddelde uitbraak, te beschikken over minimaal duizend ton per dag. Mocht in Nederland mkz uitbreken, dan moest een pr-campagne klaarliggen 'met de boodschap dat de verwerkte melk volledig geschikt is voor consumptie'. In een brief aan de toenmalige minister Van Aartsen, adviseerde NZO na een uitbraak snel over te gaan op noodenting in een ring om het toezichtgebied.

Ook melkveehouders maakten zich grote zorgen. Rond de IJssel kwamen de schokkende beelden van ruiming hard aan en de Praktijkgroep Laren, in de Achterhoek, stuurde in 1997 een brief naar de vaste Kamercommissie voor Landbouw: 'Bij een uitbraak zullen er kostbare, hoogwaardige veestapels moeten worden vernietigd, waar in vele gevallen honderd jaar stamboekfokkerij achter zit en die tot de beste van de wereld behoren. Een uitbraak van mkz zal verder vreselijk dierenleed met zich meebrengen.' Zij klopten aan bij de media, maar dat leverde weinig op. Alleen vakblad de *Boerderij*, *De Telegraaf* en het *Gelders Dagblad* besteedden er aandacht aan. Een redacteur van de Gelderse krant herinnert zich tijdens de mkz-crisis deze brief, benadert in april 2001 een lid van deze Larense groep en noteert de diepe emoties en vooral de verontwaardiging van een boer: 'Ik neem het een programma als *Nova* nogal kwalijk dat ze nu maar

blijven vragen waarom boeren niet eerder aan de bel hebben getrokken. Ze bleken destijds zelf doof voor onze waarschuwingen.⁸⁶

In september 1997 schreef de Werkgroep Melkveehouders in Nederland een open brief naar het ministerie van LNV. Daarin constateerde zij dat open grenzen, vrij handelsverkeer en transport door geheel Europa een uitbraak van mkz dichterbij brengt. 'Een uitbraak zal, evenals nu bij de varkens, vreselijk dierenleed met zich meebrengen en is maatschappelijk onaanvaardbaar, om over persoonlijk leed van veehouders en hun gezinnen nog maar te zwijgen. Het is bijna niet te verwerken, als men het levenswerk van generaties onnodig vernietigd ziet worden. (...) Bij een uitbraak zullen gehele streken moeten worden geruimd.' De werkgroep eiste daarom dat het non-vaccinatiebeleid ongedaan werd gemaakt.

LNV antwoordde op 5 november 1997 dat in de Europese Unie bewust is gekozen voor het afschaffen van vaccinatie. 'De huidige varkenspestepidemie plaatst deze keuze in een iets ander daglicht, er is op dit moment echter geen mogelijkheid om terug te keren naar een beleid van routinematig enten van de gehele rundveestapel tegen mkz.' Desondanks, schreef de toenmalige minister Van Aartsen, 'kan ik mij uw bezorgdheid goed voorstellen. Dit mede in verband met de herbevolking van gebieden waar varkenspest heeft geheerst. Ik kan u echter verzekeren, dat mijn ministerie zich al enige tijd nadrukkelijk verdiept in deze problematiek. De draaiboeken die betrekking hebben op mkz worden bijgewerkt en er zal een oefening plaatsvinden waarbij een uitbraak van mkz in Nederland gesimuleerd wordt.'

Van Aartsen ging in deze brief niet in op de grootste zorg van de melkveehouders, namelijk het dierenleed en het persoonlijk leed, dat maatschappelijk gezien onaanvaardbaar is. Controle en beheersing van veetransporten vormden in zijn ogen de voornaamste middelen om insleep – en daarmee een uitbraak - van mond- en klauwzeer te voorkomen. Dit standpunt werd gesteund door deskundigen in de sector: 'Zolang handelspartners het vrij zijn van mkz zonder vaccineren (blijven) zien als de hoogst bereikbare en gewenste gezondheidsstatus, zal vaccineren economisch gezien altijd pas als laatste redmiddel kunnen worden ingezet, ook als het gaat om markervaccins.'⁸⁷

Tijdens de mkz-crisis van 2001 zit de angst er dan ook goed in. 'De overheid moet niet aarzelen met ingrijpen', zegt Roemaat, voorzitter van de GLTO.⁸⁸ Snel ruimen is het devies. Er moeten meer mensen gaan ruimen, geeft LTO-voorzitter Doornbos aan, want we moeten 'ernstig rekening houden met de mogelijkheid dat we ineens met een uitbraak geconfronteerd worden in een heel ander gebied.'⁸⁹ Vaccineren is geen optie, aldus LNV-directeur Pluimers. 'Als later zou blijken dat een gevaccineerd dier in de handel komt of als vlees verkocht wordt, dan zijn we de betrouwbaarheid van ons als exporterend land voor een hele tijd kwijt. Dan zijn

alle boeren failliet.’⁹⁰ Brinkhorst: ‘Nu preventief vaccineren is het einde van de Nederlandse veehouderij.’⁹¹ Geen wonder dat het virus zo snel mogelijk het land uit moet, luidt zijn devies, met alle mogelijke middelen.

Hartverscheurende emoties moeten maar even aan de zijlijn worden geparkeerd, aldus RVV-directeur P. Cloo tijdens een studiodebat bij *TV Gelderland* op 26 maart 2001: ‘De situatie is zeer zorgelijk. Drie of vier mensen zijn bedreigd en uit de streek teruggetrokken. Ze trekken het niet meer, zijn 20, 22 uur in touw, al zeven dagen lang.’ Zo kan het niet langer, meent hij. ‘Hun enige opdracht is: zorg dat het virus eruit komt, en je moet ontzettend tempo maken, en dus worden er foutjes gemaakt.’ En: ‘Mijn mensen staan op dit moment honderden beesten te doden. Dat gaat met grote emoties gepaard. Als dan ook nog eens emoties van anderen erbij komen... ze moeten doorgaan, want het virus moet eruit! Dat is de opdracht die ze hebben, het virus moet eruit. Daarom moeten ze zich geestelijk afsluiten van dit soort dingen om überhaupt hun werk nog te kunnen doen. Want als ze zich gaan realiseren dat ze daarmee bezig zijn met het beesten doden en als ze zich realiseren dat ze bezig zijn met die emoties van die veehouders, dan denk ik dat bijna niemand meer fatsoenlijk zijn werk kan doen op dit moment, en dat is bijna niet uit te leggen.’⁹²

Viroloog Barteling zorgt voor het tegengeluid: ‘De zaak is uit de hand gelopen. We moeten nu overgaan tot ringvaccinatie. Als we dat niet doen, dan gaan we zeker Engeland achterna.’ Zijn argument: wanneer andere Europese landen eveneens mkz krijgen, zal een Nederlandse exportstop mogelijk worden teruggedraaid. En is de veestapel behouden gebleven.⁹³ Bij een oude Friese boer die mond- en klauwzeer in de jaren dertig en veertig had meegemaakt, draait de maag om. Met de tv-beelden op zijn netvlies schrijft Jan Bouma zijn ervaringen van zich af, toen hij als elfjarige jongen in 1931 samen met zijn vader twee koeien kocht die dat jaar mkz hadden gehad en daarvan waren genezen. Een arm gezin, twaalf kinderen en geen geld om een normale koe te kopen en dus werden Agatha en Wikje voor een schappelijke prijs overgenomen. Onder deze twee leerde Jan melken. Nu, meer dan 70 jaar later, verzet hij zich hevig tegen degene die beweren dat mkz-koeien geen enkele waarde meer hebben. Met geduld en veel zorg bleven vroeger vrijwel alle koeien leven – voedsel van maïskolven in lijnmeelpap, water uit een fles, voeten insmeren met blanke teer - en melk en vlees werden gewoon verhandeld.⁹⁴

Eindnoten

- 1 Verslag van het 50e Nederlandsch Landhuishoudkundig Congres gehouden te Hoorn 8, 9, 10 en 11 juni 1897, pagina 133, 134
- 2 Verslag 1897, pagina 137
- 3 Verslag 1897, pagina 140, 141
- 4 Aantal schapen in 1897 besmet: 171.320, aantal varkens in 1987 besmet: 48.670, aantal geiten in 1897 besmet: 1967. Verslagen en mededeelingen van de directie van den landbouw 1897, 's Gravenhage: Departement van Landbouw, Nijverheid en Handel 1898, pagina 386, 387
- 5 Verslagen en mededeelingen 1866, pagina 318
- 6 *Leeuwarder Courant*, 20 september 1769
- 7 Loudon verwees in dat verband naar de Engelse wet, dat de eigenaar van het afgemaakte gezond rundvee de keus geeft daarover zelf te beschikken of deze aan de plaatselijke autoriteiten af te staan tegen driekwart van de waarde. Verslagen en mededeelingen 1866, pag. 354
- 8 Het Mond- en Klauwzeer in Nederland in 1911, in: Verslagen en mededeelingen van de directie van den landbouw 1851, no. 1, 's Gravenhage: Departement van Landbouw, Nijverheid en Handel, 1912, pagina 1-178
- 9 In 1911 werden achtereenvolgens besmet verklaard: Drenthe (11/2), Groningen (16/2), Gelderland (17/2), Noord-Brabant (18/2) en Noord-Holland (22/2), en later in Zeeland (8/3), Utrecht (23/3), Friesland (29/3), Zuid-Holland (4/4) en Overijssel (12/4).
- 10 Remmelts is overtuigd van de besmettelijkheid van het virus. 'Het lijdt geen twijfel en ook de ervaring leert, dat wanneer één dier in den stal ziek is en ook alle andere in korten tijd lijdende worden; dit betekent, dat ze alle smetstof produceeren en verspreiden met speeksel, slijm, mest, melk en urine en daardoor den geheelen stal besmetten. Alles, wat daarin aanwezig is, wordt bezoedeld; de dieren zelf, de palen, waaraan ze zijn vastgebonden, de bodem, de wanden, de drinkgoot, het gereedschap, de voederkisten en het voeder, kortom niets van hetgeen in den stal aanwezig is, ontkomt aan de besmetting. Ook niet de personen, die, al is het maar voor korten tijd, in den stal vertoeft.' Verslagen en mededeelingen 1912, pagina 69.
- 11 'Het vleesch van aan mond- en klauwzeer gestorven dieren bevat de vergiftige stoffen, die de ziekteverschijnselen te voorschijn riepen en den dood veroorzaakten, en het is wegens zijn ondeugdelijkheid een zeer geschikte bodem voor de ontwikkeling van de bacteriën, die bij vleeschvergiftingen worden aangetroffen. Bij bacteriologisch onderzoek zijn daarin dan ook dikwijls bacteriën aangetroffen, die blijkbaar na den dood uit de darmen in het vleesch zijn getreden; en dit geldt niet alleen voor gestorven dieren, maar ook voor vele, welke in nood zijn geslacht. En nu moge naar de ervaring het gebruik van dit vleesch niet altijd kwade gevolgen hebben, voor menschelijk voedsel is het ongeschikt en hij, die dergelijk vleesch verhandelt, den handel daarvan bevordert of gestorven dieren aan hunne bestemming (onschadelijkmaking) onttrekt, door ze voor noodslachting te laten doorgaan, *speelt* met de gezondheid van zijn evenmensch' (cursief in origineel). Verslagen en mededeelingen 1912, pagina 114, 115
- 12 De uitvoer van levend vee steeg van 54.300 in 1906 naar 66.051 in 1907, 91.300 in 1908 en 108.400 in 1909; het grootste deel betrof slachtvee naar België, en vandaaruit naar Frankrijk, Italië, Zwitserland en Spanje. Hoewel 1910 een wat minder jaar was (uitvoer 87.134 stuks vee), waren de verwachtingen voor de toekomst hooggespannen door signalen uit veelal nieuwe exportlanden. Zo vielen op een internationale tentoonstelling in Buenos Aires in 1910 zes stieren en 10 runderen uit Nederland in de prijzen, zodat de belangstelling voor Nederlands vee sterk toenam. Bovendien kwam Noord-Amerika in het vizier: 'Uit verschillende aanvragen blijkt, dat in de Vereenigde Staten van Amerika groote lust bestaat om fokvee uit ons land in te voeren en zonder twijfel zal het dan ook tot

een belangrijken uitvoer naar genoemd land komen, zoodra Nederland vrij is van mond- en klauwzeer.' Verslagen en mededeelingen 1912, pagina 28

13 Verslagen en mededeelingen 1912, pagina 177

14 De straf bij het niet aanmelden van ziek vee vonden boeren zeer onrechtvaardig. Hij werd onteigend, het vee afgevoerd, de opbrengst verbeurd verklaard. Hij was alles kwijt. De directeur-generaal van de landbouw onderkende dit: 'Gaat men afmaken bij iemand die tijdig aangifte deed en slechts drie koeien heeft, dan is die straf misschien niet zoo heel groot, maar doet men hetzelfde bij een veehouder met 60 koeien, die dezelfde overtreding beging, en doodt men al die beesten, dan is die straf onbillijk zwaar.' Verslag van het 64e Nederlands Landhuishoudkundig Congres op 10, 11, 12 en 13 juni 1912, gehouden te Almelo, 's-Hertogenbosch: Stokvis & Zoon, pagina 124

15 Daartoe moet de Nederlandse boer worden opgeleid, zo meende de directeur-generaal van de landbouw, omdat niet iedereen overtuigd zou zijn van de noodzaak van hard ingrijpen. 'In sommige streken, ik noem het noorden van ons land, hebben vele veehouders de genomen maatregelen toegejuicht en zelfs alles gedaan om de ziekte te stuiten of te voorkomen, in andere plaatsen was dit niet het geval.' Verslag Congres Almelo, 1912, pagina 153, 154. Overigens staat zijn opmerking haaks op die van Remmelts. Inderdaad zouden de Friese boeren hebben meegeholpen aan de mkz-bestrijding, maar dan vooral door de dieren op stal te houden. Later, toen het voorjaar aanbrak, was er veel tegenzin en lijdelijk verzet omdat de stallen niet berekend waren op veel nieuw vee – 'bijna iedere veehouder in Friesland is namelijk veefokker'. Remmelts maakte dan ook melding van talrijke brieven met handtekeningen van honderden veehouders uit de noordelijke provincies. In Noord-Holland had hij die oppositie niet ondervonden. In ieder geval vloeiende het verzet volgens Remmelts meer voort uit onwetendheid, zorgeloosheid en gebrek aan vertrouwen in de bestrijding, dan uit onwil. Verslagen en mededeelingen 1912, pagina 49, 90, 72

16 Verslag over het mond- en klauwzeer in 1912-1916, in: Verslagen en Mededeelingen van den directie van den Landbouw 1916, no. 4, pagina 2-4

17 Verslag 1912-1916, pagina 51

18 Verslag 1912-1916, pagina 78 'De veehouder is partij; hij ziet door de vrees voor persoonlijk nadeel, in vele gevallen de algemeene belangen niet of door een anderen bril en de gegevens, waarover hij beschikt, zijn beperkt tot zijn onmiddellijke omgeving van vroegere jaren; hij kan zich zelf niet overtuigen, dat hij een offer moet brengen aan het algemeen, een offer, waarvan hij het belang niet inziet; hij kan zich van zijn bezwaren van persoonlijke aard niet losmaken en zoekt naar argumenten, die aan dit persoonlijk bezwaar steun geven, veelal ook overtuigd, dat hij daarmee een algemeen belang dient.'

19 Verslag 1912-1916, pagina 145

20 *Tijdschrift voor Diergeneeskunde*, 1925, pagina 213-222

21 Voor een koe werd gemiddeld 800 gulden betaald, een kalf 200 gulden, een varken 150 gulden, een schaap 80 gulden. Stamboekvee leverde 2- à 3000 gulden op, en één topstier zelfs 8000 gulden.

22 *Tijdschrift voor Diergeneeskunde*, 1918, pagina 604-608

23 *Tijdschrift voor Diergeneeskunde*, 1925, pagina 213-222

24 *Gelders Dagblad*, 5 mei 2001

25 *ANP*, 13 maart 2001

26 *NOVA*, 28 maart 2001

27 *NOS Journaal*, 28 maart 2001

28 *NOS Journaal*, 11 april 2001

29 *de Volkskrant*, 27 maart 2001

30 Ministerie van LNV, 22 november 2001

- 31 In *Opzij*, september 2001: 'En dan is er zo'n uitbraak en roept iedereen om vaccinatie, de boeren het hardst. Uitstekend, ben ik zelf ook een groot voorstander van, maar wel even bedenken dat ze die vroeger zelf hebben afgeschaft, zelfs nog een halfjaar eerder dan de rest van Nederland, omdat men dacht er nog een extra slaatje uit te slaan door als eerste ongevaccineerde dieren te kunnen exporteren. Dat bedoel ik met krokodillentranen.'
- 32 *Leeuwarder Courant*, 24 oktober 2001
- 33 *Agrarisch Dagblad*, 18 april 2001
- 34 *de Volkskrant*, 13 augustus 2001
- 35 *Netwerk*, 11 maart 2001
- 36 Ministerie van Vrom, maart 2001
- 37 *Apeldoornse Courant*, 28 november 2001
- 38 *Deventer Dagblad*, 21 maart 2000
- 39 *Apeldoornse Courant*, 11 oktober 2001
- 40 *Gelders Dagblad*, 23 mei 2001
- 41 'Ruimte voor water', CPB, november 2000; 'Ruimte voor de rivier', ministerie van Verkeer en Waterstaat; Waterschap Veluwe, februari 2002
- 42 *Deventer Dagblad*, 27 februari 2002
- 43 'Veluwe 2010. Een kwaliteitsimpuls!', Gedeputeerde Staten van Gelderland, november 2000
- 44 *Gelders Dagblad*, 21 april 2001
- 45 Verslag van de landbouw 1940, pagina 169
- 46 *Vee & Vlees*, 26 juli 1990
- 47 *Agrarisch Dagblad*, 24 april 1993
- 48 In 1975 werd in Zuidoost-Europa een bufferzone ingesteld, en financierde Brussel preventie en bestrijding van mkz-uitbraken. In de jaren negentig ging het om de volgende bijdragen: 1992 Marokko (1.4 miljoen ecu), 1993 Italië (70% van de kosten), 1996 Griekenland (70% van de kosten, max. 3,4 miljoen ecu), 1996 Albanië (max. 610.000 ecu en 600.000 vaccins), 1996 Macedonië (max. 90.000 ecu en 250.000 vaccins), 1997 Turkije (max. 230.000 ecu), 1997 Albanië, Joegoslavië, Macedonië (max. 236.790 ecu), 1997 Griekenland (max. 5,6 miljoen ecu), 1998 Anatolië, Turkije, Griekenland (max. 1,2 miljoen euro). In 2001 besloot Brussel 1,8 miljoen euro (voor vier jaar) in het zogeheten Trustfonds te steken, waaruit deze buffer werd bekostigd.
- 49 *Ons Platteland*, 26 oktober 1990
- 50 *Boer en Tuinder*, 25 januari 1991
- 51 *Ons Platteland*, 15 februari 1991
- 52 *Ons Platteland*, 25 januari 1991
- 53 *Ons Platteland*, 22 februari 1991
- 54 *Boer en Tuinder*, 2 november 1990
- 55 *Ons Platteland*, 22 maart 1991
- 56 Volgens Tweede Kamerlid P. ter Veer, in 1991 landbouwspecialist voor D66, zijn de melkveehouders onder hevig protest akkoord gegaan met het non-vaccinatiebeleid. 'Ik kan mij de felle discussieavonden in het land tussen varkens- en rundveehouders nog goed herinneren.' *de Volkskrant*, 27 maart 2001
- 57 *Vee & Vlees*, 28 februari 1991
- 58 *Vee & Vlees*, 8 november 1990
- 59 *Boer en Tuinder*, 23 november 1990

60 *Boer en Tuinder*, 25 januari 1991

61 *Ons Platteland*, 7 december 1990

62 *Boer en Tuinder*, 23 november 1990

63 *Boer en Tuinder*, 7 december 1990

64 *Boer en Tuinder*, 2 november 1990

65 *Vee & Vlees*, 21 februari 1991

66 Zie ook: Dijkhuizen, Huirne & Renkema (1991): 'The expected frequency of primary outbreaks appears to be the most crucial assumption. With two primary outbreaks per 10 years for all strategies under consideration, it is only strategy IIb (i.e. stamping out effected and contact herds) that can compete with the strategies with yearly vaccination.' Preventief ruimen dus, al wordt betwijfeld of de publieke opinie dat zal accepteren: 'But, it is doubtful if public opinion does allow slaughtering animals of herds without clinical signs of the disease.', pagina 103-104

67 *Oogst*, 28 september 1990

68 *Vee & Vlees*, 26 juli 1990

69 *Oogst*, 26 januari 1991

70 *Oogst*, 28 september 1990 In hetzelfde interview legde Van der Meijs de bestrijding van dierziekten bij de veehouder. 'Landsgrenzen maken dus plaats voor bedrijfsgrenzen.' Hij repte vervolgens van een plan om ieder veehouderbedrijf in Europa een veterinaire status te geven. Er zijn vier categorieën; alleen bedrijven die vrij zijn van alle ziekten uit alle vier categorieën en aan strenge hygiënische eisen voldoen, komen voor de hoogste status in aanmerking, de A-status. Die levert vrijwel onbeperkte export op. Maar zodra een bedrijf runderen van B-, C- of D-bedrijven binnenhaalt, verliest het zijn A-status. Naast de lidstaten zelf zullen ook vliegende brigades van de EG steekproefsgewijs controles uitoefenen bij bedrijven en transporten.

71 *Oogst*, 29 juni 1990

72 *Boer en Tuinder*, 9 november 1990

73 Adjunct-directeur M. Tielen, *Oogst*, 6 april 1990

74 *Oogst*, 16 oktober 1990

75 *Ons Platteland*, 22 maart 1991

76 *Barneveldse Krant*, 26 mei 2001

77 *Agrarisch Dagblad*, 14 februari 2001

78 *Agrarisch Dagblad*, 1 februari 1991

79 *Agrarisch Dagblad*, 1 maart 1991

80 *Agrarisch Dagblad*, 6 maart 1991

81 *Agrarisch Dagblad*, 13 maart 1991

82 *Agrarisch Dagblad*, 11 november 1992

83 Tielen, M.J.M. (red.) Vaccin(atie)beleid. Deelrapportage I Situatie en beleid t.a.v. aangifteplichtige dierziekten. Utrecht, 23 augustus 1995, Koninklijke Maatschappij voor Diergeneeskunde, pagina 9

84 Zitting van 9 januari 1995 van de arrondissementsrechtbank te 's Gravenhage (rolnummer 94/3396): 'Veel belangrijke exportmarkten zijn buiten de Europese Unie gelegen. En voor een deel van die exportmarkten geldt, dat niet tegen mond- en klauwzeer wordt gevaccineerd en dat invoer van gevaccineerd vee uit den boze is. De betrokken landen zijn veelal vrij van mond- en klauwzeer en willen dat begrijpelijkerwijze zo houden. Gevaccineerd vee is in hun ogen bij voorbaat verdacht. Keuze voor een vaccinatiebeleid zou impliceren, dat de betrokken markten praktisch gesloten zouden blijven voor vee uit de Europese Unie en dat zou uiteraard niet in het belang van de communautaire veeteelt zijn. Anderzijds zou een keuze voor een vaccinatiebeleid ook uit oogpunt van het

invoerbelang bezwaren oproepen, omdat niet-gevaccineerd importvee daardoor aan een ernstige besmettingsrisico zou worden blootgesteld.'

85 *Agrarisch Dagblad*, 12 maart 1991. ID Lelystad bouwde na invoering van het non-vaccinatiebeleid aan een nieuw type vaccin om in geval van nood de Nederlandse veestapel te vaccineren. In maart 2001 lagen 500.000 doses klaar, maar binnen twee weken konden twee miljoen doses daaraan worden toegevoegd. Overigens werd later bekend dat dit vaccin ook als markervaccin kon worden gebruikt, maar door geldgebrek zou het niet mogelijk zijn geweest dit uitgebreid te testen (*Algemeen Dagblad*, 23 juli 2001)

86 *Gelders Dagblad* (regio Lochem), 4 april 2001

87 Dijkhuizen, A.A. & H.S. Horst (1997) Een toonaangevende diergezondheid in 2015: haalbaar mits betaalbaar, in: J.G. de Wilt, Naar een gezonde veehouderij in 2015. Den Haag: Nationale raad voor Landbouwkundig Onderzoek, pagina 69

88 *TV Gelderland*, 25 maart 2001

89 *NOS Journaal*, 29 maart 2001

90 *TV Gelderland*, 26 maart 2001

91 *NOVA*, 28 maart 2001

92 *TV Gelderland*, 26 maart 2001

93 *Netwerk*, 29 maart 2001

94 Verslag van 'Mond- en klauwzeer in de vorige eeuw' (1930-1950), door J.Y. Bouma, Warkum, 26 juni 2001

5 Angst achter arcadische façades

Inleiding

Leed en onzekerheid, opstandige weerbaarheid en verlamme gelatenheid, ze krijgen volop aandacht op tv en in dagbladen. De regionale en landelijke media spelen dan ook een belangrijke rol. Dit tussendiscours kent een aantal categorieën. Allereerst de berichtgeving over het verloop van de mkz-crisis. Zij oriënteren zich sterk op formele (beleids)bronnen van overheid en organisaties. Daarnaast zijn uit de verslaggeving ter plekke rurale beelden te destilleren die een zevental tamelijk stereotiepe componenten in zich dragen. Redacteuren laten zich in hun journalistieke keuzes leiden door eigen denkbeelden over de landbouw. Commentaren laveren tussen zakelijkheid en emotionaliteit maar zijn het over één ding eens: het roer in de sector moet om. Tot slot ingezonden brieven in de dagbladen, waarmee de maatschappelijke reactie op de mkz-crisis tot op zekere hoogte kan worden geduid.

Boer en koe

Waar toe dient de koe? Juist: melk, zoveel mogelijk melk. ‘Melk moeten ze geven! Melk! Badkuipen vol!’ Kunstmatige inseminatie heeft de melkveehouderij veel goeds gebracht. ‘Wie maakt er zich tegenwoordig nog druk om een rechte rug en gelijkmatige hoorns.’ Deze hartenkreet doet de Zwitserse boer Hans Knüchel in de magistrale roman *Blösch* ineenkrimpen. Hans stelt zich tekeer tegen nieuwe technologieën waarmee de productie per koe tot grote hoogten wordt opgestuwd. Hij moet er niets van hebben, verfoeit de draagmoederkoeien in Amerika, waarvan de burgemeester van zijn dorp zo hoog opgeeft. ‘We hebben hier altijd goed geboerd. Bij ons woonde de voorspoed al in de stal toen ze daarginds nog niet eens wisten wat een koe was’ (Sterchi 1991/2001:44).

In het dorpscafé krijgt Hans het aan de stok met boeren die praten over melkmachines en ‘eenheden grootvee’. ‘Hans zette het glas, dat hij net had opgepakt, met een klap op tafel terug, legde zijn pijp in de asbak, en alsof hij wilde bewijzen dat hij geen keuterboertje was, stond hij op, schraapte zijn keel en zei: ‘Ik heb geen eenheden grootvee in mijn stal! Ik heb koeien, stuk voor stuk bekroonde Simmentaler koeien. Ja zeker. Blösch, daarbuiten bij de dorpsfontein, dat is de

beste, Bäbe is de domste, Fleck de jongste, ze zijn me allemaal even lief, en zolang ik handen aan mijn lijf heb om te melken, zo lang komt er bij mij geen melkzuiger op het erf!' (*ibid.*:170).

Nee, bij hem werkt Ambrosio, een Spaanse gastarbeider met twee rechterhanden die melken als de beste. Ambrosio krijgt een band met Hans' koeien, speciaal met Blösch, het boerenleven is zijn lust en zijn leven, al heeft hij af en toe heimwee naar zijn vrouw en kinderen thuis. Uiteindelijk belandt hij in het stedelijk abattoir en ziet de koeien dagelijks aangevoerd worden. Daar komt hij, jaren later, Blösch weer tegen en ontdekt tot zijn ontzetting dat hun levens opmerkelijke overeenkomsten vertonen. 'Nee, hij was niet sentimenteel geworden. Blösch was een koe. Het was vroeger een mooie koe geweest, een meer dan gemiddeld presterende koe met een koebel, zij was beroemd, een heel bijzondere koe, maar toch maar een koe. Dat ze juist hier opdook, was wellicht toeval, maar dat ze in een abattoir aan haar eind zou komen, kon niemand verbazen, ook Ambrosio niet. Maar *caramba!* Dat uitgemergelde lijf, dat zo ten hemel schreiend jammerlijk uit een veewagen het platform op gesleurd was, dat zo klaaglijk in de ochtendnevel had staan loeien, dat lijf was ook Ambrosio's lijf. De wonden van Blösch waren zijn wonden, de verloren glans van het vel was zijn verlies, de diepe voren tussen de ribben, de gaten zo groot als een hoed om de beenderen van het bekken heen, die groeven zich ook in zijn vlees; wat de koe niet meer had, was zich ook hem ontvallen. Het mank lopen, het getrek en getreuzel van Blösch, dat was hij, Ambrosio liep zelf aan een stuk touw' (*ibid.*:369,370).

De band tussen Ambrosio en Blösch was zo intens geworden, dat de knecht zichzelf weerspiegeld ziet in koeienlijf en koeienleven. Ook hij is een gevangene, ook hij is een onderworpen, ook hij moet een onvoorwaardelijke gehoorzaamheid aan de dag leggen, ook hij is uitgemergeld tot op het bot. Dat is een verrassende wending van het boek. Zoals de koe het slachtoffer is van de moderne veehouderij, zo is Ambrosio het slachtoffer geworden van de moderne consumptiemaatschappij. Beiden hunkeren naar vrijheid, naar hun ware bestemming als mens en dier. De auteur, Beat, eindigt zijn boek met een sterke beschrijving van de koe die de doodssteek binnen voelt gaan en ter aarde stort. Nog eenmaal richt zij zich op...

'Maar in de huis van haar zwart glanzende voorhoofd trokken diepe warrige rimpels, ze stootte een zacht geloei uit, haar ogen werden helder en richtten zich op de mannen die voor haar stonden. De koe stond overeind en bloedde, en ze zag eruit alsof ze weet had van de lange geschiedenis van haar ras, alsof ze er weet van had dat ze behoorde tot de moeders die van hun witte vettige vloed beroofd werden, een vloed die hun memmen al duizenden jaren veil hielden, alsof ze er weet van had dat ze al duizenden jaren werden opgevreten! Het was alsof ze er weet van had dat haar soortgenoten hun hoeven altijd weer tot bloedens toe op de rotsachtige akkers moesten stampen, dat er voor haar soortgenoten geen

ontsnappen mogelijk was aan het leren tuig van de ploeg, die de wereld gaande hield. Het was alsof deze koe weet had van haar voorvaderen, alsof ze er weet van had dat ze enkel een plompe afglans kon zijn van het oerrund dat eens met zijn gewelfde horens, lang als een arm, onaantastbaar had geheerst over de open wouden en de sappige grasvlakten van Midden-Europa tot in het hart van het verre China, een rijk waar de zon zelden onderging en dat de arglistige buffel van Azië noch de naar ontevredenheid neigende jak hem had kunnen betwisten. Het was alsof deze kleine koe een helder besef had van de spot en hoon die er sindsdien op haar onderworpen ras waren gestapeld, maar ook alsof ze juist nu achter in haar schedel, bij het begin van de verlengde ruggenmerg en in haar kleine hersenen, een vaag geruis hoorde, een gedempt gekreun, dat haar kop vulde zoals de zee een droge schelp, en dat niets anders kon zijn dan de echo van de hoefslag van haar voorouders die in enorme kuddes als onweerswolken over de steppen denderden, en het was alsof dat geruis heel even en heel duidelijk als deemoed in de ogen van de kleine koe weerspiegeld werd' (*ibid.*:390,391).

Wat geldt voor die twee, is ook toepasbaar op Blösch en boer Hans, en ook op Jansje, Wilma, Tonia en al die andere koeien van de IJsselboeren tijdens de mond-en klauwzeercrisis. De geruimde koe: haar onvrijheid was hun onvrijheid, haar tragiek was hun tragiek, haar sterven werd hun sterven. Op de dagen dat in de driehoek het vee werd afgevoerd, ervoeren veel boerengezinnen een innerlijke leegte. Want '*caramba*'!, IJsselboeren willen niet eruit halen wat erin zit, wensen niet het onderste uit de kan. Moeten de koeien per se op stal? Dan stoppen ze ermee. 'Een koe hoort in de wei te staan, niet op beton en staal, onder een dak. Wij willen geen kasplanten. Voor de IJsselboer speelt het gevoelsargument een belangrijke rol. Het oog wil ook wat en wie gek is met z'n dieren en elke dag zich liefkozend in hun aanwezigheid koestert, doet niets liever dan ze bij hun namen kennen, elk eigenaardigheid van hun karakter in zijn geheugen griffen.

Contact met de media

's Morgens word je wakker, je moet er uit om te melken en om de koeien te voeren. Maar nee, die zijn er niet meer, allemaal dood. Vijf minuten later eet je zelf een paar sneetjes brood met een kop thee. Je gaat naar de lege stal om te spuiten, want de stal moet schoon. Af en toe pak je de trekker om het laatste voer weg te rijden naar de mestbult, in plaats van kuilvoer of maïs te halen voor je dieren. Daarna maar weer spuiten, want de stal moet schoon. Tegen vijf uur 's avonds schrik je op; je wilt de koeien voeren en melken, maar nee, die zijn er niet meer, alleen een lege stal. Je loopt naar buiten en kijkt over het groene weiland, geen koeien meer. (...) Je loopt maar weer terug en gaat maar weer aan het spuiten, want

de stal moet schoon. (...) Je bekijkt de foto's van onze koeien weer eens. Het laatste kalfje Klara 62, een paar uur geboren voordat het doodseskader kwam. Het kalfje in het hokje gedaan, een warme lamp erboven, biest van de moeder gegeven, nog even een foto gemaakt en de gele oorflappen in gedaan. Een paar uur later dood door een injectie. Nu schrik je 's nachts wakker, hoor ik een koe, moet er een kalfje geboren worden, maar nee, dat kan niet meer, want de stal is leeg en je probeert maar weer of je verder kunt slapen. Wat een tijd. Is dit de moderne welvarende maatschappij van Nederland en Europa?' (Ingezonden brief Derk Jan, *Gelders Dagblad*, 21 april 2001)

Tijdens de mkz-crisis verlenen regionale media als krant, radio en televisie een gewillig oor aan getroffen boeren en hobbydierhouders die uiting aan hun gevoelens willen geven. Een indicatie ervan vormen de ingezonden brieven in het *Gelders Dagblad*, editie Veluwe-Noord en het *Deventer Dagblad*, editie regio.¹ Vanaf de uitbraak op 21 maart tot de officiële mkz-vrije status op 25 juni schrijven tien boeren, boerinnen en zes hobbydierhouders bij elkaar 22 brieven. Het zijn ontroerende verslagen over isolement, heimwee, het gemis aan respect voor dieren, gevoelens van verraad over politici die 'nog nooit in een weiland zijn geweest'. Op 31 maart verschijnt een pagina met verhalen en tekeningen van kinderen uit Oene. De getroffenenen trekken bij de regionale media aan de bel om problemen aan de kaak te stellen. Een boer in Emst laat een fotograaf komen wanneer hij in wanhoop 800 liter melk in een riool laat lopen omdat zijn melktank van 3000 liter barstensvol is en hij met de handen in het haar zit, evenals zijn collega's met volle gierkelders in het toezichtsgebied. Johan uit Nijbroek belt het *Deventer Dagblad* en meldt dat ondeskundigen op dat moment bloed aftappen en stukken uit oren knippen. Redacteur Rudi Hofman had hem gezien in een reportage van een landelijke omroep en maakte de afspraak: 'Als er wat is dan moet je maar even bellen.' De uitnodiging een dagboek bij te houden slaat Johan af. Geen tijd. Landelijke media blijven niet achter. Enkele kranten publiceren eveneens ingezonden brieven van getroffen boeren en hobbydierhouders. Waar regionale kranten getroffenenen als Jinke een dagboek laten schrijven, publiceert *Trouw* een serie korte verhalen van boerin Annie in Nijbroek. Haar bedrijf ligt dicht bij besmette bedrijven en wordt onmiddellijk geruimd. *Trouw*-redactrice Marianne Wilschut: 'Op de dag van de uitbraak ging mijn collega naar het gebied en sprak met Annie. De volgende dag bedachten we dat het wel aardig zou zijn haar te vragen voor de krant een dagboek bij te houden. Op 17 april heb ik haar thuis opgezocht, als afsluiting. We maakten ook foto's, maar om problemen te vermijden deden we alsof we ze al rondrijdend elders hadden gemaakt.' *Het Parool* geeft ruimte aan de dagelijkse belevenissen van boerin Derks in Fortmont. Direct na de uitbraak kreeg redacteur Mauritz Schmidt de opdracht een

reportage te maken. ‘Ik ben naar Olst gegaan, omdat daar een vriend van mijn broer woont. Die wees mij door. Derks was bereid iets te vertellen, wilde als boerin de stadsmensen uitleggen wat mkz was. Ik belde haar elke dag en schreef haar verhaal op. Mijn collega’s op de redactie waren razend enthousiast: ‘Kijk eens, we hebben iemand in het afgesloten gebied. We mogen er niet in, en nu hebben we toch maar mooi een boerin die van binnenuit over de mkz schrijft.’

Zelf popelen de journalisten van ongeduld. Al voor de uitbraak is er veel aandacht voor mond- en klauwzeer in Engeland en de angst dat het virus ook het Europese vasteland zal bereiken. De eerste geruchten zorgen meteen voor een toeloop van tientallen verslaggevers naar vermeende uitbraakgebieden. De bevolking zit dan met een dilemma. Enerzijds is er irritatie over rondbanjerende journalisten die het niet zo nauw nemen met afzettingen – er worden zelfs foto’s vanuit de lucht gemaakt waardoor het besmettingsgevaar kan toenemen, menen deskundigen – anderzijds vormen de media hun enige kans om grieven en standpunten naar buiten te brengen en de publieke opinie zo mogelijk te mobiliseren tegen het bestrijdingsbeleid van de overheid. De vuurtjes op viaducten over de A1 en de A50 zijn daar geheel op gericht.

Zo verschijnen reportages in de kranten over een platteland waaruit de boer en zijn vee is verdwenen. ‘Het is stil geworden in het dorp aan de rivier. Veessen, prachtig gelegen aan de IJssel heeft iets spookachtigs gekregen. Een onvermijdelijk gevoel van beklemming. De weilanden rond het dorp zijn vreemd leeg, en overal hangen de vlaggen halfstok.’² ‘Het in de IJsseldelta gelegen Oene heeft zijn welvaart aan de landbouw te danken. De gerestaureerde huizen in de dorpskern en de boerderijen in het buitengebied staan er piekfijn bij. In de cadeauwinkel, naast het landbouwmechanisatiebedrijf, zijn speelgoedtractoren in alle soorten en maten te koop. Het openbare leven in het 1500 tellende dorpje is tot stilstand gekomen vanwege de mond- en klauwzeeruitbraak.’³ ‘Wie te hard rijdt, heeft een goede kans het dorpje voorbij te stuiven. De bebouwde kom voldoet aan het stereotiepe beeld van een plattelandsbuurtschap. Een kerk, een supermarkt, een café-restaurant, een bakker en een slager, verdeeld over een paar straten. Kootwijkerbroek, een brandhaard van de mkz-crisis.’⁴

Televisiebeelden

De mkz-crisis beheerst die eerste weken vrijwel het landelijke nieuws volledig. Op tv verschijnen de eerste beelden van een besneeuwd platteland, van containers vol koeien. Twee boeren in een Olster café zijn woedend: ‘Wat is dit voor een beleid? Vroeger hingen ze gewoon een bordje bij de boerderij: mkz! Nu worden al 18.000 koeien zomaar afgemaakt.’⁵

Een reeks van bezorgde bewindsmannen, voorlieden en wetenschappers voeren die beginperiode de boventoon. LTO-voorman Doornbos: ‘Dit is slecht voor het imago van de veehouderij.’ Oud-landbouwminister Braks: ‘Toen ik gisteren hoorde over ‘ernstige bedenkingen’, liepen de rillingen weer over mijn rug. Het is een verschrikkelijke ziekte, een uitermate gevreesde ziekte. Ik weet nog dat mijn vader elke morgen naar de stal ging en bibberend terugkwam: We hebben het nog niet...’⁶ Premier Kok: ‘De Europese Unie maant Nederland om de dieren te verbranden, en ze niet in te enten. Dat willen wij niet.’⁷ Onderzoeker Stafleu van Universiteit Utrecht, terwijl een supermarkt in beeld verschijnt: ‘Er is sprake van een ‘georganiseerde onwetendheid’: consumenten willen goedkoop voedsel, maar sluiten hun ogen voor wat dat betekent voor onze voedselproductie.’ Van Woerkum van Wageningen Universiteit: ‘Mensen hebben het technisch industrieel complex niet in de gaten.’ Van Ruitenbeek van platform Biologica: ‘Gangbaar vlees is veel te goedkoop.’⁸

Vier dagen na de uitbraak vindt bij actualiteitenrubriek *Netwerk* een studiodebat plaats over de toekomst van de Nederlandse landbouw. Honderden reacties over dit onderwerp waren na een oproep van de redactie binnengekomen. De uitzending opent met een korte reportage over Olst: een boer wil actie voor de boeren; een pastoor op een landweggetje hekelt de dominantie van het geld in de veehouderij. In een plaatselijk café lopen de gemoederen op: God straft onmiddellijk! Onzin, reageert een vrouw. ‘We moeten het samen dragen, dat is onze opdracht.’ Vervolgens schetst Braks in de studio de hedendaagse landbouwsector. Ons land telt 13 miljoen varkens, 4 miljoen koeien, 100 miljoen kippen. De export bedraagt 80 à 90 miljard gulden, de import van veevoer kost 50 miljard, dus per saldo is er 30 à 40 miljard winst. Dat is een kwart van de totale Nederlandse export. Het debat gaat daarna over gesleep met dieren, eisen rond voedselveiligheid, de rol van supermarkten en het koopgedrag van consumenten. ‘We moeten op een karbonade zetten: De boeren hebben zich hier rot voor gewerkt, dit varken is gestorven na drie ellendige jaren, eet u smakelijk.’⁹

In de loop van die eerste week verschuift het perspectief steeds meer richting getroffen boeren en wordt in vrijwel elke tv-uitzending vooral de persoonlijke, menselijke kant van de crisis belicht: de tranen, de onmacht, de liefde voor dieren, de woede over foutieve of tegenstrijdige berichten. Beelden van lege stallen, lege weilanden, zwarte vlaggen, mannen in witte pakken, ruimingen, opnieuw tranen, praatgroepen – in bijna elke uitzending klinkt verbazing van de verslaggever door over de emotionele band van de boer met zijn vee. De televisie als onderdeel van de hulpverlening door het kleine leed uit te vergroten en troost te bieden.¹⁰ Wanneer publiekelijk tranen worden geplengd, reageren de media daar direct op en zoemen in op boerentranen (Beunders 2002:14).

Een Nijbroeker boer uit zijn verdriet, wil erbij zijn als zijn 500 varkens worden afgemaakt. Een ander is woedend omdat zijn schapen ‘gewoon worden lek geprikt’. Een terugblik op Zuid-Afrika, september 2000: pas na harde maatregelen (drie km-zones, inzet leger, zwaar ontsmetten) is daar de mkz-epidemie tot staan gebracht. Ook daar emoties bij boeren: ‘Het eerste dier dat hier weer komt, noem ik ‘hoop’, het tweede ‘geloof’, en het derde ‘vastbeslotenheid’.’ Want: ‘Het zijn niet zomaar dieren, ik ken ze bij naam, het zijn bijna mijn kinderen.’¹¹ De kampioensfokker van Friesland, Van der Ploeg, verklaart dat mocht zijn bedrijf ook geruimd worden, hij hoogstpersoonlijk voor zijn topkoeien gaat liggen.¹² Dit is een drama, zegt Eper dierenarts Plaizier. ‘De problemen worden onderschat.’ Een boerin legt als laatste groet een paar bloemen op de vrachtwagen die de laatste koeien heeft opgehaald. Het dieptepunt was een boer die vijf minuten als een kind in de mest van zijn koeien heeft gehuild.¹³ De verslagenheid onder de boeren is enorm. Dan doet het goed als burgers in het gebied meelevend, bloemen uitdelen en figuurlijk een arm om de schouder slaan.¹⁴

Drama van binnenuit

Televisieprogramma’s maken gretig gebruik van beelden die boeren en burgers uit het gebied zelf aanleveren. Adri uit Oene seint *Netwerk* in en geeft zijn videobeelden af. De camera dwaalt over de robuuste koeienkoppen, buiten klettert de regen neer, dan gaan de dieren een voor een naar buiten, krijgen een spuit, kuchen, zakken door de poten, rollen opzij. De stal. Leeg. De boerin, zijn overbuurvrouw: ‘Wij hebben onze dieren tot het laatste moment met onze warmte omringd. Dat gaf toch een goed gevoel.’ Een veehouder uit Welsum levert een homevideo af bij het *NOS Journaal* met beelden van zijn kalveren die vredig in het stro liggen. Met verstikte stem: ‘Wij zijn ten dode opgeschreven, we bloeden langzaam dood. Het had voorkomen kunnen worden... we hebben veel lammeren dit jaar... hadden we maar niks gehad... wie redt dit kalf? Heel Nederland kan dit doen...Protesteer!’

De redactie van *2Vandaag* snort in allerijl een melkveehouder op die een verslaggever een week lang kan herbergen voor dagelijkse reportages uit het gebied. ‘We wilden het drama van binnenuit laten zien’, blikt Arie Rijnveld in het actualiteitencentrum in Hilversum terug. ‘Toen mkz in Engeland uitbrak, hebben we nagedacht hoe we het nieuws in een andere vorm van televisiemaken konden gieten, mocht het hier in Nederland uitbreken. Je kunt met een cameraman afreizen, een interview houden en weer teruggaan, maar dat doet iedereen. Wij wilden daarom met een kleine camera zelf filmen en daar blijven. Dat is minder storend. Door er te blijven, zouden we meer contact met de mensen kunnen krijgen, was ons idee.’

Zijn collega Ton van den Ham regelt binnen een dag de afspraak. ‘Ik zocht een spraakzame boer, iemand die sterk tot de verbeelding spreekt, die bewust met boeren bezig is, dus een sterke band met zijn vee heeft. Omdat ik denk dat biologische boeren een sterkere band met hun vee hebben dan andere boeren, kwam ik via via bij Piet in Welsum uit.’ Ton laat zich sterk leiden door het beeld wat hij van boeren heeft. ‘De keuze was mijn persoonlijke voorkeur. Volgens mij tonen biologische boeren meer compassie met hun dieren, hoewel ik niet wil zeggen dat andere boeren geen band met hun vee hebben. Ik heb wel eens gedacht aan krokodillentranen wanneer gewone boeren met hun emoties op tv verschijnen. Ik sta sceptisch tegenover de reguliere veehouderij. Ik eet alleen scharrelvlees maar ben daarin niet zo dogmatisch.’

Zo werd het Piet in Welsum. Maar de veehouder wil eerst niet, heeft liever geen vreemde erbij. Discussie met vrouw en zoon. Het gezin staat onder hoogspanning, er is veel onzekerheid. Maar als Ton een tweede keer belt, is er inmiddels overeenstemming en staan zij niet langer afwijzend tegenover het plan. ‘Kom maar, onder voorwaarde dat ik zaterdag al met een verhaal kan komen.’ Intern overleg: akkoord.

Arie verblijft ruim een week bij het gezin van Piet, trekt een overall aan, helpt in de stallen, discussieert mee. Aanvankelijk is er spanning: wat als de AID jou in de gaten krijgt? De redactie in Hilversum belt met LNV en krijgt te horen: laat hem maar zitten. Dagelijks schiet Arie vier filmpjes van 40 minuten vol van wat hij om zich heen ziet en brengt ze met Bep in de auto naar de A50, waar een collega hem staat op te wachten. Daarna volgt telefonisch overleg over de montage, welke beelden beslist in de uitzending moeten en welke niet. ‘En dan zat ik met de familie ’s avonds op de bank koffie te drinken en te kijken naar de uitzending, naar mijn verhaal, naar wat ik er van gemaakt had.’

De uitzendingen maken bij het publiek veel los. Honderden kaartjes uit het hele land ploffen op de deurmat van Piet en Bep. Mensen bellen aan, willen honderd gulden afgeven. De korte reportages hebben als motto ‘het verdriet van de boer’, vindt Arie. Zijn verblijf heeft hem niet onberoerd gelaten. ‘Ik heb ook wel eens met tranen in de ogen aan tafel gezeten. Ik werd steeds meer als vertrouweling en als vriend gezien. Na verloop van tijd pas je vanzelf een beetje zelfcensuur toe, niet altijd hoeft je tranen te laten zien. Je wordt medebetrokkene, krijgt bepaalde gevoelens van boosheid, van onrecht, wordt zelfs een beetje actievoerder. Toen mensen op hun erf hout gingen verbranden uit protest tegen de ruiming, weigerde Piet omdat het niet paste bij zijn principes als biologische boer. Ik zei: Dat moeten we gewoon doen, met autobanden en al.’

Piet en Bep zien Arie als middel om hun verhaal naar buiten te brengen. Bep: ‘Ons doel met de uitzendingen was: laat Nederland maar zien wat er allemaal gebeurt met de mensen. Dat mag niet onder de dekmantel blijven. Maar we probeerden ook

een discussie te stimuleren over de toekomst van de landbouw in Nederland.’ Piet wil zijn verhaal over de biologische veehouderij kwijt, zijn frustratie over de ontwikkelingen van de afgelopen tien jaar. Dat hij de dupe is geworden van gesleep met vee dat nauwelijks meer valt te traceren. Arie: ‘Mijn aanwezigheid was ook in zijn belang. Terwijl het mijn belang was een menselijk verhaal te maken over mkz in het dagelijks leven en onder welke spanning mensen moeten leven.’

Zijn beeld van niet-biologische boeren bleef onveranderd. ‘We hebben mkz zelf over ons afgeroepen. Schandalig dat boeren alleen maar dachten aan quota, aan geld verdienen. Ik zag huilende boeren en dacht: Dat is wel allemaal leuk en aardig, maar je had het kunnen weten. Hoewel, het werd hen ook opgelegd om meer te produceren.’

Het duurt meer dan twee weken voor er structureel meer aandacht komt voor de oorzaken van het non-vaccinatiebeleid.¹⁵ *Netwerk* laat zevenhonderd Nederlanders door Intromart interviewen over de mkz. ‘Is de mkz een nationale ramp?’, luidde de eerste vraag. Ja, antwoordt 70 procent van de geënquêteerde boeren; ja zegt ook 48,5 procent van de burgers. ‘Is mkz een schande voor de intensieve veehouderij?’ Ja, aldus 17,2 procent van de boeren en 72 procent van de burgers. ‘Moet het roer om, richting een andere, minder intensieve landbouw?’ Ja, zegt respectievelijk 45,2 en 84 procent.¹⁶

Landelijke dagbladen

De grootste landelijke dagbladen richten zich na de uitbraak op de wijze waarop mkz Nederland kon binnenkomen. Hoe verliep het traject? Was het niet te voorkomen? Een enkele krant stelt ook de (politieke) context de orde: waarom is tien jaar geleden tot een non-vaccinatiebeleid besloten? Vervolgens een terugblik op vorige uitbraken en de mogelijkheden het virus het hoofd te bieden.

Van meet af aan staat de harde bestrijding van mond- en klauwzeer voorop. De nieuwskoppen van die eerste dagen spreken in dit tussendiscours voor zich: Mkv-virus sluipt naderbij (*De Telegraaf*), er is een Dreigende rampspoed, ja zelfs een oorlogssituatie (zo citeert *NRC Handelsblad* minister Brinkhorst), en op donderdag 22 maart gaat het Rampscenario landbouw in werking (*Trouw*) want Mkv is niet te stuiten (*De Telegraaf*); daarom: Nederland zit op slot (*de Volkskrant*), met als gevolg: Mkv verlamt het hele land (*Algemeen Dagblad*), kortom: het is Oorlog op alle fronten (*Parool*).

Het achterliggende concept achter deze koppen luidt: wij zijn in oorlog en deze situatie rechtvaardigt een keiharde aanpak van het gevreesde mkz-virus. Daarmee vormt dit concept tevens een metafoor voor de crisis. Nederland is als het ware tot de tanden toe bewapend. Er is een ‘spoor van vernieling’ door Nederland getrokken, daarom moeten nu alle middelen aangewend om de nakende ramp het

hoofd te bieden Voor de economie: er dreigt een miljardenstrop voor de vleesindustrie; voor de gemoedsrust: wij willen hier geen openbare brandstapels zoals in Engeland; voor de volksgezondheid: ook mensen kunnen vatbaar zijn voor mkz – wat later overigens stellig wordt ontkend. Concreet betekent dit dat besmet vee moet worden gedood, met daaromheen cirkels van een of twee kilometer om verdere verspreiding van het virus te voorkomen. Er is geen pardon.

Direct na de uitbraak trekken verslaggevers naar het platteland om de gevolgen van de ruiming bij de boeren vast te leggen. Olst lijkt rustig, maar de oorlog is begonnen, kopt *de Volkskrant* op 22 maart. In de driehoek Zwolle-Deventer-Apeldoorn wordt het doodstil (*Algemeen Dagblad*), een Grauwsluier hangt over dorp Oene (*Trouw*), Veessen is een spookdorp geworden (*de Volkskrant*), in Welsum stellen de mensen veel vragen over huisarrest (*NRC Handelsblad*). In grote delen van Nederland lijkt het of Boeren leven op een andere planeet (*De Telegraaf*). En de bevolking in Kootwijkerbroek? Die verschanst zich in stilte (*Het Parool*).

Die oorlog kent twee kanten. In nieuwsberichten staat de gezamenlijke strijd tegen een ongrijpbare virus centraal. In reportages op locatie gaat het vooral om een strijd tussen beleid en uitvoering. Dierenartsen weigeren langer als ‘vuilnismannen’ te werken. RVV’ers blijken slordig en chaotisch te werken, en schieten tot overmaat van ramp op vrijdag 23 maart op ‘knullige wijze’ in een natuurgebied bij de IJssel 46 Schotse Hooglanders neer.

Het is tegelijkertijd een strijd tussen politiek en boeren, tussen de zakelijke ruiming van en de emotionele binding met het vee. Boeren vrezen de ondergang en komen uit wanhoop in opstand: Op de Veluwe de hakken in het zand (*Trouw*). Menig malse uitspraak wordt tot kop verheven: Politici zijn een virus en moeten dood (*NRC Handelsblad*), Als Brinkhorst hier komt, snijd ik hém zijn oren af (*Algemeen Dagblad*). Daarnaast zijn er godsdienstige overwegingen om in verzet te komen: Koeien zijn ook schepselen van God (*NRC Handelsblad*).

De media zitten die maanden in een spagaat. Enerzijds laten zij formele woordvoerders van politiek en wetenschap veelvuldig aan het woord; zij opereren als veldheren in oorlogstijd. Anderzijds wordt het verdriet als gevolg van de ruiming sterk uitvergroot, omdat boeren deze als onterecht ervaren. Welke positie wordt ingenomen? Tussen de regels klinkt een impliciete boodschap door: We hebben mededogen met lijdzaam verzet, maar fysiek geweld en tegenstand komt de strijd tegen de mkz niet ten goede.

Analyse van de nieuwsteksten kan dat verduidelijken. Neem het mkz-virus. De formele woordvoerders benadrukken keer op keer dat dit virus zeer besmettelijk is, verraderlijker dan verwacht, een *querrilla*-virus, een tikkende tijdbom, een veenbrand dat razendsnel om zich heen grijpt. We moeten daarom in deze oorlogszone tot de tanden toe bewapend zijn. En boeren moeten niet naar de

rechter stappen, want dan kunnen ze de epidemie zelfs verlengen. Massale verbranding zoals in Engeland moet Nederland zien te voorkomen. De harde, zakelijke aanpak komt sterk naar voren in het veelvuldig gebruik van het eufemisme ‘ruimen’.

Vervolgens de reportages. Camera’s, bandrecordertjes en opschrijfboekjes staan paraat om het boerenleed te registreren: na dioxine, varkenspest, bse, mestoverschot, nu de mkz. Opnieuw een bevolkingsgroep in de hoek waar klappen vallen. Opeens gaat het niet enkel meer over ruimen maar over doden, afmaken, executeren, uitmoorden, vernietigen. Opvallend vaak worden deze begrippen in één adem gebruikt bij de melding dat het om (kern)gezond vee gaat, waardoor de suggestie ontstaat dat verdriet en (innerlijk) verzet begrijpelijk is en zelfs te billijken valt.

Randstedelijke verbeelding

Het is goed om deze analyse verder uit te diepen. Allereerst: hoe wordt het platteland door deze – voornamelijk randstedelijke – media afgeschilderd? Het is er stil, er zijn mooie luchten en groene weiden, met hier en daar een kleine boerderij (p).¹ Het is een lieflijk gebied (a), de boerderijen in het buitengebied staan er piekfijn bij (t). De eerste dagen na de uitbraak betreden de verslaggevers een onschuldig ogend winter-wonderland aan de oevers van de IJssel (t). Rond half zeven ’s ochtends rijst er een ademstokkende zon uit de IJssel; vijf pasgeboren kalfjes sabbelen op elkaars onderlip, alsof ze zoenen (n).

Maar achter die arcadische façade waart een sidderende angst over het platteland rond (d). Er heerst een spookachtige beklemming (v), een grauwsluiert (t), een grimmige (adv), vijandige (t), naargeestige sfeer (v); het is er angstaanjagend (p), er tikt een tijdbom (apt), de mensen houden hun adem in (t). De driehoek Deventer-Apeldoorn-Zwolle is een spergebied (a), een Bermudadriehoek geworden (d), een voorportaal van de dood (v); de boeren noemen het een concentratiekamp (n) waar het voelt of een entploeg razzia’s uitvoert (v). Door de dodenlijsten lijken de ruimingen wel etnische zuiveringen onder boeren (a). De roodwitte linten begrenzen de leefruimte voor de getroffen boeren: ze zijn kopschuw (a), houden zich angstvallig schuil (t), afgesloten van de buitenwereld (n), een van hen wordt in het dorp een moderne Robinson Crusoe genoemd (n). Maar allemaal leven ze als gevangenen, als kluizenaars (nt) in een isolement (ad), verschanst in een vesting

¹ (n) = *NRC Handelsblad*; (v) = *de Volkskrant*; (a) = *Algemeen Dagblad*; (d) = *De Telegraaf*; (t) = *Trouw*; (p) = *Het Parool*

zoals een Middeleeuwse stad zich afsloot voor de pest (v). Er hangt een zwaard van Damocles boven hun hoofden (ap). De vlaggen hangen massaal halfstok (anpv).

De tweede component betreft het dorpse karakter, dat sterk leunt op traditionele beschrijvingen. Een jongetje dat iets vertelt over mooie geitjes, heeft klompjes aan (n). Tijdens een demonstratie loopt een boerendochter met blozende wangen mee (n). In Olst sjokt een boer op klompen naar de afzetting (d). Oene is een rustieke boerengemeenschap (n). Net als in *'Het dorp'* van Wim Sonneveld, klit ook hier de dorpsjeugd bij elkaar (d). Het is er stil, doodstil (adnptv). Het is er uitgestorven (d). In Oene valt het vogelgekwetter in de kale lindebomen op (t). Alleen een verslaggever van *Het Parool* schrijft dat hij bij zijn bezoek niet kan opmaken of dit nu gewoon of ongewoon is: 'Voor buitenstaanders – die uit de Randstad in elk geval – laat het leven zich hier niet gemakkelijk doorgronden.' Overigens vermeldt hij in dezelfde reportage dat de Veluwe de enige plek is waar autochtonen nog hoofddoekjes dragen.

De derde component: het gemeenschapsleven. De nadruk ligt op het 'wij-gevoel' van plattelanders. Een nijver volkje, zegt een streekkenner (a); de erven liggen er proper bij (n). Leven doe je met elkaar en juist daarom is het er heerlijk (d), vertelt een boerin. Er is gemeenschapszin en saamhorigheid (a), het dorp leeft zichtbaar mee (a). Een naburig dorp luidt de klokken uit solidariteit met de boeren (n). Mensen steunen elkaar door veel te praten (t). De nauwe band met de burens en familie houdt getroffen boerengezinnen op de been (a). Een burgemeester is onder de indruk van deze 'kracht van het platteland'(t). Ook telefoontjes van buiten doen goed: ze zijn als een warme golf van sympathie voor de boeren (t). Veessen is een hechte gemeenschap, maar nu heerst er een en al triestheid (v). Het openbare leven in Oene is tot stilstand gekomen (t), het dorp oogt totaal ontwricht (a). Weg is de zo geroemde gemoedelijkheid (a). Het zijn stille drama's (t), echte plattelandsdrama's (d).

Het religieuze karakter van het platteland vormt het vierde bestanddeel. Het IJsseldal was altijd het dal van God, bewoond door harde en eerlijke mensen, én trouwe kerkgangers (a). Maar nu zitten ze in een ernstige geloofscrisis (a), want koeien zijn ook schepselen van God (n). Ruimen betekent schade aan Gods schepping (v). Toch maken de mensen een berustende indruk (n). Ze hebben steun van de dominee, de Bijbel, bidden veel (ntv), lezen elkaar het bijbelboek Job voor (t). Oene is een klassiek christelijk dorp (n). Daar ziet de dominee de mkz-crisis niet als een straf, maar als een teken (n). Maar een predikant uit Heerde noemt de mkz-crisis een apocalyptische vloek (nv). Zijn collega uit Veessen maakt melding van een grote bedrukking (v). Het *Algemeen Dagblad* past zich qua taalgebruik aan

en rept van ‘de dag des oordeels’ ofwel: ‘het IJsseldal is getroffen door een plaag van bijbels formaat’.

De vijfde component vormt zich rond het verdriet van boeren die zo van hun dieren zeggen te houden en er plezier aan beleven. Het is prachtig vee, het levenswerk van de boer (nv). Hij heeft een band met ze (t), kent hun karakters (v), is erg aan ze gehecht (ad). De boer wordt een beetje een deel van zijn kudde (t); het zijn z’n lievelingen, zijn kinderen (p), ja, vormen een deel van het gezin (n). De boerderij is zijn leven, waar hij zo van kan genieten (v); door z’n aderen stroomt boerenbloed (d). Tachtig pasgeboren lammetjes, rapporteert een boerin uit Fortmond op verzoek van *Het Parool*, allemaal weg. ‘En ze kunnen toch al zo slachtofferig kijken met die oogjes.’ Een verslaggeefster van *De Telegraaf* kijkt als verliefd in ‘slome, fluweelbruine koeienogen’.

Een aparte vermelding verdient de persfotografie. Aanvankelijk drukken de bladen dramatische foto’s af van dieren in verdrukking: een koe (v) of een varken met verschijnselen van mkz (n), dode varkens in bomen (npv). Sfeerplaten van een grijper op een besneeuwde dijk (nv), protestvuren (n), houten kruisen (an). Wanneer boeren voor de lens worden gehaald, laten zij soms hun tranen de vrije loop (dnt), maar verschijnen steevast met pet, trui of overall, en vooral op klompen (adnptv), en het liefst met verweerde hoofd (andtv). De media maken vooral gebruik van stereotiepe beelden.

Tot slot de hevige emoties als zevende onderdeel. In een reeks sleutelwoorden proberen de kranten die emoties te vangen. De boeren hebben schrik in de ogen, leven onder hoogspanning, zijn verontwaardigd, gefrustreerd, strijdlustig, ellendig, aangeslagen, angstig, machteloos, boos, woedend, razend, verbijsterd, opstandig, wanhopig, radeloos, in paniek, slaan met de vuist op tafel, gaan door het lint. Er heerst een totale verslagenheid, velen zijn op van de zenuwen, zijn gedeprimeerd, doodsbang, cynisch, voelen zich verraden, zijn murw geslagen, kunnen niet meer nadenken van de stress, leven wekenlang op medicijnen. Het is zenuwslpend, hartbrekend, een nachtmerrie, vol ondraaglijke spanning door de volstreekte onzekerheid. Sommigen krijgen de dreun van hun leven, zitten in zak en as, zijn stuk, kapot, mompelen, kreunen, stamelen, schokschouderen, huilen, janken, roepen, schreeuwen het uit of kijken als versteend voor zich uit, zijn ten einde raad, draaien door, raken helemaal van de wereld, storten geestelijk in, gaan er psychisch aan onderdoor, worden stapelgek. Zelfs kinderen krijgen een gigantische tik. In *Trouw* schrijft Annie in haar dagboek: ‘In deze regio wordt geschiedenis geschreven: het einde van de land- en tuinbouw.’

Boer als slachtoffer

De landelijke dagbladen grijpen het vaakst terug op de woorden ‘ramp’ en ‘emoties’ wanneer zij de gevolgen van ruimingen beschrijven. De mkz-crisis is met andere woorden een kolossale tragedie die zich over een deel van het Nederlandse platteland uitrolt, over het boerenland heen walst. Zo doemt naast ‘oorlog’ een tweede concept op, als keerzijde van dezelfde medaille: ‘slachtoffer’. Zowel dieren als boeren worden in een slachtofferrol gemanoeuvreerd, een rol die de media prima blijkt te liggen, zo pal na grote menselijke drama’s als de vuurwerkcramp in een oude volksbuurt in Enschede (13 mei 2000) en de nieuwjaarsramp in een café in Volendam (1 januari 2001).

De emotionele boer als slachtoffer doet het goed. Verzet is o zo begrijpelijk. In Terwolde zwaait een flink uit de kluiten gewassen boer uitdagend met de greep (a). In Oene mag een melkveehouder al ruimschoots de pensioengerechtigde leeftijd hebben bereikt, in zijn hand laat hij zijn zakmes vervaarlijk flikkeren (a). Maar dan, dan komt een anders zo vredig dorp als Kootwijkerbroek daadwerkelijk in opstand. Boeren vechten er voor hun have (a). Zo verandert het strengchristelijke dorp op de Veluwe in een pandemonium (p). Er is sprake van een geweldsuitbarsting (d), anarchie (p), massahysterie (v), een opstandige meute (a), een ziedende menigte (p), een volksopstand (v), zodat de RVV’ers doodsbenauwd worden (a) en moeten vluchten voor hun leven (p). Terwijl die nota bene ‘gewoon hun werk’ komen doen (dptv). Die RVV’ers zijn robuuste mannen (d) die door de gijzeling zwaar worden beschadigd (v). En ook dierenartsen die meehelpten met de ruimingen, ook zij zitten in gewetensnood, ook zij hebben een band met dieren en met de boeren waar ze al jarenlang over de vloer komen (v).

Kortom: zo vinden de landelijke media nieuwe slachtoffers bij deze ramp waarover zij dan weer berichten.

De regionale verslaggevers van het *Gelders Dagblad* en het *Deventer Dagblad* hebben een natuurlijke voorsprong op hun randstedelijke collega’s. Zij kennen de streek, de mensen, de gewoonten, de boerenbedrijven van dichtbij. Hun reportages zijn terughoudender in de sfeerbeschrijving, wellicht omdat dat bij de lezer als bekend mag worden verondersteld. Waar het wel gebeurt zijn vergelijkbare begrippen en metaforen gehanteerd als in reportages in landelijke kranten. Zo hangt boven de Veluwse veestapel eveneens ‘het zwaard van Damocles’, en ‘Oene leeft op een tijdbom.’ In Nijbroek is het ‘angstaanjagend stil’. De verslaggevers reppen van schichtige schimmen, een beklemmende stilte, een sinistere sfeer, een wurgende greep, een spanning die te snijden is. Ook in Kootwijkerbroek heerst doodse stilte. De boeren hebben zich daar verschanst.

Relatief veel aandacht krijgt het gemeenschapsleven. ‘De angst regeert. Angst voor een moordend veevirus verlamt het sociale dorpsleven.’ Een boerin loopt verstikt van verdriet rond. De beheerder van dorps huis De Arend in Nijbroek is verslagen: ‘Dit verandert het dorp voor altijd.’ Mensen in Welsum lopen door ingehouden emoties met een steen in de maag. Er heerst doffe berusting. Niettemin is er veel saamhorigheid, de sfeer is ‘bijna prettig’ te noemen. Mensen komen veel bij elkaar over de vloer en dat is een teken van een goede samenleving, zo tekent de krant op uit de mond van de Eper burgemeester Eland.

Dit gemeenschapselement wordt gekoppeld aan boerenverdriet. De mensen voelen zich ‘gegijzeld’ door een virus. Het ‘aangeslagen gevoel houdt de beproefde gemeenschap onderhuids’. Er is sprake van een ‘kille vernietiging op de Noordoost-Veluwe’. De sfeer is gelaten. Boerderijen hebben overdag de luiken dicht; mensen kunnen hun woede niet uiten, ze ‘dompelen zich in rouw’. Hele gezinnen worden ‘kapotgemaakt’. Er is een ‘ontzaglijk verdriet’. ‘De mensen hebben elke zin verloren.’ Een veehouder ‘stiefelt om de haverklap naar zijn stal’. Vroeger lieten we de mkz gewoon uitzieken, vertelt hij, ‘terwijl hij met smakkende lippen van zijn Beerenburger nipt’. Boeren gaan er ‘geestelijk finaal aan kapot’. Veehouder Edwin was bijna getrouwd met zijn beesten: 73 melkkoeien en 34 stuks jongvee. De ruiming was een boze droom: toen zijn eerste koe werd neergeschoten, was het of zijn keel werd dichtgeknepen.

Het verzet van de boeren is positiever – beter: begripvoller – getoonzet dan in landelijke bladen. ‘Het zijn de stadsen die de media maken en die stadsen begrijpen het niet’, zegt een dorpsgenoot in de extra mkz-bijlage van beide regionale kranten op donderdag 22 maart. Innerlijk koken de boeren van woede. De roep om harde acties tegen het massaal ruimen wordt steeds luider. Een boer vertelt hoe sinds 1948 geen koe meer op zijn erf is aangevoerd; al het MRIJ-vee is zelf gefokt. Hij heeft een nieuwe hooivork in de aanslag en komt daarmee op de foto: ‘Als één van die gasten straks één koe een schop durft te geven, steek ik hem eraan.’

Zevenhonderd RVV’ers werken onder dreiging, krijgen te maken met rauwe emoties. Het is een ‘grimmig karwei’. Een boerin kan de ruiming niet langer aanzien, vlucht naar binnen, zet de radio keihard aan. Een lege veldschuur wordt na de ruiming afgebroken en met hulp van familie vervangen door een nieuwe: ‘De woede is nu uit de kop.’ De bladen nemen een interview met de bekende Veluwe sportman Dries van Wijhe uit Oosterwolde op. Bij hem zijn 11 hobbygeitjes geruimd. ‘Hij heeft rode, vermoeide ogen, zijn hoofd zit vol wilde gedachten, wil met een mes om zich heen steken. Zijn gevoel is leeg, dood.’ Daarom springt hij maar weer op de racefiets, de wildheid eruit trappen.

In Kootwijkerbroek heeft de dood al zijn intrede gedaan. Ook nu vallen religieus getinte woorden op die in verhalen over Oene vrijwel afwezig waren. ‘De spanning raast door het lichaam, maar de ‘dag des oordeels’ is nog niet bekend.’ Wanneer

daar verzet losbarst, wordt het dorp ‘een dorp in oorlog’, maar wel met een ludiek randje: ‘De veldslag in Kootwijkerbroek lijkt op een volksfeest’.

Commentaren

De kloof tussen beleid en praktijk, tussen het beleidsdiscours van LNV, RVV en andere (overheids)instanties, en het lekendiscours van melkveehouders en hobbydierhouders, keert terug in hoofdredactionele commentaren. Samengevat: binnen het afgesproken non-vaccinatiebeleid zijn de maatregelen van Brinkhorst de enige juiste. Massaal ruimen in de risicogebieden hoort daar dus ook bij. Tegelijk stuit het iedereen tegen de borst dat op deze manier gezonde dieren worden doorgedraaid terwijl in Lelystad genoeg entstof op de planken ligt. Zo gaan we niet (meer) met dieren om. Weerstand hiertegen is terecht. Dus moet er iets veranderen. Maar wat?

Dit laatste punt leidt tot verschillende inzichten, en daarmee tot uiteenlopende beoordelingen van de Nederlandse aanpak.

De Telegraaf noemt het begrijpelijk dat de aversie tegen het afmaken van zoveel dieren groot is. Maar als nu niet drastisch wordt ingegrepen, ‘stevent de landbouw af op een economische ramp’.¹⁷ De strenge maatregelen van de minister zijn dan ook volgens deze krant terecht. ‘De belangen zijn zo groot, dat van iedereen (overheid, boeren, transporteurs en industrie) een maximale inzet mag worden verwacht om escalatie van de mkz-crisis te voorkomen.’¹⁸ Na de mkz-crisis moet Nederland binnen Europa blijven streven naar nieuwe afspraken over vaccinatie: ‘Het is tijd dat verbod ter discussie te stellen’.¹⁹

Het *Algemeen Dagblad* is juist tegen het opofferen van dieren om economische belangen veilig te stellen. Toch krijgt Brinkhorst aanvankelijk alle steun, omdat deze verklaarde in Nederland geen brandstapels toe te staan en dus leek aan te koersen op een forse botsing met de Europese Unie.²⁰ Eigenlijk zou heel Europa moeten overgaan tot vaccinatie.²¹ Maar de noodvaccinaties in Nederland leidden uiteindelijk toch tot ruiming, reden voor deze krant om later afstand te nemen van het gevoerde bestrijdingsbeleid. ‘Er is aanleiding te veronderstellen dat de aanpak van de mkz-crisis, waarbij ruim 200.000 dieren zijn vernietigd, minder adequaat was’ dan Brinkhorst wil doen voorkomen. Dit beleid bleek een dictaat te zijn ‘dat geen enkele ruimte liet voor een andere benadering’.²² Ook in de landbouwsector zelf moet het roer om. ‘De weg van de omschakeling zal moeilijk zijn, maar is onontkoombaar.’²³

Met de massavernietiging van gezond vee is de grens van de beschaving overschreden, aldus *Trouw*. Wie de televisiebeelden uit Engeland ziet, zal snel overtuigd zijn. ‘Minister Brinkhorst is al zover. Nu Europa nog.’²⁴ Helaas, ook in Nederland sterft het platteland, mede omdat het dier niet meer met respect wordt

behandeld. Het platteland is een efficiënt productiebedrijf geworden'.²⁵ Was een ander mkz-aanpak mogelijk geweest? Brinkhorst zegt dat Nederland tien jaar geleden van harte instemde met het non-vaccinatiebeleid. Maar dat geeft hem nog niet het recht 'partijen die hierover nu twijfels hebben, ernstige verwijten te maken'. Hij wilde zelf ook een alternatief beleid, maar met het ruimen van dieren raakt dat alternatief steeds verder uit beeld, wordt de prijs hoger en neemt de schaamte daarover toe. 'Het gevolg is ook dat Brinkhorst steeds verder in deze knoop verstrikt raakt.' Het past niet hoog van de toren te blazen, want daarmee wekt Brinkhorst 'alleen maar de indruk zijn eigen onmacht te overschreeuwen'.²⁶

NRC Handelsblad neemt het op voor Brinkhorst. Immers, schrijft de krant naar aanleiding van de uitbraak in Engeland: 'Nu het mis gaat, houdt de sector als te doen gebruikelijk de hand op, van de prins geen kwaad wetend'.²⁷ Als hier eveneens mkz wordt ontdekt, moet de minister wel hard ingrijpen, want Nederland heeft nauwelijks mogelijkheden een eigen koers te varen. 'Doelmatige bestrijding van de ziekte vereist consequente ruiming van getroffen bedrijven'.²⁸ Daarbij mogen boeren Brinkhorst niet in de weg lopen. 'Na wekenlang getraakteerd te zijn geweest op gevoelige verhalen over landvolk dat betraand afscheid neemt van zijn vee en op verguizing van de beleidsmakers die de massale vernietiging verordonneerden, komt dit verzet voor de buitenstaanders als een verrassing.' Pas na de crisis moet de balans opgemaakt. 'Het mensen- en dierenwelzijn kan niet meer, zoals in het verleden, aan de sector en de aanpalende beleidsstructuren, worden overgelaten'.²⁹ Want die landbouw wil niet echt veranderen. 'De afstand Kootwijkerbroek-Brussel bedraagt in deze crisis lichtjaren. Maar onder normale omstandigheden ligt Brussel dichterbij huis en weten de boeren heel goed waar ze hun welvaart aan te danken hebben'.³⁰

De maatregelen van Brinkhorst in het begin zijn juist, meent *Het Parool*. Maar valt het wel uit te leggen waarom duizenden koeien en ander vee waarmee niets mis is, moeten worden afgemaakt? Inmiddels is er twijfel gerezen over het non-vaccinatiebeleid, ook in het buitenland. Niettemin zou 'een eigengereid optreden van Nederland grote gevolgen kunnen hebben voor de im- en export van vee en vlees'. Niet té eigengereid optreden dus.³¹

Nederland mag voor vaccinatie zijn, tegen politieke druk is in Europa geen eer te behalen, constateert *de Volkskrant*. 'Het gevolg is dat nu in half Europa vee wordt geslacht om uitbreiding van de ziekte tegen te gaan'.³² Als Nederland dan toch mag vaccineren, 'biedt dat geen garantie tegen toekomstige uitbraken van het virus'.³³ Moet het vee daarna blijven leven? Een 'duivels dilemma'. Wel inenten en niet afmaken betekent dat Nederland straks met een overschot aan vee blijft zitten. 'Dat betekent het failliet van de veehouderij'.³⁴ Niet inenten kan de verspreiding van het virus bespoedigen. Maar de keuze voor vaccinatie en daarna de grootschalige slacht van gezond vee heeft er echter wel voor gezorgd dat de uitbraak grotendeels

beperkt bleef tot één gebied en zijn brandstapels in de wei uitgebleven. Vandaar dat Brinkhorst ‘de zwaarste vuurproef uit zijn ministerschap zonder grote kleerscheuren’ heeft doorstaan.³⁵

Volgens het *Gelders Dagblad* en het *Deventer Dagblad* zijn deze draconische maatregelen nodig om een brandgang te scheppen die de mkz een halt kan toeroepen. Hoe erg de aangekondigde ruimingen ook zijn, ‘Brinkhorst kon niet anders. Gebonden als hij is aan Europese wetten. Hoe hard het ook mag klinken in de oren van de getroffen boeren, er is gisteren een kloek besluit genomen.’³⁶ Direct na de uitbraak laten deze regionale bladen weten dat de aanpak uit oogpunt van probleembeheersing ‘zonder meer adequaat’ is. Net als bij de uitbraak van varkenspest en de gekke-koeienziekte wordt alles op alles gezet om de ziekte te bestrijden. De manier waarop stuit op verzet bij de bevolking. ‘De beelden van met grote grijpers in vrachtwagens gedumpte kadavers van afgeslachte varkens en koeien is veel Nederlanders een gruwel.’ Nederland is door de intensieve veehouderij echter uiterst kwetsbaar. Scharrelvlees is de oplossing, maar de sleutel daartoe ligt bij de consument. ‘Want het is de consument die de intensieve veehouderij in Nederland zijn bestaansrecht heeft gegeven.’³⁷

Verslaggeving

Het *Algemeen Dagblad* heeft de ruimingen uit de eerste hand. Landbouwredacteur Wim was zes jaar eerder naar Beemte verhuisd, onder de rook van Apeldoorn, ten westen van Nijbroek. Kocht een boerderij met vier hectare, schafte vijf koeien aan, een handvol paarden en schapen, plantte houtwallen en schiep zo een plek op het platteland om zich thuis te voelen, beter dan in de stadse herriewijken van Leiden, Den Haag, Delft en Rotterdam waar hij jaren vertoefde. Terug naar jeugdijaren, de geuren van de Ooipolder bij Nijmegen, ruimte, rust en geborgenheid van een kleine buurt. Om half acht ’s morgens staat de ploeg die meidag voor de deur, 12 auto’s lang, 18 mensen sterk: RVV, ME, dierenarts, wijkagent, maar Wim wil ze niet laten afvoeren, laat zijn dieren op z’n erf doden – euthaniseren, zoals hij het hardnekkig noemt. Daarna gaat de kolonne naar de overkant, voor andere hobbydieren, een paar geiten, herten, een hangbuikzwijn.

Collega’s in Rotterdam waar de centrale redactie huist, reageren aanvankelijk met onbegrip. Wim bestrijdt de gevleugelde woorden die hij telkens weer te horen krijgt: Ja maar, die dieren zijn er toch om op te eten, nu gaan ze gewoon iets eerder weg. ‘Ze hebben geen beeld van wat hier gebeurt, wat het doet bij iemand als dieren op die manier, gedwongen, van je erf worden gehaald. Ze weten zelfs niet waar de melk vandaan komt, hoe het boerenleven in elkaar zit.’ Wim, dicht bij het vuur, ontdekt dat de tracering van kalveren via de Franse halteplaats Mayenne niet deugt. Een aantal transporten was niet aangemeld. Dieren bleken zoek. Wim

tikt in allerijl een artikel, hangt 's avonds bij LNV aan de lijn maar krijgt te horen dat alles onder controle is terwijl twee andere bronnen dit probleem wel willen bevestigen. Niemand weet hoe mkz Nederland was binnengekomen. Nieuws! Maar zijn hoofdredactie blokkeert de publicatie ervan omdat het ministerie het verhaal blijft ontkennen.

De volgende dag komt *NRC Handelsblad* met ditzelfde verhaal. Daarin geeft het departement toe inderdaad enkele transporten kwijt te zijn. Blijkbaar heeft deze krant een andere topambtenaar aan de telefoon gehad. Wim werpt zijn hoofdredactie voor de voeten LNV op hun woord te geloven. Er vallen excuuswoorden maar zijn verhaal wordt nooit gepubliceerd – uit journalistiek oogpunt te laat. Dan besluit Wim het schrijven te staken, mede omdat de mkz-cirkels oprukken, zijn hobbydieren in de gevarenzone dreigen te komen en hij zich steeds meer als actievoerder gaat opstellen. ‘In een conflict kies ik altijd voor de plattelander, nooit voor de stedeling.’ Hij verhindert inenting bij een boer in de buurt, stuurt dierenartsen weg: ‘Ga eerst je vak maar leren!’, wordt gevraagd voor het bestuur van een actiegroep maar dat vindt hij toch te gortig: ‘Dan bind ik me weer.’

Wim haalt collega's van de stadsredactie naar de IJsselvallei, dirigeert en instrueert hen over ruimingen en boerenleed, houdt hen voor niet klakkeloos LNV en LTO te volgen. Achteraf gezien had het beter gekund, zegt hij. ‘We zijn nog te gedwee geweest. We moeten veel kritischer zijn over beleidsmaatregelen, zouden meer mensen in deze regio moeten opzoeken om het menselijk drama laten zien. In Den Haag proberen ze de mkz-crisis te reguleren maar hier wordt het beleid ervaren. We hadden bijvoorbeeld een ruiming moeten verslaan, de tranen optekenen om duidelijk te maken wat het betekent als dieren die je dag in dag uit in handen hebt gehad verloren gaan. Het besef dat het geen vlees is wat je afvoert, dat het niet zomaar productiedieren zijn maar dieren waarmee je op de een of andere manier ook iets mee hebt. Dat besef is nog onvoldoende tot Randstedelingen doorgedrongen.’ Wim noemt de ziekte van Aujeszki, een varkenziekte die ook honden en katten dodelijk treft. Dat zou ogen kunnen openen, denkt hij. ‘Wat betekent het voor de stedeling als z'n schoothondje door derden wordt afgemaakt? Want dat is de essentie van de mkz-crisis. Brinkhorst heeft mijn dieren afgemaakt. Zo voelt dat.’

Van het woordje ‘oorlog’ heeft Wim achteraf spijt. In beleidsstukken over mkz kwam hij de term al tegen en in zijn eerste verhaal over Engeland en de mogelijke gevolgen van een uitbraak in Nederland schreef hij: ‘Mkz is oorlog’. Later namen Brinkhorst en anderen de term telkens in de mond waarmee kritiek in de kiem werd gesmoord. ‘Daar heb ik misschien zelf aan bijgedragen.’ Anderzijds, de mkz had wel degelijk iets van een oorlog. ‘Je kunt zo parallellen trekken, met alle respect

voor de slachtoffers uit de Tweede Wereldoorlog. De Gestapo met alles erop en eraan. Het lijkt wel of ze naadloos draaiboeken van Hitler hebben gebruikt.’

Begrip en onbegrip

Redacteuren van andere landelijke kranten zitten buiten het gebied. *De Telegraaf* zet een correspondentie in, standplaats Zwolle; geboren en getogen in Hardenberg, kent de boerenwereld. *NRC Handelsblad* doet een beroep op de algemene correspondent uit Hengelo, zonder specifieke landbouwkennis. *Het Parool* maakt een vaste redacteur vrij, later wordt vrijwel de gehele binnenlandredactie op de mkz-crisis gezet. *Trouw* schakelt een redactrice met kennis van de biologische landbouw in. Voor *de Volkskrant* gaat een redacteur met werkgebied Oost-Nederland op pad.

Op de centrale nieuwsdiensten in de Randstad heerst onbegrip over het verzet. De correspondentie (d) moet uitleggen dat een koe zeven, acht jaar meegaat, soms nog langer, dat een koe eerst moet kalveren voor zij melk geeft, dat zij moet blijven kalveren om door te gaan met melk geven. Kortom: een koe is niet zomaar een dier. Collega’s vragen de redactrice (t) die net uit Oene terugkeert: Zijn die tranen nou echt of zijn het gewoon krokodillentranen? ‘Ik zag dat het wel oprecht was, maar vond ook dat boeren boter op hun hoofd hadden omdat ze tien jaar geleden met het beleid eens waren. Iedereen bij ons had een negatief beeld van de bio-industrie door de berichten over de boer als milieuvervuiler.’ Een ander (n) maakt verschil tussen melkveehouders en boeren met varkens en kalveren. ‘Die laatste boeren hielden krokodillentranen, hun emoties waren niet echt. Ik leefde alleen mee met melkveehouders. Maar omdat we alles telefonisch moesten doen kon ik niet goed inschatten hoe het was om zo geïsoleerd te zitten.’

Soms ontbreekt kennis. Dat boeren een band met hun vee hadden, was nieuw (p). ‘Ik kende zelfs niet het verschil tussen slachtvee en melkvee. Ik heb eens cynisch gezegd: Wat zeuren ze nou, het vee wordt opgehaald en ze krijgen nog geld toe. Die huilende boeren, elke week worden dieren afgemaakt. Uit Engeland kregen we een bericht over boeren die hun dieren expres lieten besmetten. Ik dacht: Hoe zit het dan hier? Maar ik had geen tijd om dat uit te zoeken.’ Een correspondent (v) trok ooit voor een artikel over bse een week met een dierenarts op. ‘Toen werd mij duidelijk dat melkveehouders generaties lang met dieren werken. Zelf heb ik niks met koeien. Wel kreeg ik tijdens de mkz door dat Nederland een krankzinnig hoge dierdichtheid heeft. Intensieve veehouders zijn net fabrieksdirecteuren. Daar heb ik altijd kritisch over geschreven, ook al voor de mkz. Boeren zijn voedselproducenten en vinden dat ze daar dan bepaalde rechten aan ontleen. Dat zegt stedelingen niets meer.’

Tijdens de mkz-crisis trekt de randstedelijke pers er opuit. De een (n) schrijft persoonlijke impressies die op de centrale redactie in Rotterdam soms worden samengevoegd met politieke verhalen. Een ander (d) rijdt samen met een collega uit Amsterdam door de IJsselvallei die denkt dat de verhalen er voor het opscheppen ligt; hij wil aanbellen, mensen uithoren, maar vangt overal bot. Velen schrikken van al die aandacht. Een derde: (t) ‘Ik had graag iets meer willen schrijven over bijvoorbeeld de bio-industrie, maar wilde niet bovenop een ruiming zitten.’ Een vierde: (v) ‘Ik heb geen boeren geïnterviewd want er was een risico dat je het virus zelf gaat verspreiden. Dat is het niet waard. Een boer uit Friesland liet wel een cameraploeg komen. Dan denk ik: hoezo bang voor besmetting?’ Een vijfde (p) loopt met frustraties rond: zijn verhaal over een mkz-uitbraak in 1984 – een gezin in Lambertschaag verloor toen 200 dieren – blijft meer dan een week op de planken liggen. Pas na de uitbraak op 21 maart krijgt hij de vrije hand want zijn krant wil aan ‘degelijke rampenverslaggeving’ doen.

De journalisten zien de mkz-crisis als een voornamelijk agrarische crisis. Er ontstaan goede contacten met het actiecomité van Evert Jan. Particulieren met hobbydieren bellen zelf, ze willen dat de ruiming vlak voor hun deur gebeurt zodat de media het kunnen registreren, maar de pers duikt daar niet massaal op af. ‘Hobbydieren dienen geen enkel economisch belang. Daar hebben we dan ook verder geen aandacht aan geschonken. We kregen verder veel telefoontjes over besmet wild en dat namen we wel serieus, maar de mening van een deskundige gaf de doorslag of we dat in de krant zouden zetten of niet.’ (v)

Ook bij boeren blijven verslaggevers op afstand. Bewust: ‘Het gevaar is groot dat je spreekbuis wordt van een actiegroep. Dan zeggen mensen: Dat moet je in de krant zetten. Maar dat maak ik zelf wel uit.’ (d) Te grote betrokkenheid is verkeerd (n). ‘Ik wil gezond kritisch zijn, zowel naar boeren als naar overheid. Niet te dicht bij de mensen, dan loert het gevaar van actiejournalistiek.’ Anderen zoeken de getroffen en juist op. Dan draait het om diep-menselijke verhalen. ‘Ons beleid is: we moeten het nieuws goed brengen, dus feiten, op een ANP-achtige manier. Maar dat verveelt me. Ik wil mooie verhalen hebben, dicht bij mensen zitten, laten zien dat het bij mkz om gewone mensen gaat, dat mensen kracht hebben om door te gaan bij wat voor ramp dan ook. Leed en tranen interesseren me minder.’ (p) Hoewel de krant geen platform is, ‘probeerden we het nieuws een menselijk gezicht te geven, laten zien wat het effect is van bepaald beleid op mensen’. (t)

Media moeten de rol van slachtoffers belichten, zegt een redacteur (v). ‘Dat betekent emoties. Je hebt daar een willig oor voor. Niet direct de focus op het mogelijke feit dat boeren ook debet zijn aan de mkz. Mijn taak is objectieve verslaggeving. Toen ik een aantal verhalen had over die arme boeren, kwam op de redactie vanzelf een discussie op gang. Toen werd gezegd: Dit wordt teveel, laten we nu een keer de andere kant laten zien, dat boeren boter op hun hoofd hebben

omdat ze zelf hebben meegedaan met het non-vaccinatiebeleid, al zijn ze nooit gevraagd het vaccineren af te schaffen. In het geheel hebben we toch een redelijk evenwicht bereikt.’

Langzaam sluipt routine in de verslaggeving. Van een monument in Epe wordt wel een foto gemaakt maar deze moet het afleggen tegen ander nieuw. (t) De nasleep wordt mondjesmaat verslagen. In december 2001 wijst de correspondentie (d) haar nieuwsdienst op de presentatie van een mkz-boek, en krijgt te horen: ‘O, daar heb je haar weer met de mkz, dat hebben we nu wel gehad.’ Dus blijft ze die avond tegen haar zin thuis. Zelf had ze een koe in Hoonhorst geadopteerd. Anderen waren die avond verhinderd of vonden dat deze bijeenkomst niets aan hun berichtgeving zou toevoegen. Eén ding zit dwars (n). ‘We zijn aan het lijntje gehouden. We wilden enkele RVV’ers interviewen en spraken af dat eerst alle ruimingen officieel achter de rug moesten zijn. Pas dan zou een paar mensen hun ervaringen vertellen. Toen puntje bij paaltje kwam werd ons directeur Cloo aangeboden. Dat wilden we niet, dus ging het verhaal niet door.’

Alternatieve plannen uit de mkz-gebieden haalden de kranten niet. ‘We vonden de ideeën niet realistisch. Nederland is een dichtbevolkt land en het beleid kan niet anders. De boeren willen hun producten natuurlijk blijven exporteren. In dat licht bezien is Brinkhorst succesvol geweest. De mkz is beperkt gebleven.’ (t) Dat standpunt wordt algemeen gedeeld. ‘Achteraf kun je zeggen dat de aanpak in Nederland de enige juiste was onder het huidige beleid. Succesvol, want in vergelijking met andere landen hebben we kort mkz gehad.’ (v) En: ‘Voor de politiek was mkz een ideaal middel om kleine boeren te saneren. Je zou politici kritisch moeten volgen, maar als krant hebben we daar geen tijd en geld voor. Eerlijk gezegd laten we de oren hangen naar macht.’ (p)

Ook op regionale redacties verflauwt de aandacht snel. Redacteurs krijgen na een paar weken van collega’s te horen: Alweer mkz? Een verslaggever van het *Deventer Dagblad* brengt het volgen van getroffen boeren onder de aandacht. ‘Ik wilde bijvoorbeeld Evert in Welsum interviewen maar dat mocht niet. Pas toen Sabina 17 een landelijk bekende koe werd mocht ik weer op pad.’ Het *Gelders Dagblad* hekelt landelijke kranten. ‘Hoe natuurgetrouw is iemand die snetterend voor de camera zijn verhaal doet? Je moet mensen niet onder druk zetten om te praten.’ In dat opzicht zijn ze te ver gegaan. Maar de redacteur in Deventer maakt daar geen punt van. ‘Er is geen misbruik van boerentrans. Het verkoopt gewoon goed. Als medium maak je daar natuurlijk gebruik van, al voorkwam ik dat het tranenverhalen werden. Ik ging het niet aandikken maar zocht wel mensen die hun verdriet goed konden verwoorden.’

Mkz als mediahype

Gezien de grote aandacht voor de mkz-crisis leek het voorjaar van 2001 in de ban van een mediahype. De berichtgeving vlak voor het uitbreken van de mkz op 21 maart zwol langzaam aan, explodeerde plotseling, hield enige tijd stand en verdween daarna weer even snel uit beeld. Maar was het wel een mediahype? Een van de belangrijkste kenmerken van hypes is een spontane en grillige verslaglegging, een ‘rondzingen’ van berichtgeving: een gebeurtenis krijgt aandacht omdat het aandacht krijgt, meer aandacht omdat het meer aandacht krijgt, enzovoort. Indringende en dramatische oerbeelden worden herhaald en herhaald, worden iconen die zich stevig in het geheugen van het publiek vasthechten. Media kloppen incidenten op tot een epidemie van nationale omvang; nieuws krijgt navolging in andere media en ‘spoelt als een korte, hoge vloedgolf van drukinkt en beelden door de samenleving’.³⁸

Een mediahype kent vijf verschillende fases (Vasterman 1995:16). De eerste is een incident dat normaal gesproken nauwelijks krantenkolommen haalt maar nu iets opvallends in zich draagt. Het tweede stadium is de herkenning dat het om een structurele zaak gaat. Reden om bepaalde groepen personen, gezagsdragers of instellingen voor deze ongewenste toestand tot verantwoording te roepen. In de derde fase gaan de media op zoek naar vergelijkbare gevallen, zowel in het verleden als in de omgeving. Alles wat met het nieuwsonderwerp te maken heeft, krijgt aandacht. Verder worden alle incidenten met vergelijkbare kenmerken in dezelfde dramatische en emotionele context geplaatst. In het vierde stadium komt een brede maatschappelijke discussie op gang: van Kamervragen tot heftige debatten tussen voor- en tegenstanders van bepaalde maatregelen, er verschijnen rapporten en zelfs onderzoekscommissies. In fase vijf tenslotte volgt de uitdoving. Mensen beginnen kritisch terug te blikken en constateren dat de sociale opwindning wel erg buitenproportioneel was. Er treedt vermoeidheid op: dat hebben we nu wel gehad. Bovendien, en dat is misschien wel de voornaamste reden van uitdoving, er zijn inmiddels weer nieuwe hypes over heel andere zaken die ruimte en tijd van de media opeisen.

In al deze stadia vallen allerlei kritische filters weg, van belangengroeperingen tot eindredacteuren, en worden versterkers toegevoegd als gebruik en misbruik van woorden, cijfers, beelden. Zo ontstaat een stereotyperend of zelfs archetypisch oerverhaal dat resoneert met onze diepste angsten en verlangens (Van Ginneken 1999:90). Voorbeelden van mediahypes zijn incest, zinloos geweld, bse, meningokok-besmettingen. Goed beschouwd is de mkz-crisis geen mediahype in de traditionele zin van het woord. Want Nederland kijkt angstig naar de situatie in Engeland. Fase 1 blijft dus achterwege; we zitten er vanaf het begin middenin. Hier kleeft niets spontaans aan: bij een uitbraak zouden we in oorlog zijn, en dús is het

vanaf die eerste lentedag oorlog. En de kans op snelle verspreiding ligt voortdurend op de loer, wat de grote aandacht voor mkz volgens de journalistiek rechtvaardigt. Er zijn wel elementen van een mediahype aan te wijzen. Ook nu zien we dramatische, telkens terugkerende oerbeelden, zoals die van emotionele boerengezinnen en bungelende koeien in grijpers. Ook nu wordt teruggekeken op mond- en klauwzeer in het verleden en recente uitbraken in andere landen als Argentinië en Zuid-Afrika. Ook nu vindt een heftig dispuut plaats tussen voor- en tegenstanders van ruiming of inenten en moeten beleidsmakers de maatregelen voortdurend verdedigen. Het voert echter te ver media van buitenproportionele aandacht te betichten; er is wel degelijk iets aan de hand.

Tevreden oogt de plattelandsbevolking van de IJsselvallei allerminst. Zo schiet een telefonisch vragenuurtje met Brinkhorst op *Radio Gelderland* bij menigeen in het verkeerde keelgat. ‘Een geweldige peer’, noemt adjunct-hoofdredacteur Tom Mallo de minister. Een verslaggever: ‘Toen een mevrouw hem vroeg of zij haar hondje mee naar Frankrijk kon nemen, ging hij daar diep op in. Hij vroeg zelfs naar het ras.’³⁹ Maar de streekbewoners zijn laaiend. Pogingen om kritische vragen te stellen worden afgekapt onder het mom van: ongeschikt voor uitzending. De indruk ontstaat dat de media niet echt geïnteresseerd zijn in het werkelijke nieuws. Hobbydierhouder Jan uit Terwolde ziet van zijn kritiek tijdens interviews weinig terug. ‘Er is flink geknipt zodat alleen het beeld overbleef van een hobbyboer die zijn schapen een beetje over de bol aait.’

Volgens Marijn die de media heeft ingelicht over de op handen zijnde acties op de viaducten, wilden journalisten alleen maar een beeld schetsen van mensen die tegen ruiming zijn. Mooie plaatjes, daar zocht men naar. ‘Ze belden de hele dag door: Alsjeblieft, kun je ons vertellen wat jullie nog meer van plan zijn? Het ging vooral om de sensatie.’ Een boerin vertelt hoe de pers altijd snel ter plekke was, vaak nog eerder dan de RVV en AID. Een cameraman liep te ijsberen, wilde opschieten, vroeg aan aanwezigen even een wit pak aan te doen, dan kon hij alvast beginnen. Het liefst hadden actievoerders de vele fouten tijdens de ruiming naar buiten willen brengen. En hoe het was om wekenlang opgesloten te zitten, in eigen huis, in het eigen gebied. Dat de IJsselvallei heeft nagedacht over alternatieve plannen om het vee te behouden. Dat de draconische maatregelen eigenlijk helemaal niet nodig waren.

Formele bronnen

Het is in dit kader zinvol na te gaan welke bronnen tijdens de mkz-crisis voor het voetlicht worden gebracht. Hype of niet, de Nederlandse burger kreeg de mkz-crisis op een bepaalde manier voorgeschoteld. Dat heeft te maken met de wijze waarop journalisten met informatiebronnen omgaan. Zij zijn niet enkel

doorgeefluiken van standpunten zoals in de zogeheten *gatekeeper*-theorie in de jaren 50 en 60 werd verwoord. Volgens deze benadering bestaat er een objectief waarneembare werkelijkheid waaruit nieuws wordt geselecteerd. Meer recent communicatieonderzoek gaat echter uit van de idee dat mensen de werkelijkheid zelf vormgeven. Volgens die theorie doen journalisten meer dan informatie openbaar maken; ze interpreteren en definiëren de werkelijkheid aan de hand van berichten en reportages (Van Dijk 1988). Nieuws is met andere woorden geen opsomming van feiten maar een sociale constructie.

Vanaf het begin staat in de media de bestrijding van het virus voorop. Enkel een harde hand past. Boeren, burgers en dierenartsen uiten weliswaar hun twijfel over deze in hun ogen onethische aanpak, maar daar staan vele deskundigen tegenover. Beleidsmedewerkers van LTO-Nederland, epidemiologen in Groot-Brittannië, veterinaire experts in Lelystad, eurocommissaris Byrne in Brussel. Zij ondersteunen het beleid van minister Brinkhorst, die via enkele grote interviews de nadruk legt op de urgentie van de mkz-crisis. Zo worden eventuele vraagtekens over het (Europees) beleid naar de toekomst doorgeschoven en blijven de gelederen gesloten. Het concept 'oorlog' is dan ook vrij algemeen overgenomen.

Media baseren zich hoofdzakelijk op nieuws van formele en erkende instanties en maatschappelijke organisaties: overheden, universiteiten, laboratoria, de RVV, etc.: de autoriteiten. Diverse studies geven aan dat van alle identificeerbare bronnen driekwart uit een officiële koker komt. Als gevolg van deze routine – ook wel genoemd 'selectieve articulatie' – neigen de nieuwsmedia ertoe interpretatieve raamwerken en definities van deze bronnen te reproduceren en te vertalen (Van Ginneken 1996:77). Journalisten en bronnen behoren tot dezelfde 'symbolische wereld' en delen vaak dezelfde sociale representaties. Niet-officiële bronnen moeten veel meer moeite doen om tot de redacties door te dringen. Met andere woorden: de media vertekenen de werkelijkheid.

Recent media-onderzoek toont aan dat dit de gangbare journalistieke werkwijze is. Formele instanties zorgen voor relevant geachte informatie bij het definiëren van gebeurtenissen in een bepaalde sociale context. De bronnen vertegenwoordigen een maatschappelijk belang, zodat journalistieke regels van objectiviteit (beter: neutraliteit, onpartijdigheid) eenvoudiger lijken te kunnen worden gehandhaafd. Ze zijn als het ware geïnstitutionaliseerd in het nieuwsproductieproces van alledag. Daardoor is er weinig ruimte voor nieuwsgaring via andere bronnen, bijvoorbeeld boeren die naast hoogoplopende emoties misstanden tijdens de ruiming van hun bedrijf aan de kaak willen stellen. Journalisten zien hen hoogstens als subjectieve verhalen of voorbeelden (Pleijter, Willemsen & Hermans 1997:299), in dit geval van slachtoffers van bepaalde beleidsmaatregelen.

De verslaggeving rond de bse geeft deze hang naar formele bronnen weer. In maart 1996 werd in Engeland de hersenziekte Creutzfeldt-Jacob bij mensen vastgesteld.

In die periode haalden de Nederlandse media wetenschappers en politici aan die het publiek ervan probeerden te overtuigen dat de gekkekoeienziekte hier vrijwel niet kan voorkomen. De boodschap in de persberichten van de ministeries van LNV en VWS luidde: ‘Nederland is veilig’. Nadere analyse van twee Nederlandse kranten laat zien dat deze boodschap vrij klakkeloos en onvervormd is weergegeven (Meere & Sepers 2000:19).

AID en imago

Officiële instanties maken doeltreffend en uitgekiend gebruik van de vraag naar informatie. Vooral in crisistijden buitelen media over elkaar heen in hun streven zo snel mogelijk gegevens en beelden in huis te halen. De woordvoerder van de Algemene Inspectiedienst, W.J. Brouwer, biedt in het vakblad *Communicatie Cases* (2002) een interessante blik in de keuken van zijn afdeling. Hij moest tijdens de mkz-crisis als koorddanser opereren. In tegenstelling tot de RVV, die verantwoordelijk is voor veterinaire zaken (ruimen), staat de AID als uitvoerende dienst wat meer op afstand van het beleidsmatige deel van LNV. Dat schept ruimte voor een eigen persvoorlichting, al is de dienst zich scherp bewust van de kwetsbare positie binnen een krachtenveld tussen LNV, openbaar ministerie en publieke opinie.

De varkenspest in 1997 bracht AID, RVV en daarmee LNV veel negatieve publiciteit. De afkondiging van het vervoersverbod liep grondige vertraging op, waardoor de AID niet kon optreden tegen transportwagens met varkens. Zo ontstond het beeld van een inadequaat opererende organisatie in de eerste uren van de crisis. Juridisch gezien was de AID met handen en voeten gebonden, maar het imago was beschadigd omdat de dienst onzichtbaar was gebleven. Dat leidde tot een ander persbeleid. Voortaan zou in ‘vredestijd’ worden geïnvesteerd in de relatie met de pers om maximaal krediet op te bouwen teneinde in ‘roerige tijden’ daarvan te kunnen profiteren.

Met die les van 1997 in het achterhoofd stond de afdeling communicatie in de startblokken toen in februari 2001 een vervoersverbod werd ingesteld om de mkz buiten de deur te houden. Er moest een nieuw beeld worden geschapen. De AID bracht zoveel mogelijk opvallende surveillancewagens op de weg, met zoveel mogelijk AID’ers met opzichtige verkeersvesten. Zij reden naar locatie x, wachtten op journalisten, reden met hen rondjes tot er iets te controleren viel. Dat de beelden hooguit de controle van een paardentrailer opleverden (toen nog toegestaan) deed niet terzake, schrijft Brouwer. ‘Het bleek genoeg, genoeg om het beeld te vestigen van een dienst die direct en massaal had gereageerd vanaf het moment dat het vervoersverbod werd ingesteld’ (*ibid.*:58).

NOS Journaal, RTL Journaal, Netwerk, 2Vandaag, alle brachten beelden van AID-controles, kranten plaatsten foto's van het *ANP* of andere fotobureaus. Missie geslaagd. Toen vervolgens eind maart de mkz in Nederland uitbrak, riepen de media om informatie, snel en veel. Wederom verzorgde de AID de gevraagde beelden en reportages door maximaal mee te werken. 'En weer leidde dat tot de beeldvorming van een dienst die de crisis aan kon, van een minister die de crisis aan kon!'

De derde fase betrof de ruiming. Binnen de dienst was nagedacht over beelden van uit grijpers bungelende varkens en de impact daarvan op de publieke opinie. De AID moest zich binnen dit 'beeldgeweld' niet presenteren als de organisatie die beslist of dieren afgemaakt moesten worden. Zo draaiden de publicitaire schijnwerpers als vanzelf naar de RVV en minister Brinkhorst. Communicatiefouten, onterechte ruiming, dieren die niet fatsoenlijk afgemaakt werden, 'het daalde allemaal op de arme hoofden van de RVV'ers neer'. Omdat die dienst geen eigen woordvoerder aan het front had, kon dat negatieve beeld doorwoekeren. En de AID bleef buiten schot.

Even dreigde het mis te gaan: de rellen in Kootwijkerbroek. In de media verschenen grimmige ME-beelden, waardoor de regie over de zorgvuldig opgebouwde beeldvorming in korte tijd verbrokkelde. Maar, aldus Brouwer, het ging 'gelukkig al snel niet meer over de vraag of de ruiming rechtmatig waren of niet. Het verzet en de aard van de lokale gemeenschap waren voldoende nieuws op zich en dat leidde de aandacht af van de taakverrichtingen van RVV en AID. Gunstig effect was wellicht dat de RVV wat meer de rol van 'onschuldige' taakuitvoerder' kreeg toebedeeld. 'Ze moeten afschuwelijk werk doen en krijgen nog klappen ook', was een beetje de teneur in de perceptie van de gemiddelde Nederlander. 'Dieren in de boom hangen, dat doe je toch niet'.

Wat Brouwer hier aanstipt, is moeiteloos in de verslaggeving over Kootwijkerbroek op te duiken. Het loopt daar de spuigaten uit, vinden de journalisten. Zo zet *de Volkskrant* een zes-kolomskop boven een reportage op de voorpagina: Zo kan de RVV niet werken in Kootwijkerbroek.⁴⁰ Daarmee wekt deze krant de indruk dat boeren het gewraakte karwei ten onrechte bruuskeren. De sympathie voor de boer draait als het spreekwoordelijke blad aan de boom om. Nu belandt de benarde RVV in de rol van slachtoffer. *Volkskrant*-redacteur Mac van Dinther reageert vol ongeloof: 'Stond dat echt boven dat verhaal, zonder aanhalingstekens? Dat kan helemaal niet. Dat is een commentaarkop, alsof wij vóór de RVV zijn. Onbegrijpelijk dat dat zo in de krant heeft gestaan.'

De AID kan tevreden zijn: publicitair gezien verliep de mkz-crisis naar wens. Tot het *Agrarisch Dagblad* in de zomer van 2001 meldt dat de astronomische strafkortingen rechtstreeks op het conto van de inspectiedienst moest worden geschreven. Opschudding alom. 'Net toen de woordvoerders het gevoel hadden dat

de crisis zonder imagoschade kon worden afgesloten, kwam het verrekte duveltje uit het al even verrekte doosje', schrijft Brouwer. Hoe kwam dat aan het licht? Door wat hij noemt een 'administratieve blunder' bij een LNV-dienst die de kortings- en uitbetalingsregeling moest uitvoeren. Deze was zo 'vriendelijk' geweest het AID-rapport met de kortingsbrief mee te sturen naar de veehouders. Vervolgens kwam deze in handen van een redacteur van deze krant. De AID zat met de zwarte piet. Weg imagodroom.

Brouwer noemt het een 'geluk' dat dit plaatsvond nadat de mkz-crisis eigenlijk al achter de rug was: de belangstelling bij de 'algemene media' was al ver teruggelopen. 'De schade zat dus vooral bij de veehouders zelf die zich 'gepakt' voelden door de AID. De AID'ers die de veehouders troostrijk hadden bijgestaan in de moeilijke uren van de ontruiming ontpopten zich in hun ogen achteraf als judassen' (*ibid.*:64).

Het weergeven van formele bronnen valt nog sterker bij regionale dagbladen waar te nemen. De berichtgeving is weliswaar zakelijk en informatief, maar eenzijdig doordat het politieke beleid relatief onderbelicht blijft. De kranten bieden tijdens de mkz-crisis vooral een platform voor meningen, zonder onderlinge discussie. Met name deskundigen en beleidsmakers komen de eerste twee weken aan het woord. Dierenartsen, wetenschappers, GLTO'ers, een LNV-ambtenaar, een advocaat; zij geven aan dat verzet niets uithaalt en in het ergste geval de crisis verergert, en wijzen op besmettingsgevaar en de noodzaak van ruimen. Wel is er beduidend meer ruimte voor het leed van boeren die hun levenswerk vernietigd zien. Het leed van dieren komt minder aan de orde. Waar in landelijke dagbladen enorme opschudding ontstaat over het afschieten van de Schotse Hooglanders, volstaan de regionale dagbladen met een verslag en naderhand een bericht dat er onderzoek komt naar de toedracht.

De positie van hobbydierhouders krijgt vooral in de beginperiode beduidend minder aandacht dan die van de veehouders en verschilt daarin niet van de landelijke bladen. De correspondent van het *Deventer Dagblad* in Terwolde, tevens geruimde hobbydierhouder, signaleert in zijn directe omgeving al snel problemen met overvolle melktanks en gierkelders. Zijn verhalen worden echter geweigerd. Hij doet zijn beklag maar de redactie maakt hem duidelijk dat hij er 'te dicht op zit'. Melkveehouders in de buurt die dat te horen krijgen, bellen boos de krant en krijgen hetzelfde te horen. De betreffende redacteur, Rudi Hofman, zegt daar goede argumenten voor te hebben. 'Deze correspondent stond te dicht op het nieuws, voelde zich te begaan met de boeren. Hij schreef verhalen vol emoties maar gaf ook af op RVV en op de politiek. Dat was geen objectieve verslaggeving meer. Nieuws en eigen mening door elkaar heen weven, dat kon niet. Ik denk niet dat we nieuws hebben gemist, hoewel, de emoties stonden bij ons voorop, en daardoor

hebben we aan de problematiek rond melk en mest de eerste weken misschien te weinig aandacht geschonken.’

De regionale bladen plaatsen ook enkele opmerkelijke berichten die in de landelijke bladen ontbreken. Zo is vooraanstaande Oenenaren gevraagd de ‘geest in de fles’ te houden, nu de bevolking zich ergert aan de kilheid van Den Haag.⁴¹ De verzoeker blijft onvermeld. De voorlichter van het Gelders provinciehuis in Arnhem, geconfronteerd met gebrekkige controleposten, verklaart geschrokken: ‘Als Brussel verneemt dat de stolp op de Noord-Veluwe nogal kiert, zijn de rapen gaar.’⁴² De LTO is direct na instelling van de driehoek voor ruimen, maar na een gesprek met Brinkhorst is er weer twijfel over de juistheid van het advies.⁴³ En de website GEO van de gemeente Epe, met de speciale site over de mkz, wint een landelijke trofee met plaquette en een geldbedrag van tienduizend gulden. De helft van dat bedrag gaat naar een uitstapje van schoolkinderen naar Kalkar.⁴⁴

Ingezonden brieven

Een stoet op tv

Een sombere, zwarte stoet door Nijbroek

Symbolisch wordt de laatste koe ten grave gedragen

Indrukwekkende stilte heerst

Het maakt veel, heel veel los

Het beeld van een boerderij

Daarboven een regenboog

Ontstaan door een tegenstelling

Zon weerkaatst in regendruppels

(...)

Enerzijds verhaalt de regen de tranen

De tranen van de Veluwe

Onze mooie Veluwe

Die zo'n groot offer brengt

Anderzijds geeft zij ook spanning, weerstand

Weerstand zullen we moeten geven

Aan onze diepe gevoelens

Spanning naar de toekomst

Werken naar de toekomst

Met veel licht

Dit gedicht van Jan Hendriks uit Apeldoorn in het *Gelders Dagblad*⁴⁵ met een foto van de regenboog, geeft de gevoelens van de omliggende plaatsen weer. Het spreekt haast vanzelf dat reacties vanuit de samenleving niet uitblijven. Beelden en

verhalen over de mkz-crisis doen een maatschappelijke discussie ontstaan over de bestrijdingswijze. Vooral wanneer het *Gelders Dagblad* en het *Deventer Dagblad* een oproep plaatsen om de getroffen en een hart onder de riem te steken ('Deze krant wil graag een platform zijn voor het medeleven van heel veel Nederlanders'), puilen de postzakken op de redacties uit. In totaal publiceren zij in die periode 147 ingezonden brieven van (voornamelijk) streekgenoten, waarin het huidige mkz-beleid in harde bewoordingen wordt gehekeld. De thema's die deze brieven aankaarten, zijn te verdelen in vijf verschillende categorieën: 'boerenleed', 'economie', 'politiek', 'vaccinatie', en 'verzet'. (In één brief kunnen meerdere thema's worden aangesneden).

Ten eerste de sociaal/psychische kant van het mkz-beleid. Voor het lot van de veehouders vrezden 58 brieven (39 procent). Deze boeren staan namelijk ten onrechte in de beklagdenbank. Zij houden wel degelijk van zijn dieren, maar deze liefde wordt wreed verstoord. Zij zijn in de steek gelaten, zijn hun vrijheid kwijt. Er is sprake van morele nood. Dit betekent de doodsteek voor veel boeren, omdat hun toekomst is verwoest. Straks zijn ze allemaal verdwenen terwijl het boer-zijn nota bene een respectvol beroep is. Over het gebied ligt nu een deken van rouw en diepe angst; boerengezinnen en hele dorpsgemeenschappen gaan kapot. Een enkeling vraagt aandacht voor hobbydierhouders. Vijfmaal wordt het genieten van dieren op het platteland genoemd. Bij deze categorie past ook dierenleed (3,4 procent). Dieren hebben rechten op bescherming, nu onrecht aan onschuldige lammeren wordt gedaan. De brieven noemen dit genocide.

Volgens 23 procent was leed te voorkomen geweest als boeren en dieren niet waren opgeofferd aan de economie. Het non-vaccinatiebeleid, en daarmee het ruimen van een groot aantal gezonde dieren, is een uiting van het heersend (internationale) economisch denken dat export en grootkapitaal laat prevaleren boven welzijn van mens en dier. Knieval voor geld leidt tot doden om financieel gewin. Als gevolg van collectieve waanzin zijn mensen en dieren slachtoffer van economische belangen. Dieren worden doorgedraaid als rotte tomaten. De economie is een afgod geworden en dat is niet te verantwoorden tegenover natuur, dieren en de Derde Wereld. Bovendien: mkz is geen normaal bedrijfsrisico.

Ruim een vijfde van de brieven wijst met een beschuldigende vinger naar de politiek, zowel in Den Haag als in Brussel. De politici hebben gefaald, hun beleid is failliet. We leven onder een dictatuur, een gruwelijk regime, een politiestaat, een ondemocratische doodsmachine. Deze ramp is vergelijkbaar met de Tweede Wereldoorlog met zijn '*Befehl ist Befehl*'-houding. Waarom doet de politiek dat? Men zoekt een stok om de landbouw te slaan, om van grote veestapels af te komen en talloze boerenbedrijven de nek om te draaien. Soms refereren brieven aan uitlatingen van minister Brinkhorst over 'de schaamte die in de veehouderij moet terugkomen': nu is het tijd dat hij zich moet schamen. En niet alleen hij, alle

politici die zo achter Brussel aan hobbelen waar de politieke maffia huist: ‘het is intriest dat we ons daarvan zo afhankelijk hebben gemaakt’.

Er is maar één oplossing, zegt 14 procent: vaccineren en wel onmiddellijk. Nederland moet dat maar op eigen houtje doen. We moeten direct stoppen met ruimen en zo snel mogelijk overgaan tot inenten, desnoods in een straal van 25 of 30 km rond Oene. In ieder geval de hobbydieren, dus dieren buiten de commerciële veehouderij alsmede dierentuinen en kinderboerderijen. Maar eenmaal gevaccineerd is het onzin ze daarna alsnog te doden. Dat is immoreel. Bovendien: mkz is slechts een stevige griep. Er bestaat geen onderscheid tussen intensieve en ecologische veehouderij, want dat doet het mkz-virus ook niet.

Daarom moet er actie komen; acht procent van de briefschrijvers roept op tot verzet, van het sturen van emails of rouwkaarten naar LNV tot een stille tocht via de A12 naar Den Haag of het verspreiden van het mkz-virus via luchtballonnen. Er is instemming met verzet tegen ruiming, maar kadavers in Kootwijkerbroek gaan te ver. Tot slot een ‘restgroep’ van 27 ingezonden brieven over uiteenlopende thema's. Zes schrijvers laken de Hitlergroet in Oene. Zesmaal wordt de hand in eigen boezem gestoken door te wijzen op het gedrag van consumenten: het koopgedrag moet veranderd, de biologische landbouw moet gesteund, of mensen moeten gewoon stoppen met vlees eten. Gezamenlijke kerken schrijven vijfmaal een brief. Viermaal wordt kritiek geuit op berichtgeving van de media. Een schrijver begroet het ruimen met instemming – vanwege het dierwelzijn. Andere onderwerpen die eenmaal worden genoemd: Schotse Hooglanders barbaars gedood, RVV'ers hebben een moeilijke taak, mkz is een straf van God, de regenboog bij de ‘begrafenis’ in Nijbroek is een teken van hoop.

Een interessant verschil met de ingezondens (totaal 247) in landelijke bladen is het lot van de boeren. Hun leed wordt in *De Telegraaf*, het *Algemeen Dagblad*, de *Volkskrant*, *Trouw*, *NRC Handelsblad* en *Het Parool* slechts marginaal aangehaald (schommelt rond de 10 procent van het totale aantal brieven), terwijl de ingezonden brieven in de regionale bladen dit als veruit belangrijkste zien. Geografische afstand en persoonlijke ervaring met boeren in de woonomgeving zijn mogelijk doorslaggevend in de meningsvorming rond de mkz-crisis.

Afgezien van deze categorie domineren in de landelijke kranten economie en politiek als voornaamste thema's. Daarbij is het zinvol een vaker toegepast onderscheid tussen zogenaamde kwaliteitsbladen en massabladen te maken. Tot de eerste categorie worden *NRC Handelsblad* en *de Volkskrant* gerekend; weliswaar treft de politiek blaam (16 resp. 20 procent) maar als grootste boosdoener zien de briefschrijvers toch het algemene economisch denken en handelen waardoor dieren worden uitgebuit (resp. 52 en 24 procent). De boeren worden daarin niet in vrijgepleit, integendeel, ook zij hebben schuld (12 resp. 14 procent): ‘Maar waarom

staan de tranen in de ogen? Het is alsof ze een deel van je eigen familie weghalen, zei er een. Kom nou toch, elke maandag rijden er ontelbare veewagens naar de slachterijen. Worden ze gevolgd door bussen vol huilende vrouwen en kinderen?’⁴⁶ De tweede categorie laat een ander beeld zien. De ingezonden stukken in *De Telegraaf* en het *Algemeen Dagblad* hekelen juist de politici die het vaccineren tegenhouden (28 resp. 34 procent) en in mindere mate het algemeen economisch denken en handelen (13 resp. 12 procent). Over schuld van boeren wordt vrijwel niet gesproken, zij zijn eerder slachtoffer van het politieke systeem. De ingezonden brieven in *Het Parool* zijn vergelijkbaar met die van de eerste categorie (42 procent economische belangen, 17 procent politieke belangen). *Trouw*, eveneens tot de kwaliteitsbladen gerekend, laat een zodanig gelijkmatige verdeling laat dat in dit geval een middenpositie wordt bekleed.

Ingezonden brieven zijn slechts indicaties van de maatschappelijke reactie op de mkz-crisis. Elke krant hanteert een eigen selectiebeleid voor ingezonden brieven. Het staat de eindredactie vrij de brieven in te korten of te weigeren. Bovendien kan worden besloten een brievensteller met een opmerkelijke mening extra voor het voetlicht te halen door diens bijdrage op de forumpagina te plaatsen. Niettemin bieden zij een kijk op heersende gevoelens en opvattingen in delen van de samenleving, op emoties die het ruimen van (gezonde) koeien en andere dieren teweegbrengen.

Eindnoten

1 Het *Gelders Dagblad* en het *Deventer Dagblad* maken deel uit van het Wegener-concern. Redacties in respectievelijk Epe en Deventer, die het zuidelijk deel van de ‘driehoek’ bestrijken. De ingezonden brieven worden door een gemeenschappelijke eindredactie verzorgd, zodat ze in beide kranten zijn verschenen.

2 *de Volkskrant*, 7 april 2001

3 *Trouw*, 24 maart 2001

4 *Algemeen Dagblad*, 9 april 2001

5 *NOS Journaal*, 21 maart 2001

6 *Nova*, 21 maart 2001

7 *Radio 1-Journaal*, 22 maart 2001

8 *NOS Journaal*, 24 maart 2001

9 *Netwerk*, 25 maart 2001

10 Huygen, M. Poldertranen. In: *NRC Magazine*, oktober 2001

11 *Netwerk*, 27 maart 2001

12 *Nova*, 11 april 2001

13 *Netwerk*, 28 maart 2001

152 *Verzet en verlangen*

- 14 *Heilig Vuur*, 19 april 2001
- 15 *Vandaag*, 12 en 14 april 2001
- 16 *Netwerk*, 8 april 2001
- 17 *De Telegraaf*, 14 april 2001
- 18 *De Telegraaf*, 22 maart 2001
- 19 *De Telegraaf*, 26 juni 2001
- 20 *Algemeen Dagblad*, 23 maart 2001
- 21 *Algemeen Dagblad*, 30 maart 2001
- 22 *Algemeen Dagblad*, 17 mei 2001
- 23 *Algemeen Dagblad*, 25 juni 2001
- 24 *Trouw*, 22 maart 2001
- 25 *Trouw*, 14 april 2001
- 26 *Trouw*, 26 april 2001
- 27 *NRC Handelsblad*, 15 maart 2001
- 28 *NRC Handelsblad*, 22 maart 2001
- 29 *NRC Handelsblad*, 4 april 2001
- 30 *NRC Handelsblad*, 25 april 2001
- 31 *Het Parool*, 23 maart 2001
- 32 *de Volkskrant*, 22 maart 2001
- 33 *de Volkskrant*, 24 maart 2001
- 34 *de Volkskrant*, 31 maart 2001
- 35 *de Volkskrant*, 5 mei 2001
- 36 *Gelders Dagblad/Deventer Dagblad*, 4 april 2001
- 37 *Gelders Dagblad/Deventer Dagblad*, 22 maart 2001
- 38 Huygen, M. *NRC Handelsblad*, 29 november 2002
- 39 *Algemeen Dagblad*, 14 april 2001
- 40 *de Volkskrant*, 9 april 2001
- 41 *Gelders Dagblad*, 27 maart 2001
- 42 *Gelders Dagblad*, 5 april 2001
- 43 *Gelders Dagblad*, 7 april 2001
- 44 *Gelders Dagblad*, 27 maart 2001
- 45 *Gelders Dagblad*, 21 mei 2001
- 46 *NRC Handelsblad*, 4 mei 2001

6 Breekbare idylle

Inleiding

Het plattelandsleven tijdens een crisis als in voorjaar 2001 komt onder splijtende spanning te staan. Waar de een verzet opgeeft, strijdt de ander door. Het gaat om moeilijke keuzes, om verschil tussen boerenleed en dierenleed, om geschonden vertrouwen in overheid en landbouworganisaties, om hobbydierhouders die bij gebrek aan een uitlaatklep zich alleen voelen staan. Eigenaren van ras-, fok- en gezelschapsdieren maken duidelijk waarom zij in de IJsselvallei voor deze hobby hebben gekozen; zij staan symbool voor de grote verscheidenheid aan motieven en rurale praktijken op het hedendaagse platteland. Hoe mooi het toekomstbeeld voor hobbydierhouders in diverse studies en publicaties wordt afgeschilderd – ook gezien de recente aandacht voor ‘groen wonen’ op het platteland – in deze periode werd hun rurale identiteit sterk belaagd.

Vruchtbare IJsselvallei

Een eeuw geleden moet het in Nijbroek een enorme bedrijvigheid zijn geweest. Van heinde en ver kwamen boeren in de zomer van 1901 af op de eerste grote landbouwtentoonstelling van de streek. Het was voor het dorp zo’n succes, dat de trotse Nijbroekers beloofden een dergelijk evenement voortaan eens in de tien jaar te houden. Maar in 1911 woedde in heel Nederland die verschrikkelijke mkz, zodat het dorp deze tweede tentoonstelling een jaar moest uitstellen. Het jaar erop was de kust weer veilig. Toen werd de regel ingevoerd dat de boeren uitsluitend roodbont IJsselvee mochten aanvoeren.¹ Dit Maas-Rijn-IJsselvee was net officieel ‘ontdekt’ en tot ras verheven. Een jaar later, op 29 augustus 1913, toen in Den Haag de grote veetentoonstelling werd gehouden, wist dit ras op vele fronten uit te blinken en zo nationale roem te vergaren. De MRIJ-koe was hard op weg wellicht Neerlands trots te worden.

En waarom ook niet? MRIJ-vee was en is puur Nederlands, inheems tot en met. Waar in het westen de roodbonte tint langzaam verdreven werd door de zwartbonte slag, hield zij stand in de periferie van het land, langs de rivieren in Gelderland, Overijssel, Noord-Brabant en Limburg. Het weekblad voor land- en tuinbouw *De Veldbode* meldde in 1925 in een speciale uitgave over het roodbont vee (in

Nederlands, Duits en Frans, vanwege de handelsmogelijkheden) dat pogingen om de roodbonte haarkleur te doen verdwijnen op niets waren uitgelopen. Integendeel, het bestaansrecht van roodbont vee om onvermengd te blijven voortbestaan was nu wel duidelijk bewezen. ‘Toen brak tevens het oogenblik aan, dat men zijn eigen inheemsche vee meer ging op prijs stellen en terugkwam van de meer en meer doordringende meening, dat in Nederland eigenlijk slechts één veeslag recht van bestaan had.’

De bakermat van dit vee lag aan de oevers van de Rijn, de Maas, en met name de IJssel, waar lichte zandgronden en zwaardere klei elkaar afwisselen, waar vroeger veel gemengde bedrijven lagen en de boer zijn aandacht moest verdelen tussen melken en rooien en oogsten. Vee dat bescheiden eisen stelt aan bodem, voeding en verzorging, een sterk, hard, robuust ras, uitermate geschikt voor het gebied rond dorpjes als Terwoldse, Welsum en Nijbroek, ooit een moerassige streek, nauwelijks geschikt voor bewoning en landbouw.

Dit gebied kreeg vorm toen de grillige rivier in de loop der eeuwen zich een weg groef langs en door de hogere zandgronden van Veluwe en Salland, en langzaam maar zeker ingeklemd raakte tussen oeverwallen en dijken. Rond 1100 kwam het grootste deel van de huidige provincie Gelderland onder het bestuur van de graven van Gelre, het startsein voor grootschalige ontginningen. Graaf Reinald II gaf in 1328 opdracht de laaggelegen, woeste kamgronden ten noordwesten van Deventer in te dijken. Zo ontstond de polder van Nieuwbroek of Nijbroek, met een giftbrief beschikbaar gesteld aan mensen die in Holland, West-Brabant en Friesland door overstromingen van huis en haard waren verdreven. Nijbroek wordt in de volksmond vaak schertsend ‘Braobant’ genoemd – een mogelijke verwijzing naar de eerste ontginners.²

De spade ging in de zompige grond, er verscheen een geul, vijfhonderd meter verderop nog een, vijf, zes weteringen, gekerfd in de IJsselklei – om het gebied af te wateren en het land te ontginnen. De Terwoldse, de Nijbroeksche, de Grote, de Kleine en de Nieuwe Wetering, parallel aan de IJssel, vloeien samen met het Apeldoorns Kanaal, pas in de 19e eeuw gegraven tot aan de sluit bij Hattem toe, ongeveer dertig kilometer noordelijker. Het waren flinke stroken vruchtbaar grond die de ontginners uit het ‘wild en bijster land’ wisten te persen. Een hoeve was van oudsher 60 meter breed en 2250 meter lang, van de Veluwsedijk tot de Zeedijk of de Bandijk, pal langs de IJssel, de hele breedte van het Nijbroekse gebied.

Zo planmatig de weteringen en de dijken waren, zo kunstmatig ook bleek de aanleg van de dorpskern zelf. Nijbroek is altijd klein gebleven, maar ooit was het dorp bedoeld om uit te groeien tot een stad van allure. Dat menen althans sommige historici op grond van de afwijkende vorm. In de Middeleeuwen ontstond bij nieuw ontgonnen gebieden vaak een stad als centrum. Elburg, met het kenmerkende vierkante stratenpatroon en ommuring, is daarvan een voorbeeld. Het valt niet uit te

sluiten dat Nijbroek eveneens zou moeten uitgroeien tot een stad, gezien de (gedeeltelijke) gracht en vierhoek om de kerk, en niet in de laatste plaats de stadsrechten, getuige de uitdrukking ‘Stadtrecht van Niebroeck’ die meermalen in officiële stukken opduikt. Dat het er niet van gekomen is, wijten sommigen aan de dominantie en nabijheid van Deventer.³ Ook elders in Gelderland bleven geplande steden uit, zoals Staverden, dat in 1298 stadsrechten kreeg maar altijd een buitenhof is gebleven.

De grond in de IJsselvallei rond Nijbroek was en is uiterst vruchtbaar. Van 1300 tot halverwege de negentiende eeuw bedreven de boeren er voornamelijk akkerbouw. Fruitteelt en groentekweek stonden op een hoog peil; zo was de kwekerij Voorst ‘de voornaamste en in bloeiende staat’, aldus een verslag in 1851.⁴ De boomgaarden omvatte enkele honderden hectare. En de landbouwtentoonstelling van de Afdeling IJsseloever bood een ‘grootte verscheidenheid van knol- en wortelgewassen’.⁵ In die jaren kwam ook de veeteelt opzetten en steeg de welvaart aanzienlijk. ‘Wanneer men een vijf-en twintigtal jaren terugtreedt, dan is het ongelooflijk zoo zeer als hier de landstreek veranderd is’, aldus een landbouwkundige in 1852. ‘Overal bestond eene gemeene weide, en een ieder, die een andermans vee niet op zijn akker duldde, was genoodzaakt dat door middel van heggen, wallen en slooten te weren. Het vee was onooglijk, klein en schraal gevoed. Sedert is die gemeene weide op vele plaatsen opgeheven en thans is de veestapel meer dan verdubbeld; het vee grooter, schooner en wélgevoed.’⁶

Een jaar later bespeurde deze bezoeker ‘een streven om goed vee aan te fokken’. Als voorbeeld noemt hij baron Van Ittersum in Hattem, ten noorden van Nijbroek en Welsum, die zijn veestapel ernstig zag lijden onder de longziekte van 1847/48. Dat moet anders, zal hij gedacht hebben. Hij besloot voortaan af te zien van het vetmesten en zich toe te leggen op de melkveehouderij. ‘Hierbij toch is de jaarlijksche aankoop van vee overbodig, en loopt men minder gevaar om de longziekte op de stallen over te brengen.’⁷ Van Ittersum kocht vijftig koeien uit de streek, voerde het jongvee krachtig, hield alle kalveren aan, stopte ze in warme hokken met veel bewegingsruimte, liet ze in de zomer buiten lopen maar zorgde wel voor koele schaduwplekken in de schuur, haalde de twintig beste kalveren eruit en daarna de tien beste ontwikkelde pinken die hij vervolgens op stal voerde met gras van sterk bemest land. Zo verkreeg hij een ‘bijzonder fraaijen veestapel’. Sterk vee bovendien, want toen in 1862 het hoge IJsselwater veel koeien uit hun stallen en weiden verdreef, was menigeen verbaasd dat ze ondanks de kou zo gezond bleven.⁸

Het was in die tijd goed toeven op het platteland. Vooral van 1850 tot 1880 was het leven er beter dan in de stad, reden voor burgers in omliggende plaatsen ook hun geluk als boer te beproeven. Schepenen, schouten en dijkgraven bemachtigden een lap grond in de IJsselvallei, maar kwamen al snel van een koude kermis thuis, zo

noteerde A.W. Scholten in zijn *Geschiedenis van de boerderij en het boerenbedrijf in de IJsselstreken in 1914*. Platzak keerden ze terug. ‘Zij ondervonden dat het bedrijf geen winst opleverde, tenzij men als boer was opgevoed en als boer wist te overleven.’ Achter deze opmerking schuilt vermoedelijk een botsing van leefwerelden. De toevoeging ‘zelfs in deze voorspoedige jaren’ moet onderstrepen dat boer-zijn een vak apart is, ook toen al.⁹

Platteland onder spanning

Voorjaar 2001. Het platteland is niet meer wat het geweest is. Met twintig man een stal bouwen, dat ging een paar jaar geleden nog wel. Binnen een dag lag het dak erop en na afloop allemaal een borrel, heerlijk gemoedelijk. Of gezamenlijk koeien halen. Dan stond je ’s nachts met vier man op de deel een borreltje te drinken. Of samen zaad halen en met de winterdag dorsen. Maar ook in de IJsselvallei hebben de boeren het met hun bedrijf steeds drukker gekregen, nog even snel dit en dat, het land op, mesten, een reparatie hier, een klusje daar, dieren voeren, alles bijhouden en veel, heel veel administratie, en steeds meer boerinnen die een baantje erbij nemen. Het wordt moeilijker mensen voor een karwei te porren. Al draait het verenigingsleven nog volop, niet iedereen is meer in beweging te krijgen voor een tijdrovende bestuursfunctie. De boer werd een *Einzelgänger*.

De mkz-crisis brengt mensen weer bij elkaar – en daarmee de heimwee naar vroeger. Al was het maar om het hart te luchten, het gevoel samen ergens voor te staan en te strijden. Want tijdens die maanden in de IJsselvallei heerst een lugubere sfeer: hoewel iedereen zich terugtrok op z’n eigen bastion, wordt de vertrouwde verbondenheid nieuw leven ingeblazen: post rondbrengen, boodschappen doen, elkaar over de moeilijke momenten heen helpen – enkele nieuwkomers schuiven van harte aan. Een enkeling staat spontaan met een kalf bij een boer op de stoep. Hier ligt een zelfgebakken cake in de brievenbus, daar staat een appeltaart bij de voordeur. Kerken brengen bloemen of cadeaubonnen rond, aanvankelijk alleen bij boeren, later ook bij hobbydierhouders. Er ontstaan nieuwe vriendschappen. Wanneer de actievoerders in Nijbroek de streek rondbellen om steun (‘Als jij in hetzelfde schuitje zou zitten dan zouden wij ook komen’) verklaren de boeren zich solidair. Zowel de blokkade bij Gosschalk als de bijeenkomsten in restaurant Stern worden aangegepen om elkaar een hart onder de riem te steken.

Steun komt ook uit de rest van Nederland. Na de eerste tv-uitzendingen begint een stroom van duizenden kaartjes op gang te komen. Kerken ontvangen verzoeken om adressen van getroffen gezinnen. Talloze steunbetuigingen die daarnaast lukraak zijn geadresseerd ‘aan de mkz-boeren’, worden door postbodes die de buurt op hun duimpje kennen geselecteerd en verdeeld, opdat gezinnen met weinig post extra aandacht krijgen. Anonieme stadsmensen schrijven dat ze door de indringende

beelden zijn geraakt, denken dat boeren niets meer te eten of geen geld voor nieuwe kleding hebben, sturen ingevouwde bankbiljetten mee. Boeren warmen zich aan deze belangstelling, generen zich echter ook: ‘Tja, hoe zagen we er op tv uit? We hadden altijd werkkleding aan als we in de stallen waren, dat kwam voor die stedelingen vermoedelijk een beetje oud en armoedig over.’

Toch broeit onderhuids sociale spanning. Niet iedereen is bijvoorbeeld gecharmeerd van boerenacties. Hier en daar klinkt gemor als trekkers grommen om te gaan actievoeren. Elders in het land trekken boeren de wenkbrouwen op, laten de GLTO weten dat hun collega’s te veel risico’s nemen. ‘Wat mankeert die lui daar toch? Gaan ze allemaal gezellig bij elkaar zitten om te protesteren. Dat kunnen we niet hebben.’ De IJsselboeren verweren zich, praten over moeilijke afwegingen, zeggen dat ze toch met elkaar verbonden willen zijn. Niet afzonderen. Aan de andere kant het besef dat acties levensgevaarlijk zouden kunnen zijn, dus wordt de trekker ergens anders geparkeerd waar een nieuwe stapel kleren klaarligt en trouwens, niemand weet precies wat wel en niet is toegestaan. Maar er is weinig begrip voor de enkeling in werkkleding bij de blokkade van slachterij Gosschalk of bij de visboer in Terwolde of in de supermarkt in Twello – al was toen het vee ingeënt en de kans op besmetting nihil.

De zuidelijke grens van de driehoek splijt de gemeente Voorst en zorgt in deze GLTO-afdeling voor tragische tweespalt: de spoorlijn Deventer-Apeldoorn vormt namelijk ruwweg de scheiding tussen melkveehouders ten noorden en varkenshouders en kalvermesters in het zuidelijk deel, het toezichtsgebied. Dagelijks hangen laatstgenoemden met tientallen bij de afdelingsvoorzitter aan de lijn omdat ze niet begrijpen waar hun collega’s in en rond Nijbroek en Terwolde mee bezig zijn. ‘Jongens, ophouden met dat gezeur! Wat moet dat toch bij Gosschalk? Onmiddellijk stoppen met die acties, zo snel mogelijk ruimen want dan zijn we van die regelingen af, des te eerder kunnen we weer aan de slag en de zaak vergeten.’ Zij accepteren het ruimingsbeleid als een voldongen feit, hebben zelf te maken met overvolle stallen, kunnen geen kant uit. Biggen mogen voor de slacht zijn bestemd, het wanhopig geknor doet zeer aan de oren.

De varkenshouders proberen het beste ervan te maken, laten betonmatten aanrukken en leggen dagelijks vers stro zodat de dieren nog een beetje droog liggen, kuieren dag in dag uit met voer en eens in de week komt een loonwerker de mest eraf schrapen. Sommigen bellen de Dierenbescherming: ‘Ik heb hier meer dan duizend biggen, tweemaal zoveel als normaal.’ Varkenshouders binnen de driehoek zijn eveneens tegen de blokkade in Epe. Als het actiecomité deze boeren voor deelname polst, reageren zij terughoudend: De varkens moeten weg, anders vreten ze elkaar op. ‘We staan hier toch niet alleen voor de koeien?’ Zij hebben mestvarkens. De eigenaar van zeugen met trotse foklijnen strijdt wel zij aan zij met melkveehouders op de barricaden.

Solidariteit staat op zo'n moment onder grote druk. Maar ja, hoe was dat tijdens de varkenspest, vier jaar eerder. Dezelfde varkenshouders geven ruitelijk toe dat ze toen onderling de hoop hebben uitgesproken dat de uitbraak in Brabant goed aangepakt zou worden, dat er maar veel varkens geruimd mochten worden, dat de prijs mocht stijgen. 'Ja, rot hé, dat je dat toen zo zei. Nu is het precies andersom.' Ditmaal blijken de prijzen gezakt waardoor biggen nog maar een habbekrats opleveren.

Die financiële nasleep doet varkenshouders wederom verzuchten: Wat drammen die melkboeren? Ze hebben toch een goeie prijs voor hun dieren gehad? Zelfs boeren met melkvee elders in Nederland merken op: 'Hebben jullie weer vee? O, dan heb je alles weer voor elkaar. Niet? Tjonge tjonge, wat leeft dat toch nog bij jullie.' Vooral de strafkortingen leveren heftige discussies op. Heb jij dan alles voor elkaar, vragen IJsselboeren dan. 'Als jij vee afvoert, zet je dat op een lijst voor de handelaar, plus de nummers? Doe je dat wel eens?' 'Nee, nou, dan heb je 75 procent korting.' Uit ongeloof rollen ogen bijna uit de kassen.

Schouder aan schouder

De mkz-crisis bracht melkveehouders en hobbydierhouders bij elkaar. In de eerste fase, de schok, trekken zij ten strijde tegen een gezamenlijke vijand. Schouder aan schouder zoeken zij steun bij deskundigen en proberen met acties en rechtszaken het ruimen tegen te houden. Maar ondanks dat gezamenlijke belang blijven de twee werelden van de veehouder en de hobbydierhouder grotendeels in stand. Beide groepen bewandelen verschillende wegen om het beleid om te buigen: terwijl de eerste een actiecomité op poten zet, noemt de andere zich de '3 mei-groep': een club van ongeveer dertig mensen plus een enkele boer die de psychische nood gaat onderzoeken en op basis van 116 getuigenverklaringen – met het oordeel van een psychiater uit Beekbergen – het ruimen bij de rechter probeert te verhinderen.

Begin april richten enkele betrokken burgers op de Veluwe de Stichting Boer en Vee op. Zij zitten vol wrok over het ruimen, voelen zich overvallen door het non-vaccinatiebeleid en willen voor de boeren in de bres springen. Hun doel: zinloos doden van gezonde dieren met wettelijke middelen voorkomen. Tot zevenmaal toe spannen zij een rechtszaak aan bij arrondissementsrechtbanken en bij het College van Beroep voor het Bedrijfsleven in Den Haag. Toch lukt het niet de ruiming van tafel te halen. De ene rechtszaak na de andere – ook van boeren die zelfstandig de juridische strijd aangaan – wordt verloren. En na een paar weken klinkt steeds vaker het verwijt dat Boer en Vee de herbevolking in de weg staat. Veehouders die in de eerste ringen van eind maart zijn geruimd, lopen al meer dan twee maanden door een lege stal en willen, nee moeten door. Ze zijn laaiend als ze geruchten

vernemen over verstopte en weggesmokkelde hobbydieren. Enkelen houden vol, uit principe vaak.

Op Steunpunt Nijbroek leiden de rechtszaken tot emotionele discussies. Is het even rustig, hangt Boer en Vee opnieuw aan de lijn om getroffen en snel in te lichten over een nieuwe zaak. Er is vast een nieuwe kans, anders begint zo'n advocaat er niet aan. Elke keer geeft dat stress, bergen papier wurmen zich door de fax die prompt verstopt raakt zodat er niets anders op zit dan met fiets of auto de boerderijen af te gaan. Na verloop van tijd verbreekt het geloof in een goede afloop, vervliegt de hoop en groeit de gewetensnood. Akkoord, de mensen van Boer en Vee zijn bevlogen en dat dwingt respect af, maar elke keer weer breekt zo'n laatste strohalm en dat begint tegen de borst te stuiten. Van wanhoop naar hoop en terug naar wanhoop, velen kunnen dat niet meer aan. Als Boer en Vee weer belt ontstaat bijna ruzie over de vraag of de boeren nu wel of niet moeten worden geïnformeerd, want eigenlijk is dit vechten tegen de bierkaai.

Tenslotte distantieert het steunpunt zich van de stichting. De vrijwilligers voelen zich dicht bij 'hun' mensen staan, menen te weten wat er werkelijk leeft onder de 'oorspronkelijke boerenbevolking', vinden dat Boer en Vee zich van hen heeft vervreemd omdat melkveehouders op het laatst door de telefoon roepen: 'Laat ons toch met rust! We hebben ons er nu bij neergelegd en dat is al moeilijk genoeg. Laat ons nou in vrede afscheid nemen van ons vee.' Al zes, zeven weken lopen de boeren op hun tenen, verzorgen al die tijd hun dieren terwijl elk telefoontje een aanslag is op de zenuwen. Een enkeling kan het nog wel opbrengen, maar de meeste zijn murw geslagen, moeten Boer en Vee niet meer, zien achter die stichting 'luke stadsmensen' met paarden en andere hobbydieren die hun problemen niet echt kunnen aanvoelen. Dierenartsen uiten kritiek: 'Ze blijven de emoties maar aanwakken.' Zo ontstaat in de tweede fase van de mkz-crisis langzaam een verwijdering tussen beide getroffen groepen.

Boer en Vee interpreteert de roep om snelle ruiming als sociale druk. Als veehouders het werkelijk hadden gewild, dan waren ze vast tot het bittere eind doorgeslagen. Zelf blaast de stichting te elfder ure een rechtszaak rond Sabina 17 en haar drie dochters af omdat de eigenaars worden bedreigd, niet alleen door RVV'ers die openlijk met strafkortingen dreigen, maar ook door anonieme boeren die al geruimd zijn. Boze telefoontjes: 'Zo snel mogelijk ruimen, want het hele gebied moet vrijkomen voor herbevolking. Je gunt het iedereen dat hun vee gespaard blijft, maar wij hadden helemaal geen keus!', luidt hun standpunt. 'En we moeten verder.' Boer en Vee zegt in een persbericht deze situatie te betreuren. 'Het is duidelijk dat de onaanvaardbaar hoge druk die wordt uitgeoefend op vee-eigenaren die zich tegen ruiming verzetten, veelvuldig voorkomt. Veel veehouders durven daar echter niet over te spreken uit angst voor represailles.' De stichting staat ook onder druk van lokale overheden.

De RVV hanteert het argument van herbevolking steeds vaker. Hobbydierhouder Jan in Terwolde durft een tweede rechtszaak niet meer aan en op 22 mei komen z'n dieren aan de beurt. Hij heeft een brief klaarliggen waarin alle niet nagekomen afspraken staan opgesomd. Maar als hij de RVV'ers wil terugsturen omdat een schriftelijke verklaring ontbreekt, krijgt zijn gezin de wind van voren: 'Dat stelletje hobbyboeren, jullie zitten de boel alleen maar op te houden. Wat denk je wel van al die boeren met een lege stal? Die kunnen nu niet verder.' Er volgt discussie op het erf over de morele kant van het ruimen. Als dan het afschuwelijke moet gebeuren, zegt Hanneke, 'doe het dan zo menselijk mogelijk.' En: 'Het is schokkend dat de politie hier moet zijn, omdat we proberen onze verontwaardiging, ons gevoel van onmacht op een wettelijke manier te uiten. En dan krijgen we agenten op ons dak.' Boeren verklaren de sociale druk liever vanuit de aloude gezamenlijkheid van het plattelandsleven. Degene die aanvankelijk zeer strijdvaardig is, legt op den duur toch het bijltje erbij neer, uit solidariteit met de naasten. 'Nou vooruit, doe de dieren maar gauw weg, want dat kunnen we weer opnieuw beginnen. Er is toch geen redden meer aan.' Want hoe kan hij ruiming tegenwerken terwijl het vee bij de burens al weken geleden zijn opgehaald? Bovendien leeft een mens al die tijd in spanning en dat gaat een keer opbreken. Sommige veehouders haken aan bij rechtszaken van Boer en Vee. Nee heb je, ja kun je krijgen. Maar wanneer een begin wordt gemaakt met de ruiming van het hele gebied, slaat de twijfel toe. 'Als het halve gebied vort is, dan kan de andere helft niet overblijven. Stel dat mijn dieren mochten blijven leven. Dat de rechter je op het laatste moment gelijk had gegeven? Dat wil je toch ook niet?' Piet, de biologische veehouder uit Welsum, hemelt zijn dieren op: ze zijn sterk, hun weerstand is zo groot dat ze zelfs zonder noodvaccinatie waarschijnlijk niet ziek zouden worden. Hij was de uitdaging aangegaan maar het mocht niet en ook sociaal zou dat geen verstandige zet zijn. 'Dat zou alleen maar scheve ogen geven.'

Evert krijgt kriebelige reacties. Die emoties, die harde taal, die grote borden met protestteksten. Moet je zo met elkaar omgaan, mompelen IJsselboeren die zichzelf nuchter achten. In Welsum loopt de kloof zelfs dwars door het dorp, begroetingen op straat blijven uit, hoofden draaien weg, kinderen verliezen speelkameraadjes. Maanden later zijn sommige mensen die het eerst geruimd waren wat milder geworden. Ze erkennen het verzet van Evert en de andere knokkers, verzuchten met spijt dat ze geen acties hebben gevoerd en dat ze nu de pijn van het onrecht ervaren. Hadden zij ook maar doorgeknopt. Hadden ze net als veel andere boeren – misschien tegen beter weten in – toch maar op die rechtszaken ingetekend, zodat ze zeker wisten alles te hebben ondernomen om hun vee te behouden. 'Moet je niet álles voor je dieren over hebben?' Hun geweten knaagt behoorlijk. Hobbydierhouder Marijke, lange tijd verbonden aan het steunpunt in Nijbroek, weet het niet meer zo precies. Soms ziet ze haar twee geiten weer voor zich. Zelf

gaf ze de strijd op, liet haar dieren tijdig afmaken om meer bewegingsvrijheid te krijgen, maar achteraf vraagt ze zich af of ze niet meer had moeten doen om de ruimingen tegen te houden. ‘Omdat ik nog steeds niet kan begrijpen waarom dit allemaal is gebeurd.’

Dierenleed vs boerenleed

De boer en de particulier, de melkveehouder en de hobbydierhouder: waar de een stopt, wil de ander door. Het verschil in actiebereidheid vertaalt zich naar de beleving van het leed als gevolg van ruimingen. Hobbydierhouders zijn woedend over het ‘einde van de beschaving’, waardoor dieren onnodig leden en zinloos zijn afgemaakt. Tegenover dit dierenleed staat leed van de boeren. Varkenshouders zeggen: ‘Hoe je het ook wendt of keert, hoe gek je ook met de dieren bent, het was geen dierenleed, maar persoonlijk leed.’ Voor hen was het ruimen noodzaak, vanwege handelsbelangen. Melkveehouders hebben moeite met dit standpunt, zeker degene die met lange foklijnen werken, soms van generaties terug. Natuurlijk, zeggen ze tegen elkaar, in de stal, aan de keukentafel: laten we elkaar niets wijsmaken, gezonde dieren gaan naar de slachterij. Dat is de normale gang van zaken. Kalfjes komen terecht bij de mester. Toch probeert de boer veel jongvee verder te verkopen, aan een ander bedrijf. Wie wil niet het beste voor zijn dieren? Een dragende koe bijvoorbeeld gaat niet zomaar weg voor de slacht. Altijd proberen dat kalf eruit te krijgen, al is de moeder nog zo wrak. Dat is gewoon een brok ethiek dat de boer van huis-uit meekrijgt. Dat weet iedereen die jaren achter een koe heeft gelopen, tot zij dood moest. Nuchter blijven: uiteindelijk gaan koeien allemaal naar de slacht, dat is ook zo. Maar ze gaan niet allemaal tegelijk. En het is *áltijd* zinvol.

Melkveehouder Jan in Nijbroek kijkt uit het raam over de landerijen en brengt deze gedachten al mijmerend onder woorden: ‘De dieren werden allemaal netjes afgemaakt. Ze zouden anders ook wel dood ontmoeten, maar de boer is altijd bezig met zijn fokkerij, die denkt: Dat kalfje wordt een goede koe, daar kan ik nog twee goede kalveren uit halen, dat is mijn lijn... ja, dat is persoonlijk leed... nou, goed, zo heb ik het zelf niet helemaal ervaren, maar mijn ogen zijn wat dat betreft wel opengegaan. Ik was ook druk met mijn fokkerij en mijn stammen. Precies 24 jaar geleden heb ik een goede fokstal overgenomen, de stammen die daar waren uitgebouwd stonden mij wel aan. Ik beschouw het als eeuwig zonde dat je dat spul allemaal zo maar dood maakt, dat vind ik de grootste waanzin die je je maar kunt bedenken. Ja, uiteindelijk gaan alle dieren naar de slager – vanmorgen heb ik ook weer een gezond dier weggebracht. Maar je werk van jaren is wel weg.’

Dierenleed versus boerenleed, telkens komen de boeren erop terug. Misschien moeten we wat minder emotioneel zijn, zeggen ze tegen elkaar. Hoe naar ook, het

is wel ‘achter’, in de stal dus. Mensen die in gezin of familie het een en ander hebben meegemaakt, zeggen: Jongens, er zijn ergere dingen in de wereld. Jonge boeren roepen sneller dan ouderen dat het een keer afgelopen moet zijn. Dat persoonlijke verdriet, het is minstens zo erg als het lijden van de koeien. De boer in de melkveefokkerij spant zich jaren in voor bloedstammen, dan wordt dat werk ineens losgewrikt, afgekapt, weggesneden. ‘Ik heb weleens gezegd: We hebben hier het gezondste vee van Nederland, want de koeien waren allemaal ingeënt. Heel nuchter gezien was het ruimen niet nodig geweest. Maar op een gegeven moment houdt het op.’

Het onderling vertrouwen is een rauwe knauw toegebracht. De boeren mogen dan door het beleid geen baas meer op eigen erf zijn, ook buurtgenoten nopen tot behoedzaamheid. ‘Je kunt het nog zo goed voor elkaar hebben, eigenlijk ben je totaal afhankelijk van de buurman, want die kan zomaar ziektes binnenhalen.’ Nee, iemand iets kwalijk nemen is taboe, maar toch... er hoeft maar één de zaakjes niet op orde te hebben. De geruchten zoemen rond. Niet Gerrit, maar een andere boer zou al eerder mkz in de stallen hebben gehad. Een tijdbom, beamen melkveehouders bezorgd. En werd op parkeerplaatsen van de A1 geen entstof aangeboden door Poolse vrachtwagenchauffeurs? De verleiding is groot, er heerst angst dat sommigen te porren zijn eens een kijkje te gaan nemen. ‘Dan ga je daarmee mooi het schip in.’

De derde fase van de mkz-crisis draait om strafkortingen. Boeren begrijpen niet waarom zij zo bruuft zijn behandeld, terwijl hobbydierhouders niet gekort zouden zijn. Mogelijk was er een generaal pardon bij boetes tot duizend gulden, of – volgens een intern document van LNV, zo weten hobbydierhouders te melden – geen korting bij mensen met minder dan vijf dieren.

Gebarsten beelden

Zowel melkveehouders als hobbydierhouders zagen hun identiteit aangetast. Beide groepen zeiden hun vertrouwen in de politiek vaarwel. Hun beeld van de overheid als hoeder is gebarsten. Oudere boeren vertellen in eenvoudige bewoordingen: Ik had altijd gedacht dat ze in Den Haag wat voor je deden. Een veilige deken. Laat hen alles maar regelen, maar ze hebben ons laten stikken. We hebben te zorgeloos gedacht dat de overheid het beste met nette burgers voor heeft. Dat de overheid voor ons zorgt. Hobbydierhouders ervaren hetzelfde: Wat ben ik altijd naïef geweest, heel kinderlijk, dat de politie je beste vriend is. Nu is dat vertrouwen weg. Het brengt helaas het slechtste van de mens naar boven.

Boeren voelen zich verraden. ‘Je kunt met de bestrijding een eind meegaan, maar de driehoek was te groot.’ Het wordt als onrechtvaardig ervaren: wie aan de verkeerde kant van de spoorlijn woont, zit met de gebakken peren. In feite is de

driehoek opgeofferd. De rest van Nederland profiteert daarvan en zou daarom vervolgschade moeten betalen. Taxaties mogen goed zijn geweest, vooral varkenshouders derven lange tijd geen inkomsten. Geitenhouders hebben zelfs een heel jaar droog gestaan omdat de geiten pas in maart kalveren. De mkz gooide toen roet in het eten en een nieuw koppel is pas het jaar erop weer aan de beurt.

Landbouworganisaties krijgen het zwaar te verduren. De LTO wilde de ziekte met hardere maatregelen bestrijden. Tot het laatste moment dachten boeren dat de dieren konden blijven leven. ‘Maar ja, Doornbos en Roemaat kunnen zo goed praten, daar kun je niet tegenop.’ En: ‘Onze stem is niet gehoord.’ De verklaring wordt gezocht bij de verambtelijking van de organisatie: het bestuur bestaat uit ambtenaren, geheel vervreemd van de achterban. Melkveehouders voelen zich buitengesloten. Doornbos wenste alleen op uitnodiging van de GLTO naar Epe af te reizen. Een verzoek van het actiecomité met leden en niet-leden legde hij naast zich neer. De LTO-voorman had ooit de wind van voren gekregen van een boer die geen lid was, en dat was hem zwaar gevallen. Maar de boeren schudden hun hoofd: het beleid trof die man toch ook?

De nasleep van de speciale tv-actie zet kwaad bloed. De opbrengst – na aftrek van (hoge) kosten – zou verdeeld worden onder geruimde bedrijven. LNV wil adressen uit privacy-overwegingen echter niet afgeven. Dan maar naar de LTO. Diens lijst betrof alleen adressen van leden. Toen werd voorgesteld degenen die geen lid (meer) waren, een taxatierapport te laten overhandigen als bewijs dat ze waren geruimd. ‘Opnieuw moest je door de knieën. Dat voelde onrechtvaardig aan.’ Frustratie. ‘Ze weten je wel te vinden als er geruimd moet worden, maar als er geld uitgekeerd wordt geven ze niet thuis.’ De pijn zit zo diep, dat een instantie die naderhand honderdduizend gulden wil schenken, het advies krijgt het bedrag op een andere manier te besteden. Melkveehouders in de IJsselvallei zien de GLTO en zeker de LTO niet langer als hun spreekbuis. Menigeen zegt zijn lidmaatschap op. Dat heb je ervan, zeggen ze, het moet tegenwoordig allemaal groter en groter. Maar het platteland is geen fabriek. ‘Dat verhaal kun je niet kwijt.’

Een bestuurslid van de GLTO erkent in een interview zich te hebben vergist in de weerstand tegen het doden van dieren. Bovendien had de organisatie zelf geen draaiboek klaarliggen. Toch was het ruimen onvermijdelijk. ‘De melkveehouder vind ik geen boer. Hij is iemand die denkt in zijn stal een dierentuin te hebben in plaats van dieren voor de voedselproductie. Zelf zou ik wel mijn dieren laten ruimen, als blijkt dat de consument het niet wil.’ In *de Volkskrant*¹⁰ erkent voorzitter van het Productschap voor Vee en Vlees, Tazelaar, dat exportbelangen destijds de drijfveren van het non-vaccinatiebeleid was geweest. ‘Maar we hebben ons ook vreselijk verkeken op het maatschappelijk draagvlak voor de aanpak van zo’n uitbraak. We hebben verkeerd ingeschat dat mensen zo’n moeite hebben met het preventief doden van ogenschijnlijk gezond vee.’ Niettemin, een volgende keer

moeten we weer ruimen, zegt Olijslager, voorzitter van de concerndirectie van Friesland Coberco, tegenover het *Agrarisch Dagblad*.¹¹ Wanneer het non-vaccinatiebeleid overboord gaat zonder dat er garanties zijn voor de afzet binnen en buiten Europa, is zijn bedrijf in last. Hij heeft persoonlijk problemen met ruiming, maar hij zit in een rol 'die mij ertoe brengt dat ik de dingen zeg, die ik zeg'.

De mkz-crisis is tevens voor velen een metafoor voor een schokkend gebrek aan moreel bij de overheid. Brinkhorst maakt van boeren horigen door de willekeur met strafkortingen. Zo ging vroeger een landheer met zijn boeren om. De boer krijgt nog een trap na. 'Dat is het bewijs dat het hem niets interesseert.' Sterker: een verkeerde registratie betekent forse korting, maar RVV'ers mogen ongelimiteerd fouten maken. 'Dan krijg je als excuus: Dit is zo'n grote operatie, dat kan nu eenmaal niet zonder fouten. Waarom worden die mensen ook niet gekort op hun riant salarissen?' Het non-vaccinatiebeleid is opgelegd door de overheid en door de sector. 'Hoezo bedrijfsrisico?' Zulk wantrouwen versterkt de gedachte dat de overheid dubbele agenda's er op nahoudt. 'Brinkhorst heeft de kans gegrepen een bepaald gebied in Nederland een enorme dreun te geven.'

Uitsluiting betreft tevens hobbydierhouders. Zij ontberen een spreekbuis, een gezamenlijke beïnvloeding. Ze voelen zich verantwoordelijk voor hun schapen, dwerggeiten, ezels, kippen, lama's, hangbuike zwijntjes, zeker wanneer familie of vrienden deze dieren aan hen toevertrouwen, de een wegens ziekte, de ander door emigratie, een derde uit ruimtegebrek. Wegmoffelen, buiten het gebied brengen, het was geen optie want bij ontdekking gaan ze direct in de laadbak, meteen naar het slachthuis. Er hangt woede en haat in de lucht: We zijn iets van onszelf kwijtgeraakt. Alsof een deel werd losgescheurd. Pijnscheuten, depressies, doffe berusting daarna. Afbellen voor een vergadering van Amnesty International wordt niet begrepen: 'Ja hoor eens, er zijn mensen in andere landen die je nodig hebben, en dieren zijn er genoeg.' Een paar dagen na de ruiming vragen burens: 'En, neem je alweer nieuwe dieren?'

Het aanvragen van een ubn-nummer voelde als verraad. De aarzeling bij de telefoon, tijdens de mkz-crisis: wel doen, niet doen, de hartvochtige reactie aan de andere kant: 'Nou, dan maar niet, dan komen we ze morgen al halen.' Het besef dat na de mkz nieuwe dieren ergens in een computerbestand staan, traceerbaar zijn; dadelijk kan een ander boosaardig iemand mijn dieren ophalen, wegnemen, verdonkermanen. Opnieuw de levensstijl laten ontnemen? Maar het staren over in een lege schuur, dat dwalen over een kale weiland, dáárvoor wonen zij niet op het platteland.

Het collectief wantrouwen in de overheid ontnemt echter alle lust tot nieuwe dieren. Niet alleen de levensstijl, ook de onschuld van de kinderen werd afgepakt. Misschien is dat wel het ergste van alles. De gedachte medeplichtig te zijn geweest

– want de dierenarts heeft ze op verzoek doodgespoten – blijft spoken, voedt het schuldgevoel, golft bij tijd en wijle af en aan. Een AID'er, onder de indruk van de schone stal: 'Jullie zorgen goed voor je dieren', schreef een prima vergoeding uit dat direct wordt doorgestuurd naar Stichting Wakker Dier, laat die er maar wat goeds mee doen.

Zelfs twee jaar na de mkz-crisis blijven beelden rondtollen. De laatste keren hooi of voer halen, het moment dat een geit losbrak, van een giftige taxus had gegeten en onmiddellijk hulp nodig had; of toen zes schapen ziek werden en de dierenarts binnen 36 uur maar liefst vijf keer moest komen opdraven of zelfs homeopathische middelen uitkomst moest brengen. En dat beeld van de krentenbollen met banaan, het lievelingsmaal vlak voor de ruimingsploeg zou komen. In onderlinge gesprekken met andere hobbydierhouders schokt hier een schouder, daar welt een traan, woorden zijn overbodig.

Hobbydierhouderij

'Wat mij als particulier, idealist om in een agrarisch gebied te gaan wonen, tegen de borst stuit, is dat er steeds vanuit de boeren gesproken wordt. Ik krijg papieren van de gezondheidsdienst in huis, de categorie particulier komt niet voor op het in te vullen formulier, terwijl we ons wel moeten aanmelden voor registratie. (...) Het stuit mij steeds meer tegen de borst dat ik in alles moet meedenken in de grote boerenwereld. De voorlichters in Stroe bij het RVV spreken ook over je 'bedrijf' ruimen, terwijl ik aangeef dat ik een particulier ben met twee geiten.' (...) 'Het is schrijnend om het prachtige voorjaar te zien ontwaken, de schapen met hun lammetjes, waar de karavaan van de dood nog niet is langs gekomen, de geiten met hun bokkensprongen, de hangbuikzwijntjes, etcetera te zien grazen in de wei. Waarom ontnemen mensen het leven van deze dieren, het leven waar zij door hun geboorte recht op hebben? Wij zijn respect verschuldigd aan deze dieren! Hopelijk heb ik met dit artikel nogmaals het intense verdriet van een particulier onder de aandacht kunnen brengen die, als de karavaan voor de deur stopt en de geiten Sophie en Linda gedood worden, verzekerd kunnen zijn dat tot aan hun dood begeleid zullen worden door hun baasjes.' (ingezonden brieven Ineke, *Gelders Dagblad*, 10 april en 4 mei 2001)

Vijf hobbydierhouders

De oostenwind giert over het kale land tussen Welsum en Oene. Eilandjes van gras priemen boven de bevroren stoppelvelden in de uiterwaarden, prikkeldraad buigt zwaar onder ijspegels. Bij een hek een vergeten fiets waarvan alleen stuur en zadel nog zichtbaar zijn, een fazant steekt angstig de dijk over, honderden eenden dralen en krijsen in een wei, even verderop fladdert wit beddengoed in de grijsgelige

winterzon. In de stal van Albert Jan is het behaaglijk warm. Zijn veertien pinken liggen er opperbest bij, deze koude winterochtend. Onder de lage zoldering waar het stro uitspriet, draaien de jonge koeien hun koppen naar achteren, schuifelen, krabbelen met hun poten, duwen hun achterste omhoog, laten een straal op de vloer kletteren.

De boerderij – uit 1859 – is de geboorteplek van de nu 88-jarige ex-boer. Zijn veestapel stond in de wijde omgeving bekend als puik MRIJ-vee, trots product van de IJsselstreek. Binnen aan de wand hangen de robuuste stamvaders, ingelijst en al, met tussen hen in de prijzenkast vol medailles en bekens. Maar een opvolger diende zich voor Albert Jan niet aan, en in 1990 werden de koeien noodgedwongen van de hand gedaan. Twintig hectare land ging in de verkoop, de oude boer werd hobbyboer. Op de plek waar ooit melkvee stond, is hij nu dagelijks bezig met een koppel mooi jongvee die hij voor een zachte prijs van een MRIJ-fokker in Oene overneemt, vervolgens twee jaar lang koestert tot ze voor de eerste keer moeten kalveren, en hij ze als vaarzen weer terugbezorgt. De meeste zijn zuiver MRIJ, ook die vrijwel witte, dat ziet Albert Jan toch het liefst, de brede koppen, de wat ronde ruggen.

Zo stonden de zaken ervoor, toen de mkz uitbrak, en ook Albert Jan de ruimingsploeg op zijn erf kreeg.

De pasgeboren lammeren lurken gretig aan de melkflessen. De poten nog wankel, de staarten lamgezwiept. In het gloed van de warme stallampen schurken vaalbleke lijfjes tegen elkaar aan, het geblaas klinkt hartstochtelijk. Twee minicamera's brengen het staltafereel via een monitor in de huiskamer. Een goed begin van het seizoen, zegt hobbydierhouder Anton. Op deze koude februaridag telt hij al 24 lammeren, een gemiddelde van drie per schaap. Dat belooft wat. De Swifters doen het goed dit jaar. Sinds 1980, toen Anton het buitengebied van Terwolde opzocht, fokt hij dit schapenras dat veel en soepel lammeren werpt. Swifters zijn een kruising van Texelaars en Vlamingen: de eersten sterk en degelijk maar minder vruchtbaar, de laatsten weinig bespied maar rijk aan nakomelingen. Beide eigenschappen gecombineerd levert een probleemloos, werplustig ras op.

Fokken met raszuivere dieren is z'n grootste liefhebberij: 'Als je dieren houdt, kun je net zo goed rasdieren nemen. Dan kun je er mee fokken en dat zit me als boerenzoon in het bloed. Mijn vader was een koeienboer, vond dat fokken ook een soort sport.' De grens tussen hobbymatig en professioneel dieren houden kan Anton moeilijk trekken. 'Ik heb naast mijn baan als docent hier dertig oien rondlopen. Dat zou dan hobby zijn. Terwijl een boer die naast zijn koeien of varkens maar vijf schapen in de stal heeft staan en er niets mee doet, als ondernemer wordt gezien.'

In 1982 was Anton betrokken bij de oprichting van een stamboek. Sindsdien heeft hij zich ontwikkeld tot een van de topfokkers in Nederland. Zijn dieren zijn gewild, uit het hele land komen liefhebbers naar Terwolde. Soms zijn de lammeren voor hun geboorte al verkocht. Handelaren hoeven bij hem niet aan te kloppen; als het moet brengt hij de dieren liever zelf weg, om er zeker van te zijn dat ze in goede handen terecht komen. Inmiddels telt het stamboek 250 geregistreerde leden met ongeveer tienduizend Swifters, het merendeel voor de hobby. Slechts enkele grote schapenhouders leggen zich toe op vleesproductie. Anderen haken naar de nog kleine markt van schapenmelk en schapenkaas.

In de bijkeuken spartelen Koi's in een groot, open aquarium. Anton heeft ongeveer 65 bontgekleurde Japanse karpers, fel begeerd om hun rode en gouden vlekken. Deze speling van de natuur is nooit exact te voorspellen, zegt Anton, terwijl hij een zak met korrels pakt en een handvol in het water strooit. 'Elke fokker kent die spanning: zal wat je erin stopt, er ook uitkomen?' Hoe hij de vissen ook selecteert, het resultaat blijft altijd een verrassing. De uitdaging van fokken zit in het zoeken naar gunstige combinaties van eigenschappen. De zeven rammen en dertig oaien bieden daartoe volop mogelijkheden. Anton selecteert op vruchtbaarheid en uitstraling. Dat laatste bereikt hij door bespieren en mooie koppen ('Je moet er wel tegenaan kijken'). Daarnaast wil hij schapen die 'ruim' zitten – voldoende plek voor ongebooren lammeren – en kale staarten zodat het couperen achterwege kan blijven. En natuurlijk wil hij zijn dieren vrij van scrapie. Dat lukte, als eerste in Nederland. Althans bijna. In maart 2001 had Anton precies honderd schapen rondlopen, bijna geheel scrapie-vrij. Deze Swifters waren zijn trots.

Tot in de IJsselvallei het mkz-virus werd vastgesteld.

Over akkers en weilanden, in de verte, doemt tussen bomen de Nijbroekse kerktoren op. Verder is het stil. Ruimte, zegt Hans. Ik wil om mijn huis kunnen lopen en mij vrij kunnen bewegen zonder gezien te worden, dat geeft gevoel van vrijheid. Zes jaar lang woonde er een echtpaar dat echter niet kon aarden, zich terugtrok en de woning ten lange leste te koop aanbood om terug te keren naar de geboortegrond. Van die heimwee heeft Hans geen last. Eindelijk rust, geen boven-, beneden- of andere burens. Dít is de plek.

Amper anderhalf jaar voor de mkz-crisis was Hans in Nijbroek neergestreken. Afkomstig uit een klein Brabants dorp waar koeien het straatbeeld bepaalden. Al op z'n zesde zat hij bij boeren, hielp mee met melken, snoof de stallucht en genoot van het buitenleven. Die ruimte bleef hij zoeken, ook toen hij in grote steden terecht kwam, hield het op z'n flatjes niet meer uit en kocht uiteindelijk een oud huis tegen de bosrand waar ratten over de vloer renden maar hij, hij woonde buiten. Een opstapje, beloofde hij zijn vriendin. Internet bood een snelle buitenkans op een

woning in de IJsselvallei, binnen drie dagen was het met de makelaar rond. Nu is de woonboerderij zijn trots.

De muziekzuilen in de kamer krijgen alle vrijheid, zelfs wanneer bij mooi weer de grote ramen openstaan. Toch: rekening houden met anderen. Aanpassen. Moest vroeger in Brabant ook. En laten deze mensen nou zo'n beetje dezelfde mentaliteit hebben: gewoon doen, geen flauwekul, recht door zee, ja, kijk, dan klikt het meteen. Door de mkz-crisis heeft hij een Nijbroeker leren kennen bij wie hij elke vrijdag – hup, kantoorplunje uit, overall aan, schoenen uit, klompen aan – komt melken. Mocht er iemand zijn die er last van heeft dat Hans 's zondags met een aftandse plofdingetje zijn gras loopt te maaien, nou dan stopt hij er toch mee? Kwestie van geven en nemen. Ach, in het dorp zelf moet je geen gekke dingen doen, hier valt het mee.

Buiten heerst nog steeds de rust. Akkerlanden liggen er verlaten bij. Windvlagen laten sneeuwvlokken dwarrelen, net als bij de mkz-uitbraak in maart 2001. Dit uitzicht is volgend zomerseizoen weer verdwenen achter manshoge maïsstengels. Hans denkt erover dat stuk land (één hectare) land aan te kopen, dan hebben de schapen meer ruimte en blijft het zijn uitzicht intact. Zijn droom. Eigen dieren. Rasschapen nog wel, Ouessanten. Oorspronkelijk afkomstig van een eiland voor de Bretonse kust, gehard, gewend om altijd buiten te lopen. Hans hoefde niet op te vallen, zocht het buitenleven niet in het exotische, maar wilde ook niet wat anderen bekoorden en zo ging hij eens rondkijken, lezen, oriënteren – er zijn zwarte, bruine – kocht tenslotte twee witte exemplaren want in Nederland lopen weliswaar 3500 Ouessanten rond, maar nog geen tien procent ervan heeft een blanke vacht.

Elke dag zat Hans minstens een uur bij de dieren, zijn manier van ontspanning, zijn stijl om dicht bij de natuur te leven. Kreeg de eerste koppel lammeren. Toen kwam de mkz.

Een eenzame vogel klapwiek langzaam in glijvlucht over de weilanden. Drie hazen dollen wat met elkaar, terwijl een koppel schapen onverstoorbaar doorgraast. Zoveel vogels vlak bij de IJssel, dat had Saskia nog nooit gezien. Eenden, ganzen, buizerds, ooievaars, af en aan, af en aan, ze zou het voor geen goud meer willen missen. Het brengt haar dicht bij de natuur. Hoe anders was het begin. De eerste winter op het platteland leek tien graden kouder dan in de stad, waar ze opgroeide en jarenlang vertoefde. Maar daar was nu eenmaal geen plaats voor haar keramiek-hobby; het smelten van glazuur bij meer dan duizend graden in een buitenoven, de afkoeling in zaagsel daarna gaf een stanklucht die zij burens niet langer kon aandoen. Zo werd het een huis in het buitengebied van Terwolde.

Voor haar man Jos, boerenzoon uit Zuid-Limburg, is de kleine gemeenschap 'terug naar zijn jeugd', van melken, van helpen met hooien, van kersen-appels-peren-plukken en sorteren, van veel samendoen vooral. Rangen en standen vallen weg,

alle lagen van de bevolking zijn op de plaatselijke voetbalclub terug te vinden. Toen kwamen ook hobbydieren in het vizier. Op de basisschool kreeg hun zoon van boerenkinderen te horen: hebben jullie thuis ook een boerderij? Die vraag weerklonk aan tafel, de dochter mengde zich in de discussie, beide vroegen om een hangbuikzwijn en weldra scharrelden Dikkie en Edda om het huis, gekocht van een hobbyboer tussen Nijbroek en Vaassen. ‘Ja, wij hebben nu ook een boerderij.’ Er bleek ruimte voor nog eens twee schapen (van een broer), vijftien dwerggeiten (van een vriend), nog een geit, vier ezels, en een handvol kippen.

De kinderen waren wijs met hun dieren. Met name Dikkie toonde zich zeer afhankelijk en met touw of riem om z’n hals struinden ze samen door de tuin, over de weg tot aan de dijk. Leven en dood, geboorten en miskramen, het gezin stond dicht bij de natuur dan ooit tevoren. ‘We kunnen hun karakters uittekenen, de een is nukkelig, de ander gewillig.’ Gelach om de strijd om de rangorde tussen de kippen. Vrolijke verbazing over de vriendschap tussen ezel en geit. De hobbydieren waren een verrijking. Ze werden deel van het gezin.

Tot voorjaar 2001.

Boven de IJssel waaiert de lage bewolking langzaam uiteen. Een fletse voorjaarszon splijt, gluurt, strooit wat stralen rond. Zwart kolkwater ligt er roerloos bij. Aan de voet van de dijk een gebutste boomgaard, zwaar gehavend want na acht jaar is de groei eruit, de appelopbrengst sterk verminderd en nu moeten de bomen weg om plaats te maken voor sappig grasland. Laat de koeien maar komen, zegt Eric in zijn woonboerderij, sinds 1988 zijn eigendom. Een stedeling op het platteland, geboren en getogen in de stad Groningen, later verhuisd naar Amsterdam voor studie en werk – maar altijd die drang naar buiten, met planten bezig zijn, als kind op de benedenflat en later in vakantietijd bij tuinders in Paterswolde of bij ecologische boeren in Frankrijk, wandelen en fietsen in de Ardennen. Zo moet hij als natuurmens zijn gevormd.

De Randstad uit. Een baan als docent in Deventer bracht Eric in Welsum, de eerste jaren als huurder van een huisje, later in deze immense boerderij, ooit bedoeld voor een drie-generatiefamilie. Zijn ideaal: ecologisch tuinieren, zelfvoorzienend. Hij schoffelde, strooide riet, trok brandnetels weg, legde een moestuin aan en verbouwde tot z’n verrassing op de uiterst vruchtbare zavelgrond de mooiste en lekkerste gewassen – zelfs prei en kool, toch lastige groenten, gedijen er voortreffelijk.

In die tijd kocht hij twee geiten en vier Suffolk-schapen, de laatste bij toeval verkregen maar behoud van dit ras gaat hem te ver. ‘Bij een zeldzame soort moet je het hele land door voor een speciale ram. Ik laat ze dekken door een Texelaar, daarvan lopen er hier genoeg rond.’ Het zijn makke dieren, handig voor de grasvelden. Elke dag geniet hij ervan; ook vandaag dartelen ze rond en in de schuur

is het rondbollig wachten op lammeren, maar Eric's hart ligt toch bij tuin en landschap van rivier, dijk, ganzen die van akker naar water en weerom vliegen, dag in dag uit, 's zomers en 's winters. Die natuurbeleving biedt inspiratie als 'contramal' van de jachtige samenleving. Vroeger reisde hij veel, nu is hij met volle tevredenheid gebonden aan deze plek. Rond een kikkerpoel, onder een woeste wilgenkraag, heerst drukkende stilte. Buiten wijst Eric naar de pasgeknotte bomen in de verte: 'Straks, als de zon wat scherper is, lichten de takpunten roodbruin op, een prachtig gezicht. Niet in geld uit te drukken.'

Stadsbewoner werd plattelander, vergroeide met het dorp, verzorgde naar beste kunnen tuin en dieren, toen mond- en klauwzeer uitbrak en ruimingscirkels een voor een – Oene, Welsum, Nijbroek, Terwolde – hem in een halve maan tegen de IJsseldijk drukte, afsloot, isoleerde, de schapen en geiten tenslotte afhandig maakte.

Rurale identiteit

Hobbydierhouders in de IJsselvallei hebben met afschuw de mkz-crisis over zich heen zien komen. Ook zij hebben zich verzet tegen het afmaken van gezond vee. Daarnaast springen zij vergeefs op de bres voor eigen dieren, die enkel voor eigen nut en plezier worden gehouden en niet bedoeld zijn om daar een (hoofd)inkomen uit te halen. Tijdens de mkz-crisis beleefden hobbydierhouders een aanslag op hun rurale identiteit.

Deze identiteit bestond – naast de hobbydieren – uit drie elementen:

1. landbouw staat in contact met leven – maar nu zijn dieren opgeofferd voor de economie: *beschaving*
2. een zelfgekozen buitenleven met hobbydieren – maar nu is dat eigen plekje weggeroofd: *levensstijl*
3. dieren leiden een fijn bestaan – maar nu blijkt het platteland soms een industrieterrein: *romantiek*

Deze elementen vormen het dominante lekendiscours onder hobbydierhouders in de IJsselvallei rond Nijbroek, Welsum en Terwolde.

Drie elementen

Verloren beschaving – De kruisen in de berm en de zwarte linten om de bomen, de manier waarop de dieren in de wagens werden gedreven, dat alles gaf het platteland een macabere aanblik. Hobbydierhouders wisten niet wat ze meemaakten. Voor hun gevoel stond de wereld op z'n kop. Het voorjaar brak aan, de zon scheen en de omgeving had dezelfde vredige uitstraling als voorheen, tot wagens langsreden met de koppen van schapen en geiten duidelijk zichtbaar, af en

aan reden ze, de particulieren zeiden er gek van te worden. ‘Dat beeld riep bij iedereen ogenblikkelijk op: Hier gaat iets niet goed.’

Om goed zicht te krijgen op de impact van de mond- en klauwzeer, plaatsen hobbydierhouders de crisis bij voorkeur in breder, mondiaal perspectief. Tijdens de mkz-crisis werd de ethiek in de mens woest wakker geschud, werd zijn gevoel voor zeden en oerwaarden aangesproken. ‘Ooit hadden slaven en vrouwen niets te zeggen, ditmaal is het tijd voor de emancipatie van dieren.’ Daarom vragen zij zich af of er nog sprake is van een beschaving. Heeft de mkz-crisis de arrogantie van de westerse samenleving niet feilloos aangetoond? Er heerst verbittering wanneer Amerikanen de aanslag op New York op 11 september 2001 – hoe vreselijk ook – als een aanslag op de westerse beschaving noemen. ‘Dan denk ik, na de mkz: Hoezo beschaving? Er was en is hier een geweldige morele en mentale ravage aan de gang.’ En: ‘De overheid praat veel over normen en waarden. Nu néém ik mijn verantwoordelijkheid voor m’n dieren, en worden ze toch afgenomen.’

Die westerse beschaving zorgde voor de dood van meer dan 260.000 gezonde dieren. Daaruit spreekt een grenzeloze arrogantie jegens het dier. Zoals tomaten worden doorgedraaid wanneer de handelsprijs onder een bepaalde grens zakt, zo moesten koeien, varkens en andere dieren de vernietigingsoven in omdat hun economische waarde tot nul was gedaald. Nog dieper: het dier werd gereduceerd tot een ding en dat is een verwerpelijke minachting voor leven. Tegenover landen in de Derde Wereld is dat niet uit te leggen. Daar is het bezit van een enkele koe voor families vaak een kwestie van leven of dood. Wie geen koe heeft, brengt zijn gezin aan de bedelstaf, of erger. Het doden van gezonde dieren kent daarmee een sterk moreel aspect.

Het ruimingsbeleid betekende eveneens een ingrijpende vertrouwensbreuk in de democratie. Een belangrijke illustratie daarvan was het verbranden of het weggooien van de Nederlandse vlag tijdens of na de ruiming. Menig hobbydierhouder zegt zich vanaf toen geen Nederlander meer te voelen. Het bord ‘Groot-Oene’ leeft in de harten nog altijd voort. Vooral kinderen worstelen met de abrupte dood van hun lievelingsdieren. Velen zijn van slag, verzuimen van school, hebben nachtmerries, gaan psychisch onderuit, krijgen een therapeutische behandeling. Ze voelen zich bedreigd en zien mkz als een inbreuk op hun gevoel van veiligheid en geborgenheid. Een jongen van vijf vroeg zich na de ruiming af: Wie is eigenlijk de baas over mij? Nou, dat zijn wij, zeiden zijn ouders. ‘Ik dacht ook dat onze koeien van ons waren, maar toen kwamen wildvreemde mensen en namen ze van ons af. Straks heeft de juf meer over mij te vertellen dan jullie.’ De ouders waren verbijsterd.

Verloren levensstijl – Platteland staat voor contact met natuur, met de wortels van het bestaan. Zelf inzaaien, bollen poten, vruchten plukken, dieren verzorgen. Het

gaat om het bijbrengen van respect voor het leven, om de sociale kanten van het dier, de onderlinge band tussen mens en dier en mensen onderling: samen even achterom lopen, schuur of stal of weide in, dieren bekijken, keuren, vergelijken. Die levensstijl is door het mkz-beleid om zeep geholpen. Brinkhorst trapte met zijn uitspraken over krokodillentranen de hobbydierhouders op de ziel. Hij schilderde alle plattelandsbewoners af als vleesproducenten terwijl ze dat juist niet wilden zijn.

De regelgeving liep achter bij ontwikkelingen op het platteland: alles was gericht op de commerciële, min of meer intensieve veehouderij, waar dieren dicht op elkaar staan. Maar al die Texelaars, Ouessanten, Suffolks, Kune Kune-zwijntjes, ze waren niet bedoeld voor consumptie en scharrelden maar wat rond. Toch moesten hobbydierhouders aan alle eisen en voorwaarden van de veehouderij voldoen. Daarmee werd het zelfgekozen plekje weggeroofd. Dat betekende forse psychische schade omdat hobbydierhouders wijzen op de bijzondere band die zij met hun dieren ervaren. Zij vinden het ronduit weerzinwekkend afscheid te moeten nemen van dieren die ze zelf hebben gevoed. Nooit meer kunnen ze op ontspannen wijze dieren houden.

De mkz-crisis overviel hen als een van buiten komende en plotselinge catastrofe. Maar dan wel een van menselijke makelij. Had LNV maar beter nagedacht over de gevolgen van het rigide veterinaire beleid. ‘Wellicht zouden hobbyboeren zich dan al jaren geleden verenigd hebben in een belangenvereniging. Wellicht was de beslissing dan anders, meer democratisch, uitgevallen en zouden de dieren op de Noord-Veluwe die samen op dat moment de veiligste veestapel in Europa vormden, nu nog leven’, schreef een van hen verbitterd in een landelijke krant.¹²

Het vrije buitenleven stond in schril contrast met afzettingen en ruimingsploegen. Een vergelijking met de Tweede Wereldoorlog werd dan gauw gemaakt. Een gebied afgezet, dieren gemerkt, mensen opgesloten, busjes en wagens die af en aan reden – natuurlijk ging het toen om mensen en was het regime wreder, maar het logistiek systeem bleek hetzelfde. Toen in dit gebied het ruimen begon was het voor de RVV een soort ‘Befehl ist Befehl’. Zo vatte het gevoel post dat hier de meest verschrikkelijke dingen gebeurden. Was de AID niet afkomstig uit de inlichtingendienst in de oorlog?, vertellen de hobbydierhouders elkaar. Moest deze dienst niet inventariseren hoeveel koeien en varkens de boeren hadden, om de capaciteit aan vlees en melk te berekenen? Maar dit oorlogsverhaal schoot de Rotaryclub in Heerde in het verkeerde keelgat. Een aantal toehoorders was uitermate gebelgd toen een hobbydierhouder een lezing over de mkz verzorgde. Hij reageerde verongelijkt: ‘Ik gaf alleen maar door wat hier speelt.’

Verloren romantiek – Het non-vaccinatiebeleid was nagenoeg onbekend bij mensen die op het platteland zijn komen wonen. De bestrijdingswijze van mond-

en klauwzeer kwam dan ook totaal onverwachts. Hobbydierhouders met een stedelijke achtergrond zijn de ogen opengegaan. Hun plattelandsidentiteit, mede gebaseerd op ‘oude’ rurale beelden, ligt aan gruzelementen: boeren op het platteland leiden bepaald geen lieflijk bestaan. Akkoord, het boerenbedrijf is een zwaar leven, ‘maar dat ze zo hard moesten werken, dat wist ik niet. Verschrikkelijk.’ Lange dagen, werken met levend materiaal zodat de boer aan z’n bedrijf gebonden blijft; zaken die verborgen waren maar nu, tijdens de mkz-crisis, de ogen hebben geopend.

Hobbydierhouders worden uitgenodigd nieuw vee te komen bekijken. De bedrijfsmatige kant imponeert: wat komt hier veel kennis en kunde bij kijken. Er ontstaat begrip voor moeite met stringente regelgeving. ‘Ik ben in het diepst van mijn ziel gegrepen door de emoties van de boer. Zijn band met het vee.’ Hobbydierhouders die op uitnodiging een ruiming meemaakten, vonden dat een zeer aangrijpende gebeurtenis. Een fantastisch bedrijf met een mooie veestapel, zomaar weg. ‘Er was één koe die elke keer als de boer de stal in kwam, zijn kop zo op diens schouder legde, een soort van kopjes geven, dat zie je natuurlijk nooit bij die dieren. Dat vond ik heel aangrijpend.’

Na de lof op de melkveehouder volgt de bekentenis dat de intensieve veehouderij op weinig sympathie kan rekenen. Tijdens de mkz brak plots ook het besef door: ik zit hier op een industrieterrein! Schuren vol honderden varkens en duizenden kippen. ‘Je weet dat het bestaat, maar niet dat het hier ook voorkomt.’ Die dieren zijn namelijk vrijwel nooit zichtbaar. ‘Ik ben een keer in een kippenschuur geweest en ben me echt kapot geschrokken. Sindsdien heb ik nooit meer kip gegeten.’

Hobbydierhouders hebben nagenoeg alleen contact met melkveehouders. Van kalvermesters, varkenshouders of pluimveehouders weten ze weinig. ‘Ik was al via de oppas in aanraking met een varkensbedrijf gekomen. Die dieren zijn zielig. Daar wil ik niets mee te maken hebben. Ik at weinig vlees, en sinds de mkz helemaal niet meer.’ Als maar duidelijk is dat ze niet massaal geslacht worden, maar bijvoorbeeld naar de huisslachter in Oene gaan. Zelfs bij melkvee leven bedenkingen, want: ‘Zo’n fijn leven hebben koeien die de hele dag binnenstaan ook weer niet’. Koeien buiten in de wei krijgen nog het beste leven.

De IJsselvallei vertoont na de ruiming een desolate indruk. De beleving van het landschap mist de vertrouwde aanknopingspunten van met name de hobbydieren. ‘Even een rondje langs de ezels’, betekende voorheen een gang langs, over en onder de IJsseldijk. Nu gaapt een stille plek.

Aparte hobbywerelden

Hobbydieren worden ook wel huis-, gezelschaps- of recreatiedieren genoemd, tegenover landbouwhuisdieren als koe en varken. Deze benamingen verwijzen naar

het motief waarmee ze worden gehouden. Mombarg (2000:2-5) noemt in zijn studie over de sierpluimvee¹³ vier redenen die voor alle hobbydieren zouden gelden: naast nut (kort gras, eieren, melk) is er het recreatieve motief, wat vooral tot uiting komt in het fokken en instandhouden van rassen. Meer dan 250.000 Nederlanders zouden lid zijn van een van de drieduizend verenigingen voor gezelschapsdieren, allemaal aparte ‘wereldjes’ met eigen symbolen, taal, gewoonten, regels, activiteiten, waarden en materiële objecten. Het gezamenlijk genoeg beleven in zo’n vereniging is een *‘place to be’*, er vinden productie en consumptie van plezier plaats (Hoggett 1985:39, Lengkeek 1996:130).

Soms fungeren hobbydieren als statussymbool. Hun pracht en praal zijn dan object van demonstratieve consumptie. Bepaalde exclusieve rassen behoorden vroeger tot de hogere burgerij, de heersende klasse, die daarin hun nationale trots en identiteit weerspiegeld zagen. In het verlengde hiervan ligt het vierde motief: gevoelsmatige overwegingen. Dat blijkt bijvoorbeeld uit de namen die mensen hun dieren geven, maar ook uit een gevoel van nostalgie, een heimwee naar het landelijk leven. In feite bezitten ze een cultuurhistorische waarde die associaties oproept met het ongerepte, het pure, het oorspronkelijke, het avontuurlijke en het romantische. Het gaat om het ‘goede’ verhaal.

Mensen hebben dan ook veel over voor hun dieren. Tegenwoordig bestaan er speciale begraafplaatsen voor huisdieren en kijkt vrijwel niemand op als een eigenaar kiest voor geavanceerde medische technieken om zijn zieke hond, kat of paard er weer bovenop te helpen. De dierenarts heeft zijn werkterrein in de loop van de twintigste eeuw sterk uitgebreid, volgens Swabe (1997:160) een gevolg van de populariteit van tv-dierenartsen. *‘The popular image of the kindly animal doctor has become firmly fixed in our collective imagination and has been repeatedly reinforced by the images that are routinely broadcast into our living rooms.’* Sterker: beelden van zorgzame artsenhanden beïnvloeden onze zorg voor de gezondheid van onze eigen dieren.

De Britse historicus Thomas (1990:293) legt een interessant verband tussen het verlangen naar landelijkheid en een toenemend besef dat dieren binnen de morele invloedssfeer dienen te komen. Hij pint de omslag vast op het jaar 1789, toen Jeremy Bentham schreef dat het niet gaat om de vraag of dieren kunnen redeneren noch of zij praten, maar: Kunnen zij lijden? Dieren hebben gevoelens en die moesten worden gerespecteerd. Er ontstond met andere woorden een nieuw discours, waarvan de wortels lagen in de religieuze overtuiging van met name puriteinen, een stroming binnen het Calvinisme in Engeland: dieren waren geschapen om de mens te dienen, maar moesten wel met respect worden behandeld.¹⁴ Davids (1989:46) laat zien dat ook in de Nederlanden predikanten blijk gaven van een diep begaan zijn met dierenleed. Nauwelijks had de Reformatie wortel geschoten of gereformeerden drongen bij plaatselijke overheden aan op

maatregelen tegen openbare vermaken met dieren. Dat gebeurde in Friesland, Gelderland, Overijssel en Zuid-Holland. In 1778 verscheen de *Katechismus der Natuur* waarin de Zutphense dominee Johannes Martinet zijn lezers maanden met de woorden: ‘t Is onnatuurlijk hen moedwillig te pijnigen; en hen zonder reden te dooden is tegen de wil der Schepper.’ De zorgzame behandeling van dieren werd een religieuze plicht.

Deze opvattingen schemerden al in de Middeleeuwen en kregen in de loop van de 17e eeuw meer aanhang, tot de 18e eeuw aanbrak, een nieuw tijdperk, ‘rijk aan nieuwe gevoeligheden’. Thomas wijt de omslag aan een aantal structurele veranderingen van de Engelse samenleving. De industriële revolutie schiep fabrieken, kanalen, vervuiling, verstedelijking. Stedelingen stonden steeds verder af van het platteland, trokken zich terug in kleine familieverbanden en gingen dieren voor hun plezier houden. Honden, katten, paarden, valken, apen waren er voor de persoonlijke, emotionele voldoening, vergelijkbaar met de band van de boer met zijn koeien, die hij namen gaf en ze soms aan hun hoefafdrukken herkenden. De vertroeteling ging zo ver dat de dieren werden opgedirkt met ringen, linten, veren en bellen op familieportretten verschenen. Dat heeft weer tot gevolg dat de burgerij zich een idee begon te vormen over de intelligentie van hun dieren. Er kwamen ontelbare verhalen in omloop over het karakter, de schranderheid en de eigen aard van de dieren en voedden de overtuiging dat zij recht hebben op een moreel bestaan.

Parallel daaraan ontwikkelden burgers een sentiment over het Engelse landschap. De ontginningen van heidevelden en veengebieden en de latere herverkaveling riepen sterke reacties op. Tegenover de gecultiveerde symmetrie van de landerijen kwam de waardering voor ongeordende natuur, ja, maakte zelfs plaats voor een vergoddelijking, gevoed door (buitenlandse) reislust. Dit pastoraal ideaal weerspiegelde de verontrusting over de vooruitgang van de menselijke beschaving. Bovendien kwam meer ruimte voor andere inzichten en gevoelsmatige argumenten, toen de dreiging van hongersnoden na 1800 was afgewend. Heerschappij over natuur maakte plaats voor waardering voor en zelfs genegenheid jegens leven in het algemeen, wat gepaard ging met een groeiend afkeer tegen wreedheid jegens medemensen (slavenhandel, lijfstraffen) en dieren – tot in de 17e eeuw waren in steden en op het platteland hanenvechten, bullebijten, palingtrekken en katknuppelen volstrekt geaccepteerde tijdverdrijven.

Een dergelijke ontwikkeling maakte ook Nederland door. In de 17e en 18e eeuw woonde tweederde van de bevolking binnen de bemuurde bescherming van een stad. Daar liggen ook de wortels van de dierenbescherming, in augustus 1864 gegoten in de vorm van een vereniging op aandringen van 39 Haagse burgers. Nauwelijks was deze opgericht of ze zon op middelen om ‘vat te krijgen op de

gedachten- en gevoelswereld van het volk (vooral het gewone)', door middel van het verspreiden van propagandamateriaal, aldus Davids (1989:160).

Thomas brengt drie bewegingen bij elkaar: de opkomst van grote vuile steden ontlokte een heimwee naar het schone platteland, de landontginningen wakkerde een verlangen naar woeste, ruige natuur aan, en afschuw over wreedheden in het algemeen zorgde voor betere bescherming van dieren. Met name huisdieren lieten een diepe kloof zien tussen persoonlijke gevoelens en de situatie in de landbouw, zo schrijft hij: Dieren als troetelbeesten botsten met de harde feiten van een wereld waarin het fokken van dieren voor de slacht iedere dag doeltreffender werd. In wildparken en natuurreservaten kunnen mensen nog illusies koesteren waarnaar de maatschappij als geheel zich niet kan veroorloven te leven. 'Er bestond dus een groeiend conflict tussen de nieuwe gevoeligheden en de materiële grondslagen van de menselijke samenleving. (...) Men zou kunnen zeggen dat het een van de tegenstellingen is waarop de moderne samenleving is gegrondvest. Naar de uiteindelijke gevolgen ervan kunnen we slechts gissen' (1990:319).

Klein leed

De ruiming van hobbydieren wrikt tijdens de mkz-crisis veel emoties los. Zij die een sterke band hebben ervaren, neigen naar fel verzet. 'Ik weet niet wat een non-vaccinatiebeleid is; als mijn dieren ziek zijn dan laat ik ze gewoon inenten. Ik heb een verantwoordelijkheid voor ze, laat ze regelmatig controleren, zorg dat ze het zo goed mogelijk hebben. Plotseling heb ik te maken met regels die professionele boeren mij opleggen.' Ze schuiven het probleem op het bord van grote, intensieve veehouders. 'Het is rot voor de dieren, maar we zijn het niet eens met hun bedrijfsvoering.' De kleine boer die zich evenmin begrepen voelt en zich nooit bij LTO heeft thuisgevoeld, kan wél op warm onthaal rekenen. Hij zit immers in hetzelfde schuitje: slachtoffers van hetzelfde beleid. Ook dán verzet? De aarzeling, wikken en wegen, toch: 'Ja, al is het mijn buurman.'

De strijdvaardigheid gaat andere hobbydierhouders te ver. Zij relativeren de band met hun schapen, geiten of varkens. Een ubn-nummer moet nu eenmaal, want de consequenties zijn groot als het mkz-virus vat krijgt op hobbydieren: dan gaan ook de boeren in de omgeving eraan. Wie wil dat op z'n geweten hebben? Daarnaast besef dat verzet de Nederlandse export schade zou berokkenen: 'Preventieve vaccinatie zou prachtig zijn, maar dit beleid verandert nooit.' Het staat bij voorbaat vast: de economische belangen zijn groot, het blijft vechten tegen windmolens. Bovendien, zeggen sommigen met een agrarische achtergrond: We werden opgevoed om geen al te sterke band met de dieren te hebben. De slager is het einde van elke koe. Zij relativeren: een boer moet nu eenmaal werken binnen economische kaders van zijn bedrijf. De mkz is vooral een ramp omdat de

bestaanszekerheid wegvalt, al zal de ruiming van een complete veestapel uiteraard zwaar vallen.

Zo ontstaat naast het dominant discours een andere discours van hobbydierhouders die zich realistischer achten. Particulieren die zich neerlegden bij de ruiming, de band met hun dieren anders ervoeren, er geen nacht slechter om slapen: de wereld draait gewoon door. ‘In het licht van het grote leed in de wereld, was dit klein leed. Het stelde niks voor.’ Wel heerst ook onder deze hobbydierhouders boosheid: de overheid heeft altijd het laatste woord, al is de burger tegen. Deze emotie snijdt net zo’n ingrijpende sleuf in het gemoed als een ruiming. En hoe willekeurig dat beleid was: naast strenge controle met paspoort en al, veel laconieke posten; naast uiterst minutieuze desinfecties van stal en erf, veel nonchalante ontsmetters.

Van deeltijd naar hobby

Ook vroeger hielden mensen vee terwijl zij hun hoofdkomen buiten de landbouw haalden. Niettemin deden zij dat om andere redenen dan tegenwoordig. Vooral na de Tweede Wereldoorlog zochten boerenzoons een alternatief omdat zij geen volledig bestaan vonden in de landbouw, bijvoorbeeld door het ontbreken van voldoende (weide)grond. Zij konden terecht bij industriële bedrijven die in hun jacht op goedkopere arbeid uitweken naar plattelandsgebieden. Tevens konden zij zo de kosten van levensonderhoud drukken. Anderzijds bood deze landbouw-indeeltijd kleine boeren de mogelijk in de agrarische sector te blijven – met bijhorende sociale positie en netwerken in dorp en streek – in de periode van rationalisatie, specialisatie en mechanisatie.

Internationale studies naar dit verschijnsel hebben nog meer motieven voor deeltijdlandbouw boven tafel gehaald. Dertig jaar geleden werd het meest genoemd: goedkope levensonderhoud, zekerheid, economisch gewin, buitenleven, afwisseling, gehechtheid aan werk- en leefwijze (Weerdenburg 1972:87-89). In Nederland waren sociaaleconomische factoren dominant, in Duitsland ook sociaalculturele. In Angelsaksische landen (Engeland, de VS en Australië) leken stedelijke redenen de overhand te hebben, zoals hobby, speculatie, buitenleven, goedkoop wonen en goed milieu voor de kinderen.

Voor de samenleving waren de voordelen groter dan de nadelen. Met name Duitse onderzoekers spraken zich lovend uit over deze ‘*Nebenerwerbslandwirte*’, al was een ‘bepaalde maatschappijbeschouwing’ niet uit te sluiten: dit type landbouw houdt de sociale structuur gezond, bevordert spreiding van bezit en bevolking, stimuleert een gezonde relatie tussen stad en platteland, verkleint maatschappelijke tegenstellingen, kweekt mensen die hard werken en weinig eisen stellen, verhoogt de welvaart van het platteland en geeft deze crisisweerstand, houdt het landschap in stand, biedt een alternatief voor stedelijke leefwijze en een levenswijze voor

ouderen, handhaaft de relatie met de grond, bevordert de binding aan de streek en beïnvloedt de plattelandscultuur (*ibid.*:39,40).

Een dergelijk platteland is aantrekkelijk voor sommige stedelingen. De materiële en sociale bezwaren van het wonen in een stad nemen zodanige vormen aan, dat er sprake is van een ‘ontstedelijking’ ofwel een trek naar buiten, waar mensen een eigen ‘*way of life*’ hebben. De Amsterdamse sociaal-geograaf De Vries Reilingh merkte in de jaren 60 op dat de mentaliteit van deze ‘grotestadsontvlieders’ een zekere aansluiting vindt bij de autochtone agrarische bevolking. Beide groepen beïnvloeden elkaar, waaruit langzaam de contouren van een nieuw platteland opdoemen: ‘Aldus vormt zich een moderne versie van het oude, louter agrarische platteland, welke zich steeds meer begint uit te kristalliseren en zich fundamenteel onderscheidt van de grootstedelijke wereld. Dit alles is nog in de eerste fase, maar deze is onmiskenbaar en zal zich naar te verwachten is doorzetten, zolang de open ruimte gehandhaafd wordt.’ En, stelt hij verder, wil dat platteland voor die stedeling aantrekkelijk blijven, dan valt het ‘pittoreske, traditionele zandbedrijf in een parkachtig landschap’, zoals bijvoorbeeld in Twente of de ‘niet al te rationeel verkavelde en ontsloten veehouderij in het waterland’, zoals Friesland, verre te verkiezen boven ‘de varkensmesterijen, pelsdierenfarms en hoenderparken’ (1967:148,150).

Geen wonder dat mede op basis van dergelijke waarnemingen ruim dertig jaar geleden al werd voorspeld dat hobbyboeren in Nederland een goede toekomst hebben. Buitenlands onderzoek maakt gewag van grotere nevenbedrijven die verkleind worden tot een hobbybedrijf of een woning met een grote tuin voor enkele dieren – ook wel desagrarisatie genoemd, omdat de afstand tot de professionele, moderne landbouw steeds groter wordt. Daarmee komt deeltijdlandbouw steeds meer in de sfeer van vrijetijd en recreatie. Grond en dieren worden niet meer ingezet voor productie van voedsel, maar krijgen een plaats in het ‘moderne leefpatroon’, met name ‘in ‘stedelijke’ aspiraties als hobby, vrijetijdsbesteding en wellicht ook als risicospreiding e.d. De niet-agrariër gaat zich richten op landbouwhuisdieren. ‘We denken hierbij vooral aan het paard, de pony, de geit (de armeluis-koe van weleer) en het konijn. Indien deze populariteit verder zal stijgen en voor grote bevolkingsgroepen bereikbaar zal worden, kan dit belangrijke consequenties hebben voor de beroepsmatige landbouw en ook voor de verschijningsvorm van het platteland in het algemeen, dus voor het landschap’ (Weerdenburg 1972:6).

In een essay over de veehouderij anno 2015 krijgen hobbydierhouders een grote plaats toebedeeld. Nederland zal tegen die tijd één groot landschapspark zijn. De vrije ruimte is de achtertuin van de stad en niet meer het domein van agrariërs. ‘De stedelijke bevolking heeft het platteland gekraakt en richt dit op basis van vroeg ingeprente beelden (Ot en Sien, het Verkade-album, Rien Poortvliet) in. Het

buitengebied wordt voor een belangrijk deel omgevormd tot idyllisch agrarisch cultuurlandschap en gecultiveerde natuur. Hier wordt veel hobbyhouderij bedreven. De commerciële veehouderij dient zich aan te passen om te overleven' (Koning 1997:iii).

Hoe ziet dit 'idyllisch cultuurlandschap' eruit? Veel kleinschalige bedrijven, koeien in de wei, nostalgische boerderijtypen, slingerende beekjes, boomsingels en bloeiende slootkanten, te vinden in een groot deel van Nederland: het Groene Hart, de Gelderse Vallei, de Achterhoek, Salland, Midden- en Oost-Brabant en Zuid-Limburg. Een groot deel van de varkens- en pluimveehouderij zal dan naar het buitenland zijn verdwenen. Emigratie dus. Melkveebedrijven kunnen zich handhaven, óf door aan het ideaalbeeld van de stedeling te voldoen: de veehouder als 'tuinkabouter', óf door zich aan te passen met meer milieu en welzijn en lange-termijnrelaties met (groepen van) consumenten. De grootste groei echter zit in de zogeheten 'houderij met een hoge emotionele component', met een groot aantal landbouwhuisdieren in kleine eenheden op min of meer recreatieve basis (Koning 1997:6).

De nieuwe boer?

Sociologisch gezien is dit een interessante ontwikkeling. Ligt hier de kiem van de nieuwe plattelander, de nieuwe boer? Het geschetste toekomstbeeld zou volgens Weerdenburg (1972:106) het gevolg zijn van een voortgaande Angelsaksische invloed op de Nederlandse samenleving. De trend vloeit voort uit een verschuiving van sociaaleconomische naar meer ideëelpsychologische en sociaalculturele motieven. Daarnaast zou de 'stad-vlucht soms zeer grote vormen' aannemen, 'en voor zover deze niet geconcentreerd plaatsvindt kan ze, bij toenemende vrije tijd, leiden tot een toenemend grondgebruik door niet-landbouwers.' Deze stedelijke hobbyboeren staan dan ergens tussen boer en stadsbewoner in, ook wel 'culturele hybride' genoemd door de verondersteld lossere, onpersoonlijke relaties en geringere integratie in de lokale samenleving (*ibid.*:98).

Recent onderzoek in het gebied van de Drentse Aa is meer gericht op de autochtone hobbyboer. Dankzij diens inzet blijven sociale verbanden intact en worden zelfs versterkt, als mensen gezamenlijk hooien en over en weer materiaal en machines uitwisselen en zo een apart netwerk creëren. Dorpsverenigingen en feesten krijgen een impuls, evenals paarden- en koetsenshows en tochten met traditionele tractoren (oldtimers). Met hun kinderen die paardrijden zorgen zij voor een betere leefbaarheid van de Drentse dorpen. Er komt leven in de brouwerij. Zelfs het landschap profiteert van hun aanwezigheid. Er lopen steeds meer speciale rassen in de wei, oude boerderijtjes, erven en tuinen worden opgeknapt, boomgaarden komen weer tot leven. Natuurbeheer is minder geliefd. Plezier en een

‘flinke portie buitenlucht’ zijn voor hen belangrijker dan het doorploegen van stapels paperassen en het bijhouden van een boekhouding die onvermijdelijk aan dit beheer vastzitten. Aldus kunnen hobbyboeren ‘een brug vormen tussen boer en burger en tussen stad en land, via een vorm van cultuur’ (De Jong 2001:22).

Dit rapport plaatst dus elke hobbyboer tussen boer en burger, door onderscheid te maken tussen voltijds- en deeltijdboeren, en overige typen hobbyboeren. Deze scherpe afbakening zou noodzakelijk zijn, omdat steeds meer boeren elders in loondienst werken of een andere onderneming met een niet-agrarisch karakter opzetten. Hobbyboeren, zo stelt het rapport, zijn mensen die hun land in hun vrije tijd gebruiken zonder daar een agrarisch inkomen uit te halen. Daaronder vallen zogeheten ‘afbouwers’, boeren die al of niet gepensioneerd nog enige tijd doorboeren maar binnen afzienbare tijd hun bedrijf zullen beëindigen, bijvoorbeeld omdat ze geen opvolger hebben; ‘hobbyboeren’, mensen die uit plezier, idealisme of als levensstijl een boerenbedrijfje erop nahouden; en hobbyisten ofwel dierenliefhebbers met een relatief klein stukje grond waarop zij hun dieren laten lopen.

Afbouwers staan sterk in de belangstelling gezien de vrijkomende landbouwgronden voor andere doeleinden. Hobbyboeren en hobbyisten komen in de literatuur relatief weinig aan bod, ondanks de stedelijke trek naar het platteland. ‘Het is mogelijk dat er onder deze nieuwkomers een aantal is die als hobbyboeren gekenmerkt zouden kunnen worden, maar hier is verder geen specifiek onderzoek naar gedaan’ (*ibid.*:8,9). De term ‘hobbyboer’ is hier overigens ongelukkig gekozen, omdat dit rapport en andere publicaties steevast spreken over hobbyboer als overkoepelende categorie voor de drie typen.

In de Drentse dorpen Andere, Anloo en Gasteren ligt het percentage areaal van niet-boeren tussen 20 en 35, waarbij afbouwers veruit in de meerderheid zijn. Voor heel Nederland zou het gaan om 9 procent van de totale oppervlakte aan landbouwgrond. Deze pakweg 30.000 hobbyboeren gebruiken nog 171.000 hectare, dat is ongeveer zes hectare per hobbyboer. Het is opmerkelijk dat het Centraal Bureau voor de Statistiek een teruggang signaleert. In 1990 zou Nederland nog meer dan 40.000 hobbyboeren hebben geteld. Het CBS kijkt echter enkel naar de economische omvang (minder dan 20 nge ofwel een halve arbeidskracht).¹⁵

Vervolgonderzoek in Drente ademt dezelfde optimistische geur. Er ontstaat een nieuw soort landbouw en daarmee een nieuw platteland met vooral positieve elementen. ‘Het zogenaamde hobbyboeren is uitgegroeid tot een merkwaardige mengeling van traditionele boerencultuur en vrijetijdscultuur van een suburbane middenklasse’ (Van Huizen 2002:6). De wensen, ideeën, emoties en passies van deze mensen geven aan hoe betrokken zij zich voelen bij hun omgeving. Er lijken dan ook louter voordelen te zijn: hobbyboeren versterken de kwaliteit en culturele waarde van het landschap, versterken de sociale structuur binnen en tussen dorpen

en geven een economische impuls (verbeterde levenskansen) aan de periferie van de landbouw. Voorwaarde is wel dat hobbyboeren elkaar vinden en een collectief vormen om gesprekspartner te worden in overleg met andere actoren op en over het platteland.¹⁶

Deze Drentse studie maakt eveneens geen onderscheid tussen afbouwers, hobbyboeren en hobbyisten. De speurtocht leidde naar mensen die hun levensstijl verder willen ontwikkelen en bereid zijn innovaties tot stand te brengen, met mogelijk meer inkomen uit en meer plezier van hun hobby. Zij die deze professionalisering niet wensen, zullen vermoedelijk geen voorttrekkersrol vervullen en vielen buiten dit Drents onderzoek.

Groen wonen

Het fenomeen ‘hobbyboer’ of ‘hobbydierhouder’ ontbreekt in beleidsnota’s over wonen op het platteland. In het beleidsdiscours over volkshuisvesting en ruimtelijk beleid van de afgelopen dertig jaar gaat het om respectievelijk de vraag naar en de lokatie van woningen, niet om specifieke activiteiten om het huis. Mensen mogen misschien wel meer ruimte verlangen om dieren te houden, in de ruimtelijke ordening gelden andere prioriteiten. Zo overheerste in de jaren 70 de gedachte dat het platteland toch vooral vrij moet blijven van bebouwing, is het niet ten behoeve van boeren dan toch zeker voor het open karakter van het landschap. Door gebundelde deconcentratie (stadsgewesten, groeikernen) werd getracht voordelen van stedelijk wonen te combineren met de behaaglijke rust van buiten.

Maar de mensen bleven omliggende dorpen opzoeken. In de jaren 80 kwam daarom het concept ‘compacte stad’ in het vizier, uitgewerkt in de *Vierde nota over de ruimtelijke ordening extra (Vinex)* in 1991.¹⁷ Stadsvernieuwing en planmatige uitbreiding aan de stadsranden zouden overloop naar de omgeving moeten voorkomen. Het was de tijd van financiële, ecologische en ruimtelijke zuinigheid. Toch zat er verandering in de lucht. De drang naar meer marktwerking in het overheidsbeleid in de jaren 90 leidde de blik steeds meer naar de burger en diens voorkeur. Perceptieonderzoek¹⁸ leerde bijvoorbeeld dat de vraag naar woningen in een landelijke omgeving driemaal groter was dan het aanbod – zowel duurdere eengezinswoningen als vrijkomende boerderijen.¹⁹ In 1997 landeerde architect Carel Weeber zijn ideeën over het Wilde Wonen. Iedereen zou zijn eigen woning moeten kunnen laten bouwen, want in Nederland is de grond voor acht procent bebouwd dus er is ruimte genoeg, is zijn stelling. Wat hem betreft moet vrijkomend agrarisch grond onder water worden gezet, want dat is een van de mooiste oplossingen om het land open te houden. ‘Zodra de koeien van de weilanden verdwijnen, groeien die spontaan dicht. We kunnen niet kunstmatig weilanden in stand gaan houden’ (Neuvel 2002: 141).

Zo werd het ‘landelijk’ of ‘groen wonen’ ontdekt en daarmee een mogelijk nieuwe functie van het platteland in een sterk verstedelijkte samenleving. Volgens de *Structuurschema Groene Ruimte 2* kunnen we er niet onderuit: aan het begin van de 21e eeuw willen steeds meer stedelingen ‘groene’ belevingsmogelijkheden buiten de stad. Stad en platteland zijn niet langer twee gescheiden werelden,²⁰ integendeel, de laatste is definitief aan de eerste overgeleverd, ja, kan wellicht een golf van nieuwkomers verwachten omdat mensen zich emotioneel zullen onthechten van hun oude buurt en op zoek gaan naar een ander woonmilieu.²¹ Die trek naar buiten zal tot ruimtelijke en culturele veranderingen leiden.²²

Ook de VROM-Raad bespeurt een toenemende betekenis van het landelijk gebied voor de samenleving. De verklaring ligt in de toenemende verstedelijking, mobiliteit en bereikbaarheid. Tot in de meest perifere delen van het landelijk gebied zou de belangstelling voor het wonen in het buitengebied toenemen. Deze verborgen suburbanisatie biedt kansen om het economisch draagvlak onder de voorzieningen in de rurale samenleving te versterken, met name in de perifere regio’s. Al zijn er grote regionale verschillen in bevolkingsdichtheid, een echt leeg platteland kent Nederland niet meer.²³

Niettemin kiest de raad nadrukkelijk voor een duidelijk contrast tussen stedelijk en landelijk gebied. Juist dit contrast vormt namelijk een belangrijke ruimtelijke kwaliteit. Wie toch buiten wil wonen, komt terecht in een gebundelde bebouwing opdat de open ruimte gespaard blijft. Deconcentratie moet ruimtelijk beteugeld.²⁴ Het onderliggende ordeningsprincipe dat het Nederlandse beleid zo lang heeft gekenmerkt, blijft dus recht overeind. Dat zien we terug in de *Vijfde nota over de Ruimtelijke Ordening*.²⁵ Dit beleidsdocument voor de periode 2010 tot 2030 probeert de trek naar buiten letterlijk aan banden te leggen door grenzen aan te geven waar wel en niet mag worden gebouwd – de rode en groene contouren. Nog steeds is van omvangrijke verstedelijking van de open ruimte geen sprake, hoewel deze waarschijnlijk groter is dan cijfers doen vermoeden.²⁶

Zo zijn er uiteenlopende visies op stad en platteland. Enerzijds klinkt de roep om meer vrijheid voor groen wonen, anderzijds wordt ons voorgehouden dat de open ruimte een schaars goed is en daarom bescherming behoeft. Die laatste visie is een tamelijk stadse blik op het platteland, meent Zwanikken (2001:74,77,186) in zijn discoursanalyse van het ruimtelijk beleid in Nederland. Open ruimte is abstract, kent geen identiteit, vormt slechts een lege plek op de plankaart als waardering van de stad voor de niet-verstedelijkte omgeving. Platteland schept (letterlijk) ruimte in een verder volgebouwd gebied. Dit gebrek aan belangstelling zou te wijten zijn aan een romantisch natuurbeeld, voortgesproten uit de romantisch-utopische natuurbeschermingsbeweging van een eeuw geleden.

Aanhangers van meer planologische vrijheid wijzen erop dat in stedelijke gebieden domweg onvoldoende ruimte voorhanden is om groen wonen te realiseren,

bijvoorbeeld met ruime villa's aan de stadsranden. Daarom zullen veel mensen zich toch in het landelijk gebied gaan vestigen.²⁷ Bovendien past regulering niet bij een overheid die keuzes en verantwoordelijkheden aan lagere overheden en burgers wil geven. De nota *Mensen, wensen, wonen* (voor de periode tot 2010) honoreert wel het verlangen om zich in of nabij dorpen te vestigen en haakt in op trends als marktwerking, decentralisatie, verzelfstandiging, deregulering en differentiatie in woonmilieus. Voor groen wonen is nog een andere reden denkbaar. In zogenaamde balansgebieden loert het gevaar van verrommeling en kan het platteland een economische oppepper goed gebruiken (nieuwe dorpen, landgoederen of buitenplaatsen).²⁸ Waar nodig wordt het buitengebied volledig 'opgeschoond' en opnieuw ingericht. Sturing maakt plaats voor ondersteuning.

Voor het platteland betekent groen wonen volop kansen: mooier landschap, grotere biodiversiteit, meer nieuwe natuur, verhoging woon- en leefgenot, sterkere economie: het gebied wordt aantrekkelijker als vestigingsplaats voor bedrijven en kan bijvoorbeeld de trek naar Noord-Nederland bevorderen.²⁹ De *Stellingnamebrief Nationaal Ruimtelijk Beleid* stelt dat plattelandsgemeenten woningen mogen bouwen voor 'tenminste de eigen bevolkingsgroei'. Op middellange en lange termijn moet er structureel voldoende ruimte zijn voor verstedelijking in het landelijk gebied, met name in West-Nederland. Het platteland in grote delen van Nederland ontwikkelt zich van gebieden met een agrarische functie naar een meer multifunctioneel karakter (wonen, recreëren), en moet daarom niet op slot. 'Op bepaalde plekken past ontwikkeling van meer vloeiende overgangen tussen stad en land. Ruimte voor wonen in het landschap, in en aan het water of andere vormen van dorps wonen is hiervan een voorbeeld.' Het uitgangspunt van dit beleid is onder meer 'meer ruimte in en om de woning'.³⁰

De omslag naar een vraaggericht beleid krijgt de instemming van de Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling.³¹ Ook de provincie Gelderland is positief gestemd: 'Het sluit feitelijk goed aan bij wat wij willen.'³² Maar andere organisaties uiten hun bezorgdheid dat natuur en landbouw aan het kortste eind zullen trekken, nu de rode en groene contouren van de Vijfde Nota min of meer in de ijskast zijn gezet. Milieudefensie ageert tegen de 'uitverkoop van de groene ruimte' en de PvdA wil bij monde van leider Bos 'geen nieuwe rijken op het platteland'.³³ De NAJK, de vereniging van jonge boeren, pleit voor een sterke regierol van de rijksoverheid: 'Dat is de enige manier om het landelijk gebied te beschermen, zodat de aanwezige boeren en tuinders vooruit kunnen blijven gaan.'³⁴ Ook de Raad voor het Landelijk Gebied heft de waarschuwendende vinger en bepleit terughoudendheid. Niet altijd en overal moet men elke markt vraag tegemoet komen, zeker waar het bovengenoemde oppepper betreft. Landschappelijke kwaliteit – collectieve waarden – staat voorop. De ondersteunende overheidshand mag geen aai over de bol betekenen.³⁵

Eindnoten

- 1 Scholten, pagina 91
- 2 Masselink, pagina 16
- 3 Masselink, pagina 19
- 4 Verslagen en mededeelingen van de directie van den landbouw 1851, no. 1, 's Gravenhage: Departement van Landbouw, Nijverheid en Handel, pagina 168
- 5 Verslagen en mededeelingen 1851, pagina 9
- 6 Verslagen en mededeelingen 1853, pagina 37
- 7 Verslagen en mededeelingen 1854, pagina 31, 32
- 8 Verslagen en mededeelingen 1863, pagina 32
- 9 Scholten, pagina 73
- 10 *de Volkskrant*, 27 maart 2001
- 11 *Agrarisch Dagblad*, 20 november 2002
- 12 *Trouw*, 4 september 2001
- 13 Interessant is zijn bevinding dat sierkippen vooral in plattelandsgebieden in Gelderland en Overijssel te vinden zijn. Dat was honderd jaar geleden wel anders. De kippensport was toen een zaak van de grote stad. De verschuiving van stad naar platteland vond plaats in en na de jaren twintig van de vorige eeuw, toen de industrie naar goedkopere perifere streken werden verplaatst. De meeste fabrieksarbeiders daarmee hadden een agrarische achtergrond en waren daarmee, zowel in materiële als in mentale zin, verbonden. In totaal telt Nederland naar schatting honderdduizend sierkippen, pagina 251-253
- 14 Dat respect zou zelfs een theologische basis hebben voordat het wetenschappelijk werd gefundeerd in een ecologische stroming. Langzaam groeide het besef dat God evenveel om mensen als om dieren geeft; zelfs het meest schadelijke schepsel dient een of ander nut en moet daarom worden beschermd. Bruutheid jegens dieren zou een belediging voor de Schepper zijn.
- 15 *Agro-eye*, 25 mei 2000
- 16 Een dergelijk collectief wordt ook wel initiatiefgroep genoemd; dit zijn lokale groepen die vaak geboren zijn uit een wens hun omgeving anders in te richten en een behoefte daar snel invulling aan te geven. zie: G. Remmers, R. van Broekhuizen, J.D. van der Ploeg, (2000) Initiatiefgroepen op het platteland: naar het creëren van koppelingen tussen praktijk en beleid. Een onderzoek naar de rol en ondersteuningsbehoefte van initiatiefgroepen die bijdragen aan de sociale en economische vitaliteit van het landelijk gebied, Wageningen: Wageningen Universiteit, pagina 8
- 17 Vierde Nota over de Ruimtelijke Ordening Extra. Den Haag: Vrom
- 18 Woning Behoeft Onderzoek 1998. Den Haag: Ministerie van Vrom, 1999
- 19 Wijnen, C.J.M., B.J. van der Sluis, H.J.M. Hansman (2000) Woonfuncties voor vrijkomende agrarische bedrijven. Verkenning van vraag en aanbod. Den Haag: LEI
- 20 Structuurschema Groene Ruimte 2, (2002) Den Haag: LNV, pagina 26, 7
- 21 Driessen, F.M.H.M., B.G.M. Völker (2000) Losvoetige relaties. De ruimtelijke onthechting van burgers. Den Haag: Vrom/RPD, studierapport 11, pagina 97
- 22 Raad voor het Landelijk Gebied (1999) *Made in Holland*. Advies over landelijke gebieden, verscheidenheid en identiteit. Amersfoort: RLG, pagina 12
- 23 *Sterk en mooi platteland*. Strategie voor de landelijke gebieden. (1999) Den Haag: Vrom-Raad, pagina 56
- 24 *Stad en land in Nederland*. Een beeld van gisteren – een beeld van morgen. (1999) Den Haag: Vrom/RPD, pagina 20

- 25 Vijfde Nota over de Ruimtelijke Ordening. Den Haag: Vrom
- 26 Balans Ruimtelijke Kwaliteit 2001 (2002). Den Haag: Vrom/RPD, pagina 32
- 27 Knol, F., F. van Dugteren (2001) Ruime kavel of compacte stad? Een analyse van het vestigingsgedrag van huishoudens. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (Werkdocument 77), pagina 21
- 28 Mensen, wensen, wonen (2000) Den Haag: Vrom, pagina 163-167
- 29 Selnes, T.A. (2000) Ruimte voor groen wonen. Over sturing en bewegingsruimte voor de actoren. Den Haag: LEI, pagina 33
- 30 Stellingnamebrief Nationaal Ruimtelijk Beleid, vastgesteld in de Ministerraad van 1 november 2002, pagina 12, 4
- 31 Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling (2000) Wonen in de 21ste eeuw. Reactie op de ontwerpnota Mensen, wensen, wonen van het ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer. Den Haag: RMO
- 32 *Apeldoornse Courant*, 12 november 2002
- 33 *NRC Handelsblad*, 24 februari 2003
- 34 website NAJK
- 35 Raad voor het Landelijk Gebied (2000) Wonen in het landelijk gebied. Advies over de Ontwerp Nota Wonen. Amersfoort: RLG, pagina 33

7 Oude landleven, nieuwe natuur

Inleiding

Het genieten van natuur, hobbydieren en landleven vormt een belangrijke basis voor het wonen op het platteland. De verbeeldingskracht van het landleven is uitermate sterk. In een globaal overzicht van poëzie, literatuur en schilderkunst als tussendiscoursen doemt onmiskenbaar het beeld op van een bekoorlijk platteland met prachtige weidelandschappen, vruchtbaar vee en onbedorven gemeenschapszin – een Hollands clichébeeld dat door de culturele, burgerlijke elite werd omgebouwd tot een nationale identiteit. Deze plattelandsidylle spatte uiteen op de modernisering waarin de samenleving na de Tweede Wereldoorlog ondergedompeld raakte. Vanaf die tijd stond het platteland voor ‘achtergebleven’. Aan het eind van de 20e eeuw keert de hang naar landelijkheid in alle hevigheid terug, ditmaal om bijna verloren beelden terug te halen, te koesteren en te conserveren. Toch worden pogingen ondernomen die rurale idylle door te prikken, zoals in sommige speelfilms en documentaires op en over het Nederlandse platteland.

Koeschilders

In de kleine tentoonstellingsruimte staren tientallen zwartbonte en roodbonte koeien de bezoeker nieuwsgierig aan. De koppen omhoog, de snuiten vooruitgestoken, de ogen groot en bol, de oren gespitst; hier verdringen ze zich achter een kapotte plank, daar ligt een kalf alleen op een geblokt picknickkleedje tussen appels en peren. De liefde voor de koe heeft de Utrechtse kunstschilder Isidoor Feenstra opgedaan tijdens vakanties bij een Oostenrijkse boer. Sindsdien is hij verkocht. Hun vriendelijke en zachtmoedige aard trekt hem, hij schildert ze zoals hij ze graag wil zien. Dat levert soms botsingen op met boeren die op zijn schilderstukken geen ‘goede’ koe aantreffen. Maar die magere ribben, een ietwat ingezakte rug of uitpuilend heupgewricht geven hem juist de gelegenheid het dier nog meer in detail en met schaduwwerking weer te geven. Bovendien wordt hij telkens weer getroffen door de triestheid die zulke koeien uitstralen, alsof zij hun onvermijdelijke einde voelen aankomen.

Trees 5 uit Eibergen, ‘de oudste koe van Nederland’, stond er in een krant. Feenstra belde de boerenfamilie, doolde een dag door hun stal en maakte een serie olieverfschilderijen. Zo’n buitenkans liet hij zich niet ontglippen. Trees 5 zou in april 2001, middenin de mkz-crisis maar liefst 25 jaar zijn geworden, maar helaas, de dood was haar voor. De poten deden het niet meer en ach, het moest er toch van komen, de dierenarts erbij, zo is zij van ouderdom gestorven. Aan de wand hangt nu haar beeltenis, Trees 5, een grijze, langharige kop met vermoeide ogen. Deze Eibergse serie bracht Feenstra landelijke bekendheid en toen de TROS tijdens de mkz een tv-programma voor getroffen mkz-boeren voorbereidde, kwam zijn naam al snel in het vizier. Samen met Wiebe van der Zee uit Sneek en Geert Schreuder uit Onstwedde maakte hij in de studio tijdens de uitzending een schilderstuk van een kalf, een jong schichtig dier dat de kop angstig achterwaarts gooit. De personeelsvereniging van de Rabobank in Oene kocht het werk met geld voor het jaarlijkse uitje, voor een vaste plaats in het kantoor.

Zelf penseelde Feenstra uit woede over het preventief ruimen nog vier andere schilderijen. Nóg ziet hij de tv-beelden voor zich. Ooit beeldde een Amerikaanse collega opengereten koeien in een abattoir uit – het kwam nota bene in het Stedelijk Museum in Amsterdam te hangen – maar dat was hem toch te gortig. Het subtiele is hem liever. Eén stuk verbeeldt op symbolische wijze de dood van kampioenskoe Sabina 17 van Herman uit Terwolde. Het stilleven *Requiem van een koe* met een deel van een melkstel, gevouwen in de vorm van een hart, als eruit gesneden, weggerukt, doodgedrukt. Een leeg vogelnestje. Een lege emmer. Prikkeldraad en zijden draad want het leven is broos. Alles gedrapeerd op een wit kleed, alsof de maagdelijkheid is bezoedeld. De plooien in het kleed: chaos. Links bovenin is een glimp van Sabina zelf te zien, op een poster, met net leesbaar het woord ‘KAMP’. Want de kampioen is halverwege haar leven geknakt. En toch, hoop: twee dennenappels, symbolen van overvloedig zaad – nieuw leven blijft mogelijk.

Op een tentoonstelling in het gebouw van LNV in Den Haag zou dit schilderij de aanklacht tegen de mkz-bestrijding vormen. De expositie zelf, met andere koeienschilderstukken, was al voor de uitbraak in maart 2001 afgesproken. Maar toen kwam de melding bij Feenstra binnen: het gaat niet door. Managementwisseling. Andere prioriteiten.

Veelkleurigheid

Koeien zijn de eeuwen door een dankbaar onderwerp voor schilders geweest. Onder hen was de Dordrechtse schilder Aelbert Cuyp bepaald niet de minste. Imposante wolken, een vlucht vogels, ranke zeilschepen, twee hengelaars, een kluitje gemoedelijke koeien aan de waterkant: een behaaglijk-vredig tafereel in de

warmgele namiddagzon. Oer-Hollands landschap in bijna on-Hollands licht. Cuyp ten voeten uit. Hij schilderde talloze koeien in weilanden, onder bomen, aan rivieroeveren, in het water, staand, liggend, grazend of slapend, in alle onverwachte variaties. Het is vooral de rustieke schoonheid die zijn landschappen kenmerken.

Koe en Nederland horen vanouds bij elkaar, en dat is niet zo gek gezien de ontwikkeling van de Lage Landen. Bevolkingstoename en hogere welvaart in de 15e en 16e eeuw zorgden voor meer vraag naar agrarische producten. Toen de Hollanders veengebieden begonnen te ontginnen voor de akkerbouw bleek dat de bodem door turfsteken, ontwatering en inklinking alleen nog maar geschikt was voor weidegrond, zodat boeren gedwongen werden over te gaan op de melkveehouderij. Zo ontstond het typische, door melkvee gedomineerde veenweidegebied in Holland en West-Utrecht met lange percelen en smalle sloten en kwam de zuivelsector tot grote bloei. Jaarlijks werden miljoenen ponden kaas naar Frankrijk uitgevoerd.

Rond 1600 had het rund al zo'n prominente plaats verworven, dat zij symbool stond voor de nieuwe, welvarende Republiek. *'Veracht ons Hollandt niet, wij hebben schoone koeyen, daer uyt dat soete-melck, en room en boter vloeyen'*, dichtte Jacob Cats¹, want de Hollandse koeien gaven tweemaal zoveel melk als de Britse. Geen wonder dat de handel in fokvee naar Engeland maar ook naar Zweden en Rusland (Peter de Grote) welig tierde. Een van de beroemdste Nederlandse schilderijen heeft het rund als onderwerp: *De Stier* van Paulus Potter (Frankenhuis 2002:13). De bijzondere band met het rund is in de loop der eeuwen vele malen uit poëtische zielen opgeborreld, tot modern woordenspel toe.²

*'...draagt ze duizend jaar geduldig
het stamboekmerk als plastic
dissonant in handgove dovemansoren,
en zet bij elke plompverloren stap
haar voorgeslacht, roodbont gevingerverfd
met ossebloed, de grotwand af het landschap in.'*

De Hollandse schilderkunst in de 17e eeuw staat bekend om z'n realistische weergave van de werkelijkheid. Het is echter de vraag of Cuyp de runderen natuurgetrouw heeft weergegeven. Vergeleken met tijdgenoot en collegaschilder Potter die nogal eens oude en knokige koeien met sleetse plekken in hun vacht wilde schilderen, zijn de koeien van Cuyp 'fraai van vorm, helder van kleur en smetteloos'. Opvallend detail: al die dieren hebben verschillende gedaanten, varianten en kleuren. Wie schilderde nu de realiteit? Kunstkenneren zijn daar niet over uit.³ Wel is duidelijk dat de veestapel letterlijk een enorm bont gezelschap moet zijn geweest, want Cuyp – en andere schilders uit die tijd met hem – baseerde

zich uiteraard op wat hij om zich heen zag: de koeien waren toen roze, muisvaal, zwart, wit, bruinrood, blauw, geel, roestbruin, grijsbont, zowel enkel- en meerkleurig. Er zouden meer dan twintig tinten zijn waargenomen. Afgaande op de veestukken, meent beeldend kunstenaar Marleen Felius (2002:23), had in de 16e eeuw meer dan de helft van de runderen één kleur en ongeveer een kwart een blaar- of witkop met als belangrijkste kleur rood, in alle tinten.

De veelkleurigheid zou mogelijk te maken hebben gehad met grootschalige veehandel. Jaarlijks werden tienduizenden runderen uit Duitsland, Denemarken en Zweden gehaald om op de vruchtbare Hollandse weiden te worden vetgemest en doorverkocht, vooral aan rijke stedelingen in Antwerpen, Brussel en Gent. Die handel zat ons in het bloed. Amsterdam opende al in 1220 een veemarkt, Purmerend in 1482. Zo verscheen in het voorjaar van 1624 een vloot van enkele honderden schepen uit Denemarken aan de rede van Enkhuizen, met in totaal 11.769 ossen aan boord (Van der Wiel & Zijlstra 2001:12). Ook de omgeving van Dordrecht (waar Cuyp woonde) lag goed in de markt – rijke regentenfamilies in de stad bezaten vele boerderijen – zodat het vee in een groen en waterrijk landschap als statussymbool en daarmee als lucratief schildersonderwerp voor het oprapen lag. Cuyp moet zijn ogen hebben uitgekeken.

De importen waren ook om een andere reden noodzakelijk. Buitenlands vee moest de eigen veestapel aanvullen wanneer de zoveelste veeziekte had huisgehouden. Vanaf de zeventiende eeuw teisterde de veepest de Lage Landen, waardoor de rundveestapel regelmatig met zestig tot negentig procent werd gedecimeerd (Reijnders 1997:68). Anderen zeggen dat juist die uitheemse rassen de oorspronkelijke veelkleurigheid op den duur hebben verdrongen, zoals de zwartbonten uit Denemarken (Van der Wiel & Zijlstra 2001:30).

Wellicht juist deze kleurenpracht hebben vreemde ogen ertoe gebracht de koe in dat Hollandse weidelandschap in alle toonaarden te bezingen. Reizigers die het land in de Gouden Eeuw doorkruisen, spreken hun verbazing uit over de levendige bedrijvigheid in de steden en vermelden de uitgestrektheid van het vlakke land. De groene weiden, de vele koeien, de rechte kanalen en het keurige boerenleven worden steevast als stereotiepe kenmerken genoemd, aldus Kraan (2002:20). Hollandse meesters schetsen dan ook een tevreden Republiek die zichzelf vergeleek met het bijbelse beloofde land. Maar rond 1680 taant de belangstelling voor het vaderland. De blik zwenkt naar het zuiden, richting Italië, waar geïdealiseerde landschappen in een arcadische sfeer voortaan de schilderziel beroeren. De beeldende kunst draait dan vooral om idyllische motieven als ruïnes, herders en nimfen.

Het duurt meer dan honderd jaar voor het Hollandse landschap (met koe) wederom een bijzondere bekoring krijgt. Voor een sterke impuls zorgt Jean-Jacques Rousseau. Deze Franse filosoof bepleit een terugkeer van de mens naar de natuur,

naar een utopisch verleden. Hem gaat het om verbeeldingskracht. Voor de ontwikkeling van de mens is Arcadië, de niet-bestaande wereld van de idylle en het pastorale, de ideale plaats omdat daar de natuur een heilzame werking zou hebben op geest en gevoelsleven. Zelf bewoont Rousseau jarenlang een kluizenaarswoning en later een boerderij in een bergdorpje.

Dichters die de natuur in al haar stemmingen beschrijven, inspireren schilders om het landschap eveneens als een gemoedstoestand uit te beelden. In de schilderkunst komt dat tot uiting door verschil in toon en afwisseling van licht en donker, zoals dat in de Gouden Eeuw bij Rembrandt was te vinden. Italië mocht dan wel arcadische landschappen hebben, met natuur en werkelijkheid hadden ze eigenlijk niets van doen. Juist de natuurlijke landschappen van Holland sluiten goed aan bij die nieuwe romantische natuurbeleving in de achttiende eeuw. Wanneer de Duitse botanicus Georg Forster in 1790 Leiden bezoekt, schrijft hij op jubelende toon: ‘Aan alle kanten klonk het ononderbroken gezang der ontwakende vogels op. De zon vergulde de torens achter ons. Om ons schip vlogen kieviten, wulpen, snippen en zwaluwen en alles juichte en jubelde in de lucht en op de weiden. Het bonte vee bedekte in honderden kleine, verspreide kudde de onmetelijke vlakte, die met een fris smaragdkleurig groen naar de zuiver blauwe lucht lachte’ (*ibid.*:93). Anderen viel het op dat de Hollandse boeren hun vee ’s winters op stal deden, in die tijd ongebruikelijk. ‘Ze besteden evenveel zorg aan hun koebeesten als Engelsen aan hun paarden’ (Davids 1989:45).

Platteland als openluchtmuseum

Aan het begin van de 19e eeuw beginnen buitenlandse kunstverzamelaars, met name in de zuidoostelijke graafschappen van Engeland, oog te krijgen voor de realistische landschappen uit de 17e eeuw van Jacob van Ruisdael, Aelbert Cuyp en Jan van Goyen, die in staat waren gebleken met warm gevoel licht, land en water op het doek te verbeelden. Zij voelen zich steeds meer aangesproken door dat evocatieve aspect van de Hollandse meesters: het subtiele licht, de door vochtige atmosfeer altijd wat gedempte toonwaarden. In heel Europa worden de Nederlanders uitgeroepen tot toonbeelden van ongeëvenaard kunstenaarschap.

Geen wonder dat veel buitenlandse kunstenaars een studiereis naar Nederland noodzakelijk achten. Langzaam maar zeker togen zij naar steden, dorpen, stranden en weilanden om rond te dwalen in die wereld van tweehonderd jaar terug – die tot hun verbazing zelfs nog grotendeels intact blijkt te zijn. De compactheid van de dorpjes, de vlakke weiden vol bloemen, de polders met grazende koeien, de grote kudde prachtig bontvee, de bebouwde akkers, de sappige weiden, de talloze buitenhuizen en herenboerderijen, de talrijke molens, de kleurrijke tulpen en bollenvelden, het is voor de Engelsen, Fransen, Duitsers, Denen en Amerikanen

een ware pelgrimage. Nederland, één groot openluchtmuseum. Velen zoeken doelbewust de plekken op waar de oude meesters hadden gewerkt, en dopen vervolgens hun pen in de inkt om in brieven en reisverslagen hun *déjà vu*-gevoel onder woorden te brengen (*ibid.*:137).

Zo schreef de Franse beeldhouwer Auguste Rodin in 1899 over Dordrecht: ‘Vanochtend heb ik de zeventiende eeuw niet verlaten, het is hier alles nog hetzelfde, het is Cuyp, Van Goyen, Salomon van Ruysdael, alles is hetzelfde als toen, wat is dit mooi, wat moeten de mensen in Holland gelukkig zijn’ (*ibid.*:317). Soms zijn deze verhalen bedoeld om de lezer in een nostalgische stemming te brengen en hem even te laten wegdromen naar andere oorden en andere tijden. In een samenleving waar veranderingen snel verlopen, groeit het besef dat veel waardevolle tradities verloren dreigen te gaan. Volkskundigen met in hun kielzog schilders gaan vervolgens op zoek naar afgelegen plaatsen waar deze tradities nog bestaan.

De Stier en *Boerenfamilie met vee*, beide van Paulus Potter, maar ook de weidevelden van Aelbert Cuyp, zijn inspiratiebronnen voor buitenlandse schilders om landschappen met dieren als onderwerp te nemen. De traagstromende rivieren en de kleine vissersdorpen langs de Zuiderzee – Marken, Volendam, Spakenburg – blijken zeer in trek, evenals de kuststreek met Katwijk, Egmond aan Zee, Scheveningen en Domburg. Her en der ontstaan kunstenaarskolonies die als uitvalsbasis dienen om in de open lucht te schilderen. De meeste strijken neer in dorpen in een landelijke omgeving. De eenvoudige manier van leven op het platteland lokt hen, als tegenwicht tegen de industrialisatie in grote steden. Deze kleine dorpen zouden bovendien het meest overeenkomen met het beeld van Nederland op de oude meesterstukken (*ibid.*:373).

De weidelandschappen vallen met name in de Verenigde Staten in de smaak. Zij bieden de koper de mogelijkheid zich vanuit de leunstoel even los te maken van de drukte van stad en hectisch zakenleven. Thuis wemelt het immers van wolkenkrabbers, telegraafpalen en fabriekshallen, waarmee de landelijke eenvoud van regelmatig wiekende molens, loom grazende koeien en kabbelend water van de Hollandse rivieren zo’n weldadige contrast vormt. Maar ook het genoegzame leven in besloten gemeenschappen, heel anders dan in dat jachtige Amerika, spreekt tot de verbeelding. Voorstellingen van eenvoudige vissers en boeren moeten het beeld overbrengen van protestantse deugden als godsvertrouwen, deemoed, eerlijkheid, arbeidzaam en hecht gezinsleven (*ibid.*:227). Veel Amerikanen blijven hier maanden of zelfs jaren hangen en scheppen een stereotiepe beeld van Nederland als laatste bastion van ouderwetse onderwerpen. Zij doen voorkomen alsof de tijd hier domweg tweehonderd jaar had stilgestaan.

Eind 19e eeuw komt de koe nog nadrukkelijker in de schijnwerpers. De groene weiden, doorkruist met dijken en bezaaid met molens, vormen een pittoresk decor

voor het vertrouwde zwartbonte Friese ras – de Holsteins – dat wordt geprezen om zijn hoge melkproductie. De eerste Nederlandse kolonisten brengen deze koeien naar Noord-Amerika; de grootste aantallen worden tussen 1850 en 1887 verscheept. Het is de bakermat van dit ras dat Amerikanen zo trekt, inclusief het nostalgische beeld van de boer die zijn koeien nog bij naam kent, zo verschillend met de reusachtige kudde op de ranges en de massaproductiedieren voor de vleesindustrie in eigen land.

De schilderijen van William Henry Howe, die vele jaren in Laren (NH) heeft doorgebracht, zijn doordrenkt met heimwee naar dit premodern agrarisch tijdperk. Zijn *Avond in Laren* uit 1890 met drie tevreden ogende koeien in een serene sfeer schildert hij als nostalgische herinnering aan waarden van het landelijk verleden, zo luidt de analyse van de Amerikaanse kunsthistorica Stott. De koe, vreedzaam, zachtmoedig en bekend als bron van weldadige producten, symboliseert de deugden van het agrarische bestaan als tegenpool van stress, dubieuze ethiek en modern landleven. Koeien roepen bij Amerikanen sterke gevoelens op. ‘Men ziet ze overal, weerspiegeld in alle sloten, hun zwarte en witte vlekken bespikkelen de immense velden die zich naar alle kanten uitstrekken, scheppen een sfeer van vrede en bemoediging en wekken in het hart van de beschouwer een arcadische rust en patriarchale klaarheid’ (Stott 2000:55).

Amerikanen ontdekken ook de IJsselvallei. In Hattem, op de grens van IJssel en Veluwemassief, ontstaat een kunstenaarskolonie met Henry Bisbing die in 1888 *In de wei* schildert. Walter MacEwen vervaardigt *Terugkeer van het werk* uit ca 1885, waar de boerenbevolking model staat voor een hard en armoedig bestaan.⁴ Maar de bekendste IJsselschilder wordt de Kamper boerenzoon Jan Voerman. De ongewone glans en helderheid van het rivierlandschap had hem overrompeld, het silhouet van het oude stadje met op de voorgrond koeien op het dofgroene grastapijt van de gemeenschappelijke weide Hoenwaard (of Homoet) was voor hem de uitgelezen kans zijn stemmingen aan het doek toe te vertrouwen. In oktober 1889 vestigt hij zich permanent in Hattem (Wagner 1997:34,52,53).

Voerman voelt zich geïnspireerd door Franse impressionisten (Barbizon), krijgt na langdurige studie en experimenten met olieverf grip op de natuurtinten van land, water, wolken en vee. Aanvankelijk schildert hij lichte, ingetogen, transparante ‘IJssels’ met zachte, helderblauwe luchten met koeien, soms groot, op de voorgrond en grazend, dan weer aflopend, of in groepjes bij elkaar liggend. Zijn *Herkauwende koeien in de voorjaarswei*, in vaal lichtgroen, straalt rust en tevredenheid uit. Soms ook maakt hij uitstapjes naar de heide, naar paarden en naar avondluchten, maar telkens keert hij terug naar de IJssel, haar oevers, de imposante wolken, om die met steeds wisselende lichtinvallen weer te geven. Op zijn *IJsselandschap met riviervissers* blijkt de lucht open te barsten en de rivier in het volle zonlicht te baden. Later worden zijn impressies wat kleurrijker. Na 1925 slaat

hij een andere richting in. In augustus van dat jaar wordt Borculo in de Achterhoek door een windhoos grotendeels vernield. Die donkere, onstuimige, onheilspellende groen-blauw-violet-oranje luchten laat hij nu boven de IJssel spiegelen, waardoor zijn landschap een woest, kolossaal karakter krijgt, een indruk die hij versterkt door de horizon nog lager te leggen.⁵

Met Voerman laten Nederlandse schilders van zich horen. Het weidse polderlandschap met wiekende molens langs de waterkant, de grazende koeien in de frisgroene weiden en de wolken aan de hoge hemel; het zijn belangrijke thema's van de schilders van de Haagse School waarmee zij wereldfaam verwerven. Jozef Israëls, Willem Mesdag, Willem Maris en Anton Mauve schilderen vee om stemming en lichtval impressionistisch weer te geven. Zij luiden tegelijk een bloeiperiode in voor het schaap in de Nederlandse schilderkunst. Vooral het Drentse en het Veluwe heideschaap en de Schoonebeeker worden vaak afgebeeld. Al eerder was het schilderen van gezelschapsdieren populair geworden, onder andere door Henriëtte Ronner, dochter van veeschilder Jozef Knip. Zij ontwikkelde zich tot kattenspecialist (Davids 1989:35).

Kortom, Nederland lijkt in de tweede helft van de negentiende eeuw één groot genoeglijk verzamelboek. Schilders van het pittoreske verkiezen het oude boven het nieuwe, het complexe boven het simpele, de gebogen lijn boven de rechte, het morsige boven het opgepoetste, het exotische boven het alledaagse, de toon boven de kleur en de detaillering boven de abstractie (Kraan 2002:216).

De Haagse School bestaat uit schilders die de rand van de Veluwe opzoeken. Zij wonen enige tijd in Oosterbeek en vertrekken omstreeks 1870 naar Den Haag, waar zij kunstenaars ontmoeten die vanuit het buitenland waren teruggekeerd. Hun voorliefde betreft het oer-Hollandse vee. Toch zijn het niet specifiek veeschilders. Koeien zijn bijzaak, het werkelijke onderwerp is het licht: helder, warm, zonovergoten, in de reflectie op het water, de weerkaatsing op koeienhuid, als gloedvol tegenlicht. Het schilderachtige staat voorop (Van der Blom et al. 1997:173,179). Geen wonder dat juist het aquarelleren zo populair wordt: de transparante waterverf is bij uitstek geschikt voor de weergave van nevelige Hollandse landschappen, zodat de fijnzinnigste schakeringen in kleur en lichtval op het doek worden getoverd.

Als stadsmensen zoeken deze schilders het in hun ogen ongerepte platteland op, verblijven in logementen, wonen tussen boeren waarbij zij geen of nauwelijks aandacht schenken aan sociale en armoedige misstanden als gevolg van de landbouwcrisis na 1880 of, positiever, de opkomende mechanisatie op boerderijen. Er wordt een nostalgisch, idyllisch beeld opgeroepen, zoals de afnemers – de gegoede burgerij in binnen- en buitenland – het graag willen zien (Thoben 2002:6). Nog steeds roepen die schilderijen een sterk gevoel op. Via oude atlanten stapt de moderne stedeling met de Haagse School-beelden van het 19e-eeuwse platteland zo

die ongerepte wereld met weilanden en koeien en sloten weer binnen. ‘Je ruikt het gemaaid gras, je hoort het geklots van het water tegen de boeg van een roeibootje en je voelt de zon en de frisse wind’ (Visser 1999:257).

Hollandgekte

Die kunstzinnige aandacht legt het toerisme bepaald geen windeieren. Spoorwegmaatschappijen en scheepvaartondernemingen verlenen opdrachten aan kunstenaars om affiches te ontwerpen van molens, grachten, klederdrachten en bollenvelden. Later worden deze ook op ansichtkaarten afgedrukt, waarmee het clichébeeld van Nederland tot op de dag van vandaag wordt bevestigd: Frau Antje, Zeeuws meisje, klompen, molens. In feite is het gehele toerisme op dergelijke ideaalbeelden gebaseerd. De reis begint vrijwel altijd met het bekijken van foto's en brochures van de bestemming, vormt zelf een zoektocht naar de tastbare bewijzen ervan – de fotogenieke plekjes. Ansichtkaarten kaderen vervolgens de vakantieplek in door motieven uit een landschap te knippen en ze tot bezienswaardigheden te maken. Volgens Dietvorst (2002:6) is deze bijzondere verbeelding van de toeristische werkelijkheid cultureel bepaald. Daarom moeten we toerisme in zekere zin zien als de toe-eigening van andermans herinneringen.

Aan dat clichébeeld doen Amerikanen hartstochtelijk mee. De Amerikaanse reisliteratuur koestert het imago van Nederland als idyllisch paradijs, bevolkt door gezonde koeien, stoere, eerlijke mensen op klompen die gelukkig leven temidden van talloze molens, dijken en grachten. Deze utopie vloeit voort uit de gewoonte Nederland te bekijken door de roze bril van kunst en historie (Stott 2000:142). De term ‘*Dutch*’ wordt zelfs gereserveerd om ouderwetse waarden van het Nederlandse huisinterieur aan te duiden. In dit tijd bespeuren binnenhuisarchitecten een verband tussen Hollandse schilderijen en de hang van Amerikanen naar ingetogen huiselijkheid (Suton 1991:101).

Pas met de Eerste Wereldoorlog droogt de stroom buitenlandse kunstenaars op. In 1918, wanneer de vrede getekend is, blijkt de kunst andere artistieke opvattingen te hebben ontwikkeld. Niet langer streeft zij een realistische weergave van de werkelijkheid na. Niet langer is er eerbied en interesse voor het eenvoudige land- en vissersleven. Bovendien blijkt Nederland zelf ook snel te veranderen door verstedelijking en industrialisatie. Dorpen verliezen hun eigen, uniek karakter.

In de jaren 20 sterft de ‘Hollandgekte’ in Amerika een zachte dood. Schilderijen, prenten en foto's verdwijnen naar zolders en museumkelders, klederdrachten en souvenirs verstoffen, de geschiedenis keert terug naar het overheersend Britse erfgoed. Maar de korte periode waarin de Verenigde Staten zichzelf door een Nederlandse bril hebben bekeken, werpt enig licht op Amerikaanse pogingen hun plaats in de geschiedenis te ijken en een nationaal imago te construeren op basis

van etnisch erfgoed. In feite, zo concludeert Stott, bepaalt de stereotiepe idylle van rond 1900 tot op heden het beeld dat Amerikanen van Nederland hebben. Als voorbeeld haalt zij de jeugdliteratuur aan die in woord en beeld de idylle heeft geschapen die velen later zouden zoeken. Vanaf de dag dat peuters kunnen kijken en lezen worden ze volgestopt met boeken waarin jochies op klompen, molens, dijken en tulpenvelden een getrouw beeld moeten geven van al wat Nederlands is (Stott 2000:239). Tot op de dag van vandaag baseren cultureel-etnische festivals in Noord-Amerika zich op dat molen- en klompenimago van Nederland.

Toch behouden de oude meesters uit de Gouden Eeuw hun aantrekkingskracht. Toen in 2000 in Londen een tentoonstelling werd georganiseerd, mochten 24 kunstenaars een schilderij uit de museumcollectie kiezen en hierbij een pendant maken. Vijf van hen kozen voor een Hollandse meester (Kraan 2002:395). Koeien en weilanden blijven eveneens onverminderd populair. Recente tentoonstellingen suggereren zelfs een nostalgisch verlangen naar die schilderkunst van licht, lucht en water. De 84 schilderstukken op de tentoonstelling 'Vorstelijk Vee' in paleis Het Loo in Apeldoorn in 2002⁶ gaven een rijk geschakeerd beeld van de ontwikkeling van de veestapel in Nederland. Daar dook Cuyp opnieuw op. *Landschap bij avondzon* toont drie koeien op een heuvel en ademt dezelfde onbekommerde sfeer als zijn andere schilderstukken. Ook hier tevens veel water en uitzonderlijk gedetailleerde dieren, niet alleen runderen maar ook schapen, geiten, kippen, varkens en paarden.

Nationaal symbool

Vee- en landschapsschilders hebben de ogen van het publiek geopend voor het eenvoudige plattelandsleven. Internationaal vindt in de 18e en 19e eeuw een verschuiving plaats van grote, klassieke thema's naar de intieme idylle van het dagelijks leven, naar huiselijke scènes, naar het leven van boeren en vissers. Ook romantici zijn ontvankelijk voor de volkscultuur. Het landleven is immers gezond en natuurlijk. Eind 18e eeuw krijgt melk een bijzondere verering als symbool van deugdzaamheid. Het drinken ervan betekent als het ware de terugkeer naar de borst van 'oermoeder' natuur (De Jong 2001:236). De ontsluiting van dat platteland zorgt voor een stroom van stedelingen die op zoek gaan naar dat authentieke boerenbestaan die de schilders voor hen hadden 'ontdekt'. Gevolg is dat zij zich deze beelden toe-eigenen en deze vervolgens positief inkleuren. Het platteland wordt een bezienswaardigheid.

De zogeheten musealisering van de volkscultuur is grotendeels een projectie van burgerlijke idealen, zoals huiselijkheid, op plattelandsbewoners. Doorgaans leiden deze echter een geheel ander leven dan de taferelen verbeelden (*ibid.*:121). Die aandacht valt grotendeels samen met de natievorming in geheel West-Europa.

Nationale cultuur en identiteit zijn niet gegeven, maar vormen symbolen, gebaseerd op stereotiepe beeldvorming. Landschappen worden namelijk gezien als onderdeel van de nationale of regionale identiteit, juist vanwege het rurale karakter dat als basis dient voor het eigene van land of volk. Verder hebben ze een sterk natuurlijk karakter als bergen, bossen, weilanden of kusten, worden ze gezien als onveranderlijk (tegenover de dynamiek van de stad) dat teruggrijpen op een roemrijk verleden mogelijk maakt, en beschikken ze over een grote diversiteit (dat de uniekheid nog eens extra onderstreept) (Renes 1999). Kortom, het landschap is niet alleen een potentieel beeld van het ware, het zuivere, het schone, het wordt ook – en niet in de laatste plaats – ‘een beeld van het Vaderland, of een stimulans voor vaderlands gevoel’ (Van der Woude 1987:331).

Antropoloog Van Ginkel legt een directe koppeling tussen platteland en Nederland aan de hand van dominante discourses binnen de culturele, burgerlijke elite in de steden van de 19e en 20e eeuw. Na de afscheiding van België in 1830 verkeren de noordelijke Nederlanden in onzekerheid over zijn eigenheid. In die tijd is het platteland nog een mozaïek van min of meer geïsoleerde gemeenschappen met eigen gewoonten en gebruiken. Hoewel de elite het land probeert te integreren met nationale symbolen als vlag, volkslied en koningshuis, wordt tegelijkertijd ingezien dat de plattelandsbevolking de hoeder is van oude cultuurpatronen en deugden die de kern van de Nederlandse identiteit zouden bevatten. Boeren en vissers worden in de schilderkunst ‘genationaliseerd’ door hen voor te stellen als bij uitstek ‘nationale’ figuren die met hun werkzaamheid, eenvoud en godsdienstigheid tot voorbeeld strekken. In de volkscultuur schuilt de volksziel (Van Ginkel 1999:26). Klederdrachten zijn symbolen van dorpsongereptheid die de natie samenbinden. Nog wat later vervult het volksdansen die rol. De mentaliteit van plattelanders die hand in hand rondhossen vormt letterlijk de tegenhanger van de losgeslagen, individualistische steden. Volkscultuur is bij uitstek plattelandscultuur.

Maar natievorming holt het eigen karakter van de dorpsgemeenschappen uit. Wegen, kanalen en spoorlijnen leggen het platteland open met als gevolg dat stad en industrie kunnen oprukken. Uit reactie hierop volgt er beroering over gevolgen van de massacultuur die alles en iedereen gelijkschakelt. Ontworteling, vervlakking, verwildering: het cultuurpessimisme viert op de drempel naar de 20e eeuw hoogtij. Historicus Huizinga leed, zoals hij eens zei, aan ‘*Kulturschmerz*’; hij verliest het vertrouwen in de moderniteit omdat de fundamenten van een eeuwenoude traditie – met name stoelend op de Gouden Eeuw – zijn weggeslagen. Zijn *Herfsttij der Middeleeuwen* uit 1919 vormt een ‘stuiptrekkende beweging tussen ideaal en deceptie’ (Hanssen 1996:335). Overal in Europa ontstaan openluchtmusea, in een poging verdwijnende cultuurelementen permanent voor het nageslacht te bewaren. In Scandinavië, Frankrijk, Duitsland, Nederland, Zwitserland worden bezoekers opgeroepen zich te identificeren met het leven in

traditionele gemeenschappen die, zo meent men, het oorspronkelijke, nationale karakter het best hebben bewaard. Een collectieve toe-eigening van het verleden schept namelijk een identiteit, een 'wij-gevoel' (Van Ginkel 1999:266).

In 1918 zwaaien in Arnhem de deuren van het Openluchtmuseum open.⁷ Hier worden rurale elementen uit een bepaalde lokaliteit – boerderijen, huisraad, gemeenschapszin – overgebracht op nationaal niveau. Nederland, één groot dorp: het hele platteland als symbool van Nederland en de boerderij als toonbeeld van waarheid en schoonheid. Volkscultuur wordt verheven tot iets dat gekoesterd moet worden, het landleven staat model voor de zuivere Nederlandse inborst. Er komen academische cursussen in folklore, dorpsstradities worden op film vastgelegd, sociografen storten zich op de bestudering van volkskarakters, dorpsmonografieën beschrijven culturele en zedelijke veranderingen. Het zijn allemaal antimodernistische reacties op de massacultuur, een amechtige hunkering naar de heilzame werking van de volkscultuur.

In de jaren 20 is het tijdelijk gedaan met de plattelandsidylle. Het 25-jarig regeringsjubileum van koningin Wilhelmina in Amsterdam, waar vaderlanders uit alle windstreken in hun klederdracht in defilé-vorm de vorstin gelukwensen, krijgt een slechte pers. Achterlijk, die plattelanders. Zelfs het Vaderlands Historisch Volksfeest in 1928, dat negen jaar eerder nog honderdduizenden bezoekers trok, wordt beschreven als amusement, niet als voorbeeld. Nederland wil zich als modern, vooruitstrevend land niet langer identificeren met dialect en klederdracht (De Jong 2001:450).

De crisisjaren brengen de volkscultuur echter weer terug in de schijnwerpers. Nu niet als erfgoed, maar als ideologie, als blauwdruk. Volkskundige De Vries stelt in zijn *'Volk van Nederland'* (1937) dat de rurale levensstijlen bij uitstek de nationale eigenheid representeren. Het eigenlijke volk van Nederland zou te vinden zijn op het platteland, waar hechtere sociale verbanden en meer solidariteit heersen, waar de mensen nog dicht bij de natuur leven. De politieke steun aan de landbouw in de crisisjaren is dan ook niet enkel ingegeven door economische, maar eerder door ethische en culturele motieven, zoals blijkt uit geschriften van politici uit die tijd.

Volgens de latere minister-president W. Schermerhorn vormen de boeren 'de ankergrond van de cultuur'. Kenmerkend voor die boerenstand is de 'aardgebondenheid', de hechte relatie met de 'groeikracht van de aarde en met het Leven zelf', van een 'liefde voor het Leven'. Hij koestert de 'natuurlijke levenshouding' en 'sobere levensstijl' van de boer. De grote stad had grote dingen gedaan, maar ook veel 'afval' geproduceerd. Daarom: 'In een cultuurperiode waarin het mateloze en onbegrensde van de stadscultuur overheerst, bestaat behoefte aan de weerstand van een groep die maat houdt, niet omdat zij zoveel verstandiger is, maar omdat het leven zelf binnen deze groep maat en grens stelt' (De Ru 1980:60).

In de tweede helft van de jaren 30 komt dit gedachtengoed in nationaal-socialistisch vaarwater terecht. Het gaat steeds vaker om het onbedorven platteland tegenover de verdorven stad, om de boerenstand die de zuiverste vertegenwoordigster van het oereigene van de Nederlandse stam zou vormen. Volgens De Vries leeft de echte Nederlander niet op het asfalt van de steden, maar op akkergrond die geurt van aardse levenskracht (Van Ginkel 1999:156). Het wereldbeeld van de boer weerspiegelt een heilige levensorde. Anderen grijpen bij voorkeur terug op een oeroude, heidense, Germaanse voortijd. Zo vormt zich een sterk idyllisch (en ideologisch) getint beeld van rurale gemeenschappen die in volstrekte harmonie leven. De deels nog oorspronkelijke volkscultuur – de pre-industriële folklore met volksdans en volkslied, onbezoedeld door het kapitalisme – vormt een medicijn tegen de vervreemding van de moderne samenleving. Daar zijn burgerlijke elites ontvankelijk voor. Zij blijven een nostalgisch verlangen naar een hechte volksgemeenschap koesteren, als utopische opmaat voor een toekomstige samenleving (*ibid.*:95-98). Alle ideologische zuilen delen dat beeld.

Ook na de Tweede Wereldoorlog blijft dat cultuurpessimisme over vermeende negatieve gevolgen van de moderne samenleving dominant. Sociologen duiden dit onbehagen als ongewenste veramerikanisering. Het stedelijk-industrieel cultuurpatroon zou de traditionele plattelandscultuur verdringen, verbreken, verwringen, verzwakken, uitschuren, eroderen, verschrompelen, vermageren, verzinken of verwateren (*ibid.*:231). Maar Nederland kan de klok niet terugdraaien. De meeste politici komen tot het besef dat de samenleving moet moderniseren en schuiven de schadelijke neveneffecten op het bordje van sociologen. Er heerst conservatief pessimisme, maar tegelijkertijd optimisme over de sociale beheersbaarheid. Gevolg hiervan is dat plattelandsgebieden zogeheten ontwikkelingsgebieden gaan heten, waar de bevolking via intensieve sociaal-pedagogische voorlichting mentaal rijp gemaakt moet worden voor de modernisering. Hulp aan achtergebleven boerengezinnen, ter voorkoming van lege boerderijen en kale landerijen zoals in Frankrijk (Andela 2000:133,151).

In de jaren 60 komt het begrip ‘volkscultuur’ dan eindelijk onder zwaar vuur te liggen. Bij wetenschappers breekt het inzicht door dat dit begrip geen statisch gegeven is, opgesloten in de boezem van boer en plattelandsleven, maar niets anders is dan een bedenksel, een gedachtenspinsel, een sociale constructie. De tijd is rijp voor een paradigmawisseling. Het concept van de organisch, natuurlijk gegroeide cultuur als min of meer autonoom mechanisme wordt vervangen door de constructivistische visie. Naties en culturen groeien niet als vanzelf, maar zijn verzonnen, in dit geval door de intellectuele, stedelijke elite. Uiteindelijk is de Nederlandse eigenheid een soort mythe, in stand gehouden met behulp van een aantal rituelen en symbolen (Van Ginkel 1999:281).

En toch, toch kunnen we niet zonder symbolen. Verzonnen, niettemin onmisbaar. In de loop van de jaren 90 zien we zelfs een *revival* van die ‘natuurlijk gegroeide cultuur’, een mengelmoes van feiten en mythen. Aanleiding vormt het experiment van een nieuwe Europese identiteit. Kan zo’n identiteit ontstaan zonder gemeenschappelijke verhalen? Verhalen, mythen en mythologieën die onze verlangens en angsten vormgeven en bij elkaar brengen en een Europees karakter vormen? Het is een gedurfde onderneming van bureaucraten in Brussel en Straatsburg. Zij spreiden over het bed van onze persoonlijke, regionale en nationale verhalen die ons vertellen waar wij vandaan komen en wie we zijn, het grote laken van een nieuw verhaal, het verhaal van het verenigde Europa, signaleert Leon de Winter.⁸ ‘Instituten kunnen georganiseerd worden. Verhalen kunnen alleen gedroomd worden. Wanneer deze niet organisch ontstaan, zal Europa een skelet blijven, een rammelende verzameling botten die nooit ademt.’

Immers, stelt de schrijver, verbondenheid stoelt niet alleen op bereidheid elkaar te helpen en te steunen, maar ook op instandhouding en overdracht van de mythen en mythologieën die we hebben opgedaan. Verhalen over helden, over tederheid, liefde, opofferingsbereidheid. ‘Met Nederlanders deel ik het verhaal van de opstand tegen de Spaanse koningen in de zestiende eeuw, het verhaal van de meedogenloze avonturiers die in de zeventiende eeuw de wereldzeeën beheersten en met specerijen terugkeerden, het verhaal van de neutraliteit in de Eerste Wereldoorlog, het verhaal van het verlies van de koloniën in de tweede helft van de twintigste eeuw. Ik deel met joden het verhaal van de tocht door de woestijn, de vernietiging van de tempels, de verstrooiing over de aarde. Met de Fransen, met de Duitsers, de Britten, Mexicanen, met vele anderen deel ik weer andere verhalen. En met mijn ouders deel ik de verhalen over hun jeugd en de moord op hun familie.’

De rurale verbeelding

Terug naar de vroege kunst. Waar is de boer? Die komt er tamelijk kummervol vanaf. Ergens in de 9e eeuw verschijnt hij als harde werker – achter de ploeg, zwetend, zuchtend en zwoegend – op ornamenten in Gotische kerken of in houtsnedes, getijde- en devotieboeken, op kalenders, wandtapijten en altaargewaden. In de miniatuurkunst wordt gezaaid, geploegd, gehooïd en gedorst. Na de uitvinding van de boekdrukkunst ontstaan nieuwe kansen voor artistiek talent en verschijnen uitgebreide taferelen van het landleven als jagen en boomhakken, het plukken van fruit of het vervoer van graan, kaas, eieren, lammeren en pluimvee.

Dan verschuift allengs dat beeld. De Reformatie in de 15e eeuw betekent een breuk met de Rooms-Katholieke Kerk. Voor kunstschilders, met name in Duitsland, drogen de inkomsten bij gebrek aan nieuwe opdrachten op. Daarom gaan zij op

zoek naar andere thema's voor hun werk. In de boer vinden zij een medeverworpene die het volk met haar sociale wensen belichaamt, afgunstig op de rijkdommen van de heer en de geestelijke. Zo maken bijbelse taferelen plaats voor volkse afbeeldingen, waarin de boer danst en feestviert alsof hij zich heeft ontworsteld van aardse slavernij (De Coö z.j.:25).

De Zuid-Nederlandse Pieter Brueghel den Ouden (1520-1569) bouwt dit genre verder uit. De boer is bij hem een fors, ruig, spontaan en onopgesmukt buitenmens die zich tegoed doet aan geneugten op kermis of bruiloft. Slechts bij uitzondering komt het kommervolle en armzalige bestaan naar voren. Van de weeromstuit worden die zwierigheid, gulzigheid en wulpsheid van de dorpse feesten in de literatuur sterk gemoraliseerd. Het negatieve imago overheerst. Gedichten en toneelstukken zetten boeren neer als dom, ruw, achterlijk en zedeloos volk, niet voor rede vatbaar, zoals in *Boeren Gezelschap* en *De Klucht van de Koe* van Bredero. Het platteland, decor van onkuisheid en dronkenschap (Reijnders 1997:93). Dat beeld werd nog versterkt door bijvoorbeeld het schilderstuk *De landelijke idylle* van Jacob Jordaens (1593-1678), waarop een pafferig melkmeisje een fluitspelende herder probeert te verleiden (De Coö z.j.:58). Het karikatuur van zwaargeheupte boerinnen en bakkeleiene drinkebroers die hun onbeteugelde driftten botvieren overheerst, al is er soms aandacht voor de boer die lijdt onder de nukken en grillen van de heer of van krijgsbenden die het platteland onveilig maken.

Halverwege de 17e eeuw volgt wederom een omslag. Reizigers die Italië bezoeken, zijn onder de indruk van de verpletterende schoonheid van zonlicht op het berglandschap en verbeelden die pastorale idylle als een betere, onschuldige wereld. Het zijn opgepoetste landschappen die smakeloos misbruik maken van het plattelandsleven. Wens en werkelijkheid drijven steeds verder uit elkaar; er ontstaat een natuurgevoel vol van sentiment. En plots verschijnt daar de boer als een gelukkig wezen, die het voorrecht heeft temidden van de mooie natuur zijn werk te kunnen doen. Hij is ronduit een bofferd. Boerenarbeid komt in de mode, rijke stedelingen open de boeren na en gaan buiten op landgoederen wonen. Hollandse meesters tekenen en schilderen het landschap vervolgens als een idylle, zonder ploeterende landlieden of arbeiders.

Van zondebok wordt de boer met één slag een soort heilige. De rurale idylle krijgt voortaan vaste voet in de samenleving. De weerslag hiervan vinden we niet alleen in de schilderkunst, maar ook in poëzie en literatuur, zoals Jan Luyken het dicht:⁹

*Gelukkig mensch, wien 't is gegeven,
Bij 't vreedzaam en onnozel vee,
Dat nooit noch kwaad, noch onrecht deê,
In 't veld zijn dagen af te leven.*

Zelfs het leven van een koning staat in de schaduw van het onbekommerd landleven. Hij heeft zorgen, de boer niet (meer). Het leven buiten wordt in redelijke welstand afgeschilderd. Een dergelijke positieve bespiegeling beslist de verhouding tussen boer en koning in het voordeel van de eerste (Van den Berg 2002:21). In 1671 zet Luyken zijn pen op papier en schrijft:

*Daar legt men en ronkt, en droomt in vreden
Niet als den Vorst, die onverwacht
Uyt zijne slaap springt, en bij nacht
Het klamme zweet vind op zijn leden
Omdat hem docht: men stak hem naar het hart.*

Want één ding is zeker:

*Geruster zit men onder daken
Van riet gebouwd, als op den Hogen Troon.*

We vinden deze tegenstelling ook bij de dichtende boer Hubert Korneliszoon Poot (1689-1733):¹⁰

*Hoe genoeglijk rolt het leven
Des gerusten landmans heen,
Die zijn zaligh lot, hoe kleen,
Om geen koningskroon zou geven!*

Poot is ronduit lyrisch:

*Welige akkers, groene bomen,
malse weiden, dartel vee,
nieuwe boter, zoete meê,
klare bronnen, koele stromen,
frisse luchten: overvloet,
maakt het buitenleven zoet.*

De boer met zijn koe, zijn weiland en zijn akker wordt steeds positiever gewaardeerd. De wellicht bekendste dichtregel 'En de boer, hij ploegde voort', van J.W.F. Werumeus Buning, onthult een eeuwige wijsheid van diepe bezonkenheid over leven en continuïteit. Het platteland als plek van zuiverheid, zorgeloosheid en zomerse stilte – tegenhanger van de vervuilde steden, zo laat H. Tollens Cz (1780-1856) zien:¹¹

*Naar 't land! Naar 't land! Het lover siert de dalen;
De heuveln zijn gedekt met kruid!
Godlof! Wij gaan weer ademhalen,
De stiklucht van de stad weer uit!*

Want:

*Hoe snakken wij naar lucht en leven!
Wat worden markt en straten nauw!
Komt mee, komt mee, en laat dien slijkpoel varen,*

Dien steenklomp en dat volksgekriël...

De beschrijving van het landleven wordt nu overwegend vriendelijk van toon, er verschijnen gedichten en dorpsvertellingen over boerenslimheid en heldendom waarin boer en boerin een eigen gezicht en karakter krijgen. Zelfs leesboekjes voor de lagere school (*Ot en Sien* van Jan Ligthart) ademen de sfeer van dromerig dorpsleven. De verbeelding van het boerenleven krijgt begin 20e eeuw een nieuwe dimensie in de streekromans, geschreven door boerenzoons als Herman de Man en Anton Coolen die met veel sympathie hun dorpen op een voetstuk plaatsen. Al krijgt de sentimentele ondertoon bij hen een wat realistisch karakter want de idylle moet wel op het land en in de stallen worden verdiend.

Het landleven en het boerenlandschap bemachtigen een ereplaats bij vele dichters. Guido Gazelle, Herman Gorter, Jacques Perk, Frederik van Eeden, A.C.W. Staring, J.C. Bloem, Aart van der Leeuw, Ida Gerhardt, Gerrit Achterberg, zij eren de boer en daarmee het typerend Hollands landschap van rivieren, lage luchten, vlakke weiden. Ook de IJssel en haar uiterwaarden spreken tot de verbeelding, zoals deze dichtregels van Ida Gerhardt waarin zij het werk van Jan Voerman uit Hattem bejubelt.¹²

*'t Wordt voorjaar langs de IJssel bij Veecaten.
Wolken en licht, in wisselde staten
scheppen een Voerman: een opalen zwerk
dat hemels is en Hollands bovenmate.*

Het uitbundige licht, het opgestapelde wolkendek, de glinstering van het zonlicht op het water en de kronkelige bochten, waarover Nescio (J.F. Gronlöh) jubelend schreef: 'De bocht van de IJssel bij de Steeg, de zon spet er uit en de koeien staan weer wazig bij het water aan de overkant.'¹³

Tegenover deze lyriek staat echter ook kritiek op het boerenwerk. Staring (1767-1840) mag dan een oogstlied schrijven:¹⁴

*Sikkels klinken
sikkels blinken
ruizend valt het graan*

J. Winkler Prins is beduidend minder positief over de maaiers, omdat een nest met jonge hazen het onderspit dreigt te delven.¹⁵

*En eensklaps ruist
En gonst en suist
En scheert en bruist
Een staalvonk in ijlende kringen;
't Gaat raaklings, raaklings langs hen heen...
o Maaiende mannen met harten van steen.*

Aan het eind van de 20e eeuw bespeurt de Amsterdamse milieuhogleraar Reijnders (1997:180) hierin een teken dat de boer zich steeds verder heeft vervreemd van de (verstedelijkte) samenleving. 'De kaalslag van het traditionele landschap bij herverkavelingen, de chemisch-industriële akker- en tuinbouw, de bio-industriële veeteelt, allemaal hebben ze het platteland ter stede in een kwade reuk gebracht.' Hij verwijst naar het RIVM-rapport *Zorgen voor morgen* uit 1988, dat Amsterdam en Rotterdam schoner verklaart dan respectievelijk Achterhoek en Oost-Brabant. Voeg daarbij zijn eerdere opmerkingen over dierenleed bij boeren in de late Middeleeuwen – varkens, ganzen en stieren werden naar onze maatstaven vaak mishandeld, het vee werd voornamelijk gezien als kaal productiemiddel – en zijn impliciete boodschap luidt: net zoals vroeger bemiddelde stedelingen het dierwelzijn hebben opgewaardeerd omdat wreedheid niet past, moeten moderne stadsbewoners nu op de bres springen voor de benarde natuur. Zoals vroeger de adel en de gegoede burgerij honden, katten, apen, schildpadden, konijnen en duiven hielden, moet de stedelijke samenleving harde eisen stellen aan landschapsbeheer. Desnoods moet zij de natuur in eigen hand houden.

Nostalgie

Literator Kees Fens ziet voor zijn ogen eveneens de landelijke idylle uit de literatuur voor zijn ogen uiteenspatten. In zijn jeugd bezocht hij ooit een kleine boer die zijn koeien en kalveren telkens een klein bemoedigend klapje gaf. 'Hij hield van ze, dat wist ik zeker. Hij praatte trouwens soms met ze.' De idylle was toen nog onverwoestbaar. Maar later, in de Noordoostpolder, bezag Fens graanvlaktes, grote tractoren met lampen die tot ver in de avond doormaaiden en doordorsten. De toekomst, dat was een Amerikaanse of Russische idylle. De natuur als een bedrijf, de landman als manager. 'Ooit ruiste het graan, stoelde de melk en geurde het hooi. De literatuur was hardnekkiger dan de werkelijkheid, die gewoon en daardoor vaak dramatisch is.'¹⁶

De stap naar nostalgie is dan snel gezet. Verbeelding wordt een vlucht. Robert Anker, winnaar van de Libris-prijs 2002 met zijn *Een soort Engeland*, een roman over de leegheid en de schijnwereld van een acteur die bang is voor het leven, bespeurt bij zichzelf een sterk besef van ontheemding. Dit is een centraal thema in zijn werk, vooral wanneer zijn jeugd in het West-Friese dorp Oostwoud ter sprake komt. In een vraaggesprek met *NRC Handelsblad*¹⁷ zegt de schrijver 'ontheemding' te preveren boven 'heimwee'. 'Heimwee is een verkeerd woord. Dat betekent dat je naar iets terug wilt dat nog bestaat. Maar Oostwoud bestaat niet meer, het is verdwenen. Het bestaat alleen nog in je hoofd, en alleen daar kun je er nog naartoe. Niks is platteland meer in Nederland, overal is een Hema, een Blokker en overal is tv.'

Nadat Anker bewust Oostwoud had verlaten, ging hij naar Amsterdam. Daar ontmoette hij vooral chaos. Die wereld is onoverzichtelijk, vol straatzwerfers, junks, krakers, de verschoppelingen in de marge van de samenleving. ‘De hardheid waarmee het stadse leven inslaat in mijn gemoed, is een gegeven waarmee ik te leven heb.’ Zijn verlangen is gericht op harmonie, op eenheid die de wereld in zijn jeugd nog was. Hij ervoer die wereld als heel. ‘Alles is er, en alles lijkt daar eeuwig te zijn.’ Af en toe komen er flarden van bovendrijven. Beeldsplinters, noemt hij ze. Zee, zon op de golven, het schemerduister van een kajuit, klapperende zeilen, regen, een opdoemend eiland, een haven. Wanneer een bepaalde lichtval boven Amsterdam hem aan West-Friesland doet denken, schiet hij vol, gevoelig als hij is voor stemmingen.

Het gaat Anker niet om het terugverlangen naar het Oostwoud van vroeger. ‘Het gaat om beelden’. Voor hem betekent dat een thuiskomen in een vertrouwde wereld. Maar dat is een onmogelijk verlangen. ‘Alles verandert voortdurend, verdwijnt en is voorbij; mensen gaan weer verder, vrienden gaan weg uit je leven. Dat gebeurt nu eenmaal. Als ik schrijf, ja, dan voel ik me thuis. Dat is mijn plek. In mijn eigen werk.’

Verlangen doet ook dichter H.H. ter Balkt, winnaar van de P.C. Hooftprijs 2003. Een boze onvrede glinstert door zijn werk, omdat Nederland geen besef van traditie kent, een land van lauweheid en louter onverschilligheid. De mkz en andere recente dierziekten, zegt hij, ‘het zijn allemaal gevolgen van de verschrikkelijke verstedelijking van dit land en de laksheid van burger en overheid. ‘Wat maakt het uit’, is hier de meest gehoorde uitdrukking. Alles gaat alsmaar kapot. Dat kapotgaan komt door het zwijgen en verzwijgen.’¹⁸ Ter Balkt bleef trouw aan het land van Twente en Achterhoek, zijn vroegste herinneringen, beelden die onvergankelijk zijn. Daarom put hij uit stokoude bronnen, vormt zijn poëzie een verbindingslijn met het verleden, ‘het reservoir van de oneindigheid der dingen waar ik in mijn jeugd deel van uitmaakte. Het heeft te maken met de kracht van het landschap waar de mensen vaak niet tegen bestand waren, zo overweldigend kon dat zijn.’

*Door de rondvliegende spaanders zien wij het bos niet meer
Eens, op de planeet, toen het later was dan na middernacht
klinkt nog helder op, triomfantelijk tegen de bijlen nog laat aan het werk
klink op, zangen in de keel al bijna door stikstof omgebracht*¹⁹

Wrok tegen lamheid, verdooldheid, verbrokkeling en mensen van beton, het is typerend voor Ter Balkt. Zijn poëzie is ‘een vrolijke vlag die wappert boven de woede’.

Natuurbeelden

De hang naar landelijkheid lijkt samen te hangen met drie dominante natuurbeelden in de geschiedenis van het Westen. Naast de stad waar de mens de scepter zwaait, zien we natuur die drie gedaanten kan aannemen: een duistere woestijn, een onbedorven wildernis, en een pastoraal landschap waar natuur en cultuur elkaar ontmoeten – ofwel het platteland. De Grieken spraken al van *otium ruris*, dat wil zeggen het ontspannen leven op het platteland. Zij bezongen de landman, eerlijk en rechtschapen. Deze ‘mythe van de pastorale idylle’ was gelokaliseerd in Arcadia, een landstreek in de bergen van de Peloponnesos die de lading van oorspronkelijkheid kreeg aangemeten (Schouten 2001:202).

In de Middeleeuwen zien we een dergelijk verschijnsel opnieuw optreden. Rijke stedelingen in Italië ontvluchten het jachtige stadsleven en trekken zich terug op fraaie villa’s, de *villa rustica*. Het platteland, de *villeggiatura*, vormt voor hen het decor van onbedorven eenvoud. In het Nederland van 17e en 18e eeuw trekken welgestelde rijke stedelingen eveneens naar het omliggende platteland, weg van stadse stank en hoge accijnzen. Vermogende kooplieden uit Amsterdam en andere steden leggen honderden buitenplaatsen aan in onder meer Kennemerland, langs de Vecht en aan de oevers van de Amstel. Er verschijnen hofdichten over het heilzame en zuivere landleven dat zij daar ervaren. De schilder Adriaen van de Venne beeldt in 1615 het platteland af als buitenvermaak voor de hoogste kringen. Stond in traditionele schilderstukken over maanden en seizoenen de boer voorop, nu gaat het om verpozing voor welgestelde stadsbewoners (Van Suchtelen 2002:53).

Op deze buitenplaatsen worden steeds meer dieren gehouden, die dankzij de koopmanslust en handelscontacten binnen handbereik waren gekomen. Hoe exotischer hoe beter. In 1766 verschijnt *De burger-boer of land-edelman, zijnde een beknopt zak-woordenboek van het buiten-leven*, met adviezen voor het opzetten van een ‘menagerie’, een besloten plaats voor papegaaien maar ook voor goudvissen die vermoedelijk voor het eerst rond 1754 uit China zijn verscheept (Davids 1989:39). Sommige menagerieën groeien uit tot complete dierentuinen die voor een grijpstuiver te bezichtigen zijn. Mensen vergapen zich daar aan struisvogels, brulapen, kangaroes, nijlpaarden, beren en poolvossen.

De kunstmatige, zelfgeschapen Arcadië van de buitenplaatsen vertoont meer en meer een aangeharkt karakter. De natuur raakt sterk geordend en gecultiveerd. Britse landheren gaan zo ver dat zij complete veestapels opkopen die als decoratie moeten dienen voor hun landgoederen. De geordende tuin herstelt zo het verloren paradijs in ere. Als reactie gaan romantici in de 18e eeuw de natuur weer opzoeken: parken zijn geen natuur! Zelfs de wildeman, voorheen bruto en ondoorgrondelijk, maakt furore want hij is, in tegenstelling tot de westerse mens, nog niet vervreemd van zijn natuurlijke omgeving. Zo stijgt de Noord-

Amerikaanse Indiaan in aanzien. De chaotische wildernis krijgt het etiket van onschuld en goedheid opgedrukt.

Dit wilde natuurbeeld verdwijnt in de 19e eeuw opnieuw naar de achtergrond, want woeste gronden zijn eigenlijk nutteloos en moeten daarom worden ontgonnen. In 1798 is ruwweg eenderde van het Nederlandse oppervlak nog altijd 'onland'. Een staatsregeling bepaalt dat de groei van de landbouw vooral op deze 'ledige en woeste gronden' moest plaatsvinden. De waarde ervan wordt in 1847 op vele miljoenen gulden geschat. Dit in cultuur brengen krijgt vleugels door de toepassing van (stads)mest en grootschalige ontginningsprojecten (Van der Woud 1987:213,240).

Ook de tuin krijgt meer de vrije hand. Het ideale landschap wordt het Engelse tuinlandschap met beekjes, bosjes, kronkelweggetjes, waterpartijen en zichtlijnen. Natuur moet niet in een keurslijf, maar dient zich te ontplooien – dat is pas zuiverheid – als het maar (letterlijk) binnen de perken gebeurt. Braaf en beschaafd. De mens blijft heerser en beheerder. In deze periode smeult volgens sommigen de kiem voor de opvatting dat stad en platteland elkaars tegenpolen zijn. Verdorven tegenover onbedorven: een denkpatroon dat de volkskunde lange tijd heeft beïnvloed en de vorm van een paradigma heeft aangenomen, aldus De Jong (2001:233).

Na de Tweede Wereldoorlog keert de mythe van de maagdelijke wildernis in de samenleving terug, omdat het platteland in de ogen van velen een agrarisch industrieterrein dreigt te worden. De *Tweede Nota over de Ruimtelijke Ordening* uit 1967 zet de toon: wat voorheen nog agrarisch gebied heette, krijgt de abstractere benaming 'landelijk gebied', een definiëring die letterlijk en figuurlijk ruimte biedt voor andere functies naast de landbouw, zoals natuur, wonen, recreatie, etc. Dit meervoudig gebruik van het platteland leidt tot de gedachte dat alles maakbaar is: het land als één groot parklandschap. Daarnaast kweekt toenemend milieubesef behoefte aan nieuwe natuur. Het *Natuurbeleidsplan* uit 1990 introduceert natuurontwikkelingsgebieden; twee jaar later koppelt de nota *Landschap* het landschap los van de agrarische sector.

Gevolg is dat de natuur zo naar de mythe wordt gekneed. Niet voor niets is het begrip '*landscape*' ontsproten uit een volk dat vele droogmakerijen en landontginningen achter de rug heeft. Opnieuw scheppen we in onze geest de ideale natuur, wilde natuur, maar dan wel leuk wild, beschaafd wild. Wederom wil de mens de scepter zwaaien en ingrijpen als dat nodig mocht zijn. Het scheppen van nieuwe natuur in een oud cultuurlandschap is dan ook niets anders dan de botsing van het Arcadië van de ene lobby tegenover het Arcadië van de andere (Mak 2000). Er breekt een nieuwe fase aan in de omgang met de omgeving: de mens gaat zelf woeste natuur scheppen. Die natuur wordt daarmee drager van onze

mythen, symbolen en herinneringen, spiegel van onze emoties (Schouten 2001:223).

Zo vertoont de verbeelding van het platteland een golfbeweging. De mens worstelt voortdurend met zijn houding jegens de natuur: enerzijds wil hij heersen, anderzijds is hij zich ervan bewust zelf deel van die natuur uit te maken. Overheerst het beheersmotief, dan wordt de kloof tussen mens en natuur te wijd en verdwijnt de rurale idylle naar het gevoel (literatuur, beeldende kunst). Tot die afstand onaanvaardbaar toeneemt, de spagaat onoverbrugbaar wordt, de mens een innerlijke onthechting ervaart en de slinger een terugzwiepende beweging maakt. Het idyllisch landschap fungeert dan, aldus cultuurfilosoof Lemaire (1999:65) als 'een vlucht uit en ontsnapping aan de gespletenheid en verscheurdheid van de moderne tijd in een verondersteld harmonieuze wereld'.

Lemaire ervaart een diepe heimwee naar een soort verloren paradijs. Voor hem is het landschap in de twintigste eeuw beroofd van zin, met dank aan de postmoderne consumptiemaatschappij die elk historisch besef uitvlakt en de hedendaagse mens laat zitten met 'troosteloze cultuurstappen van de industriële samenleving'. Hij voelt zich verraden. De mens heeft de band met de (vergoddelijkte) natuur doorgesneden, is vervreemd, ontheemd, onmenselijk. Lemaire roept dan ook op de archaische beleving van ruimte en natuur te herontdekken. Natuur- en milieuorganisaties grijpen zijn boodschap aan om natuurontwikkeling te rechtvaardigen.

De grondslag van dit standpunt ligt besloten in zijn beschouwing over de ontwikkeling van de landschapsschilderkunst in Nederland. Daarin ziet Lemaire de afbeelding van de westerse geest, een afspiegeling van onze cultuur die uitmondt in een totale verbijstering van het ik in een lege ruimte. Hij onderscheidt in die gang door de geschiedenis vijf fasen: de verkenning van de omgeving, het zelfverzekerde wonen binnen de vertrouwde horizon van het eigen land, vervolgens de beginnende vereenzaming van de romanticus, dan de kortstondige verzoening van stad en land in het impressionisme en tenslotte de dreigende leegte en ontluistering van het onherbergzame landschap, gespeend van elke gastvrijheid, een woestijn vol dode stenen. In die laatste fase schetst Lemaire een cultuurkritiek van het 'ding' dat in techniek en wetenschap een absolute macht heeft verworven en de wereld reduceert tot een vat vol objecten – inclusief de mens – die bevrijd moet worden van schijnbaar autonome wetten en verborgen mechanismen. Deze 'onttovering' is tevens een ontkerstening, met als gevolg dat de moderne mens aan zichzelf is overgeleverd. De mythes zijn verdwenen. Er is niets meer om in te geloven, verzucht Lemaire (1970:60).

In zijn cultuurkritische visie staan technologie en natuur diametraal tegenover elkaar. Technologie (de rede) zou de natuur haar geschiedenis en daarmee haar heilige mythen die de existentiële band tussen mens en aarde uitdrukken hebben

afgenomen, zodat een neutraal landschap overblijft dat vervolgens door de mens ongelimiteerd kan worden geëxploiteerd. Zo zal de natuur telkens het onderspit delven wanneer die technologische cultuur niet wordt beperkt en begrensd.

Tegenover Lemaire staat het optimisme van de Amerikaanse historicus Schama. In diens monumentale *Landschap en herinnering* poneert hij de stelling dat het hedendaagse landschap wel degelijk een rijkdom aan betekenissen bezit. Geen sprake van dat traditionele culturen in een heilige verering tot de natuur leefden, dat de moderne mens de natuur als een dood mechanisme ervaart, en dat het verschil kan worden opgeheven door nieuwe mythen (bijvoorbeeld ‘nieuwe’ natuur) te creëren. Integendeel: de banden tussen cultuur en natuur, tussen herinnering en landschap – volgens Lemaire doorgesneden – zijn nog volledig met elkaar verknoot. Ze zijn alleen te zien als we op een andere manier naar het landschap leren kijken. ‘Of we nu over hellingen klauteren of door bossen zwerven, onze westerse ontvankelijkheid draagt een uitpuilende rugzak van mythe en herinnering. (...) De som van ons verleden, generatie over generatie gelegd, als de langzame schimmel van de seizoenen, vormt de compost van onze toekomst. Daar leven wij van’ (Schama 1998:609,610).

Het is beter te erkennen dat we in een technologische cultuur leven, aldus de filosoof Achterhuis (1997:65). Met Schama meent hij dat de moderne technologische cultuur juist veel mythische natuurervaringen mogelijk heeft gemaakt, zoals de ervaring van het sublieme bij tochten in het hooggebergte. Die tochten veronderstellen ‘niet alleen een moderne technologische infrastructuur maar ook een zeer technische manier van voortbewegen’. Mensen kunnen zeer creatief met dingen omgaan. Sterker, tegenover de ‘doodsheid’ van Lemaire’s dingen staat de moraliteit der dingen, want de samenleving heeft nu eenmaal veel zaken gedelegeerd en gematerialiseerd, zoals met sociale controle het deurslot, de veiligheidsgordel, de buitenverlichting en de videocamera (Achterhuis 1998:388).

De milieubeweging zou een utopie najagen, een droomwereld zonder negatieve invloeden van de technologie. Om die utopie te verwezenlijken is een morele revolutie nodig, namelijk het ombuigen van de consumptiemaatschappij in een andere, duurzamere levensstijl. Vandaar dat milieugroepen doemscenario’s over de toekomst van de aarde hanteren. Deze zijn in de ogen van de economisch-historicus Verstegen (1999:114) slechts breekijzers om de gewenste mentaliteitsverandering door te drukken. De scenario’s die het publiek de afgelopen decennia kreeg voorgeschoteld – overbevolking, hongersnoden, lege olievelden, stervende bossen, afbrokkelden ijskappen – zijn eenzijdige selecties van feiten en dus sociale constructies.

Met andere woorden: onze opvattingen van natuur zouden een weerspiegeling van maatschappelijke relaties zijn, niet van een bestaande werkelijkheid. Wanneer de cultus verdwijnt, lost ook de betekenis ervan op. Maar natuur is meer, meent

Koppen (1997:73). Hij weerspreekt de opvatting dat natuur enkel een sociale constructie is. Natuur verbindt zich juist met concrete, zintuiglijke ervaringen van natuur: met iedere ademteug bevestigen wij haar betekenis, evenals dat gebeurt bij geboorte, ziekte en dood. Daarom ook vormt het arcadisch natuurbeeld geen mythe, maar is zij gebaseerd op het genieten van bloemen, bomen, vogels, vergezichten, de eerbied voor en de weerzin tegen mishandeling van dieren. Het is juist dit natuurbeeld geweest dat mensen de ogen heeft geopend en ze gevoeliger heeft gemaakt voor misbruik en afbraak, en aldus ruimte schiep voor natuuronderzoek, natuurrecreatie, natuurbeheer en natuurbescherming. Zo ontstond in deze sociale praktijken een wisselwerking tussen ideaalbeelden en concrete ervaringen.

Idealbeeld en ervaring

Aan het eind van de 20e eeuw lijkt de rurale idylle terrein terug te winnen. Het 'oude' landleven en de 'nieuwe' natuur, het pastorale en het primitieve, zijn twee zijden van dezelfde nostalgische medaille, ja, vloeien soms moeiteloos in elkaar over. Stedelingen zoeken het platteland op om het 'zuivere' landleven te ervaren. Tegelijkertijd moet er ook plaats zijn voor wildernis, waar de natuur op eigen benen kan staan; herten moeten vrij kunnen zwerven, moerassen – eeuwenlang vergaarbak van slechtheid en duisternis – moeten fleur brengen in het vlakke Nederlandse landschap. Vanuit deze rurale idylle loopt een lijn naar de rurale identiteit van het Nederlandse platteland en haar bewoners. Nu het aantal boeren drastisch afneemt, lijkt het landelijk gebied een andere betekenis te krijgen. Ruraliteit moet opnieuw worden ingekleurd.

De wisselwerking tussen ideaalbeeld en concrete ervaring waarvan Koppen rept, is bij uitstek te herkennen bij hobbydierhouders. Niet voedselproductie, maar het genieten van dieren voert de boventoon.

'Het is niet toevallig dat wij dieren hebben', verklaart Hanneke in haar woonboerderij, dicht tegen de IJsseldijk, waar de contouren van Deventer in de zachte schemering van de herfstmiddag langzaam opglorieien. 'Daar kies je voor. Wij vonden dat een aanvulling in de opvoeding. Wij wilden de kinderen laten ervaren hoe het is om verantwoordelijk te zijn voor dieren, dat je voor ze moet zorgen ook als het een keer niet uitkomt. Al heb je dieren als liefhebberij, je moet er 's morgens wel voor uit om ze te voeren en op tijd thuis zijn als ze buiten in de wei wilt zetten. En als ze een keer ziek zijn, dan moet je 's nachts eruit en rondjes lopen met je paard. Maar het gaat ook om de ervaring dat we liefde van zo'n dier kunnen ontvangen.'

Hanneke is leerkracht op een school in Deventer, groeide op in Den Haag. Haar man Jan is boerenzoon en afkomstig uit de streek. Buiten lopen twee paarden. Jan

heeft ze net in een andere weide geleid, daar staan ze nu gretig te grazen. Opzij van het huis ligt de moestuin en staan enkele appelbomen. Voor de crisis liepen hier ook schapen en een geitje. De geit was maatje van hun oudste zoon die hij kreeg op zijn twaalfde en vervolgens door hem tien jaar lang werd verzorgd en vertroeteld. Hobbydieren hebben een bijzondere functie in de samenleving, vinden zij. Stadskinderen die een bezoek brengen aan een kinderboerderij, kijk hoe ze plotseling verzachten zodra ze een konijntje in de handen krijgen geduwd of als ze dieren gaan aaien. Vandalisme, waar komt dat nou vandaan, vragen beide zich af. Hoe kan het nou dat zoveel jonge mensen verharderen terwijl ze in principe dezelfde mogelijkheden hebben als de generatie voor hen?

Ze missen iets wezenlijks, zegt Hanneke. Eerbied voor het leven, zegt Jan. Kinderen groeien op in een kille samenleving tussen computers en auto's, voelen een soort pijn en zetten dat om in agressie, luidt beider veronderstelling. Elk gezond kind heeft oog voor een glimmende kastanje, een fleurige vogelveer, een kleurig herfstblad. Die aandacht moet worden gekoesterd, gestimuleerd, ontwikkeld, door kinderen verantwoordelijkheid te geven voor een stukje grond waar ze zelf kunnen zaaien, waar planten groeien, bomen ontwaken, vruchten tot kwetsbare wasdom komen. Als het vanzelfsprekend contact tussen kind en natuur wordt verbroken, of als er nooit sprake van contact is geweest, dan wordt iets veel wezenlijkers geschonden. Misschien wel religieuze gevoelens, zegt Hanneke, want staat religie immers niet voor 'verbinden'? Als dat niet wordt gevoed, als een mens niet heeft geleerd zich te binden met het stoffelijke, dan 'trapt hij op een gegeven moment ook makkelijker een bushokje in'. Dat diepe gemis vertaalt zich in de samenleving in angst, in onbehagen.

Jan en Hanneke plaatsen zo het genieten van dieren, de zintuiglijke ervaring van Koppen, in de context van de vervreemding waar Lemaire over schrijft. Tegenover de innerlijke verscheurdheid als gevolg van de kloof tussen mens en natuur, stellen zij de zachtheid, de aanhankelijkheid, de warmte en de troost van schapen, geiten, kalveren, paarden of hangbuikzwijntjes op het platteland. Evenzo bezien zij de moestuin, het zaaien en oogsten op microschaal om bewondering voor leven bij te brengen, omdat het essentiële van de moderne landbouw – het worstelen met de elementen om daaruit gewassen te peuren – goeddeels verloren is gegaan. Voedselproductie is tot in detail geperfectioneerd; fruit en groenten zijn niet langer seizoensgebonden en daardoor van hun immateriële kanten losgesneden. In feite, zo lijkt hun verhaal te benadrukken, zijn vee en akkerland door de technologie gereduceerd tot industriële objecten, in- en uitwisselbaar en van een eigen betekenis beroofd. Zij zoeken die betekenissen weer op, verhalen die resoneren op het ritme van de natuur.

Ritme. Jan is musicus. Kent de traditionele balans tussen de zwaarte van de eerste tel en de ontspanning van de tweede, het evenwicht tussen muziektönen. Deze

cadans ontbreekt in hedendaagse composities, zowel in popmuziek waar elke tel even hard en mechanisch klinkt als in modern-klassieke werken waar ritme totaal verbrokkelt. Sommige leerlingen op de muziekschool in Deventer nemen tijdens de lessen een hap adem en ‘tetteren net zolang door tot ze in de tweede of derde regel spaak lopen’. Het frappante is, zo heeft Jan ontdekt, dat dit over pauzes heen walsen parallellen heeft met de manier waarop deze scholieren bijvoorbeeld huiswerk maken. Ze gaan maar door tot ze erbij neervallen, zonder tijd voor koffie, een appel of andere ontspanning. Doordenderen. Geen gevoel voor natuurlijke ritmische processen in het leven.

Tuin en hobbydier kunnen dat gevoel bijbrengen. Daarom brachten Jan en Hanneke een ritme van buitenaf in huis, een ritme dat dwingt omdat de noodzakelijke verzorging van elke dag wordt opgelegd. Zo leert de mens weer verantwoordelijk te zijn voor zijn eigen leefomgeving, dat plekje op aarde waar hij woont en werkt. Ontdekken en beleven van het eigen ritme, meedeinen op de natuur. ‘Bij het inademen neem je de wereld tot je, en bij het uitademen zet je jezelf in de wereld weer terug.’ Harmonie is hun streven.

Jan en Hanneke vonden die stek op het platteland, waar het ‘boerenverstand’ nog grotendeels intact is gebleven. ‘Wat is belangrijk voor een boerenstal? Dat het ventileert. Als je een dak bouwt, dan moet je ervoor zorgen dat de wind er niet teveel grip op heeft en dat het water er goed afloopt. Maar wat zie je in de stedelijke architectuur? Wat zie je in onze muziekschool? Het is onmogelijk er lang te vertoeven. Veel mensen hebben barstende hoofdpijn, er kunnen geen ramen open, vijf rapporten zijn er inmiddels geschreven, een onderzoeksinstituut heeft overal metertjes opgehangen. Die grappenmakerij kostte handenvol geld maar het levert niks op. Stedelingen denken: We hebben een hoop technologie, hoop geld, mooie lokatie, project zus, project zo, terwijl het boerenverstand zou zeggen: we gaan een gebouw ontwerpen waar het prettig vertoeven is. Functioneel.’

Het platteland kent vanouds een eigen ritme, als gevolg van een sterke gebondenheid met de natuur. De twee-eenheid van de boer met zijn land en/of met zijn vee, we kunnen daar niet naar geloven wat dingen uit lichten, meent Jan. ‘Is dat misschien het kernwoord van het plattelandsleven?’, vraagt Hanneke. Die vanzelfsprekende eenheid met de natuur. Jan: ‘Je kunt het negatief uitleggen als: over je heen laten lopen of dingen op z’n beloop laten, maar het heeft ook een besef van: zo gaat het nu eenmaal, dingen overkomen je. Acceptatie dat je het moet zien te rooien met de mensen, de grond, het weer.’ Dat betekent ook verantwoordelijkheid voor familie en buurt – meestal zonder woorden want er wordt niet moeilijk over gedaan. Iedereen zit in hetzelfde schuitje.

De nuchterheid vloeit voort uit de omgang met onontkoombare elementen. Hanneke: ‘Als je appelmomen hebt, dan wil je niet dat die appels daar allemaal liggen te rotten. Dan moet er appelmoes worden gemaakt, al heb je er op dat

moment misschien geen zin in. Ik vind dat verplichtend en dwingend.’ Jan: ‘Geen verspilling. Je laat de zaak niet versloffen, je laat de zaak niet op z’n beloop. Die appels, je kijkt wat je nodig hebt en wat onbruikbaar is gooi je op de composthoop. Vroeger was er meer aandacht voor voedsel, was er meer zorg voor materiële dingen. Sokken werden gestopt want waarom zou je ze weggooien? Tegenwoordig leeft iedereen onder tijdsdruk. Er wordt bijvoorbeeld niet gevraagd: Wat kunnen we uit deze jongen of dit meisje halen en tot ontplooiing brengen? In plaats daarvan worden kinderen al op school door een pijplijn geperst.’

Hanneke: ‘Ik denk dat het voor ons makkelijker is zo te leven, omdat we het van buitenaf krijgen opgelegd. De omgeving waar je woont, het platteland, de dieren en de moestuin, alles helpt mee dat gezonde ritmische leven te leiden. Het is veel moeilijker vol te houden als je in een stad woont.’ Jan: ‘De stad vormt een groot contrast met het platteland. Daar wonen en werken mensen die vrijwel nooit de grond aanraken; ze stappen in auto’s, staan in liften, lopen op roltrappen. Een dergelijke stenen omgeving is een gruwel. Daarom zijn boeren zo hard nodig. Zonder hen valt de samenleving uit elkaar, zal het sociale aspect verdwijnen. Wij zoeken dat sociale op. Op onze hectare willen we onze eigen keuzes maken. De overheid houdt ons immers voor dat we onze verantwoordelijkheid moeten nemen. Maar als we dat voor onze hobbydieren doen, dan worden ze ons afgenomen.’

De stad krijgt wat deze hobbydierhouders betreft een spiegel voorgehouden. Het leven is niet zo maakbaar als veel stedelingen denken. Die spiegel zal echter verdwijnen wanneer boerengemeenschappen teloorgaan, denken zij. Wat overblijft, is vrijblijvendheid.

Het platteland in de film

Gele oorflappen, er valt niet aan te ontkomen. Sorteren, stapeltjes maken, controleren, gefrunnik met de oortang, gesputter van de koe, en dan afwachten hoelang ze houden want de dieren schudden hun koppen, schuren de flappen over graspollen. De moderniteit laat z’n afdrukken na. Cineast De Putter filmt zijn vader – een oude Zeeuwse boer – op haast romantische wijze. Lange tijd staat pa De Putter in de deuropening, kijkt, luistert, loopt door de graanvelden, blaast het kaf van zijn hand, telt op de keukentafel de tarwekorrels uit één kolf: 52 stuks. Ma De Putter vraagt zich af waarom haar man nog doorboert. Maar hij kan niet anders. Nooit voor iets anders geleerd. Dus gaat-ie maar door.

‘Waarom stoppen boeren er niet mee?’, legt een makker de boer voor. En maar produceren en produceren. De Putter: ‘Als je braak ligt, dan ben je geen boer meer.’ Waarom stop je dan niet? ‘Je moet toch wat doen?’ Zelf werkt de man ’s ochtends in de moestuin en klimt hij elke middag op zijn fiets. Dan verkoopt De Putter toch zijn koeien, met de borrel op de keukentafel; voortaan vloeit bij het

ontbijt de melk uit een pak. Magere melk. Maar de veranderingen blijven onbesproken. ‘Dat het nu veel te nat is’, antwoordt De Putter op de vraag van zijn zoon wat hem het afgelopen jaar het meest is bijgebleven. Maar voor jou persoonlijk? ‘Wat bedoel je?’ Of dit jaar heel anders is. ‘Nee, niet zoveel anders. Dat je niet meer melkt... Het is nog droog vanmorgen.’

De nostalgische verbeelding van het oude Zeeuwse boerenbedrijf, wijst naar zaken die haast zijn gedaan. De beeldtaal van deze film *Het is een schone dag geweest* uit 1993 is sterk geënt op de ‘Hollandse documentaireschool’ die veel films na de Tweede Wereldoorlog kenmerken. Soberheid, natuurlijk licht, de lucht en de wolken, de mens en de natuur, close ups van hardwerkende mannen – met name Herman van der Horst (1910-1976) was een meester in allerlei cameratechnieken om sfeer en dynamiek te creëren. Zijn visuele karakteristieken lijken op hun beurt rechtstreeks ontleend aan de beeldtaal uit de Gouden Eeuw (Keller 1994:21).

De film figureert op een bijprogramma van het Nederlands filmfestival in Utrecht, najaar 2000. Eindelijk eens aandacht voor het platteland, aldus de organisatoren. In de afgelopen eeuw stond regelmatig een filmset op akkers, in weilanden, in dorpen of tussen boeren opgesteld, maar al die rolprenten waren nooit eerder systematisch bijeengebracht. Onder de titel *Blik op het land* werd nu in deze behoefte voorzien, al was het lastig de films onder één thema te brengen. De een koos voor de hand liggende tegenstellingen als stad versus platteland of voedselproductie versus landschapsbeheer. Een andere goede invalshoek leek de historische ontwikkeling vanaf de wederopbouw via ruilverkaveling en schaalvergroting tot genetische manipulatie. Uiteindelijk koos de organisatie voor het minder ingewikkelde, wat algemeen geformuleerde ‘De verbeelding van het Nederlandse platteland in films en documentaires’. Een voorlopige inventarisatie leverde 59 rolprenten op met speelfilms, documentaires en speciale producties van de overheid. Daarvan kregen 40 een plek op dit festival.

Hoe werd het platteland verbeeld in speelfilms? Was het platteland slechts een decor of metafoor voor het verhaal, of ging het wel degelijk om haar bewoners? Soms werd het Nederlandse platteland inderdaad voorgesteld als een toneel. De zwijgende film *Als de halmen buigen* uit 1930 geeft een prachtige impressie van het landleven. Landweggetjes, een eg met boer en paard, een ladder tegen de hooisluur, kinderen met melkbussen, druppels op een rieten dak, zeisen die halmen neermaaien (met de camera op grondhoogte), een boerin die de vloer boent, molenwieken, kerkklokken. Nederland werd gepresenteerd als een soort agrarisch openluchtmuseum aan de Noordzee, maar de ongewone perspectieven, de ritmische montage en het gebruik van vervormende lenzen moesten vooral bewondering wekken voor de film als (nieuw) medium. De koeien, de polders en de molens vormden slechts een ondergrond.

Haanstra gebruikte voor zijn *Fanfare* uit 1958, wellicht de bekendste plattelandsfilm, Giethoorn als decor voor een hilarisch bedoeld verhaal over het plaatselijke muziekkorps dat door felle ruzies uiteenvalt. Het leverde het dorp later de benaming ‘Venetië van het Noorden’ op. Het was een film met markante boerenhoofden in een betoverend landschap, zo betoverend dat Amsterdamse acteurs en schrijvers in Giethoorn neerstreken omdat ze de lokroep van het platteland niet konden weerstaan, maar halverwege de jaren zeventig een voor een weer vertrokken: ‘Eerst is het allemaal geweldig, dat buiten wonen. Rust, ruimte en niet te vergeten wáter. Maar later denk je: wat moet je ermee?!’²⁰

Soms was het platteland zelf het onderwerp. Folklorist J. van der Ven liet in de jaren twintig en dertig zien dat de modernisatie geen vat heeft op oude rituelen en volksgebruiken. De titels van zijn films spreken voor zich: *Neerland's Volksleven in den Zomer*, *Neerland's Volksleven in den Oogst-tijd*. Maar het was een sterk geïdealiseerde werkelijkheid die hij voorschotelde. Zo schroomde hij niet bepaalde tradities die al in onbruik waren geraakt, nog eenmaal, in daartoe speciaal vervaardigde kledij, voor de camera te laten naspelen (Hoogenkamp 2000:53, zie ook De Jong 2001:484).

Anderzijds werd het medium film ook gebruikt om de wederopbouw en economische voorspoed te verbeelden. Met name Herman van der Horst maakte daarin furore als in *Dragers van het gulden vlies* (1946), over exportmogelijkheden voor Texelse schapenhouders: ‘De schapen krijgen ruimschoots de gelegenheid hun gehardheid te tonen tegen het ruwe klimaat van het Noordzee-eiland’; in *Der zee ontruikt* (1950), over de drooglegging en ontwikkeling van de Noordoostpolder, anderhalf miljard kubieke meter water weggepompt, 1900 km sloten gegraven, een drainage-systeem met de omtrek van de aarde aangelegd: ‘Zo werd 48.000 hectare aarde der zee ontruikt en gemaakt tot vruchtbaar land’; in *Langs gebaande klingen* (1951), over de technische mogelijkheden van cultuurtechniek – ontginning, landverbetering, ruilverkaveling, kanalisatie, ontwatering: ‘Zo’n schilderachtig beekje is erg schilderachtig, maar ook erg onberekenbaar’ – daarom rechttrekken - ‘En zo zie je dat zelfs een genormaliseerde beek zijn oorspronkelijke romantiek weer kan terugkrijgen.’ Beide laatste films zijn zogenaamde Heidemij-producten.

In veel documentaires komt de metafoor van de oorlog terug. Zo zien we in *Operatie Tienstreep* uit 1948 bestrijdingswagens in colonnes over wegen rijden en mannen met een DDT-tank op de rug als soldaten over akkers draven, de Coloradokever te lijf. Veel van dergelijke voorlichtingsfilms zijn vervaardigd in opdracht van het ministerie van landbouw om de moderniseringsdrang van de agrarische sector te ondersteunen. Een ‘deskundige’ moet wantrouwige boeren overhalen moderne technieken in huis te halen. Soms neemt een voortuitstrevende boer zelf zo’n ‘deskundige’ in de arm om zijn collega’s te overtuigen, zoals in *Boer Pieterse schoot in de roos* (1948). Ook zijn tal van instructiefilms gemaakt.

Ditzelfde ministerie nam het initiatief tot dit bijprogramma van het Utrechtse filmfestival in 2000. Vanzelfsprekend had Landbouw belangstelling voor discoursen over het platteland, maar was zelf onzeker over haar eigen rol. De afgelopen decennia stond de economische ontwikkeling van het platteland centraal, terwijl de samenleving juist de sociaalculturele kanten ervan ging herwaarderen. Die dimensies van het platteland waren voor LNV relatief onbekend gebleven. En waar beleidsmakers vanouds naar onderdelen keken – landbouw, recreatie, bosbouw, natuur, waterberging hebben alle een eigen functie – zoekt de bevolking juist het rurale totaalbeeld als optelsom van deze verscheidenheid. Een filmfestival zou dat allemaal kunnen blootleggen. Misschien was zelfs een aanzet tot een debat over de culturele identiteit van het platteland mogelijk. Het ministerie bleef zelf op de achtergrond om het debat hierover niet te verstoren, na imago problemen met mest en varkenspest.

In dezelfde nostalgische categorie als de film over De Putter vallen *Een winter in Zuiderwoude* van Annette Apon (1994), *Doarp* van Henk Penninga (1995), *Dorpsgezichten* van Gerard d'Olivat (1996), *De ontdekking van Kloosterburen* van Ineke Hilhorst (2000). Daarmee zijn het eigentijdse documenten die ruraliteit vooral positief inkleuren. Winterlandschappen, wuivend riet, mistflarden, dampende koeienhuiden, boeren en boerinnen, oogstwerk op het land, een hecht en bloeiend verenigingsleven. Dat alles bij voorkeur gefilmd met lange shots die de trage hartslag van het platteland weerspiegelen. Wat de wereld ook toevalt, veel blijft hetzelfde. De landbouw als eeuwige pijler van dorp en land, het platteland als metafoor voor traditie in een dynamisch, snel veranderende wereld. Ruraliteit is stabiliteit.

Naast nostalgie ook ruwe realiteit. Verbeelding is niet voorbehouden aan één visie op het platteland. Er is meer. 'De ontwikkelingen in de landbouw en veeteelt, de voedselvoorziening, het milieu en het grondgebruik volgen elkaar in snel tempo op. Vele belangen staan daarbij tegenover elkaar: die van boeren, natuurbeschermers, planologen, stadsmensen met een tweede woning en vele andere betrokkenen', schrijven de organisatoren van het filmfestival. Met andere woorden: 'Het Nederlandse platteland is geen idyllisch landschap waar eenvoudige boeren een rustig bestaan leiden, het is veeleer een strijdperk waar verschillende belangen worden uitgevochten.'

Maar het platteland als arena komt in het filmfestival slechts ten dele uit de verf. De documentaire *Tiengemeenten* (1998) gaat over de strijd van een boer tegen natuurontwikkeling op 'zijn' eiland in het Haringvliet. Iets dergelijks is te zien in *Nieuw Natuur* (1996) over de metamorfose in de Millingerwaard, en *Taming the floods* (2000) over een landschapsarchitect in een Pools rivierengebied. *De nieuwerwetse wereld* (2000) is een portret van een broer en zijn twee zussen die uit de ouderlijke boerderij worden verjaagd: de hogesnelheidstrein raast langs als

onvermijdelijke zegetocht van ons aller vooruitgang. Eigenlijk wordt een andere, subtielere strijd gevoerd waarover het festivalcatalogus zwijgt, een gevecht tegen bijvoorbeeld dorpse sleur, bekrompenheid, tegen het beeld van achtergebleven gebieden, zoals in *Wilde Mossels* (2000), en speciaal in de films van Hans Heijnen.

De rurale idylle doorgeprikt

Heijnen prikt bewust de ballon van de rurale idylle door. Hij speurt naar sporen van de traditionele plattelandscultuur omdat hij het contrast tussen paradijselijke landschappen en glurende burens wil laten zien. Hoe mooi het landelijk gebied ook kan zijn – paarsblauwe wolken, stille polderwegen, een pluk koeien in een weiland of de gemoedelijke uitvoering van een muziekvereniging – achter de façade van die idylle schuilen broeinesten van achterklap en meedogenloze onverdraagzaamheid voor wie zich niet vrijwillig vastklemt in het keurslijf van het plattelandleven. Het dorp als dwingeland.

Het platteland is bonter en kent grotere tegenstellingen dan Heijnen had gedacht. Als katholieke jongen groeide hij op in het dorpje Bunde onder de rook van Maastricht, waar het dorpsleven gemoedelijk was en zeer eensgezind. Maar de Nepalese antropoloog Pradhan had hem de ogen geopend. Daarom intrigeerde hem dat andere plattelandleven mateloos. Er viel in Nederland blijkbaar nog zoveel te ontdekken. Zijn zoektocht leidde hem naar Itteren, op steenworpsafstand van Bunde, waar hij de Maas gebruikte als metafoor voor de tijd die altoos verder stroomt en het dorp dat zich moet aanpassen om niet ten onder te gaan. Naar Thorn, waar het dorpsleven nog niet door het massatoerisme bleek aangetast. Naar Erica in Drenthe, waar het domweg niet zo klikte en een film achterwege bleef. Naar Ossensisse, waar hij met de neus in de boter viel en de metafoor van de oorlog hem in de schoot geworpen werd.

Lekker weertje, mijnheer Pradhan! uit 1989 vertelt de belevenissen van Pradhan in het Zuid-Hollandse Schoonrewoerd: ‘De natuur, het sociale leven en zelfs de persoonlijke emoties zijn geordend. Het huis ook. Jullie willen alles in de hand houden, zelf beheersen. Zelfs de tuinen. Die zijn hier heel geordend en planmatig.’ Pradhan is ongelukkig. ‘Het leven is hier zo geregeld. Alles heeft zijn tijd en zijn plek.’ In de *Waterwolf van Itteren* uit 1996 gaat Heijnen op zoek naar het benauwde, beklemmende dorpsleven in Limburg dat de individuele vrijheid soms sterk aan banden kan leggen, tegen de achtergrond van oude en recente overstromingen van de Maas en boeren die stoppen. Verstokte vrijgezellen domineren. ‘Ik mis het vroegere dorp, boeren die op het land aan het werk waren.’ *Bokken en geiten* (1998) geeft de al bijna 140 jaar durende strijd tussen twee muziekverenigingen in het Limburgse Thorn weer die het dorp doormidden splijt. *Het geheim van Ossensisse* uit 1994 toont in twee delen de rivaliteit tussen parochie

en café in een dorp in Zeeuws-Vlaanderen. ('Je moet je aan de regels houden, anders heb je haast geen leven') en het verschil tussen vroeger en nu ('Het is niet meer zo leuk als vroeger, allemaal vreemden').

Aanvankelijk wilde Heijnen na zijn film over Pradhan een drieluik over het platteland maken, vertelt hij in zijn studio in Nijmegen, aan de hand van drie verschillende dorpjes in drie verschillende streken in Nederland. In Ossensisse viel plots alles samen. Hier waren de verhalen op één plek te vinden. Het heden met de intriges, de partijen; het verleden via portretten van oude mensen; de toekomst met de (mogelijk) nieuwe tunnel onder de Schelde. Dat laatste is er nooit van gekomen, zoveel stof boden de andere elementen. Ossensisse was in zijn ogen een dorp als 'Gallië van Asterix en Obelix'. Verborgen in de periferie van Nederland, bedreigd door oprukkende verstedelijking en bedrijvigheid, haast ontmanteld door Duitsers, Belgen en import-Nederlanders die in het buitengebied mooie optrekjes opkopen, maar tevens een dorp dat zich niet uit het veld laat slaan. De kern was nog onaangetast, de eigen identiteit volop aanwezig.

Een serie in *de Volkskrant* over kleine dorpjes had Heijnen op het spoor van Ossensisse gezet. Wonderlijk, constateert hij, in die periode maakte Jos de Putter een portret van zijn vader, bracht Penninga zijn film *Doarp* uit, en was Geert Mak bezig met een boek over Jorwerd. 'Gek genoeg ontstaan die ideeën tegelijkertijd, het was een soort trend.' Op aanraden van de VPRO deed hij er twee dagen research, bezocht de bingo- en de dansavond, noteerde verhalen, maakte kennis met de vele clubjes, bespeurde onderlinge onverdraagzaamheid. Dat laatste gaf de doorslag. Zijn filmploeg toog naar het Zeeuwse plaatsje en liet de camera zo'n 35 dagen draaien, verspreid over een halfjaar, van november tot mei. Toen bleek de aanvankelijke onverdraagzaamheid wat opgeklopt. Maar deze nuancering in de eerste, ruwe montageversie bekoorde de omroep allerminst: Als het een dorp is als alle andere dorpen, waarom zou je er dan een film over maken? In de uiteindelijke versie stond het conflict toch weer centraal. Dat spreekt tot de verbeelding, zegt Heijnen: 'Het gaat tenslotte om het meest prikkelende.'

Ossensisse is Joegoslavië in het klein, verklaart 'dorpsdissidente' Ineke in de film. Een spontane reactie, niet voorgekauwd of ingestudeerd, recht uit het hart, voor de camera geuit. Dat kwam hem goed van pas. 'Ik kijk wat er leeft in zo'n dorp, en die grimmigheid merk je dan wel. En je weet dat er gejaagd wordt, een oude traditie, dus moet je je best doen dat ook te filmen. Dan zie je later wel op welke plek dat in de film valt. En zij gaf natuurlijk een perfecte voorzet. Achter haar opmerking heb ik jachtbeelden op een kaal akkerveld gemonteerd.'

Inmiddels is Heijnen naar het buitenland vertrokken. In zijn ogen heeft Nederland geen authentieke plattelandscultuur meer, en daarom wijkt hij uit naar bijvoorbeeld Ierland waar boeiende taferelen nog voor het opscheppen liggen. Want waar zijn hier al die dorpsfiguren gebleven? De zonderlinge types, elk dorp had er wel een

paar, die zich niet bekommeren om andermans meningen, laat staan dat ze zich aanpassen aan nieuwelingen met stadse fratsen. Zij zijn in Heijnsens ogen dragers van oude tradities: eenvoudig, onopgesmukt, markant, excentriek, eigenzinnig, doortrokken van verdwijnend verleden. Voor de een bron van ergenis, voor de ander bewijs van eigen goed gedrag. Toch: hoe apart ook, zij horen bij ons. Zij zijn de achteruitkijkspiegels van het dorp. In dit opzicht werken dorpsfiguren samenbindend. Maar ze zijn er niet meer. In hun plaats komen de aangepasten. Mensen die op zichzelf leven. Mensen die ervan gruwen dat Heijnsen hun nieuwe woonplaats als achterlijk heeft neergezet – alsof het een of ander oud gehucht is.

Dergelijke reacties waren ook in Itteren te horen. Toen Heijnsens vader een halfjaar na de film langs de Maas fietste en met een paar dorpsbewoners (ex-stedelingen) aan de praat raakte, werd hem eenzijdigheid verweten. Het ging in de film alleen om de krantenbezorger en ouderen. Andere mensen kwamen niet aan bod. Dat klopt, had zijn vader toen geantwoord. ‘Jullie zijn gewoon niet interessant, want jullie zijn allemaal hetzelfde.’ Die verscheidenheid is verloren gegaan. Gemeenschappen verbleken. Heijnsen betreurt dat. Zowel in Itteren als in Ossensisse stuitte hij op felle contrasten en geheimzinnige verhalen. ‘Maak je daar een film, dan ontkom je bijna niet aan de stille koningen van die plaats. Als je die dorpsfiguren niet meer hebt, dan heb je geen dorp meer.’

En dus, verzucht Heijnsen, is in Nederland de strijd tussen authentieke plattelandscultuur en moderne samenleving gestreden. Wat rest, verandert razendsnel in een museumcultuur. Zelfs zijn geboortedorp Bunde heeft de rurale levenswijze ingewisseld voor een modernere variant. Voor Heijnsen betekende het platteland vooral zorgeloos dorpsleven temidden van veel natuur en weinig vreemdelingen – als in een kleine familie. Zo heeft hij zijn jeugd ervaren. Bunde, zegt hij, was vroeger een dorp met een geheel eigen cultuur. Van zijn generatie wonen nog maar twee in Bunde, de rest is uitgezworven, tot ver buiten Limburg. Mensen verhuizen sneller, laten banden vieren, raken makkelijker ontworteld. Terwijl dorpen juist eeuwigheidswaarde hebben. Zo transformeert het platteland tot een reeks uniforme, nietszeggende forenzen-gemeenten.

Toch een andere wereld

De kans is niet denkbeeldig dat Heijnsen teveel is gefixeerd op zijn eigen definitie van ruraliteit. Dat niet zozeer de plattelandscultuur verdwijnt, maar dat zijn eigen nieuwsgierigheid is bevredigd. De camera is uitgezet, de microfoon opgeborgen. Zijn zoektocht in Nederland is ten einde. Hij heeft zijn verhaal verteld.

Maar voor veel Nederlanders (stedelingen) zijn hun eigen verhalen nog niet af. Die verhalen over een mooi platteland vertellen zij aan elkaar door, stellen met al die deelverhalen, al of niet gebaseerd op eigen ervaringen, hun rurale beelden samen.

Bij dat platteland hoort die kleine dwarse boer als mogelijk laatste authentieke oerplattelander, een prettig afwijkende soort. Daar zit er nog één, hoor ik dan, als nieuwkomers verwijzen naar een boer verderop, een wat stille man met pretoogjes die altijd zijn eigen gang gaat en bijvoorbeeld koppig de oorflappen voor zijn koeien principieel afwijst. Daar willen ze zuinig op zijn. Voor hen is deze man symbool van een antistedelijke, antipolitieke en antiHaagse identiteit die zichzelf zo sterk begeren. In ieder geval koesteren zij de kleine boer, zoals De Putter, die hun nostalgisch gevoel nieuw leven inblaast.

Deze stedelingen zoeken het platteland op, vergroten bewust verschillen uit, reppen van ‘een totaal andere wereld’. De stad, synoniem voor hectiek, een hoog tempo van leven, laten zij achter zich. De verhuizing is een vlucht voor verstedelijking. Nieuwkomers die al in een dorp (veelal in het westen) wonen, bemerken een sluipende ontwikkeling met drukker vliegverkeer, nieuwe snelwegen, sluipeggetjes rond het huis, uitdijende industrieterreinen, melkmachines die ’s morgensvroeg aanslaan, zwaardere trekkers op de dijk waardoor hun huizen trillen. Maar ook de verandering in het dorp zelf noopt tot vertrek, het zijn slaapdorpen geworden, dependances van de grote steden, uitlaatkleppen voor gestresste carrièremakers, overwoekerd door forenzende westerlingen. Voelde de verhuizing in de jaren zestig en zeventig soms als een duik in de wildernis, nu wordt noodgedwongen de volgende stap gezet, en dan, waarom niet, oriëntatie op meer ruimte rond de woning. Ook degene die recent het platteland ontdekken, gaan op zoek naar het ander, echter, authentieker platteland van De Putter.

De verkassing is tevens een bevrijding uit de sociale beklemming die het stadsleven met zich meebrengt. Laat het jachtige yuppiebestaan achter zich, weg uit de sfeer van verplichtingen, stap uit dat leven van dat-moeten-wij-ook-auto-en-merkkleding-status-hebben. Kennissen – ook mannen – die urenlang bij de kapper hun haren laten verven, vriendinnen met gele sportwagens waar alleen dalmatiërs bij passen; fel wordt de stedelijkheid verfoeid, krachtig het landelijke omarmd. Hier kan een mens nog ademhalen, tot zichzelf komen. Hier is nog respect, wordt een mens herkend, zijn nog traditionele waarden. Hier is het leven sociaal eenvoudiger, regelmatigiger met ingebakken rust, een lager levenstempo, het invallen van de duisternis of het langzame glore van de ochtendzon tussen de bomen.

De combinatie rivier en bossen ligt goed in de markt. Veel nieuwkomers steken de Veluwe over, want daar wonen mensen met een zwaar geloof, lazen ze ergens, zeiden vrienden ooit. Achter de IJssel leven mensen makkelijker, daar blijken plattelanders zo aardig. ‘De weg vragen, je voelde je gênant dat ze zo lang de tijd voor je nemen, hangen op de hark, vragen waar je vandaan komt, wat je hier komt doen, ken je die en die, dan denk je: Ik houd die mensen wel erg bezig. Je bent als westerling niet gewend dat mensen het leuk vinden een praatje te maken.’ Die ervaring heeft een rol gespeeld bij de uiteindelijke keuze. Ze stuiten op woningen,

krijgen een tip: kom hier eens kijken, in het donker door het gebied dolen, in wanhoop een bod doen. Nog maar net het huis betrokken of wildvreemde mensen verderop brengen een uitnodiging voor hun 25-jarig huwelijksfeest. Wie ziek is, krijgt onverwacht bezoek van de slager met biefstukjes, er liggen appels bij de voordeur, de kerk komt bloemen brengen – ‘We zijn niet eens lid van de kerk, maar ze zei: Maar u bent toch ziek?’

De trek naar het platteland

De trek van stad naar platteland heeft de afgelopen decennia de aandacht van veel rurale en andere onderzoekers getrokken. Uit hun studies blijkt dat counterurbanisatie een lastig onderwerp is.

Allereerst heeft de trend veel weg van de tegenhanger van verstedelijking. De term counterurbanisatie refereert aan een fundamentele verandering in de bevolkingspreiding, waarin migratie naar rurale gebieden een rol speelt. Dat lijkt eenvoudiger dan het is. Volgens Champion (1998:30) neemt de omvang van de totale bevolking in urbane plaatsen af, maar hij waarschuwt wel voor een bekende ‘valkuil’. Als perifere plaatsen na lange tijd van achteruitgang weer groeien, mogen we niet onmiddellijk spreken van de ‘*rural population turnaround*’. De groei kan immers ook tot stand komen door natuurlijke aanwas. Statistieken zeggen niet alles. Daarnaast mogen we niet vergeten dat zelfs tijdens snelle rurale ontvolking nog altijd mensen naar die gebieden bleven komen, en andersom, dat tijdens sterke migratie naar het platteland mensen uit die gebieden bleven wegtrekken.

Ten tweede blijkt counterurbanisatie een complex fenomeen omdat migranten een uiterst heterogene groep vormen. Ze verschillen in afstand tot de vorige woonplaats, in kenmerken van de vorige en de huidige woonomgeving, in duur van verblijf, in motieven en verwachtingen, in persoonlijke kenmerken, etc. Om het nog wat ingewikkelder te maken: counterurbanisatie zegt in feite weinig over de trek van grote steden naar kleine dorpen. Uit onderzoek in Engeland blijkt dat slechts 19,8 procent van de mensen die naar afgelegen plaatsen verhuisden uit grootstedelijke omgevingen afkomstig waren. Maar liefst drievijfde kwam uit andere rurale gebieden. Champion (1998:35) concludeert dan ook dat de groei van de Britse plattelandsbevolking grotendeels voortvloeyde uit de tamelijk algemene ‘*waterfall*’ van de bevolking langs de nederzettingenhiërarchie van boven naar beneden.

In de derde plaats is de schaal waarop counterurbanisatie wordt bestudeerd een niet te verwaarlozen parameter. Dat zien we met het (mogelijk) verschil met suburbanisatie. Volgens Halliday & Coombest (1995:434) is dat onderscheid zinvol, omdat suburbanisatie niets anders zou betekenen dan een ‘*spill-over*’ naar satellietsteden, terwijl de eerste een duidelijke breuk met voorgaande

migratiepatronen laat zien, namelijk een sterke groei in de periferie, ver weg van grote stedelijke centra. Maar Nederland is de ogen van sommige buitenlandse onderzoekers niet meer dan één groot stedelijk gebied. De term '*urban field*' is in 1965 bedacht door Fieldmann en Miller en in 1973 door Fieldmann verder uitgewerkt. Zo'n veld is een ruimtelijke integratie van stad en platteland als gevolg van sterk toegenomen mobiliteit en (massa)-communicatie. De buitenste grenzen ervan zouden liggen op 120 tot 160 km (soms tot 200 km) van metropolen. Een dergelijke fusie zou de basis vormen van de post-industriële samenleving.

Ook in Nederland wordt de term *urban field* gebruikt. Discussies over de toekomst van het platteland gaan vaak over de woonfunctie als nieuwe economische drager. Hoewel sommigen de landbouw nog niet één-twee-drie zien verdwijnen omdat boeren een 'economische kurk' vormen waarop de plattelandseconomie drijft (Van der Ploeg 1994:139), pleiten anderen voor een grotere rol voor het wonen – zeker in Nederland dat 'inmiddels in functionele zin als één *urban field* kan worden beschouwd' (Van Dam & Huigen 1994:53). Maar wie Nederland als één groot stedelijk gebied ziet, ontkent eigenlijk het bestaan van counterurbanisatie. Voor wie toch wil vasthouden aan het onderscheid tussen beide begrippen: waar stopt suburbanisatie, en waar begint eigenlijk counterurbanisatie?

Voor Dahms (1995:23) is het maar de vraag of een *urban field* wel bestaat. Er is weinig empirisch bewijs voor gevonden. Zijn oordeel is helder: In Noord-Amerika neemt men het bestaan van een stedelijk veld gewoon aan. Aan de andere kant blijkt ook de afbakening van het begrip platteland een keuze. Dat kan bijvoorbeeld een politiek doel dienen, merkt Strijker (1999:215,216) op. 'Door het grootste deel van de EU als platteland te omschrijven, kan een groot deel profiteren van maatregelen in het kader van plattelandsvernieuwing. (...) De landbouwsector blijft immers verzekerd van grote financiële aandacht.'

Wellicht interessanter zijn de pogingen om counterurbanisatie als betrekkelijk nieuw fenomeen te verklaren. Halfacree (1997:83) onderneemt een poging aan de hand van Bauman (1992). Hij is het niet eens met Harvey (1989:340) die meent dat counterurbanisatie een reactie is op het postmodernisme. Mensen die naar het platteland willen, zouden dat vooral doen om 'eeuwige waarheden' te behouden; een poging om de wereld overzichtelijk te houden. Mensen zoeken een ontspannen rurale levenswijze ofwel wat Giddens (1991) noemt: de 'ontologische zekerheid', een gevoel van continuïteit en orde, een vlucht (Cloke, Phillips & Thrift 1998). Halfacree voelt meer voor een kritisch (post)modernisme: terwijl het individu een gevoel van perspectief probeert te vinden accepteert hij tegelijk dat de hele wereld door wie dan ook nooit kan worden gekend.

Met andere woorden: we moeten onze (nieuwe) plaats vinden zonder de hulp van de grote verhalen uit het verleden (Bauman 2000:73).

Eindnoten

1 J. Cats, *Ouderdom, Buyten-Leven en Lof-Gedachte*, Amsterdam, 1656

2 Hildebrand Rozema (2002), in: R. van den Berg, L. Goedbloed, *Altijd boe. De mooiste koeiengedichten*, Zoetermeer: Mozaïek

3 Zie ook *HP/De Tijd*, 7 juni 2002. In ieder geval is de veelkeurigheid in de Nederlandse weilanden in de loop der tijd enorm verschaald: 'Wandelend door de zalen van onze musea wordt het de diergerichte bezoeker duidelijk hoe arm ons gedomesticeerd dierbestand in de loop der tijd geworden is. Van de oude veelvormigheid in type, kleur en aftekening van huisdieren, hier geschilderd door Paulus Potter en Aelbert Cuyp, is weinig meer over. De laatste honderd jaar werd kleinschalige veelsoortigheid veranderd in grootschalige uniformiteit' (Vorstelijk Vee, 2002, pag. 26).

4 Het is opvallend hoe weinig Kraan aandacht besteedt aan dit 'Dutch Utopia'. Zijn aanpak kan de indruk wekken dat de rest van Nederland nogal schraal afsteekt tegen de overmaat aan belangstelling voor boer en vee op Hollandse weiden. Kraan noemt weliswaar Laren (NH), Vries (Drenthe) en Elspeet (Veluwe) waar buitenlandse kunstenaars zich enige tijd vestigen, maar Stott wijst erop dat ook de IJsselvallei en de Veluwezoom populair zijn. Wat Hattem betref merkt zij op dat over die periode helaas weinig bekend is: 'Er is nog veel onderzoek nodig om een duidelijk beeld te krijgen van de kolonie in Hattem, als er inderdaad sprake was van een kolonie' (Stott, pag. 58).

5 Op de tentoonstelling *De Uiterwaarden Verbeeld* van 5 oktober – 14 december 2002 in het Voermanmuseum in Hattem komen ook andere IJsselschilders aan bod, zoals F. van Kregten (1871-1937) met *Koeien aan het water* en *Koeien die hun dorst lessen*, waarop roodbonte koeien de blikvangers zijn, W. Roelofs (1822-1987) met *Badende koeien*, E. Bomhof (1886-1949) met *Boer met IJsselvee* en *Rivierlandschap met koeien*. Voerman krijgt van zijn schoonvader en kunstschilder Jan Verkade het verzoek voor diens albums de illustraties te verzorgen. Dat laat hij over aan zijn zoon Jan die, amper vijftien jaar oud, zich gaat specialiseren in natuurobservaties.

6 Tentoonstelling *Vorstelijk Vee* van 9 mei tot 28 juli 2002

7 De Jong, verbonden aan het Openluchtmuseum, benadrukt in zijn proefschrift dat de Nederlandse identiteit breder is dan het boerenleven, gerepresenteerd in plaggenhut en los hoes. Zelfs objecten die uit een stedelijke omgeving komen, zoals molens, werden in Arnhem min of meer 'geruraliseerd' door ze te plaatsen aan de bosrand of in een weiland. Het museum verkoos de plattelandscultuur als een aparte categorie te beschouwen. Die cultuur is een ondergeschikt deel van de Nederlandse identiteit, en daarom kon het museum niet uitgroeien tot een nationaal museum. Met andere woorden: een openluchtmuseum in Nederland 'kan niet nationaal worden toegeëigend op basis van 'boerencultuur' alleen en zonder wezenlijke referenties aan de Gouden Eeuw, de handel en de burgerlijke cultuur. Boeren en vissers mochten dan volgens de toenmalige volkskundige ideeën de 'ondercultuur' in zich dragen, kooplieden en zeelieden droegen in de algemene perceptie de 'nationale cultuur' in zich. Kortom, 'ondercultuur' en 'nationale cultuur' dekten elkaar niet in de perceptie van de meeste Nederlanders.' Door die nadruk op het platteland is het Openluchtmuseum voor de doorsnee stedeling een museum voor 'boerencultuur' of 'de lagere beschavingsgeschiedenis' gebleven, al is de Zaanse buurt die aan de collectie werd toegevoegd tot op heden het hoogtepunt van het museum, mede omdat hij zo nadrukkelijk verwijst naar handel en scheepvaart van de Gouden Eeuw. Het zijn juist die gloriejaren in de 17e eeuw die een plattelandscultuur als dé nationale cultuur in de weg staan. Noorwegen en Zweden, die niet kunnen bogen op een dergelijk erfgoed, zien zichzelf wel als bij uitstek rurale naties (De Jong, 428-433).

8 *NRC Handelsblad*, 8 november 2002

9 Luiyken, J. (1671) *De Duytsche lier*. Amsterdam

10 Poot, H.K. (1995) *Gedichten*. Amsterdam: Amsterdam University Press

11 Tollens Cz, H. (1885) in: P. Westra, *Neerlands dichters der negentiende eeuw. Een keurbundel van poëzie uit Noord en Zuid*, Rotterdam: Elsevier

- 12 Gerhardt, I. (1983) *Verzamelde gedichten*. Amsterdam: Athenaeum-Polak & Van Genneep
- 13 Nescio (1961) *Boven het dal*. Amsterdam. G.A. van Oorschot
- 14 Staring, A.C.W. (1940) *Gedichten*. Amsterdam: Elsevier
- 15 Winkler Prins, J. (1890) *Zonder Sonetten*. Amersfoort: Priem
- 16 *NRC Handelsblad*, 7 april 2001
- 17 *NRC Handelsblad*, 12 juli 2002
- 18 *NRC Handelsblad*, 16 mei 2003
- 19 Balkt, H.H. ter (1998) *Tegen de bijlen*. Amsterdam: uitgeverij De Bezige Bij
- 20 Nadat *Fanfare*-actrice Andrea Domburg een boerderijtje koopt, volgen Rijk de Gooijer, Peter van Straaten, Eelke de Jong, Herman Pieter de Boer, die geregeld hun Amsterdamse vrienden voor langere tijd laten overkomen. Nadat de boerderij van De Gooijer in februari 1974 afbrandt, verlaat de een na de ander het dorp. Het waren 'Tropenjaren in Giethoorn', aldus de kop in *HP/De Tijd*, 21 december 2001.

8 De populariteit van landelijkheid

Inleiding

Velen herinneren zich tevreden jeugdijaren op het Nederlandse platteland. Anderen laten zich leiden door nostalgische wandplaten van Cornelis Jetses op school, veertig, vijftig jaar geleden. Maar er zijn ook nieuwe voorstellingen beschikbaar. Er ontvouwen zich vergezichten van een groen, mooi, rijk, verrassend, veelzijdig en duurzaam platteland, zoals dat door het magazine *Landleven* – een tussendiscours – succesvol wordt verbeeld. Diverse country fairs baten de hang naar landelijkheid handig uit. Het betreft vooral een positieve verbeelding die als een filter functioneert. De voorliefde voor landelijkheid uit zich tevens in een gestage trek van stedelingen naar het platteland, een ontwikkeling die regionale dagbladen vooral belichten tegen de achtergrond van leefbaarheid en ruimtelijke ordening.

Stedelijk onbehagen

Een flinke tuin aan de IJssel. Dat is ruraal geluk voor Blanksma. In Heerhugowaard hebben zij de laatste dertig jaar de verstedelijking zien oprukken, het aantal inwoners zien toenemen van 14.000 tot 43.000, tot dicht bij huis en erf – nóg is het er landelijk maar de schillen eromheen worden drukker en industriëler, daaromheen loeren flats en rookpluimen van nog meer mensen en bedrijven en lawaai en vervuiling. Hun woonstek wordt een enclave, natuur ervaren zij enkel nog op verre reizen. Hun onbehagen klotst in hun binnenste, temeer daar beiden zijn opgegroeid op het platteland, de een in Groningen, de ander in Friesland. Nu willen ze op latere leeftijd terug naar ruimte en kleinschaligheid.

Terug naar het platteland van hun jeugd, maar dan wel ergens anders. Niet het keurslijf van dezelfde tennisbaan, de vertrouwde visites van toen maar, zoals ze dat noemen, avontuur in een andere buurt met nieuwe mensen. Het Nederlandse platteland werd afgestroopt, de noordelijke periferie met de meeste ruimte opgezocht, het hoofd over kneuterig en burgerlijk Drenthe geschud: 'Daar gaan alle gepensioneerden naar toe', blijven dan steken bij de IJssel tussen Deventer en Zutphen, een streek met kastelen en landgoederen waar de grandeur van een groots

verleden hangt. 'Dit superdeluxe platteland doet ons herinneren aan onze favoriete vakanties in Engeland', zeggen ze opgewonden.

De Blanksma's zijn al wezen kijken, wrijven zich in de handen over het weidse uitzicht over de IJssel, bossen binnen handbereik.

Ik ontmoet ze in maart 2001, vlak voor de mkz-uitbraak, de verhuizing zal die zomer volgen. Hoe zal het straks gaan? Hij: 's Morgensvroeg opstaan, wat rommelen, 's middags een paar uur slapen, 's avonds een wijntje, een goed boek of discussie, laat naar bed. Zij: Schapen bij een Swiebertje-boerderij. Hij: We gaan niet in een boerderij. Zij: Jij bent nota bene op een boerderij opgegroeid. Hij: Dan heb ik het gevoel in een museum te wonen, teveel gericht op het verleden. Zij: Maar dat bakhuisje van rond 1900, als we dan toch 'country' gaan wonen wil ik wel zo'n *agrocoker* met vier ovens en een grote pijp, en laatst hebben we ook zo'n oude Franse houtkachel gekocht. Ik betrap me toch wel op een soort nostalgie van honderd jaar geleden.

De oude moestuin, de boomgaard, de Blanksma's willen in de voetsporen van hun ouders treden. Een overvloed aan appels, peren, noten; alles rapen, schillen, hakken, wekken. Zij: Ik heb altijd geroepen: een mix van kunst, cultuur, beetje basaal gezond eten, en een tuin, en dat midden in de natuur. Het lijkt mij fantastisch dat allemaal te combineren.

We praten in de serre over de cultuur van boeren en het landleven. In Heerhugowaard hangen de gordijnen nooit voor de ramen, het weer siepelt 's zomers en 's winters zo het huis binnen. Aan de boorden van de IJssel zal die beleving naar verwachting nog intenser worden. Maar landleven is meer, zegt hij. 'Landleven is voor mij een vorm van leven en wonen dat zich voor het grootste deel op één plek afspeelt.' Tegenover de anonimiteit van de steden stellen zij bewust de geborgenheid van het platteland. Laat de moderne mens voortdurend op pad zijn, zij zoeken het directe contact met de bureu. Laat de stedeling het maar zoeken in verzekeringen, adviesbureaus, begeleidingsinstituten of zelfs dure psychologen, zij zoeken steun in kleine sociale verbanden, hun buurt waar het leven met elkaar wordt gedeeld.

De verwachtingen zijn hoog gespannen.

In het donker glimmen straks aan dat zandpad zes lichtjes van zes bekende huizen met bekende mensen en bekende gewoonten; zulk naoberschap geeft een veilig gevoel. Ze kopen daar hun eigen plek, maar willen zich als gasten gedragen. De eerste tijd zich gedeisd houden, niet hoog van de toren blazen, zorgvuldig afwachten, hoewel, zegt zij: 'Het klinkt arrogant maar ik denk: we brengen zelf ook wat mee. We kunnen de tuin openstellen, openluchtconcerten geven, wat is er mooier dan in de pauze door de tuin wandelen?' Het klinkt haast spiritueel. 'Nou nee, in ben hypocriet, want ik krijg een nieuwe *agrocoker* en een pianovleugel en dat heeft niets met *basics* te maken.'

En hij: ‘Het klinkt luxe, maar het zijn hulpmiddelen om het echte landleven te leven.’

Niet ver daar vandaan is de familie Cassee al bezig met de verbouwing van een pasgekochte boerderij uit 1865. Ze wonen tijdelijk in een bouwkeet op hun erf, maar zien in gedachten hun toekomstige woning uit het as verrijzen. Mest lag hoog tegen de muren, vocht zat diep in de stenen, de houten binten van de kap werden bijeengehouden door een stalen band nadat deze in 1926 als lucifershoutjes waren geknakt. Er zat niets anders op dan de boel te slopen en op dezelfde plaats een nieuw gebouw op te trekken. Voor een woning weliswaar een groot bedrag – in totaal 3,5 miljoen gulden – maar niet meer met de luxe van de vorige plek met sauna, 27 lampen in de tuin en twintig Japanse karpers in de tuin van 1500 gulden per stuk. Die hang naar comfort is verbleekt, onder de houten vloer komt hier en daar vloerverwarming te liggen maar liever praten ze over authentieke details zoals paardenringen in de muren en vleeshaken in de binten aan het plafond. Die details horen bij het plattelandsbestaan, vinden zij, ‘het heeft met gevoel te maken’. Met hun nieuwe boerderij willen zij de oude sfeer terughalen. Een glazen paleis kan ook, maar dat zou haaks staan op hun keuze voor het platteland.

De ommekeer viel tijdens een verkeersongeluk, op de eerste vakantiedag in Luxemburg. In juli 1997 stond het hele gezin op de vluchtstrook de ravage te bekijken en zei toen tegen elkaar: ‘We moeten onze droom nú waarmaken.’ Twintig lange jaren een yuppiebestaan, werkweken van meer dan tachtig uur in de week, stress van 26 stoplichten voor de auto de snelweg kon opdraaien, maar ook de grote-stedencultuur in het westen nabij Haarlem waren ze meer dan beu: hard individualisme, villawijken met hekken, bewaking en zwaailichten, ommuurde anonimiteit. Geen plek voor opgroeiende kinderen. Nu zijn ze de IJssel afgezakt, richting Deventer en Zutphen.

Hij: ‘We kiezen voor een ander bestaan, daar horen kippen bij en kikkers, een houtkachel, moestuin, paarden. Maar ook mest uitrijden, koeien in de wei, geluid van trekkers. Je creëert een eigen leven, je rijdt de Randstad uit en denkt bij jezelf: Bekijk het maar met z’n allen.’

Zij: ‘We willen ons nestelen in een gemeenschap. We kiezen voor kwaliteit van het leven, bewuster eten, opvoeden van de kinderen, dus geen Portugese marmeren vloer maar gewoon hout. En ik heb al een steenuil gezien, ik liep er langs, ineens draaide hij zijn kop om en keek me aan, met zo’n doordringende blik, ik ben enorm geschrokken.’

Hij: ‘De natuur moeten we nog helemaal gaan beleven.’

Zij: ‘Mijn grootmoeder was een boerendochter. Ik ben een keer naar de boerderij gegaan waar zij opgroeide, onder de rook van Rotterdam. Toen wij naar het oosten reden, voelde ik me er direct thuis. Nostalgie!’

Hij: 'Ik heb geen boerenfamilie, ik heb alleen afkeer van dat gejaag.'

Zij: 'Hier vind je een bepaalde vorm van rust, de mensen zijn rustiger, hartelijker, puur, sober, veel natuurlijker, doen niet aan ellebogenwerk. En kennen een bepaalde orde.'

Hij: 'Eerst twee keer koffie, dan pas de borrel.'

Zij: 'Het gaat om de overzichtelijkheid. Het contact is anders. In het westen gaat het om eigenbelang, hier lijken de mensen nog oprecht geïnteresseerd in anderen. Ik herinner me de wandplaten op de lagere school.'

Hij: 'Een beetje Wim Sonneveld.'

Zij: 'Het is zo warm, zo omhullend.'

Iets verderop. Bosrijk coulissenlandschap van de Graafschap. Hier zal het echtpaar Van Helden neerstrijken. Een nieuw avontuur, voorbij het werkzame leven van bijna een kwart eeuw Driebergen. De vraag: wat dan? Geen buitenland – Nederlanders in Frankrijk of Spanje teren te veel op het verleden. Verder? Je kiest toch altijd voor gebieden waaraan je goede herinneringen bewaart, zegt zij. Met Zeeland of Limburg hebben ze niets. Terschelling, ideaal eiland, maar de kinderen stonden op de achterste benen: dan komen we maar twee keer per jaar. De Achterhoek dan, of Ommen, of Zuidwest-Friesland, in die volgorde, plekken waar ze vroeger veel fietsten of zeilden en vriendelijke mensen tegenkwamen. Via internet kwam deze woonboerderij in beeld. Veel ruimte beneden, fors bijhuis, pakweg 2700 meter grond, kortom de perfecte plek.

Licht, ruimte, rust. Weliswaar zit de stedelijkheid flink in de botten (hij: Leiden-Den Haag-Haarlem-Leiden-Nijmegen, zij: Den Haag-Amsterdam-Rotterdam-Leiden) maar de heimwee naar Tanzania waar ze ooit drie jaar hebben doorgebracht werd almaar sterker en het contrast met het drukker Driebergen almaar groter. Heimwee voelt als een litteken dat opgloeit, pijn doet, in hunkering doen opzien. Dan is de volgende stap in hun leven snel gezet. Niet zozeer wroeten in de tuin of een geit in de wei, voor geen goud, zegt zij, veel te bewerkelijk. Alleen maar de einder zien. Zoals in Afrika. De lokroep kwam van het open landschap, niet van het boerenleven.

Beduusd en overdonderd werden ze in moderne winkelcentra door de enorme hoeveelheid reclameprikkels, ze verloren houvast, kregen behoefte aan een vertrouwde omgeving. Het platteland is overzichtelijk, daar staan oude boerderijen met mensen die eeuwenlang op hun stukje grond hebben geploeterd; orde en rust, gevoel van zekerheid, de verankering in traditie. Die boerencultuur geeft tevens structuur aan het leven. Ze kopen dus een stek tussen agrariërs, kunnen niet om hen heen. Ze hebben verhalen gehoord over de terughoudendheid van de lokale bevolking. 'Ik verwacht geen hoog-inhoudelijke kwaliteiten van de contacten', zegt hij, 'het zal wel blijven bij hakhout voor de open haard, altijd handig natuurlijk,

maar je hebt nu eenmaal weinig raakvlakken. Ik kan moeilijk met ze over medische biologie praten.’

Hun buren, ook uit het westen, wonen er al vijftien jaar, bemoeien zich weinig met de omgeving. Kennismaken is niet nodig, had de buurvrouw gezegd toen ze al enkele boerenhanden hadden geschud bij een eerste bezoek aan hun nieuwe huis en ze werden tot hun verrassing nota bene stralend ontvangen, flauwekul toch? De buurman leek het wel een goed idee, westerlingen zijn tenslotte vreemdelingen, geen gasten, dat gaat te ver. Toch valt met boeren een gesprek aan te knopen door bijvoorbeeld te vragen hoe het nou zit met die Europese landbouwmaatregelen voor hun bedrijf.

Dat hoop ik ook te doen, knikt hij. Aan het begin van het pad, heeft hij vernomen, woont een man die toeschietelijker is. Een keer langslopen, wat hout halen, praatje maken over de buurt, hoe zit dat nou precies met tradities als buurtmaken. ‘Ik ga niet naar boeren toe met de vraag of we buren kunnen worden, want dat past helemaal niet in ons beeld... stel je voor dat-ie nee zegt.’

De ideale jeugdijaren

Rust, ruimte, groen. Sleutelwoorden voor nieuwkomers. Ze verwijzen naar visuele aspecten van het platteland, het landschap, de beleving van seizoenen, het tellen van de sterren ’s nachts, de intense stilte rondom, een haast natuurlijke behoefte zich terug te trekken op juist die plek met tuin en dieren en de woning tussen wat bomen of aan de bosrand, met veel uitzicht en mogelijkheden erop uit te trekken.

Dat zijn plattelandsbeelden van veel nieuwkomers rond de IJssel. Zij laten de steden in het Westen achter zich, Haarlem, Rotterdam, Den Haag, Leiden, Amsterdam, Utrecht, Dordrecht, weg van drukte, files en lange rijen achter de kassa’s die elk jaar steeds langer lijken te worden, om opeens te ervaren hoe donker het op het platteland kan zijn. Soms bewust opgezocht zodat de overstap voelt als een bevrijding uit een beklemming, of zomaar erin gerold omdat de woning nu eenmaal goedkoper was dan in de stad en ziedaar! hoe prettig het is vrij te wonen aan bijvoorbeeld de IJssel. Velen prijzen zich gelukkig een stek aan de rivier te hebben gevonden, bij voorkeur in een boerderij, waar het gestamp van schepen op zomeravonden en de vele vogels boven het water en de roodbonte koeien op de oevers het gelukzalig gevoel tot grote hoogten stuwen. Die stek is goud waard, knikken ze, beamen ze, lachen ze.

Schape houden, oud-Hollandse koeienras terugfokken, zelf potstallen bouwen, overall meidoornhagen plaatsen zodat er vogels gaan nestelen, 25 boerderijen langsrijden tot de juiste plek is gevonden want ‘het moet allemaal romantischer, ecologischer, biodiverser, de landbouw van vroeger terughalen.’ Ook leuker voor de toerist. Een kennismaking met het boerenleven in het buitenland leidt thuis tot

het uitpluizen van makelaarskranten: dat willen wij ook! Biologisch, zelfvoorzienend, een geit in huis om kaas te maken maar dat boeren valt om de drommel niet mee. Stedelingen die in het buitenland hebben gewoond, zoeken stilte, onbereikbaarheid. Strijken langs de IJssel neer, in de buurt van water en bossen. Anderen rijden door dorpen, proberen de sfeer te voelen, te proeven, zomaar mensen aanschieten, kijken of ze open zijn. Gevoel krijgen van gemeenschap, dorpsverenigingen, oogstfeesten, optochten, dat soort dingen.

Houten balken in de woonkamer herinneren aan de tijd dat hier de koeien binnen stonden, zes op een rij, twaalf in totaal. Deuren in de oorspronkelijke stijl tot in detail nageemaakt. Oude keukentegels keurig afgebikt en opnieuw gelegd. Raampjes van de deel glanzend in mansdikke halfronde muren. Voerbakken, eikenhouten tafels, oudgrenen kasten, truien en laarzen. Een jeugdroom, met een lapje grond, dieren, bomen en planten, latent sudderend tijdens de jaren in de stad tot dat jachtige leven ging tegenstaan, tot de gedachten steeds vaker teruggleden naar vroeger toen ze langs eindeloze weilanden reden en de seizoenen bijna konden proeven, uitbottende knoppen in het voorjaar, uitbundige zomers, natte bladeren van de herfst en intense kou van de winterdag, wat waren ze er eigenlijk dol op. 'Ik dacht, we gaan hier zitten en sluiten ons hier op want ik heb eigenlijk een prikkelarme omgeving nodig.'

Op het eerste gezicht vallen deze rust- en natuurzoekers uiteen in dierenliefhebbers en tuinwroeters. Bij nadere beschouwing blijkt de jeugd veelal het ijkpunt van vergelijk. Ze zijn kinderen van stedelingen die de natuur introkken, wijzend op plantjes en vogels; stedelingen die uit hoofde van hun werk bij boeren kwamen, hun kinderen meenamen, stal in, stal uit; stedelingen die voor hun werk enige tijd in een uithoek woonden; stedelingen die als arbeiderskinderen bij boeren op adem kwamen en bleven hangen; stedelingen die in de oorlogswinter het platteland opzochten, om voedsel bedelend onderdoken, hun kroost later tijdens vakanties meenamen, op oudere leeftijd een huis in de buurt kochten – spontaan worden deze jeugdervaringen genoemd. Ervaringen op dit gemoedelijke platteland, veelal beleefd in de jaren veertig en vijftig, blijken bakens van veiligheid. Statige boerderijen, stokoude bomen, kannetjes verse melk halen achter in de stal, eieren rapen tussen oorverdovend kakelgebroed, op klompen naar school, leren fietsen op een zandweggetje, met het paard naar de smid, urenlange wandelingen. Liefde voor dieren, planten, natuur.

Dit landleven staat garant voor een terugkeer naar die overzichtelijke, kleinschalige wereld van krakende kruideniersdeuren, rammelende melkbussen, ravotten tussen hooibalen, sloten vol kikkers en niet te vergeten de scherpe geur van pasgemaaide weilanden. Een verloren gewaande wereld, paradijs voor kinderen. Hier kan alles: groenten uit eigen tuin, zomaar bij de burens achterom binnenlopen, het veilig gevoel van vroeger terughalen, het idee van: we kopen een boerderijtje en dan

wordt het weer precies zoals het toen was. De herkenning. Beelden die sterk zijn gevormd door de kindertijd, verhalen van de meester, platen op school.

De wandplaten van Jetses

Schoolplaten. Ze komen terloops ter sprake tijdens gesprekken met nieuwkomers, worden spontaan aangehaald, maar blijken bij nadere beschouwing een nogal verrassend nostalgiserend effect te hebben. Vooral de tekeningen van illustrator Cornelis Jetses (1873-1955) lieten een onuitwisbare indruk achter. Rond 1905 tekende Jetses een serie van 24 wandplaten die in leesboekjes van Ligthart, Scheepstra en Walstra uitvoerig werden behandeld. De methode ‘Het Volle Leven’ moest de aanschouwingslessen in een nieuwe vorm gieten. Dit zogeheten zaakonderwijs had als doel materiële verschijningsvormen van het dagelijks leven systematisch en in onderlinge samenhang te beschrijven. ‘Zaakonderwijs brengt bouwstof aan voor de verbeelding.’¹ Deze verbeelding was heel wat beter dan de woordenbrij die Ligthart in zijn schooljaren zelf moest slikken. Liever zocht hij boeren en werklieden op en leerde van hen échte, praktische kennis.

Cornelis Jetses had al van zich doen laten spreken met zijn ‘Ot en Sien’-tekeningen, dus bedacht uitgever Wolters dat hij de aangewezen persoon was de ideeën van Ligthart te visualiseren. De wandplaten en handleidingen zijn gerangschikt rond de vier seizoenen. Illustraties van het platteland vallen onder ‘Zomer’, met zes illustraties over grasland (o.a. melken, maaien, schaapscheren, bereiding van boter en kaas) en zes over bouwland (o.a. ploegen, zaaïen, hooien, dorsen).

De teksten bij de wandplaten ademen een zoete idylle. Bij *De weide in de Lente*: ‘Het is voor de mensen wel rustig en genoeglijk hier in dit oord: de kinderen spelen onbezorgd met de lammeren; Aaltje zit kalmpjes te melken; Bos gaat met bedaarden stap het weiland in; en Vader rijdt daar langs het huis met een vracht mest naar een akkertje, waar hij nog wat aardappelen wil poten; onbekommerd zit hij op de kar.’ En de koe? Zij graast onverstoord door, onwetend dat zij ooit verkocht wordt aan de slager. ‘De roodbonte zal daarvan geen besef hebben, anders zou ze wellicht nog droeviger loeien.’² Bij *De Lente op den akker* gaat het onder andere om mest. ‘En waarvoor ligt nu dit ‘vieze’ goedje op ’t land? Vies? Dat moet je bij de boeren niet zeggen. ’t Is kostelijk goedje. En als de boeren ’t niet over ’t land strooiden, zou het er later treurig uitzien. Want de mest moet voedsel in den grond brengen voor de planten.’ ‘In mest – dat is eigenlijk voedsel, dat door het lichaam der beesten is gegaan – krijgt het land terug, wat het zelf gegeven heeft.’³

De handleidingen zijn meermalen herdrukt en tot in de jaren veertig gebruikt. Na de oorlogsjaren zetten scholen audiovisuele onderwijsmiddelen in, zoals films. De wandplaten waren echter, mede vanwege het illustratieve karakter, uitzonderlijk

populair en bleven tot in de jaren zestig in klaslokalen hangen.⁴ Het succes van Jetses wordt toegeschreven aan zijn speelse tekentalent, de vele details, de warme sfeer, de vaderlandse knusheid en huiselijkheid, de diepe menselijkheid en de levensecht afgebeelde kinderen die de boeren bij hun werk gadeslaan. Zijn tekeningen sloten feilloos aan bij het gevoelsleven van de schooljeugd. De wereld die Jetses schetste, bestond echt; het was de wereld zoals hij die waarnam, aanvoelde en beleefde. Hij kon niets anders dan een wereld verbeelden waarin het harmonieuze op de voorgrond stond: zijn werk is een weerspiegeling van zijn eigen wezen, aldus Jetses-kenner Niemijer (1976:184,185).

Volgens taalkundige Geel was de invloed van Jetses' illustraties zeer groot. 'Wandplaten getekend vanuit een duidelijke didactische visie functioneren uiteindelijk vooral als wandversiering. Zo hebben ze op vele scholen bij generaties kinderen *beelden* ingeprent met betrekking tot het landleven en dergelijke. Het effect en de invloed daarvan mogen niet onderschat worden. Stadskinderen bij voorbeeld zullen, in tijden waarin het vervoer nog niet zo'n hoge vlucht als tegenwoordig had genomen, veel van hun voorstellingen met betrekking tot het boerenleven aan afbeeldingen ontleend hebben' (Geel 1989:14,15). De wandplaten 'betekende een werkelijke *verbeelding* in heldere, overzichtelijke scènes, geïdealiseerde doorkijkjes van het dagelijkse Nederlandse leven.' Wat Geel betreft vormen deze doorkijkjes 'idyllische beelden van een allang verdwenen wereld'.⁵ (cursief in oorspronkelijke teksten).

Jetses vatte zijn werk uiterst serieus en gewetensvol op en maakte van zijn onderwerpen diepgaande studies. Hij snuffelde in musea en bibliotheken, sprak voor z'n geschiedenistekeningen met poolreizigers, walvisvaarders en visserslui. Het liefst ging hij zelf op pad om met eigen ogen de werkelijkheid te zien en die zo nauwkeurig mogelijk weer te geven. Hij klom in bomen om vogelnestjes te bestuderen, maakte schetsen in een steenbakkerij of bij een vatenmaker, liet zich voor de plattelandsplaten de kneepjes van het vak in een kaasmakerij uitleggen, keek toe hoe schapen werden geschoren en hoe boeren de akkers opgingen om te eggen en te ploegen, te zaaien en te maaien. Jetses krijgt voor de serie 'Het Volle Leven' nauwgezette – enigszins nostalgische, dus voor kinderen eenvoudig te begrijpen – instructies in handen geduwd. Daarmee bleef de artistieke speelruimte voor een eigen invulling nogal beperkt. Jetses protesteerde bij deze aanwijzingen nooit. Wanneer Lighthart op de eerste tekeningen kritiek levert met de staccatoteksten: 'Boom moet weg, slootkant minder steil, hooibergen in de verte', voerde hij trouw de opdrachten uit.⁶

Van de weeromstuit uitten ook pedagogen kritiek op Jetses. Zijn wandplaten zouden juist te idyllisch en te nostalgisch zijn en juist niet aansluiten bij de belevingswereld van (stads)kinderen. De verklaring van Lighthart dat de platen dienden om de 'pil te vergulden' wekte hun weerzin, alsof illustraties en

vertellingen nodig waren om belangstelling te wekken en vast te houden.⁷ Aan dit zaakonderwijs was geen behoefte, meenden zij. De enorme stroom feitjes over akkerland of bouwland zou maar tot een ‘chaos in de kinderhoofden’ leiden.⁸

Het nieuwe landleven

‘Is het wel gepast om een feestje te vieren als veel gezinnen van veehouders en hobbyboeren in diepe ellende zijn gedompeld?’

Deze vraag kwam op tafel in het voorjaar van 2001, toen het tweemaandelijks magazine *Landleven* zijn eerste lustrum vierde. Reden voor dat feest was volop aanwezig, want de oplagecijfers waren in vijf jaar tijd gestegen tot 106.000 exemplaren. Een ongekend succes, die de makers van het blad nooit hebben bevroed. ‘Maar toen het platteland plotseling werd getroffen door de veeziekte mond- en klauwzeer, begonnen we te twijfelen. Uiteindelijk hebben we besloten onze plannen toch door te zetten.’ Verder meldt de redactie dat het moeilijk valt in te schatten hoe het virus zich in de loop van de maanden mei en juni zal gaan ontwikkelen. Misschien moeten evenementen worden afgeblazen. ‘Neemt u daarom van tevoren altijd even contact op met de organisatoren’, aldus de redactie in het mei/juni-nummer.

Vijf jaar eerder begon *Landleven* met een ‘passie’, namelijk ‘belangstelling en liefde voor het buitenleven in al zijn facetten’. Het moest een tijdschrift worden vóór en dóór de buitenmens⁹, vóór en dóór plattelanders¹⁰ die ‘actief zijn en werken aan een mooi en duurzaam platteland’¹¹. Volgens het eerste nummer, zomer 1996, spreekt de titel voor zichzelf: het gaat om de smaak van het buitenleven, met zowel praktische als sfeervolle invalshoeken. ‘Voor de één is dat de realiteit van alledag, voor de ander een aangename onderbreking van het stadsgewoel.’¹²

Die passie voor het platteland keert in de redactionele voorwoordjes telkens terug, gevuld met een flinke scheut nostalgie. Nederland raakt namelijk steeds verder verstedelijkt, waardoor minder ruimte overblijft voor groen. ‘Ons land dreigt uit te groeien tot de stadsprovincie van Europa!’¹³ Gelukkig zijn er veel mensen die zich inzetten voor een groene woonomgeving door poelen te graven, houtwallen aan te leggen, wilde planten uit te zaaien en boerderijen te restaureren. Zo ontstaat een ‘verrassende wereld dicht bij huis’¹⁴, waar zoveel te beleven en te genieten valt. Het platteland wordt (her)ontdekt. ‘En ... waar we met ons allen ook bijzonder zuinig op moeten zijn.’¹⁵

Het blad schetst een ‘breed en kleurrijk beeld van het platteland’¹⁶, beschrijft ‘hoe rijk het leven op het moderne platteland is’.¹⁷ Het gaat om de kleine geneugten van het buitenleven. ‘Ogenschijnlijk kleine dingen die het leven op het platteland zo waardevol kunnen maken’, de seizoenen, kippen of schapen in de wei, verbondenheid met burens en tradities.¹⁸ ‘Graanakkers kleuren geel, bomen en

struiken raken overbeladen met bessen en overal ontvouwen zich fel gekleurde bloemen'. En niet te vergeten vleermuizen, die u, lezer, te zien krijgt 'als u in de schemering van een zwoele avond op het terras nageniet van een huifkartocht'.¹⁹

Dat moderne platteland blijkt een mix van oud en nieuw te zijn. Enerzijds is er oog voor respect voor planten en dieren, de natuur in het algemeen,²⁰ voor 'behoud van oude waarden' van het platteland.²¹ Dat is in de ogen van *Landleven* bekommernis over bedreigde huisdierrassen, de restauratie van een hooiberg of de traditionele inrichting van boerderij of erf. Naast behoudzucht signaleert het blad een stevig vernieuwingsproces, en uit beide bloeit een prachtig geheel: 'waar het verleden wordt gekoppeld aan het heden is immers plaats voor dynamiek, zonder dat het oorspronkelijke beeld verloren gaat. Zo is het trouwens altijd gegaan.'²² Mochten er vroeger nogal eens conflicten zijn tussen oorspronkelijke bewoners (boeren) en natuur- en milieubeschermers, die tijd lijkt nu voorbij te zijn, constateert de redactie: tegenwoordig werken de voormalige kemphanen steeds vaker eendrachtig samen. 'Als de voortekenen niet bedriegen, staat het platteland aan de vooravond van een nieuwe toekomst, een nieuwe lente.'²³

Aldus ontstaat een nieuw platteland, onder meer door de teruggang van het aantal boeren en de komst van nieuwelingen. 'Het resultaat van deze omwenteling is een veelzijdig platteland. Naast koeien, varkens en andere traditionele landbouwhuisdieren, kan er ook worden genoten van het bonte gezelschap hobbydieren dat door nieuwe plattelanders wordt gehouden.' Zelfs de 'natuurwaarden' worden uitgebreid.²⁴ Het is daarmee ook een rijk platteland, dat dankzij fruit en creativiteit 'nog rijker wordt dan het al is'.²⁵ Het platteland is bovendien een en al fleur, uitbundigheid en gezelligheid, vooral tijdens het voorjaar en de zomer. De wintermaanden ogen daarentegen saai, het platteland lijkt dan uitgestorven, maar, stelt het blad, toch is er van alles te doen: de dieren moeten verzorgd, er zijn contacten met familie, burens en kennissen en er is een bloeiend verenigingsleven.²⁶ En verder valt er van alles te genieten van de winterse natuur. Want 'het ene moment drijft de koude je naar binnen achter een winterse stampot, het andere moment nodigt een pril winterzonnetje je uit om het erf klaar te maken voor de nieuwe lente'.²⁷ Wie zo in harmonie met de seizoenen kan leven, is 'een bevoorrecht mens'.²⁸

Vandaar dat *Landleven* veel plaats inruimt voor praktische tips: planten en snoeien van bomen en struiken, de aanleg van een moestuin, een vogelbosje of een wijngaard, de verwerking van brandhout, het maken van bijenwaskaarsen, het verzorgen van vee dat buiten overwintert, oude schilderstechnieken, recepten voor de verwerking van (ouderwetse) fruitrassen, en dankzij de groeiende belangstelling voor restauratie van boerderij en erf worden oude (boeren)ambachten tot nieuw leven gewekt, zoals heggenvlechters en specialisten in hang- en sluitwerk.

Een rijk platteland

Kortom, het hedendaagse platteland is in de ogen van *Landleven* groen, mooi, rijk, verrassend, veelzijdig, duurzaam. De komst van nieuwkomers heeft vooral positieve kanten, omdat zij het landelijk gebied een oppepper van jewelste bezorgen. Zij investeren hun rijkdom in een gouden toekomst voor hun omgeving.

Welk beeld wordt nu van dit platteland geschetst? Laten we de zesde jaargang eens nauwkeurig doornemen. In de zes nummers van 2001 krijgt de lezer een uitgekende mix voorgeschoteld van flora en fauna, van natuur en cultuur. Er is plaats voor siertuinen met borders, winterbloeiërs, kruiden, voor moestuinen (rabarber), voor ‘wilde’ natuur als kamille, fluitenkruid, vliegezwam, galappels maar ook het leven van fuut, rups, marter en sprinkhaan. Het blad straalt veel vrolijkheid uit: met natuurlijk materiaal valt veel te genieten. Creatief ingestelde mensen kunnen aan de slag met droogbloemen, beelden in de tuin, kruiden, veldbloemen, maïskolven, groenten en bloemen, bijenboenwas, herfstbladeren, ze gaan op bezoek bij de pottenbakker en de fijnschilder.

Het blad ziet de landbouw het liefst kleinschalig en milieuvriendelijk: bakkers werken bij voorkeur met natuurlijke ingrediënten en de omschakeling naar biologische bedrijfsvoering krijgt ruim plaats. Al of niet bedreigde rasdieren passeren de revue: de Tinkel, de Twentse Hoen, de Noord-Hollandse Blauwe, de schapendoes, het Drentse Heideschaap, het konikpaard, het Nederlandse minipaardje, de Hongaarse wolvarken, en dus ook de Stichting Zeldzame Huisdierrassen. Oude fruitsoorten hebben een vaste plek, (ambachtelijke) Twentse en Zeeuwse streekproducten blijven niet achter, er zijn recepten voor oude (middeleeuwse) gerechten (kruidmoes, pannenkoeken). We lezen over het leven van de steenuil, de boerenkat, de gans en de ezel, kunnen op cursus schapenscheren en leren over het werk van de imker, zien hoe grootmoeder vroeger een homp brood met een scherp mes te lijf ging.

De cultuurhistorische dimensie van het platteland vindt zijn weerslag tevens in materiële zaken: klompen, dakpannen, watermolens, dorsmolens, hooibergen, gevelstenen, knipmutsen, landheggen, vensters, houten luiken, Giethoornse punters en Zeeuwse boerenschuren. Aanverwant zijn leervet, authentieke boerenerven, waterbronnen, landweggetjes, de leibomencultuur langs de muur. Het gaat om de verhalen erachter: de pottenbakker verkoopt alles zelf en ‘vertelt het verhaal dat bij het aardewerk hoort’, het houten luik geeft een ‘ongelooflijk warme uitstraling’ met een eigen stijl met eigen motief, vorm, tekening of kleur: ‘Zo’n luik ben je zelf.’

Ook hier veel speelse vrolijkheid. De Twentse Hoen is een sieraad voor het erf. De Noord-Hollandse Blauwe is een gezelschapskip. Sprinkhanen zijn geboren muzikanten. Fluitenkruid zorgt voor feest in het landschap. Kruiden maken een

tuin vol tovermiddelen. Een bloemrijke border is puur kijkgenot. Zeeuwse schuren zijn pronkjuwelen van het land. De wereld van de galappels, boeiend en mysterieus. Zandweggetjes laten mensen wegdromen, zijn nostalgisch, ‘net een prentenboek dat je laat zien met welke dieren je het landschap deelt’. De natuur is gezellig: ‘Voordat de winter het land bedekt met een witte deken, trakteert de natuur ons nog op een overvloed aan kleurige bessen, prachtige herfstbladeren en glanzende noten.’

Het kan haast niet anders: het genot ligt op het platteland voor het oprapen, al moet er wel hard voor worden gewerkt. Daartoe biedt het blad vele tips in de rubrieken ‘buitenleven’ en ‘buitenwerk’. Maar na de verbouwing of restauratie (vijfmaal interieur, vijfmaal exterieur van (heren)boerderij of arbeiderswoning) valt het geluk in de schoot. Hier staat een schitterende boerderij, omgeven door een idyllisch aangelegde tuin en eeuwenoude bossen, daar een authentiek ingericht vervenershuisje waar oude tijden van veenarbeiders herleven, ginds een Engelse cottage op Groningse klei inclusief spannende tuin en idyllisch tuinhuis, of een sobere woonboerderij die nog altijd de agrarische functie ademt. Wonen met een pony, geiten, varkens, kippen, konijnen, poezen en een heleboel knaagdieren: ‘Dat zoiets midden in een dorp nog mogelijk is.’

Sfeerbeschrijvingen halen de tijd van vroeger terug. ‘Sluippaadjes voeren door een donker bosgedeelte, langs weelderig begroeide pergola’s en open plekken waar je heel in de verte een boerderij ontwaart.’ Diep in de Achterhoek leven en werken als ouders en grootouders dat ook deden: één zijn met de omgeving, één met de natuur en één met de seizoenen; dertien MRIJ-koeien, vaarzen en pinken kwispelen met de staarten, ‘na een flinke draafpartij ontdekt de eerste koe het gras. Stevig draait de tong zich om een pol. Het gras wordt afgescheurd en verorberd.’

Dan het interieur van een oude Saksische boerderij met een landelijke stijl: ‘Landelijk betekent niet dat je teruggaat in de tijd en dat je de oorspronkelijke staat volledig wilt herstellen. Belangrijk voor haar is dat de uitstraling landelijk is. De keuken is daar een goed voorbeeld van: een warme gele kleur, de aardetinten van potscheuren op de vloer, het zwarte granito aanrechtblad en de behaaglijke Aga. Ook biedt de keuken alle ruimte aan het gezin.’ Of een boerderij uit 1575 met moderne uitstraling: ‘Mieke loopt naar de keuken die verlaagd in één van de zijbeuken bij de voorkamer ligt. De ruimte is bereikbaar via een deur met mousselineglas met gezandstraalde figuren in de hoeken. De donkergrijze tegels op de vloer zijn in halfsteensverband gelegd. De voeg is wit geverfd, precies zoals dat vroeger gebeurde. Mooi zijn ook de in originele boerenkleuren geverfde wanden en plafonds. (...) Vroeger woonde het boerengezin hoofdzakelijk op de deel bij de koeien en het andere vee. Op het vuur in de schouw werden maaltijden bereid. Achter het fornuis, dat uiteraard later is aangebracht, zijn originele,

bruineglazuurde tegels te zien en links en rechts van het fornuis roomkleurige. Een warme combinatie.’

Geen wonder dat de eigenaars een hoog paradijsgehalte ervaren. Buurtschap Haart bij Aalten: ‘Hier leven en werken is het einde.’ Groningen: ‘Met goede smaak en relatief weinig kosten hebben ze hun eigen paradijsje gecreëerd, zowel binnen als buiten’. Raalte: ‘Dit is ons sprookje’. Pieterburen: ‘Zelfs in de winter, wanneer de bloei voorbij is en bomen en struiken kaal zijn, lijkt de tuin op een sprookje.’ Warnsveld: ‘Toen ik nog werkte, ging ik vaak met heimwee de deur uit. Gelukkig kan ik nu elke dag van dit paradijsje genieten.’ Soest: ‘Maar zeg nou zelf, zo’n paradijsje kun je toch onmogelijk verlaten?’

Dankzij een studie van historica Montijn weten we hoe een eeuw geleden het buiten wonen een voornamelijk chic, deftige aangelegenheid was. Tegenover de benepen burgerlijkheid van de vieze stad stond de heilzame, frisse, gezonde natuur op het platteland. Rond de eeuwwisseling ontstond als gevolg van particulier (stedelijk) initiatief een reeks van verenigingen die te maken hadden met natuur, natuurlijkheid, eenvoud en frisse lucht, zoals de Nederlandsche Vereeniging tot Bescherming van Vogels (1898), Nederlands Natuurhistorische Vereniging (1901) en de Nederlandsche Vereeniging tot behoud van Natuurmonumenten (1905). Er verschenen vele tijdschriften en jeugdboeken. Met name publicaties van onder andere C. Joh. Kieviet (*Dik Trom*), Ligthart en Scheepstra met illustraties van Jetses werden na de invoering van de leerplicht in 1901 zeer populair. ‘Juist in de tijd waarin het percentage Nederlanders dat op het platteland leefde begon te dalen en de modernisering ook daar toesloeg, werd een idyllisch soort landelijkheid het geijkte decor voor kinderboeken’ (Montijn 2002:31). Ook de golf van boeken over de Nederlandse natuur-, landschaps- en stedenschoon, waaronder de beroemde Verkade-albums, waren ongekend succesvol, mede door ‘een gevoel van vaderlandslievende respectabiliteit, je zou bijna zeggen plichtsbesef, bij de welgestelde, lezende bovenlaag in de eerste helft van de twintigste eeuw’ (*ibid.*:42).

Hoewel na 1870 de trek naar het platteland op gang was gekomen, nam deze pas na 1900 grotere vormen aan. De bovenlaag ontdekte massaal dorpen als Bussum, Bloemendaal, Hilversum, Haren, Wassenaar, dankzij de uitbreiding van het tramnet. Menig landgoed werd omgetoverd tot villapark. Het duurde niet lang of voor hen kwam een speciaal tijdschrift op de markt. Het eerste nummer van *Buiten. Geïllustreerd Weekblad aan het Buitenleven gewijd* kwam uit op 18 mei 1907 en hield stand tot december 1936. Volgens de redactie bestaat door de eigenaardige gesteldheid van de Nederlandse bodem geen ander land dat zo tot het buitenleven uitlokt. De redactie schreef over zeer uiteenlopende onderwerpen als meteorologie, kippenhouderij, bouwkunst, tuinieren, kamperen, hockey, fotografie, de jacht,

bedreigde monumenten. Het blad was gebaseerd op het Engelse tijdschrift *Country Life* uit 1897, dat nog steeds bestaat en de lezer week in week uit prachtige landhuizen en kastelen voorschotelt. Samen met andere tijdschriften (*Het Landhuis*, 1932-1939 en *Het Huis*, 1903, later *Het Huis Oud en Nieuw*) behoort *Buiten* volgens Montijn tot de chicste die Nederland in de twintigste eeuw gekend heeft. Vooral door de fotografie van de hand van Aug. F.W. Vogt overtrof het tijdschrift zijn Engelse voorbeeld (*ibid.*:50,51).

In 1998 kwam een nieuw blad op de markt, eveneens onder de titel *Buiten*, om een extra graantje van het populaire plattelandleven mee te smullen.

De geur van romantiek

In *Landleven* is het platteland op de advertentiepagina's eveneens chic. Landelijkheid is deftigheid. Enerzijds de terugblik op het verleden, toen 'intimiteit' (keukens), 'gezelligheid' (keukens), 'eerlijkheid' (bouwmaterialen), 'ouderwets degelijk' (keukens), 'nostalgie en sfeer' (kachels) en 'traditie' (meubelen) nog zo'n voorname rol speelden. Het draait om 'passie voor schoonheid en traditie' (fauteuils), 'idyllisch wonen op een historisch landgoed', mensen die 'wegdromen boven het fornuis' (keukens) of op zoek zijn naar 'antiek doorleefde boerentafels, spiegels, kasten en aardewerk', of naar badkamers van emaille teel tot nostalgische kuip, of misschien wel naar grootmoederstijd. In sommige advertentieteksten wordt bewust een beeld van vroeger opgeroepen: 'Schaatsen leer je op natuurijs. Achter een stoel op de ijsbaan midden in het dorp. Je ziet er iedereen. Van jong tot oud. En wordt het je te koud, dan is er warme chocolademelk, een halve rookworst of een kop snert. Een droom of mogen wij helpen zoeken?' (makelaars)

Anderzijds gaat het om 'stijlvol buitenleven' (mode en tuinmaterialen), 'buitenkleding met stijl' (mode), 'ontspannen buitenleven' (mode), het 'betere buitenleven' (meubelen), het 'exclusieve buitenleven' (buitenverlichting), het 'rijke landleven' (landhuishotel), bedoeld voor 'grenzeloze buitendromers' (tuinmeubelen) en 'romantische buitenlui' (picknickrugzak). Al die deftigheid tezamen is in tegenstelling tot een eeuw geleden niet langer alleen weggelegd voor de bovenlaag. Dankzij toegenomen mobiliteit en financiële mogelijkheden komt landelijkheid voor grote groepen beschikbaar. Het wonen op het platteland is een 'gezonken cultuurgoed' geworden. Opmerkelijk is dat *Landleven* en andere bladen ook ditmaal weer aanhaken bij Engelse en Ierse tradities van landelijkheid. Een andere overeenkomst is de romantische kijk op het boerenbestaan.

Romantisch? Welnee, is de eerste reactie van Hans van Det, uitgever en tevens hoofdredacteur van *Landleven*. Dat riekt te veel naar de jaren 50 of nog eerder, de periode toen Jetses zijn wandplaten tekende. Net als de termen idyllisch en

nostalgisch, daar kan hij niets mee. Liever blikt hij naar voren, naar het nieuwe platteland dat overal gestalte krijgt en waaraan hij maar al te graag zijn steentje wil bijdragen. Laten zien met hoeveel kennis van zaken nieuwkomers bijvoorbeeld oude boerderijen opknappen. Een vakblad voor hobbyboeren, een verzamelbegrip dat misschien niets zegt, mijmert Van Det, dit is beter: een blad voor boer en burger die actief buiten wonen, die de handen uit de mouwen steken. Mensen die het werk door de tuinman laten doen en geen directe verbinding met hun omgeving leggen, horen niet op het platteland thuis, vindt hij – al mag iedereen van hem kabouters in hun tuin zetten. Een plattelandsmagazine waarvan toch nog 15 tot 20 procent bij abonnees in de stad door de bus glijdt.

Aan het fotowerk wordt de grootste zorg besteed. Van Det kan een beroep doen op een stuk of 25 freelance fotografen in het hele land die voor hem de prachtigste platen schieten, meestal een jaar voor publicatie want maïs of rogge groeien niet het hele jaar door en een kleurrijke reportage na oogsttijd zonder volle, wuivende velden oogt onprofessioneel. In het begin moest hij de fotografen bijsturen in thema en compositie, maar inmiddels weten ze precies wat van hen wordt verwacht. Aan het bureau in het Achterhoekse Terborg vindt de selectie plaats, dan pikt Van Det die foto's eruit die zijn 'ietwat geïdealiseerde beeld van het platteland kunnen overbrengen'. *Landleven* moet een positief blad zijn, een blij gevoel oproepen. 'We willen mensen lekker maken voor de schoonheid van het platteland.'

Foto's met hoogspanningskabels, plastic balen of kunststoffen emmers zijn uit de boze. Geportretteerden gaan achter een houten hek, als het kan in degelijke buitenkleden zonder te veel bloot want dat past niet in de uitstraling van zijn blad. Een oude trekker in de schuur, al rookt dat ding als een gek. Een paard op een zandweg, al is het even zoeken want bestrating en asfaltwegen komen er wat hem betreft niet in. Dit stilleren, dit ensceneren in een groenfrisse entourage heeft inderdaad een nostalgisch effect, geeft Van Det toe. 'Maar het is eerder om esthetische redenen.' Even later: 'Ik heb hier nog nooit zo over nagedacht. Het is goed om mijn visie eens te verwoorden.'

Toch het spiegelbeeld van Jetses? Nee, die beeldde een eenvoudig platteland uit, vind de uitgever. Zijn blauwdruk is een luxer platteland: oude opgeknapte woonboerderijen met eventueel vloerverwarming, ingebed in een mooi landschap. Oud en nieuw, hand in hand. Zijn ideaal drukt een maatschappijvisie uit: biologisch, kleinschaligheid en veel, heel veel natuur, een platteland van boer en burger, visueel aantrekkelijk. De sociale kanten van het plattelandleven blijven achterwege. 'We leven nu in een tijd van beelden. En met mijn sociale academie en sociaal werk heb ik het met dat sociale wel even gehad.'

Hoe ver reikt zijn invloed? Van Det aarzelt, haalt voorbeelden aan die hem ter ore zijn gekomen. Nieuwkomers die hun tuin inrichten met *Landleven* in de hand.

Achterburen – een oud boerenechtpaar – die een houtwal op hun land laten staan. Bestuursleden van de GLTO-afdeling Dinxperlo die tijdens een fietstocht langs een roggeveld met korenbloemen tegen elkaar ‘mooi hé!’ roepen – wat leidt tot een discussie of boeren zoiets eigenlijk mooi mogen vinden want de korenbloem, da’s toch eigenlijk niks. Van Det: ‘*Landleven* heeft gewerkt aan de *upgrading* van het platteland.’

Het Nederlandse platteland lijkt een consumptieartikel. Een goudmijn. Grote organisaties als LTO, ANWB, Misset, Elsevier en zelfs een Duitse uitgever stonden al eens bij hem op de stoep, deden een ruimhartig bod op zijn blad en wanneer hij er niet op zou ingaan, kreeg hij van enkele te horen, dan zouden ze een eigen tijdschrift opzetten en daar miljoenen in stoppen. Een oorlogsverklaring, ervoer Van Det deze gesprekken, maar hij werd er niet warm of koud van. In plaats van luieren op een ver eiland maakt hij elke twee maanden een blad voor zijn 54.000 abonnees en andere liefhebbers op beurzen en country fairs. Met een totale oplage van 137.000 exemplaren geeft hij voorlopig iedereen het nakijken.

Country Fairs

De warme junizon brandt terwijl een stroom bezoekers het terrein van de Country Fair in Aalten opstapt. Niet echt weer om een bruine, handgemaakte, kalfslederen kaplaars van 260 gulden aan te schaffen. Toch verkoopt dit product goed, vertelt een man onder een enorme rieten hoed opgetogen. Naast hem staan de porceleinschilders, een reeks tuinmeubels, rekken vol leren jassen. ‘Deze fair geeft een realistisch beeld van het platteland. Het is geen doorsnee fair’, staat te lezen in *De Gelderlander* dat op een tafeltje ligt. Een wedstrijd handmelken gaat inderdaad erin als koek. Een blonde jongen die nipt van zijn zus wint, kijkt alsof hij binnenkort als volleerd melkveehouder een hele stal vol koeienuiers tussen zijn vingers zal treffen. Ondertussen blijft het rond de forse motormaaiers van Etesia de hele dag opvallend stil.

Maar voor een Achterhoekse boer is het allemaal één pot nat. Zijn taak is het aan de gang houden van een zestig jaar oude dorsmachine. Met zijn blozend gezicht, sproeten op de pezige armen: ‘Dit hier is allemaal nostalgie. Wat moet een dorsmachine in hartje zomer? Maar dat willen de mensen nu eenmaal.’ De meeste agrarische elementen hebben een ludiek karakter. Trekpleisters zijn de valkeniers uit Eindhoven, maar hun uilen en valken staan dromerig op stokken voor zich uit te staren. De hondentoonstelling trekt meer belangstelling. ‘Let u vooral op de *soundness* van deze prachtige Ierse wolfshonden’, zuigen de luidsprekers de bezoekers naar het middenterrein. De grote viervoeters moeten in draf een soepele tred tonen, dan zit het wel snor. Ondertussen probeert de Schotse groep Heggart’s Row voor een handjevol toeschouwers de warmte weg te blazen, terwijl de dikke

kilten aan hun blote benen plakken. Een echtpaar dubt over de aanschaf van een standaard voor melkbussen, á 275 gulden. ‘Is-ie niet te roestig, Jan?’

Dan Vorden. Daar wordt op de *Country Living Fair* ‘het landelijk leven in de Achterhoek gepresenteerd’, belooft de brochure. Het gaat om het ‘genot van rust en eenvoud’, met als één doel: ‘uw interieur, uw tuin en natuurlijk uzelf aan te passen aan een landelijke stijl van leven’. Ook al voor de zesde keer, ook al een enorm succes, met nog meer nostalgie. In Vorden is de ontkoppeling met de agrarische wereld vrijwel compleet. Pal na de ingang mag de bezoeker nog wel hooivorksmijten of zijn hand over een glimmende trekker laten glijden, even verderop draait het vooral om stenen beelden, potten, bloemen, jassen, laarzen, dekens, kussens, buitenlampen, bosjes lavendel, kaas, jam, koekjes, rollen lood voor de doe-het-zelver. De advertenties in het gidsje laten zien waarom: u en ik zijn op zoek naar ‘het goede leven’, ‘het betere buitenleven’, ‘sfeer’, ‘wonen met ambiance’, ‘een eigen paleisje’, kortom: ‘volg uw gevoel’. Hier en daar branden kaarsjes bij boeddha-beeldjes.

Decoraties doen het uitstekend. Elke veertien dagen reist een standhouder naar Oost-Duitsland om een lading oude keukenspullen op te halen. Daar afgeschreven, hier goed voor een tweede leven. Ze gaan grif van de hand: emailen teilen, gietijzeren teilen, gieters, wasborden, melkkannetjes, vuilnisbakken, pakweg tussen 20 en 45 gulden. Een gebruikte schilderstrap, overdekt met verfspatten, doet 35 gulden. Wie een roestige terrasoven zoekt, moet 395 gulden meenemen. Aan de overkant wordt een infrarood massageapparaat aangeboden voor een nog bruiner, landelijk aandoende huidtint. Dat zal de Mulberry schoudertas voor 749 gulden nog beter doen uitkomen. De autochtone bevolking begint de fair te ontdekken. De eerste dagen zijn nog voor westerlingen, maar ’s avonds en later ook overdag klinkt steeds vaker het Achterhoeks. Nog wel veel kijken, besmuikt lachen om zoveel ‘oude troep’, maar bij de uitgang zitten er wel kalebassen in de tas.

Waar in Aalten en Vorden de laarzen en jassen nog in de rekken hangen, worden ze in Doorn veelvuldig gedragen. De Country Fair daar is ronduit luxe van opzet – van enig agrarische oorsprong is niets meer te merken, of het moet de werkstukken van koeienschilder Wiebe van der Zee zijn – en dat is te zien aan het publiek. Veel oorbellen, plaids, lange schoudertassen. Een glas-in-loodraam moet 200 gulden opbrengen. Aan het begin van de fair een mooie Jaguar MK II 3.4, wegens overlijden te koop: 99,500 gulden. Een Classic *Burghley sylkoil* van Barboer voor 685 gulden. Aigle-laarzen van pakweg 500 gulden per stuk. Aigle is een Frans merk en telt 28 soorten; de Nederlandse verkoper uit Ruinen zag de opmars twintig jaar geleden bij paardenshows en bezorgde de laarzen sindsdien een steeds groter bereik. Nu staat hij op *country fairs*. ‘De meeste bezoekers wonen buiten, hebben schapen of geiten en denken die laarzen nodig te hebben.’

Zojuist heeft hij een cape verkocht; het bedrag, 1500 gulden, moet ergens van buiten het terrein worden gehaald.

Tasmanië

In Vorden kuiert plotseling Herman voorbij. ‘Het gaat waarschijnlijk door,’ zegt hij. ‘We gaan naar Tasmanië!’ Ik herinner me gesprekken op zijn erf, aan de keukentafel en in de kamer van zijn boerderij in Almen, een wit halfronde woning aan het eind van een zandpad, al voor de mkz-crisis, over aarzelingen en afwegingen, de voors en tegens van emigratie en over de toekomst van de boeren in Nederland in het algemeen en dat van zijn bedrijf in het bijzonder. Een fors bedrijf, dat wel, 120 ha met melkvee, tarwe, bieten, maïs, fabrieksaardappels, voldoende inkomen voor een handvol pachtboeren die de afgelopen jaren noodgedwongen stopten, de een na de ander, zodat de familie steeds meer werk naar zich toegeschoven kreeg. Dat zinde Herman niet, koeienboer als hij is. Daar kwam de drukte van toeristen en natuurliefhebbers nog bij. Het werd in Almen steeds drukker. Hij tikt op de tafel: Langs de Berkel moest een wandelpad komen, terwijl je er vroeger nog niet eens naar mocht kijken, bij wijze van spreken. De pleziervaart op dat riviertje nam sterk toe, verstoorde het broedsel van een stel zwanen en in de kranten werd geschreven dat die zwanen bij Almen maar weg moesten. ‘Maar wie zat er eerder, die zwaan of de mens?’ Binnenkort moet de Berkel weer in de oude kronkelbedding stromen, omdat dat vroeger zo mooi was.

Natuur heeft meer in de melk te brokkelen dan de boeren, dat steekt.

Herman’s vader, telg van een oud handelsgeslacht uit 1633 dat veel in grond heeft belegd, vertelde hoe hij tien jaar geleden al een voorspelling kreeg te horen over de toekomstige boer in Almen: boerenpet, rode zakdoek, in boerenkiel en op klompen, met een melkkarretje op ijzeren wieltes en een paar bussen hobbelen naar een weiland om een koe handmatig te melken, zodat toeristen in opperste verrukking uitroepen: O, moet je eens kijken, in Almen heb je nog een ouderwetse boer, wat prachtig wat prachtig! Hij heeft de laatste jaren er steeds vaker aan moeten denken. Een boer wordt een monument, een museumstuk. ‘Als ik er zo bijloop, dan komen ze direct op je af en sta je rustig een half uur, drie kwartier te praten met dat volk, dat vinden ze prachtig. Over het boerenleven, hoe dat gaat, daar snappen ze niks van. Iedereen zegt wel: Mijn opa was ook boer, mijn oma kwam van een boerderij van de Veluwe, van Salland of waar dan ook, mijn oom..., eigenlijk heeft iedereen in Nederland een boerenachtergrond, maar de verwijdering is zo groot geworden.’

Herman is een plaatsgenoot van Roland, die in het tv-programma *Het Lagerhuis* vocht tegen zijn emoties na afloop van de discussie over mkz. In het voorjaar van 2001 sloten beide hun erven af, hielden hun kinderen thuis. Ze begrepen de boeren in het mkz-gebied goed, ze zouden zo voor de stallen gaan liggen als de

ruimingsploegen zich bij hen zouden melden. Twee dagen na de mkz-uitbraak in Oene vertelt Herman over de telefoon dat hij als laatste klant een veevoederverlichter over de vloer kreeg die al op de hoogte was van de mkz maar niets mocht zeggen. Samen keken ze naar de tv en hoe voelde dat als stilte voor de storm, zijn koeien stonden achter op stal en met een hogedrukspuit benevelde hij de ruimte met het ontsmettingsmiddel halamid, de deuren potdicht en binnenkamers riep hij vertwijfeld uit: 'Zie je wel, we hadden veel eerder weg moeten gaan!' De angst greep hem bij de keel. De mkz kostte hem handenvol geld, maar de huiver in zijn stem zei genoeg. Met zweet in de handen hielden Herman en de voorlichter tv en teletekst in de gaten – die avond kwam het bericht binnen dat de helft van de Britse veestapel gevaar loopt – zagen hoe boeren aan de overkant van de IJssel hun verdriet uitten en zich schaamden om de melk te laten weglopen en toen brieft hij: 'Brinkhorst zei dat de schaamte in de melkveehouderij terug moet. Maar nu kan hij zien dat boeren wel degelijk emoties hebben. Ik hoop maar dat burgers dat ook zien.'

In 1984 was Herman voor het eerst in Tasmanië. Daar zocht hij enkele neven op, zonen van een oom die in 1953 de stap had gewaagd. Toen was hij al onder de indruk van de mogelijkheden. Maar een boer verkast niet snel, bovendien zag zijn latere vrouw Saskia emigratie niet zitten. Tot de mkz-crisis en de daaropvolgende regels. Er knapte iets. Het was genoeg geweest. De accountantskosten liepen op tot 25.000 gulden per jaar, maar daarmee valt het respect niet terug te kopen. 'Ik denk dat ik daar best gevoelig voor ben', zei Herman eens op een kille herfstavond buiten terwijl we over zijn landerijen staarden. 'Als ik het gevoel heb dat ik hier niet meer welkom ben, dan ga ik weg.' En voor de kinderen. Kijk eens om je heen, zei hij meer dan eens. Hier word je overstelpt met informatie in kranten en op tv. Daar word je niet gelukkiger van. In Tasmanië kunnen we geïsoleerder leven, ons eigen leven leiden.

In oktober 2001 pakten Herman en Saskia de vliegtuig om hun nieuwe paradijs met eigen ogen te aanschouwen, hun toekomstige woning binnen te stommelen, de grond door de vingers te voelen, het malse gras te keuren, de zuivere lucht op te snuiven, en ruim een jaar later gaan in Almen de foto's voor de laatste maal van hand tot hand. Het vertrek is nabij. De negentig koeien zijn met een brok in de keel verkocht – een deel naar Friesland, de rest in de omgeving – het huis is schoon en leeg, de kinderen lopen nerveus heen en weer. Van hun zes paarden konden ze geen afscheid nemen, die gaan na vier weken quarantaine ook richting Tasmanië. Het had overigens weinig gescheeld of het was een andere boerderij geworden. Herman had bij het zien van de woning – 1850, Engelse koloniale stijl – meteen geroepen dit bedrijf met 180 ha niet te zullen kopen. Maar de verwaarlozing viel achteraf reuze mee, de ligging bleek buitengewoon mooi, jawel, een paar kilometer vanaf de kust, aan een lagune die bij eb droogvalt, met uitzicht op de oeroude,

afgeplatte vulkaan Monateric, een heilige plek voor de oorspronkelijke bewoners van Tasmanië, de aboriginals.

Almen nam massaal afscheid. Bedolven werden ze onder de gelukwensen van het dorp in kerk en dorps huis, maar er klonk ook weemoed in door: alweer een boer armer, hoe zal dat verder gaan, en zelf beamen ze dat ook: Jammer dat jonge boeren zoals wij worden weggejaagd. De pijnpunten komen boven, mkz-crisis, strakke regels, oprukkende verstedelijking, het weggefallen vertrouwen in overheid en samenleving. In Tasmanië weten ze zich omringd door mensen die nog respect voor het boerenbestaan hebben. Herman neemt 123 Holsteiners over, degelijke dieren, gehard door het buitenleven. Hij hoopt zijn veestapel te kunnen uitbreiden tot 200 stuks, de maximale capaciteit. Van de melk wordt kaas gemaakt. Op maandag 6 januari 2003 vertrekken ze voorgoed naar hun nieuwe toekomst waar, Herman zegt het met trots, de nieuwe veestapel geheel rondom het erf valt te bewonderen. 'Ik moet mijn dieren kunnen zien.'

Stedelingen op het platteland

Landleven neemt tijdens de mkz-crisis een duidelijk standpunt in. 'Inmiddels is pijnlijk duidelijk geworden dat de mond- en klauwzeercrisis diepe wonden achterlaat. Veebedrijven verliezen complete runderfamilies en houders van hobbydieren moeten afscheid nemen van hun geliefde geit, schaap, varken of koe. Waar de strijd niet woedt, overheerst angst en onzekerheid.' In de eerste week van april 2001 gaat de Europese Unie 'een beetje door de knieën voor de smeekbedes: in de driehoek mogen koeien (wellicht) blijven leven. (...) Op eigen houtje enten is geen optie, want zou voor de agrarische sector catastrofaal zijn: veel boeren, slachterijen, zuivelbedrijven en exporteurs gaan failliet.' Daarom: na de crisis een extra vuist maken. 'Bovendien zal het algemene welzijn van dieren in die discussie als belangrijk uitgangspunt meegenomen moeten worden.'

Het blad vraagt haar lezers besmetting te voorkomen. 'Laat bezoekers, voordat ze uw erf betreden, hun schoeisel ontsmetten met bijvoorbeeld een halamid-oplossing (200 ml per 10 liter). Zorg er wel voor dat er minimaal vijf minuten contact is met het ontsmettingsmiddel. Voorkom verder dat het bezoek bij de dieren komt.' In één adem wordt de voorgenomen strenge geluidsnormen van het ministerie van Vrom aan de kant geschoven. 'Uitgerekend nu de landbouw het al ontzettend moeilijk heeft, komt het ministerie met geluidsnormen die het de boeren vrijwel onmogelijk maakt om buiten kantooruren te kunnen werken. Een ongelukkiger moment is nauwelijks denkbaar. Bovendien is niemand op het platteland met deze maatregel gebaat: boer niet en buitenmens niet. Als plattelander geniet je immers van het werk op het land en weet je dat boeren zich geen acht tot vijfmentaliteit kunnen

veroorloven. (...) Minder lawaai op het platteland: oké. Op deze manier: zeer beslist nee!’²⁹

In het najaar geeft *Landleven* ruimte aan mensen met hobbydieren die na de mkz-crisis elkaar vinden in een nieuwe belangenvereniging. ‘Mond- en klauwzeer zorgde met name in de driehoek Apeldoorn-Deventer-Zwolle voor een enorme slachting onder het vee. Bij de houders van hobbydieren en hun gezinnen was de pijn groot. (...) Toen begin deze zomer de mkz-kruiddampen waren opgetrokken, zochten 25 hobbyboeren schoorvoetend contact met elkaar.’ De hobbydierhouderij moet een aparte status krijgen.³⁰

Voor zo’n afzonderlijke status vecht Dafne al jaren. De sfeerbeelden die zij als klein kind in het Friese Oldeholtgade zag, kan de Amsterdamse met hobbydieren probleemloos weer oproepen. Bovenop de hooiwagen met opa op de bok, kleine katjes op een balk hoog in de hooischaar en dan die geur van koeien- en paardenmest, warmte van pakweg tien koeien en een handvol zeugen. Later, toen ze was opgezogen in het Amsterdamse stadsleven, riep zij die beelden weer op bij kinderboerderijen of via een tochtje langs de weilanden buiten de stad. Dan kwam de ontroering weer terug. Het was alsof de dieren de sfeer van rust en geborgenheid van vroeger in zich droegen.

In 1994 las zij in een krant over een cursus dierverzorging, stapte op hoge hakken het lokaal binnen en hield zich als stadsdame staande tussen de schaapherders en beheerders van kinderboerderijen. Maakte ’s zondags de hokken in Artis schoon, als bewijs dat de aanmelding geen bevestiging was. Tot op een cursusochtend de varkens aan de beurt waren. Staartknippen, tanden slijpen, injecties geven en castreren. Gruwelijke handelingen, vond ze en weigerde het voorbeeld van de cursusleider te volgen. Dit moet anders, bedacht zij. Ze kocht een woonboerderij onder de rook van Amsterdam en ontpopte zich als beschermvrouw van benarde dieren. Vooral na de stille tocht op zondag 25 maart 2001 was haar naam gevestigd. Westerhof Dierenacties werd een begrip en haar telefoonnummer belandde in de adressenboekjes van plaatselijke en landelijke media.

Ook regionale media in de getroffen gebieden besteden tijdens de mkz-crisis soms aandacht aan hobbydieren. Particulieren die acties op touw zetten om het afmaken en vernietigen te voorkomen, weten de weg naar de redacties. Andersom is het contact ook snel gelegd.³¹ Andere delen van het land krijgen te maken met strenge maatregelen ter voorkoming van besmetting, zodat diverse regionale kranten de situatie in het eigen verspreidingsgebied beschrijven. Daarbij komen af en toe hobbydierhouders in de schijnwerpers te staan, zoals Ineke uit Oud-Gastel die tot de mkz-crisis anoniem op het platteland woonde. Maar de aanblik van gezonde koeien, schapen en andere dieren die de wagens worden ingedreven kan ze niet langer aanzien, ze kruipt uit haar schulp, begint een actie, spontaan, in haar eentje,

haalt in drie dagen 912 handtekeningen op via haar drogisterij in Schiedam en op de markt.

Ze merkt dat de mkz-crisis de mensen sterk bezighoudt. De lange lijst met handtekeningen gaat vergezeld van een brief naar Brinkhorst, en haar actie verschijnt op 3 april in *BN/De Stem*. ‘Waarom pas praten over enten als deze mkz-crisis voorbij is? Begin op z’n minst met het enten van dieren in de diertuinen, de kinderboerderijen en van hobbyboeren’, is haar noodkreet. ‘Nederland heeft bij mensenrechten altijd zo’n grote mond naar het buitenland, laat het dat nu ook maar bij dierenrechten doen.’ Zelf komt ze uit Rotterdam en koos voor Oud-Gastel om buiten op het platteland te wonen, aldus de krant. Ze beschouwt zichzelf als hobbyboer, met om het huis twintig schapen, een paar geiten, herten, ezeltjes, pauwen, duiven en honden.

Er zijn meer berichten over acties tegen de ruiming. Een Grijskerkse haalt drieduizend handtekeningen op om haar pleidooi voor vaccinatie van hobbydieren kracht bij te zetten.³² Aan de andere kant krijgt de Koninklijke Nederlandse Maatschappij voor Diergeneeskunde ongeveer tien verzoeken om hobbydieren een spuitje te geven, omdat deze op campings rondlopen en zo toeristen omwille van besmettingsgevaar van het terrein houden.³³ Omdat niet bekend is hoeveel mensen hobbymatig dieren houden, roept het ministerie van landbouw particulieren op zich te melden.³⁴

Gewenningsproces

Toch is de oogst aan berichten over hobbydierhouders mager. De reden ligt vermoedelijk besloten in de wijze waarop de regionale journalistiek opereert. De functieverandering van boerderijen is immers al decennia aan de gang en levert geen of weinig nieuws meer op. Dergelijke relatief trage processen zijn in de dagelijkse polsslag van actuele berichtgeving lastig te peilen. Zolang niet gemorreld wordt aan het dominante beeld van koeien in weilanden of open akkers met sappige gewassen, blijven dergelijke ontwikkelingen onderbelicht. Een nadere analyse van zowel gesprekken met streekredacteuren als van nieuwsberichten en reportages kan dat duidelijk maken. Hierbij gaat het niet enkel om particulieren met hobbydieren. Daaronder vallen vele afbouwers, boerenzonen en andere autochtone plattelanders. Interessanter in de transformatie van het Nederlandse platteland is de trek naar buiten, de gestage stroom van nieuwkomers die in het landelijk gebied neerstrijken, hetzij in woonboerderijen of in de dorpen. Daaruit kan wellicht worden afgeleid waarom het platteland populair is voor bijvoorbeeld het houden van dieren.

Die trek wordt als bekend verondersteld, zeggen redacteuren. Het platteland heeft inmiddels een gewenningsproces doorgemaakt. ‘We schrijven niet meer over of en

hoe nieuwkomers in een dorp aarden. Dit soort onderwerpen was iets voor de jaren 70' (*Dagblad Rivierenland*). Tijdens die eerste 'golf' publiceerde de regionale pers nog verhalen over westerlingen bij hun kennismaking met in hun ogen eenvoudige en oprechte boeren, wanneer die vol van levenswijsheid op een bank van de avondzon zaten te genieten. Het waren lyrische taferelen die de kranten beschreven. Niet iedereen kon op het platteland aarden. Maar de blijvers (waaronder enkele redacteurs) raakten betrokken bij het dorpsleven, kwamen met nieuwe ideeën, schopten het soms tot voorzitter van het plaatselijk belang; verenigingen kregen daardoor een impuls en het dorpsleven werd vitaler met buurt- en straatfeesten die in tegenstelling tot vroeger nu elk jaar worden gevierd.

Nieuwkomers van de tweede 'golf' in de jaren 90 doen volgens de redacteurs meer moeite om in contact te komen met de autochtone bevolking. Dat schijnt te lukken. De assimilatie van de 'stad' met het 'platteland' verloopt vrij soepel, een tweede reden om weinig kolommen aan deze trend te wijden. Conflicten worden – soms met verbazing – nauwelijks geconstateerd: 'Men ziet het maar een beetje aan' (*Beiler Courant*); 'Wel hoor je dat het niet te gek moet worden' (*Meppeler Courant, Deventer Dagblad*); 'Het zou mij niet verbazen als ooit nog wat gaat gebeuren' (*Nieuwsblad van het Noorden*). Vermoed wordt dat de tweede golf nieuwkomers niet in verzet komt als bijvoorbeeld een zwembad op zondag uit godsdienstige overwegingen gesloten blijft. Velen passen zich aan. Wie toch zijn hoofd stoot, verhuist in allerijl naar een ander dorp of gebied. Zo selecteert migratie zichzelf uit, met name op het Zuid-Hollandse en Zeeuwse platteland. Bovendien weet de autochtone bevolking uit ervaring dat aanwas de gemeenschap kan verrijken, zodat amok maken in hun nadeel zou kunnen keren.

Ter verklaring wordt het begrip volksaard van stal gehaald. Friezen staan open als nieuwkomers zich maar willen geven. Groningers zijn nuchter en afwachtend, toleranter dan voorheen. Drenthenaren vormen geen uitbundig volkje, gemoedelijkheid is hun inslag. Sallanders zijn rustig, bedeesd en meegaand, slikken kritiek in omdat ze mensen niet voor het hoofd willen stoten. Behoudend zijn de Veluwenaren, op het stugge af; het ligt niet in hun aard in het openbaar te reageren. Achterhoekers laten alles op zich afkomen. Openheid vinden we bij Betuwanaren, daarom zij ze redelijk makkelijk te benaderen, zwaar op de hand zijn ze niet. Hoe zuidelijker, hoe jovialer de mensen, zoals Brabanders. De Zeeuwen daarentegen uiten zich zeer genuanceerd en opereren behoedzaam; ingegeven door hun vreedzaam karakter. Limburgers zijn tamelijk op zichzelf. Stereotieperingen blinken niet uit in nuances, maar zijn voor de kranten afdoende ter verklaring van in hun ogen soepele integratie.

Er is nog een derde reden waarom nieuwkomers nauwelijks de publiciteit halen. De regionale pers ziet het als haar taak de gevolgen van Haagse politiek voor de eigen streek te beschrijven, maar is daarin nog 'te agenda-volgend' (*Friesch Dagblad*).

Het is moeilijk ontwikkelingen handen en voeten te geven: ‘Bij het duiden van een trend ben je toch aangewezen op rapporten van derden. Eigen nieuwsgaring schiet er vaak bij in’ (*Twentsche Courant/ Tubantia*). ‘Het thema ‘stedeling veroverd platteland’ klopt niet, maar over een periode van tien, twintig jaar zul je misschien schrikken: wat is hier aan de hand geweest?’ (*Gelders Dagblad*). Ook al komen de streekredacteuren veel ter ore, het ‘moet echt een politiek item worden, willen we er aandacht aan besteden’ (*Zwolse Courant*). Mensen die klagen over stof bij het hooien komen nu eenmaal overal voor (*Provinciale Zeeuwse Courant*). ‘Vaak is dit te kleinschalig nieuws, maar terwijl ik dit zeg bedenk ik dat we hier wat meer mee zouden kunnen doen’ (*Rijn en Gouwe*).

Tijdgebrek is eveneens een beletsel. Journalisten komen vaak niet toe aan het uitspitten van dergelijke onderwerpen (*Opregte Steenwijker Courant*). ‘Wij schrijven fragmentarisch, niet over processen en ontwikkelingen. Aan het duiden van het nieuws doen we niet zoveel, hoewel daaraan wel behoefte is. We zijn geen beschouwers. Je kunt spreken van incidentenjournalistiek. Zo is het best mogelijk dat stedelingen massaal naar het platteland vertrekken, maar zolang ze zich gedeisd houden, komen ze niet in de krant. Zo simpel is het eigenlijk’ (*De Gelderlander*).

In zijn studie over regionale journalistiek constateert Bakker (1998:145) dat nieuws vooral het hier en nu omvat. Van de 24 dagbladen die hij heeft onderzocht, bevat slechts 5 procent interviews, achtergrondverhalen en commentaren. Verslaggeving heeft veruit de voorkeur boven het duiden van nieuws. ‘Het overzicht, het van afstand de zaak beschouwen en kijken welke verbanden er gelegd worden en welke schakels ontbreken, heeft geen prioriteit.’ Gevolg is dat het totaaloverzicht van het nieuws witte plekken, onduidelijke vlekken en vage contouren vertoont.

Nieuws over nieuwkomers vindt meestal plaats naar aanleiding van politieke discussies of standpunten. Zo toog het *Friesch Dagblad* na een debat binnen de Provinciale Staten naar het dorpje Kubaard – gewoon op de kaart geprikt – en belde lukraak huis-aan-huis aan, op zoek naar migranten uit het westen. Deze nieuwkomers hadden voor dit dorp gekozen omdat de mensen vriendelijk zijn, de woonomgeving er veilig is en de tijd honderd jaar heeft stilgestaan.³⁵ Een provinciale nota over de bouwstop in Limburgse dorpen leidde in het *Limburgs Dagblad* tot een paginagroot verhaal over de gevolgen voor het dorpsleven, waarna een uitgever de auteur wist te interesseren voor een boek over dit onderwerp.³⁶

Een gesprek met een Noord-Hollandse boer bracht de *Schager Courant* ertoe een serie over dorpsgemeenschappen te maken. De *Zwolse Courant* startte in 2000 een aantal verhalen over ‘import’ in Salland na een noodkreet van de provincie Overijssel over de toestroom van westerlingen. De ‘kwestie-Woudenberg’ gaf de *Amersfoortse Courant* aanleiding zich te verdiepen in de relatie stad-platteland. ‘Stedelingen zoeken het platteland op om rustig te kunnen wonen. Ze doen dat vanuit naïeve romantische voorstellingen van landerijen en teruggetrokken

boerengemeenschappen. Maar als dan blijkt dat het minder rustig is dan ze zich hadden voorgesteld, gedragen ze zich conservatiever dan de plattelander en boerser dan de boer.³⁷

Woudenberg. Een echtpaar dat in 1995 de stad Utrecht verruilde voor een oude boerderij in het dorp Woudenberg, eiste twee jaar later een gerechtelijk verbod op een jaarwisselingsfeest met meer dan duizend plattelandsjongeren in een schuur van de achterbuurman, op iets minder dan een kilometer afstand.³⁸ Het boterde al langer niet tussen hen en de Plattelands Jongeren Gemeenschap Utrecht, die naast de vrijwel wekelijkse feesten daar ook een autorace en een paardenconcours hield. Ze kregen al snel de titel van ‘drammerige milieu-activisten’ opgespeld. De zaak liep in de zomer van 1998 uit de hand toen ruiten werden ingeslagen en het echtpaar telefonisch werd bedreigd. Op het erf hing plots een dood varken in de boom. De jongeren spraken van ‘stadse indringers’ die hun feesten die ze daar al zestien jaar organiseren willen verbieden en hielden op de dijk achter de boerderij een ‘dijkbieractie’.³⁹ De gemeente Woudenberg zat met een dilemma. ‘Schuurfeesten zijn een eeuwenoude plattelandstraditie waar zelfs de burgemeester niet aan kan tornen.’⁴⁰ Maar met de milieuwet in de hand kon de burgervader de feesten niet langer gedogen. Uiteindelijk bepaalde de rechter dat de schuurfeesten elders moesten worden gehouden. Tot een nieuwe plek is gevonden, zijn op de oude stek maximaal vijf feesten per jaar toegestaan.⁴¹

Platteland in regio's

De trek naar het platteland lijkt zich dus, op enkele incidenten na, tamelijk rustig en geruisloos te voltrekken. Toch geven de schaarse berichten een interessante blik op de ontwikkelingen die het platteland in de late jaren 90 doormaakt. Een nadere kennismaking met regionale dag- en nieuwsbladen in de periode van 1 januari 1996 tot december 2000 leert dat de tweede golf stedelingen wel degelijk voor onrust onder boeren en dorpelingen zorgt. In de Provinciale Staten van Friesland komt het onderwerp vrijwel maandelijks aan de orde, omdat boeren voor afkalving van de agrarische sector vrezen. Het landschap is immers hun ‘werkplaats’ en kunnen zij straks nog wel boeren? In de Gelderse Vallei slaat Nijkerk alarm als 370 hectare dreigt te worden verslonden door Amersfoorters en Randstedelingen. ‘Is dit een overval van fanatieke westerlingen die zich het beloofde land toe-eigenen? Worden de agrarische autochtonen die de sappige weilanden al eeuwenlang in pais en vree bewonen, bruut van hun voorouderlijke velden verdreven?’⁴² In Brabant ontstaat commotie als een Amsterdamse hoogleraar vastgoed stelt dat alle boeren weg moeten en dat hun grond beter kan worden ingenomen door mensen of bedrijven dan door koeien of kassen.⁴³

En dan zijn er de bezwaarschriften. Mogelijk juridische maatregelen om uitbreiding van boerenbedrijven aan banden te leggen. Die vrees leeft in feite in heel agrarisch Nederland. Vandaar dat hier en daar irritaties zijn waar te nemen over nieuwkomers die lawaai en overlast van boeren zeggen te ondervinden (*Apeldoornse Courant*), omdat ze niet de ‘mest in de neus hebben’ (*BN/De Stem*). Ook al wonen nieuwkomer en boer jarenlang vreedzaam naast elkaar, opeens kan de vlam in de pan vliegen en ontstaat een heus plattelandsdrama: ‘Het rommelt in Ommerkanaal, een normaliter zo lieflijk buurtschapje tussen Ommen en Dedemsvaart. Achter de façade van de idylle gaat een conflict schuil dat zich nu al bijna twee decennia voortsleept. Inzet van het geschil zijn enkele zandweggetjes die alle één naam hebben: De Belt.’⁴⁴

Veel bezwaarschriften zijn vermoedelijk afkomstig van nieuwkomers, maar dat is vrijwel niet na te gaan omdat streekredacteurs in hun berichtgeving neutraliteit nastreven.⁴⁵ Zij moeten dus terugvallen op recente voorvallen die zij zelf hebben verslagen. Daaruit rijst een beeld op van mensen die het landelijk karakter en het vrije uitzicht van het dorp willen bewaren, industrie uit dorpskernen weren, skatebanen verbieden, (model)vliegtuigen dwarsbomen, sluipverkeer aan banden leggen, plannen voor grootschalige vakantieparken torpederen of nieuwe stallen tegenhouden, ook al wonen zij er zelf nog maar kort of op grotere afstand van de (nieuwe) activiteiten. De irritatie gaat soms zo ver dat de autochtone bevolking spreekt van ‘randstad-maffia’.⁴⁶

Er klinken ook andere geluiden. Nieuwkomers knappen bijvoorbeeld oude boerderijen op, behoeden het platteland voor verval en verloedering. Uit zorg dat cultuurhistorisch waardevolle elementen bij die restauratie verloren gaan, organiseren regionale verenigingen speciale cursussen om te voorkomen dat mensen een stadstuin aanleggen, plastic dakgoten aanbrengen, grote hekken plaatsen of grondwallen opwerpen.⁴⁷ Soms klinkt er hoop dat wanneer genoeg mensen buiten willen wonen en een duurzame levensstijl ambiëren, desnoods in kleine woongemeenschappen, die tijden van weleer weer zullen herleven. ‘Drinkputjes, moestuinen, hooibergen, boomgaardjes, alles wat de boerengemeenschap van vroeger zelfvoorzienend en duurzaam maakte, kan weer terugkomen of overeind blijven met de goede zorgen van een nieuw soort boerenbevolking, de *ecodurpers*.’⁴⁸

Randstedelingen staan in de rij voor leegstaande gebouwen van de voormalige gevangenis-kolonie Veenhuizen. ‘De mensen worden gelokt door de mooie plaatjes.’⁴⁹ De Veluwe wordt een toevluchtsoord voor mensen die de hele werkweek gestresst zijn en nu rust zoeken in exclusieve, vrijstaande woningen.⁵⁰ Er wordt links en recht flink vertimmerd en verbouwd; het meest gewild zijn boerderijen die onder de rook van een stad liggen, het liefst met bos in de buurt.⁵¹ Gebieden op de Zeeuwse eilanden als Noord-Beveland⁵² en Schouwen-Duiveland⁵³

trekken vooral gepensioneerde Randstedelingen, met een voorkeur voor wonen in een parkachtige omgeving.

Al die stedelingen vormen een kans voor boeren, schrijft bijvoorbeeld onderzoeksbureau Arcadis Heidemij Advies in een notitie aan provincie Friesland. ‘De plattelandsbevolking zal in toenemende mate bestaan uit stedelingen, forenzen, vutters en uitbaters van kleine bedrijfjes’. Daarom krijgt de landbouw volop kansen om te verbreden: de dikke beurs ligt straks om de hoek.⁵⁴ Weliswaar wordt het Groene Hart een retraite-ruimte voor de Randstad, maar de stressvolle stedeling zou financieel kunnen deelnemen in het boerenbedrijf; als tegenprestatie ontvangt hij rechten zoals gratis weekendverblijf. Desnoods koopt een groepje een heel bedrijf op met een boer als beheerder.⁵⁵ In de Utrechtse Venen organiseren vijf boerinnen arrangementen voor stadsmensen die leiden langs nieuwe activiteiten op het platteland, zoals een schilderijen-, een kunst-, een kaas- of een palingboerderij en een poldermuseum.⁵⁶ Rond Deventer komen streekgesprekken op gang tussen (ex-)stedelingen, dorpelingen, beleidsmakers en deskundigen om samen de toekomst van het gebied uit te stippelen.⁵⁷

De *Vijfde Nota over de Ruimtelijke Ordening* neemt het openhouden van het platteland als uitgangspunt. De (kleine) dorpen krijgen zeer beperkte bouw mogelijkheden; gemeenten dienen nieuwe woningen te concentreren in of aan de rand van bestaande steden en grote kernen. De rem gaat erop. Tegelijkertijd zet de nieuwe Huisvestingswet de (economische) binding op losse schroeven. Het staat iedereen vrij overal in Nederland te verhuizen naar woningen die in de vrije sector worden aangeboden. Migratie vanuit het Westen stuwt de huizenprijzen op het platteland tot grote hoogten. Jongeren die in eigen dorp willen blijven wonen, vallen buiten de boot en zijn gedwongen uit te wijken naar steden of Vinex-locaties in de buurt. Die in- en uitstroom leidt tot zorg over de leefbaarheid op het platteland.

De provincie Groningen wil de bouw van nieuwe woningen in dorpen beperken om mensen naar grotere plaatsen te dirigeren.⁵⁸ De dorpscultuur is daarvan de dupe. Stedelingen die autochtone Groningers in de dorpen verdringen, dreigen die cultuur te vernietigen: de binding valt weg omdat de mensen niets voor elkaar over hebben (al waren de dorpen vroeger helemaal niet zo idyllisch).⁵⁹ Stedelingen willen alleen maar genieten van rust, wensen niet in het gemeenschapsleven te investeren. Ze vinden de school te ouderwets en kijken neer op de autochtone dorpelingen. Dat wordt als bedreigend ervaren. Er ontstaat een schisma. Het dorp blijft fysiek bestaan, maar de kern is eruit.⁶⁰ Zo staat het traditionele Friese dorpscafé op het punt te verdwijnen.⁶¹ Dorpswinkels in Noord-Holland verliezen hun bestaansrecht.⁶² Op straat wordt nog maar nauwelijks met elkaar gesproken.

Nieuwkomers zijn onafhankelijk en hebben elkaar dus niet meer nodig. Ze denken alleen maar aan zichzelf. Kraait er hier een haan, dan hebben ze er al last van.⁶³ De gemoedelijkheid verdwijnt uit het Drentse dorp Nijeveen.⁶⁴ In Zuid-Holland heeft Berkwoude, toevluchtsoord voor randstedelijke rustzoekers, moeite het hoofd boven water te houden, nu autochtonen gedwongen worden op hoge leeftijd naar een serviceflat in een vreemde omgeving uit te wijken: ‘Sommigen zijn het dorp nog nooit uitgeweest, bij wijze van spreken. Dat zijn drama’s hoor.’⁶⁵ Exstedelingen die de geneugten van het plattelandsleven kennen, doen zelf graag het dorp op slot.⁶⁶ Ze weten juridisch goed de weg in allerlei procedures en bestemmingsplannen en dwarsbomen ontwikkelingen die in het dorp normaal en zelfs gewenst waren, onder het motto: Wij zijn de laatsten, nu kan er niemand meer bij.⁶⁷ Overigens zijn het niet deze dorpsbewoners die zeuren, maar ‘de mensen die niet geworteld zijn op het platteland. Die vinden het fluiten van vogels prachtig, maar klagen over wegen vol modder in de maïscampagne. Dan kun je jezelf nooit een echte plattelander voelen.’⁶⁸ Het zijn stadse mensen die naar de rechter stappen maar vergeten dat op het platteland hard moet worden gewerkt.⁶⁹ Brabantse makelaars laten daarom niet na nieuwkomers te wijzen op het agrarische karakter van het gebied. ‘Je buurman is een varkensboer. Als je niet tegen die stank kan, moet je hier niet gaan wonen.’⁷⁰

De rurale verbeelding neemt soms bizarre vormen aan. Wat heeft een stadsmens bijvoorbeeld op de Veluwe te zoeken? ‘Vossenlintwormen, die gezwollen veroorzaken zo groot als een voetbal. Vaak ook nog eens met dodelijke afloop. Depressies als gevolg van niet-aflatende stilte. Het op je zenuwen werkende getijlp van vogels. Zwijnen, verzot op mensenvlees. En wat minstens zo erg is: gsm-metjes die op de golfbaan geen ontvangst hebben. Ga er maar aan staan. Je moet een behoorlijke hekel aan jezelf hebben, wil je op de Veluwe gaan wonen. Zogenaamd om te ‘onthaasten’. Om gillend gek te worden, zal je bedoelen. Nee, dan is het leven aan de grachtengordel gemakkelijker vol te houden. Geen burlende herten in je achtertuin. Geen teken, die vanuit het struikgewas de aanval inzetten.’⁷¹

Dit ironisch bedoeld stuk in het *Veluws Dagblad* uit 2000 heeft een serieuze ondertoon. De natuur boezemt de moderne mens angst in. Alarmerende berichten doen de ronde. De cursus ‘Overleven op de Veluwe’ van makelaar Vinke in Ermelo moet zulke indianenverhalen ontzenuwen en potentiële nieuwkomers geruststellen. Wie wil, mag een keer proefwonen in een boswachtershuisje.⁷² Minstens zo belangrijk is hoe om te gaan met de Veluwnaar. De culturele verschillen tussen dorpen als Nunspeet, Vierhouten, Elspeet en Uddel zijn groot. Vinke, geboren in Vierhouten, wil voorkomen dat Randstedelingen vertrekken omdat ze niet konden aarden. Ze doet ongeveer 150 huizenverkoppen per jaar. Zeven van deze nieuwkomers keren na verloop van tijd weer terug, en dat is

jammer, voor haar en voor de streek. Drie keer werd de cursus gehouden, elk met ongeveer veertig westerlingen.

Gevaar van tweedeling

De trek naar het platteland doet dorpsbewoners onderling verzuchten dat ze liever ‘koeienkak dan stadse kak’ hebben.⁷³ De integratie waar de redacteuren van repten lukt maar ten dele, want westerlingen vinden veel tradities te feodaal, zoals de jaarlijkse gondelvaart op de kasteelgracht in Laag-Keppel (Achterhoek) – van oorsprong een oogstdankfeest – met kermis en al.⁷⁴ Er is daarom een nieuwe solidariteit nodig die in de plaats moet komen van het verdwijnende oude naoberschap.⁷⁵

Hele dorpen veranderen drastisch. Voor de autochtone bevolking van het Limburgse kerkdorp Grashoek doemt een angstbeeld op van kil forensenplaats. Steeds meer mensen van buitenaf nestelen zich in hun plattelandssamenleving, vaak jonge gezinnen, veelal tweeverdieners met flink wat geld. Ze zijn minder betrokken, leveren geen enkele bijdrage aan het verenigingsleven.⁷⁶ De soms met veel nostalgie en pathos beschreven Limburgse dorpen, bolwerken van eeuwenoude gemeenschapszin, dreigen te verdwijnen.⁷⁷ De karakteristieke huizen zijn in trek bij mensen met topbanen. Behalve een opgedreven prijs leidt dat tot een sociale ontbinding van het dorp.⁷⁸

Het Groene Hart dreigt een museumruimte te worden,⁷⁹ een elitair woongebied⁸⁰ of een stadspark in de Deltametropool⁸¹ waar zes miljoen Randstedelingen ‘typische plattelanders kunnen tegenkomen zoals accountants, architecten en zelfs hier en daar een schilderachtige boer’.⁸² Op de Veluwe slaan kapitaalkrachtige voorbijgangers, in één klap verliefd op het paradijselijk gesitueerde Gortel, aan het rekenen en grijpen hun kans. De woongemeenschap staat onder druk.⁸³ ‘Tante Truus uit Rotterdam wil graag op het platteland wonen en heeft daar ook wat geld voor over’. Zij kan het de boeren behoorlijk lastig maken.⁸⁴ In het land van Maas en Waal stropen mensen uit de stad de huizenmarkt af. De eigen bevolking komt niet meer aan de bak.⁸⁵ Rustzoekers uit de Randstad krijgen hun zin, want het landelijke in de Midden-Betuwe is voor de toekomst volledig gewaarborgd door de minimale bouwmogelijkheden.⁸⁶

Er ontstaat een tweedeling. Import koopt en knapt het hart van het dorp op, autochtonen wonen in nieuwbouwwijkjes.⁸⁷ Het is de dood in de pot. De eigen jongeren kennen als geen ander de sociale structuur. Door ze binnenboord te houden, blijft die structuur intact.⁸⁸ Inwoners van het Zeeuwse Burgh-Haamstede willen actie tegen ‘spookwoningen’ want zo ontstaan ‘dorpen met gaten’, wat de leefbaarheid van de dorpsgemeenschap op den duur uitholt.⁸⁹ Naar schatting 650.000 Nederlanders beschikken over een tweede stek. Deze mensen met tweede

huizen of vakantiewoningen worden ook wel ‘Romeinen’ genoemd: net zoals de bewoners van het antieke Rome de frisse zeelucht van Pompei opzochten, kiezen in Nederland steeds meer stedelingen voor een tweede onderkomen in de vrije natuur.⁹⁰

‘Rijken uit de stad verdrijven dorpelingen’, alarmeert de provincie Overijssel, die de verkoop van bestaande huizen op het platteland wil beteugelen.⁹¹ Geen plek voor westerlingen, kopt het *Gelders Dagblad*, en zwakt de bewering van de provincie wat af: ‘Zou de westerling kiezen voor een rijtjeshuis in plaats van een boerderij, dan zou zijn komst allicht heel wat minder in het oog springen. Nu voeden ze het beeld van hordes westerlingen die ten oosten van de IJssel de toch al schaarse woningen weggapen voor de neus van allochtonen.’ Dat valt mee: westerlingen vestigen zich meer in steden zoals Zutphen, Deventer en Apeldoorn dan in de kleine kernen.⁹² Niettemin vrezen dorpen een invasie.

Hier en daar leidt lobbywerk tot succes. Enkele gemeenten op de Noordwest-Veluwe mogen mensen van buiten weren door de financiële grens voor vrije vestiging op te trekken.⁹³ Dorpen in Noord-Holland krijgen van de provincie toestemming meer huizen te bouwen.⁹⁴ In Groningen mogen ‘complete dorpen’ wel uitbreiden. Ze hebben een basisschool, een levensmiddelenwinkel, een dorps huis, openbaar vervoer en een huisarts, en 1400 inwoners of meer.⁹⁵ Steeds meer Friese gemeenten geven bij de toedeling van bouw kavels voorrang aan eigen burgers.⁹⁶

De nota *Nederland 2030* van het ministerie van Vrom bevat vier scenario’s voor de (her)inrichting van het landelijk gebied. In Noord-Nederland valt deze nota slecht. Zo ziet het scenario ‘parklandschap’ er wel aantrekkelijk uit, maar, meent de *Leeuwarder Courant* in een hoofdartikel, Friesland verandert dan wel in een soort buitenwijk ‘waar de welgestelden tussen de paar overgebleven boeren wonen en de lokale bevolking de boel wat aanharkt’. Geen van de vier opties biedt perspectief voor het noorden des lands. ‘Of het wordt een soort Florida, bevolkt door bejaarden en een kapitaalkrachtige elite, of het wordt één grote blauwe zone, waar het prettig schuitje zeilen en vissen is voor de westerling die moet bijkomen van de doordeweekse hectiek.’⁹⁷ Het Noorden is immers al veertig jaar bezig de economische achterstand op de rest van het land weg te werken en wil niet op slot worden gezet. De krant schuwt pathetische woorden niet. Komt de bedrijvigheid er niet, dan ‘wordt het Noorden een stil reservaat waar de laatst overgebleven inboorlingen in het weekeinde en de vakanties de westerling bedienen die van de doordeweekse hectiek moet bekomen.’⁹⁸

Elders op het Nederlandse platteland is het al niet veel beter. Het Groene Hart dreigt verkwanseld te worden, schrijft *Rijn en Gouwe* in een commentaar. ‘Groen’ is een economische factor geworden, ruimte voor prestigieus wonen en werken, waar enkele duizenden hectaren land moeten worden omgezet in water. Nog even en het Groene Hart is omsingeld met tolpoortjes. ‘Het gezamenlijk belang van

600.000 plattelanders is bij die gelegenheid domweg niet behartigd.’ De indruk wordt gewekt ‘dat nog steeds van buitenaf moet worden uitgemaakt wat goed is voor de boertjes’.⁹⁹ Mede daarom is een Groene Hart-magazine in het leven geroepen. ‘Er moet een soort Groene-Hart-gevoel zijn. De mensen moeten trots zijn dat ze er wonen.’¹⁰⁰

Gedeputeerde Staten van Overijssel verwoorden de angst van velen dat ‘rijkelui de dorpen dreigen te overspoelen’ en daarmee de eigen bevolking verdringen. Er gaat een brandbrief de deur uit, richting de vaste Kamercommissie voor Volkshuisvesting.¹⁰¹ Daarin wordt gepleit voor aanscherping van het huisvestingsbeleid. Plattelandsgemeenten zouden nieuwbouw in eerste instantie aan dorpsgenoten moeten aanbieden.¹⁰² Maar deze provincie voert een achterhoedegevecht, luidt het commentaar van de *Arnhemse Courant*. ‘Mensen die per sé willen en daarvoor de financiële middelen hebben, zullen altijd een weg vinden naar het droomhuis op het platteland. Alleen het vergroten van de aantrekkelijkheid van de stad als woonplek kan de vlucht naar het platteland tegenhouden.’¹⁰³ Dit laatste wordt bijvoorbeeld gedaan in Helmond met het romantische ontwerp van de Italiaanse architect Natalini die op het gesaneerde fabrieksterrein van Begemann een chique tuinstad uit de jaren dertig bedacht. Een Vindex-locatie van Helmond tussen Nuenen, Stiphout en Mierlo wordt in feite een nieuw dorp, een middeleeuws stadje, zeer dicht bebouwd, met smalle straatjes en intieme pleintjes.¹⁰⁴

De populariteit van het platteland gaat ook Zeeuwen niet voorbij. Ook daar verzet. ‘Vooral het feit dat jongeren die in een dorp opgegroeid zijn en een eigen huishouden willen opzetten uit het dorp gejaagd worden, is bizar’, schrijft de *Provinciale Zeeuwse Courant* in een hoofdartikel. ‘Als die per se in hun eigen dorp willen wonen, rest hen niets anders dan wachten tot er door verhuizing of overlijden een woning vrijkomt.’ Het kan niet anders, zo luidt de conclusie, ‘dat de minister de dorpen op Schouwen-Duiveland, Tholen en Noord-Beveland ten onrechte tot de museumstatus degradeert.’¹⁰⁵

Niet alleen de bouwstop, de vraag naar tweede woningen zet de leefbaarheid eveneens onder druk. ‘De gehuchten en dorpen zijn vaak uitermate kwetsbaar. Onachtzaamheid kan er makkelijk toe leiden dat ze in de verpaupering raken of ten prooi vallen aan bezitters van tweede woningen, die de huizen wel in stand houden maar wier afwezigheid gedurende een groot deel van het jaar doodse taferelen oplevert.’ Er is in het verleden te weinig gekeken naar de sociale samenhang binnen die gemeenschappen. Daarom zal moeten worden gewaakt voor een al te starre houding: ‘Een bouwstop die tot gevolg heeft dat een dorp of gehucht een uitsluitend museum karakter krijgt, is niet gewenst,’ aldus de krant in een ander commentaar.¹⁰⁶

Gedeputeerde Staten van Brabant worstelen met hetzelfde vraagstuk. Aan de ene kant moet het platteland openblijven. Anderzijds is de vraag naar meer dorpswoningen voor de eigen Brabanders wel te billijken. Meer bouwen dus? ‘Dan krijgen we leeglopende steden en vollopende dorpen en dat is in strijd met het beleid.’ Het is beter specifiek voor jongeren en ouderen te bouwen. Maatwerk. ‘Iemand uit de Randstad komt echt niet naar Brabant om een bejaardenwoning te kopen. Maar als je bungalows aan de rand van het dorp gaat bouwen, is het vragen om die dikke portemonnee uit de Randstad.’¹⁰⁷

Minister Pronk van Vrom meent dat de Randstad te vol is om alle wensen op het gebied van wonen, werken en recreëren in te willigen. Brabant zou een overloopgebied kunnen worden, en een zweeftreinverbinding met het Noorden zou mogelijk een (kleine) migratiestroom vanuit het Westen kunnen veroorzaken. In de aanloop naar de *Vijfde Nota* hield het Instituut voor Publiek en Politiek een enquête onder 15.000 Nederlanders naar hun ruimtebehoefte. Daaruit kwam naar voren dat bijna zestig procent van mening is dat de Randstad te vol raakt en overloop naar andere gebieden gewenst is. Onder de inwoners van Overijssel, Gelderland, Zeeland, Brabant en Limburg is 57 procent voor de komst van die nieuwkomers. Daarentegen is de meerderheid van de drie noordelijke provincies (62 procent) van mening dat het met de overloop juist afgelopen moet zijn.

De zweeftrein zorgt dan ook voor heftige debatten. De mogelijke verbinding in uiterlijk 2010 zal leiden tot een volksverhuizing uit de Randstad. Onderzoeksinstituut Nyfer berekent dat maximaal 38.000 huishoudens naar Noord-Nederland zullen verhuizen als een zweeftrein wordt aangelegd, hoewel het Nederlands Economisch Instituut dit aantal schat op hooguit 4000. Een veehouder reageert: ‘Je kunt niet alle westerlingen over één kam scheren. Maar mijn ervaring is dat ze de dorpen binnenstormen en zich niet aanpassen aan onze waarden en normen. Ze voegen niets aan het dorp toe. Ook als agrariër ben ik er niet blij mee, omdat onze ruimte op een gegeven moment opraakt.’¹⁰⁸

Als het goed gaat, leidt de forenseninvasie tot de bouw van ruime, veilige woonwijken aan de rand van de haltesteden (in Friesland: Drachten en Heerenveen). Het landelijk gebied blijft dan onaangetaast, schrijft het *Friesch Dagblad* in een hoofdcommentaar. ‘En als het mis gaat? Dan drijft de ‘import’ de prijs van de huizen op, wordt Noord-Nederland een ‘monofunctionele slaapstad’ met een verstoorde woningmarkt, wordt het landelijk gebied volgebouwd met luxe villa’s en de huidige lokale bevolking verdreven naar de periferie; de forenzen blijven hun geld uitgeven in de Randstad en integreren niet in de noordelijke samenleving.’¹⁰⁹ Al is een dergelijk toekomstbeeld reëel, het is onjuist dat noordelingen geen behoefte aan vreemden zeggen te hebben, stelt de krant. ‘Dat is een kortzichtige en gevaarlijke opvatting, die etniciteit centraal stelt. Zij gaat uit

van de veronderstelling dat er zoiets bestaat als een puur Fries volk.’ De Friezen moeten juist openstaan voor de nieuwkomers.¹¹⁰

In Groningen krijgt dit debat even een vuriger tintje. De Groningse commissaris der Koningin Alders vindt dat westerlingen niet onbeperkt naar Noord-Nederland kunnen komen. In een reactie schrijft de hoofdredactie van het *Nieuwsblad van het Noorden*: ‘Het Noorden kan niet op slot, hoe graag we dat ook zouden willen’, en wordt vervolgens heftig op de vingers getikt door boze lezers. Bedoeld was: ‘Hoe graag ook sommige mensen voorrang willen geven aan rust en ruimte,¹¹¹ maar het kwaad is al geschied. Vooral voormalige Randstedelingen zijn in hun wiek geschoten en tonen daarmee aan hoe gevoelig de relatie stedeling-plattelander nog altijd kan zijn. ‘Ik leef en werk hier al bijna 25 jaar, maar denk er toch sterk over om weer terug te gaan naar het Westen, voordat hier de progroms uitbreken en ik mijn leven niet meer zeker ben.’¹¹² En: ‘Ik vind het kwalijk hoe de uitkomsten van die enquête nu naar buiten komen. Het voedt iets. Mensen die al onbehagen voelen bij westerlingen voelen zich gesteund en durven grover en ruwer te worden. Ik weet dat hier inderdaad mensen wonen die westerlingen verafschuwen.’¹¹³ Alders heeft spijt van het beeld dat westerlingen niet meer welkom zouden zijn, en wijt dat aan de ongelukkige vraagstelling van de vragenlijst.¹¹⁴ Want het gaat hier om: ‘Noordelingen zijn geen nationalisten die hun omgeving ‘zuiver’ willen houden. Zij wensen echter hun rust en ruimte te behouden en voelen er niets voor het Noorden tot een verlengstuk van de Randstad te maken.’¹¹⁵

Nagekomen bericht

In Hoogersmilde loopt op 31 december 2002 een oudejaarsrel uit de hand. Een 62-jarige ex-Amsterdammer treft na thuiskomst zijn tuin in grote ravage aan, de planten zijn uitgerukt, er staan dranghekken en betonnen palen, de garagedeur is half opgeblazen. Een slepende vete tussen de nieuwkomer en een groep van ongeveer 35 autochtone jongeren had in het Drentse dorp een uitlaatklep gevonden. Andere westerlingen overwegen nu ook te vertrekken, want de sfeer is grimmig en angstaanjagend. ‘Import moet zich gedeisd houden. Zo niet, dan volgt er rond de jaarwisseling gegarandeerd een afrekening.’¹¹⁶ Dat is traditie in Hoogersmilde. De ex-Amsterdammer had een bezwaarschrift ingediend tegen de bouw van een groot pand vlakbij de woning van zijn dochter, ook woonachtig in het dorp, en dat beviel de bevolking allerminst. Een dag eerder waren bij hem verkeersborden in de tuin gezet. De politie rook kwaadaardige opzet en ried hem aan tijdens de jaarwisseling elders onder te duiken.

Landelijke media duiken op de rel. *De Volkskrant* zet boven het artikel ‘Rot op, ga terug naar de Randstad’¹¹⁷, *De Telegraaf* schrijft ‘Stadsmens moet zich aanpassen’¹¹⁸, en het voorval komt ter sprake in het tv-programma *Het Lagerhuis*.

Het *Dagblad van het Noorden* wijst in een commentaar het vandalisme en getreiter van de Drenten van de hand als ‘schandalig en niet te accepteren’.¹¹⁹ In verreweg de meeste gevallen verloopt de komst van westerlingen bijzonder goed. ‘Maar soms gaat het mis en dan dienen enkele keiharde regels in acht te worden genomen. Die komen er op neer dat niemand in ons land uit veiligheidsoverwegingen zijn woning moet verlaten, wat ook de lokale tradities en gebruiken zijn.’ Saillant detail: de man was een van de oprichters van Dorpsbelangen. Zijn vrouw hoopt op bemiddeling van het conflict, want zij wil er graag blijven wonen. ‘We hoopten hier een gelukkige oude dag te hebben en we waanden ons ook in een paradijsje.’¹²⁰

Hoogersmilde brengt een stroom van verhalen in de regionale pers op gang. Een geboren Haarlemse was in het dorp ‘ooit kapot gemaakt en toen ze uiteindelijk verhuisde, hadden de burens de vlag in top’.¹²¹ De voorzitter van de buurtvereniging kan zich indenken dat zich zo iets bij de Amsterdammers heeft voorgedaan: ‘Hij is eigenwijs, goed met zijn bekkie en zou de boel hier wel even regelen. Nou, dat valt dus niet goed in het dorp, dan krijg je bepaalde mensen tegen je.’¹²² Een Groningse sociaal-psycholoog bepleit een inburgeringscursus voor westerlingen, omdat ze de angst van dorpingen dat hun sociale structuur naar de knoppen gaat, niet altijd onderkennen. Hij signaleert een botte houding: ‘Wat hebben wij te maken met die boeren’, zeggen zij. ‘Wij hebben het recht om te wonen waar we willen.’ Zijn advies: aanpassen en geen grote mond.¹²³

Uit een nabijgelegen dorp klinkt de volgende tip: ‘Allereerst groet u alles en iedereen die u voorbijkomt in het dorp. U doet dit wandelend, op de fiets en ook als u in de auto zit. Kijkt u naar buiten en ziet u iemand passeren dan zwaait u. Vergeet dit nimmer, want dan zullen de dorpingen u wellicht nog niet met pek en veren het dorp uitzetten, maar een strontbom in de brievenbus met oud en nieuw behoort tot de mogelijkheden. Als er aan de deur gecollecteerd wordt, dan geeft u. Geen smoesjes dat u al gegireerd heeft, gewoon betalen! Het bedrag doet helemaal niet ter zake. De fanfare, de visvereniging, de voetbalclub en het zangkoor komen langs met rookworsten, kerstkaartjes, kamerplantjes en paaseieren. Die koopt u.’¹²⁴

Een inwoner van Hoogersmilde vindt dat de rel door de pers is opgeklopt.¹²⁵ Een westerling, woonachtig in Ter Apel, zegt al aardig vergroeid te zijn met dit mooie en tolerante dorp. ‘Hier wonen prachtmensen met een fijne mentaliteit. Dit wilde ik even kwijt als tegenhanger van alle negatieve verhalen over de controverse tussen westerlingen en noordelingen.’¹²⁶ Uit Oude Pekela komt de tip noordelingen een aanpassingscursus te laten volgen.¹²⁷ Een Groningse schrijft dat ze blij is over de aandacht van de landelijke pers. Dan weten de mensen uit andere delen van het land tenminste waar ze niet heen moeten gaan. Het platteland is in, dat klopt, om te wonen en te recreëren. ‘Vanuit de stad gezien, in elk geval, maar de gewenste plattelandsidylle wordt er niet automatisch bijgeleverd. Het landelijk gebied krijgt

wel een steeds grotere betekenis in Nederland. Er zijn tien miljoen stedelingen en maar zes miljoen bewoners ten plattelande, onder wie amper nog 100.000 boeren. Stedelingen houden zeer van een mooi platteland, maar eigenlijk niet van 'boeren' en andere plattelanders.¹²⁸

De gemeente Midden-Drenthe concludeert na deze berichtgeving dat Hoogersmilde niet op zichzelf staat en besluit een onderzoek in te stellen.

Rurale levensstijlen

Tijdens de eerste golf nieuwkomers in de jaren zeventig werd relatief veel onderzoek gedaan naar hun motieven. Volgens Hoekstra (1975:57) zoeken stedelingen naar een leuke woning, niet naar een leuk dorp. De migranten zijn zeer tevreden. Zouden ze aangetrokken zijn door een geromantiseerd beeld van het platteland? Hoekstra betwijfelt dat. 'Als dit zo zou zijn, zou te verwachten zijn dan migranten na een jaar wonen op het platteland wel ontgoocheld zullen zijn als ze merken dat melkbussen worden vervangen door melkkoeltanks.' Brunt (1974:122,123) constateert in zijn studie van een Zuid-Hollands dorp naast rustzoekers bij sommige stedelingen een 'opheffers-mentaliteit': de bekrompen dorpsgemeenschap moet op weg worden geholpen naar de moderne, eigentijdse samenleving.

We komen diezelfde houding ook tegen in Brussee (1977:62,63). Hij onderscheidt drie typen nieuwkomers:

- 1 stedelingen die snelle veranderingen willen en zich afzetten tegen de bestaande dorpsgemeenschap;
- 2 stedelingen die op zoek zijn naar goedkope woningen en geen interesse hebben in de dorpsamenleving;
- 3 stedelingen die juist wel willen participeren en met nieuwe initiatieven komen.

Opmerkelijk is zijn constatering dat door de komst van nieuwkomers de onderlinge verhoudingen binnen het dorp sterk zijn verbeterd. Zijn nieuwkomers dan het smeermiddel voor verstarde samenlevingen? Het lijkt er wel op, want 'een permanente conflictsituatie waarbij de scheidslijn loopt tussen autochtonen en nieuwkomers is niet erg waarschijnlijk. Uit het onderzoek is gebleken, dat autochtonen zowel als nieuwkomers geen homogene groepen vormen. Er zullen ondanks een conflictsituatie altijd individuen zijn uit beide groeperingen, die contact met elkaar zoeken' (*ibid.*:1977:90). Volgens Alberts & Woudstra (*ibid.*:1975:39) verloopt de integratie van stedelingen in dorpen in de Vijfherenlanden juist voorspoedig. Van tegenstellingen zou geen sprake zijn.

Dat was bijna een kwart eeuw geleden. Hoe is de situatie nu? Atzema & Van Dam (1996:51) signaleren koopkrachtwinst voor grote delen van het platteland, dankzij aantrekkende migratie. 'Een regionale problematiek van verschraling van het

bestaan is moeilijk aan te wijzen op het Nederlandse platteland.' Maar daar profiteert niet iedereen van, menen Hidding & Boomars (1999:39): 'Met de komst van relatief welgestelde groepen bewoners van elders neemt wel het gevaar van verdringing van zwakkere sociaaleconomische groepen toe, met als gevolg ruimtelijke segregatie van verschillende sociaaleconomische strata.' Stedelingen worden plattelander om de fysieke woonsfeer en niet om er te zoeken naar sociale hechting, aldus Van der Vaart (1999:155) Uit onderzoek van Thissen (1996:29) in Drenthe komt naar voren dat pensioenmigranten en autochtone ouderen vaak elkaars tegenpolen zijn.

Wanneer stedelingen met romantische ideeën naar het platteland verhuizen, komen hun verwachtingen op gespannen voet te staan met de werkelijkheid. Gevolg is toenemende discussie tussen boeren en burgers over het uitzicht, geluiden en reukoverlast (Halfacree & Boyle 1998:11). Rurale bewoners, of ze nu autochtoon of nieuwkomer zijn, hebben sterke culturele en geografische beelden van wat het rurale leven behoort te zijn. Mensen worden gedreven door een rurale idylle: een geromantiseerde constructie over een gelukkig, gezond en probleemloos bestaan, 'veilig genesteld in een hechte gemeenschap en een aantrekkelijke natuurlijke omgeving' (Huigen 1998:94). Het platteland bevat een ruimtelijke blauwdruk voor een meer progressieve toekomst: milieuvriendelijk, kleine gemeenschappen, een alternatieve manier van leven (Halfacree & Boyle 1998:9).

Op het platteland, die andere wereld, proberen met name stedelingen een rurale levensstijl te creëren waarmee ze zich sterk kunnen onderscheiden van het leven in de stad. Volgens Rogers (1989:111) is dit onderscheid '*the major engine of the processes of counter urbanisation and leisure growth*'. Het platteland functioneert dan ook als een krachtige magneet. Vele stedelingen zouden daar de lokale, kleinschalige gemeenschappen willen herscheppen in een dorp van het verleden – '*to re-create a version*' van de rurale idylle. Elders, in Canada bijvoorbeeld, worden hele dorpen door toeristen onder de voet gelopen en veranderd in '*heritage shopping villages*' (Mitchell 1998:277).

Cloke, Goodwin & Milbourne (1998) leggen een koppeling met (rurale) identiteit door op te merken dat mensen in verschillende situaties een nationale, regionale of lokale identiteit met zich meedragen. En dat geeft botsingen. Onderzoek in Wales wijst bijvoorbeeld uit dat autochtone dorpsbewoners Engelse migranten zien als kolonisten, die het ideaal van '*the English village in their mind*' meedragen. Hun levensstijl past daarom niet bij de lokale dorpscultuur, luidt de algemene klacht. Het gaat dus om verschillende constructies van ruraliteit die in verschillende situaties een rol spelen, geven zij aan. Sterker: we moeten inzien dat lokale socioculturele conflicten functioneren binnen constructies op een hoger schaalniveau, en andersom: dat regionale en nationale identiteiten tot het lokale niveau afdalen.

Eindnoten

1 Ligthart, H. Scheepstra, W. Walstra (1922) *Het Volle Leven*. Handleiding voor het zaakonderwijs in de eerste schooljaren, Zomerhalfjaar – bouwland. Groningen/Den Haag: Wolters, pag. 85

2 Ligthart, H. Scheepstra, W. Walstra (1927) *Het Volle Leven*. Handleiding voor het zaakonderwijs in de eerste schooljaren, Zomerhalfjaar – grasland. Groningen/Den Haag: Wolters, pag. 37, 38

3 Ligthart, H. Scheepstra, W. Walstra (1922) *Het Volle Leven*. Handleiding voor het zaakonderwijs in de eerste schooljaren, Zomerhalfjaar – bouwland. Groningen/Den Haag: Wolters, pag. 30, 31

4 Een korte tentoonstelling in het Nationaal Schoolmuseum in Rotterdam, van 17 december 2002 tot 12 januari 2003, trok 3000 bezoekers, veelal 50-plussers. Veel bezoekers wisten de wandplaten van Jetses na vele jaren nog voor de geest te halen en zeer gedetailleerd te beschrijven, aldus directeur T. de Ruiter.

5 Geel schrijft hoe hij als leerling op een christelijke lagere school eind jaren 40, begin 50 in alle klaslokalen als vanzelfsprekend geconfronteerd werd met wandplaten waarop bijbelse taferelen waren afgebeeld. 'Deze bepaalden voor jaren mijn voorstelling van bijbelse figuren: Mozes heeft een lange baard, een lange fladderende mantel en hij is duidelijk een opgewonden standje als hij met die stenen tafelen van de berg komt zetten. Dergelijke beelden kunnen alleen vervangen worden door andere beelden die door een tekenaar of schilder zijn getekend. De ene voorstelling schuift dan over de andere heen, of er komt een mengvorm tussen voorstellingen tot stand. In het geval van wandplaten zoals Jetses die maakte, ligt dit anders: de voorstelling van de tekenaar wordt later bijgesteld door de beelden die de, in dit geval wél bestaande realiteit, levert. Zo komt men dan te spreken over 'idyllische' beelden, van een 'allang verdwenen' wereld, die natuurlijk nooit in de door de tekenaar getoonde vorm bestaan heeft' (pagina 33).

6 Voor de boterbereiding kreeg Jetses de volgende opdracht: 'Het heele bedrijf moet aanschouwelijk worden voorgesteld: de weide met koeien, waarvan de melk komt; de kelder met de vaten, waarin de melk staat te zuren; het karnen in een boterton met blank geschuurde hoepels, het kneden, zouten, afwegen en vormen van de boter met de daarvoor gebruikte gereedschappen. We wenschen het ouderwetsche botermaken voor te stellen, omdat dit heel gemakkelijk door jonge kinderen is te begrijpen en wie deze manier kent, vat later zonder moeite de wijze, waarop de boter in de fabrieken wordt bereid. Hein en Meitje mogen weer niet ontbreken en verder moeten op de plaat nog een poes en een geitje voorkomen.'. Zie: Niemijer, J.A. (1976) *De wereld van Cornelis Jetses*. Groningen: De Vuurbaak, pagina 117, 118, 178

7 *School en Leven*, weekblad voor opvoeding en onderwijs in school en huisgezin, jaargang 1906

8 D. Douwes (1936) *Paedagogische beschouwingen*, pag. 17

9 *Landleven* jrg 7, nr. 3, mei/juni 2002

10 *Landleven* jrg 7, nr. 4, juli/augustus 2002

11 *Landleven* jrg 3, nr. 3, mei/juni 1998

12 *Landleven* jrg 1, nr. 1, juli/augustus 1996

13 *Landleven* jrg 7, nr. 2, maart/april 2002

14 *Landleven* jrg 3, nr. 4, juli/augustus 1998

15 *Landleven* jrg 7, nr. 3, mei/juni 2002

16 *Landleven* jrg 5, nr. 5, september/oktober 2000

17 *Landleven* jrg 3, nr. 4, juli/augustus 1998

18 *Landleven* jrg 3, nr. 6, november/december 1998

- 19 *Landleven* jrg 4, nr. 4, juli/augustus 1999
- 20 *Landleven* jrg 2, nr. 4, juli/augustus 1997
- 21 *Landleven* jrg 6, nr. 1, januari/februari 2001
- 22 *Landleven* jrg 6, nr. 1, januari/februari 2001
- 23 *Landleven* jrg 4, nr. 2, maart/april 1999
- 24 *Landleven* jrg 6, nr. 2, maart/april 2001
- 25 *Landleven* jrg 6, nr. 5, september/oktober 2001
- 26 *Landleven* jrg 7, nr. 1, januari/februari 2002
- 27 *Landleven* jrg 4, nr. 1, januari/februari 1999
- 28 *Landleven* jrg 4, nr. 2, maart/april 1999
- 29 *Landleven* jrg 6, nr. 3, mei/juni 2001, pagina 60-63
- 30 *Landleven* jrg 6, nr. 5, september/oktober 2001, pagina 115
- 31 Voor de driehoek gaat het om het *Gelders Dagblad* en het *Deventer Dagblad* en andere bladen van het Wegener-concern zoals de *Apeldoornse Courant*, de *Zwolse Courant* en het *Veluws Dagblad*), voor Kootwijkerbroek om de *Barneveldse Courant* en voor Ee/Anjum om de provinciale kranten *Friesch Dagblad*, de *Leeuwarder Courant* en de plaatselijke *Nieuwe Dockumer Courant*.
- 32 *Provinciale Zeeuwse Courant*, 29 maart 2001
- 33 *Provinciale Zeeuwse Courant*, 6 april 2001
- 34 *Haagse Courant*, 10 april 2001
- 35 *Friesch Dagblad*, 15 april 2000
- 36 *Limburgs Dagblad*, 27 september 1997
- 37 *Amersfoortse Courant*, 29 augustus 1998
- 38 *Amersfoortse Courant*, 30 december 1997
- 39 *Amersfoortse Courant*, 22 juli 1998
- 40 *Amersfoortse Courant*, 23 juli 1998
- 41 *Amersfoortse Courant*, 26 augustus 1998
- 42 *Veluws Dagblad*, 5 juli 1997
- 43 *Brabants Dagblad*, 12 oktober 1996
- 44 *Zwolse Courant*, 10 januari 1998
- 45 De term 'stedeling' of 'westerling' blijft bewust achterwege. Afkomst blijft in de berichtgeving achterwege. 'We zijn een neutrale krant en proberen een brug te slaan tussen autochtonen en nieuwkomers' (*Veluws Dagblad*). 'Het is de vraag of het relevant is. De beeldvorming wordt dan al snel negatief' (*Gelders Dagblad*). Er is huiver om te vermelden dat het om een stadsmens gaat: 'We zijn bang voor stemmingmakerij. Dit soort verhalen krijgen dan toch een bepaalde kleur: die Hollanders kopen hier alles op' (*Limburgs Dagblad*). Kortom: 'In onze berichten over bezwaarschriften, rechtszaken en dergelijke nemen wij het onderscheid tussen oorspronkelijke bewoners en nieuwkomers meestal niet mee. Dat is een onbewust ingevoerde, ongeschreven regel. Enigszins vergelijkbaar met het taboe op het vermelden van allochtone betrokkenen in de algemene journalistiek' (*Rijn en Gouwe*). 'Het etiket 'stedeling' hanteren wij niet, maar het zou inderdaad iets kunnen verklaren' (*Het Kontakt*).
- 46 *Apeldoornse Courant*, 19 oktober 1999
- 47 *Provinciale Zeeuwse Courant*, 12 februari 1997, *Arnhemse Courant*, 24 november 1999, *Apeldoornse Courant*, 14 april 2000

- 48 *Provinciale Zeeuwse Courant*, 6 maart 1997
- 49 *Drentse Courant*, 12 augustus 2000
- 50 *Zwolse Courant*, 19 november 1999
- 51 *Apeldoornse Courant*, 15 januari 2000
- 52 *Dagblad De Limburger*, 1 september 1998
- 53 *Provinciale Zeeuwse Courant*, 31 oktober 1998
- 54 *Leeuwarder Courant*, 11 maart 1999
- 55 *Eindhovens Dagblad*, 28 mei 1998
- 56 *Rijn en Gouwe*, 18 april 2000
- 57 *Overijssels Dagblad*, 29 juni 1999
- 58 *Groninger Dagblad*, 13 januari 2000
- 59 *Nieuwsblad van het Noorden*, 9 augustus 1996
- 60 *Brabants Dagblad*, 4 mei 2000
- 61 *Friesch Dagblad*, 8 april 2000
- 62 *Dagblad voor West-Friesland*, 5 januari 2000
- 63 *Schager Courant*, 16 juni, 22 juni, 28 juni 2000
- 64 *Nieuwsblad van het Noorden*, 21 april 2000
- 65 *Goudsche Courant*, 10 juni 2000
- 66 *Twentsche Courant/Tubantia*, 12 februari 2000
- 67 *Provinciale Zeeuwse Courant*, 17 februari 1996
- 68 *Twentsche Courant/Tubantia*, 30 januari 1999
- 69 *Amersfoortse Courant*, 3 augustus 2000
- 70 *BN/De Stem*, 15 april 2000
- 71 *Veluws Dagblad*, 28 april 2000
- 72 *Eindhovens Dagblad*, 26 april 2000
- 73 *Twentsche Courant/Tubantia*, 18 december 1999
- 74 *De Gelderlander*, 20 juni 1998
- 75 *De Gelderlander*, 1 maart 2000
- 76 *Dagblad de Limburger*, 26 april 2000
- 77 *Limburgs Dagblad*, 1 oktober 1998
- 78 *Limburgs Dagblad*, 27 september 1997
- 79 *Goudsche Courant*, 25 maart 1998
- 80 *Rijn en Gouwe*, 11 juli 1998
- 81 *Goudsche Courant*, 26 augustus 2000
- 82 *Rijn en Gouwe*, 2 september 2000
- 83 *Veluws Dagblad*, 4 november 2000
- 84 *Provinciale Zeeuwse Courant*, 20 augustus 1998
- 85 *De Gelderlander*, 16 april 1997
- 86 *Dagblad Rivierenland*, 16 maart 2000

- 87 *De Gelderlander*, 31 december 1998
- 88 *Drentse Courant*, 17 februari 2000
- 89 *Provinciale Zeeuwse Courant*, 17 november 1999
- 90 *Provinciale Zeeuwse Courant*, 19 april 2000
- 91 *Zwolse Courant*, 15 juli 1997
- 92 *Gelders Dagblad*, 4 november 2000
- 93 *Veluws Dagblad*, 27 februari 1996, 19 januari 2000
- 94 *Dagblad voor West-Friesland*, 2 april 1999
- 95 *Groninger Dagblad*, 10 mei 2000
- 96 *Friesch Dagblad*, 1 april 2000
- 97 *Leeuwarder Courant*, 5 juli 1997
- 98 *Leeuwarder Courant*, 29 september 1999
- 99 *Rijn en Gouwe*, 2 september 2000
- 100 *Rijn en Gouwe*, 28 mei 1999
- 101 *Arnhemse Courant*, 1 februari 2000
- 102 *Veluws Dagblad*, 3 februari 2000
- 103 *Arnhemse Courant*, 2 februari 2000
- 104 *Brabants Dagblad*, 10 december 1997
- 105 *Provinciale Zeeuwse Courant*, 6 september 1997
- 106 *Provinciale Zeeuwse Courant*, 18 oktober 1997
- 107 *BN/De Stem*, 15 april 2000
- 108 *Friesch Dagblad*, 6 april 2000
- 109 *Friesch Dagblad*, 30 januari 1999
- 110 *Friesch Dagblad*, 25 april 2000
- 111 *Nieuwsblad van het Noorden*, 26 april 2000
- 112 *Nieuwsblad van het Noorden*, 21 april 2000
- 113 *Groninger Dagblad*, 20 april 2000
- 114 *Nieuwsblad van het Noorden*, 21 april 2000
- 115 *Groninger Dagblad*, 20 april 2000
- 116 *Dagblad van het Noorden*, 5 januari 2003
- 117 *de Volkskrant*, 9 januari 2003
- 118 *De Telegraaf*, 9 januari 2003
- 119 *Dagblad van het Noorden*, 5 januari 2003
- 120 *Beiler Courant*, 7 januari 2003
- 121 *Dagblad van het Noorden*, 6 januari 2003
- 122 *Dagblad van het Noorden*, 6 januari 2003
- 123 *Dagblad van het Noorden*, 7 januari 2003
- 124 *Dagblad van het Noorden*, 8 januari 2003
- 125 *Dagblad van het Noorden*, 8 januari 2003

264 *Verzet en verlangen*

126 *Dagblad van het Noorden*, 10 januari 2003

127 *Dagblad van het Noorden*, 11 januari 2003

128 *Dagblad van het Noorden*, 18 januari 2003

9 Almen, oester vol parels

Inleiding

Ruraliteit als rustieke stabiliteit? Deze positieve lading van landelijkheid is terug te vinden bij drie typen nieuwkomers, twee jaar na hun verhuizing uit de drukke Randstad. Voor een nadere analyse van hun zelfgekozen rurale identiteit op het platteland nemen we het wonen in een kleine gemeenschap onder de loep: Almen, een prachtig dorp aan de Berkel, een zijrivier van de IJssel, aan de hand van lekendiscoursen. Naast de drie typen stedelingen dringt zich al snel een vierde op. Deze categorie negeert de sociaalculturele aspecten van het plattelandsleven, met soms conflicten tot gevolg. Hoewel het om enkelingen gaat, domineren zij de beeldvorming bij de autochtone bevolking. De streek is zich steeds meer bewust van de grote veranderingen die zich de komende jaren naar verwachting gaan voordoen.

Nieuwkomers

Blanksma, Cassee en Van Helden wonen nu twee jaar op het platteland, in de nabijheid van de IJssel.

De verhuizing van Blanksma uit Heerhugowaard verliep als een trein. Daarna zochten zij een vakantiewoning want het oude bakhuis ging finaal tegen de vlakke: de plek riep domweg om meer ruimte, meer ramen, meer uitzicht op planten, struiken en verten. De IJssel, driehonderd meter verderop, blijkt een lustoord voor vogels en bij hoog water zien ze de schepen voorbij drijven. Koeien in de uiterwaarden maken het beeld compleet. ‘Het is nog leuker geworden dan ik dacht’, zegt zij op een druilerige middag in de gloednieuwe woning – grijs, strak, houten vloer, pianovleugel in de hoek – weggedoken achter hoge berken, populieren en dennenbomen. Buiten klitten twee paarden dicht tegen elkaar.

Deze plek, aan een slingerend zandweggetje, ervaren zij als een eiland van veiligheid. Een oase. Bouwen aan het huis, inrichten van de tuin, spontane gesprekken met passerende burens, dit alles voelt als ‘ongecompliseerd’, ‘organisch’, ‘heel natuurlijk’. Een nieuw evenwicht. De tv blijft vaker uit, de krant gaat geregeld ongelezen op de papierstapel in de schuur. De buitenwereld oogt ver weg. Nog scherper weten ze het verschil met de vorige woonplaats te markeren.

Stedelingen reageren sterk op externe prikkels, kunnen maar moeilijk de drang weerstaan: uit eten, dure aankopen, verre reizen. Hier wonen is een verademing, het platteland biedt een koersvast leven waarin de mens niet langer door emoties heen en weer wordt geslingerd.

Hij: Tegenover de gesel van het passief consumeren het actief creëren van een eigen wereld. Zij: Ambacht, handwerken met hout, textiel, keramiek.

Thuisvoelen. Enerzijds landelijkheid, anderzijds kleine steden als Deventer of Zutphen, met kastelen en landgoederen. Hun buurtschap biedt de helpende hand, schuift zelfgemaakte jam en koekjes toe, nodigt uit voor koffie of een middag schaatsen; gisteren nog kregen ze een jerrycan met twintig liter ontkalkt water in de handen geduwd – het water is er zeer hard – en het paard van hun dochter kan zo op drie, vier verschillende weilandjes terecht. Volgende maand houden ze open huis, voor burens en vrienden. Zij: ‘In bedekte termen werd ons verteld dat we eigenlijk voor alleen de buurt iets moesten doen. Oké, dan doen we dat.’ Hij: ‘Nou ja, dan moeten we maar wat schipperen.’

De stedelijkheid is van hun lijf gegleden. Ze voelen de jaren vijftig van hun Friese en Groningse jeugd terugkeren, bewegen zich gemakkelijk tussen de autochtonen, lopen achterom, maken subtiele grappen, bemerken dezelfde humor en mentaliteit van vroeger. Dan lachen ze wat besmuikt om andere nieuwkomers, rechtstreeks uit de stad die het zo goed willen doen en naar de plaatselijke slager togen, alle klanten omstandig de handen drukken: ‘Hallo, ik ben die en die, ben hier net komen wonen, we willen met jullie kennismaken’; ach, het is zo goedbedoeld. Bovendien: natuur bindt samen. De buurtschap drijft op beleving, deint op en neer met de vier seizoenen. Vanochtend nog, de auto moest naar de garage. Terug lopen, zeven kilometer in de regen, het deerde niet. Zij: ‘We zeggen als burens wel eens tegen elkaar: Mooie wolkenluchten, hé, of: Heb je de mooie maan gezien vannacht?, of: De ooievaars zijn ook weer bezig. Dat scheidt een band.’ Hij: ‘De zorg voor de directe leefomgeving vormt de basis van het nieuwe ‘naoberschap’.’

Zij: ‘Als het landschap dreigt leeg te raken, dan koop ik een Gelders dikbilpaard.’

Hij: ‘En ik ga fazanten houden.’

De Blanksma’s zijn ‘*herbronnens*’. Ze zijn opgegroeid in dorpen en/of op boerderijen, woonden later in steden maar hebben nog altijd de geur van het platteland om zich heen hangen. Zij schudden moeiteloos de urbane vernislaag van zich af. Hun ruraliteit ligt echter niet alleen in eenvoud van het boerenleven, maar tevens in de uitstraling van de streek, in de vorm van kastelen en buitenplaatsen, wat zij op het platteland van hun jeugd hebben gemist. Tegelijkertijd is ruraliteit voor hen lokaliteit, die bijzondere eenheid van wonen en werken, van gezins- en gemeenschapsleven. Uit de worteling in en worsteling met de aarde bloeit ingetogen geborgenheid van buurt en dorp zoals ze dat in Groningen en Friesland

hebben ervaren; uit z'n aard een natuurlijker gedrag dan de losse stedelijke verbanden die mensen weliswaar in staat stellen zich zelfstandig te ontplooien maar eigenlijk opgeklopte kunstmatigheid kweken. Hún rurale lokaliteit biedt houvast.

Op de oostelijke IJsseloever pronkt de breedstatige boerderij van Cassee, als uit as herrezen. De achtergevel met linden en een uitbottende perenboom gloeit in de warme namiddagzon, de hond draaft lustig door grasland. De verwachtingen van deze stedelingen zijn meer dan uitgekomen. Alleen die eerste storm op het platteland, het beuken tegen de wind om de zware luiken dicht te sjoeren, het rukken aan het dak, het joelen van de open haard, dat waren spannende momenten. Maar na twee jaar zijn ze zich veilig gaan voelen, al moeten halogeenlampen daarbij helpen – niet tegen ongewenste buurtgenoten maar ter afschrikking van Oost-Europese dieverij langs de A1. Omheiningen ontbreken. In het westen woonden ze al in een soort fort, hier moet de tuin vloeiend in landerijen overlopen. Tot hun verrassing ontmoetten ze de overbuurman nog voor ze goed en wel aan de verbouwing begonnen. Het klikte meteen. Cassee kocht er grond bij en stond deze aan deze boer af, onder voorwaarde dat er geen maïs zou komen. Maar ook rogge die er vorig jaar stond bleek het uitzicht te bederven. Dit jaar wordt het daarom voederbieten. En in het weiland ernaast die de boer eveneens mag gebruiken, wilden ze graag koeien. Prompt liepen er veertien drachtige dieren rond. 'Een prima overeenkomst', zegt hij, 'ik behoud het uitzicht, hij heeft mijn grond in bruikleen. Ik hoef geen pacht, wil alleen af en toe hulp met maaien. Een gouden model voor landschapsbehoud.'

De boer was bovendien de ideale introductie in de buurtschap, bleek later. Hij zorgde voor uitnodigingen voor zomerfeest en nieuwjaarsreceptie, fluisterde hen in over de wijze van buurtmaken – de streektraditie van kennismaking met omwonenden. Toen een negatief verhaal de ronde ging over de afbraak van hun oude boerderij, een tragische teloorgang van traditie door rijke westerlingen – 'Wat moeten ze hier?' – stond hij aan de deur om een toelichting te geven: 'Trek het je niet aan, het is allemaal jaloezie.' Afgezien van dat incident ervaren zij de jaren-vijftig-mentaliteit als een verademing. Hier gaat de hand nog omhoog, klinkt een groet, zijn mensen beleefd, nemen winkelmeisjes tijd voor klanten.

Het leven speelt zich bij voorkeur buiten af. 's Ochtends met fiets de hond uitlaten, kievieten zien opfladderen, naar buurtgenoten zwaaien. Hun kinderen wiegen mee op de trekker van de overbuurman. Zelf schoffelen ze in een moestuin met andijvie en aardappelen; eigen voedsel, een hele belevenis. Sinds kort lopen er kippen rond. Opgetogen: vandaag lagen er drie eieren in. Dit is dus de wereld van de Jetseswandplaten: 'Vroeger heb ik ze in klein formaat allemaal gespaard'.

Ooievaars. Vrienden uit de Randstad bij hen op bezoek zagen ze eens overvliegen. Cassee strekte toen de arm, wees naar een plek verderop, het ‘ooievaarsdorp’ bij Gorssel waar nog meer zitten, minstens veertig en allemaal op hoge palen. Stedelijk ongelooft: die vogels zijn vast van karton gemaakt. Wat moeten die mensen toch veel missen, dachten ze toen. Maar zelf een kip vastpakken is er nog niet bij. ‘Daarvoor ben ik te stads’, zegt zij. Toch komen dadelijk meer hobbydieren: een stel dwerggeiten, wellicht een eigen vleeskoe om te zijner tijd zelf te verorberen. In de paardenstal, eveneens nieuw opgetrokken, staat een kleine trekker.

De Cassees zijn *‘uitwaaiers’*. Ze zijn geboren en getogen in steden en kennen het platteland niet uit eigen ervaring. Buiten wonen is hen vreemd maar zij wagen de stap naar een kleinschalige omgeving, waar het leven wonderwel goed kan uitpakken. Hun ruraliteit ligt in het creëren van een warme plek gebaseerd op nostalgische indrukken en beelden, een geborgen stek voor kinderen. Ruraliteit gaat verder: het draait ook om kwaliteit van bestaan, het betekent authenticiteit tot in het detail, bedoeld om de sfeer van de jaren vijftig terug te halen omdat daarmee een gevoel van rust en veiligheid kan worden opgewekt.

Het zandpad is knap lastig te vinden. Na lang zoeken, dralen, draaien en vragen doemt achter een bos eindelijk het witte huis op. Kennissen uit het westen noemden dit gebied ‘barbarij’, begrepen niet waarom de Van Heldens juist hier wilden wonen. Maar de omgeving gaf de doorslag: oude bomen, kleine akkers, verrassende doorkijkjes, weids uitzicht op minstens drie kilometer grasland. Licht en nog eens licht, dat hen doet denken aan die twee gelukkige jaren in Oost-Afrika. Het oude, groezelige huis uit 1915 met bruine, afgezakte luiken kreeg een nieuw dak, bredere ramen, twee grote puien; buiten ging het hakbijl in een pluk populieren en verwaarloosde struiken. Het resultaat is er naar. ‘Als landjonker over je terrein lopen, koning op eigen plek’, zei zij twee jaar geleden.

Hier vinden ze de rust terug die in het vorige dorp verloren was gegaan. Een buurt met kerk, plein, bakker, café en lappenwinkel. Hun kinderen groeiden op in de boomgaard van de buurman, koeien van de Langbroekerwetering om de hoek leverden melk en de sfeer van landelijkheid – maar dit alles is nu vervlogen: bomen moesten omgehakt, Vinexwoningen rukten op, boerderijen werden verbouwd tot appartementen, wegen liepen vol met sluipverkeer, winkels tetterden bombastisch hun reclameboodschappen. Het leven was niet vrijblijvend, zeggen ze. ‘Je kon de ontmoeting met anderen niet meer uit de weg gaan. De stedelijkheid werd ons opgedrongen.’ Hoe anders is het platteland. ‘Hier kunnen we onze eigen keuzes maken, ons terugtrekken, onszelf zijn. We hóeven nergens aan mee te doen.’

Dit is de weg naar binnen. Beleving van natuur, een wandeling of fietstocht, maar zelfs dat is te passief, gericht op consumeren, zegt hij. Zich met de natuur verbinden betekent ook lezen, nadenken, filosoferen, een dichtbundel van de Achterhoekse dichter Staring kopen, meer te weten te komen hoe het landschap is ontstaan. ‘Het heeft allemaal met zingeving te maken.’ Zijn broer maakt andere keuzen, reist na een glanzende carrière drie maal per jaar naar Bali, kocht een tweede huis in Zuid-Afrika, is altijd op de vlucht, zo lijkt het. Zij kozen voor landelijkheid: ordening, vaste structuren, een gebied waar alles zijn plaats heeft.

Anderzijds vraagt plattelandsleven om deelname. Van kluizenaars is niemand gediend. Veel groeten, de nieuwjaarsborrel bezoeken; vorig jaar hebben de Van Heldens uit eigen beweging 25 mensen uitgenodigd om duidelijk te maken ‘dat we een bepaalde mate van binding met de buurt willen hebben. Daarmee onderscheiden we ons van westerlingen die dat niet doen.’ Voordeel: ‘We worden gezien, we zijn iemand.’ Een benauwde gedachte, dat wel, maar ‘we horen nu ergens bij.’ Mochten ze met de auto ooit in een greppel rijden, dan weten ze dat drie, vier boeren met de trekker klaarstaan. Zelf houden ze de alleenstaande buurman van 88 jaar in het oog, mocht er iets misgaan. Alleen bij begrafenissen zijn ze nog niet uitgenodigd. ‘Dat hoeft niet, voor je het weet zitten we in een sociaal systeem.’

Toch blijven deze nieuwkomers altijd buitenstaanders, en dat weten ze. Daarvoor ontbreekt de historische worteling met de plek, de (geboorte)grond. Met ingehouden verbazing horen ze hoe de geringste verandering het leven kan vergallen. Een verschoven grenssteen, een markering tussen twee percelen zo’n veertig jaar geleden naar de kant gesleept en in de sloot gegooid omdat een kar er anders niet langs kon, leidde tot bittere scheuring in families die generaties bleef doorwoekeren. Een geheel andere wereld die zij nooit zullen kunnen doorgronden. Daarvoor ook kijken autochtonen te veel naar hen op; zelfs leeftijdsgenoten spreken aan met ‘u’, want uit het westen én hoogopgeleid.

Maar die wereld verandert wel, denkt hij. De tuinman van een nabijgelegen landgoed met wie inmiddels een goede band is opgebouwd, wil alles van hem weten. De man zuigt tijdens lange zomeravonden hun verhalen op want thuis praten we nergens over, had hij opgebiecht. Dat plattlandskeurslijf klemmt. Zo’n eenzaamheid kent Van Helden niet. Met andere westerlingen – een oud-hoogleraar, een oud-directeur, een oud-hoofdredacteur – heeft hij een leesclub gevormd. Op gezette tijden lezen en keuvelen zij over immigratie, de Tachtigers, normen en waarden.

De Van Heldens zijn ‘*doorruimers*’. Zij vormen een groep tussen herbronnens en uitwaaiers: hoewel geboren en getogen in steden maakten ze al eerder in hun leven de overstap naar het platteland, soms al tijdens de eerste golf westerlingen, in de

jaren 70. Toen bond een baan in het westen hen dichter bij de stad. In die kleinere gemeenschappen hebben zij de natuur maar vooral de charme van een dorp leren kennen en waarderen. Daar ontwikkelden zij hun rurale beelden. Ruraliteit is wat hen betreft zowel open ruimte als sociale structuur. Wanneer verstedelijking opruikt en landelijkheid bekneld raakt, gaan zij op zoek naar een nog nadrukkelijker platteland dat voldoet aan hun ideaalbeelden. Een grotere tuin, inbedding in een buurtschap.

Herbronnens, uitwaaiers en doorruimers. Categorisering op basis van stedelijke of plattelandsachtergrond en verhuiservaring kan helpen hun rurale identiteiten beter in kaart te brengen. Maar er is meer nodig. De drie typen komen weliswaar overeen wat betreft de sterke nadruk op landelijkheid als tegenhanger van stedelijkheid, hun huidige beleving en verbeelding van het hedendaagse platteland – een ingewikkeld, dynamisch proces – spelen eveneens een rol. Bovendien moeten we ook ‘echte’ plattelanders erbij betrekken. De autochtone bevolking blijkt gevoelig voor de mate van in- en aanpassing aan heersende opvattingen en gedragingen en bepalen mede het rurale zelfbeeld van nieuwkomers.

Laten we kennismaken met Almen.

Karakteristiek dorp

Schuin achter Deventer en Zutphen, verscholen in het coulissenlandschap, aan de Berkel, een zijrivier van de IJssel, ligt Almen, tijdens de mkz-crisis op de grens van het toezichtsgebied rond de driehoek Apeldoorn-Deventer-Zwolle. Een dorp dat de omslag naar een ander platteland intens beleeft. Een kleine gemeenschap van pakweg 1200 inwoners die naar nieuw evenwicht tussen boeren en nieuwkomers zoekt, gewend is het heft in eigen hand te nemen maar soms geen raad weet met al die westerlingen in de streek.

Almen is geliefd. Almen is in. Almen staat in de streek bekend als een prachtig dorp met een echte ‘Ot-en-Sien-school’ met 130 kinderen, met warme mensen en een bloeiend gemeenschapsleven. In de 171 pagina’s tellende millenniumuitgave van het dorpsblad (*‘Almenak’*) steken oude en nieuwe bewoners de loftrumpet over hun Almen, hun Julianaschool, hun zwembad en hun ijsbaan, tanende tradities maar ook de vele verenigingen, karakteristieke Almenaren, onderlinge afhankelijkheid (‘Zeker in het buitengebied was je, vooral omdat het vanzelfsprekend was dat je géén auto had, blij met de komst van bijvoorbeeld de kruidenier, de slager, de bakker, de postbode, de melkrijder, de meelboer, de eierophaler, de beerhouder of de krantenbezorger. Allemaal mensen die niet alleen aan de deur, maar meestal ook binnen kwamen.’).

Jeugdherinneringen komen weer boven, eerste fietstochtjes op de Almense Binnenweg voor de oorlog, Almense bolussen eten in het struikgewas. Een westerling besloot tien jaar geleden terug te gaan naar dat dorp waar het leven in de herinnering tijdens vakanties zo goed was, kocht er een huis: ‘Het paste als een mantel om me heen, de bomen bloeiden er en de vogels zongen en ik dacht: Dit moet het zijn.’ Andere nieuwkomers roemen de gastvrijheid: ‘Waar in de wereld maak je het mee dat een buurvrouw belt en zegt: Jullie zitten erg in de rommel, waarom kom je vanavond niet eens bij ons mee-eten?’ Of: ‘Almen doet ons veel denken aan de kleine Afrikaanse dorpjes of de dorpen van onze jeugd waar onze grootouders woonden. We hebben wel ontdekt dat er een groot verschil is tussen Almenaren en de zogenaamde ‘import’. Het hangt echter helemaal van jezelf af of je altijd ‘import’ blijft, aan de Almenaren zal het niet liggen.’

Almen, het dorp van de kinderjaren, maar ook het Almen dat vooral zo moet blijven, schrijft ‘stadse’ Louise uit Rotterdam. ‘Terwijl ik dacht dat we weleens van het stigma van ‘domme hoofdige boeren’ af willen, profileren we ons in de media nog steeds als dezelfde stugge starre boeren die we diep in ons hart nog steeds zijn!’ Wat haar betreft moeten we af van de gedachte dat Almen zo kan blijven, zoals beschreven in veel verhalen in de Almenak. ‘We willen toch niet als een soort ‘Gallische Nederzetting’ (vrij naar Asterix en Obelix) de geschiedenis in gaan? Ook Almen wordt gewoon meegesleept in de vaart der volkeren, of we dat willen of niet!’ Want de instroom van niet-Almenaren wordt almaar groter en die brengen veranderingen met zich mee, ten goede en ten kwade. ‘Laten we dus proberen mee te gaan met de stroom en niet altijd gelijk alles wat anders is af te wijzen, want uiteindelijk staan we toch met ons allen voor een leefbaar Almen. Dat houdt dus ook in dat we niet zoetjes, maar met een zwieper de 21e eeuw binnengaan, zoals dat hoort in deze tijd.’

Vooruitkijken, zeiden ook altijd de eigenaren van hotel-restaurant ‘De Hoofdige Boer’. Verbouwen, uitbreiden, aanpassen aan de moderne tijd, het legt ze geen windeieren. De benaming ‘De Hoofdige Boer’ is een knipoog naar het verleden, toen – zo wil het verhaal – stijfkoppige boeren de streek bevolkten. De Achterhoekse dichter A.C.W. Staring schreef ooit over Almen:¹

Elk weet, waar 't Almensch kerkje staat,

En kent de laan, die derwaarts gaat

over boer Scholte Stuggink die geen gebruik wenste te maken van een brug om het kerkvolk met droge voeten over de Berkel te leiden, en met knobbelstok en tot de heupen gelaarsd het riviertje instapt zodat hij van zijn verwonderde dorpsgenoten te horen krijgt:

Hoe plompt gij ons zo dol voorbij?

maar stroef doorzet en naar zijn voorouders verwijst die al eeuwenlang door water en slib moesten waden en die waren toch ook niet dom en zo'n brug is vast niet te vertrouwen en dus klinkt het koppig vanuit de 'modderzee':

*Bouwt GIJ EEN BRUG om draag te gaan,
Ik kom er ook, met LAARZEN aan!*

Zwembad

Langs die Berkel stond begin vorige eeuw alleen maar een kerk, een café, een schooltje en enkele welvarende boerenbedrijven. Later breidde de kern zich langzaam uit. De Berkel heeft het dorpsleven bepaald. Sterker, de identiteit van Almen is met geen mogelijkheid los te zien van deze slingerivier tussen bossen en akkers van het westelijk deel van de Achterhoek, waar jongeren in lange hete zomers altijd naartoe trokken om te vissen en te zwemmen. Schoolmeester Welling zag dit alles met lede ogen aan. In de jaren twintig van de vorige eeuw trok hij met twaalf jongens na schooltijd zelf naar het water en begon op eigen initiatief zwemles te geven. Als clubhuis fungeerde een klein verplaatsbaar rusthuis voor tbc-patiënten van het Groene Kruis, met de toepasselijke tekst op het daklijst 'Ik spartel en kom boven'. Op de weiden van Ter Meulen werd later een kuil gegraven, met trappen en al, afgesloten van de Berkel. Zo ontstond een apart bad. Kosten: 285 gulden. Op 27 april 1935 werd bij een notaris in Zutphen de stichting Zwembad De Berkel opgericht. Een paar weken later stond er al een nieuwe kleedruimte en werd een badmeester benoemd. Voor de aanleg van een tegelpad ging de pet in het dorp rond.

Elk jaar kreeg het bad, zonder vaste wanden en bodem, een flinke opknapbeurt. De blubber moest eruit en schoon, wit zand aangevoerd. Om te voorkomen dat in stilstaand water snel groeiende waterplanten de zwemmers in de weg zouden zitten, werd het water van de Berkel door het bad geleid. In 1956 besloot de stichting een betonnen vloer te laten aanleggen, het begin van een reeks vernieuwingen die nodig was omdat de Berkel steeds vuiler werd. Zwemmers zagen zwart van het drab en groen van het kroos. Er moest een nieuw bassin komen, los van de rivier. Honderdduizend gulden zou de karwei kosten. Teveel voor de gemeente Gorssel, maar de bevolking van Almen bleek bijna driekwart op te hoesten, uitgesmeerd over een periode van tien jaar. Later moest er natuurlijk ook een zonneweide komen. In de winter van 1967 ging de spade de grond in en zeulden Almenaren op één dag drieduizend vierkante meter graszoden van Warnsveld naar hun dorp.

Een jaar later ging het bijna mis. Jongeren lieten uit baldadigheid het zwembad leeglopen waarna het beton begon te scheuren. Dat betekende in het zomerseizoen lekkages, zodat telkens water uit de Berkel moest worden aangevoerd. Bovendien verzezen in de omgeving steeds meer verwarmde, overdekte zwembaden. Het

aantal bezoekers begon te slinken. Daarom was halverwege de jaren zeventig een tweede reddingsoperatie noodzakelijk. Uit een rondgang in Almen en het naburige Harfsen bleek bijna honderd procent van de bevolking voor een eigen verwarmingsinstallatie. Met dat gegeven werd de gemeenteraad onder druk gezet en kregen de initiatiefnemers hun zin.

Een paar jaar later kwam het dorp voor de zoveelste keer in actie. Een stevig exploitatietekort dreigde het bad de das om te doen. In de tuinen verschenen massaal grote protestborden. De kranten stonden er bol van en de toenmalige wethouder moet bakzeil halen. Badmeester Martin ontpopte zich toen als een gewiekste ondernemer. Telkens bedacht hij nieuwe activiteiten: moderne douches, een traditionele platbodem, een aanlegsteiger voor kano's en waterfietsen, fietsroutes door de streek. Ook kwamen er kampeerplaatsen, trekkershutten en botenloodsen. Hij kreeg contact met iemand uit Vorden die skeelers en mountainbikes verhuurt. 'Zijn' bad, nog altijd idyllisch gelegen aan de Berkel, werd een enorme trekker voor de hele streek, tot aan Zutphen toe, de trots van het dorp. Jarenlang telde vrijwel elk gezin in Almen en zelfs trouwe badgasten in omliggende dorpen trouw dertig gulden neer voor een abonnement. Almen is ondenkbaar zonder zwembad.

Maar toen was het dorp al flink uitgebreid. De eerste flinke groeispuurt kreeg Almen rond 1960, toen de gemeente negentig woningen wilde bouwen aan de noordoostzijde, de zogeheten Weijenberg. Een gebied van drie hectare moest onteigend. De boer tekende bezwaren aan maar deze werden ongegrond verklaard: er was geen uitbreiding elders voorhanden. Ook omwonenden zagen een bungalowwijk met ruim opgezette kavels niet zitten. Uiteindelijk gaven Gedeputeerde Staten van Gelderland op 17 mei 1961 toestemming voor dit plan van uitbreiding. Maar de noodzaak van nieuwbouw 'was eigenlijk helemaal niet aangetoond en er waren voldoende andere mogelijkheden', geeft de gemeente ruim veertig jaar later na een duik in de archieven toe.

Nieuwe identiteiten

In die tijd begon Almen iets te merken van de trek naar het platteland. Eerst druppelsgewijs, later nam de stroom duidelijk toe. Het begon met een Amsterdammer, een idealist die na omzwervingen een plek bij Almen uitkoos voor een biologisch boerenbedrijf. Terwijl hij met een preparaat van koeienmest liep te sproeien dachten de boeren bij zichzelf: Nou, een paar jaar, dan is hij wel weer weg. Maar hij hield vol, deze buitenstaander, een stadsmens die de anonimiteit koesterde door bewust in afzondering te leven. In een dorp weet iedereen precies wat een ander doet, bijna wat hij denkt. 'Hier zie ik geen mens, zou nooit van mijn leven in een dorp willen wonen. Ik zoek de vrijheid en de afstand tot de mensen,

wat je in een stad, gek genoeg, ook hebt. Ik ben een buitenmens, een natuurmens, maar geen gemeenschapsmens.’ De oerdrang. Waar kwam dat vandaan? ‘Als kind stond ik op zolder door een dakkapel naar de ruïnen van de bomen te staren: Ja, dat is buiten.’

In Almen vinden we de drie typen nieuwkomers. ‘Herbronners’ die dankzij hun jeugd met één been in het platteland zijn blijven staan, zijn trots op die afkomst, al bemerken ze dat hun stadse gejaagdheid er nog niet helemaal is uitgesleten. Dan stuiven ze winkels in en uit, op een draf door het dorp zodat iedereen omkijkt of er misschien een ongeluk was gebeurd, het kost jaren om te wennen aan dat lagere leeftempo. ‘Doorruimers’, stedelingen die al jaren op het platteland vertoeven en zijn doorverhuist naar Almen, geven toe altijd Rotterdammer of Utrechter te zijn geweest, hoeveel moeite ze zich ook hebben getroost in dorp of buurt te hebben ingegraven. In feite zetten zij hun stadsleven grotendeels buiten voort door middel van een sociaal netwerk in een veel groter gebied, deels in steden, deels in omliggende dorpen, dankzij dezelfde denkbeelden, (bijvoorbeeld antroposofisch), of hobbymatig, (bijvoorbeeld paarden, of lidmaatschap van een milieuorganisatie). ‘*Best of both worlds*’, zo krijgt het buitenleven een luxe randje. Het afnemend winkelbestand biedt zelfs voordelen, want zo kan – weliswaar noodgedwongen – de band met de stad intact blijven. Zutphen of Deventer, of Amsterdam, even slenteren, musea of concert bezoeken, terrasje pikken, mensen bekijken, de sfeer opsnuiven, gezelligheid proeven.

Het kan verkeren: ‘uitwaaiers’, stedelingen die voor het eerst op het platteland komen, beleven de overgang soms zo intens dat zij op den duur alle banden met de stad doorsnijden en geen enkele behoefte voelen terug te gaan. Platteland, dat is leven zonder riolering, bevroren waterleidingen, daken tegen storm vastsjorren, wroeten tussen de fruitbomen, kachel en warmtewisselaar op afvalhout laten branden – wie dat beeld van het platteland in zich droeg voelt zich in deze zin plattelander: de droom wordt werkelijkheid. Dat beeld is opgebouwd uit elementen met een sterk antistadse inhoud. Hoe krachtig boerenbeelden uit de kinderjaren ook waren, in de loop van de jaren kregen deze een eigen invulling: minder opgelegde verplichtingen, meer vrijheid, meer eigen creativiteit. ‘Hoe verder van Den Haag, hoe beter.’

‘Doorruimers’ noemen zichzelf buitenmensen. Die identiteit deden ze op in andere dorpen, voor ze in Almen terechtwamen. Het wroeten in de tuin, de schapen en geiten in de wei, het is slechts hobby. Of misschien voelen ze zich toch wel plattelander maar dan alleen op eigen grond want ze voelen zich niet één met de bevolking. Ze verstaan het dialect niet, spreken zelf nog altijd ‘verschrikkelijk stads’, proberen na afloop thuis de lijn van de gesprekken te reconstrueren, kunnen niet meepraten over de onderlinge familie-vervlechtingen, vinden dorpse dingen als verplaatsing van de ijsbaan niet altijd interessant, proberen gewoonten te ontrafelen

die zo anders zijn dan in dorpen in het westen. ‘Als ze zeggen dat ik eens moet langskomen, dan weet ik nooit goed of ze bedoelen dat ik inderdaad welkom ben of dat ze mij nog niet hebben uitgenodigd en dat ik dus moet wachten.’ Niettemin pogen ze zich aan te passen. Kopen bewust bij de plaatselijke winkels om ze overeind te houden. Direct uit de tuin op klompen het dorp in. Gewoon doen. Maar dan krijgen ze achteraf -via via – te horen over een of andere idioot uit het westen met klompen. Mogen westerlingen dat niet, of vrouwen niet? Goed opletten: inderdaad, mannen lopen wel, vrouwen niet op klompen. Wéér niet goed.

Plattelanders, de echte, dat zijn mensen die met aarde en dieren werken. Nou ja, als het tenminste – in de ogen van ‘doorruimers’ – binnen uitgangspunten van de natuur gebeurt. Moderne boeren knechten de natuur, schieten door, dat is geen landbouw maar een industrietak. Zij zitten achter de computer, lopen met een mobiele telefoon in de handen, zijn nauwelijks meer op de akkers te zien. Gaan net als stadsmensen twee, drie weken op vakantie. Loonwerkers nemen hun werk over. Dat was dertig jaar geleden ondenkbaar. Het boerenleven bestaat niet meer. Kleine, gemengde bedrijven, dat is het ideaal.

‘Herbronniers’ vinden van zichzelf dat ze al plattelander zijn. Toen ze nog in het westen woonden, werd de oorsprong niet verloochend, ze waren ‘het boertje uit het oosten’. Een enkeling liep tijdens feestjes op klompen want ‘dat imago heb ik uitgedragen als geen ander’. In hun ogen kunnen stedelingen nooit plattelander worden, al zouden ze jaren in Almen of omgeving wonen. Deze identiteit moet in de genen zitten. Wie tussen beton opgroeit kan zich ook na 25 jaar in een dorp niet geaccepteerd voelen. ‘Het minimum wat je moet hebben om te aarden is interesse in dieren, planten en gemeenschappen.’

‘Uitwaaiers’ moeten het platteland zich nog eigen maken. Pas als deze stedelingen zelf het gevoel hebben door echte plattelanders sociaal geaccepteerd te zijn, groeit langzaam een andere identiteit. Zo kan het lidmaatschap van de plattelandsvrouwen een nieuw netwerk betekenen. Er ontstaan contacten en bij het halen van een schaalte eieren bij de boer om de hoek ligt plots een boerenkool of een krop sla klaar. Hoeveel nadruk het landschap ook krijgt, het platteland is ook voor ‘uitwaaiers’ steeds nadrukkelijker een sociale aangelegenheid. Daarbij horen bijvoorbeeld feesten. Stedelingen kijken hun ogen uit wanneer zalen volstromen; muziek in het dialect, polonaise al vroeg in de avond, bejaarden op de dansvloer. Een feest op het platteland is een feest van en voor iedereen.

‘Uitwaaiers’ zijn vaak argwanend, denken snel dat plattelanders wel zo aardig doen maar ondertussen misschien denken: Daar heb je weer zo’n indringer. Soms wurmt die botsing der culturen zich naar de oppervlakte. Dialect onverstaanbaar, niet meepraten over andere mensen? Dan kan een autochtoon uit de slof schieten: Je bent niet van hier! Zo leven deze nieuwkomers in een spagaat: enerzijds zijn ze geen westerling meer, dat leven ligt achter hen. Maar een duidelijke

plattelandsidentiteit van IJsselvallei of Achterhoek ontbreekt. Soms lukt het te worden opgenomen, geaccepteerd, te integreren in een bestaand netwerk wanneer ze bijvoorbeeld stuiten op zelfbewuste, struise boerinnen, op openheid en hartelijkheid en gemoedelijkheid. Voor die geborgenheid is men gevallen. ‘We kunnen het treffen.’ Maar dan, opeens, op de tuinclub met mensen uit andere buurten, klinkt het toch hard: Je bent een buitenstaander, en dat zul je altijd blijven’ – dat kwetst. Op dat moment wordt de illusie even doorgeprikt.

Het visuele platteland

‘Herbronnens’, ‘uitwaaiers’ en ‘doorruimers’ waarderen Almen en omgeving om de rust en de natuur. De verrassing van zonnedauw, de blauwe zegge en het zeldzame melkvioltje op landgoed Velhorst, voor iedereen ‘het mooiste plekje van Almen’. Opvliegende kieviten langs IJssel en Berkel die in het westen niet meer te horen waren, ‘Uitwaaiers’ horen de vleugelslag en het gekir opeens weer. ‘Doorruimers’ daarentegen weten met hun inmiddels getrainde oren niet goed raad met de trein in de verte, de schepen op de rivier of het kanaal – dan is het in Groningen of Friesland nog stiller. Lawaai mag wel, als het maar geluiden zijn die bij het platteland horen zoals van een trekker. Elke wandeling is voor hen een illusie, want links en rechts ligt een drukke weg. De groepen recreanten ’s zomers duiden op de onherroepelijke nabijheid van steden. Platteland heeft daarom iets te maken met een gevoel van vrijheid. Fysieke ruimte schept geestelijke ruimte.

Geen platteland zonder actieve landbouw. Landerijen die bewerkt worden. De oervorm. Die associatie wordt vrijwel altijd het eerst gelegd. Leven tussen koeien, wuivend graan. Platteland is land wat nog door oorspronkelijke mensen wordt bewerkt. Minstens driekwart van de burens moet boer zijn, het liefst kleine, gemengde bedrijfjes, zeggen ‘herbronnens’. Geen grote stroken akkers in het westen, saaie kunstmatige rechtlijnigheid van de polder, fabrieksmatige landbouw met immense stallen, maar klein en grondgebonden zodat het aansluit bij het landschap. De menselijke maat. De omgeving van Almen levert een gezonde, verrassende mix van bos, akkers en weilanden van bescheiden afmetingen, in de loop der eeuwen ontstaan. Helaas is het dorp al behoorlijk ontboerd, de plattelandssfeer verdwenen.

‘Uitwaaiers’, voor het eerst op het platteland, zien Almen wel als een echt boerendorp, want er ronken regelmatig trekkers langs. Zelfs de strak belijnde weidsheid maakt polders tot platteland. Daarentegen is hun beeld van de moderne boer veel eenzijdiger: het zijn ondernemers die maar één doel voor ogen hebben namelijk zoveel mogelijk produceren, afval in een hoek gooien, natuur vermollen en vogels afschieten. Mensen met wie geen normaal gesprek mogelijk is. Wanneer in het begin een giertank wordt waargenomen: O nee, hier ook al! In de auto ligt

dus niet voor niets een spuitbus tegen de meststank. Maar dan wordt dat negatieve beeld in Almen toch langzamerhand bijgeschaafd. Bedrijven zien er schoon uit, boeren blijken nuchtere mensen, er komt meer begrip voor hun ongenoegen. Ze zijn slachtoffer van een economisch systeem, zitten in een keurslijf, zetten hun stallen noodgedwongen propvol varkens en koeien.

Een dubbel gevoel. Enerzijds afgereisd met het hoofd vol biologische ideeën en een zaaikalender voor de wassende en krimpde maan op zak, fel tegen ‘gifspuiterij’. Ze geven het goede voorbeeld door onkruid handmatig te verwijderen (tevens goed voor de ontspanning), mopperen over boeren die enkel oog hebben voor hoge producties, vertellen trots aan de buurman dat zij geen kunstmest strooien. Dan knikt hij bedachtzaam (want hij heeft meer met dat bijltje gehakt): ‘Dat moet je doen’, en hij schudt: ‘Als het echt niet meer gaat, kom dan maar langs dan strooi ik een keer’, waarna zij tot eigen schande bekennen al een hand kunstmest te hebben gebruikt omdat anders geen gras meer wilde groeien. ‘We kunnen wel heel makkelijk roepen dat het allemaal anders moet, maar hier zie je hoe het in de praktijk gaat. Ik kreeg geen fatsoenlijk krop sla uit de grond.’

Juist, zeggen ‘doorruimers’, dat is nu de charme van het platteland. Overal om je heen wonen vakmensen die verstand hebben van de natuur, die overlopen van praktische kennis. Maar helaas zijn rond Almen zoveel boeren gestopt dat je niet meer van platteland kunt spreken, vinden zij. In het jaar 2000 deed dertien procent van de agrariërs in de gemeente Gorssel hun bedrijf van de hand. Binnenkort zijn er alleen nog woonboerderijen te vinden, wordt de streek een veredeld villapark, een uitgestrekte stad met verharde wegen, kabels in de grond, bij elke woning twee, drie auto’s, op elke hoek van de straat een lantaarnpaal. Nu al is de Almense tennisbaan pal achter de kerktoren verlicht als een voetbalstadion. Echt platteland is duisternis, mopperen zij in stilte; onbereikbaarheid, woeste gronden, met als meest radicaal standpunt natuur die aan zichzelf is overgelaten.

‘Herbronnens’ die naar de eigen streek terugkeren, missen de lege en verstilde omgeving van tien, twintig, dertig jaar geleden. De verbinding met het westen – de A1 – heeft teveel import opgeleverd. Binnen enkele jaren blijken hele buurten te zijn verwesterd. Maar ‘uitwaaiers’ vinden de streek wel platteland, een plek waar de wisseling van de seizoenen nog te ervaren valt. Hun referentiekader is enkel de stad. Het landschap blijft open en afwisselend dankzij overgebleven boeren en wordt voorkomen dat grote, aaneengesloten natuurgebieden ontstaan waaruit elke levendigheid is weggesnoeid. Daarom zijn boeren nodig: ‘Zij horen erbij’ – dat klinkt als gedogen, al was het maar om de stroom westerlingen af te remmen, het toerisme op afstand te houden, hun rurale verbeelding in stand te houden.

‘Doorruimers’ zoeken de boeren juist op. Hun vorige woonstekken waren al te zeer verstedelijkt, daarom trokken ze naar het oosten. Verdwijnen de boeren rond Almen, dan volgt onherroepelijk wederom een nieuwe verhuisgolf van zoekers,

ditmaal naar verre uithoeken waar hopelijk wel boeren zijn. Zij nestelen zich bij voorkeur in de directe nabijheid van landlieden want boer-zijn, zo dicteert hun plattelandsbeeld, betekent drang naar vrijheid, natuurlijkheid en antistad. Toch vinden zij paradoxaal de boerenstand niet altijd essentieel voor het platteland. Als gevolg van stress stralen boeren namelijk geen rust meer uit. Jammer, maar ook zonder agrarische sector zal de kleinschaligheid intact blijven, menen zij. Het levert in de verbouwde woonboerderijen een schuldgevoel op: 'Ik vraag me wel eens af: stel dat wij westerlingen hier niet zouden zijn gekomen, zou het dan anders zijn gegaan? Dan waren de boeren vast ook gestopt en zou de streek in verval raken. Moet ik me daar schuldig over voelen? Zijn wij de verpesters van de sfeer? Ik denk dat dit beter is dan dat het hier een soort, nou ja, een oubollige, achter-de-krant-streek was waar alleen maar toeristen komen.'

Het sociale platteland

Voor nieuwkomers is buiten wonen hoofdzaak. Het visuele aspect van het platteland staat voorop. Traditionele omgangsvormen – de sociale component – krijgen een wat ambivalente waardering. Zij schikken zich bij voorkeur in de rol van vreemdeling, buitenstaander, indringer. Ze benadrukken het gast-zijn, want: enerzijds biedt de kleine gemeenschap geborgenheid en veiligheid, anderzijds schept volledige deelname allerlei sociale verplichtingen die zij liever uit de weg gaan. Vrijblijvendheid. Willen niet in een nieuw keurslijf geperst worden. Leven en vooral laten leven lijkt het motto, dat wonderwel past bij de gemoedelijke, tolerante volksaard van de streekbewoners. Vooral bij 'uitwaaiers' heerst verlegenheid rond het boerenbedrijf. In de stad hadden zij een uitgesproken mening over de boer maar dat beeld blijkt niet te kloppen. Echter, nagaan hoe de zaken er nu werkelijk voor staan, hoe een boer zijn hoofd boven water kan houden, dat is een stap te ver uit angst domme vragen te stellen. Daarmee wordt hun rol als buitenstaander nog eens benadrukt.

Het blijft aftasten. Nieuwkomers met plattelandservaring, de 'doorruimers' bieden boeren hun weiden aan, vullen de drinkbak van het vee in de buurt van hun woning bij, krijgen als tegenprestatie bergen afvalhout voor de houtkachel. Waterkraan vergeten dicht te draaien? De paarden staan tot hun knieën in het water. Even een telefoontje en binnen vier minuten drommen buurmannen voor de deur, maken de stal schoon, vinden dit volstrekt gewoon; zelfs als op nieuwjaarsmorgen een paard rap naar de veearts moet staan ze klaar. Maar daar willen ze beslist niets voor hebben: 'Kijk, dit is nu burenhulp.' Vooruit, een fles jenever is natuurlijk aardig. Of tijdens ziekte staat plots een wildvreemde in de tuin appelbomen te snoeien. Binnen de eigen sociale club van nieuwkomers worden die gewoonten soms overgenomen. Collectivisme mag het dan niet heten, eerder solidariteit.

Zich laven aan warmte van de kleine gemeenschap. Wie zich op het platteland vestigt mag niet op zichzelf staan, moet onderdeel van de gemeenschap worden, vinden deze ‘doorruimers’. Zo was de ervaring in vorige dorpen of wie in het buitenland zat, in Afrika, Indonesië, Midden-Amerika. Samen iets organiseren, ergens naar toe leven, dat geeft plezier en scheidt een band. Een streek met losse individuen is geen platteland meer. Dorpen in het westen verslonzen tot een verzameling huizen, worden eilandjes op een kluit. Dan groeit de hunkering naar een opengeslagen deken en toen hun dorp in het westen volliep met andere stedelingen, sloegen ze hun tenten ergens anders neer, meer naar het oosten. De omgeving is er rustiger voor kinderen, dieren krijgen meer ruimte.

Toch geven zelfs ‘uitwaaiers’ hoog op van onderlinge hulp. Het contact kan zo sterk zijn dat in de loop van hun verblijf oude sociale gebruiken hun definitie van het platteland gaan overheersen. De een is verrast door de gemoedelijkheid van de bevolking, de ander rolt na een uitnodiging van burens in het gemeenschapsleven, vindt het leuk zich als vrijwilliger in te zetten voor het dorp, fietst het buitengebied af voor collectes, helpt asielzoekers. Op de Weijenberg, de villawijk als puist tegen het oude dorp aangeplakt, is het gros afkomstig uit het westen. Maar ook daar is de sociale controle groot: Jullie waren vandaag thuis, of: Jullie zijn ook altijd vroeg wakker. Ondanks het onbehaaglijk gevoel bespied te worden, geven deze signalen een gevoel van veiligheid, dat er mensen zijn die opletten. Na verloop van tijd doet iedereen dat: ‘Je wordt dorps hoor, wij betrappen onszelf erop dat we tegen elkaar zeggen: Wie is dat, die auto kennen we niet.’

Tijdens de jaarlijkse Almense week krijgt het dorp een feestelijke tint; linten gaan van boom tot boom tot halverwege de Weijenberg, want, zo zeggen de Almenaren, daar zit import en die doet nooit mee. Nieuwkomers die nieuwsgierig aanschrijven bij de afsluitende barbecue worden zeer op prijs gesteld. Prompt slingert de versiering het jaar erop toch de hele Weijenberg over, belanden feestgidsen in alle brievenbussen – maar de autochtonen hadden gelijk, het mocht niet baten, opnieuw laat de meerderheid van de import zich niet zien. De term ‘goudkust’ blijft op deze manier nog tijden in het dorp rondzingen.

De scheidslijn tussen ‘nieuw’ en ‘oud’ wordt intussen langzaam doorbroken door een andere, tussen ‘nieuw rijk’ en ‘oud rijk’: boeren uit het buitengebied die naar het dorp verhuizen weten steeds vaker een woning tussen de import op de Weijenberg te bemachtigen. Daar vallen ze op met rechte, keurig geknipte grasrandjes, de planten in het gelid en geen spoor van onkruid, een enkeling rolt elk jaar weer een nieuw gazonnetje uit. Zoals zij vroeger hun bedrijf runden, zo koesteren zij nu – op sterk gereduceerde schaal – hun tuin.

Dorpsleven

Naast het zwembad rust de Almense identiteit ook op kerk en school. Gedrieën bepalen ze de identiteit van het dorp. Zij die er geboren en getogen zijn en deze drieslag actief betreden, worden gezien als echte Almenaren. Sociale contacten verlopen via Julianaschool en worden bevestigd in kerkdienst en zwemles. Dan gaan de gesprekken als volgt: Ken je die en die? Nooit gezien, heeft ze kinderen dan? Nee, dat niet. O, dan kennen we haar ook niet. Hoewel sommige nieuwkomers kiezen voor een school in Zutphen, stuurt het merendeel zijn kinderen bewust naar deze openbare dorpschool om er tussen te komen. Openbaar met godsdienstlessen, een ongewone combinatie die ervoor heeft gezorgd dat de dorpsgeschiedenis geen botsingen kent tussen openbaar en bijzonder onderwijs. Het hele dorp ging gemoedelijk met elkaar om en voorkwam een tweedeling die in zoveel andere dorpen een hinderlijke breuk in de gemeenschapszin betekende. De uitdrukking ‘typisch Almen’ betekent dan ook zoiets als ‘betrokken, tolerant, ruimdenkend’.

De hervormde kerk, statig tussen de Julianaschool en De Hoofdige Boer, wordt geleid door ds. Van Doorn, een predikant met een boerenhart. Zijn vader was aanvankelijk dominee op de Veluwe maar vertrok later naar Twente. Daar werd hij zo geraakt door de leefomstandigheden van textielarbeiders dat hij de stoute schoenen aantrok en zich in de fabriek tussen de werkers schaarde, wat door zijn collega’s niet in dank werd afgenomen. Toen Van Doorn zelf predikant werd en in Almen terecht kwam, boog hij zich over het lot van stoppende boeren. In 1995 nam hij drie maanden studieverlof om de problematiek nader te bestuderen. De boer raakt klem, concludeerde hij. De boer voelt zich in de steek gelaten. De boer moet zich aanpassen aan de samenleving die steeds meer eisen stelt. Tijdens een biddag kwam Van Doorn met klompen en in overall plotseling de kerk binnen en nam voorin plaats, voelde zich één met Almen.

In de kelder van deze kerk, wordt gefluisterd, liggen mummies uit vroegere tijden. Mannen in blauwe pakken en rijlaarzen, puntgaaf door de droge lucht. Wie de gelegenheid had in die catacomben af te dalen, hield daarna stijf zijn mond dicht want deze privilege zou maar aanleiding geven tot nodeloos geklets. Toen het toch uitlekte was heel Almen in rep en roer.

Aan het eind van ieder jaar komen tien, twaalf verenigingen met vleespakketten of bloembollen de huizen langs voor een extra donatie, want ze moeten allemaal draaien. Fantastisch, zeggen nieuwkomers, 1200 mensen met een eigen muziekclub, ijsbaan, tennisvereniging, tuinclub, dorps huis. Het zwembad is ooit met veel moeite met elkaar gespaard. Ingegroeide stedelingen nemen die trots over – een bijzonder dorp, toch? – identificeren zich met de woorden ‘hebben wé zelf

gegraven' met de autochtone initiatiefnemers van destijds, meer dan zeventig jaar geleden.

Maar besturen lopen leeg, functies blijven onbezet. In Almen raken de verbanden wat losser. Vast de stedelijke invloed, zeggen vooral oudere autochtonen, zonder dat ze de ontbinding rechtstreeks op nieuwkomers willen schuiven. Toch, laten ze weten, dit is individualisme dat met vertraging het platteland achter de IJssel heeft bereikt. Want ruraliteit betekent voor hen niet alleen ruimte en boerendomein maar bovenal leven in kleine gemeenschap, veiligheid, onderlinge samenhang, betrouwbaarheid, gezelligheid, mensen die elkaar bij de voornaam noemen. En veel van die elementen staan nu onder druk.

Twee slaggers, twee bakkers, twee kruideniers, een schoenmaker, een fietsenmaker, een meubelmakerij – het was in het dorp altijd druk-gezellig. Binnen een decennium gingen vrijwel alle winkels dicht. Zelfs de Rabobank werd eind 2000 gereduceerd tot een betaalautomaat. Het werd stil. Vroeger stapten de mensen van de fiets, stopten de auto, even een bekende aanschieten, een praatje maken. Winkels waren kruispunten van het sociale leven en met name over de slager aan de Dorpsstraat spreekt Almen nog met heimwee in het hart; die had 'fantastisch vlees'. Het kwam voor dat dezelfde klanten driemaal op een dag voor de toonbank stonden om onder het voorwendsel 'vergeten' nog weer wat te bespreken. Waarop anderen thuis zeiden: 'Ik ga even geen boodschappen doen want dan kom ik die of die tegen en dan moet ik blijven praten en daar heb ik nu geen zin in, dan blijf ik te lang weg.' Alternatief was de telefonische bestelling en deze vlak voor sluitingstijd op te halen.

Almens Feest

Bij de start van het nieuwe millennium is Almen veranderd. Het dorp sluit zich in het najaar als een oester, valt in diepe winterslaap, lijkt tot april levenloos. Ook de Weijenberg, waar snoeischaar en tuinheg 's zomers de babbelvangers zijn, keert in zichzelf. Het dorp bloedt dood, hoor je dan. Het sociale leven heeft zich teruggetrokken uit de publieke ruimte, tot achter de muren van dorps huis en sportzaal. Daardoor ontstaat meer behoefte aan feesten, recepties. Het is drukker dan anders en bij het afscheid klinkt het steevast: 'Wat hebben we weer gezellig gepraat.'

Zwembadondernemer Martin zag het een paar jaar geleden aankomen. Trommelde als lid van de Oranjevereniging alle bestuursleden op: 'We moeten de koppen bij elkaar steken, we moeten de gemeenschap bij elkaar houden, als grootste vereniging hebben we een speciale verantwoordelijkheid. We hebben een school- en volksfeest, drie dagen lang, en Koninginnedag en dodenherdenking en Palmvasen, allemaal tradities, laten we iedereen mobiliseren en tijdens het Almens

feest een mooi stuk op de planken brengen.’ Dit initiatief leidde in de zomer van 2000 tot het Almens Revue, een enorm succes. De feesttent zat tjokvol, zeker negenhonderd mensen keken naar de opvoering van een toneelstuk waarmee tachtig Almenaren vanaf de winter bezig waren.

Het Almens feest trekt vanouds dorpsbewoners die al jarenlang elders vertoeven maar drie dagen vrijaf nemen om zich onder te dompelen in de sfeer-van-toen met oude schoolmakers. Half juni is het altijd raak. Het hele dorp loopt leeg, naar het feestterrein pal tegenover de ‘hoge bomen’, het huis van twee stadse vriendinnen die het maar een gezellige boel vinden. Martin zit achter de microfoon en praat met zichtbaar plezier de activiteiten aan elkaar wanneer versierde wagens en verkleedde Almenaren de kring op het grasveld rondstappen en gebeurtenissen in dorp en omgeving van het afgelopen jaar op ludieke wijze verbeelden: de voetbalclub die veertig jaar bestaat, de gemeentelijke herindeling waar iedereen mordicus tegen is, de opvolger van schoolhoofd Joost die in 1968 in Almen meester werd en volgende maand afscheid zal nemen – ‘wij hebben graag weer zo’n deurdouwer!’, twee volle boodschappenwagentjes voor de nieuwe supermarkt van Pladet, een iman die wit uitgedost zijn rondje huppelt en prompt in de prijzen valt.

Drie dagen staat dit feest bol met kermis, stoelendans, boerenbruiloft en natuurlijk het vogelschieten, de traditie van de streek. Wie de vogel, een flink geval van hout hoog in de boom vastgeknoopt, met een raak gewerschot naar buiten doet tuimelen mag zich een jaar lang schutterskoning noemen, een eretitel met status. Degene die de vogel fabriceert legt er alle eer in het einde zo lang mogelijk uit te stellen. Vorig jaar nog was de maker zo slim knoerhard hout te gebruiken. De stukken vlogen eraf maar wie ook schoot, de vogel bleef hardnekkig zitten. Toen werd maar om de overwinning geloot. Ook dit jaar blijft niets heel van staart en vleugels, maar dan is het ineens afgelopen. De secretaris van de Oranjevereniging haalt voor de tweede keer in zijn schuttersloopbaan de prijs op.

Nieuwe netwerken

Wie vanaf Gorssel via Harfsen het dorp binnenrijdt, kan de BP-pomp van Gerda niet missen. Zij is aanspreekpunt voor menig nieuwkomer. Heet hen welkom, probeert hen thuis te laten voelen, vertelt over het rijke verenigingsleven. ‘Zodra ik merk dat ze daar gevoelig voor zijn speel ik daar direct op in, en bel even op om ze te wijzen op het Almens feest of iets anders.’ Waar vind je dit nog, zeggen de autochtonen. ‘Waar gebeurt het nog dat je een fietsband om een paal moet gooien en toch een hoop lol kunt maken.’ Zelfs oudere boeren laten zich op de draaimolen rondzwieren.

Op dit feest laten niet veel ‘uitwaaiers’ zich zien. ‘Nee, dat is niets voor mij’, als ze op straat een uitnodiging krijgen toegezwaid. Een enkeling komt eens schuchter

kijken, op afstand want dit is duidelijk een feest van de Almenaren. Maar wel zijn ze te spreken over de onverwachte openheid in het dorp. Ze merken al snel: wie de neus buiten de deur steekt en zichzelf blootgeeft, krijgt een lijntje toegeworpen, wordt uitgenodigd voor de koffie. Toch maar aannemen, kwestie van klein eigenbelang, bijvoorbeeld om te voorkomen dat een onbenulligheid later uitgroeit tot een fikse ruzie, dat zal de rust toch maar verstoren. Of mocht een beroep op onderlinge hulp later nodig blijken. Contacten in de buurt moeten dus functioneel zijn. Maar soms ook omdat die Almenaren zo ontzettend aardig zijn, wie kan zich daar nu tegen verzetten?

Daarentegen beschouwen ‘herbronners’ het onderlinge praatje meer als een bevestiging van saamhorigheid: wij horen bij elkaar. Plattelanders doen dat immers als vanzelf, stappen doodgemoedereerd via de achterdeur bij elkaar naar binnen: bewijs van vertrouwelijkheid en gelijkwaardigheid. Zo deden ze dat vroeger thuis. ‘Doorruimers’ herkennen dat uit vorige dorpen, maken eerder contact om het contact zelf. Soms ondernemen ze een dappere poging het oude buurtschap nieuw leven in te blazen; dan gaan de deuren open, stappen zestien mensen onwennig en opgelaten naar binnen, iemand roept enthousiast: Laten we een eetclub beginnen!, maar het jaar daarna blijft het stil.

Elders gaat het buurtboek jaarlijks over in andere handen met de plicht alle bijzonderheden van straat en dorp bij te houden, een diploma, een brand, een overlijden. Ook nieuwkomers draaien mee. Ze krijgen een officiële introductie van de buurtoudste: ‘Dat je het maar goed mag doen op de sjoelbak.’ Niettemin handhaven ‘doorruimers’ veelal een eigen netwerk van mensen met gelijk opleidingsniveau en interessesfeer, waarbij vooral Vrije Scholen in Deventer en Zutphen goede aanknopingspunten bieden. Directeuren van bedrijven, chirurgen, hoogleraren, ook in omliggende dorpen, zoeken elkaar op.

Er zijn meer netwerken. Een nieuwe trend zijn jonge oosterlingen uit het gebied pal achter de IJssel die in Leiden studeerden en naderhand uitzwermden over Delft, Den Haag, Amsterdam en nu weer terugkeren naar de geboortegrond. De gehechtheid bleek sterker dan gedacht en eerlijk gezegd was de vriendenclub in de stad beperkt. Omgang met jan en alleman, in een dorp zo gewoon, ze begonnen dat steeds meer te missen. Eenmaal op het platteland komen die Leidse dertigers af en toe samen, want ze herkennen de nestgeur en toch ook weer dat contrast met het westen.

Hun partners uit de steden moesten mee, soms tegen wil en dank. Ongelukkig waren ze, dat eerste jaar op het platteland. Kil, kaal, modder, winterkou, geen openbaar vervoer; hun beeld van saaiheid en achterstand werd stevig bevestigd. Vrienden uit de stad verklaarden hen voor gek: wat laat je je opsluiten tussen de weilanden? De verhuizing voelde inderdaad als een emigratie. Het leek wel een halve wereldreis. Deze ervaring delen ze nu met andere nieuwkomers die ze

ontmoeten. ‘Als je iemand uit het westen tegenkomt, doe je extra je best om die te leren kennen.’ Het eerste gespreksonderwerp is steevast: Wanneer ben je gekomen, hoelang heb jij moeten wennen, waar haal jij je cappuccino? Het klikt, er wordt samen gesport en als er kinderen komen wordt onderling een oppas geregeld.

Na enkele jaren willen ze niet meer terug, dankzij de hartelijkheid en praktische kennis van de autochtonen. Planten kweken, bomen snoeien, brood bakken, bier brouwen, er is een nieuwe wereld opengegaan, Maar de stad blijft altijd trekken, er heerst angst in te dommelen. Het imago van de ‘achterlijke broer of zus in de provincie’ is zo’n beetje het ergste wat hen kan overkomen. Bij elk bezoek glijden de ogen wat nauwkeuriger over kleding en huisinterieur om bij te blijven met de nieuwste trends.

Bedreigd platteland

Stad en platteland. Waar de een de streek wil beschermen en conserveren, zoekt de ander naar groei en ontwikkeling. Dat levert onherroepelijk conflicten op. Nieuwkomers die in de jaren 90 naar het platteland verhuisden, kregen nogal eens te maken met norse nukkigheid. Zijn jullie ook van die milieufreaks? De argwaan ontstond in de jaren 70, toen de eerste golf westerlingen over de periferie van Nederland uitwaaierde met radicale ideeën over biologisch-dynamische landbouw – de brandnetels groeiden hoog over de akkerranden – zij liepen provo Roel van Duijn² achterna, een rode doek om de nek geknoopt, bewerkten noest hun akkertjes, maakten zelf jam en moes. Later reden ze naar de groenteboer voor een kist met appels, ontdekten het gemak van de supermarkt en het genot van buitenshuis eten. Toen vertrok de een na de ander weer, het buitenleven viel tegen, hun optrekjes verpauperden, de idealen verdwenen. De dwarse maatschappijkritische milieufreak met paarse kozijnen en gele deuren in die kleine boerderij stierf in de loop van de jaren tachtig langzaam uit.

Op hun plaats ploften teruggetrokken tandartsen en andere hooggeleerden op het platteland die telkens aan de telefoon hingen als de giertank over akkers hobbelde. Nog steeds waart in de streek het verhaal rond van een westerling die met een serieus bedoeld plan onder de arm bij zijn gemeente aanklopte om de akkers voortaan cirkelvormig aan te leggen, opdat trekkers in één rondgang kunnen doorploegen en oogsten en niet meer – zoals nu – bij elke hoek afremmen, schakelen en optrekken – hij had zich er mateloos aan geërgerd, zijn rust was wreed verstoord.

Boeren voelen zich met de nieuwe golf westerlingen wederom bedreigd. Om veel verbouwde boerderijen komen sierhekken die voorheen ontbraken, wat autochtonen in hun mening sterkt dat deze bewoners niets met het dorp te maken willen hebben. Vroeger stapte je gewoon bij iedereen naar binnen, nu ligt een stel

kuitenbijters op de loer. Op deurmatten vallen briefjes waarin westerlingen min of meer een bod doen op hun boerderij, terwijl ‘Te Koop’-borden in geen velden of wegen zijn te zien. Maar we wilden zo graag een huis in deze omgeving, reageren westerlingen. Toen eenmaal de keuze op het gebied achter de IJssel was gevallen, bleken boerderijen die te koop stonden te duur of waren te snel weg en het is nu eenmaal ondoenlijk elke week rond te toeren. Een mooie brief, vinden ze zelf, niet te opdringerig, met de tekst die ongeveer zo luidde: ‘Als u uw boerderij wilt verkopen, denk dan aan ons’, met vermelding van naam en telefoonnummer. Een stuk of dertig, in een weekend door brievenbussen gegooid. Een enkeling belt terug, vindt de actie boosaardig.

Andersom hangen sommige autochtonen de voorgenomen verkoop niet aan de grote klok maar plaatsen een kleine advertentie in regionale bladen. Vervolgens vragen zij hoge prijzen in de veronderstelling dat westerlingen er alles voor over hebben om naar het oosten te komen. Waarom daarvan niet geprofitteerd? Begin jaren 90 gingen boerderijen ten oosten van de IJssel voor amper tweehonderdduizend gulden over in andere handen. Tien jaar later reiken de prijzen tot ver voorbij de miljoen.

De komst van een asielzoekerscentrum bij Almen leidde ooit tot fikse commotie. Een enkele nieuwkomer vond dat hij voor stilte was gekomen, hij had daar dik voor betaald en maakte met zijn opstelling onrustgevoelens in de dorpsgemeenschap los. Daar heb je het weer, zeiden oudere dorpsbewoners tegen elkaar, import jaagt mensen uit elkaar. Sindsdien wordt het uiteenvallen van een buurt nog intenser betreurd. Een andere stedeling maakt bezwaar tegen stank, balt de vuist tegen bovengronds mest uitrijden. Dan probeert hij de ene helft van de straat mee te krijgen en zorgt zo voor een splijtzwam die boven boerenhoofden gaat etteren.

Maïsstengels, kuilvoer, ze monkelen over ‘lelijke krenge’ en walmende trekkers, halen boos de schone was binnen, tieren over stuivende wegen tijdens oogsttijd, beschuldigen boeren van verwaarlozing van hun grasland als die wegens slecht weer niet de eerste snede eraf kunnen halen, zijn bang voor extra onkruid in hun tuinen, zien elk jaar het aantal nesten van grutto’s en kieviten dalen, bespeuren steeds minder hazen in de omgeving, bellen de politie als een buurman een houtwal met wortel en al uitroeit om twee weilanden bij elkaar te trekken, beginnen handtekeningenacties, juttten andere nieuwkomers op mee te doen.

Hier ontwaren we een vierde categorie nieuwkomer, de stedeling die zich minder bekommert om dorpsleven of sociale omgang, de ‘rustkoper’. Wanneer eens per jaar een optocht van veertig, vijftig oude tractoren met boeren in traditionele kledij door Almen tuft, rinkelt bij de politie de telefoon over wat dit te betekenen heeft, want ‘Ik ben hier gekomen voor mijn rust’. Almenaren weten niet wat ze horen. ‘Jongens jongens, die mensen poetsen het hele jaar op die dingen om ze ons te

laten zien, dat is toch enig? En als dat nou een keer per jaar gebeurt? Wat zoeken die mensen dan hier? Als dat er nou veel worden... dat is heel slecht voor een dorp.'

Boeren lopen het liefst met een grote boog om deze nieuwkomers heen. Mensen die alleen maar aan zichzelf denken, die het recht van overpad niet kennen, die distels twee meter hoog laten groeien zodat hun akkers onderstuiven, die klagen dat mest zo stinkt of dat hooibalen het uitzicht bederven maar ondertussen wel geitenmest in eigen tuin kieperen. En maar vragen of het boerenbedrijf eigenlijk nog wel rendabel is. De reacties zijn emotioneel: 'Het is hún paradijs. Maar ik woon hier ook, ik ben hier geboren en wil niet weg.'

In Almen loopt een confrontatie tussen een rustkoper en een veehouder hoog op. Al meer dan twintig jaar woonden zij in harmonie naast elkaar, kwamen bij elkaar over de vloer. Plots was een conflict geboren. Uitbreiding van een varkensschuur valt in slechte aarde, de relatie verslechtert, er verschijnen ineens advocaten op het erf, andere irritaties duiken op: een stapel hooibalen boven de afscheiding, het geluid van de trekker, een schuur die uitzicht op de Berkel belemmert. De veehouder springt uit zijn vel, foetert op westerlingen die op het platteland een paradijs kopen en menen daaraan rechten te ontlenuen. 'Je wordt als boer steeds meer een sta-in-de-weg.' Plattelanders denken vanuit het collectief, is zijn stelling. Boeren houden rekening met de bureu, en andersom. Wie dat niet doet, blijft in zijn hart altijd een stedeling. Dergelijke 'rustkopers' worden, zoals hij het noemt, 'op het platteland een beetje overgespoten, maar dat laagje raakt op den duur verweerd en er hoeft moet iets te gebeuren of hun ware aard komt weer naar boven.'

'Doorruimers' halen het niet in hun hoofd naar de boeren te stappen, want: 'Wie ben ik om hier als vreemde te zeggen: Jij bederft mijn uitzicht? Misschien bederf ik ook wel zijn uitzicht.' Gekrakeel wordt vermeden, kleine ergernissen worden soms op subtielere wijze geuit, zoals de vraag hoe vaak dat mesten moet – en de betreffende boer voelt dat haarfijn aan. Op dat moment bepalen al of niet botsende karakters of strubbelingen uitgroeien tot halve vetes. Een telefoontje: 'We gaan morgen het land op' kan veel voorkomen. Wanneer een woonboerderij wordt betrokken laten 'doorruimers' in veel gevallen de agrarische bestemming intact – mocht een eventuele opvolger toch weer willen gaan boeren. Maar het dient tevens als signaal naar bureu dat ze geen gekke dingen in hun hoofd halen. Zij wijzen op ruzies en juridische processen die in vorige woonplaatsen eindeloos werden gevoerd om reepjes land of sloten achter eigen erfpaaltjes te trekken. Moedeloos werden ze er van, weten dat de sfeer grondig kan worden verpest. Ze wijten dat aan mentaliteitsverschillen, stedelijke levensstijlen die minder rekening met anderen houden terwijl de plattelander zich onderdeel van een sociale eenheid weet. Ophef, een directe manier van uiten, wordt niet op prijs gesteld.

Rust en onrust

Die terughoudendheid is minder te vinden bij 'rustkopers'. Zij vinden dat ze recht hebben op hun plek omdat er dik voor is betaald. Het platteland moet blijven zoals het is, luidt hun standpunt. Campings dienen verstopt achter bomen en struiken. Wanneer een boer zwaardere machines aanschafft en om die reden een zandweg wil verharderen, springen 'rustkopers' hem op de nek: niets daarvan! en de confrontatie wordt tot bij de Hoge Raad uitgevochten. De gang naar de gemeente is gauw gemaakt, er komt een 'knip' in de weg om verkeer om te leiden. Boeren kijken knarsetandend toe, het is lang niet meer zo gezellig, hoor je ze tegen elkaar zeggen. Niet alleen Haagse en Brusselse regelgeving, ook burgers in het buitengebied zorgen voor inperking, onvrijheid. Dan zegt een westerling dat ze niet moeten zeuren, 'anders verkoop je je land maar, desnoods kopen we je hele bedrijf erbij op.' Geld genoeg.

Zo wordt het platteland onrustig. Boerderijen blijven niet langer van de familie maar komen in handen van veelal ouderen die vijf, tien of twintig jaar blijven wonen en dan vertrekken naar een plek met meer voorzieningen. De voorbeelden liggen voor het oprapen: hier wordt iemand na twee jaar ziek, even verderop ligt een echtpaar in scheiding, daar blijkt de tuin te bewerkelijk, elders werd de eenzaamheid te veel of liep een conflict te hoog op. En opeens verschijnen in het buitengebied een koeriersdienst, een botenreparateur, een natuurgenezer, een dansstudio, een beautyboerderij, een ballonvaarder, een grafisch bedrijf, een praktijk van een fysiotherapeut.

Die onrust wordt tevens in de hand gewerkt door ontwikkelingen onder autochtonen. Oudere boeren zonder opvolger verkopen hun bedrijf, verhuizen naar het dorp waar vrienden en winkels binnen handbereik zijn. In de streek waar voorheen drie generaties bijeen woonden, zoekt iedereen nu zijn eigen plekje. Waar grootouders met kinderen en kleinkinderen onder één dak blijven wonen, wordt de boerderij opgedeeld of een woning aangebouwd. De koffiekopjes rinkelen nog in gezamenlijkheid, maar het avondeten wordt hier wel, daar niet meer op één dis geserveerd.

De bewegelijkheid is zelfs in het landschap af te lezen. In het noorden van de gemeente Gorssel, schuin onder Deventer en Bathmen, werd tien jaar geleden een ruilverkaveling afgerond. Sindsdien zijn veel boeren gestopt. Zij verhuizen naar de dorpen, westerlingen kopen hun boerderijen op waarbij het meeste land van de hand wordt gedaan aan overgebleven boeren in de verre omtrek. In een mum van tijd raakt de streek opnieuw sterk versnipperd. Zo is binnen een decennium de ruilverkaveling weer voor het grootste deel teniet gedaan. En dan kan het zomaar gebeuren dat een uitgeboerde veehouder zo'n lap grond opkoopt om het

onbebouwd te laten; ‘Dan komt er in ieder geval geen maïs op.’ Zijn uitzicht – en dat van westerlingen naast hem – blijft zo bewaard.

Autochtonen houden ontwikkelingen in het westen nauwgezet in de gaten. Bij Apeldoorn zitten al veel paardenhouders en tuinliefhebbers, met hier en daar nog een melkvee- of varkenshouder. De angst is groot dat de trend over de IJssel slaat, dat ‘rustkopers’ het platteland in tweeën kloven, dat een maatschappelijke stand van rijken ontstaat. Het buitengebied lijkt het domein van de stad te worden, waar de autochtoon zich minder en minder thuis voelt, waar Mercedesen en *four-wheel-drives* landweggetjes onveilig maken en schoolkinderen in de berm dwingen. Maar, zo luidt de wedervraag van ‘rustkopers’, doen die trekkers of giertanks met kolossale banden iets anders? Bermen gaan stuk, bomen moeten hoog opgesnoeid, het wegdek ziet er niet uit vanwege de mestspatten.

Nieuwkomers die soms jarenlang in het dorpsleven actief zijn, verfoeien de recente stroom westerlingen. Importmensen blijven in hun ogen altijd stadsmensen. Met deze opmerking plaatsen ze zichzelf bewust tussen de autochtonen. ‘Wees blij dat je hier nog een waslijn buiten kunt hebben.’ Bovendien, wie in de stad woont heeft ook te maken met uitlaatgassen. Tractoren, loeiende koeien, mest, dat wéét je toch als je op het platteland komt wonen?, zeggen ze dan.

Toch hanteren ook zij een dubbel gevoel. Enerzijds nuchter het ideaalbeeld op tijd bijstellen, anders gaat het mis. Anderzijds likkebaardend kleine bakhuisjes bezichtigen waar twee stokoude broers wonen, temidden van een houtkachel en een wc-met-emmer. Zelf zouden ze daar nooit kunnen wonen maar toch, hoe idyllisch! ‘Herbronnens’ nemen het onverschrokken voor de boer op. Al die mensen zoeken nostalgie, gezelligheid, ach, dat kennen ze zelf ook, maar men vergeet dat het boerenbestaan armoedig was. Zo idyllisch was en is het plattelandleven ook weer niet. Zij zorgen voor de ontnuchtering: ‘Je weet niet wat je zegt. Ze hebben haast niets.’ ‘Ja daarom juist! Ach, ik weet ook wel, dat kan helemaal niet meer. Het eerste wat je doet als je zo’n huisje koopt is het helemaal verbouwen.’

Een gezamenlijke vijand brengt mensen bij elkaar. Zo ook in Almen. Het landschap achter Zutphen en Deventer zou met de Noordtak van de Betuwelijn ruw doorsneden worden, met enkele hoge taluds om een passage over het Twentekanaal ten noorden van het dorp mogelijk te maken. Enkele boeren in de omgeving zetten hun bedrijf te koop en vertrokken. Wanneer nieuwkomers hun schouders eronder zetten en een actie beginnen, luidt de reactie van veel Almenaren: Dat moet van de overheid, dat kun je toch niet tegenhouden. Bovendien: misschien wordt het gebied nog verder ontsloten. Een nieuwkomer gaat met de pet rond, vraagt vijftig gulden, krijgt 250 mensen mee. Met name de oudere plattelanders zijn moeilijk daarvoor te porren: Nee, mijn naam hoeft er niet op, als ik er last mee krijg... Achter ramen en in tuinen verschijnen blauwe posters en protestborden, de regionale kranten staan er bol van. Dankzij de ervaring en de netwerken van nieuwkomers komt een

stevige lobby richting Den Haag op gang. Dan blaast de politiek de Noordtak af: te duur. Achteraf is het hele dorp blij dat de actie is doorgezet, het heeft de saamhorigheid bevorderd.

Naoberschap

In het uitgestrekte buitengebied van de gemeente Gorssel, in het bijzonder richting Laren, hechten mensen sterk aan de buurt. Nieuwkomers krijgen te horen hoe ze het moeten aanpakken. Behoedzaam stappen ze binnen, vragen: Willen jullie onze burens zijn? Dat kan. Wedervraag: Wie willen jullie als burens hebben? Doe maar iedereen aan deze weg. Nee, dat kan niet, mensen aan die ene en die andere weg horen er ook bij. Wat dat inhoudt blijkt bij hun open huis. De buurtschap bestaat uit drie lagen: de jeugd tot eind dertig, de middelbare leeftijd tot 65 jaar, en tot slot de ouderen. Alle tafels en stoelen staan op het erf in slagorde, exact uitgeteld en neergezet en iemand die het waagt een plaats aan de verkeerde tafel te zoeken krijgt een galmende tik op de vingers: Jij hoort niet bij de jeugd, kom hier zitten! Innige banden vinden hun weerslag in een compleet financieel logboek waarin alle in- en uitgaven per persoon per buurtactiviteit staan vermeld. Alles moet aan het eind van het jaar precies kloppen, niemand mag tekort schieten of teveel hebben betaald.

Dan: bruiloft. Eerst de uitnodiging, de volgende avond koppen bij elkaar: Wat gaan we doen? Nog een keer overleg, taakverdeling, poortboog en roosjes maken, dan het feest, daarna de poort weer afbreken, afsluiting, elke keer met borrel natuurlijk, dus altijd vrolijkheid. 'Omdat iemand een feestje geeft, moet ik vier keer in actie komen?' Milder gezegd: 'We hebben niet altijd zin, maar doen het wel.' Allemaal folklore, zeggen ze, traditie zonder functie. Museumstukken. Hoewel, er is ook respect, ingegeven door verwondering dat deze gebruiken aan het begin van de 21e eeuw in Nederland nog bestaan en in ere worden gehouden.

Alom treurzang op de teloorgang van het oude platteland. De autochtonen sterven uit, klinkt het dan, als een soort mededeling, een vaststaand feit met een melancholische ondertoon. Maar de inzet ontbreekt om traditionele gebruiken in stand te houden: geen tijd, geen trek in verplichtingen, dansen en drinken tot één uur 's nachts gaat te ver. Liever onderhouden nieuwkomers een (uitgedunde) vriendenkring, aangevuld met enkele gelijkgestemden in andere dorpen via sport-, muziek- of historische vereniging. 'Soort zoekt soort.' Contacten of werkzaamheden in de stad vormen een welkome aanleiding om een uitnodiging van autochtonen af te slaan. Waar de relaties met de buurt goed zijn, ervaren nieuwkomers meer vrijheid om rechtstreeks nee te zeggen. Of selectief mee te doen, want: 'Wij ontvangen van de buurt veiligheid, daar mag best iets tegenover staan.'

Ook autochtonen ervaren die ambivalentie. Ons sociale systeem gaat naar de knoppen, zeggen Almenaren tegen elkaar. Enerzijds het verlies van iets vertrouwds, anderzijds de schuchtere erkenning dat al die plichten soms overdreven gedoe was, met buurvrouwverjaardagen, met kraomschudd'n, met 'eerste naasten' die bij bijzondere gelegenheden de buurt bij elkaar moeten trommelen, met koffiedrinken in de 'mooie kamer', met nieuwjaarsvisites die tot in oktober konden doorlopen, met altijd dezelfde mensen, dezelfde onderwerpen, dezelfde grappen en dezelfde roddels. En steeds maar weer moeten laveren tussen mensen die elkaar niet kunnen luchten of zien. Ook hun sociale netwerken dijen uit. Ook zij vinden vrienden in andere buurten en andere dorpen. De eigen omgeving is minder hard nodig. Bovendien: al die verhuizingen schrikken af. Waarom er zoveel energie insteken als je niet weet of mensen hier lang blijven? Inkrimping van het aantal burens tot handzamere vorm is het gevolg.

Boeren, dag in dag uit gebonden aan de buurt, vormen de harde kern. Het is vaak aan hun inzet te danken dat in het buitengebied tijdens verjaardagen tuinstoelen massaal naar binnen worden gesleept, bruiloften uitbundig worden gevierd, een koe voor haar honderdduizend-kiloprestatie tot feestvarken wordt benoemd. En dan komen de verhalen weer los, het koude weer, de aankoop van een nieuwe machine, de last van nieuwe landbouwregels. Zo blijkt het toch gezellig te kunnen zijn. Dan draven nieuwkomers op, luisteren naar de verhalen maar kunnen niet meepraten, verstaan ze nauwelijks, laten wel eens merken: Ik begrijp jullie niet, als boer, als mens. In de beslotenheid van de eigen huiskamer komt de verholde bekentenis dat ze vaak voor de vorm meedraaien. Maar moet dit nu, twaalf burens, twaalf verjaardagen, twaalf keer per jaar dezelfde gezichten, monikelen ze onderling.

Naoberschap, dat economisch vangnet om elkaar te helpen bij hooien en dorsen, verbleekt tot een gezellig praatclubje bij verjaardagen, bruiloften en begrafenissen. Autochtonen ervaren dat als een verplichting – het woord 'schuld' valt – en daarmee is zo'n buurtschap functioneel omdat het de verbondenheid bevordert, omdat het een 'wij-gevoel' tegenover de rest van de wereld opnieuw bevestigt, omdat het boeren in de gelegenheid stelt opvattingen aan elkaar te spiegelen. Maar ook daarin hebben veel nieuwkomers geen trek. 'Ik wil niet in vrije tijd met een andere westerling over ons kantoorwerk praten: Zit jij al in Word, hoe ga jij om met Excel?'

Een buurman die in de zomer zijn verjaardag niet kon vieren, stelt voor dat dan maar op oudejaarsdag te doen – als nieuwe traditie. Nieuwkomers vallen van de stoel van verbazing, denken bij zichzelf: Krijg nou het heen en weer, dat is een dag voor mijzelf! Moet ik mijn individuele vrijheid daarvoor opofferen? Weten: als ik niet ga dan zijn de mensen teleurgesteld. Dat willen zeker 'doorruiers' en 'herbronnens' niet. Of alle buurvrouwen stappen elke eerste maandag van de maand bij elkaar naar binnen. Iedereen schuift aan, maar na een paar keer: O nee, hier

moet ik tussenuit want het gaat enkel over familie en vrienden. Ze voelen zich buitengesloten. Eigenlijk geen interesse, maar zoiets uitspreken is te bot, dus een cursus wordt met beide handen aangegrepen om niet te hoeven verschijnen. De buurt houdt dat nauwlettend in de gaten: wanneer tijdens vakanties de cursus tijdelijk stilligt, rinkelt meteen de telefoon voor een volgende uitnodiging.

‘Uitwaaiers’ zeggen de fijngevoeligheid te missen die onderlinge relaties vormgeven en structureren. Zomaar even op de koffie bij met name oudere boeren is er niet bij. Die willen zich eerst verkleden en hun opwachting maken in de ‘nette kamer’, terwijl de nieuwkomers gewoon met de ellebogen op de keukentafel willen zitten. Wie zijn rust dacht te kopen en niets met een buurt van doen wilde hebben, leeft soms tientallen jaren naast een boer zonder een woord met hem te hebben gewisseld. Ondenkbaar op het platteland, vroeger. Het blijft daarom zoeken naar nieuw evenwicht. In buurten waar nieuwkomers in de meerderheid zijn en autochtonen daar eens zonder vreemden elkaar treffen, zeggen de laatsten: Eindelijk weer eens onder elkaar.

Plattelanders weten zich met nieuwe ontwikkelingen eigenlijk niet altijd goed raad. Betekent de komst van al die westerlingen nu een bedreiging of een kans? Moeten die nieuwelingen zich invoegen, aanpassen aan heersende gewoonten, niet dwingend, wel vanzelfsprekend? De afweging slingert voortdurend tussen twee uitersten: nieuwkomers zijn een verrijking voor de buurt, het dorp, want ze hebben opeens meer interessante gespreksonderwerpen. Maar de oorspronkelijke saamhorigheid valt wel uit elkaar, het buurtmaken verdwijnt en wat bindt mensen dan nog samen? Almen maakt zelfs een omgekeerde ontwikkeling door. In de jaren 60 en 70 kwamen westerlingen in het dorp wonen en bleef het buitengebied van de boeren. Tegenwoordig worden agrarische bedrijven omgevormd tot woonboerderijen en verhuizen boeren zonder opvolger naar het dorp. Het buitengebied wordt geannexeerd door het westen, verzuchten steeds meer autochtone Almenaren, we worden omringd door burgers, ons domein wordt stukje bij beetje afgeknabbeld. ‘Ik heb er eigenlijk niets meer te zoeken. De beleving van de dorpsgemeenschap wordt kleiner, de schil wordt steeds krappere.’

Authenticiteit

‘Uitwaaiers’ vinden het meest opvallend aan het platteland de authenticiteit van de bevolking. De oorspronkelijkheid, mensen die zichzelf nog zijn en het leven nemen zoals het is. Het was hen totaal onbekend. ‘Ik zat in de auto altijd te toeteren als het te langzaam ging. Nu leer ik dat af.’ En: ‘Als je iemand tegenkomt kijken ze eerst, zeggen dan ‘goedemorgen’ en pas dan volgt een vraag of antwoord. In het westen zeggen mensen helemaal niets.’ Daarom wordt de eigenzinnigheid van de kleine boer gekoesterd, de boer die niet is meegegaan met de grootschaligheid, gewoon

zijn eigen gang is gegaan. Daar is er nog één, wijzen nieuwkomers, bijna trots nog zo'n iemand binnen handbereik te hebben: Roelof met z'n gemengd bedrijf: koeien, paarden, kippen, varkens, akkerbouw.

De schuren zien er net zo uit als toen hij het bedrijf een halve eeuw geleden van zijn vader overnam. De oormerken. Ook deze Almense boer kwam er niet onderuit. Maar na anderhalf jaar kreeg hij commentaar van familie en burgers in de buurt: moet dat nu, die lange gele flappen aan die kleine oortjes? Als ze scheuren, begint dat niet te zweren? 'Op een gegeven moment heb ik de kop in de wind gegooid. Toen was het ineens gedaan met de LTO. Sommige bestuursleden groetten mij niet meer. Een knikje, meer niet.' In 1993 werd zijn bedrijf geblokkeerd, drie jaar later volgde een rechtszaak in Arnhem, de pers dromde om hem heen. Vanuit het hele land stroomden kaartjes met loftuitingen binnen. Roelof bleek de enige boer uit de verre omtrek die zich aan het systeem probeerde te ontworstelen. Nu bestaat er een alternatief registratiesysteem voor pakweg zestig meest biologische boeren in het hele land.

Zo'n koppige boer levert bij nieuwkomers een dubbel gevoel op. Enerzijds weemoedig gemis als zulke autochtone boeren zouden verdwijnen. Anderzijds nuchter besef dat daarvoor in de plaats een villacultuur komt, en dat ze daar net zo hard aan meewerken. De Almenaren zien dat ongerust aan. 'Als straks de boeren weg zijn en er staat geen vee meer in de weilanden, dan is dat een verschraling voor zo'n plattelandsdorp.' Markante mensen verdwijnen langzaam uit het straatbeeld. Wanneer deze dorpsfiguren overlijden, zeggen autochtonen tegen elkaar: 'Weer zo'n type weg. Almen vervlakt wel een beetje.'

Stedelingen koesteren de authenticiteit die volgens hen moet samenhangen met de binding met het landschap, het ploeteren op en worstelen met hetzelfde stukje grond waarop zweetdruppels van voorgaande generaties zijn geplengd. De binding met de aarde, kennis van levensprocessen. Zaaïen, wachten, dan pas oogsten, elk jaar opnieuw. Die cyclus herhalen zij in hun eigen tuin, onder het motto: 'Je krijgt een band met je omgeving door iets te doen.' Omdat zij die binding niet hebben, kost het tijd vertrouwd te raken met de structuur van het landschap, de kronkelige wegen. Dan helpt het als er ankers zijn geslagen bij mensen om punten van herkenning in het landschap te creëren.

De gedachte: hier woon ik, maar pas later, soms na jaren, gaat dat besef gepaard met diepere gevoelens. Wanneer de IJssel in zicht komt, de boslucht de auto binnendringt, de zon door de boomtakken spiert, de herstbladeren in vuur en vlam staan, dan zwelt het hart: 'Een klein paradijs.' De stoel buiten, op het terras, kijken hoe het vee van de burens tegen de avond in een lange rij naar de stal terugkuiert. De binding met het landschap uit zich bij 'doorruimers' nog sterker in bomen, de afwisseling van water, bos, akkers, de kerktoren in de verte. Plakboeken met krantenknipsels komen tevoorschijn, boeken met oude verhalen over de boerderij –

bouwjaar, aantal koeien – worden opgesnord, foto's van favoriete plekken uitgezocht, atlanten opengeslagen, historische kaarten uitgerold.

Het landschap moet een bepaalde geschiedenis hebben. Grafheuvels, of wat betekent dat plukje riet daar: een oude eendenkooi? Bewoning op de hogere enken, wegen die zich door het land slingeren van boerderij naar boerderij, van hoog punt naar hoog punt, waarna ze werden opgehoogd en toen dijk werden genoemd. En natuurlijk de eeuwenoude boerderij- of huizenamen. Niet: Whemerweg, Ehzerallee, Asselerweg, Scheggertsdijk, Harfsense Steeg, Dorpsstraat, maar: de Bierkamp, Ehzerman, 't Asseler, Doornik, Klein Norde, Hoge Bomen. Namen van eeuwen her weerspiegelen de verbondenheid tussen mens en landschap, namen waarop mensen zich van oudsher oriënteren. Het boek van meester Van der Heuvel over deze streek, alweer tachtig jaar geleden geschreven, ligt als een statenbijbel te pronken op tafel, als nieuw ijkpunt van hun rurale identiteit.

De rurale allure

De financiële armslag voorkomt verpaupering zoals in de jaren 70, tijdens de eerste golf westerlingen. Gespecialiseerde bedrijven in tuinaanleg en -onderhoud schieten in de regio als paddenstoelen uit de grond. Moestuin werd bloementuin, de uitbundigheid tiert welig. In de tuin overheersen inheemse bloemen en planten. Natuurlijk past bamboe niet en eucalyptus, vooruit, stiekem in een hoek zodat niemand het vanaf de weg ziet.

Veel 'uitwaaiers' eigenen zich nieuwe rurale statussymbolen toe. Zoals vroeger een pronkkamer, een aparte gevel of zelfs het aantal dakpannen de plek binnen de boerenhiërarchie markeerden, bepalen nu het aantal paarden en auto's de rangorde der rijken op het platteland. En natuurlijk het rieten dak, voorheen teken van armoede, nu symbool van welvaart. Maar er klinkt gemor. Onderling kijkt men op elkaar neer. Liefhebbers van tuinen houden het liefst alles bij het oude, statuszoekers maken van hun boerderij een kasteel. Ze moeten zich schamen, zeggen de eersten. Wat heb je aan nostalgie, zeggen de laatsten. Daarmee krijgt het platteland iets kunstmatigs. Daar stappen ze rond in hun rijlaarzen, niet omdat ze paarden hebben maar vanwege de zwarte kleur en dat staat stoer.

Boeren kijken op tegen rijkdom die zo opzichtig, geëtaled, ruimhartig uitgesteld wordt. Zo gaan zij niet met geld om. Hooguit vernieuwen ze een deel van de strokap: een klein stukje maar en misschien is dat oude riet nog wel te gebruiken, een paar bossen nieuw riet erbij. Een westerling is gewend te redeneren: deze boerderij is een miljoen waard, dat betekent zeven ton hypotheek, ik mag zoveel procent rente aftrekken dus wat houd ik over en wat kan ik daarmee doen? De boer in deze streek stapt alleen naar de bank wanneer hij het hard nodig heeft, voor zijn bedrijf welteverstaan, en liever geen stuiver meer. Maar wel staat hij met de

handen in de zak rieten daken te keuren. Daarmee bevestigt hij de status van de nieuwe rijken.

Op het platteland sluimert een nieuwe standenmaatschappij in de dop. Vroeger werden grote boeren omringd door kleinere die tegen hen opkeken, nu worden ze zelf omringd door stedelingen die rijker zijn. ‘Rustkopers’ lachen erom. Traditie, de trotse erfgenaam van een boerengeslacht is hen vreemd; die status doet er niet meer toe. Omgekeerd, stedelingen zien de buurt kijken en keuren, nu bevinden zij zich in de hogere positie. Voor boeren is stijging op de sociale ladder pas mogelijk door zich westerse statussymbolen toe te eigenen of stukken grond van een andere boer te bemachtigen.

Country fairs vormen trekpleisters voor landelijk leven. Decoratie, opsmuk, subtiele uitbundigheid: de rurale allure. Oudere boerinnen vertellen elkaar over de *fairs*: dit moet je zien, je moet er geweest zijn anders hoor je er niet bij. Oosterlingen lijken zich op te trekken aan westerlingen, dus ook pompoenen en dieren van stro in de tuin. Grondverkoop levert voor boerengezinnen een ongekende welvaartsstijging op. Dat vertaalt zich in een andere (grotere) auto, de schilder komt vaker langs, dakdekkers krijgen ineens de opdracht van hun leven, feesten zijn weldadiger. Zo infiltreert de westerse kijk op het platteland bij sommige plattelanders.

De term ‘het westen’ bevat twee elementen. Enerzijds waarborg: belofte van meer welvaart. Elke activiteit die zorgt dat het platteland ontsloten wordt en zich kan ontwikkelen, krijgt positief onthaal. De aanleg van een kanaal, een verkeersweg, een spoorbaan, vooral oudere plattelanders zijn daar gevoelig voor. Anderzijds bemoeizucht, beletsel voor eigen keuzen. De invloed moet niet te groot worden. Het westen staat dan synoniem voor regels, onbetrouwbaarheid maar ook voor hardheid, hebzucht, verspilling. De regionale, culturele eigenheid wordt aan het hart gedrukt.

‘Rijke’ statussymbolen lenen zich voor onderscheid met andere plattelanders, bijvoorbeeld om voor vol te worden aangezien. Het gevoel te wonen in een achtergebleven gebied kan eindelijk afgeschud. Ook zij die een westerse status niet begeren, kunnen maar moeilijk met de term ‘platteland’ uit de voeten. Zelfs de titel boer draagt een negatieve klank in zich. ‘Veeteler’ of ‘agrariër’ of, bij jongeren, ‘zelfstandig ondernemer’, dat klinkt neutraler. Platteland, zeggen de boer en boerin aan de keukentafel, wordt vaak gezien als een ontvolkt gebied met mensen die het contact met de echte wereld amper kunnen bijhouden.

Hij: ‘Daarom ben ik geen plattelander. Als ik in het westen ben geweest, zeg ik dat ik weer naar het oosten ga.’

Zij: ‘Je doet net of dit onderontwikkeld gebied is, maar dat vind ik echt niet zo.’

Hij: ‘Laatst vertelde iemand die hier al jaren woont over collega’s van haar man in Utrecht die dachten dat een gestudeerd iemand niet uit de Achterhoek kon komen.’

Ik bedoel, het platteland wordt min of meer vergeleken met achter, dom... misschien dat ik daarom wel onbewust nooit het woord 'platteland' wil noemen.

Zij: 'Ik heb hier het woordenboek, daarin staat: 'Het land buiten de steden'. Dat is het hier toch wel echt, of niet?'

Hij: 'Jawel, maar het is toch ook, wat voor een beleving je daarbij hebt.'

Zij: 'Zij gaven dat helemaal niet goed weer, dat vind ik gewoon dom.'

Hij: 'Is plat praten dan verkeerd? Dat proberen ze je aan te praten. Maar als dat het imago van het platteland is, dan wil ik daar niet bijhoren.'

De toekomst

In Almen ligt ondertussen het dorpsplein bloot, de straten zijn opgebroken, de stenen op een hoop gegooid. Het dorp moet gemoderniseerd, vonden veel Almenaren, en zo werd in het dorpshuis een avond belegd over de leefbaarheid van het dorp. Er moesten toeristische folders komen en dat plein voor de kerk en de school had een opknappbeurt nodig, wat dachten jullie er van? Maar nieuwkomer Louise was opgesprongen, verklaarde iedereen voor gek want dadelijk worden er nog palmbomen neergezet, en gaslantaarns of zo, Almen is toch al aantrekkelijk genoeg. Moeten dan nog meer toeristen komen? Als er geld over is, stop dat dan in het zwembad. Als elk dorp zich gaat verfraaien hoeven wij dat toch niet te doen?

Almen dreigt te 'verlaren', zoals sommige dorpsbewoners dat omschrijven, een verwijzing naar Laren in Noord-Holland, ooit een boerenplaats, nu overwoekerd door kunstenaars. Want wat is het ook in Almen rap gegaan, de achteruitgang van de middenstand. Kijk wat er nu zit. Een Italiaans restaurant, een mosterdmakerij, een drukkerij. Ach, wat zou het, zegt de een. Maar de ander is bang dat het dorp uiteenvalt, dat Almen een soort Wassenaar wordt. Autochtonen willen een winkelcentrum, zien dat als vooruitgang. Nieuwkomers ervaren dat juist als achteruitgang; zij willen kleine winkeltjes want dat doet denken aan het dorps karakter van vroeger, toen men na sluitingstijd nog kon aankloppen voor een pond suiker en de niet-betalingen in een boek werden bijgehouden. Zo hadden ze dat van ouders of grootouders gehoord. Nu zijn viskraam en bloemenhandel op dinsdagen en vrijdagen de schrale ontmoetingsplaatsen.

Op een zomeravond in juli 2001 stroomt het dorpshuis opnieuw vol, ditmaal voor de toekomstplannen die bureau P&O in opdracht van de gemeenteraad heeft gemaakt. Burgemeester Meerveld van Gorssel geeft de aftrap: onze gemeente moet groen en ongedeeld blijven. Er komt wat hem betreft geen fusie met Zutphen en Warnsveld. 'Dan zijn we slechts een stukje platteland bij een stad.' Nu al heeft Gorssel de handen vol om oprukkende industrie van haar grondgebied te weren. Nee, dan liever met Lochem en Bathmen, dezelfde mentaliteit, dorpen, landelijkheid. Voor het 'opknappen' van de kernen in Gorssel is 700.000 gulden

subsidie bij de provincie beschikbaar. Daarmee kunnen leuke dingen worden gedaan. Een 30-kilometerzone van de Dorpstraat bijvoorbeeld, klinkers in plaats van asfalt, een lage muur langs de kerk om de straat wat smaller te maken en doorgaand verkeer tot langzamer rijden te dwingen. Woningbouw bij het Twentekanaal, ten noorden van Almen, waar ruimte is voor meer dan de vijftien huizen die de afgelopen vier jaar zijn bijgebouwd. Want, zegt projectleider Van Kempen van P&O, Almen moet een levendig dorp blijven. Een fraaie plek, een dorp met rondom veel oorspronkelijke boerderijen en akkers. Die moeten vanuit de kern goed te zien blijven, in ieder geval vanuit drie hoeken ‘want het is heel dorps om open plekken te hebben’, en hij kijkt hoopvol de zaal in.

Kleurige platen begeleiden zijn betoog. Nieuwe natuur voor de aankleding van het landschap, bomen, houtwallen, het doortrekken en verbreden van de Laak, een oude waterloop rond Almen. Maar de boeren zijn er niet gerust op. Veehouder Roland constateert dat agrariërs er maar bekaaid vanaf komen. ‘Ik heb in het voorjaar en najaar altijd moeite met het water, dat wordt nu alleen maar slechter.’ Een andere autochtone Almenaar ziet het minder somber in. Hoe meer natuur hoe beter, want als ’s zomers de kikkers kwaken geeft hem dat een gevoel van thuis, al 28 jaar dat hij aan de Whemerweg woont. En Almenaar Wim vindt het maar raar dat het terrein waar altijd het Almens feest wordt gehouden volgepland staat met bomen. ‘Hoe heeft dat nu kunnen gebeuren?’ Er klinkt hard applaus, ja, wie bedenkt nu zoiets.

Op die avond laten vooral nieuwkomers zich horen. Een fietspad langs de Dorpsstraat, zou dat kunnen? Ook buiten het dorp moeten drempels komen om verkeer af te remmen, want daar wonen veel kinderen. De drempel in het dorp moet verderop omdat automobilisten na zo’n hobbel altijd flink gasgeven en dadelijk gebeurt dat voor ons huis. Klinkers maken met al die trekkers en vrachtwagens zoveel lawaai; is die sierbestrating nu zo nodig? En o ja, kan er geen flitsapparaat komen? Dan springt de veehouder op: ‘Hier zijn veel mensen met een dikke knip komen wonen, voor de rust, ze zijn mondig en praten over veiligheid, maar ze moeten niet vergeten dat hier mensen ook nog moeten werken!’

Ondernemer Pladet is er ook, met een maquette van zijn nieuwe supermarkt, een gebouw met aanvankelijk drie lagen appartementen ter verhuur maar dat werd door de gemeente teruggebracht tot twee verdiepingen. Almen hunkert naar een nieuwe sociale ontmoetingsplaats. Een actie langs de deuren leverde duizend handtekeningen op. Daarmee kan Pladet aan de slag. Voor ‘zijn’ zwembad ziet Martin het somber in. Als de gemeentelijke herindeling doorgaat, telt de nieuwe gemeente maar liefst vijf baden. Wie overleeft? ‘De gemeente zegt: laat maar eens zien wat het jullie waard is. Nou, veel dus. We doen veel zelf, schilderwerk, dak repareren. Als het bad dreigt te verdwijnen, mobiliseer ik gewoon de bevolking.’

Ten westen van Almen is het landgoed Almensebos van de Zutphense Stichting het Oude en Nieuwe Gasthuis gepland. Op dat landgoed van 253 ha, grotendeels weidegrond en akkerland, verpacht aan boeren, moet een ‘huis van allure’ verschijnen. Een aantal boerderijen wordt omgevormd tot woonboerderijen. De Berkel krijgt de meanders terug, op vijftien ha landbouwgrond komen nu mogelijk glooiende oevers, drasbermen, kleine inhammen, kolken en poelen. Daarnaast worden houtsingels en boomgroepen aangelegd, evenals een netwerk van paden van bijna zes kilometer lengte.

De boeren zijn wakker geschud. Ten oosten van Almen, richting Laren, zijn de plannen nog ingrijpender. In de toekomstvisie van de gemeente Lochem blijkt dat een kwart van de boerderijen onder de ecologische hoofdstructuur valt; 118 bedrijven zullen op den duur weg moeten, naar hoger gelegen delen van het gebied. Langs de Berkel verrijzen nieuwe, luxe buitenplaatsen, ten zuiden is een groot recreatieplas ingetekend en ten noorden van Laren moet eveneens een nieuw landgoed aangelegd. Vrijkomende agrarische bedrijven mogen burgerwoningen worden want veertig tot vijftig procent van de boeren heeft geen opvolger.

Het ontwerp slaat in als een bom. Jonge boeren zien dat met name ouderen en westerlingen aan de inspraak hebben meegedaan en beseffen dat ze de boot dreigen de missen. Onder leiding van veehouder Michel stappen ze naar de gemeente en weten 17.500 gulden los te peuteren voor een eigen plan (in totaal 35.000 gulden, de Rabo betaalt de andere helft) onder het motto ‘Het is onze ruimte, we zijn er geboren en getogen, dus willen we meepraten en meebeslissen.’ Nu is het tijd voor ons. ‘Goed gelobbyd’, had de burgemeester tegen de jonge boeren gezegd.

Op een herfstige novemberavond in Laren komt het boerenplan op tafel. Het is er stampvol, meer dan tweehonderd boeren vullen de zaal en de halve gemeenteraad zit op de voorste rij. Michel had gezegd: ‘Ik moet altijd naar jullie komen, nou moeten jullie een keer naar ons luisteren.’ De wethouder krabbelt in Laren wat terug: ‘Het is een misverstand dat wij tegen landbouw zijn. We krijgen op het gemeentehuis veel vragen over wonen in het buitengebied, en daarbij de vraag: Hoe zit het met de landbouw? Dat komt onze neus een beetje uit.’ Michel: ‘Eindelijk krijgen we van de gemeente te horen dat ze niet tegen de landbouw is.’ Telde vijf jaar geleden de gemeente Lochem nog 750 boeren, nu is dat aantal gezakt tot ver onder de 500. Wanneer Michel de mening onder de jonge boeren peilt, houdt hij zijn hart vast. De meeste gaan door, zullen grond en quota kopen. Maar er zijn ook die deeltijdboer willen worden, of aan verbreding denken, aan natuurbeheer gaan doen.

Eindnoten

1 A.C.W. Staring, *De Hoofdige Boer*, 1820

2 Zie de verhalen van Roel van Duyn, die zich in 1976 in Groningen vestigde en daar een biologisch boerenbedrijfje probeert op te zetten, in 1982 gebundeld in: *De waarheid is een koe. Aantekeningen van een kleine boer*. Amsterdam: Meulenhoff

10 Wonen naast schonkige boegen

Inleiding

Een platteland met minder boeren en meer ruimte voor landelijk wonen? Het dorp Gelselaar dient als case voor de wijze waarop de plaatselijke bevolking autonoom geachte ontwikkelingen op het platteland tracht te beïnvloeden en zo mogelijk om te buigen. In de IJsselvallei maakt Welsum een soortgelijke situatie mee. Bij de omslag van productie- naar consumptiefunctie is het van belang te weten welke rurale beelden achter beoogde reconstructieplannen van expertdiscoursen steken. Het platteland kent bijvoorbeeld een belangrijk sociaalcultureel component, in de IJsselvallei uitgedrukt in het Maas-Rijn-IJsselvee. De streek rond Welsum en Nijbroek blijkt de bakermat van dit type koe, waarmee tevens de liefde van deze boeren voor hun dieren kan worden verklaard. De band met hun vee, in de media zo breed uitgemeten, is tevens een lijn naar het verleden, hun wortels, hun traditie.

Gelselaar

Er verschijnt een brug in beeld, een boot, een paar huizen aan de kabbelende waterkant. Een stem sombert: Eenderde van de woningen is in handen van autochtonen, de rest wordt opgekocht door mensen met geld, een kwart komt alleen in de weekenden. Het dorp zit op slot, nieuwbouw mag niet meer, jongeren trekken weg. Dwarsgracht, ten westen van Giethoorn, worstelt om het eigen hoofd boven water te houden, maar dreigt dat gevecht te verliezen.

Wanneer de voorzitter van Gelselaars Belang middenin de uitzending op tv belandt, schiet het direct door hem heen: dat dorp kampt met dezelfde problemen! Hij belt dorpsbelangen in Dwarsgracht, vraagt de band op bij *Omroep Gelderland*, toont de beelden aan de andere bestuursleden, gaat Gelselaar voor in de strijd. Want Gelselaar, een rustiek plaatsje in de Achterhoek nabij Almen en Lochem, is uitverkoren als Gelderlands' mooiste agrarische nederzetting dat in de huidige vorm zou moeten worden geconserveerd. Met een dergelijk prestigieuze predikaat zou elk dorp verguld zijn. Maar het schrikbeeld van een levenloze gemeenschap, waar de ziel is uitgesneden, zorgt voor flinke beroering onder de ruim 700 Gelselaarders.

Het begon ergens in 1996. De hervormde kerk, half verscholen achter bomen en dorpsboerderijen, was dringend aan restauratie toe. Het dak lekte, de verwarming haperde, de ramen rammelden, kalk liet los, vocht begon de muren te doorweken. Tien omwonenden verklaarden zich bereid een poging te wagen zowel de kerk als hun eigen panden op de gemeentelijke en de rijksmonumentenlijst te krijgen, wat subsidie met zich zou meebrengen. Omdat de gemeente Borculo, waaronder Gelselaar valt tot dan toe geen actief monumentenbeleid voerde, werd contact opgenomen met de provincie Gelderland. Die stuurde het Gelders Genootschap, een vereniging van gemeenten in deze provincie, adviesorgaan op het gebied van monumenten ('instandhouding van de schoonheid van stad en land').

Inmiddels was de nieuwe stichting Hervormde Kerk Gelselaar het dorp rond gegaan en had zo'n 40.000 gulden opgehaald. Om andere subsidiebronnen aan te boren, werd in een folder de nadruk gelegd op de cultuurhistorische waarde van het gebouw en de omliggende panden. In ruim twee jaar zagen de initiatiefnemers het bedrag tot het tienvoudige oplopen.

Er lag al een provinciale inventarisatielijst met de mooiste 25 gebieden. Gelselaar viel daar ook onder. Maar de delegatie die in het voorjaar van 1997 Gelselaar bezocht, had niet alleen oog voor de kerk – Waterstaatstype, eerste helft 19e eeuw – maar keek vol bewondering naar het hele dorp, ja zelfs het omliggende landschap waarmee Gelselaar een natuurlijke eenheid vormt was het bewaren meer dan waard. Ideaal voor plaatsing op de nationale monumentenlijst die zou worden uitgebreid met panden en gebieden uit de periode 1850-1940, toen Nederland een ingrijpend veranderingsproces doormaakte. Het Gelders Genootschap schreef het jaar erop een rapport waarin het dorp in de Achterhoek de status van 'beschermde dorpsgezicht' kreeg opgespeld.

In het najaar van 1998 kreeg Gelselaars Belang lucht van de plannen. De wethouder onthulde de mogelijk nieuwe status en vertelde daarbij dat het nog niet openbaar mocht worden gemaakt. Maar een verslaggever van *Twentsche Courant/Tubantia* kreeg het rapport toch in handen en publiceerde op zaterdag 6 februari 1999 de belangrijkste conclusies. Het dorp raakte in rep en roer, mede omdat het stuk vermeldde dat Gelselaars Belang zelf het initiatief voor de beschermde status zou hebben genomen. Het bestuur zag zich genoodzaakt de geruchten met een ingezonden brief te ontzenuwen. Wij wisten hier niets van: 'De Stichting Hervormde Kerk heeft alleen gevraagd om informatie over monumentenzorg voor de kerk en de tien omwonenden van de kerk.'

Het rapport van het Gelders Genootschap omschrijft Gelselaar als een nederzetting die zich heeft 'kunnen handhaven als een karakteristieke eenheid, waarin het verhaal van de landbouwgeschiedenis van Oost-Nederland voortleeft'. Het dorp is 'exemplarisch voor de ontwikkeling van de kleine agrarische nederzettingen op de zandgronden in de Achterhoek en Twente tussen 1840 en 1940, waarvan de

huidige karakteristieke verschijningsvorm in hoge mate wordt bepaald door de overgang naar de moderne tijd'. Met andere woorden: Gelselaar is van hoge historisch-ruimtelijke, landschappelijke, cultuurhistorische en esthetische waarde, omdat het gebied gevrijwaard is gebleven van doorgaande wegen en andere grootschalige ingrepen. De historische waarde schuilt vooral in de 'afleesbaarheid van de ontwikkelingsgeschiedenis van een laat-middeleeuwse agrarische nederzetting naar een agrarische nederzetting van het begin van de 20ste eeuw.' Die toestand is 'nog relatief gaaf aanwezig in het bebouwingsbeeld' en dat geldt ook voor het gebied van de oorspronkelijke marke, dat 'als gave eenheid in het landschap nog duidelijk aanwezig' is.

Zo telt het dorp brinken. In een halve krans eromheen ligt een aantal essen dat tijdens de ruilverkaveling in de jaren 50 hun oorspronkelijke contouren heeft behouden. Omdat de grens tussen bebouwing en open landschap niet scherp is afgebakend, maakt ook de omgeving deel uit van het te beschermen gebied. Bovendien ligt er een stelsel van wegen- en voetpaden, sloten en houtwallen. Het dorp zelf is nauwelijks gegroeid. Telde Gelselaar in 1843 welgeteld 610 inwoners, in 2002 beloopt dat aantal nauwelijks meer dan 700 inwoners.

De uitgelekte plannen trekken een diep spoor door de Achterhoekse gemeenschap. Voorstanders van een beschermd dorpsgezicht laten niet na hun dorpsgenoten te wijzen op de geneugten van deze status. Er liggen miljoenen te wachten, er ontstaan nieuwe mogelijkheden om toeristen naar Gelselaar te trekken. Maar tegenstanders laten zich niet van de wijs brengen. Natuurlijk, zo'n status klinkt leuk, maar als er vrijwel niet meer gebouwd mag worden en veel bestaande woningen tot monument worden verklaard, zal het aanzien van Gelselaar verder stijgen en zullen de huizenprijzen alleen nog betaalbaar zijn voor 'buitenlanders', mensen van buitenaf, uit de stad, uit het westen. En van die import moet je maar afwachten of ze zich in het verenigingsleven zullen storten. Zullen zij integreren?

In die intensieve periode komt de uitzending over Dwarsgracht 'als een geschenk uit de hemel', vertelt Jan, voorzitter van Gelselaars Belang. Hij schotelt de filmbeelden alle fractievoorzitters van de politieke partijen in Borculo voor. Zij moeten weten wat de gevolgen kunnen zijn als een dorp geheel op slot gaat. Wanneer Jan de belangenvereniging van Dwarsgracht belt, krijgt hij te horen dat het buurtschap sinds 1960 het fenomeen 'tweede woning' kent, dat inmiddels 58 procent van de huizen door import wordt bewoond en dat het verenigingsleven tot het nulpunt is gedaald. Het predikaat 'beschermd dorpsgezicht' werd jaren geleden toegekend, maar heeft niets kunnen voorkomen. 'Voor Dwarsgracht is het nu te laat. Voorkom dat dat ook bij jullie gaat gebeuren.'

Enkele Gelselaarders bezoeken Orvelte in Drenthe, waar drommen toeristen zich vergapen aan oude ambachten en het boerenleven van honderd jaar geleden. Zo

ontstaat een schrikbeeld: wordt Gelselaar een museumdorp? Zoiets als Dwarsgracht, Bronkhorst, Orvelte?

Ganzendorp

Gelselaar ganzendorp. Enkele eeuwen geleden werden duizenden ganzen gehoed voor de slachterij in Goor en voor de markten in Deventer, Zutphen en Zwolle. Zo'n toeristisch imago zal het goed doen, zeggen voorstanders. De verkiezing tot ganzenhoedster van het jaar – nog maar twee keer gehouden – zou kunnen uitgroeien tot een traditie waar velen op afkomen. Waar de mensen na afloop bijvoorbeeld een dekbed met ganzenveren kunnen kopen. Maar in de regionale krant verschijnen reacties als: 'Worden wij allemaal acteurs, die in Achterhoekse klederdracht in de berm aan al die toeristen verhalen van Moeder de Gans voorlezen?' Boeren monkelen dat mensen van buitenaf zomaar beslissen dat bijvoorbeeld alle afrasteringen weg moeten – niet alleen de witte palen voor paarden, maar ook het prikkeldraad. 'Dus je kunt straks nergens meer boeren.'

De stemming in Gelselaar is aanvankelijk bedrukt: we kunnen het niet tegenhouden, zulke plannen worden er toch doorgedrukt. Maar Jan houdt voet bij stuk: Dat is te passief gedacht, we moeten meedenken en meepraten, niet accepteren dat dingen achter de tekentafel worden uitgedacht. Het zit hem dwars dat iedereen buiten de plannenmakerij is gehouden. 'Wij vinden dit een voorbeeld van plannen die elders worden gecreëerd en waarbij de inbreng van de plaatselijke bevolking wordt genegeerd', schrijft het bestuur van Gelselaars Belang op 16 februari 1999 aan de gemeente. Enkele maanden eerder zoemden al geruchten rond, maar tot tweemaal toe bleef nadere informatie uit. Ook na overleg blijft het stil, en dat geeft irritatie. Waarom wordt niet beter gecommuniceerd?

Wel komt een reactie van het Gelders Genootschap. In een notitie op 4 maart wordt uit de doeken gedaan waarom eerst achter gesloten deuren is gewerkt. De selectiefase kent geen overleg, enerzijds 'om geen valse verwachtingen' te wekken, anderzijds om de 'objectiviteit zo goed mogelijk te waarborgen'. Pas bij de aanwijzing volgt inspraak. Verder blijkt dat het genootschap even heeft overwogen het hele oorspronkelijke markegebied voor te dragen, maar besloot de beschermde status toch maar alleen op dorp en aansluitende essen toe te passen. In ieder geval heeft Gelselaar er baat bij, zegt het genootschap: betere bescherming van hagen, houtwallen en erfbeplantingen, herstel oude kerkpaden, hergebruik oude agrarische gebouwen, bouw kleine panden rond kerk en brink, oplossing parkeer- en verkeersproblemen. De monumentencommissie van Borculo laat zich overtuigen en geeft een positief advies aan de gemeenteraad, maar Gelselaar blijft uiterst sceptisch: 'Bescherming van het dorp, waar hebben ze het eigenlijk over?'

Toch steekt het Achterhoekse dorp niet botweg de hakken in het zand. Misschien is die status inderdaad uitstekend. Als het maar niet van bovenaf wordt opgelegd. Als maar inspraak mogelijk is, vanaf het allereerste begin. Als maar duidelijk is wat de gevolgen zijn voor de dorpsbewoners en de leefbaarheid. Zelf het initiatief houden. Er wordt een gemeentelijke werkgroep samengesteld met mensen uit diverse groeperingen die eerst een toekomstvisie gaat opstellen. Deze werkgroep adviseert een onafhankelijk bureau in de arm te nemen. De gemeenteraad, inmiddels ook sceptisch geworden, stelt 90.000 gulden beschikbaar; de opdracht voor het onderzoek gaat naar het Amersfoortse bureau BügelHajema Adviseurs.

Op de dag dat de op één na laatste aannemer in Gelselaar zijn deuren sluit, stuurt Herman zijn wagen over de landweggetjes tussen het opkomend maïs rond het dorp. Hij vertelt voluit over de vele ideeën die kwamen bovenborrelen toen hij met het rapport van het genootschap werd geconfronteerd en later bij de gemeentelijke werkgroep kon aanschuiven. ‘Gelselaars Belang ziet leefbaarheid vooral als meer woningbouw, maar je kunt dat ook anders bekijken. Hoe je het ook wendt of keert, het aantal boeren zal drastisch afnemen. Nu hebben we in Gelselaar nog 29 boeren, over 10 jaar nog maximaal 10 boeren. Toerisme wordt de nieuwe economische drager van het platteland. We hebben in Nederland 2,5 miljoen 55-plussers, over 10 jaar zijn dat er vijf miljoen, en allemaal actief, vitaal, met veel geld.’

Herman stopt bij een kaal stuk weiland. In het midden steken vier smalle palen uit de grond. De lokatie waar ooit Huize van Bevervoorde heeft gestaan, een voormalige havezate met grachten die enkele jaren geleden via luchtfoto’s zijn getraceerd en in reliëf zullen worden weergegeven: er komen veldkeien, beukenhagen, een vlonder, een picknickbank. Over drie weken gaat de spade de grond in. Langs deze opgravingen komt een fietspad te liggen. We volgen de ligging van deze zogeheten TRAP-route, een 38 km lang weggetje van Borculo naar Diepenheim langs archeologische bezienswaardigheden en recreatieve voorzieningen, dwars door akkers en weilanden dat deels over oude kerkpaden zal voeren en deels nieuw wordt aangelegd. Wenst een boer geen pad over zijn grond, dan gaat de route over dat van zijn buurman, en zo is het toch gelukt het tracé aan elkaar te breien, compleet met zitbanken en informatiepanelen. Aanleg: een half miljoen euro.

Herman stopt even ten noorden van Gelselaar, waar van oudsher lager gelegen broeklanden liggen. Daar wordt een weide aangekocht voor de vele ganzen die hier opnieuw van zich zullen laten horen. In Hermans visie worden de dieren ’s zomers af en toe naar het dorp geloodst om daar toeristische activiteiten op te fleuren. Kavelruil moet slechte agrarische gronden vrijmaken voor natuurontwikkeling. Er komen vijvers, kikkerpoelen, houtsingels. Gelselaar kan profijt trekken van het reconstructiegebied Borculo/Neede, een pilotproject in de Achterhoek. Voor

zichzelf ziet hij volop kansen voor een theehuisje en een kunstgalerie naast zijn eigen woning, een woonboerderij midden in het dorp waar hij geboren en getogen is. De tekeningen liggen al gereed.

De miljoenen komen er, daar is Herman van overtuigd. De gemeente kreeg al 150.000 euro van de provincie toegeschoven om de status beschermd dorpsgezicht binnen drie jaar aan te vragen. Gelselaar is tevens voorbeeld-project in het kader van een provinciale startnotitie waarin de aanzet wordt gegeven voor het cultuurhistorisch beleid in Gelderland.

Hermans afwijkende visie dwingt zijn dorpsgenoten na te denken over de toekomst van hun dorp. De laatste vier jaar zijn twee aannemers gestopt, een zuivelboerderij, de meubelmaker en de plaatselijke bakker. Reken maar uit, bijna twintig arbeidsplaatsen weg. En, toegegeven, ook het aantal boeren zal verder afnemen. Zijn er immers nog wel opvolgers? Wie kan het hier in Nederland volhouden? Twee weken geleden emigreerde een Gelselaarse varkenshouder naar Canada, het hele dorp liep uit om het gezin uit te zwaaien. Een fikse aderlating voor het dorp want het gezin stond bekend als sociaal zeer actief. En de school zag de vier kinderen ook liever niet gaan. Hun boerentoeskomst ligt echter daar, niet hier. Maar als boeren stoppen, dan hoef je toch het dorp niet vol te stoppen met toeristen, zeggen tegenstanders van het plan.

Wie zullen hier komen, vraagt Bas zich af, een jonge ondernemer die zich zorgen maakt over de leefbaarheid van het dorp. Hij was amper 19 jaar toen hij de buurtsuper van zijn vader overnam. Daarin was hij zo succesvol dat in juni 2001 de titel 'ondernemer van het jaar' naar hem ging, als beste van alle 130 vestigingen van de Troefmarkt-keten in Nederland. Terwijl overal in kleine dorpen winkels wegwijnen, is hij in staat zijn winkel voor Gelselaar te behouden. 'Ik sta met beide benen in de gemeenschap, weet wat de mensen willen'.

Liefst 90 procent van de Gelselaarders komt regelmatig bij hem over de vloer; de helft doet er zelfs alle boodschappen. Nieuwkomers ziet hij minder vaak in de winkel. Ongeveer een kwart van het dorp komt van buiten – 'buitenlanders' zoals ze dat daar zeggen, de meesten uit het westen. De een laadt inderdaad bij hem het winkelwagentje vol, de ander wisselt tussen dorp en supermarkten in omliggende stadjes als Borculo of Lochem, terwijl eenderde van alle nieuwkomers nooit bij Bas binnenstapt. Sinds vorig jaar trekt hij ook klanten uit naburige dorpen, mensen die bewust de charme van een kleinschalige winkel opzoeken waar de baas nog achter de kassa zit, persoonlijk de mensen kent en boodschappen helpt inladen.

Kijk, zegt hij in de woonkamer van zijn grootvader die elke dag op pad is om bestellingen bij klanten in en om Gelselaar af te leveren – een extra service voor slechts 1,15 euro – 'dat plan voor beschermd dorpsgezicht zal mij geen windeieren leggen. Van dagtoeristen hoef ik het namelijk niet te hebben, die komen alleen voor een versnapering.' Vakantiegeangers die bij de boer een tentje opzetten,

vormen in de zomermaanden hooguit een welkome aanvulling op zijn trouwe klantenbestand. Wat hem betreft mag het dorp daarom best een camping met 250 vaste staanplaatsen krijgen.

Leefbaarheid

Büge Hajema gaat aan de slag, inventariseert de wensen van Gelselaar en stelt een rapport op. Uitgangspunt van het onderzoek is de leefbaarheid van het dorp. In het rapport staan 44 projecten die voor een deel al in het pilotproject waren opgenomen, zoals de 'Trap'-route, huis Bevervoorde, het 'Ganzenrondje Gelselaar' (1,4 km nieuw fietspad, 20 km herstel kerkpaden), verplaatsing dorpsboerderijen, extra faciliteiten voor het verenigingsleven. Gelselaars Belang reageert positief: 'Er is sprake van een duidelijke mix, waarin cultuurhistorie en leefbaarheid hand in hand gaan.' Maar wanneer het Amersfoortse bureau de 'Ontwikkelingsvisie Gelselaar' tijdens een informatieavond in café Florijn toelicht, blijven de vragen komen. 'Zijn we straks nog wel baas over eigen grond?' Niettemin is er tevredenheid over de passage dat agrarische bedrijven in hun bestaande bedrijfsvoering niet belemmerd mogen worden.

Nog is het buitengebied rond Gelselaar boerenland. Nog zijn boeren in de meerderheid. Maar voor hoelang? In de reconstructiecommissie Achterhoek moeten agrariërs voortdurend opboksen tegen natuur- en milieuorganisaties. De veranderingen kondigen zich langzaam aan. Met een beeldhouwer of illustrator als buurman valt nog wel te leven, maar vakantiehuisjes of appartementen kunnen een belendend agrarisch bedrijf op slot zetten. Ondertussen krabt menig boer zich achter de oren, want hij heeft ruimte genoeg nu de tijd dat ouders inwoonden voorbij is en alle kinderen het huis uit zijn. Dan groeit de onzekerheid: biedt toerisme toch kansen? Vakantiewoningen, een camping, een theeschenkerij. Maar dat betekent vreemd volk op het erf en daar moet je maar tegen kunnen. Nu al krijgen ze de Dierenbescherming op hun dak omdat voorbijfietsende toeristen een varken aan een riem zagen liggen, zo zielig, toen de telefoon hebben gepakt terwijl de boeren zich gewoon aan de regels houden. 'Die mensen denken dat op het platteland alles maar moet loslopen.'

Gelselaar zet liever in op woningbouw. Een dorp moet immers leven. Nieuwe huizen betekent nieuwe gezinnen, wie weet met kinderen zodat ook de school profiteert. Die nieuwe mensen moeten zich wel inzetten voor de gemeenschap. Gelselaar mag dan een rijk verenigingsleven hebben, het zoeken van bestuursleden wordt steeds moeilijker. Mensen zijn druk, besteden liever een avondje thuis. 'Als ons de nieuwbouw wordt afgepakt, geef ik Gelselaar nog vijf jaar', zegt Bas. Dan krijgen verenigingen het moeilijk en vallen vriendenclubs uit elkaar omdat de jongeren uitzwermen naar elders.

Maar nieuwbouw is niet zomaar toegestaan. Middenin het dorp ligt een stuk land braak, groot genoeg voor vier à vijf woningen. Dit weilandje valt binnen de stankcirkels van twee boeren, dus blijft het onbebouwd. Uitwijken naar het buitengebied is een mogelijkheid; het is meermalen aan de orde geweest. De twee zouden zo met een gestopte collega kunnen ruilen. Maar de boeren in dat buitengebied zijn eigenwijs, zeggen Gelselaarders in het dorp. Als die hun bedrijf van de hand doen, dan blijven ze er zelf wonen en slopen de stallen. Tegen de tijd dat ze 80 zijn, gaan ze naar een bejaardenwoning in Borculo en wordt de boerderij aan een burger verkocht.

Gelselaars Belang houdt de vinger aan de pols. Stel dat de drie overgebleven boeren in de dorpskern inderdaad verkassen. Wat gebeurt er dan met de monumentale boerderijen? En zou de caravanopslag van Mensink in het dorp niet naar de rand kunnen verhuizen, zodat op die plek een stuk of tien woningen kunnen verrijzen? Maar dan wel bedoeld voor mensen die zich in Gelselaar thuisvoelen en aan het verenigingsleven willen deelnemen. Niemand voelt voor nieuwkomers die er hun rust kopen en zich met niemand bemoeien. Alleen met integratie en sociale binding is er echte toekomst. Zeker 95 procent van de bevolking staat achter deze visie, meent Jan van Gelselaars Belang.

Het eindrapport, vindt Gelselaars Belang, moet volledig door gemeente en provincie worden overgenomen. Bovendien zal een begeleidingscommissie (met daarin twee leden van Gelselaars Belang) toezien op uitvoering van de plannen. De ontwikkelingsvisie dient als basis voor herziening van het bestemmingsplan uit 1978, zodat de consequenties voor het beschermd dorpsgezicht hierin verwerkt moeten worden. Alleen onder deze voorwaarden wil het dorp meewerken. In haar laatste vergadering van 2001, vlak voor de kerstdagen, stemt de gemeenteraad van Borculo in met de ontwikkelingsvisie en stelt 102.100 euro beschikbaar voor de projecten Ganzenrondje en Bevervoorde.

Er hangen veranderingen in de lucht. Een dorpsgenoot die zich kritisch had uitgelaten over het beschermd dorpsgezicht, wil wellicht appartementen voor toeristen bouwen. Een ander stelt zijn schuur beschikbaar voor informatie over het Huize van Bevervoorde. Een derde wil muziek- en schildercursussen geven. Het dorp telt schilders, een ontwerper, een poppentheater, allemaal goed voor de uitstraling van Gelselaar als toeristisch trekpleister.

Eén monumentaal pand telt Gelselaar al. Museumboerderij Erve Brooks, volgens eigen zeggen een Saksische boerderij uit de 15e eeuw.

De IJsselvallei

‘Zo moet het dus niet’, reageert Evert als hem het verhaal van Gelselaar ter ore komt. In zijn boerderij aan de IJsseldijk spreidt hij grote kaarten voor het gebied

rond Welsum op de tafel uit. Ook hier werden plannen gedropt, projecten die het platteland rond dit dorp ingrijpend zouden veranderen. Maar alleen als de bevolking mag meepraten en de vinger aan de pols houdt, behoudt de vallei perspectief voor de landbouw en blijft de leefbaarheid van de dorpen intact.

Die zomerdag in Welsum spettert het groen van de oevers. De middagzon stort het licht breed uit over de uiterwaarden – *ût'weer'n* zoals ze die hier kernachtig noemen – langs de rivier. Onder aan de dijk ligt een koe loom in het vette gras. Een boerin gaat haar kudde voor, op weg naar een andere weide; alsof een onhoorbaar signaal heeft geklonken zetten de koeien zich onmiddellijk weer eendrachtig aan het grazen terwijl in de schaduw van een wilg twee kalveren uitgelaten dartelen. De wind brengt het rammelen van een trekker onder oorbereik, met een NewHolland D1210 hobbelen achter zich aan, een stuk grasland op want de volgende snede wacht. Een korte groet. Zeilschepen, motorjachten, rijnen, vol en leeg en leeg en vol, zoeken klotsend hun weg. Achter een *speed jet* volgt een glinsterend spoor. In de lucht trillen de zomervluchten van Teuge, een narrig brommen, met zelfs een tweedekker die hoog koers zet naar het oosten. Aan de overkant duiken hier en daar rode daken uit het donkergroen tevoorschijn. En, geen hoogspanningsmasten te bekennen – ongereptheid troef in dit deel van de IJsselvallei.

Hier moest het dus gebeuren, had Evert verteld. Ergens op deze plek. Moerassen en oibossen. Meedeinende nevengeulen en sleuven. Verlegging van IJssel en dijk naar de provinciegrens, zodat het Sallandse dorp dat door een eigenzinnige gril van de rivier in een ver verleden op de westoever was beland, als een verloren zoon weer terugkeert op de Overijsselse kant. Vijf, zes wooneilandjes – klein terpen eigenlijk – in een lint, die in tijden van hoog water met elkaar verbonden worden door de bestaande dijkweg, bedoeld voor nieuwbouw met luxe villa's op ruime kavels, aan bestaande bebouwing geplakt.

Welsum voelde zich overrompeld.

Het dorp wordt één grote waterbak, zeiden de krap 600 bewoners tegen elkaar en tegen de bedenkers. En die sociale samenhang gaat eraan, de ingrepen zullen het karakter van de gemeenschap totaal vernietigen. Zou de streek niet worden overspoeld door horden toeristen? Dan de landbouw. Hier zitten helemaal geen boeren die willen stoppen. De 14 boeren in Welsum zijn jong, nog geen 40, die allemaal geloven in de levensvatbaarheid van hun bedrijven. Van een 'warme sanering' moet niemand iets hebben. Nieuwe dorpen? Krik eerst bestaande kernen op, die veelal moeite hebben voorzieningen op peil te houden.

Het was een onorthodox idee, gelanceerd in het kader van Landstad Deventer, een projectgroep van provincie, gemeenten en enkele organisaties. Deze IJsselstad zat jarenlang ingeklemd op de rechteroever en kon eigenlijk weinig anders dan opnieuw een uitbreidingsring in een halve boog rond de stad aanleggen om de groei op te vangen. Maar die scherpe markering tussen stad en platteland zou

slechts meer van hetzelfde zijn en, belangrijker, niet aanhaken op de algemene trend naar landelijk wonen en andere grote veranderingen die op het gebied afrollen. 'Er is weinig verbeelding voor nodig om in te zien dat het aanzien en het gebruik van deze streek steeds sterker verandert en dat daardoor de identiteit van de streek verloren dreigt te gaan', schreven de ondertekenaars van Landstad Deventer in mei 1999.

De stad blijft groeien, er komt meer bedrijvigheid, het aantal actieve boeren neemt af, steeds meer burgers gaan in het buitengebied wonen. Nu landbouw zo hard op haar retour is, zo luidde de analyse, wat gebeurt er dan met de vrijgekomen boerderijen en landerijen? De te verwachten overloop vanuit de Randstad is een bedreiging. Mensen leggen een miljoen op tafel om hier tussen de koeien te kunnen wonen, hoofdschudden boeren. Dorpen worden een toevluchtsoord voor (Rand)stedelingen, ja, hun enige bestaansrecht lijkt slechts de aantrekkingskracht te zijn die de rust van het landelijk wonen in een kleine gemeenschap op de gehaaste stedeling heeft. Zo neemt de woonfunctie de rol van de landbouw over als economische drager van het platteland. Daarmee zijn de rollen omgedraaid. Was vroeger de stad rijk en het ommeland arm, nu kiezen welgestelden voor het buitengebied en dreigt de stad te verkommeren. Daarom is het ook stedelijk eigenbelang dat de grens tussen beide wordt opgetrokken: een 'hoogwaardig woon- en leefmilieu' in het groen is voor het bedrijfsleven wellicht de belangrijkste vestigingsfactor geworden. Een dergelijke koene uitstraling kan Deventer goed gebruiken.

Tijd voor een andere aanpak, een nieuwe kijk op de relatie tussen stad en platteland. Dwars tegen landelijke dogma's over ruimtelijke ordening in. Bestuurders, planologen, lokale en provinciale politici zetten zich aan een integrale ontwerpschets voor Deventer en omstreken. Want schrikbeelden te over, zoals Amersfoort, een uitdijende stad die het ommeland opslokt, of Noord-Brabant, een gemoedelijke provincie met verrommelde buitengebieden. Dus tevens ideeën te over: wooneilanden of terpen bij Welsum als 'nieuwe vormen van wonen', woon- en werkenclaves bij Bathmen als een 'veelkleurig kralensnoer' met 'natuurbouw, agrarisch gebruik en pluksgewijze bebouwing in het bos', nieuwe dorpen van maximaal driehonderd woningen ten noordoosten van Deventer (met een verhouding huizen-bos 1:2) als een 'woonwijk die in fragmenten in het landschap is uiteengelegd', een parkachtige strook tussen Deventer en Olst als 'een veelkleurig patchwork van geprivatiseerde kavels, semi-openbare domeinen van oude en nieuwe landgoederen' die via wegen en paden tot aan de IJssel reiken.¹

Die IJssel krijgt nieuwe rollen toebedeeld. Ooit heeft de mens haar tot bedaren gebracht, ingesnoerd, gekribd en gekooïd, vastgeklonken op het huidige rivierbed. Nu kijkt de mens weer terug, naar de tijd van voor de aanleg van de bandijk in 1170, toen het water nog vrij spel had en het land aan weerszijden kon inpalmen,

van de Sallandse hoogten tot aan de opgestuwde zandgronden van de Veluwe, op deze plek meer dan tien kilometer breed zodat overal fijne klei werd afgezet en de streek een vruchtbare bodem meekreeg. Zo vruchtbaar dat Nederlands bekendste natuurvorser Jac. P. Thysse op zijn voettochten door de vallei in 1915 (68,69) uitbundig schreef: 'De IJssel is beroemd om het roodbonte IJselvee en om zijn onovertreffelijke boomgaarden en wie die nu op zijn best wil zien, ga naar Twello en Terwolde, Welsum en Veessen.' Boerenland op zijn best, temidden van rijke natuur. 'Daar ligt een mooie boerderij met bloementuin, vijvers en park, alsof we waren in de beste streken van Friesland of Groningen en om de illussie te voltooien, kijk daar ook nog een klein kerkje uit de boomen met Allemanisch zadeldak. Dat is Welsum.'

Zandbanken, moerassen en eilandjes met zachthoutoibossen, temidden van veel vlechtende geulen, zo moet de IJssel er vroeger hebben uitgezien. Resten van die oude, afgesnoerde strangen zijn nog links en rechts te vinden. Een rivierecosysteem dat de moeite waard is om in ere te herstellen, klonk het in 1989 ergens in de Duursche Waarden, ten noorden van Olst. Het eerste natuurontwikkelingsgebied van Nederland, 115 hectare groot. Twee stroomgeulen werden uitgegraven, de zomerdijk kreeg een deuk en het rivierwater zorgt sindsdien voor de rest. Het vervolg op dit project, Duursche Waarden II, kreeg een plaats in de plannen van Landstad Deventer. Want aan de overkant, op de Veluwe oeverkant, liggen de Welsumerwaarden, eveneens van Staatsbosbeheer. Die natuurstrook van 76 hectare zou als nieuw puzzelstuk worden toegevoegd aan de Ecologische Hoofdstructuur van Nederland.

En dan was er nog de veiligheid die tot urgentie noopte. Extreme waterstanden in 1993 en 1995 in het rivierengebied zetten de gedachtenvorming over bescherming van lager gelegen delen in een hogere versnelling. Rivieren moeten meer ruimte krijgen om de afvoer van aanzwellend water stroomopwaarts te vertragen. Nieuwe geulen en afgegraven uiterwaarden leken dé remedie tegen mogelijke rampen bij hoogwater, samen met het opruimen van obstakels in het stroomgebied. Via een 'regelkraan' bij Lobith zou de IJssel meer water moeten krijgen, ter ontlasting van de andere grote rivieren. Daarom zijn 'groene rivieren' een uitkomst: oude rivierlopen die 's zomers droog staan en in de wintermaanden het water opvangen. Ecologische motieven kregen zo een extra argument bij. Ideaal om natte natuur te ontwikkelen. Rond het natuurlijke 'rivierenpark IJsseldelta' kan worden gerecreëerd en kunnen bevers, visarenden en biotoeristen vrij rondlopen.²

Drie ontwerp bureaus lanceerden in 1999 hun ideeën – het woord 'plannen' was taboe – tijdens streekgesprekken met de bewoners van het gebied, want de bedoeling was dat het project in samenspraak gestalte zou krijgen. Dit open karakter moest leiden tot voldoende draagvlak onder de bevolking. Het project Stadland Deventer wil zo, volgens de intentieverklaring, onder meer een bijdrage

leveren aan de 'belevingswaarde van het landschap voor stedelingen en dorpingen en in het algemeen aan een aantrekkelijk en groen vestigingsklimaat'. Onorthodoxe ideeën voorzien een tweedeling op het platteland: plekken waar de landbouw haar gang kan gaan, en mengvormen van natuur, wonen, multifunctionele landbouw en recreatie. Kleinschalige landschappen bieden 'een prachtig decor' voor de ontwikkeling van nieuwe recreatienetwerken via kerkenpaden, schouwwegen en onverharde weggetjes voor fietsers en wandelaars. Maar Welsum wil zichzelf blijven. Normaal ruraal. Net als vele andere dorpen.

Nieuwe scenario's

De afgelopen jaren zocht de provincie Gelderland naar aansprekende plannen voor de reconstructie van het platteland. De Veluwecommissie organiseert in het najaar van 2001 vijf interactieve bijeenkomsten om de wensen onder de bevolking te peilen. Aan de hand van foto's uit het gebied bepalen de deelnemers welke waarden behouden dan wel versterkt moeten worden. Hieruit spreekt het belang van het visuele aspect van het landschap. Een jaar later liggen twee visies op tafel – een hydro-ecologische met nadruk op natuur, en een sociaal-economische met de nadruk op landbouw – waarover de inwoners zich andermaal mogen uitspreken. Openheid en de noord-zuidverbindingen (IJssel, kanaal, weteringen) zijn en blijven uitgangspunt voor de IJsselvallei en krijgen versterking door 'opgaande beplanting' en 'accentuering van de ruimtemaat', maar deze worden doorbroken door enkele ecologische zones tussen west en oost, tussen Centraal Veluws Natuurgebied en IJssel, ofwel tussen bos en rivier. Beekjes die van de Veluwe stromen zijn bron voor schoon drinkwater, duurzaam alternatief voor waterleidingbedrijven. Er ligt meer op tafel. Dertig tot veertig procent van de landbouwbedrijven stopt ermee. Er komen plukjes woningen langs de weteringen. Recreatie en toerisme nemen als economische dragers een steeds grotere plaats in. Dat alles heeft een ruimtelijk effect.

Op de bijeenkomst voor de noordelijke IJsselvallei, ruwweg het gebied van de 'mkz-driehoek', zijn de kaarten wat de boeren betreft nog lang niet geschud. Hoofdschuddend turen ze op kleurrijke schetsen aan de wanden en op de tafels. Duidelijk is dat zij een speler naast vele andere op het platteland zijn geworden. Hobbydierhouders, gemeenteambtenaren, landschapsarchitecten en andere betrokkenen roeren zich eveneens. De basis mag helder lijken – openheid, grondgebonden landbouw, waterberging en weteringen – de uitwerking van de twee visies is volgens iedereen voor verbetering vatbaar.

In beide scenario's is waterberging een integraal onderdeel van de plannen. Overtollig (regen)water moet in de regio worden opgevangen alvorens deze op de IJssel of elders te lozen. In het ene geval betekent dat natte natuur, in het andere

een combinatie met extensieve landbouw in natuurlijke laagtes. Voor beide geldt eveneens: de intensieve veehouderij moet weg van het Veluwemassief. De milieudruk is er te groot. Daar heeft natuur prioriteit. Er klinkt gesputter: ‘Moeten ze dan naar de IJsselvallei?’ Uitleg: Dat is het uitgangspunt van deze reconstructie. Varkenshouders en kalvermesters gaan bijvoorbeeld naar een strook ergens tussen Twello en Terwolde – zo ver mogelijk van kwetsbare natuurgebieden. IJsselboeren verzetten zich. ‘Zo verschuif je het probleem. Moet je niet doen. Ook intensieve bedrijven zijn grondgebonden, want voor hun mest is grond nodig. Straks kopen ze land op om hun mest kwijt te kunnen en dan hebben wij het nakijken. Hier is geen plaats. Laat ze liever gaan naar andere delen van Nederland.’

Zij zetten in op de gangbare en biologische landbouw. Die zijn al extensief en zo blijft het landschap open. Recreatie in de uiterwaarden en langs het Apeldoorns Kanaal, overnachtingen in dijkdorpen, routes langs de weteringen en misschien wel over boerenland, maar dan zegt een veehouder uit Welsum: Ik heb helemaal niets aan toerisme. Hij krijgt te horen dat het mooi houden van het landschap hem helemaal niets kost en die toeristen, die komen wel, tien keer zoveel als nu en wie weet, kan hij er wat aan verdienen. Een hobbydierhouder uit Oene brengt in: Als we dan toch praten over het open landschap, die stukken grond bij hem in de buurt waar nu coniferen op worden gekweekt zijn hem een doorn in het oog. Waarop een ander zegt dat die boompjes tot aan borsthoogte reiken dus waar praten we eigenlijk over?

Ja, nee, gebiedsvreemd of niet, argumenten komen op tafel, emoties spelen op, hoeveel boeren blijven er eigenlijk over? Zullen gemeenten de boeren straks niet dwingen tot stilte op het platteland omdat de toerist of de stedelijke nieuwkomer dat wenst? Tot bij de algemene bespreking een veehouder opeens het woord neemt, de plannen hekelt want waarom zouden die intensieve bedrijven op de Veluwe daar eigenlijk weg moeten? Laat ze maar mooi zitten. Als je het over typisch Veluws heb: die bedrijven horen bij de Veluwe. Dat is het sein voor een bewogen betoog van een boerin over de mkz-crisis die anderhalf jaar geleden zo heeft huisgehouden onder boerengezinnen, vorig jaar, toen de Veluwse bossen hermetisch werden afgesloten zodat het wild, mocht dat mkz hebben, kon genezen terwijl hier alle gezonde veestapels moesten worden afgemaakt: ‘Dus dan kun je wel zeggen dat over zoveel jaar er zoveel boeren minder zijn maar bedenk wel, die ecologische hoofdstructuur gaat over boerenland en dan heb je niet zomaar een draagvlak voor die plannen. Het is boerenland, vergeet dat niet.’ Zij krijgt hard applaus.

De week erop is de zuidelijke IJsselvallei aan de beurt, met inbegrip van de Stedendriehoek, in de *Vijfde Nota* aangewezen als ‘netwerk-stad’ van Apeldoorn, Deventer en Zutphen. Gedrieën moeten zij, samen met de tussenliggende plattelandsgemeenten Voorst en Gorssel zorgen voor Veluwse opvang van wonen

en werken. Zo is er veel aandacht voor natuur en nieuwe landgoederen, bestemd voor 'nieuwe rijken' op het platteland. Trefwoorden tijdens deze avond zijn: sfeer, nostalgie, karakteristiek, beslotenheid, samenspel, cultuurhistorie, samengevat in 'harmonie'. De Stedendriehoek krijgt het predikaat 'ontspanning voor de stad' mee.

De discussieleider doet de aftrap. Het aantal overnachtingen op de Veluwe is na de mkz-crisis gestaag gedaald. De Veluwe is saai, het moet allemaal wat spannender, meer recreatie. We moeten proberen de toerist naar de randen te lokken – het staat allemaal niet zo in de plannen maar daar komt het wel op neer, zegt hij. Onmiddellijk komt de strook ten noorden van Twello ter sprake, de plek voor intensieve veehouderij uit de rest van de Veluwe. Alleen al uit de zuidelijke IJsselvallei zouden 21 varkenshouders verplaatst moeten worden, zegt de deelnemer uit Brummen. Een medewerker van de gemeente Voorst verzet zich met hand en tand. Noemt dit volstrekt onaanvaardbaar. 'Je laat toch niet zulke bedrijven opnieuw starten? Waarom stimuleren we ze niet naar Polen te gaan?' Vervolgens geeft hij drie argumenten. Zowel Stedendriehoek als Voorst heeft gekozen voor melkveehouders; eigen boeren gaan voor. Daarnaast zijn varkenshouders uit sociaal oogpunt niet gewenst; boeren uit bijvoorbeeld Putten hebben toch een ander geloof, of stel dat er varkenshouders uit Brabant komen, nee, het sociaal verband van het platteland laat zulke verschuivingen niet toe. En tenslotte: varkenshouders dragen niet bij aan werkgelegenheid. Als er toch geschoven moet worden, trek dan de zakelijke dienstverlening aan.

Nog een ander punt zit Voorst dwars. Het Veluwemassief wordt onaantastbaar. Met andere woorden: 'De natuurjongens zijn te veel de baas geworden'. Campings en landbouwbedrijven moeten zoveel mogelijk wijken voor bos en hert. Op de randen van Veluwe en IJsselvallei, het grensvlak van zand- en kleigrond, wordt veel gebouwd. Dat is nu juist kwelgebied dus waarom niet meer gebouwd op het zand want zo hebben we over tien jaar problemen met de afwatering. 'Dat geef ik u op een briefje'. Dit is niet de plaats om het plan aan de kaak te stellen, probeert de discussieleider. Waar dan wel? vraagt de ambtenaar. Het reconstructieplan wordt uiteindelijk maatgevend voor zowel streekplan als gemeentelijke bestemmingsplannen. Straks zitten we opgezadeld met problemen van anderen. Dit is de kans om te schuiven met functies.

De dorpsraad Loenen vindt het onbegrijpelijk dat varkenshouders vanwege ammoniakuitstoot niet langer gewenst zijn, terwijl industriële bedrijven kunnen doorgaan met uitstoot van koolmonoxyde. En aan die felle verlichting rond de paardenbakken van hobbydierhouders, kunnen we daar eens niet wat aan doen? 'Laat de Veluwe weer donker worden.'

Los van de Veluwecommissie zijn de vijf gemeenten binnen de Stedendriehoek bezig met eigen reconstructieplannen. Naast Apeldoorn, Deventer en Zutphen strijden Voorst ten westen en Gorssel ten oosten van de IJssel zij aan zij om het platteland voor verdere verstedelijking te behoeden. Tot 2030 is er naar verwachting behoefte aan 21.000 woningen, 290.000 vierkante meter kantoren en 270 hectare bedrijventerreinen. In de loop van 2002 krijgen de ideeën vorm in twee alternatieven: de Groene Valleistad of de Blauwe Stedendriehoek. Bij de eerste gaat het om verweving van verstedelijking met droge natuur: dorpen mogen bouwen en er komen nieuwe landgoederen in een rechthoek rond Twello. Bij de blauwe variant krijgt de IJssel meer ruimte via omleggingen bij Deventer en Zutphen. Dat betekent compact bouwen bij de drie steden en behoud van waardevolle open landschappen in het midden van het gebied. Niettemin gaan beide visies uit van een snelle daling van het aantal landbouwbedrijven. Daardoor komt ruimte vrij voor woonboerderijen voor mensen met een baan in de stad. Dat vergroot de mobiliteit in het gebied.

In mei 2002 volgt het eindrapport van het Adviescollege Grenzeloze Veluwe. Daarin staat dat de Veluwe een 'kerngebied' is voor biodiversiteit en een 'topgebied' voor recreatie en toerisme. Om een algemeen erkende status als Nationaal Landschap (nieuwe stijl) aan te vragen, lijkt een kwaliteitsimpuls aan dit gebied kans van slagen te hebben. Voor de geografische afbakening wordt het te beschermen gebied opgerekt tot de Randmeerkust en een stuk van de IJsselvallei tot het Apeldoorns Kanaal. De rest van deze streek tot de IJssel blijft buiten schot. Dat kanaal verandert daarmee ook van functie. Recente plannen willen dit 'monument van de plattelandsgeschiedenis van de Oost-Veluwe' in oude luister herstellen. Volgens Vedder (2001:125) dienen ze vooral een toeristisch en geen historisch doel. De vaarweg moet bevaarbaar gemaakt, sluizen, bruggen en bijbehorende woningen weer opgeknapt. 'Net als de inmiddels tot onbetaalbare tweede woningen verbouwde 'hutten' in Gortel draagt een zodanig gerestaureerd kanaal niet bepaald bij aan een beeld van de geschiedenis dat ook maar enigszins de werkelijkheid benadert.'

Op het internetforum *Nieuwsgrazer* brandt zo nu en dan een discussie los over al die ruimtelijke plannen en de 'uitverkoop van buitengebieden'. 'Ik vind het een rare zaak dat het agrarisch gebied in alle plannenmakerij beschouwd wordt als een 'braakliggend' land dat geen functie heeft', schrijft Sytse op 27 juni 2001, 'dat je kunt inkleuren met een rode (stad), groene (nieuwe natuur) of blauwe (nieuw water) viltstift. Dat is niet zo. Agrarisch gebied is net zo goed een volwaardige bestemming.' Betty laat op 31 juli 2001 weten: 'Wij zagen in de buurt van Apeldoorn aan de bosrand een vervallen huisje staan. Voor ons was het te duur we hadden er graag met wat energie weer een leuk ding van gemaakt. Niet veel later was het verkocht. In *no time* werd het met de grond gelijk gemaakt. De twee

hectare bos (die erbij gekocht kon worden) werd in zijn geheel gekapt. Er verrees een wanstaltig, protserig huis met een idem tuin. Ook hier zegeviert het grote geld.’

MRIJ-vee

Hoe sterk kan de cultuurhistorische identiteit van een plattelandsgebied zijn? In de IJsselvallei is het roodbonte Maas-Rijn-IJssel-vee de trots van de streek. Praat met melkveehouders en de glans in de ogen keert terug. Het zijn koeien naar hun hart. Een sober ras, sterk en probleemloos, mak en gelijkmatig van gemoed. De kromme ruggen, de stevige schouders, de stoere hals, de gevulde lendenen, de lange bekkens met wat hoge kruisbenen, de dikke spierbedekking, de forse ruimten voor long en hart, stuk voor stuk kenmerken waar ze fier op zijn. De IJsselstreek vormt de bakermat van boeren die warm liepen voor de fokkerij. Het verbeteren van het ras, dat was hun lust en hun leven. Niet zomaar onder een koe duiken, afmelken, geld vangen, nee, het wezen van het boer-zijn bestond in hun ogen vooral in het werken met dieren. Hun enthousiasme sloeg over op zonen, burens, vrienden, de competitie op fokveedagen steeg, boeren stimuleerden en sleepten elkaar mee, daagden elkaar uit, wilden ook de status van een prijswinnaar in eigen stal, een trotse topper tussen de rest.

Die prestige maakte de IJsselboeren strijdvaardig en marktbelust. Wanneer vroeger een inspecteur bijvoorbeeld in Welsum kwam, liep elke bezochte veehouder met hem mee naar de volgende tot de laatste stallen uitpuilden van het boerenfolk. Wie een goede fokstier had die ook nog eens in de prijzen was gevallen, kreeg de boeren massaal achter op het erf voor een ‘dek-afpraak’. Een liefhebberij, en laat het economisch nog gunstig zijn ook. Vlees was namelijk minstens van zo’n groot gewicht als melk en ook nog eens vette melk. Viel het melken tegen (doorgezakte uier), of was de koe aan het eind van haar leven afgemolken, dan leverde haar vlees bij de plaatselijke slager nog flink wat op.

In die tijd – jaren 20, 30 – werden koeien gekeurd op nogal vage criteria als ‘gebloktheid’, ‘goed gebroekt’, ‘gepulde heupen’, ‘schonkige boegen’, ‘malsche, krachtige constitutie’: gericht op omvang, exterieur. Rasverbetering, dat gebeurde vroeger bijna puur op gevoel: ras, kleur, verhoudingen. Past die stier wel bij die koe? Een boer huldigde een bepaald schoonheidsideaal. ‘Die heeft het in de vingers’, heette het dan. In de streek had menigeen een goede handelsneus, scoorde met kampioenen, verkocht puike fokstieren, kreeg zelfs Duitse handelaren over de vloer. Later, in de jaren zestig toen KI in zwang kwam, bracht een goede stier gemiddeld 5- á 6000 gulden op, met uitschieters tot 9500 gulden.

De MRIJ-fokkerij begon aan het begin van de 20e eeuw. Dat gebeurde in twee gebieden in Nederland; de eerste langs de IJssel, de West-Achterhoek, Salland, Twente en een strook tot aan Zuidwest-Drenthe; de tweede in Oost-Brabant,

Noord-Limburg en het land van Maas en Waal (Dekker & Stapel 1974:501). Uiteindelijk ontwikkelde de streek rond Olst, Welsum, Nijbroek en Terwolde zich tot de basis voor de succesvolle MRIJ-fokkerij. Het Nederlands Rundvee Stamboek overwoog een aparte afdeling voor dit ras op te nemen, maar talmde omdat boeren en veekenners in het noorden en westen van het land dit te veel eer vonden. Enkele Nijbroekers zagen de bui hangen en, zo noteerde het weekblad voor de land- en tuinbouw *De Veldbode* in 1903: ‘Bang, dat het rood IJselvee bij één der andere rassen zou worden ingedeeld, overtuigd dat langer wachten schaden zou, is in het dorpje Nijbroek bij Deventer een fokvereniging opgericht.’ Als voorschot op de stamboek omschreven zij nauwkeurig aan welke kenmerken een MRIJ-koe moest voldoen.³

Enkele jaren later werd het ras als roodbont Maas-Rijn-IJsel-vee in het stamboek ingeschreven, mede op basis van de succesvolle veetentoonstelling in Zutphen in 1905 en het rapport van rundveeconsulent Van den Bosch uit datzelfde jaar, die wel degelijk een apart ras onderscheidde. Boeren in Salland en de Achterhoek ‘raakten meer en meer overtuigd, dat het Roodbonte IJselvee het aangewezen veeras is, om den veestapel te verbeteren’, aldus de Verslagen en Mededeelingen van 1905.⁴ En de roem snelde voorwaarts. Er kwam leven in de brouwerij, meldde *De Veldbode* in 1907, nu ook in andere delen van het land belangstelling voor het MRIJ-vee begon te ontluiken en boeren jonge fokstieren gingen kopen. Het was een vermelding waard dat zelfs een Belgische commissie uit Hasselt de vorige herfst zeven stieren had aangekocht.⁵ Om die handel te stimuleren zouden boeren moeten beginnen met het bijhouden van melklijsten, het liefst samen, door het oprichten van controle- en fokverenigingen. ‘Dan kunnen aan de koopers van jonge fokdieren afstammingsbewijzen met melk- en boteropbrengsten der ouders getoond worden en zullen deze personen zeker hoogere prijzen willen besteden.’ De Nijbroekers waren er al vroeg bij.

De nationale doorbraak volgde in 1913. Op de landbouwtentoonstelling in Den Haag behaalde de fokvereniging De IJsselstreek uit Marle, Olst en Brummen een eerste prijs. Fokkers in de IJsselvallei kregen allengs een grote invloed op de ontwikkeling van het MRIJ: Beltman en Van de Oort uit Wijhe, Hengeveld uit Olst, Brink van Ter Inde, Schieven, Wiltink en Van Eek uit Nijbroek, Bredenoord en Menkveld uit Welsum, Telintel, Kiezebrink en Nooteboom uit Oene, Schokkenkamp en Brouwer (later Schrijver) uit Terwolde.⁶ Met name de stal van Bredenoord heeft de roodbontfokkerij in Nederland sterk beïnvloed. Welke roodbontfokker kan prat gaan op het feit dat zes van de door hem gefokte stieren het predikaat ‘preferent’ van het stamboek kregen?⁷ De opmars begon met Emma, geboren op 1 maart 1922, ingeschreven onder nummer 14309 bij het stamboek op 1 september 1925. Bredenoord paste sterke inteelt toe. Slechts onder hoge uitzondering bracht hij een vreemde stier bij zijn koeien. Een daarvan, Prins 7055

afkomstig uit een stal in Drempt, een vrijwel wit exemplaar, heeft via zijn zonen Boris, Donar, Fox en Kasimir een brede uitstraling in de wijde omgeving gehad. Met name Donar, ‘een solide, edele stier met een zeer fraaie kop’, bracht het vetgehalte op hoger peil.

Tot ver na de Tweede Wereldoorlog kon MRIJ-vee zich meten met het Hollandse en Friese zwartbont. De melkproductie lag vrijwel op hetzelfde niveau, mede dankzij de uitzonderlijke levensduur terwijl het vlees meer opbracht en de koe robuuster bleek. Alleen de uiers waren wat minder. MRIJ-koeien hebben vaak diepere uiers en de voorspenen staan wat wijder uit elkaar. Dat kan problemen opleveren bij het machinaal melken. Inteelt loste dat probleem niet op, integendeel, de ontwikkeling van het ras stagneerde en bovendien begon begin jaren 70 de buitenlandse vraag naar MRIJ terug te lopen; de dieren zouden te wit zijn geworden. De haarkleur in de IJsselvallei was oorspronkelijk al minder donker dan de zuidelijker gelegen gebieden aan de IJssel of de Maas; het rood toonde lichtbleek, verliep naar roodgeel, maar was minder gevlekt. Mede door de Bredenoord-stieren Prins en Kasimir had de MRIJ-populatie een nog wittere tint gekregen (Dekker & Stapel 1974:565).

Inspecteurs van het stamboek gingen met foto’s op zak de boeren langs om te bepalen welke dieren vanwege te weinig rood op het vel moesten worden afgekeurd (Strikwerda 1998:143). Op last van het stamboek werden zelfs twee rode stieren uit Westfalen met Nederlands bloed gehaald om de oorspronkelijke kleurslag via de KI terug te krijgen. De IJsselboeren stonden ervan te kijken, vonden het stamboek tamelijk hooghartig door de fokrichting te bepalen, begrepen niet waarom het ras kleurzuiver moest blijven ten behoeve van een paar exportvarzen. Ook Bredenoord kwam er niet onderuit de bijna geheel witte Kazimir weg te doen. Maar onderweg, naar de slager, viel het dier van de rammelende melkwagen. Het stierkalf werd toen maar weer ingeladen en teruggereden. ‘We konden het niet over ons hart verkrijgen Kazimir weg te doen,’ zegt Bredenoord achteraf.

Holsteiners

De jaren 70 brachten het keerpunt voor MRIJ. Niet dat het ras slechter werd of dat de markt instortte maar door een simpel gegeven: specialisatie. Het werd voor de levensmiddelenhandel goedkoper vlees uit het buitenland te kopen dat afkomstig was van speciale vleesrassen. Ook in Nederland liepen steeds meer uitheemse rassen als Limousine in de weilanden. Er zat voor Nederlandse boeren niets anders op dan hun vee te fokken op de melkproductie. In vakbladen werden MRIJ-boeren voor ‘ouderwets’ versleten. Het ras kwam op één hoop met de uitstervende Fries-Hollandse koe en de Groninger Blaarkop: ‘levende fossielen’, leuk om naar te

kijken of om op een zwijmelavond in een fotoboek terug te bladeren, maar niet om in deze tijd mee voor de dag te komen. Holsteiners, die waren het helemaal: ranke zwartbonters uit Amerika, met een duizelingwekkende melkopbrengst die een boer in één keer uit de zorgen kan helpen. De onstuitbare opmars van Holstein in de jaren 70 en 80 kreeg dankzij de KI vleugels.

Toch gloorde er even hoop. De superheffing vanaf 1984 legde een plafond in de productie. Op veel bedrijven leverde een extra kg melk niets meer op. Aangezien eiwit- en vleesproductie niet aan een limiet was gebonden, bleek wederom de aantrekkelijke kanten van MRIJ. Juist deze ‘dubbeldoel’-koeien zijn geschikt voor zowel melk als vlees. De kalveren groeien sneller, de koeien blijven na het afkalven langer melk geven en bevatten meer vlees. Daarnaast ligt het percentage melkeiwit hoger en valt de verhouding eiwit/vet gunstiger uit. Boeren beurden hierdoor ongeveer een cent per liter meer.⁸

Uiteindelijk kwam ook MRIJ in Noord-Amerikaans vaarwater. De eerste IJsselboeren waren halverwege de jaren 70 voorzichtig begonnen met experimenten met Red Holstein uit Canada, melkvee met de roodfactor in de genen, van dezelfde kwaliteit als de zwartbonten. De vermenging nam echter pas een hoge vlucht nadat een van deze nazaten in 1988 een nationale kampioensprijs binnensleepte. Rozalien 10 uit de stal van Ten Have in Nijbroek werd hét voorbeeld hoe het vee een geslaagde inhaalslag kon maken. Zij oogde direct als een uitgesproken mooi kalf met perfecte MRIJ-karakteristieken terwijl de zwakke punten tijdens haar jonge leven zienderogen verbeterden. Een toevalstreffer. Collega’s verdrongen zich op de tentoonstelling in Apeldoorn: ‘Als het zo kan, dan willen wij het ook!’

Binnen enkele generaties veranderde de MRIJ-koe van uiterlijk: zij kreeg langere poten, werd magerder, begon te lijken op het type waartegen *De Veldbode* in 1925 juist de waarschuwendende vinger had geheven: Bij de fokkerij worden veelal exemplaren van een verfijnd of verbasterd type gebruikt, typen van het veeleisende soort dat luxe-voeding en -verpleging verlangt – ongeschikt voor deze streek! ‘Een fijne en smalle bouw dient eerder beschouwd te worden als een nadeelig gevolg van eenzijdige teelt in de melkrichting.’ De kans dat de dikke dijen en het krachtig beenwerk werden weggefokt was levensgroot aanwezig – de uier moet meer ruimte krijgen – terwijl ze zo nuttig waren voor de (bedrijfs)omstandigheden op de zandgronden.

Maar nu was het dan zo ver. Op de klei van de IJsselvallei. Dankzij Holstein.

Onder boeren leverden die veranderingen heftige discussies op over hoe een koe eruit behoort te zien. Dan vlamden emoties weer hoog op want zo komt de traditie in de knel, vaders en grootvaders en soms zelfs overgrootvaders die het toch ook maar mooi uit de losse pols het puikste vee op stal hadden staan en zeg nou zelf: dat waren me toch mooie dieren! Kijk, het gevoel dat een hele traditie zomaar

overboord werd gezet stuitte een IJsselboer tegen de borst. Het oorspronkelijke ras had een diepe romp, een vrij brede schoft, korte, stevige poten. Dat gaat eruit. Zit de hele fokkerij niet teveel in commercieel vaarwater? Zie die kampioenskoeien waarnaar de hele meute zit te gapen, die worden tegenwoordig toch gewoon met veel geld gekocht uit het buitenland, uit Italië, Duitsland of Canada. Waar blijft de eigen inbreng? Er wordt nota bene zelfs gesproken over volledige vermenging van zwartbont en roodbont!

Tegenwoordig zijn alle elementen gericht op functionaliteit. Nog steevast klinkt het op keuringen links en rechts van 'sjiek', 'subliem', 'superbest', 'mooi postuur', maar daarachter schuilt een wereld van genetische wondertechniek die met wetenschappelijke precisie de koe tot in perfectie kneedt en vormt. KI levert in rap tempo een andere populatie, maar in feite is het inteelt omdat slechts enkele topstieren aan de basis staan. Dat betekent een genetische versmalling van de stambomen en dus grotere vatbaarheid voor ziekten, gebreken of complicaties. Veel MRIJ-koeien zijn 'verbeterd' tot ranke Red Holsteins: zo op het oog sprekend het inheemse ras. Kenners – en dat zijn de IJsselboeren – weten wel beter. Sommige hedendaagse toppers zouden te boek staan als honderd procent MRIJ. Toch maakt bijvoorbeeld drie procent Holsteinbloed al het verschil. Funest, zeggen de grootste liefhebbers, want dan is het geen zuiver ras meer. 'Uiteindelijk zit een boer met zwartbont in een rood vel.' Dat neemt niet weg dat fokkers ook met vreemd bloed tot grootse daden in staat zijn, zoals kampioenskie Sabina 17. De vader van eigenaar Herman behaalde reeds regelmatig klinkende overwinningen met Olga's en Willemien, voluit MRIJ-koeien.

MRIJ-inspecteurs probeerden in de beginperiode de vermenging nog halsstarrig tegen te houden. Ze spraken over de pioniers alsof het afvalligen waren, zo diep zaten de emoties van deze liefhebbers bij uitstek. Toen op een veetentoonstelling in Zwolle enkele Red Holsteiners enorme publiekstrekking dreigden te worden – ze stonden op pallets zodat het hoogteverschil met de kleinere MRIJ-koeien werd benadrukt – moest de stad in allerijl worden afgestruind om het eigen streekvee eveneens een stel planken onder de poten te schuiven. Maar de ontwikkeling viel niet meer tegen te houden. In 1981 klonk het advies aan de boeren toch maar over te gaan op experimenten met rode Canadezen of andere uitheemse roodbonters. Behoedzaam, stapje voor stapje, maar toen de kalveren een grote sprong voorwaarts maakten in hun melkproductie gingen de meeste leden van de speciale MRIJ-commissie van het Nederlandse Rundvee Stamboek overstag. Het ras scheen afgedaan (Strikwerda 1998:185,189).

Het resultaat van de vermenging was er naar. De spenen stonden beter, de melkgift steeg aanzienlijk; 7000 kg melk per koe was al gauw geen uitzondering meer. Nu was het inderdaad een knap staaltje foktechniek om de melkproductie van de MRIJ omhoog te krikken. Toch werd de achterstand op de zwartbonte Holsteiners nooit

geheel ingelopen. Zo ontpopte het sterkste punt zich tot het zwakste en dreigde het ras tussen wal en schip te raken. Met enkele opvallende uitzonderingen overigens. De soms zeer lange levensduur levert aansprekende resultaten op. In 1999 werd in Terwolde het Nederlandse productierecord gebroken: Johanna 21 A, bijna zestien jaar oud, had 163.320 liter melk afgeleverd, een gemiddelde van 38 per dag.⁹ Haar geheim? Lang doorgeven. Al piekte zij in het begin van de lactatie 60 liter, na 344 dagen, toen zij voor het laatst kalfde, gaf zij nog altijd 28 liter. Johanna, een uitzonderlijke koe.¹⁰

Heroriëntatie na de mkz

Het MRIJ heeft veel aanvallen moeten afslaan. Zelfs na de officiële erkenning in 1907 bestond de neiging het ras door kruising met zwartbont vee te verbeteren.¹¹ MRIJ werd niet voor vol aangezien. Maar langzamerhand had het vee haar eigen plaats veroverd, mede door fokverenigingen in Nijbroek, Olst, Wijhe, Terwolde, Brummen, Steenderen, Wilp en Diepenveen. De uitstraling was zo groot dat zelfs het tegenwoordige MRIJ-vee in Noord-Brabant via aangekochte fokstieren vrijwel geheel valt terug te voeren op de IJsselvallei. Ook in het land van Cuyk is de invloed van IJsselstieren merkbaar.

Maar het succes van de IJsselvallei staat nu onder druk. Vlak voor de mkz-uitbraak in maart 2001 telde de driehoek Deventer-Apeldoorn-Zwolle zo'n 250 melkveebedrijven met roodbont vee, zestig procent van het aantal koeien in het gebied. Na de crisis en de herbevolking is dat percentage teruggelopen tot 30. Veel weilanden kleuren zwartbont en hier en daar graast zelfs flets Frans vleesvee. Een treurig gezicht, vindt eigenlijk iedereen. Vroeger stapte je nog wel eens op de fiets om een ommetje te maken, zelfs burgers deden dat, door de streek, tussen weilanden door; stond daar een koppel roodbonten wat loom te wezen dan gingen de fietsen aan de kant, de ellebogen op het hek en dan maar kijken, staren, smullen, genieten. Dat is er nu niet meer bij. Kapstokken, wat is daar nu aan? Dan bewegen gesprekken vanzelf weer richting die MRIJ, studies over gezondheid van koeien erbij gehaald, discussies: is de MRIJ-koe nu gezonder omdat het een sterk ras is, of omdat zij de melkafgifte over meerdere jaren uitsmeert?

In de toekomst loert de ondergang. Boeren wijzen naar de bedrijfsvoering. Een melkveebedrijf moet elk jaar groeien om het hoofd boven water te houden en de arbeidskosten te drukken. Dat kan eerlijk gezegd beter met Holstein dan met MRIJ: minder koeien, toch hogere opbrengst. Over twintig jaar zijn de oevers van de IJssel wellicht net zo zwartbont gevlekt als andere delen van het land. Het cultureel erfgoed gaat verloren. Die ontwikkeling wordt nog versterkt door de drang van natuurorganisaties overal uitheemse veerassen uit te zetten. Zo wil het Gelders

Landschap in de uiterwaarden Schotse Hooglanders of Galloways laten grazen. ‘Het cultuurhistorisch besef is nul’, foeteren streekbewoners.

Boeren zijn, misschien tegen wil en dank, rationeler geworden. Een ruiming betekent een diepe breuk met het verleden. Normaal gesproken volgt een jonge boer het spoor dat zijn voorouders eenmaal hebben uitgezet. De mkz-crisis zette alles stil, onvermijdelijk volgde de afweging, de heroriëntatie: opnieuw bewust kiezen voor streekeigen IJsselvee, de traditie, of krijgt de portemonnee voorrang? Dan komt het gezinsleven op tafel, mogelijkheden worden op een rijtje gezet: kan de boerin nog een deeltijdbaan erbij nemen, hoeveel kost de studie van de kinderen, nu en straks, en: valt er nog grond te kopen? Dan wint de boekhouder het vaak van het hart.

Kiest een veehouder na de mkz-crisis toch voor MRIJ, dan doet hij dat veelal niet meer vanwege de vleesopbrengst maar om de robuustheid van het dier. Meer vlees betekent immers grotere weerstand, dus minder vatbaarheid voor ziekten en andere ongemakken. Andere boeren zijn principieel. Zoeken zuiver MRIJ. Hun afweging is een sterk ethische: God heeft de koe zo geschapen, dan mag je niet alles uit een koe halen. Het dubbeldoel van de koe – melk en vlees – is in de schepping gelegd. Het gaat hen aan het hart de productie steeds maar op te jagen tot er problemen ontstaan met voeding en verzorging. Bovendien houden de dieren het langer vol. Koeien van tien jaar of ouder komen nog altijd in de IJsselvallei voor en mocht er een droog komen te staan dan blijft zij uit dankbaarheid voor bewezen diensten in een stalhoek genieten van de oude dag, al komt dat noodgedwongen steeds minder voor. Veehouders en fokkers ervaren een diep gevoel van eerbied en liefde voor hun dieren, ze laten tijdens de mkz-crisis van zich horen. De stal van Van Eek in Nijbroek, daar staat nog volbloed MRIJ, weet iedereen te vertellen.

Begin 1994 werd in Olst de belangenvereniging MRIJ-Oost opgericht. Doel was bij KI-stations meer MRIJ-stieren te plaatsen zodat het ras een betere en bredere basis zou krijgen. Er kwam zelfs een afsplitsing van het ras. Na de Tweede Wereldoorlog had de rood- of kastanjebruine tint plaatsgemaakt voor lichtrode en witte kleurpatronen. Dat zat een aantal boeren niet lekker. Sommigen waren zo verknocht aan die oorspronkelijkheid dat ze eigen stieren gingen gebruiken met als gevolg dat hun vee genetisch geïsoleerd raakte van wittere MRIJ-dieren. Zo conserveerden deze idealisten niet alleen het kleurpatroon maar ook het type van het vroegere MRIJ-vee, dat inmiddels is gepromoveerd van ‘kleurslag’ tot ‘ras’. De stichting ‘Het Brandrode Rund’, opgericht door veehouders, dierenartsen en natuurbeschermers, werkt aan de oprichting van een stamboek.¹²

Boer in spagaat

Eigenlijk zijn veel IJsselboeren diep in hun hart trots dat zij tegen de stroom in zijn blijven roeien. Kijk maar, zeggen ze dan, in de zuidelijke helft van de driehoek, de streek rond Nijbroek, daar staan maar drie melkroboten. De lokroep van groei-groei-groei heeft hen nooit zo bekoord. En eerlijk gezegd, ze hebben er ook nooit zo in geloofd. Ze weten haarfijn uit te leggen hoe de agrarische school in de jaren 60, 70 en 80 nog had geleerd dat alle boeren groter moesten worden. Dat kwam door 'die wilde ideeën van Mansholt' hoewel die op zijn sterfbed spijt heeft betuigd dat ze ten koste zouden gaan van de kleineren. Boerenzonen kwamen thuis met schriften vol aantekeningen over meer en beter bemesten, over veel kunstmest en veel krachtvoer.

Deze moderne denkbeelden leverden fikse twisten op. Melkveehouder Ben herinnert ze nog levendig. 'Pa was nog een beetje conservatief, we waren bijvoorbeeld een van de laatste die een trekker aanschafte. Het gaat erom met je dieren een goed evenwicht te vinden. Waar ligt de grens? Je kunt wel proberen 11.000 liter uit een koe te halen, maar dan gaat zij niet zo lang mee. De gemiddelde leeftijd bedraagt misschien nog geen zes jaar.' Dergelijke uitknijperij is de IJsselboer een gruwel. Zo ga je niet met dieren om. Dieren die jou zijn toevertrouwd. 'Geef ons maar MRIJ-vee.'

Natuurlijk, vooruitstrevende boeren heb je overal, dus ook in de IJsselvallei. Boeren die wilden groeien en zich achter het beleid van standsorganisaties en later dat van LTO schaarde. Tijdens de mkz-crisis voltrok zich echter een dramatische vertrouwensbreuk. Melkveehouders krabden zich achter het oor, vroegen zich af waarom ze jarenlang achter die clubs hebben aangelopen om uiteindelijk in een enorme spagaat terecht te komen. Hun economisch beleid is nu eenmaal anders dan wat hij voelt. Enerzijds is hij ondernemer die moet voldoen aan eisen van de internationale markt, dat wordt hem tenminste voortdurend voorgehouden. Anderzijds is hij liefhebber die werkt met levend materiaal, die houdt van zijn dieren, die diepe gevoelens koestert van respect en verbondenheid.

Deze spagaat scheurde het boerenhart steeds verder uiteen. De mkz-crisis dwong tot een keuze voor het ondernemerschap. Daarbij verschrompelden zijn dieren tot een hoop waardeloze, niet langer gewilde producten die dienden te worden opgeruimd. 'Het is moeilijk om het over de lippen te krijgen, maar vooruit... Je kunt je een keer voorstellen dat als het ruimen moet, oké, dan kies je voor de ondernemer in je. Maar was het nu echt nodig?' Met die vraag blijven ze worstelen. Want op de bodem van het bestaan zijn ze veehouder, voelen ze liefde voor de dieren die ze bij naam kennen.

Deze spagaat bracht de boer in een onmogelijke positie. Als het dan toch zo moest, dan wilde hij geen scharminkels afleveren maar zoveel mogelijk voor de dieren

beuren. Weken wachten op de ruimingen: dan gaat een veehouder rekenen, probeert de koeien meer en beter te voeren want dan zijn ze straks robuuster. Dat kan wel 1000 gulden per koe schelen. Dus vetmesten, maar als er nog 50 balen hooi liggen, één week voer, dan is er een probleem. Alleen hooi zet te weinig zoden aan de dijk. Kuilvoer nodig, maar dat ligt bij burenen in de wei en daar kan niemand bij, daarom snel de trekker uit de schuur, vrouw zwetend op de uitkijk, en ophalen dat spul, zo snel mogelijk. ‘Zo dwingen ze je nota bene tot burgerlijke ongehoorzaamheid.’ Bij de biggen komt de rekenmachine eveneens tevoorschijn. Een zeug brengt 850 tot 925 gulden op, een jonge big van drie weken zo’n 70 gulden. Er zitten biggen aan te komen dus wie dat ruimen nog even kan uitstellen, vangt dadelijk meer. Maar intussen gruwet de boer van zichzelf, er woedt een tweestrijd in hem, hij voelt zich zo vreselijk schizofreen.

Deze spagaat leidt na de mkz-crisis soms tot schaamte over eigen keuzes. Oudere IJsselboeren praten behoedzaam en haast verontschuldigend over de naoorlogse periode. Voor het gevoel hoefde het allemaal niet, dat groeien. Het beleid toen was gericht op het in de hand houden van de kostprijs, maar op een gegeven moment was de rek eruit. Iedereen predikte grootschaligheid. Iedereen die het een beetje in zich had om zich te ontplooien, werd gestimuleerd, óók door de banken. Veehouder Johan: ‘Kun je het ons dan verwijten? Natuurlijk pakte je premies aan. Als je wilde uitbreiden, nou, dan deed je dat. Je keek om je heen en als het je goed leek, dan kocht je ook grond erbij. Groeien werd als vrij normaal beschouwd. Zo zit een mens in elkaar.’ Boeren met contacten buiten de agarische wereld bemerkten een ongekende voorspoed. De eigen branche dreigde achter te blijven. Wie de kans had uit te breiden pakte die met beide handen aan. Een ander: ‘Laten we wel wezen, je wilde toch ook zelf profiteren van de welvaart? Je wilt je kinderen toch ook niet te kort doen? Je probeert je werk als een bedrijf te zien want je doet het gedeeltelijk toch ook voor het geld.’

Het was de tijd van vernieuwing, ontwikkeling, opbouw van het bedrijf. Hun zonen, de huidige generatie, vallen in drie groepen uiteen. De ene groep gaat door met schaalvergroting, met het kopen van quota. Ze voelen zich ondernemer, hebben de instelling van: Ze kunnen me wat, ik zal laten zien dat ik het hier red. ‘Je moet opereren als ondernemer, anders sneeuw je onder.’ De boerenstand zit nu eenmaal in een voortdurende spiraal van productieverhoging, van stijgende pachtprizen en knellende mestegels – helaas, het is niet anders. De spagaat wordt aan den lijve gevoeld: In dit economisch systeem is de boer slachtoffer. Geen wonder dat telkens weer de verzuchting klinkt, aan de keukentafel, in de stal, achter het vee: ‘Dat systeem is echter ook mijn belang, ook ik moet mijn melk kwijt, ook ik moet mijn boterham verdienen.’ Maar het gaat soms met pijn in het hart.

De andere groep zet zich af tegen het voorbeeld van hun ouders. Die waren meer manager dan koeienboer, die bekommerden zich om het beste materiaal en het beste grasland. Zelf verkiezen ze een goede koe boven de nieuwste machines. Wat maakt het uit of een trekker 12 jaar oud is? Liever zijn ze bezig met de fokkerij, met details van de melkveehouderij, proberen foklijnen erin te brengen en dan af en toe naar de keuring. Prachtig! Hun bedrijfsomvang is voldoende, ze hebben werk genoeg. De groei staat niet hoog in het vaandel. 'Wij zingen het hier wel uit.'

De derde groep volgt de oudere boeren die ook in die naoorlogse periode hun hoofd niet op hol lieten brengen. Boeren met je hart; dat zeiden hun ouders ook altijd en gelijk hadden ze. 'Als we puur economisch moesten werken dan waren we nooit boer geworden. Alsof het platteland een industrieterrein is.' Ecologische boeren, zouden we ze kunnen noemen. Het liefst werken ze biologisch maar ja, dan is bijmesten voortaan taboe en juist het opgeven van die mogelijkheid is voor deze IJsselboeren net een stap te ver. Die vrijheid is hen te lief. Tot de buurjongen binnenkomt en pocht over zijn koeien. Dan kriebelt de twijfel. 'Zelf geef je 2,7 kg voer – heeft hij dan ander voer, voert hij meer, mest hij anders?'

Wat wil de koe?

In de tv-documentaire *Wat wil de koe?* die de VPRO tijdens de mkz-crisis uitzendt, komt de schrijver Koos van Zomeren in beeld. Hij zit aan de rand van een weiland, legt uit wat hij te weten is gekomen over de eigenheid van de koe. En trekt zijn conclusie: de hedendaagse koe staat ver af van het oerrund van duizenden jaren geleden. Wereldwijd zijn er 820 rassen, maar elke keer als een ras verdwijnt wordt ook een cultuur om zeep geholpen. 'Hoe gaan we met de koe om? Elke boer zal iets anders zeggen. Dus moeten we het de koe zelf vragen.'

In de 20e eeuw is de mens steeds economischer, mechanischer en instrumenteler naar de koe gaan kijken. De klassieke relatie met de koe veranderde. Op het KI-station levert één keer dekken duizend rietjes op. Sunny Boy, die Nederland als fokland weer aan de wereldtop bracht, heeft alleen al hier 300.000 dochters rondlopen; in totaal werden 1,7 miljoen rietjes verkocht. De koe bedrijft topsport. Koeien geven gemiddeld 7 à 8.000 kg per jaar, met uitschieters naar 10.000. Zelfs 14.000 kg ligt in het verschiet. 'Dat is toch ongehoord. In die cijfers alleen al zit toch een soort gekte opgeborgen, dat kan toch niet anders. Iedereen is het daarover eens. Als je met mensen achter de koeien langs loopt en het wordt informeel, dan zegt iedereen: We hebben teveel dierenartsen en we hebben de dierenarts te vaak nodig, die omloopsnelheid, de koe is veel gauwer versleten dan vroeger, dan nodig is. De essentie is: Als je weet hoeveel dier er nog in de koe zit, dan mag je toch aannemen dat dat dierlijke ook bevredigd wil worden in dat leven. En dat wil de koe, denk ik.'

Op het moment dat een koe wordt gemaakt die in alle opzichten voldoet aan onze eisen, dan is een koe geen koe meer, meent de schrijver. ‘Dan houdt het op een koe te zijn, voor mijn gevoel, want in dat begrip koe zit nog dat dierlijke, dat eigene, dat eigenwijze en dat onberekenbare en dat onhandelbare. Daar gaan ook alle verhalen over, daar wordt altijd bewonderend over gesproken. Alle boeren leven van die 99 koeien die geen problemen opleveren, maar die ene koe die een probleem oplevert, dáár gaan de verhalen over.’ De koe is een tot op het merg gemanipuleerd beest. Toch schuilt er nog een oerkracht die af en toe de kop opsteekt: Christine die bij extreem hoog water uitbreekt en ’s nachts de IJssel bij Zalk blijkt te zijn overgezwommen. Sindsdien is zij onrustig en moeilijk in toom te houden, dus wordt zij verkocht.

Huidige productiekoeien wijken dankzij manipulatietechnieken steeds verder af van het oerbeest. De genetische basis wordt smaller met als gevaar dat hun dochters minder weerstand ontwikkelen tegen bepaalde ziekten, dat bepaalde gedragsuitingen verloren gaan waarvan achteraf blijkt dat ze toch onmisbaar waren. Koos verhaalt van een veiling waar de veilingmeester zegt: ‘Hier staat een prachtige koe maar dat is eigenlijk nog maar de verpakking voor een nog veel mooiere koe, namelijk het kalf wat erin zit, want die is afkomstig van die en die stier en van die en die koe.’

Het gaat dus om een totaal andere koe. ‘Dan heb ik heel sterk het gevoel: je zult daar maar staan als koe. Het individu, het beest, dat is niks meer. Als het zou kunnen in een sigarendoosje, dan deden we het in een sigarendoos. Dat hele idee... straks hebben we vierkante koeien want dat stapelt gewoon veel makkelijker. In die wereld telt de eigenheid van een dier naar mijn idee uiteindelijk niet zo erg, maar ik denk ook de eigenheid van een mens niet zo erg, want, toch het gevoel, als je om je heen kijkt, als je ziet wat er met koeien gedaan wordt, zo gaat het over 15, 20 jaar met mensen ook, de koeien zitten een beetje in de voorhoede.’ De waarde van het leven staat wat Koos betreft ter discussie.

Hier vertonen de ideeën van Van Zomeren een opmerkelijke parallel met het dominante lekendiscours onder melkveehouders in de IJsselvallei: ook zij hebben oog voor de eigenheid van de koe, fundamentele gedachten die door de mkz-crisis als een trillende zenuw werden blootgelegd.¹³

De mkz-crisis bracht ook nieuwe, duurzame contacten tussen boer en burger op gang. Bij Machteld in Almere stonden de tv-beelden van *Netwerk* nog op haar netvlies. Af en toe ging zij naar Nijbroek om het boerengezin op te zoeken. ‘Op een gegeven moment begon de mkz mijn leven te beheersen. Toen dacht ik: Ik moet het op een bepaalde manier vormgeven, zodat ik er vrede mee kan hebben. Als het straks weer mag, dan ga ik koeien kopen. Nieuw leven. Dat was voor mij heel belangrijk. Voor al die dieren die gedood zijn, toch weer nieuw leven.’ Kan

dat wel? had die Nijbroekse familie gevraagd. Maar toen had zij gezegd: Ik help niet alleen jullie, je helpt ook mij. Mijn gemoedsrust, ik voel mij zo machteloos, ik geloof heel sterk in nieuw leven, dat er weer een nieuw begin wordt gemaakt. 'Ik wist ook helemaal niet dat die mensen zo aan hun dieren gehecht waren. Dat doet mij ontzettend goed. Ik vind het belangrijk dat er een goed contact is tussen mensen en dieren, want dat betekent dat je goed bent voor je dieren.'

Direct na de mkz-crisis, begin juli 2001, mag Machteld mee, samen met de familie om de hele veestapel van een pas overleden boer in Bathmen op te halen. Ze had nog nooit in haar leven een boerderij van binnen gezien en kijkt haar ogen uit. Grandioos, vind ze het. Van 's morgens half acht tot laat in de middag is ze in touw, dan zakt ze in, kapot van alle indrukken, maar het is een dag om nooit te vergeten. Ze heeft leren melken, bang is ze niet. Koeien uit de wei halen, hup, overall geleend en aangetrokken, rubberen laarzen aan, en dan gewoon achter ze aanlopen: 'klklklkl, kom!' 'Ze luisteren ook nog naar me. Ongelooflijk.'

Aan de wand in haar kantoor prijkt een groot schilderij vol zwartbont vee. Nee, geen roodbont MRIJ, lacht ze. De familie belt later op om te zeggen dat Machteld iemand van het platteland had kunnen zijn. 'Soms maken we mee dat mensen van de stad zo uit de hoogte zijn, en jij was zo... ja, je liep er ook tussen, we waren allemaal blij dat die koeien weer kwamen, ik had niet het gevoel dat je een stadse bent, je bent gewoon één van ons.'

Een groot compliment, straalt Machteld. Een nieuw kalf krijgt haar naam.

Eindnoten

1 Landstad Deventer, supplement bij Stedebouw en Ruimtelijke Ordening, nummer 4, 2000

2 *Deventer Dagblad*, 28 augustus 1998

3 'Donkerrood met groote vlakken met vier witte sokken. De pooten moeten dus onder de voorknie of den hak wit zijn. Gewaakt zal worden tegen bonte beenen. Het dier moet voorzien zijn van een goed gevormden kop met dito horens. De koe mag niet een te korten hals hebben. De schoft zij breed en flink, de rug en de lendenen recht, het kruis goed vierkant met goeden platen en banden. Het kruis mag iets afhellen. Het dier moet goed gebroekt zijn, dus het moet lange, platte billen hebben. De staart mag niet te kort en moet goed ingeplant zijn. Een goed vierkante uier met goed gevormde niet te kleine spenen wijst op melkrijkheid, welke in het rood IJselvee niet mag worden verwaarsloosd. Dat de ribben en de buik goed gevormd moeten zijn, spreekt vanzelf. Ook op stand en beweging moet worden gelet, waarbij de beenen niet te fijn mogen zijn. Een zachte en plooibare huid voltooit de kenmerken, welke als grondslag zullen gelden...' (*De Veldbode*, 1903, pagina 812). Overigens waren in Steenderen al in 1880 vergeefse pogingen gedaan het MRIJ als standboek erkend te krijgen (*De Veldbode*, 1925).

4 Verslagen en mededeelingen van de directie van den landbouw 1905, 's Gravenhage: Departement van Landbouw, Nijverheid en Handel, pagina 23

5 *De Veldbode* 1907, pagina 243

6 zie o.a. *Veeteelt*, 2 april 2001, pagina 10-13

7 *De KeurStamboeker*, 18 juni 1959, pagina 338-340

8 *Boerderij/Veehouderij* 1988 (73), 14 juni 1988, pagina 12-19

9 *Veeteelt*, 2 september 1999, pagina 948-949

10 In 1915 scoorden MRIJ-koeien boven de 7000 kg, al was dat vooral te danken aan de bijzonder lange productieperiode: Juliana 708 gaf in 506 dagen achtereen 7359 kg, en Roza 881 in 436 dagen tot 7543 kg. In Noord-Brabant en Limburg zouden zelfs al koeien met 9000 liter zijn waargenomen. In die beginperiode van de MRIJ-fokkerij leverde een groot aantal dieren op drie- tot tienjarige leeftijd tussen de 5 en 6000 kg melk in 283 tot 490 dagen (*De Veldbode*, 1929).

11 Op veetentoonstellingen werd MRIJ in Heerde en Zuthpen in 1912 nog ingedeeld bij zwartbonten en lakenvelders (*De Veldbode*, 1929).

12 *Veeteelt*, 2 september 1999, pagina 1556-1557

13 De IJsselstreek is niet alleen bakermat van het MRIJ-vee, maar timmerde vroeger eveneens aan de weg met de Welsumer kip, die in 1923 als Nederlands ras werd erkend, de roodpatrijs met een warme en dieprode kleur. Deze kip staat bekend om de leg van grote, donkerbruine eieren (zie Mombarg 2000:134).

11 Scharrelen, wroeten en grazen?

Inleiding

De toekomst van de agrarische sector is onzeker. Tijdens de mkz-crisis gaven tal van deskundigen hun mening over structurele veranderingen in deze sector. Dit expertdiscours bood aanknopingspunten voor de nota-Wijffels, bedoeld als advies aan beleidsmakers om over te stappen naar een kleinschaliger en duurzamere landbouw. Ook de speciale tv-uitzending voor de mkz-boeren liet hetzelfde toekomstbeeld zien. Na de crisis gaan de boeren door. In de IJsselvallei ontstaat een nieuwe vereniging die de verwijdering tussen boer en burger wil dichtten. Mensen met hobbydieren slaan eveneens de handen ineen. Deze lekendiscoursen proberen tevens toegang te krijgen in het beleidsdiscours rond een nieuw mkz-beleid, waarin noodvaccinatie een belangrijke, officiële optie wordt.

Koe en landschap

‘In de 17e eeuw punterde de boer dagelijks naar de stad met melk, boter, kaas. Zo kreeg de koe weer wat te doen in waterland. Sterker nog, het land werd volledig op haar ingericht. En dat is het land zoals wij het kennen, typisch Holland. Je kunt gerust stellen dat het door de mens is gemaakt, maar het was toch wel de koe die de mens daartoe in de gelegenheid heeft gesteld. Een crisis van dit landschap is dan ook in wezen een crisis van de koe.’

Koos van Zomeren legt in de tv-documentaire *Wat wil de koe?* uit dat de koe een belangrijke rol heeft gespeeld bij de ontstaansgeschiedenis van Nederland. In feite is zij niet meer weg te denken. Met name het landschap in Holland en West-Utrecht heeft door de koe een uniek gezicht gekregen. Zelfs de polders zijn ooit drooggemalen en als agrarische gebieden ontworpen om zo rendabel mogelijk te zijn. Misschien wel daarom heeft de schrijver als volwassene de verwondering van een kind jegens de koe bewaard. ‘Ik weet heel veel van de koe, maar elke keer als ik een stal binnenloop en zie de neuzen en al die ogen op mij gericht, kan ik wel opnieuw beginnen.’ Koeien blijven hem fascineren. Die glazige blik, het raadselachtig loeien en kuchen in het nachtelijk duister, het urenlang roerloos in de weilanden staan, de verschillen in kruisligging, kruisbreedte, speenlengte,

speenplaatsing, nierdiepte, achternierhoogte, beenwerk, de fokkerij en de slachterij die melk- en vleessector onlosmakelijk met elkaar verbinden.

Andersom: is de crisis van de mkz óók de crisis van het landschap? In ieder geval is de mkz-crisis de wereld op z'n kop, vindt Van Zomeren. Wie zijn hond aftuigt, krijgt het verwijt van dierenmishandeling. 'Maar als je de hele Nederlandse veestapel weerloos uitlevert aan mond- en klauwzeer, heeft dat landbouwpolitiek.'¹ En dat gaat ten koste van dier en platteland. Koeien zijn het nieuwe proletariaat, zegt hij in het Vara-programma *Vroege Vogels*.² 'Met de mkz vormen koeien misschien een koevoet tussen de deur om het systeem ondersteboven te krijgen. Voor het eerst gaan burgers iets voor boeren voelen. Je kunt iets met die sentimenten doen.'

Collega-schrijver Leon de Winter vindt dat Nederland de crisis aan zichzelf te danken heeft. In zijn column in het *Algemeen Dagblad* stelt hij dat wij onze eigen eeuwenoude symbool de nek omdraaien. Een beschamende vertoning. 'Sinds vele eeuwen staat in onze polders de trouwe koe, melk- en vleesleverancier van ons volk. De bonte koe is wereldwijd het symbool van het landelijke Nederland, dat zijn land- en veeteelt tot in het absurde geïndustrialiseerd heeft en daarmee een buitenproportioneel grote export van landbouwproducten tot stand heeft gebracht. De prijs daarvoor is dierenmishandeling in de bio-industrie en de vervuiling van ons milieu.'³ In de *Volkscrant* verwelkomt hij 'de kaalslag die mkz in de bio-industrie veroorzaakt – er had de Nederlandse veeteelt niets beters kunnen overkomen.'⁴ Bevrijd het platteland!

Tijdens de mkz-crisis figureert op de opinie- en forumpagina's van de landelijke dagbladen een reeks van columnisten, deskundigen en andere betrokkenen. Velen lieten al in 2000 van zich horen over de Nederlandse landbouw, als opmaat voor de *Vijfde Nota*. Toen wendden zij de blik onder andere naar de oosterburen, waar de Duitse minister Künast nog niet was aangetreden of zij verklaarde haar liefde aan scharrelvarken en weidekoe. Nu grijpen velen de mond- en klauwzeer aan om dat debat tot een stevig vuur op te doen laaien en grootschaligheid rigoureus af te wijzen. Deze deskundigen maken deel uit van het expertdiscours dat vooral in die eerste periode na de mkz-uitbraak zich heftig naar buiten wurmt. Zij lijken via het tussendiscours van de nieuwsmedia de weg te bereiden voor de commissie-Wijffels, die in opdracht van Brinkhorst in korte tijd een rapport moet schrijven over de toekomst van de veehouderij.

Morele afwegingen

Het huidige mkz-beleid wordt tot op de bodem afgekraakt. Ruimen is onaanvaardbaar, het vee moet zo snel mogelijk worden gevaccineerd, waarbij desnoods Brussel maar moet worden genegeerd. Alles draait om economie. Uit een

interview met eurocommissaris Byrne blijkt bijvoorbeeld diens ‘technocratische onbewogenheid waarmee hij betoogde dat de situatie onder controle is, want hij kan het virus op zijn stafkaart nog altijd traceren.’⁵ ‘Blind dirigisme is Brussel niet vreemd. Het economische argument geldt totdat al het vee van Uppsala tot Gibraltar op de grote mkz-barbecue is geroosterd. Dan valt er helemaal niets meer te exporteren.’⁶ ‘Zo’n eenzijdig economisme dat de olifanten in de dierentuinen, de huiskoe van Lenie ’t Hart in Pieterburen en de geiten van de kinderboerderijen allemaal redeloos in gevaar brengt, als offerdieren op het nutsaltaar, is weerzinwekkend.’⁷ ‘Ethisch gezien is het onaanvaardbaar gezonde dieren massaal te doden enkel en alleen om winst te maken met vleesexport naar de VS en Japan’, kortom: ‘Het huidige Europese vleesbeleid is gebaseerd op een economie van massamoord.’⁸

De vraag dringt zich op: ‘Mag de staat de belangen van de vee- en vleesexport dermate zwaar laten wegen dat daarvoor elementaire burgerrechten met voeten worden getreden?’ Nee. Het mkz-beleid is ‘een flagrante schending van de grondbeginselen van de rechtsstaat’.⁹ ‘Kijk maar om je heen: overal wordt het individu opgeofferd aan het systeem.’¹⁰ Bovendien: de kosten-batenanalyse valt duidelijk in het voordeel van vaccinatie uit. ‘Het doden van dieren is niet nodig om het overleven van boeren te garanderen.’¹¹

Volgens Smalhout in *De Telegraaf* vergeten de ‘kille rekenmeesters’ dat het ‘fundamenteel onethisch is levende wezens tot afvalproducten en disposables te degraderen’.¹² ‘Het dier vertegenwoordigt een morele (eigen)waarde die in de huidige mkz-crisis nog niet tot uitdrukking is gebracht. Wanneer komt de paarse coalitie tot inkeer?’¹³ Melkveehouders schrijven: ‘Het nalaten van enten is zowel uit ethisch als uit economisch perspectief onacceptabel.’¹⁴ Blokker schrijft in *de Volkskrant*: ‘Af en toe raak je de kluts kwijt in de golf van dierenliefde die over het land spoelt.’¹⁵ Brinkhorst weet hoe schokkende beelden krachten kunnen mobiliseren. ‘Daarom wil hij in Nederland ook geen Britse brandstapels van verdacht vee. Dat kunnen de eerbare burgers niet verdragen.’¹⁶

Maar het felle verzet zou niet gespeend zijn van hypocrisie: ‘Enerzijds spelen we de rol van de milieubewuste en diervriendelijke burger, anderzijds zitten we in de rol van de consument die op zijn centen zit.’¹⁷ Het medegevoel verdamppt zodra mensen een slagerswinkel binnenlopen, aldus Breedveld in *Trouw*. ‘Paradoxaal leidt alles tot slechts één conclusie: uit het oogpunt van dierwelzijn is het alleen maar gunstig als het virus nog een poosje blijft rondspoken. Misschien dat dit tot het inzicht leidt dat we voortaan wat minder met dieren moeten rondsollen. Het virus als tijdelijke bondgenoot van het dier. Kan het gekker?’¹⁸

Het mkz-beleid krijgt zelfs een pluim. De rampen in Enschede en Volendam lieten een lakse en niet-optredende overheid zien. Daarom biedt de mkz een nieuwe testcase van een strenge overheid die niet terugdeinst voor dwang. Ondanks het

felle verzet geeft Brinkhorst geen krimp. ‘Het is besturen tegen de beelden en de tranen is en dat is knap’, stelt columnist Kranenburg in *NRC Handelsblad*. ‘Hier is een bestuurder aan het werk die bereid is het populisme te trotseren. Brinkhorst zal voor velen de grote boosdoener blijven. Maar als dienaar van de publieke zaak verdient hij een standbeeld.’¹⁹ De schrijver Voskuil denkt er heel anders over. Net als Brinkhorst behoort hij tot een generatie waarin lieverkoekjes niet werden gebakken. ‘Maar ik ben tien jaar ouder en mij is ook ingeprent dat je ‘nee’ moet zeggen als je geweten je dat gebiedt, ook wanneer de macht die over je is aangesteld van je eist dat je ‘ja’ zegt.’ Bovendien: ‘Als er één sector is in de veehouderij waarin de boeren nog hart voor hun dieren hebben, dan is dat de melkveehouderij.’²⁰

Van dit beleid is de boer het slachtoffer. De dreiging met de ME ontnemt hem het recht op morele autonomie. ‘De boer is daarmee door feodaal heer Brinkhorst, die tegen veeverbrandingen was omdat hij geen ‘middeleeuwse taferelen’ in Nederland wenste, teruggezet in een décor van lang vervlogen tijden. Als een onmondige horige dient de boer lijdzaam toe te zijn hoe zijn vee geslacht wordt.’²¹ Dat kan een boer razend maken. Is soms het boerenhart gestorven ten gunste van de commercie, zoals zoveel ‘alleswetters’ (in steden) beweren? vraagt schrijver Boudou in het *Algemeen Dagblad* zich af. Die alleswetters spreken ten onrechte van hypocriete boeren. ‘Zij weten door de vele stromen copieuze informatie die tijdelijk op ons netvlies valt hoe een koe en een varken eruitzien en dat, jawel, de boeren ze houden voor de melk en de slacht. Dus meent men te mogen vragen waar al die commotie en al het protest op is gebaseerd, wanneer die dieren toch al voor het hakblok zijn geboren. De dikbillen, roze snuiten en woljassen worden immers vermalen tot hamburgers, frikadellen en weet ik wat voor vette vleesstaven? Dit denken van de allesweter maakt van een hardwerkende boer als Henk een woeste hooligan. Vertel de allesweter dat de RVV volgende week zijn schoothondje komt ruimen omdat er een mkz-variant tussen zijn gepoetste nageltjes schuilt, en hij gaat geheid op zijn achterste poten staan.’²²

Andere landbouw

De indringende beelden van de mkz-crisis vinden hun weerklank in de dagbladen. Daarbij wordt direct een link gelegd met beelden die voorheen voor het publiek onbereikbaar waren. ‘De troosteloze stangen, kale vloeren met dichtopeengepakte dieren in sombere verblijven en de eindeloze stressvolle transporten vermochten tot dusver niet de emoties op te wekken, die nu, ook van de zijde van de houders, zichtbaar worden.’ Daarom zou de huidige onvrede de motor moeten zijn om andere keuzes te maken. ‘Dat moet tot een zodanig beleid leiden dat, als de

aandacht weer verslapt omdat de indringende beelden van de buis verdwijnen, we niet weer vervallen in gemakzuchtig en impulsief koopgedrag.²³

De verontwaardiging over de beelden van varkens en koeien in grijpers is inderdaad niet het werkelijke probleem, meent dierenarts Knol. Zij lijden niet meer. 'Hun lijden speelde zich af in de stallen van industriële agrarische ondernemers en werd door het publiek niet gezien.' Dus géén (preventieve) vaccinatie. Want vaccinatie handhaaft deze vorm van landbouw, 'omdat daarmee dierziekten in de productiefabrieken op afstand kunnen worden gehouden en dus het systeem niet hoeft te worden veranderd.'²⁴ Maar collega-dierenarts Lam stelt dat dan de export direct zou komen stil te liggen. 'Daarmee zou de economische waarde van runderen en varkens grotendeels weg zijn en zouden honderdduizenden dieren moeten worden afgemaakt.' Dit is voor hém 'ethisch onacceptabel'.²⁵

Daarom maken anderen wel de keuze voor vaccinatie. Dierenarts Schaftenaar van diergaarde Blijdorp weet zeker: 'Proeven hebben aangetoond dat gevaccineerde dieren het virus niet meer overdragen aan niet-gevaccineerde, gevoelige dieren. Elke epidemioloog wrijft zich in de handen vanwege de eenvoud van de oplossing. Sluiten de VS, Japan en Canada hun grenzen? Jammer dan.'²⁶ Een andere dierenarts: 'Als de VS en Japan geen vlees willen importeren vanuit landen met gevaccineerde dieren, dan maar niet. Als de verspreiding over de wereld nog wat doorzet zoals in Europa, Indonesië, Zuid-Amerika etc., valt er niet veel meer te willen. Wij leveren gevaccineerde kwaliteit en zij krijgen vanzelf honger.'²⁷ Minder uitvoer is zelfs goed voor wat zo modieus de groene landbouw heet: 'Hoe minder vlees we exporteren hoe minder vee er in Nederland hoeft te leven.'

Zo wordt vaccinatie de opmaat voor een andere landbouw. Het gevolg is namelijk vanzelf een kleinere veestapel, juist door die dalende uitvoer. Kortom, inenten is een logische stap op weg naar een diervriendelijke en duurzame landbouw. 'De snelle opeenvolging van alle crises (dioxinekippen, varkenspest, bse, mkz) maakt duidelijk dat er van alles mis is met de intensieve veehouderij. Het is dan ook tijd voor een radicale omslag naar extensivering en biologische landbouw.'²⁸

Vaccinatie moet dienen om de intensieve veehouderij te beëindigen 'en als begin van een massale omslag naar biologisch boeren.'²⁹ Immers: 'Als de epidemieën ertoe leiden dat bevordering van het dierenwelzijn een hoofdpunt van beleid wordt (nationaal en Europees), is veel gewonnen.'³⁰ Columnist Wansink wil de mkz-crisis aangrijpen 'om stappen te zetten naar een kleinschalige, biologische veeteelt waarin het welzijn van de dieren niet langer de sluitpost is.'³¹

Daarnaast moeten ook niet-agrarische sectoren meepraten over een ander landbouwbeleid, zoals milieuorganisaties en de toeristische sector.³² Want in Nederland leidt het primaat van het landbouwbelang nog steeds tot totalitaire maatregelen: hele natuurgebieden worden afgesloten. De maatregelen in het mkz-draaiboek 'gelden als absoluut, en het expliciete uitgangspunt is dat de vlees- en

veesector het recht heeft de plattelandssamenleving stil te leggen zodra een koe of een varken met blaasjes in de bek wordt aangetroffen'.³³ Na de epidemie zal het nog moeilijker zijn te genieten van het platteland. 'Gefrustreerde boeren zullen zondebokken zoeken. Alle kans dat hun toorn de rustzoekende wandelaar treft. Niet het gesol met dieren, niet de agribusiness maar de stedeling zal het doelwit zijn.'³⁴

Een paginagrote advertentie van de Dierenbescherming schiet velen in het verkeerde keelgat. Er klinkt kritiek op de poging burgers een schuldgevoel aan te praten, alsof vee-epidemieën zouden voortkomen uit de manier waarop in Nederland vee wordt gehouden. Dat idee is effectief ingeprint, maar onjuist. 'Als de dierenvrienden hun zin krijgen zullen we nog wel ergere plagen beleven', want epidemieën laten zich niet bestrijden 'met groene romantiek over een leven in harmonie met de natuur'.³⁵ Er volgt dan ook tegengas: de intensieve veehouderij is minder gevoelig voor besmetting. 'De verspreiding in Engeland heeft juist plaatsgevonden via dieren die zo perfect passen in het romantische plaatje van de biologische landbouw. Het ging om schapen die lekker buiten graasden en op de markt te koop waren... het open karakter maakt deze sector erg gevoelig.'³⁶

Wat nu? Dan maar helemaal geen landbouw meer? 'Ruim de sector', roept Van Dam in zijn column. De wens om de boerenstand in leven te houden vindt hij absurd. 'Het is hard maar waar: op den duur is er voor de meeste boeren in hun vak geen toekomst meer.' Na de mijnbouw, de textielsector en de scheepsnieuwbouw is het nu de beurt aan de agrarische sector om te verdwijnen. Dat scheelt miljarden aan belastinggeld.³⁷ Voor de meeste deelnemers aan dit expertdiscours is dat een stap te ver. 'Is het niet een veel grotere uitdaging om de landbouw schoon te krijgen dan om haar simpelweg te 'ruimen' en daarmee de problemen te verplaatsen? Er is trouwens nog een reden om de landbouw en met name de rundveehouderij in Nederland te behouden: zij garandeert openheid in het landelijk gebied, het behoud van een aantal fraaie cultuurlandschappen en het beheer van grote aantallen vogels.'³⁸

Het laten verdwijnen van landbouw uit Nederland betekent daarnaast 'grotere schade aan het milieu door een verdere toename van het vervuilende vliegverkeer; snelle transporten zijn immers vereist voor dagverse producten (zuivel, groenten).' Bovendien: 'Importeren van voedsel betekent juist dat de kwaliteitscontrole grotendeels uit handen wordt gegeven en de voedselveiligheid vermindert.'³⁹ Van Zomeren houdt daarom een pleidooi voor de kleine boer die paste voor massaproductie en schaalvergroting, die al die jaren is weggehoond door het ministerie en door eigen organisaties. 'En ze zijn er nóg, deze boeren. Maar ze wankelen. Was ik minister van landbouw, dan liet ik ze onmiddellijk opsporen, dan liet ik hun opvattingen en ervaringen bundelen in een prachtige nota voor de toekomst. Niet alleen omdat ze recht hebben op eerherstel, maar nog meer omdat

we hen nodig hebben voor een nieuwe start van de veehouderij – deze boeren, hun kennis van het land, hun koppigheid en hun toewijding. En hun koeien hebben we ook nodig.’⁴⁰

Boeren moeten weer gekoppeld worden aan het landschap, om een kleinschalige landbouw te ontwikkelen die in harmonie staat met natuur en recreatie. Het is zaak ‘het concept van stad en ommelanden op moderne wijze in ere te herstellen’.⁴¹ ‘Het platteland en de boeren dienen zich meer te richten op de stad en de stedeling. De stedeling toont een hernieuwde interesse in het platteland.’ De boer moet dus laten zien waar hij voor staat: ‘veilige, duurzame en blijvende productie in een aantrekkelijk landschap van internationale allure’.⁴² Boerinnen proberen die brug naar de stad te slaan. ‘Veel stedelingen trekken naar het platteland. Zij hebben de neiging op zichzelf te blijven, maar ik vind dat je als boer hen erbij moet betrekken. Ze worden onderdeel van de agrarische gemeenschap en dus moet je een poging doen hen te integreren. Ik ben zo bang dat die mkz-uitbraak en de andere crises die de sector heeft doorgemaakt ten koste gaan van het begrip voor en waardering van die sector.’⁴³

Toekomstbeelden

Naast dit expertdiscours in het tussendiscours verzorgen de meeste dagbladen zelf enkele grote reportages over de toekomst van de Nederlandse landbouw na de mkz-crisis. Daarin klinken bepaalde rurale beelden door. *NRC Handelsblad* hanteert de kop *Willen we dit?* De krant concludeert op basis van een aantal gesprekken: ‘Misschien zal blijken dat de mond- en klauwzeercrisis het imago van de boer ten goede is gekomen. Stedeling en boer vinden elkaar nu in hun afkeer van het afmaken en niet vaccineren van dieren die er nog gezond (en aaibaar) uitzien.’ Immers: de stedeling verwacht van het platteland niet een soort fabriekshal in de openlucht, een productiemachine van voedsel, ‘maar een landschap waar graan en melk in harmonie met de natuur tot stand komen’. Boeren zijn ervan doordrongen dat ze zonder een zekere maatschappelijke waardering niet zullen overleven; sommige nodigen gasten uit om in *sky boxen* een kijkje in de stallen te nemen. Dat is de toekomst.⁴⁴ In een vraaggesprek zegt eurocommissaris Fischler te streven naar een milieuvriendelijker landbouw waarin voedselveiligheid op de eerste plaats staat. ‘Maar ik ben niet voor een idyllische romantische bedrijfsvoering waar elke boer alle soorten dieren heeft en waar de moderne mogelijkheden niet worden gebruikt. Ik wil van het platteland geen landbouwmuseum maken.’⁴⁵

Andere landbouw, kopt *de Volkskrant*, en laat uitgebreid Van Eijndhoven, directeur van het Rathenau-instituut aan het woord. Volgens haar heeft de mkz-crisis scheuren in de fundamenteën van de veeteelt zichtbaar gemaakt. ‘Er is een tijd geweest dat mensen slaven voor zich konden laten werken. Dat is ook afgeschaft.

Nu zullen we ook tegen die boer zeggen: voor die prijs kan het niet meer. We stellen andere eisen aan het houden van dieren. En dat heeft een prijs.’ Haar toekomstbeeld wordt gevormd door duurzame landbouw in de vorm van nieuwe, gemengde bedrijven. ‘Het houden van dieren zal samengaan met waterbeheer, recreatie, wonen of natuurbeheer. Er zullen grote boerenmaatschappen ontstaan waarin iemand landbouwer is, een ander veeteler, iemand de waterberging verzorgt en zich aan het toerisme wijdt.’ Haar advies: verkoop de grond niet aan natuurorganisaties. ‘Elke verandering wordt tegengehouden, het gebied komt stil te staan, wordt enkel geconserveerd. Dan maken we één groot museum van ons platteland.’⁴⁶

De Telegraaf maakt onder de kop ...En het vlees smaakt weer best, met onder andere hoogleraar dier en maatschappij Spruijt de balans op. Conclusie: de mens is kort van geheugen. ‘We schrikken van de beelden van grijpers die de koeienlijven in een laadbak laten neerploffen. Maar al vele tientallen jaren komen die dieren op een voor het oog even onaangename manier in de slachterijen aan hun einde.’ Wanneer avond na avond op de televisie te zien zou zijn hoe het daar toegaat of hoe de dieren de transportwagens worden ingeduwd, dan zou de vleesconsumptie onherroepelijk dalen. Dat wil niemand weten. ‘We zijn er goed in geslaagd de herkomst van onze dagelijkse vleesportie aan ons blikveld te onttrekken’, zegt Spruijt. We moeten terug, de dieren een gelukkig leven gunnen. Een varken wil wroeten en scharrelen en een kip voelt zich in haar element als ze een stofbad kan nemen.⁴⁷

Commissie-Wijffels

‘Kippen moeten weer kunnen scharrelen, varkens kunnen wroeten en koeien in de wei kunnen grazen.’ Zo verwoordt Herman Wijffels eind mei 2001 namens zijn adviescommissie een mooie wensdroom. Deze *onliner* is opvallend vaak én enthousiast door de media uitgelicht als centrale boodschap van het rapport. Dat zegt iets over de negatieve beeldvorming rond de huidige landbouwpraktijk: de boer zou zijn dieren op onverantwoorde wijze uitbuiten. Scharrelen, wroeten en grazen. Een dergelijk toekomstbeeld is populair. Waarom?

Wijffels geeft zelf deels het antwoord: de romantiek is uit het boerenambacht verdwenen. ‘De boer die voortploegt. De boer die boer is namens ons. (...) De boer als onze verbinding met moeder aarde’. Hierachter schuilen sterke emoties. ‘Kenmerk van deze emotionele waardering is, dat ze wordt gekoesterd en doorgegeven met beelden die niet meer kloppen met de (doorgesloten) werkelijkheid. Des te harder is de schok als de burger, bijvoorbeeld bij calamiteiten, geconfronteerd wordt met het huidige veehouderijsysteem. Een

systeem dat – als systeem – amoreel omgaat met dieren en dat de exploitatie ervan heeft opgevoerd tot een niveau waarop een storing desastreuze gevolgen heeft.⁴⁸

Wijffels geeft met deze uitspraken er blijk van goed naar geluiden in de samenleving te hebben geluisterd. In een vraaggesprek met het Rathenau-instituut, vlak voor de mkz-crisis, schetste hij al de contouren van een andere landbouw, gebaseerd op een ‘herwaardering van de verhouding mens en natuur’ in onze cultuur. Voor intensieve veehouderij is minder plaats, maar ‘al die mensen die in ons land lopen te roepen dat we de landbouw wel kunnen afschaffen, verkopen de grootst mogelijke nonsens. De vraag is juist hoe we de goede landbouwgronden moeten behouden en hoe we daarop duurzaam kunnen produceren.’⁴⁹

De commissie-Wijffels haakt aan bij het expertdiscours. Nog tijdens de mkz-crisis verschijnen kort na elkaar drie rapporten van invloedrijke organisaties. LTO voorziet een multifunctionele rol voor de boer, al blijft er perspectief voor diervriendelijke productiesystemen met als afzetgebied Noordwest-Europa.⁵⁰ De Dierenbescherming wil boeren dwingen binnen vijf jaar een bedrijfsplan voor kwalitatieve veehouderij te maken. Voor zichzelf ziet de vereniging een rol weggelegd als waakhond, om zonedig in te grijpen ter voorkoming van ernstig dierenleed. ‘Boeren die geen deel wensen uit te maken van dit toekomstbeeld mogen worden beschouwd als ondernemers die binnen 15 jaar na nu stoppen.’⁵¹ De Stichting Natuur en Milieu bepleit in *Op groene gronden* speciale landschapspremies voor boeren die ‘natuur’ produceren, want ‘dan worden de meren en plassen weer helder, wordt het grondwater weer schoon en zullen de bijna vergeten dagvlinders, paddestoelen, amfibieën, libellen, vissen, vogels, reptielen, heidesoorten en orchideeën weer terugkomen’.⁵² De milieubeweging wenst dat Nederland over pakweg 30 jaar 20 tot 30 procent minder koeien, 60 tot 70 procent minder varkens en 50 tot 70 procent minder pluimvee dient te tellen. Het *Nationaal Milieubeleidsplan* van juni 2001 spreekt over een halvering van de veestapel en het onder water zetten van grote lappen landbouwgrond.

Alle neuzen lijken dezelfde kant op te wijzen: de tijd is rijp voor grootschalige verandering. De nota-Wijffels is dus min of meer een samenballing van de huidige dominante opvattingen rond de veehouderij, een rurale idylle waarin natuur de boventoon voert. Op zich is dat niet vreemd. Wie in vijf weken tijd een visie moet ontwikkelen, doet er goed aan een breed draagvlak te vinden. Zo wordt de kans op welslagen van toekomstig beleid vergroot. Maar wordt het inderdaad wroeten, scharrelen en dartelen? Sommige conclusies in de nota stroken slecht met de analyse. Zo stelt de nota dat de (intensieve) veehouderij niet meer past in een stedelijke, hoogontwikkelde samenleving, omdat die samenleving andere eisen stelt aan de omgang met dieren, het milieu, de natuur. Niettemin moet er ruimte blijven bestaan voor ‘geclusterde (her)vestiging van de intensieve veehouderij’.

Er blijft dus ruimte voor bijvoorbeeld het Deltapark, een ambitieus plan van de Nationale Raad voor Landbouwkundig Onderzoek van oktober 2000. De Rotterdamse haven zou plaats moeten inruimen voor gebouwen van 400 meter bij 1000 meter en drie tot zes verdiepingen hoog, waarin 250.000 legkippen, een miljoen vleeskippen en 300.000 varkens terecht kunnen. De kippen delen met z'n tienden een vierkante meter; elk varken krijgt wroetruimte van anderhalf á twee meter. Verder worden er champignons en witlof geteeld, terwijl de onderste verdieping is gereserveerd voor een zalmkwekerij.⁵³ Sommige deskundigen beweren dat in zulke flats het dierwelzijn beter controleerbaar is. Anderen menen dat een dergelijke technologische oplossing op gespannen voet staat met de poging de kloof tussen boer en burger te verkleinen, en dat de nota-Wijffels zichzelf dus tegenspreekt.

De mkz-crisis werkt als een katalysator in de discussie over de toekomst van de Nederlandse landbouw. Meer dan 40 jaar wist de Nederlandse landbouw te profiteren van de internationale markt. Een groot succesverhaal: tweederde van de productie wordt inmiddels afgezet in het buitenland. In dat verhaal spelen beleid en wetenschap de hoofdrol. Met onderzoek en voorlichting zijn de boeren geleid in de richting van voortdurende productieverhoging en kostenverlaging. Zo creëerde de Nederlandse landbouw zelf een concurrentievoordeel. Er ontstond tevens een cultuur waarin de overheid een grote greep kreeg op het reilen en zeilen van de sector, waarin die sector andersom de overheid ook verantwoordelijkheid toedichtte.

In het laatste decennium van de vorige eeuw werd steeds duidelijker dat de landbouw klem kwam te zitten tussen twee sterk uiteenlopende grootmachten. Aan de ene kant de internationale markt die om een zo laag mogelijke prijs vraagt, aan de andere kant de samenleving die eisen stelt aan de omgang met dieren, het milieu, de natuur. Beide zijn steeds moeilijker met elkaar te verenigen. Hierdoor wordt de boer als het ware uiteengescheurd. Inmiddels is de 'ijzeren driehoek' van overheid, onderzoek en sector behoorlijk geërodeerd.⁵⁴ Dat heeft verstrekkende gevolgen. Er komt meer ruimte voor andere opvattingen over de landbouw. De samenleving roert zich steeds vaker waar het gaat om dierwelzijn, eist een duurzamere productie. De overheid zet echter geen koers uit om aan die maatschappelijke aspecten tegemoet te komen. In de afgelopen jaren zijn juist onderzoek en voorlichting geprivatiseerd. Boeren moeten het nu zelf doen.

Steun van media

De media scharen zich als één man achter Wijffels. Dat blijkt bijvoorbeeld uit de wijze waarop de berichtgeving over de nota is vormgegeven. Einde intensieve veehouderij, kopt *de Volkskrant*, met daarbij een foto van een pluimveehouderij.⁵⁵

Veeteelt schiet op alle fronten tekort, aldus *NRC Handelsblad*.⁵⁶ en schrijft een dag later bij een foto van badende koeien in een sloot: ‘De nieuwe veehouderij zoals de commissie-Wijffels ze graag ziet.’⁵⁷ En: ‘Het einde van de vrije jongens in het vee’: weg met de anonome veehandel.⁵⁸ Commissie-Wijffels bepleit radicaal andere veehouderij, aldus *De Telegraaf*.⁵⁹ De kranten noteren de reacties van Brinkhorst op de nota: ‘Helder, hard en onontkoombaar.’ ‘Het einde van de vrijgevochten, opportunistische veehouder.’ ‘Het gaat niet om een beetje verbouwen hier of daar, maar om een ander fundament onder de veehouderij.’ ‘Dit rapport wordt uitgevoerd. Niet om een sector de grond in te duwen, maar om te zorgen dat we weer trots op de veehouderij kunnen zijn.’

Hoofdredactionele commentaren putten zich uit in lovende woorden. *NRC Handelsblad* heeft het over ‘tallose varkens, koeien en kippen in stallen als gestapelde schoenendozen’ en een ‘letterlijk verziekte veehouderij’. Het rapport zal ‘hopelijk leiden tot een grote schoonmaak in de bedrijfstak. De boer moet die sanering zelf bekostigen en niet de belastingbetaler of de consument’.⁶⁰ Minister en commissie hebben de tijdgeest mee, concludeert *de Volkskrant*. De intensieve veehouderij is te risicogevoelig gebleken. Een kentering kon niet uitblijven: ‘De agrarische sector in Nederland is weinig ontvankelijk voor interne en externe kritiek.’ De boer moet zijn vee voortaan houden met aandacht voor dierenwelzijn, en de consument dient meer te betalen. ‘Het uiteindelijke gevolg daarvan kan zijn dat de intensieve veehouderij verdwijnt, want waar geen koper is verliest het product zijn bestaansrecht.’⁶¹ ‘Hoewel de eerste reacties instemmend zijn, ligt gemor uit de sector voor de hand’, schrijft het *Algemeen Dagblad*. Velen zullen het proces van saneren proberen te traineren. Daarom is het jammer dat Wijffels fundamentele keuzes voor de veehouderij uit de weg gaat. ‘Winst is niettemin dat het stuk voldoende aanknopingspunten biedt om het debat te intensiveren. Dat werd tijd ook.’⁶²

Kritiek op Wijffels is te vinden op de opiniEPagina’s. Nederland mist eenvoudig de ruimte om alle varkens, kippen en koeien te laten wroeten en scharrelen.⁶³ Het rapport is bovendien vaag en gaat niet in op de noodzaak de boer als een normale ondernemer te behandelen.⁶⁴ De Rotterdamse economen Kol en Kuijpers missen de internationale context van het rapport. Volgens hen zit de veehouderij op dood spoor. Landen buiten de Europese Unie kunnen vlees veel goedkoper leveren.⁶⁵

Op het internetforum *Nieuwsgrazer* debatteren betrokkenen over Wijffels. Diens commissie lijkt met zorg samengesteld ‘vanuit het denkbeeld van de agribusiness die er alle belang bij heeft de kleine boer in zijn greep te houden’. En: ‘Het gaat ze alleen maar om de grond van de Nederlandse boer, voor realisatie van de EHS e.d.’ Een veeg uit de pan: ‘Jouw bank wees ons de weg om de intensivering te financieren. Nu moeten we weer kleiner worden. Jij wilt 50 jaar terug met de

varkenshouderij. Maar ik wil een bank zoals die van 50 jaar geleden – een bank die opkomt voor de landbouw.’⁶⁶

Ondanks de kritiek blijft ‘Wijffels’ recht overeind. De overgang naar een andere landbouw krijgt tien jaar de tijd, schrijft Brinkhorst in het najaar in een brief aan de Tweede Kamer.⁶⁷ ‘De mkz-uitbraak bracht de omvang en complexiteit van de problemen in de huidige veehouderij aan het licht en tevens werd duidelijk hoezeer crises kunnen ingrijpen in het maatschappelijk leven.’ Of die overgang nodig, eerlijk of verstandig is, komt wat hem niet aan de orde. Aan het uitgangspunt kan niet worden getornd: ‘In ons kleine land is de maatschappelijke druk om de veehouderij ingrijpend aan te passen zódanig groot dat sprake is van een *must*.’ Randvoorwaarden en ontwerpeisen zullen bij alle *stakeholders* leiden tot verschillende concrete beelden voor de toekomst. De transitie moet ‘in beeld worden gebracht om de beweging zichtbaar te maken en gaande te houden’.⁶⁸

‘Help de mkz-boeren’

De mkz als breekijzer om de landbouw over een andere boeg te gooien. Deze gedachte komt ook om de hoek kijken in een uitzending waarvan de deelnemer/kijker het in eerste instantie niet verwacht. Zaterdagavond 14 april 2001: de TROS zendt het twee uur durend programma ‘Help de mkz-boeren’ uit. In de studio getroffen boeren, boerinnen en deskundigen. Op de tribune tientallen mensen uit Oene en omgeving. In de huiskamers ruim 800.000 kijkers.

Presentatrice Tineke Verburg opent de uitzending: ‘Ons land heeft een geweldige reputatie als het gaat om hulpacties voor mensen die in moeilijkheden verkeren. Of het nu gaat om kinderen in ontwikkelingslanden of noodhulp bij natuurrampen, het zit in ons karakter om mee te willen doen, om te willen helpen. En daarbij is de bereidheid om geld te geven elke keer opnieuw zonder uitzondering gigantisch geweest. Wat dat betreft kijkt het buitenland met grote ogen naar hoe wij dat hier doen. En vanavond voeren wij actie voor mensen heel dichtbij. Voor honderden boerengezinnen die de zwaarste periode uit hun leven meemaken door dat afgrijselijke mkz-virus.’

Een opmerkelijk onderdeel van de uitzending wordt gevormd door beelden van de landbouwvoorlichtingsfilm ‘Goed melken’ van vlak na de Tweede Wereldoorlog. Verburg kondigt dit zo aan: ‘Wat je deze dagen vaak hoort: ‘Moet je niet terug naar de ouderwetse manier van boeren, naar vroeger, toen alles nog zwart-wit en zindelijk was?’ Er volgen rustieke opnamen van koeien in een weiland, boeren die handmelken, schone melkbussen, frisse lucht en licht in open stallen, begeleid door de commentaarstem van Ivo Niehe: ‘Idyllisch Nederland, een halve eeuw geleden, toen niemand in de agrarische sector nog gehoord had van kistkalveren. Het waren mooie tijden.’

Hier speelt nostalgie de boventoon. Er wordt niet vermeld dat het beelden betreffen van vóór de algehele vaccinatie na 1953, toen mkz nog regelmatig uitbrak. Deze rurale idylle zit als een rode draad in de gehele uitzending vervlochten. Normaalzanger Bennie Jolink: ‘Mijn grootouders waren boeren, dit is jeugdsentiment’; forumleider Pieter Winsemius, oud-minister van Milieu en oud-voorzitter van Natuurmonumenten: ‘Ik ben grootgebracht met het idee van zwartbonte koeien en groen gras’. Wanneer NAJK-voorzitter Monique Veraart met ingehouden verdriet en trillende stem vertelt dat het boerenvak het mooiste vak is wat er bestaat, zoomt de camera sterk op haar gezicht in. Zij verhaalt over een medebestuurder die midden in de lammerentijd zit en dat zij er niet aan moet denken dat al die dieren ook afgemaakt zouden moeten worden, en Winsemius antwoordt: ‘Monique, je had het niet mooier kunnen zeggen. Bedankt’, en het applaus klatert op.

Premier Kok zegt in een videoboodschap: ‘Mkz leek zo langzamerhand een ziekte te zijn geworden uit voorbije tijd. Maar helaas sloeg die ziekte half maart ook in ons land onverbiddelijk toe, met alle gevolgen vandien (...) De mkz-crisis raakt onze samenleving over de volle breedte, niet alleen in economische zin, ook ethische vragen dringen zich op, onder meer over de wijze van omgaan met dieren in onze landbouw.’

Dat is een vreemde uitspraak, omdat mkz geen onderscheid maakt tussen intensieve en reguliere veehouderij. Deze gedachte doemt tevens op in het laatste halfuur van de uitzending, wanneer Winsemius het forum de vraag voorlegt: ‘Wat is de oplossing voor mkz in de toekomst? Toch enten, of toch een minder intensieve veehouderij?’ Vervolgens gaat het over biologisch boeren zonder kunstmest en bestrijdingsmiddelen, kortom: terug naar vroeger. LTO-voorzitter Doornbos merkt op dat niet de intensieve veehouderij het mkz-virus binnenhaalt. Maar als hij aansluitend zegt: ‘Het is wèl zo: als het virus er is dan zijn er grotere gevolgen’, concludeert Winsemius: ‘Het speelt dus wel een rol.’ Zijn vervolgvraag luidt dan ook: ‘Het lijkt wel of alle beleid in de landbouw gedreven is door de economie. Is het dier ondergeschikt gemaakt aan economische belangen?’

Na een reportage over boer Max laat zijn biologische collega Piet in de studio weten dat zijn vee in Welsum ook zal worden afgemaakt. Zijn dieren zijn weliswaar niet minder kwetsbaar voor mkz maar hij had gedacht dat de beleidsmakers tijdelijk maatregelen zouden nemen. Nu is hij gefrustreerd omdat hij alleen voor de binnenlandse markt boert. Hij verhaalt van zijn ideaal: een kringloopsysteem voor veevoer en afzet waardoor een eerlijke prijs kan worden bedongen. Wanneer Bennie Jolink daartegen inbrengt dat de intensieve veehouder óók goed is voor zijn dieren, reageert Piet: ‘Ja, maar hij kan beter de kost verdienen op een duurzame manier.’ Even later lijkt Doornbos de opmerking van Jolink weer onderuit te halen: ‘De consument is niet *happy* over hoe wij dieren houden. Er zijn rommelaars in de sector, net als in andere sectoren. Die moeten eruit.’

Het programma besteedt verder aandacht aan het isolement waarin boerengezinnen leven, het leed van kinderen, de band van boeren met hun vee, de onzekerheid over de toekomst, de vele acties in het land. Maar niets over het non-vaccinatiebeleid, niets over acties tegen de ruiming, de slechte controles, de afvoerproblemen met melk, de oorlogssituatie die oudere boeren herbelev, de problemen met de gezondheid. Alleen aan het eind van het programma komt het non-vaccinatiebeleid even ter sprake, wanneer viroloog Ab Oosterhaus opmerkt dat Brussel het non-vaccinatiebeleid van tafel moet vegen. Er klinkt applaus. Oosterhaus geeft aan dat de LTO thans voor vaccineren is, maar een halfjaar daarvoor nog niet. Hij laat er meteen op volgen dat we deze ramp moeten aangrijpen om een discussie over een andere landbouw aan te gaan.

Verburg begon de uitzending met 'dat afgrijselijke mkz-virus'. Toch wordt pas na anderhalf uur aan Oosterhaus de vraag gesteld waar het eigenlijk allemaal om draait: 'Ab, wat is mond- en klauwzeer?' Het is de programmamakers niet zozeer te doen om controversiële zaken aan de orde te stellen, bijvoorbeeld de besmettelijkheid van het virus en de wijze van bestrijding. Sterker, het ruimen wordt als onafwendbaar en onvermijdelijk voorgesteld. Halverwege de uitzending luidt de tekst bij enkele beelden van de eerste mkz-uitbraak in de IJsselvallei: '21 maart, de 1e lentedag. Het mkz-virus sloeg genadeloos toe. Daardoor wordt de hele Nederlandse veestapel bedreigd: koeien, varkens, schapen, geiten en herten moeten worden geruimd om een verdere uitbraak van de epidemie te voorkomen.'

Ook de eindtekst van presentatrice Tineke Verburg wijst op de noodzaak van ruimen: 'Ik moet u eerlijk bekennen: twee weken geleden, toen ik met heel veel afstand naar deze problematiek aankeek, die ruiming, vreselijk om te zien, en dan die boeren, huilend, dat ik ook wel eens dacht: Je hebt vee, dat wordt opgefokt voor de slacht of dat gaat er uiteindelijk toch heen. Maar, nadat ik de afgelopen weken met alle betrokkenen heb gesproken, ben ik toch van mening veranderd. Begrip voor de ruiming, die harde maatregelen die moeten volgens het huidige beleid. Ook het idee dat het in de toekomst anders moet, en ik heb in de ogen van Jo gekeken, en van Monique, en nog van een aantal andere betrokkenen hier, en ik zei al: Ja, die blik, ik kan het niet goed omschrijven, ja, volgens mij is het kwetsbaarheid en dapperheid tegelijkertijd, van: We gaan toch weer voor de toekomst.' Verburg sluit dan af met – wederom – een nostalgische blik: 'En als ik dan onze stoere boeren met echt van die ingeslikte tranen zie, ja, het heeft mij geraakt, en ik hoop dat dat bij u ook het geval was.'

'Het idee dat het in de toekomst anders moet...', waar doelt Verburg op? Gezien de strekking van het programma gaat het haar niet zozeer om vaccinatie van dieren, maar eerder om een omslag in de agrarische sector. Mond- en klauwzeer is een verstoring van de rurale idylle, biologische landbouw is het herstel ervan. De opbouw van de uitzending en het aantal zendtijdminuten die aan verschillende

onderdelen zijn besteed, duiden op de verborgen boodschap dat biologisch boeren de toekomst van de Nederlandse landbouw moet zijn. Daar zijn drie argumenten voor te geven: het is goed voor het milieu, het is goed voor de dieren (dat willen de consumenten), en bij een mkz-uitbraak is er geringere verspreiding van het virus. Door dit toekomstbeeld sterk tegenover de huidige, reguliere landbouwpraktijk te plaatsen ontstaat een merkwaardige, bizarre tegenstelling: (sommige) getroffen boeren zouden het doden van gezonde dieren mede aan zichzelf te danken hebben. Omdat ze zelf hebben gekozen voor het non-vaccinatiebeleid. Omdat ze de economie boven het dier hebben geplaatst. Omdat ze de dieren binnen intensieve veehouderijbedrijven houden. Zo krijgt de gewenste omslag haar beslag over de hoofden van mkz-boeren in de studio en daarbuiten.

Het nieuwe platteland

De toekomst van de landbouw in de IJsselvallei. Enkele kerken willen zich over dit onderwerp buigen. Er komt een ethicus, een bioloog en een diaconaal consulent, die avond in november 2001 in Emst bij Epe. Daar worden bedreigingen uit de doeken gedaan: globalisering, schaalvergroting, verstedelijking, uitbreiding van de EU – Polen komt er aan, Hongarije staat al te trappelen om varkensbedrijven met honderdduizenden dieren te bouwen, bedoeld voor bulkproductie. In Nederland blijft alleen topkwaliteit over, voedsel met de hoogste toegevoegde waarde. Een lezing over normen, reclame, succes van de landbouw, risico's van gentechnologie, de hang naar beheersbaarheid en het gebrek aan dankbaarheid. En: de dieren zijn opgeofferd aan onze zekerheid. Zekerheid? vraagt iemand in de zaal. Ja, wij streven naar zekerheid, willen minder kwetsbaar zijn.

Vaag, mort een veehouder bij het raam.

Hij voelt zich overrompeld door economische krachten en technologische ontwikkelingen, ervaart deze als autonome processen, wil daar over praten. Kun je die wel beïnvloeden? Zijn boeren niet bezig met overleven? Stedelingen, stelt de ethicus, kennen de landbouw niet meer. Ze zijn ervan vervreemd. In hun ogen kan de voedselveiligheid en het dierwelzijn niet meer aan de boer worden overgelaten. Zij willen kwaliteit van leven, maar eigenlijk ondermijnen zij met hun eisen en regels het bestaan van de boer terwijl ze niet bereid zijn er meer voor te betalen. Dat is onrechtvaardig.

Dáár kan de bezoeker bij het raam wat mee. Hij springt op: 'Tijdens de mkz riep de hele samenleving ach en wee, toen kwam de verplichte veekeuring van een paar honderd gulden en ook al mankeert de koe niets, de boer moet het allemaal wel betalen voor het welzijn van die samenleving.' Achter de tafel klinkt een zucht: 'U bent slachtoffer van een systeem.' Daarom luidt de vraag: hoe krijgen we die kosten bij de consument? De macht van de tussenlaag moet weg, het monopolie

van zuivel- en vleesindustrie, van het transport en van de ambtenaren uitgeschakeld. De ethicus oppert dat het concept van Max Havelaar ook in Nederland kans van slagen moet krijgen. De consulent heeft ervaring met boerennetwerken in Overijssel, waar de waarden van de landbouw opnieuw ter discussie worden gesteld. Zijn advies: ‘Wacht niet tot er een nieuwe crisis komt maar pak de kansen om de plaats van de boer op het platteland warm te houden.’

Recreatie en toerisme

De veranderingen op het platteland bieden nieuwe kansen, zowel voor boeren als voor andere ondernemers. De overheid stelt dat de economische betekenis van met name de grondgebonden landbouw afneemt. ‘Hieruit vloeit voort dat gezocht wordt naar verbreding van de productiefunctie, dus naar nieuwe economische dragers bij de transformatie van het platteland. Het Rijk onderkent de potenties van plattelandstoerisme en –recreatie als één van die kansrijke nieuwe dragers.’⁶⁹ Er is een toenemende behoefte aan mogelijkheden om te fietsen, wandelen en varen naar en in het landelijk gebied, schrijft Brinkhorst in een brief aan de Kamer over de toekomst van het landelijk gebied. Vrijtijdsbesteding wordt van luxeartikel een basisbehoefte.

Recreatieondernemers zijn belangrijk voor een aantrekkelijk landelijk gebied, aldus de overheid in een beleidsbrief begin 2002.⁷⁰ De economische waarde van de recreatie zou die van de primaire landbouw in het landelijk gebied inmiddels zijn gepasseerd. Boeren moeten inschikken, al zal dat niet zo’n vaart lopen: ‘Het beeld dat de boer verjaagd wordt van het platteland, is onjuist,’ schrijft Brinkhorst.⁷¹ Zelf wil De Haag meer natuurgebieden aankopen – in het kader van de Ecologische Hoofdstructuur – tot een omvang van 750.000 ha. Ook het agrarisch cultuurlandschap moet toegankelijker, door landelijke netwerken van wandel- en fietsroutes van elk 3000 kilometer en het weer in ere herstellen van vroegere school-, kerken- en jaagpaden en het openstellen van schouwpaden. ‘Een bijkomend gunstig effect van één en ander is dat het een positieve bijdrage zal leveren aan de waardering voor de landbouw en daarmee aan haar positie in de samenleving.’⁷²

Het economisch belang van recreatie en toerisme wordt steeds groter. In 2000 bedroeg de omzet van de sector ruim 57 miljard gulden (2,5 procent van het bruto nationaal inkomen) en het aantal banen 320.000⁷³, met een groei van drie procent per jaar. In Gelderland hangt één op de 20 arbeidsplaatsen samen met toerisme en recreatie en levert deze sector bijna drie miljard euro op. Dat is elf procent van de totale toeristische bestedingen in Nederland. De cijfers geven aan dat het platteland steeds meer een consumptiefunctie krijgt.

Deze term vindt Recron, de vereniging van recreatieondernemers in Nederland, ongelukkig gekozen. ‘Consumptie suggereert alsof er niets gebeurt, alsof mensen het platteland gebruiken,’ zegt directeur Bolweg. Hij zoekt een positieve benadering, wijst op de omzet van verblijfsrecreatie die gemiddeld per hectare tot vijf maal groter zou zijn dan bij agrarisch gebruik. ‘Gezien de grote verschillen in omzet en werkgelegenheid per hectare ligt een omzetting van landbouwgrond in recreatieterrein het meest voor de hand’, schrijft de Recron in haar rapport *Recreatie in 2019*.⁷⁴ Zoniet, dan volgt verpaupering van bedrijven, verpaupering van het landelijk gebied, toenemend ruimtebeslag door ongewenste functies en aantasting van het landschap en het milieu.⁷⁵

In dit rapport zijn de verwachtingen hoog gespannen. Nederland staat aan de vooravond van een ‘grote verbouwing’ en de sector kan op het platteland een grote rol spelen. Maar er schuilt ook een noodkreet. In haar claim om meer ruimte (minimaal 25.000 hectare) moet zij het afleggen tegen de landbouw die extensiveert, tegen boeren die zich steeds meer toeleggen op agrarisch natuurbeheer of willen uitbreiden met kansrijke sectoren als bollenteelt.

Bovendien zit de ongelijke behandeling dwars. Boeren krijgen in de ogen van Recron alle ruimte om het hoofd boven water te houden, – kampeerterreinen, kanotochten – terwijl recreatieondernemers aan tal van strenge regels zijn gebonden. ‘Oneerlijke concurrentie’. Recreatie en toerisme worden als professionele sector niet serieus genomen, vindt de vereniging. Ook de mkz-kosten van 2001 konden nergens worden verhaald. Bolweg: ‘Boeren krijgen een vergoeding per dier, waarom wij niet een bedrag per gedeerde toerist?’ Hij heeft overwogen een kort geding tegen de Staat te beginnen, maar beseftte dat zijn vereniging juridisch niet sterk stond. De Recron had de Staat tevoren niet gewaarschuwd voor eventuele gevolgen van mkz.

Maar ja, wie kende de uitwerking eigenlijk wel? De mkz-bestrijding kwam als een volslagen verrassing. Het gebied tussen Apeldoorn, Deventer en Zwolle is hermetisch afgesloten, kreeg het publiek eind maart 2001 te horen. Zij die een vakantie hadden geboekt, wilden de reserveringen annuleren. Het kostte de eigenaren van campings en bungalowparken veel moeite hun gasten ervan te overtuigen dat de bossen inderdaad potdicht zaten, maar dat kampeerterreinen gewoon open waren. Vakantiegangers die toch naar de Veluwe trokken, kwamen ontzet aan. De beklemming hing zwaar over het land, de stilte overviel hen na het rumoer van de reis. Werkelijk een gebied in rouw, zeiden ze tegen elkaar. Bijna kwam het nog tot een conflict met een boer die een bord met het opschrift ‘Welkom op de Eluwe zonder V’, aan het begin van de toegangsweg naar de camping had gezet. Op dat moment voelden campinghouders zich in de steek gelaten.

De mkz-crisis heeft een duidelijk negatief effect op het toerisme gehad, schrijven de ministeries van LNV en EZ aan de Kamer.⁷⁶ Het nieuwe concept-mkz-draaiboek van februari 2002 'biedt in theorie ook mogelijkheden voor de manier waarop financiële consequenties voor de toeristisch-recreatieve sector geregeld kunnen worden. Daarnaast kunnen in theorie vertegenwoordigers van de toeristisch-recreatieve sector uitgenodigd worden voor deelname aan het basisoverleg.'⁷⁷ Maar de Recron kan voor haar leden in de driehoek Apeldoorn-Deventer-Zwolle geen compensatie regelen. Geld blijft achterwege en genoemd overleg vindt zonder de vereniging plaats.

Buitensportondernemers

De meeste problemen ondervonden buitensportondernemers. Zij zijn wél afhankelijk van bos, hei, water en zeker van het agrarisch platteland. Elk voorjaar betekent dagelijks grote groepen van scholen en bedrijven die op dagarrangementen intekenen en met kano, fiets of *mountain bike* de Veluwe en IJsselvallei intrekken. Ditmaal loerde onder alle onzekerheid het faillissement omdat de winteropslag bij boeren in de omgeving onbereikbaar was en het aantal boekingen drastisch daalde. Zeker twee maanden lang lagen hun bedrijven volledig stil. Achteraf gezien kwam de openstelling op Hemelvaartsdag, eind mei 2001, als geroepen. De afsluiting had geen weken langer moeten duren. De ondernemers moesten daarna extra kosten aan promotie maken om toeristen weer naar het gebied te trekken, wat lang niet altijd lukte. Het jaar erop bleek het niet eenvoudig zelfs trouwe klanten weer terug te winnen.

Weerklank was er nauwelijks. De sector zag alle aandacht naar boeren weglekken en zelf konden de ondernemers ook niet alle noodklokken over hun financiële situatie luiden. De kans was groot dat het publiek zou wegblijven als duidelijk werd dat buitensportbedrijven slecht draaiden. Deze gedwongen terughoudendheid werkte averechts op lokale politici die zich afvroegen of de benarde positie van recreatiebedrijven wel terecht was: ze hoorden er immers niets over. Zo werd in stilte de onmacht weggeslikt, de schade – tot 200.000 gulden per gezinsbedrijf – als bedrijfsrisico afgeboekt. Daar zit nog altijd veel frustratie. 'De overheid beschouwt recreatie en toerisme als belangrijke sector, maar die erkenning blijkt niet uit financiële genoegdoening', zegt Bert in het noordelijk deel van de IJsselvallei. 'Om boeren te ontzien wordt de pijn van de dierziektebestrijding elders gelegd. Dat is onrechtvaardig.'

Ook de sector als vak verdient erkenning, meent Bert. Recreatie is niet zomaar een dag pret, maar betekent een noodzakelijke ontspanning in een jachtige, sterk verstedelijkte samenleving. Rust, stilte en vertraging zijn schaarse goederen geworden. Het nieuwe platteland zou deze elementen moeten uitbuiten, op een

milieuvriendelijke, educatieve en belevingsvolle wijze, met recreatiebedrijven in een voortrekkersrol. Daarom is dit een echt vak, met eigen kennis en vaardigheden. 'Er komt heel wat meer bij kijken dan even een kano in het water leggen.'

Op het Apeldoorns Kanaal liggen bij het bedrijf van Bert 13 grote gele klompen waarmee vaartochten kunnen worden gemaakt, voor gasten telkens weer een belevenis. Een klapper ook, voor buitenlanders die de attractie associëren met Nederlandse tradities. Tijdens rondvaarttochten met groepen komt de mkz-crisis als vast onderdeel in het verhaal van de instructeurs over het landschap en de omgeving terug. Wanneer het woord 'Oene' valt, veren de mensen op: dát weten we nog wel. Maar telkens weer blijkt dat veel westerlingen de crisis als een film hebben beleefd. Het had ook elders in de wereld gebeurd kunnen zijn.

Naar nieuwe rollen

Hoeveel boeren zouden na de mkz-crisis stoppen? Die vraag zingt voortdurend rond: 20, 30 procent, misschien wel de helft. Ouderen houden hun hart vast. Er zijn er zoveel van rond de 50 jaar die geen opvolger hebben. Zo'n mooie lijn is niet in 10, 15 jaar weer opgebouwd. Veel melkveehouders zeggen dan ook: 'Het hoeft niet meer voor mij, ik heb er geen lol meer in.' De geruimde veestapel is vergoed, soms beter dan gedacht, en de hoge grondprijs maakt de afweging makkelijk. In het noorden van de IJsselvallei gaat menig staldeur voorgoed dicht. Het is voorbij, en op de groene weiden graast slechts hier en daar nog een plukje vee.

Maar rond Welsum en Nijbroek ligt dat anders. Daar gaat vrijwel iedereen door. Aanvankelijk koopt vrijwel iedereen nieuw vee. Niet zozeer om de dieren, maar om de abrupte manier waarop het leven op het platteland tot stilstand werd gedwongen. Dat kan geen mens accepteren. Dus klinkt het overal strijdlustig: 'We laten ons niet kisten.' 'Ik wil niet op deze manier stoppen.' 'Zo schei ik er niet mee uit.' 'Dat is mijn eer te na.' 'Ik bepaal zelf wel wanneer ik stop, niet ene meneer Brinkhorst.' 'Of we een opvolger hebben weet ik niet, maar we gaan weer starten en als het geld moet kosten dan moet dat maar, dit wil ik gewoon.' 'Dan zou ik net als mijn vrouw een baan moeten hebben, maar dan zou er helemaal niemand meer zijn voor de kinderen.'

De weerbaarheid heeft een knauw gekregen. Niemand kon zich voorstellen dat alle dieren weg zouden moeten en toen het eenmaal zover was, kwam de klap des te harder aan. Het hele gebied leeg, hoe komt het ooit weer goed? Wat dan te doen met al dat land? Hoe tot je 65e zonder vee uitzingen? Stilzitten is niks voor een boer. Het gemoed voelt zich ontheemd, het lijf blijft onrustig zwerven. Doorzetten zit diep verankerd in boerengen. Wat maakt immers het beroep zo mooi? De afwisseling van buitenleven en seizoenen en toch in een vaste cyclus elk voorjaar de staldeuren wijd open gooien, de koeien naar buiten doen, voer halen, gras

maaien, hooien. Zelfs wie er nog niet aan toe is, zet de stal vol voor een zieke vader of schoonvader die per se een ruwe koeienhuid wil betasten, de stalgeur wil opsnuiven, het gerammel van kettingen wil opvangen. Leven!

Maar er is nog een andere reden het bedrijf voort te zetten. Een boer doolt niet alleen op de wereld. In de dorpsgemeenschap krijgt de een minder kansen dan de ander, heeft bijvoorbeeld in goede tijden geen quota gekocht, kon of durfde niet te investeren, is min of meer blijven stilstaan. Het zijn bijvoorbeeld bedrijven waar de oude boer nog de scepter zwaait en het niet over zijn hart kan verkrijgen dat z'n zoon van 40 zelfstandig een kalf wil kopen. Juist vanwege deze behoudzucht worden boeren benijd die wel hebben vernieuwd. De 'geluksvogels' voelen nu een zware verantwoordelijkheid op hun schouders. 'Daarom dacht ik: Ook voor anderen ben ik verplicht door te gaan.'

Een goede veestapel ligt echter niet voor het oprapen. Akkoord, de melk leverde 40 cent per liter op en de taxaties waren heel behoorlijk. Maar daarmee valt niet altijd een koppel MRIJ-vee te kopen. Direct na de eerste ruiming wordt hier en daar alweer driftig rondgebeld om iedereen te snel af te zijn, bang dat er dadelijk geen vee meer zal zijn. Achteraf blijkt dat allemaal reuze mee te vallen: in Nederland gaat het aantal stoppers onverminderd door en is er voldoende aanbod. Juist die snelle beslissers ondervinden naderhand veel problemen met het nieuwe vee. MRIJ wordt het niet overal meer. Soms valt de keuze bewust op zwartbont omdat de selectie beter, de productie hoger en de keuze ruimer is. En ook niet iedereen gaat onmiddellijk melken. In de weilanden huppelt een jaar na de mkz-crisis meer jongvee dan voorheen.

De IJsselboer tast bij deze veranderingen voortdurend af of hij niet teveel vrijheid moet prijsgeven. 'Ik wil geen ondernemer zijn, maar boer.' Dan gaat de vinger naar dat en dat bedrijf van 'ondernemers'. Die hebben met hun duizenden varkens of met hun melkrobots ook geen vrijheid. Zitten met een pieper in de zak maar op een stoel te wachten. Dat is ook niks. Gemengde bedrijven durven nu wel de keuze te maken: weg met de varkensstal – ook al was dat minder arbeidsintensief – leve de koeien in de wei: 'Wat dat betreft voel ik mij een echte boer.' Al is er wel veel respect voor varkenshouders want biggen zijn zeer gevoelige dieren. Het is een hele kunst en uitdaging ze gezond te laten opgroeien. Dat moet je in de vingers hebben. Maar zelf? Nee.

Het nieuwe vee doet goed. De draad wordt weer opgepakt, het leven gaat verder. Maar onderhuids gloeit de heimwee naar vroeger. De koeien zijn vreemd. Er kleeft niets vertrouwds aan ze, iedereen is huiverig zich weer te hechten omdat het verdriet en de angst op herhaling nog zo groot zijn. Achter elke koe schuilt een eigen verhaal. Dat verhaal is alleen te kennen als een boer met zijn dieren meegroeit, van kalf naar pink, van pink naar vaars en van vaars naar volwassen koe.

Op internetforum *Nieuwsgrazer* lucht boerin Brigitte haar hart, op de dag dat precies een jaar geleden haar 121 koeien en 19 schapen en geiten werden geruimd. Toen hield ze zich groot, voor de familie en voor haar kind, maar nu komt het gemis des te harder terug. ‘Er zit nog zoveel verdriet. De dieren die bij ons weggehaald zijn betekenden zo ontzettend veel voor me. De melkkoeien waren allemaal dieren die mijn schoonvader gefokt had. De geiten waren allemaal nakomelingen uit mijn adoptiegeit op een kinderboerderij in Zwolle waar ik al mijn jeugdige jaren dag in dag uit heb vertoefd. Toen de angst voor ons vorig jaar begon, was het allemaal al zo anders. Jonge geitjes werden gewoon geboren, maar toen wilde ik me er al niet meer aan hechten. Ik weet hoe de angst voelt en ik weet ook dat alle mensen die dit gevoel ook hebben meegemaakt het ook heel erg zwaar hebben gehad, ook al hebben ze de dieren kunnen houden. Ik kan me zelfs nog herinneren dat wij opgelucht waren dat we definitief bericht hadden dat het voor ons afgelopen was. Natuurlijk duurde dat gevoel niet heel erg lang, want vervolgens ga je nadenken over hoe alles dan gaat lopen en hoe lang het duurt voordat je dieren geruimd gaan worden. Nu precies een jaar geleden dus. Een hele rare dag voor mij. Je denkt terug aan je eigen beesten en hoe alles gelopen is. Je vergelijkt je dieren met de huidige dieren en beseft dat de verschillen zo groot zijn. Van de 90 koeien die we gekocht hebben zijn er alweer 30 weg, door gezondheidsproblemen en zo’n 18 koeien zijn nog niet weer drachtig. Wat blijft er dan nog over? Bijna niks toch!’

En 2 juli 2002, wederom op *Nieuwsgrazer*: ‘Vanmiddag heb ik nog een poosje gesproken met een boerin uit Oosterwolde, wier koeien ook geruimd werden vorig jaar. Ze kan er bijna niet meer over praten, ze wordt er (nog steeds) bijna gek van. Ze heeft nu besloten om te proberen om er eens een paar maanden helemaal niet over te praten, nergens naar toe te gaan of te lezen, wat met mkz te maken heeft. Ze gaat ook proberen om er niet meer aan te denken... Haar man kan zijn nieuwe dieren niet luchten of zien! Hun zoon van bijna 16 wil wel graag boer worden, dus ze willen proberen door te ploeteren op de boerderij met ‘die vreemde beesten’ tot hij het over kan nemen. Maar ze zijn er zo spuugzat van, allebei. Een heel triest verhaal weer, zomaar eventjes gesproken met die boerin, tijdens het boodschappen doen...’

Emigratie

De weemoed heeft de IJsselvallei in de greep. Was het platteland nog maar gewoon boerenland, zoals dat in het buitenland volop te vinden is. Eind januari stroomt in Zwolle de IJsselhal vol. In twee dagen bezoeken meer dan vierduizend Nederlandse boeren, waaronder velen uit de streek, de beurs Emigraria waar zij wegwijz worden gemaakt in de vele mogelijkheden voor een bestaan in het

buitenland. Traditionele emigratielanden als Canada, Australië en Nieuw-Zeeland krijgen de laatste jaren stevige concurrentie uit Europa, zoals Frankrijk, Portugal en met name Denemarken. Een kwart van de boerenbedrijven die daar te koop staat, gaat over in Nederlandse handen. En dat land ligt slechts zes uur rijden hier vandaan. Maar ditmaal staat ook Oost-Europa in de belangstelling, in de wetenschap dat de Europese Unie de grenspaaltjes flink zal gaan verplaatsen. In Tsjechië en Slowakije ligt de grondprijs op 1500 euro per ha; investeringen worden zwaar gesubsidieerd.

Twee maten bekijken een dia-serie over Polen: uitgestrekte velden, akkers, weilanden, graan, aardappels zover als het oog reikt. Maar als beelden opdoemen van vervallen stallen met treurigogende koeien op bruin stro, haken ze snel af. Nee, toch liever de strakke silo's en hypermoderne *barns* in Canada. Dat land voert al decennia een actief emigratiebeleid. De boer staat daar in hoog aanzien; er heerst respect omdat landbouw wordt gezien als fundamenteel onderdeel van de samenleving.

De Amerikaanse staat Iowa staat voor het eerst op de beurs. De Hollandse wortels zijn er nog immer traceerbaar. Het agrarische karakter wordt ten volle uitgebuit. Dat geldt ook voor Zuid-Afrika, dat goede sier probeert te maken met de 'onbezoedelde schoonheid'. Zelfs Engeland komt in trek, zegt een adviseur van LTO Vastgoed. Zelf woont hij in Devon. 'Gisteren had ik al 12 belangstellenden die binnenkort een oriëntatieris gaan maken. Engeland heeft de toekomst want de meeste boeren hebben geen opvolger. De situatie is er nog erger dan in Nederland.' Op Emigraria zijn ruwweg drie soorten bezoekers te onderscheiden. Zo zijn er de jonge boeren, jongens nog, de haren kort en glad, die met z'n drieën, vieren of nog meer op de Zwolse beurs ronddolen. Luisteren naar verhalen, ruiken aan avontuur, vergapen aan megabedrijven. De belangstelling is gewekt, maar niet voor lang want verderop wordt de wereld nog verder opengelegd. Een tweede groep wordt gevormd door jonge stellen, serieuzer al, die staande voor landkaarten adviezen van de standhouders indrinken. De keuze voor emigratie lijkt al gemaakt, nu het juiste land nog. Zij zijn de gewilligste toehoorders. De hoop op een betere toekomst ligt soms al letterlijk – blonde krullen – in hun armen.

Dan de boerengezinnen. Pa, ma en zoon gaan er goed voor zitten, bestuderen voorgeschotelde productiecijfers, zwoegen met het rekenmachien. De makelaar haalt nog meer folders, nog meer topbedrijven in de aanbieding. Het vertrek lijkt niet ver weg meer. In het dorp Forest, in de Canadese staat Ontario, staat een varkensbedrijf (plaats voor 3600 varkens) te koop voor twee miljoen dollar. In Nieuw-Zeeland ben je voor vijf miljoen dollar eigenaar van een stuk eiland met boomgaarden en veel grasland in een subtropisch klimaat. In Denemarken is 100.000 euro al voldoende voor een startende boer en kent het land een goede jonge-boerenlening.

‘Het grootste voordeel van emigratie is dat je je eigen vermogen kunt loskoppelen van je grond en je quota.’ Een Gronings gezin in West-Canada lacht vanaf het videoscherm de bezoekers toe: ‘Hier kun je nog echt boer zijn!’ Even verderop een even brede lach van een boer in de Verenigde Staten: ‘Hier groeien sommige bedrijven met 20 procent per jaar!’ Het magazine van ReMax noteert: ‘Toen wij hier voor het eerst waren, begon mijn boerenbloed sneller te stromen.’ Vrijheid. Ruimte om te groeien. Het platteland is daar het domein van de boeren. Niks verstikkende regelgeving, niks noodzaak voor nevenactiviteiten, niks stedelijke claims op grond, niks nieuwkomers die klagen over stank. Hier zit niemand elkaar in de weg. De beelden tonen dan ook bij voorkeur een immense leegte, enorme vlaktes waar in de verre omtrek geen burgerwoningen of andere boerderijen zijn te bespeuren. In het buitenland is het platteland nog gewoon boerenland.

‘Productiebeperkende maatregelen leggen je aan de ketting, beroven je van je vrijheid’, houdt Royal LePage RCR Realty het publiek voor. Vreba Hoff Dairy LLC toont trots haar eerste melkveebedrijf van 3000 koeien, een ‘nieuwe Nederlandse impuls aan de Amerikaanse melkveehouderij, als gevolg waarvan in de VS zich een agrarische maatschappij ontwikkelt waarin veel Nederlandse gezinnen zich thuisvoelen’. De nadruk ligt op hoeveelheid land, kwaliteit van grond, mogelijkheden om uit te breiden, het vrije ondernemerschap, de overweldigende natuur. En overal spettert het malse groen van posters en pagina’s. De vette weiden strelen het boerenhart tot ver achter de horizon. De agrarische idylle ligt er voor het opscheppen. Is emigratie niet ook één groot vakantie-avontuur? ‘Dit is het échte boerengevoel, dit is het paradijs.’

Vereniging Veluwe IJsselzoom

Dit buitenland lonkt eveneens naar de IJsselboer. In ogenblikken van wanhoop en frustratie drijven gedachten vanzelf richting piekerstand. Maar vrijwel altijd luidt het antwoord niet meer weg te willen. Want ja, wat is eigenlijk een boer? Een eigenaar van een Amerikaans bedrijf met 1000 koeien? Of in Polen rondlopen met 1700 bunder grond en 20 werknemers? Dat is een totaal andere manier van werken, zeggen IJsselboeren tegen elkaar, je bent daar eerder manager. Het buitenland biedt inderdaad meer mogelijkheden. Maar hier kunnen we onze boterham ook goed verdienen, dus waarom zouden we dan emigreren? Liever gaan ze de uitdaging aan. Dat je ondanks alle regels een goede boterham kunt verdienen, dat landbouw in Nederland toch mogelijk is.

Bovendien, en dat is wellicht doorslaggevend, heeft de onderlinge saamhorigheid tijdens de mkz-crisis nieuwe vriendschappen gesmeed en de oude hechter gemaakt. Dorps- en kerkgemeenschappen trokken als nooit tevoren. In gezamenlijkheid de misère van de ruimingen doormaken heeft de weemoed naar gezamenlijkheid

aangewakkerd. De dozen met soms honderden kaarten liggen binnen handbereik en worden op tafel gezet. 'Ik heb mijn vrienden leren kennen.' Even op de fiets springen, samen spontaan een borrel halen, dat kan in Canada niet. Emigratie is geen optie.

De saamhorigheid heeft het platteland sterker gemaakt, gelooft burgemeester Eland van Epe. Hij is onder de indruk van de kracht en vitaliteit van het platteland; 'de mensen hebben veel steun gehad aan elkaar, aan de buurt en aan boven', zegt hij op een speciale bijeenkomst op 10 december 2001 in restaurant Stern. Hij heeft veel waardering gekregen voor boerengezinnen die 'in waardigheid hun ellende hebben getrotseerd. Wekenlang zaten ze geïsoleerd, hadden maandenlang geen inkomen. Als zoiets ergens anders was gebeurd, dan weet ik niet of het zo zou zijn gegaan. Dan was er misschien wel een opstand uitgebroken.' Die maandagavond wordt het hart weer onder de riem gestoken, zoeken mensen troost en steun en vriendschap bij elkaar. Die avond klinkt het in gesprekken en onderlinge blikken door: ergens zijn wij ook trots dat het hier niet tot rellen is gekomen, dat wij onze eigen waardigheid hebben behouden, dat wij toch maar mooi (bijna) met z'n allen zijn doorgegaan.

In de bomvolle zaal wordt het eerste exemplaar van het boek *Ruimen, tien keer erger dan ik dacht* gepresenteerd. Volgens Evert Jan van het actiecomité een symbolische afsluiting van een jaar vol ellende. De gezichten gespannen, de knuisten hier en daar gebald, de hoofden knikken bij de emotionele verhalen van Teun en Frederique over de angsten voor de uitbraak, de aandacht van de media, de doorstart, de opeengestapelde fouten. Een zucht, een vermoeide blik: 'Mogen de heren dan zomaar over mij en mijn vee beschikken?' Twee Kamerleden zijn afgereisd naar Epe. Stellingwerf (CU) constateert op grond van de vele missers die in het boek zijn verzameld een grote kloof tussen stad en platteland, Atsma (CDA) sluit een parlementair onderzoek naar de mkz niet uit. Het applaus klatert langs de muren op, de ogen glimmen.

Sinds de mkz-crisis loopt Piet in Welsum met plannen rond voor een vereniging voor plattelandsontwikkeling. Met lede ogen heeft hij toegezien hoe het aantal boeren elk jaar afneemt en nu, zo vreest hij, dreigt voor veel IJsselboeren het doek definitief te vallen. De maatschappelijke positie moet versterkt. In die vereniging kunnen, nee moeten, burgers ook een rol spelen. Zij zorgen immers voor draagvlak om het platteland nieuw perspectief te bieden. Waarom wordt de IJsselvallei geen voorbeeldgebied voor toekomstige ontwikkelingen, vraagt hij zich meermalen af. Als het kan met meer biologische bedrijven, dan is dat mooi meegenomen. Laatst nog, vertelt Piet, had een varkenshouder in Terwolde hem voor de voeten geworpen dat hij alle boeren uit de streek weg wil hebben. Welnee, had Piet gezegd, maar ik wil dat boeren hetzelfde inkomen krijgen met de helft van het

aantal dieren. Extra inkomenssteun via bijvoorbeeld een educatief centrum voor burgers. O, als je dat bedoelt, kreeg hij te horen, 'dan wil ik dat ook wel'.

De Welsumse boer krijgt andere veehouders enthousiast voor zijn idee, ziet vijf reeds bestaande organisaties aanschuiven waarna twee dagen later, op 12 december 2001 in Emst het voorlopig bestuur van de nieuwe Vereniging Veluwe IJsselzoom wordt gevormd, als vuist tegen en aanspreekpunt voor overheid en reconstructiecommissie. Na vier maanden, op 19 april 2002, vindt in Wilp-Achterhoek dan de oprichtingsvergadering plaats. Het gaat om duurzaamheid, houden de initiatiefnemers de ongeveer 80 belangstellenden voor, om economisch draagkracht, een aantrekkelijk leefklimaat. Grond moet voor de landbouw behouden blijven. 'En voor de niet-boer maken we een fraai landschap.' Het open gebied van de Westelijke IJsselvallei beslaat een achttal gemeenten: Hattem, Heerde, Olst-Wijhe, Epe, Voorst, Apeldoorn, Brummen en Rheden. Vertegenwoordigers van deze gemeenten zetten buiten hun voeten in vettige klei die in verharde vorm de nieuwe eenheid zal symboliseren.

In dit gebied doen inmiddels 120 boeren aan weidevogelbeheer. Er zijn recreatiekansen. Ook streekproducten hebben de toekomst, klinkt het in zalencentrum Bosgoed resoluut. Vroeger deden onze opa's met al dat prachtige MRIJ-vee de vermarkting gewoon zelf, maar door de subsidies hebben we ons laten terugduwen in de stal en moesten we maar produceren en produceren. Omdat tegelijkertijd de marges daalden gingen we – om het hoofd boven water te houden – nog meer produceren, zodat onze uitdaging nu bestaat uit het terugwinnen van een stukje van die markt. Dus hup, de stal uit, laten we proberen voedsel uit eigen streek weer op de schappen zien te krijgen, zoals brood van Veluws graan via de molenaar in Terwolde.

Dit nieuwe imago krijgt alvast een herkenbaar gezicht met de kleuren van de IJsselvallei: groen van de malse weilanden en blauw van het rivierwater.

'We hoeven niet alles zelf uit te vinden', zegt Piet een halfjaar later op de eerste ledenvergadering op 25 november 2002. Andere verenigingen gingen voor. Wie kan dat verhaal beter vertellen dan Teun Jacob Slob van den Hâneker uit Alblasserwaard/Vijfheerenlanden, bedacht hij, een oude bekende uit de tijd dat hij zelf lid was toen hij in die omgeving woonde, eigenlijk nog maar zo kort geleden. Slob wint er geen doekjes om. Zelf heeft hij moeten sleuren en trekken om de vereniging van de grond te tillen en vervolgens lokale en provinciale overheden warm te krijgen voor nieuwe initiatieven. Niet zonder succes. Wat begon als agrarisch natuurbeheer met slootkanten en weidevogels is uitgegroeid tot een geduchte gesprekspartner in de ontwikkeling van het Zuid-Hollandse platteland. Agrarische grond blijft weliswaar in handen van veehouders, maar die hebben ingezien dat de samenleving inmiddels een andere rol van hen verlangt. Daar moeten we naar luisteren, zegt Slob. Burgers kunnen de melk net zo goedkoop

ergens anders vandaan halen en hele agrarische sector saneren – ‘die macht hebben ze nu eenmaal’. De kansen voor de boer liggen daarom in de integratie van landbouw en landschap: de rust van de natuur en de regelmaat van het boerenbedrijf bepalen mede de belevingswaarde van het open platteland. ‘En ik kan blijven melken.’

Den Hâneker kende een opmerkelijke start. Via een internationaal uitwisselingsprogramma kregen veehouders uit Ablasserwaard en Vijfheerenlanden een groepje boeren uit Midden- en Zuid-Amerika over de vloer. Zelf beschouwden ze zich als de ‘beste boeren van de wereld’. De manier waarop zij werkten zou model moeten staan voor iedere boer. Ze verwachtten een pluim maar tot hun stomme verbazing kregen ze een ecologische spiegel voorgehouden. Mooie productiecijfers, maar wat is de invloed van jullie bedrijf op de omgeving, op het milieu, vroegen de buitenlandse collega’s. Er werd gefronsd, achter oren gekrabd, hoofden geschud en cijfers bestudeerd; twijfel was gezaaid en inzicht geboren.

Piet stelt die novemberavond de leden van zijn vereniging voor eveneens een project te beginnen, een uitwisseling van kennis en producten met een gebied in El Salvador. Daar ligt een streek die kampt met aardbevingen en met migratie, met overstromingen van de Lempa-rivier. Boeren leggen daar een bewonderenswaardige motivatie aan de dag om telkens weer de draad op te pakken en door te gaan. Het Cordes-project richt zich op biologische landbouw, produceert cashewnoten, ziet mogelijkheden voor ecotoerisme. Aanhaken betekent wellicht een impuls voor de IJsselvallei.

De hoge inzet van 1000 leden aan het eind van het jaar, ooit in een optimistische opwelling genoemd, wordt niet gehaald. Op deze ledenvergadering bedraagt het aantal aanmeldingen ongeveer 150, waarvan nog geen 100 de contributie – 20 euro per jaar – hebben overgemaakt. Slob houdt de moed erin: ‘De Hâneker begon met 50 leden. Binnen vijf jaar waren dat er 500. Nu hebben we er 800, waarvan tweederde burger.’ Veel IJsselboeren staan niet te trappelen om lid te worden. Ze struikelen over de verbreding. Dat wordt gezien als een stap terug. Pakweg een halve eeuw geleden waren veel bedrijven klein en gemengd, deden er iets bij. Tegenwoordig kan de boer zich volop wijden aan zijn vee. Een minicamping of een zorgboerderij is dan al gauw ‘het begin van het einde’. Wie een goed melkveebedrijf heeft, moet het inkomen niet met een paar caravans aanvullen.

Niettemin zijn er initiatieven. ‘De mkz heeft me aan het denken gezet’, vertelt Ben. Hij wijst naar de pinkenshuur met hooizolder en de varkensstal, aan de overkant van de wetering. ‘Misschien kan ik er vakantiewoningen van maken. Dan moet er wel een brug komen. Het nadeel is dat je altijd volk over de vloer hebt omdat de toegangsweg over mijn erf loopt.’ De gemeente Voorst wil meewerken aan wijziging van het bestemmingsplan. In dat geval moet Ben een nieuwe strokap op de pinkenshuur laten zetten. Ongeveer zoals dat vroeger was.

Toen het nog zo mooi was.

Hobbydierhouders

Hoe idyllisch ook geurde het platteland voor de particulieren met hobbydieren, toen mond-en klauwzeer hun eigen paradijs nog niet bedreigde. De een na de ander streek neer in voormalige agrarische gebouwen en woningen die door schaalvergroting in de landbouw waren vrijgekomen en schafte zich dieren aan, de een uit nostalgische gevoelens, de ander uit praktische overwegingen (levende grasmaaier), een derde om oude, zeldzame rassen te beschermen, een vierde simpelweg om het warme genot van het geblaas en geknor en gescharrel op eigen erf.

Die tijd lijkt voorgoed voorbij. Iedereen werd wakker geschud, ontwaakte uit een boze droom, een nachtmerrie, een gruwelijke klucht, want het was gek en wreed tegelijkertijd, een idiote optocht van wagens en mannen in witte en blauwe pakken die overal dood en verderf zaaiden, werk van krankzinnigen die pas weer bij zinnen kwamen toen het doel van een kwart miljoen doden was bereikt, aldus Jinke in haar toespraak op zaterdag 23 februari 2002 op de eerste ledenvergadering van de Nederlandse Belangenvereniging van Hobbydierhouders in motel Maarsbergen.

Pal voor haar zit minister Brinkhorst met zijn vrouw, die tot ieders verrassing de uitnodiging om eens te komen praten had aangenomen ('Ik ben hier niet gekomen om mijn gelijk te halen, maar om het samen over de toekomst te hebben'). Graag had Jinke – en met haar vele andere mensen met hobbydieren – de bewindsman eens flink de oren willen wassen, voegt ze eraan toe, maar de mkz is nu voorbij. 'We likken onze wonden, we hebben er veel van geleerd, er is zelfs een vereniging uit voortgekomen en nu is het tijd om vooruit te kijken. De crisis was een symptoom. Een symptoom van een verziekt systeem.' Dat systeem moet op de helling. Want laat dit duidelijk zijn: 'Het is niet alleen de dreiging van een nieuwe crisis die ons in actie heeft doen komen, het is de algehele dominantie van de commerciële veehouderij waar we een einde aan willen maken.'

Jinke meent recht van spreken te hebben. De mkz-crisis heeft in ieder geval één ding blootgelegd: het platteland herbergt beduidend meer mensen met hobbydieren dan boerenbedrijven. Op de lijst van ongeveer 2900 adressen die zijn geruimd, prijken maar liefst 1700 hobbydierhouders (de rest: 650 melkveebedrijven, 300 varkenshouders en kalvermesterijen, tien biologische boeren, acht hertenbedrijven en vijf kinderboerderijen). Al die hobbydierhouders zijn in de wettelijke regels voor dierziektebestrijding geheel over het hoofd gezien. Dat steekt. Ze staan er alleen voor, zonder opvang, zonder belangenbehartiging. En ook: zich nauwelijks bewust van eigen omvang. Sterker: ook RVV en LNV wisten aanvankelijk niet om hoeveel mensen het ging.

In juni 2001, vlak nadat de driehoek werd opgeheven, had Jinke in Hattem contact gekregen met andere hobbydierhouders uit de IJsselvallei. Toen een van hen voorstelde een petitie op te stellen, ging haar dat niet ver genoeg. Het moest een vereniging worden. Tijd om de handen ineen te slaan, een vuist te maken tegen buitensporig overheidsbeleid. Op 4 juli vond in het dorps huis in Welsum met 40 belangstellenden overleg plaats. Twee maanden later werd een vereniging in oprichting opgezet, met Jinke als voorlopige voorzitter. Daarna groeide de nieuwbakken club gestaag, tot 200 leden op het moment van de eerste vergadering in Maarsbergen. Ter verbreding van het draagvlak mogen ook ras- en fokverenigingen aanschuiven, zoals de Oos Mergelland Sjoap, de Nederlandse federatie van verenigingen van Dwerggeitenhouders, de Nederlandse Fokkersvereniging Het Drentse Heideschaap en de Schoonebeker, de Fair Isle Shetland, en de Nederlandse Sabelpootclub.

Een van de eerste acties was het schrijven van een brief aan Brinkhorst: ‘Het platteland is meer dan een vleesfabriek!’

Bij elke vergadering blijkt hoe diep de pijn zit. Hobbydieren worden niet over grote afstanden vervoerd, zodat het risico op insleep van besmettelijke dierziektes verwaarloosbaar klein is. Toch stonden ze op de lijst van de RVV. Hobbydieren gaan vrijwel nooit naar het slachthuis voor de commerciële vleesindustrie. Toch kwam die brief of dat telefoontje uit Stroe. Hobbydierhouders houden waardevolle genen van oude, zeldzame rassen in stand. Toch kwamen de ruimingsploegen langs. Bij geen enkel hobbydier was mkz aangetroffen. Toch kregen zij een dodelijke injectie. Hobbydieren moesten zich aanpassen aan regels voor de bio-industrie. Daarom werden ze gedood en afgevoerd.

Dus poneert de NBvH de stelling dat het platteland zonder hobbydierhouderij steeds verder afglijdt richting een agrarisch industrieterrein. Natuurlijk ogende runderen, schapen, geiten en andere dieren verdwijnen uit het landschap. Een ‘zeer lange traditie van het op kleine schaal en zonder winst oogmerk houden van allerlei boerderijdieren’ – erfbeweiding is een cultureel erfgoed – dreigt te worden afgekapt. Een hard gelag voor de toeristische sector, toch een belangrijke pijler van de plattelandseconomie. Stedelijke rustzoekers hebben namelijk niets aan een platteland zonder hobbydieren, omdat zowel de variëteit aan indrukken (de beleving) als de binding met het verleden afneemt. Wat rest is verschaald platteland.

Melkveehouder en hobbydierhouder hebben dus gemeenschappelijke belangen. Dat bleek bijvoorbeeld bij de plannen van Landstad Deventer om bij Welsum de dijk te verleggen. Voor de eerste keer kreeg Jinke toen contact met een IJsselboer. Een grove aanslag op dorp en landschap, vond iedereen; boeren en burgers voelden zich bedreigd en zagen zich tot elkaar veroordeeld. Maar de mkz-crisis openbaarde tevens een kloof. In Maarsbergen gonsde het van onderhuids rumoer. ‘Brussel

bepaalt dus mijn verhouding met de dieren.’ En: ‘De regels zijn een inperking van mijn eigen verantwoordelijkheid. Moeten we niet in verzet gaan?’ Jinke rept van een noodscenario. De uitnodiging aan Brinkhorst was in het bestuur punt van discussie. Een aantal kon of wilde de confrontatie met de minister niet aan en bleef bewust weg.

Met name grootschalige, intensieve landbouw is hobbydierhouders een doorn in het oog. Deze heeft weliswaar recht van bestaan. Hoe zit het echter met overlevingskansen? Moet elk land niet enkel voor zichzelf produceren? Moet de export niet gestopt? Niet langer het economisch belang van bio-industrie, maar respect voor dierenwelzijn, de verhouding tussen mens en dier en de waarde van het cultureel erfgoed dienen uitgangspunt van beleid te zijn. Maximale invloed op beleid is het doel, waarbij het vooral gaat om aanpassing van regelgeving. Hobbydierhouders als aparte groep. Ze kunnen het alleen bolwerken als voor hen een uitzondering wordt gemaakt bij alle administratieve druk en stringente regels die voor bedrijfsmatige boeren gelden.

Dit plan krijgt bij Brinkhorst in Maarsbergen de handen niet op elkaar. ‘Je moet je niet als een aparte groep opstellen. Je moet ook rekening houden met het belang van alle veehouders in Nederland, anders heb je te weinig solidariteit. Ga met commerciële boeren samenwerken. Bovendien: uw dieren zijn potentiële besmettingsbronnen. Een goede registratie is ook in uw belang.’ Preventief enten is wat hem betreft onbespreekbaar. Hobbydieren wel en vee niet? ‘Dan ontstaat een schemergebied met moeilijke controle.’

De regelgeving voor de commerciële veehouderij gaat anders gewoon door, reageert een hobbydierhouder. ‘LNV laat de oren naar de boeren hangen.’ Maar, kaatst Brinkhorst terug, ‘ik hoor en lees van boeren dat ik juist te veel andere belangen laat wegen, zoals die van consumenten.’ Wel deelt hij kritiek op grootschalige landbouw. ‘Ik ben een overgangsminister in de omslag van oud naar nieuw beleid. We gaan bijvoorbeeld naar minder dieren. Er moet diervriendelijker worden geproduceerd. De legbatterijen moeten weg. Mijn beleid is gericht op vermaatschappelijking van het beleid. Alleen, dat kost tijd. Tot nu toe was de LTO de enige gesprekspartner voor LNV. Na de varkenshouder en de melkveehouder nu dus ook de hobbydierhouder. Dit is het begin van een dialoog. U vertegenwoordigt dat nieuwe. U bent vanaf nu partij in deze discussie.’

Dat laatste is niet tegen dovemansoren gezegd. Direct na de bijeenkomst spreken de bestuursleden af contact te zoeken met LNV. Op 10 april 2002 reist een delegatie af naar Den Haag voor een kennismakingsgesprek. Afgesproken wordt dat de NBvH mag meepraten over het nieuwe stelsel voor identificatie en registratie, waarvoor het ministerie een *taskforce* in het leven heeft geroepen. Ook krijgt de vereniging kans iets te zeggen over het nieuwe concept-draaiboek mond- en klauwzeer. Jinke, tevreden: ‘Eindelijk worden we serieus genomen.’

In potentie leunt de vereniging op een enorme achterban. Naar schatting enkele honderdduizenden plattelanders houden een of meerdere hobbydieren. Toch laat een groeispurt op zich wachten. ‘Ze gaan te veel op de emotionele toer’, zegt de een. ‘Ik vind mensen belangrijker dan dieren, en deze vereniging heeft de neiging ze gelijk te schakelen’, antwoordt een ander. ‘Je woont tussen boeren. Als er weer mkz uitbreekt, dan moeten ook jouw dieren weg want ze vormen een grote risico’, vindt een derde. Bovendien: is een aparte status voor hobbydieren wel haalbaar? Ook een hobbyschaap komt na verkoop ergens in een kudde terecht en belandt uiteindelijk in de consumptieketen. Dwerggeiten gaan massaal naar Spanje voor de saté.

Thuis, in de IJsselvallei, koopt de een na de ander opnieuw hobbydieren. Sommigen aarzelen. De dwerggeit die altijd losbrak, lastig was dat, daarom nu even rust. De schroom kent ook een sociaal element. ‘Dadelijk heb ik als eerste mkz en dan volgt een cirkel om mij heen. Maar ik miste ze erg dus heb ik er weer twee lopen.’ Enkelen blijven huiverig. Percelen blijven braak liggen, hier en daar schiet onkruid op, boeren schudden hun hoofd, bang voor verloedering van het platteland. Dan belt een broer, zus, vriend: we hebben te veel dieren, we gaan verhuizen, emigreren, is er nog plaats bij jullie? Nou, vooruit.

Menig hobbydierhouder voelt zich thuis in een streek waar boeren ‘geen dollartekens in hun ogen hebben’. Geef hun maar eens de keuze, zeggen ze, de keuze tussen 15.000 varkens met een omzet van een half miljoen waar hun zoon niets in ziet, of een kleiner bedrijf dat wel door de zoon wordt overgenomen. Dan zullen ze altijd voor het laatste kiezen. Continuïteit. Mocht iemand toch willen stoppen, dan krijgt deze in een ingezonden brief in het *Gelders Dagblad* het volgende advies: ‘Degene die de moed niet meer kunnen opbrengen door te gaan, verkoop a.u.b. niet aan de overheid, maar aan mensen die uw werk willen voortzetten. Als u zelf niet meer kunt vechten tegen de verstedelijking van het platteland, geef deze taak dan door aan een ander, die met frisse moed wil beginnen.’⁷⁸

Nieuw mkz-beleid

Tussen de drie mkz-gebieden (de Driehoek, Friesland en Kootwijkerbroek) vormen zich innige banden. Daaruit vloeit het internetmagazine *Gebundelde Krachten* voort. Hattermer Gert neemt het initiatief om het ethische lekendiscours meer vorm te geven en schrijft in een ingezonden brief aan regionale kranten: ‘Wij willen een verenigd Europa, maar niet het Europa van de kille technocraten en het opgedrongen dictaat van de euro. Wij willen het Europa van de burgers, waarin de stem van de Baskische visser, de Italiaanse olijfboer, de Poolse mijnwerker en de Veluwe veehouder werkelijkheid wordt.’⁷⁹ Het magazine, dat eerst maandelijks

verschijnt en later om de zes weken, wordt na een jaar overgenomen door Jaap en Marianne. Verder ontstaat uit een netwerk van betrokkenen die elkaar tijdens demonstraties ontmoeten, veelal met een agrarische achtergrond, de actiegroep Ent Europa. Deze groep, opgezet door Christine en Greetje in Noord-Friesland en in de IJsselvallei verder geprofessionaliseerd door Diet, Aartje en Hendrien, verzamelt onvermoeibaar handtekeningen, zwengelt de ethische discussie aan rond het afmaken van gezonde dieren, stimuleert boeren en burgers om te blijven meedenken, brengt de nood van mkz-getroffenen voortdurend onder de aandacht van politici in Den Haag en Brussel.

Op 12 en 13 december 2001 buigen de lidstaten van de Europese Unie op een speciale mkz-conferentie in Brussel zich over het huidige non-vaccinatiebeleid. Deze conferentie wordt gehouden mede op initiatief van Brinkhorst, omdat de Nederlandse samenleving dit beleid niet langer steunt. Zelf had hij op 19 maart, twee dagen voor mkz in Nederland officieel werd vastgesteld, het non-vaccinatiebeleid bij collega-ministers van andere EU-landen aangekaart – een initiatief mede op aandringen van de Tweede Kamer – maar hij kreeg toen geen voet aan de grond. België, voorzitter van de mkz-conferentie, krijgt honderdduizenden handtekeningen aangeboden van Ent Europa. ‘We hoeven als politici niet altijd met emoties rekening te houden’, zo hield Brinkhorst de 400 congresgangers voor, ‘maar neemt u deze boodschap wel serieus.’

In Brussel staat de bestrijdingswijze van mkz centraal. Daarnaast wordt gesproken over mogelijkheden vlees en melk van gevaccineerde dieren bij een volgende uitbraak toch op de markt af te zetten. Alle hoop is gevestigd op testen waarmee dieren worden onderscheiden. Zo’n marker geeft aan of een dier besmet is geraakt door een mkz-virus of zelf antistoffen heeft aangemaakt in reactie op een vaccin. In het laatste geval gaat het om kerngezond vee. Met een dergelijke marker kunnen buitenlandse consumenten worden gerustgesteld.

Eurocommissaris voor gezondheid en consumentenbescherming, David Byrne, was tijdens de crisis mordicus tegen vaccinatie: Nederland had het toch goed gedaan? Maar op deze conferentie zet hij de deur op een kier. De Ier erkent dat de mkz niet enkel een economisch, maar ook een maatschappelijk probleem is. Politieke processen lopen echter langzaam. Zelfs op deze conferentie blijken binnengrenzen soms belangrijker dan EU-grenzen. Ondanks de ellende in eigen land ziet de Engelse minister voor milieu, voedsel en plattelandszaken, Margaret Beckett, niet veel in zulke ‘toverrecepten’. In haar ogen blijft uitroeiing de snelste en efficiëntste manier om van de veenziekte af te komen.

Het Europees Parlement besluit een eigen onderzoekscommissie in te stellen naar de gevolgen van mkz voor boer en samenleving. Er volgen werkbezoeken, hoorzittingen en talloze gesprekken, zowel in Engeland als in Nederland. Op

dinsdag 16 juli 2002 wordt Brinkhorst, enkele dagen voor hij het departement aan opvolger Veerman overdraagt, door de commissie in Brussel gehoord. Daarin verklaart hij dat de overheid door het doden van de dieren in de driehoek heeft gekozen voor het algemeen belang. Laten leven zou '6000 à 7000 boeren uit het werk hebben gestoten'. Het op de markt brengen van het vlees was geen optie: de consument zou Argentijns vlees van topkwaliteit prefereren boven een 'taaie melkveekoe' uit Nederland. Bovendien, wie wil producten van ingeënte dieren? Deze vraag heeft hij al eerder bij de hand gehad, 'toen ging de vraag over een glas water waarin een beetje insecticide zat, maar een heel laag percentage, niet schadelijk voor de volksgezondheid, en vervolgens [een glas] waar geen insecticiden zaten. Negen van de tien burgers zeggen: 'Geef mij toch maar liever dat glas waar geen insecticiden zit'. Ik vind dat een betrekkelijk normale reactie en ik denk dat dat het aspect is waar de normale consumenten mee te maken heeft.'

De markt moet zijn werk doen, is het credo van Brinkhorst. Zelfs als die markt verkeerd is voorgelicht. Door volstrekt ongevaarlijke vaccinaties op één lijn te plaatsen met vergif, hoe gering ook, toont hij niet alleen eigen onwetendheid maar geeft hij bij voorbaat afwerende consumenten het voordeel van de twijfel.

Woensdag 13 november 2002 komt Albert Jan Maat, vice-voorzitter van de mkz-commissie, naar de IJsselvallei. In huis Welgelegen in Heerde wil hij met betrokkenen de resolutie bespreken die is samengesteld op basis van verzamelde informatie. Weliswaar werd de mkz-crisis in Europa als een regionaal probleem gezien, dankzij de bezoeken hebben alle leden de emoties van dichtbij gezien en hen tot het inzicht gebracht dat ander beleid nodig is. In Heerde ligt op tafel het ontwerpverslag 'over de bestrijding van mond- en klauwzeer in de Europese Unie in 2001 en over toekomstige preventieve maatregelen ter voorkoming en bestrijding in de Europese Unie'.

Wat hebben we geleerd? vraagt Maat. Dat mkz een maatschappelijk probleem is. Dat straffkortingen onrechtvaardig zijn, dat lokale kennis meer moet worden ingeschakeld. De commissie is eenduidig in haar keuze voor vaccinatie om economische, sociale en ethische redenen. Massale ruiming van gezonde dieren en vernietiging van het vlees is alleen door bijzondere sociaaleconomische redenen te rechtvaardigen. Dat betekent afweging van belangen, bijvoorbeeld buitensporige economische verliezen in andere sectoren als het toerisme. Toch is het geen gelopen race. De 273 amendementen van de commissieleden geven aan hoe elk woord wordt gewikt en gewogen. Dat blijkt bijvoorbeeld uit de zinsnede 'de aanzienlijke sociale en psychologische gevolgen voor de plattelandsbevolking werd door de Nederlandse regering op de koop toe genomen'. Deze krijgt via amendement 99 een alternatieve tekst aangereikt: 'de aandacht van de regering (voor deze gevolgen) was te gering'. Blijkbaar ligt het gevoelig dit oude

ruimingsbeleid aan de schandpaal te nagelen. Uiteindelijk blijft de oorspronkelijke tekst gehandhaafd.

Ruimen of vaccineren? Vooral bij deze afweging zit tussen commissieleden spanning. In feite draait het om economie en ethiek.⁸⁰ De commissie wil druk uitoefenen op de OIE om het exportverbod terug te brengen tot drie maanden, dezelfde periode als bij ruiming. Pas dan is eerlijke afweging mogelijk. Zelf zou Maat inzetten op preventieve vaccinatie. Minstens tien miljard euro, zegt hij, zoveel bedraagt de totale schade van de mkz-crisis in de getroffen landen. Daarmee kunnen we 80 jaar lang al het volwassen melkvee in Europa inenten. Maar preventieve vaccinatie zal niet haalbaar zijn. Daarom zet de commissie in op meer beleidsvrijheid van de lidstaten. Laat elke land zijn eigen afweging maken.

In de zaal klinkt bezorgdheid. Beleidsvrijheid kan ook verkeerd uitpakken. Al zou de EU bij een nieuwe uitbraak ringentingen voorschrijven, Nederland kan opnieuw kiezen voor ruimen omdat bijvoorbeeld de afzet van producten van gevaccineerde dieren niet is geregeld. Overleg tussen supermarkten en zuivel- en vleesindustrie laat zien dat niet elke partij er brood in ziet, al geven zij inmiddels toe dat er geen relatie ligt tussen mkz en volksgezondheid. Bij nieuwe uitbraken is een appèl op zuivelbedrijven nodig om hun maatschappelijke verantwoordelijkheid te nemen. Of de afzet dwingend opleggen.

In Heerde maakt een hobbydierhouder zich sterk voor dierwelzijn, zegt respect voor dieren te missen, vindt beperking van transporten niet genoeg en dat dieren ook bij de slachterij urenlang moeten wachten en dus trekt hij de conclusie dat zelfslacht op de boerderij de enige oplossing is. Een andere hobbydierhouder valt over de termen 'slachting' en 'gebruiksvee'. Voor hobbydieren komt een uitzondering. Het op kleine schaal houden van vee voor eigen voedselvoorziening, als hobby of als huisdieren is een 'fundamenteel mensenrecht', stelt amendement 149. Deze dieren moeten gescheiden worden van de reguliere landbouw, eventueel door middel van een elektronisch identificatie-systeem. Dat voelt als een overwinning.

Vijf dagen later meldt het *NOS Journaal* de eindversie van de commissie. 'Het waren hartverscheurende verhalen die wij hebben gehoord, en wij zijn van mening dat bij een volgende uitbraak ingeënte, gezonde dieren moeten blijven leven,' aldus de voorzitter. Op 17 december 2002 neemt het Europees Parlement in ruime meerderheid de resolutie aan.

Aparte status hobbydieren?

Daags daarna volgt eurocommissaris David Byrne met een voorstel voor een nieuwe richtlijn, die de lidstaten per 1 juli 2003 moeten invoeren. Albert Jan mocht de stukken al inzien, meldt het goede nieuws voor de lokale omroep Heerde en belt naar Jinke: hobbydieren mogen blijven leven! In Welsum gaat onder toezien oog

van de camera van *TV Oost* de vlag uit. Op het oog laat dit voorstel inderdaad een andere wind waaien. Hobbyvee lijkt beter af te zijn. Dierentuinen, wildparken of mensen die zeldzame rassen bezitten, kunnen hun dieren beschermen tegen besmetting, al blijft Byrne in vaagheid steken want: wat is zeldzaam? Wel is duidelijk dat eenmaal ingeënte dieren nooit meer het land uit mogen. Melk en vlees van gevaccineerde dieren kunnen voortaan – in tegenstelling tot 2001 – op de markt worden gebracht, mits speciaal behandeld.

Uiteindelijk valt de nieuwe richtlijn de IJsselvallei zwaar op de maag. Het doden van gezond vee blijft ook in deze richtlijn onverminderd van kracht. Volgens artikel 8 moet het mogelijk zijn ‘een preventief uitroeiingsprogramma’ toe te passen om het aantal ziektegevoelige dieren in de nabijheid van een uitbraak te verminderen. Vaccinatie komt pas in beeld wanneer besmette dieren niet binnen 24 uur gedood en afgevoerd en omliggende bedrijven niet veilig binnen 48 uur preventief geruimd kunnen worden. Maar dan nóg moet die zone aan tien criteria voldoen voor het vee mag blijven leven.⁸¹ De nieuwe richtlijn wordt in de eerste helft van 2003 in EU-verband besproken (zie ook bijlage).

In december 2002 rondt het ministerie van LNV het nieuwe beleidsdraaiboek mond- en klauwzeer af. Bij alle mkz-uitbraken wordt eerst preventief geruimd. Pas in allerlaatste instantie blijft het vee leven. De omvang van het vaccinatiegebied is afhankelijk van onder andere de (snelheid van) spreiding en veedichtheid.⁸² Eind januari krijgt Ent Europa de uitnodiging mee te denken en commentaar te leveren op dit concept-draaiboek.

Dan waait op 14 februari 2003 plots een andere wind door Landbouw. Minister Veerman schrijft in een brief aan de Tweede Kamer dat Nederland inzet op een flexibele aanpak. Daarbij wordt de keuze aan de lidstaat gelaten ‘om in geval van een uitbraak direct de gevoelige dieren rondom de haard te kunnen vaccineren’. En: ‘Met een strategie van noodvaccinatie rondom een haard van zowel bedrijfsmatig als hobbymatig gehouden landbouwhuisdieren, in combinatie met het laten leven van die dieren, wordt naar mijn oordeel ook tegemoet gekomen aan de bezwaren tegen het doden van hobbymatig gehouden landbouwhuisdieren. Voor zover deze gehouden worden op bedrijven waar sprake is van een besmetting zullen zij, ter borging van een effectieve bestrijding, net als de bedrijfsmatig gehouden dieren, moeten worden geruimd. Daar waar geen besmetting wordt geconstateerd, kunnen zij in leven blijven.’ Een doorbraak, schrijft *Gebundelde Krachten* opgetogen enkele dagen later.

Intussen pogen hobbydierhouders een eigen status met apart beleid tot stand te brengen, losgekoppeld van de professionele landbouw. Daartoe lanceert de vereniging een voorstel tot identificatie en registratie. Op de tweede ledenvergadering, in februari 2003, ditmaal in Barneveld, wijst voorzitter Jinke op

de noodzaak tot verdere professionalisering omdat 'de commerciële veehouderij voor ons een enorme klip is om te nemen'. Niet iedereen blijkt voor vaccinatie: de dieren zijn immers maar voor een tijdje ziek? Dat is geen verantwoord houderschap, zegt Jinke. 'De meeste hobbydierhouders wonen tussen commerciële boeren. Ik moet er niet aan denken dat mijn buurman geruimd moet worden omdat mijn dieren ziek zijn.' Veehouder en hobbydierhouder, twee werelden die op elkaar zijn aangewezen. 'Zijn wij dan een bedreiging voor de commerciële veehouderij?' Een ander: 'Nee, zij zijn een bedreiging voor ons, de manier waarop zij met hun dieren omgaan.'

LNV-directeur Paul geeft in Barneveld toe dat het agrarisch beleid aan anderen wordt opgelegd. 'Ik zeg het maar eerlijk, politiek is er geen enkel draagvlak om de commerciële veehouderij hard aan te pakken. De Kamer draait nieuwe voorstellen gewoon terug want boeren hebben het al zo moeilijk. De landbouw heeft zich altijd sterk van zich doen laten horen en heeft dat vertaald in politieke lobby, dus dat is het uitgangspunt geweest voor beleid. Bij crises ontstaan breuklijnen, er worden andere machtsverhoudingen zichtbaar. Alleen: daar kunnen wij niets mee. Wij, LNV, zijn afhankelijk van de politiek. Dus jullie moeten zelf zorgen dat je de verschuivende krachten politiek gaan vertalen. Laat je horen, ga eens naar Brussel.' Een apart beleid voor hobbydieren zit er niet in.

'Maar een dwerggeit is toch een heel ander dier dan een commerciële geit,' klinkt vanuit de zaal. 'Waarom moeten bij pasgeboren geitjes die grote flappen in die kleine oortjes?' En: 'Ik doe niet mee. In Engeland lopen schapen zomaar los, zonder registratie. Ze bevallen in het wild, ze worden eenmaal per jaar bij elkaar gedreven.' De LNV-directeur: 'Iedereen moet z'n dieren aanmelden. Stel dat we hobbydieren apart willen behandelen. Dan moet je ze wel eerst apart hebben geregistreerd. In die volgorde.' Op een scherm floept een stelling voorbij: Het verschil tussen hobbyboer en boer is dat de eerste de dieren buiten de voedselketen houdt. Reactie: 'Dieren houden is altijd selecteren. Elk jaar moeten dieren die niet passen in de lijnen die je hebt uitgezet weg, bijvoorbeeld om een ras zuiver te houden. Daarom moet elke hobbydier voor de slacht kunnen worden aangeboden om op te eten.' Geen aparte status dus.

De contacten met LNV zijn broos. Wanneer tijdens de vogelpest in april/mei 2003 het hobbypluimvee niet mag worden ingeënt, is het voor de vereniging mooi geweest. 'Als dit de prijs is voor de nabijheid van legbatterijen en opfokbedrijven, dan is elke milieuvergunning ten onrechte verleend,' aldus de hobbydierhouders. 'Dan worden de legbatterijen en opfokbedrijven ten onrechte weer van nieuwe kippen voorzien, aangezien we dan wachten op de volgende uitbraak. Wij roepen alle dierenliefhebbers op deze bedrijven voortaan te boycotten, nu de op hol geslagen overheid meent de exportbelangen van een kleine groep te moeten laten

prevaleren boven de belangen van honderdduizenden dierenliefhebbers. Als onze dieren worden afgemaakt zullen wij een cordon leggen om deze bedrijven onder het motto: er komt geen kip meer in. Tevens roepen wij op tot een boycot van de producten van deze industrie die er kennelijk voor zorgt dat onze dieren worden afgemaakt en er op deze manier inbreuk op ons privé-leven wordt gemaakt. Als dit het gevolg is van het opéén stapelen van soms honderdduizend dieren in één bedrijf, dan is dit maatschappelijk niet langer verantwoord.'

Jinke zegt verbitterd tegenover LNV: 'Als het zo moet, dan wil ik niet meer wonen op het platteland. Dan ga ik terug naar de stad.'

In Nijbroek, pal voor het dorps huis, trekt een touw via een katrolletje aan de boom een witte koord strak. Geruisloos schuift een zwart doek omhoog, zoeft achterwaarts, een monument doemt op. De muziekkapel zwijgt. Nijbroekers staren op deze oktoberdag stil naar het 'MKZ tribunaal der dieren'. Op de sokkel een koe, een varken, een schaap en een geit, onder een regenboog die van het duistere ruimen wijst naar het licht van leven.

Donker

Een koe loeit,

Een schaap blaas,

Een varken knort.

Geluid maken ze allemaal

Maar opeens is het in de wei zo kaal.

Iedereen heeft verdriet en iedereen is boos.

Ja verdriet hebben we allemaal.

De dieren zijn geruimd.

Licht

Een lichtstraal

Die zien we bijna allemaal.

Een lichtstraal ja dat is het.

We zijn allemaal blij.

Want er loopt weer wat in de wei.

Eindnoten

- 1 Koos van Zomeren, *NRC Handelsblad*, 5 april 2001
- 2 *Vroege Vogels*, 16 juni 2001
- 3 Leon de Winter, *Algemeen Dagblad*, 21 april 2001
- 4 Leon de Winter, *de Volkskrant*, 29 maart 2001
- 5 Paul Brill, *de Volkskrant*, 23 maart 2001
- 6 Nelleke Noordervliet, *NRC Handelsblad* 26 maart 2001
- 7 Kees Schuyt, *NRC Handelsblad* 28 maart 2001
- 8 Bart Tromp, *Het Parool*, 19 april 2001.
- 9 Pamela Hemelrijk, *Algemeen Dagblad*, 11 april 2001
- 10 Pamela Hemelrijk, *Algemeen Dagblad*, 2 mei 2001
- 11 Eric van Damme, *Algemeen Dagblad*, 31 maart 2001.
- 12 Bob Smalhout, *De Telegraaf*, 2 april 2001
- 13 Dick Stellingwerf, ChristenUnie, *Trouw* 19 april 2001
- 14 K. Beemster, M. Nieuweboer, *NRC Handelsblad*, 21 maart 2001
- 15 Jan Blokker, *de Volkskrant*, 10 april 2001
- 16 Pieter Hilhorst, *de Volkskrant*, 17 april 2001
- 17 E.M. Van Sas, *de Volkskrant*, 19 april 2001
- 18 Willem Breedveld, *Trouw*, 11 april 2001. Twee dagen later schrijft hij: 'Het enige wat ik kan bedenken is dat het geloof dat het dier net als wij een ziel heeft, ter ziele is gegaan' (*Trouw*, 13 april 2001).
- 19 Mark Kranenburg, *NRC Handelsblad*, 30 maart 2001
- 20 J.J. Voskuil, *Trouw*, 25 april 2001
- 21 Daniël Lechner, filosoof en pedagoog, *Het Parool* 29 maart 2001
- 22 K. Boudou, auteur van *Het Schnitzelparadijs*, *Algemeen Dagblad*, 21 april 2001
- 23 B.M. Spruijt, *NRC Handelsblad*, 31 maart 2001
- 24 B.W. Knol, *NRC Handelsblad*, 26 maart 2001
- 25 T.J.G.M. Lam, *de Volkskrant*, 30 maart 2001
- 26 W. Schaftenaar, *Trouw*, 22 maart 2001. ID-Lelystad stelt bij monde van Erna Balk: 'Een gevaccineerd dier kan het virus niet meer aannemen en doorgeven. Het duurt na het inenten wel een dag of drie voor hij de bescherming tegen mkz heeft opgebouwd, maar daarna kan het virus zich niet meer vermenigvuldigen' *Trouw*, 29 maart 2001. Dierenarts T. Lam noemt als nadeel dat gevaccineerde dieren wel geïnfecteerd kunnen worden met het virus en ook drager kunnen worden; het virus kan dan sub-klinisch (zonder dat het tot ziektesymptomen leidt) gaan circuleren bij beschermde (gevaccineerde) dieren. Niet-gevaccineerde dieren kunnen in die situatie na infectie uiteraard wel ziek worden (*de Volkskrant*, 30 maart 2001).
- 27 S. Hijlkema, *Algemeen Dagblad*, 7 april 2001
- 28 A. Gehrels en M. Vos, GroenLinks, *Trouw*, 30 maart 2001
- 29 M. Hegener, freelance journalist, *NRC Handelsblad*, 5 april 2001
- 30 J.H. Sampiemon, *NRC Handelsblad*, 30 maart 2001

- 31 Hans Wansink, *NRC Handelsblad*, 31 maart 2001
- 32 A.J. van Noordwijk, oecoloog en populatie-geneticus, *NRC Handelsblad*, 9 april 2001
- 33 Wouter van Dieren, *de Volkskrant*, 30 april 2001
- 34 J. E. Burger, hoofdredacteur wandeltijdschrift *Op Lemen Voeten*, *Het Parool*, 13 april 2001
- 35 Wybren Versteegen, milieuhistoricus, *Trouw*, 27 maart 2001
- 36 Noordhuizen-Stassen, hoogleraar relatie mens-dier, *Trouw*, 28 maart 2001
- 37 Marcel van Dam, *de Volkskrant*, 22 maart 2001
- 38 W. van der Weijden, E. Hees, Centrum voor Landbouw en Milieu, *de Volkskrant*, 27 maart 2001
- 39 A. Oude Lansink, univ. hoofddocent agrarische bedrijfseconomie, *de Volkskrant*, 28 maart 2001
- 40 Koos van Zomeren, *NRC Handelsblad*, 17 april 2001
- 41 E. Helfferich, didacticus natuurwetenschappen, *NRC Handelsblad*, 9 april 2001
- 42 L. Goemans, W. Kooijmans, Vereniging Deltametropool, *de Volkskrant*, 19 april 2001
- 43 P. Hazenberg, oud-voorzitter Ned. Bond van Plattelandsvrouwen, *Algemeen Dagblad*, 21 april 2001
- 44 *NRC Handelsblad*, 31 maart 2001
- 45 *NRC Handelsblad*, 7 april 2001
- 46 *de Volkskrant*, 28 april 2001
- 47 *De Telegraaf*, 21 april 2001
- 48 H. Wijffels, Toekomst voor de veehouderij. Agenda voor een herontwerp van de sector, mei 2001, pagina 4
- 49 B. Edel, E. Hees, C. Rougoor, E. van Well, Centrum voor Landbouw en Milieu. De economie van veehouderij in Nederland. Twintig gesprekken over feiten en meningen. Amsterdam: Rathenau Instituut, maart 2001, pagina 16, 17
- 50 LTO-Nederland, Toekomst van de veehouderij in maatschappij en markt, 11 mei 2001, pagina 3
- 51 Nederlandse Vereniging tot Bescherming van Dieren, Veehouderij in het jaar 2030, 2001, pagina 22, 16
- 52 Stichting Natuur en Milieu. Op goede gronden, april 2001, pagina 7
- 53 J.G. de Wilt, H.J. van Oosten & L. Sterrenberg (2000) Agroproductieparken: Perspectieven en dilemma's. Den Haag: Innovatienetwerk Groene Ruimte en Agrocluster
- 54 G. van Dijk, L.M.F. Klep & A. Merx (2001) De corrosie van een ijzeren driehoek: over de omslag rond de landbouw. Assen: Van Gorkum
- 55 *de Volkskrant*, 30 mei 2001
- 56 *NRC Handelsblad*, 29 mei 2001
- 57 *NRC Handelsblad*, 30 mei 2001
- 58 *NRC Handelsblad*, 2 juni 2001
- 59 *De Telegraaf*, 30 mei 2001
- 60 *NRC Handelsblad*, 30 mei 2001
- 61 *de Volkskrant*, 30 mei 2001
- 62 *Algemeen Dagblad*, 30 mei 2001
- 63 *de Volkskrant*, 31 mei 2001

64 *de Volkskrant*, 6 juni 2001

65 *NRC Handelsblad*, 6 juni 2001

66 *Nieuwsgrazer*, 11 juni, 16 juni 2001

67 Kabinetsreactie rapport denkgroep Wijffels, 7 september 2001

68 Voortgangsrapportage Toekomst Veehouderij, 2 april 2002

69 Toeristisch-Recreatief ActieProgramma, ministerie van EZ en het ministerie van LNV, maart 2002, pagina 18

70 De toekomst van het landelijk gebied, ministerie van LNV, 9 januari 2002.

71 Algemeen Overleg vaste kamercommissie LNV met minister Brinkhorst, 4 april 2002

72 Beleidsbrief Toerisme en Recreatie, 4 juli 2001, pagina 13

73 Beleidsbrief Toerisme en Recreatie, 4 juli 2001, pagina 2

74 Recreatie in 2019. Of: hoe Nederland eruit zou moeten zien bij het 50-jarig bestaan van de Recron, oktober 1999, pagina 24: Een hectare in de agrarische sector levert gemiddeld 23.000 gulden op, tegenover de opbrengst van 100.000 gulden op een hectare in de verblijfsrecreatie (1.970.000 hectare respectievelijk 33.700 hectare).

75 zie ook Mommaas 2000, die niet productie (van voedsel), maar consumptie (van natuur, landschap, hobbydieren) als basis van de rurale economie ziet. Vervolgens worden de begrippen landelijkheid en stedelijkheid ingevuld: de een staat voor rust, ruimte, natuurlijk, groen, onthaasting, de ander voor bedrijvigheid, dynamiek, variatie, vol, versnelling. Door te stellen dat stedelijke vormen van recreatie - pretparken, golfbanen - in toenemende mate op het platteland te vinden zijn, zou er sprake zijn van een omslag. Consumptie krijgt een symbolische lading, omdat de ruimtelijke dimensie niet meer van belang is. Maar uit toeristisch-recreatief oogpunt is het platteland ook een product dat aan de man kan worden gebracht en op hoogtijdagen voor veel werkgelegenheid zorgt. Bovendien: boeren produceren voor de wereldmarkt, terwijl nieuwkomers de lokale aannemer in de arm nemen om de woonboerderij op te laten knappen. Ook regionale tuincentra varen er wel bij.

76 In het tweede kwartaal van 2001 daalde het aantal gasten in de mkz-gebieden met 9,2 procent tegen landelijk 2,6 procent. Tot en met augustus ligt de omzeterderving op delen van de Veluwe op 15 procent, in delen van Friesland op 18 procent en rond 3 procent in de rest van Nederland. Het bezoek aan Nederland liep in die zomer van 2001 met 5 procent terug (313 miljoen euro). Met name de Duitsers bleven weg (min 12 procent). Toeristisch-Recreatief Actieprogramma, ministerie van EZ en het ministerie van LNV, maart 2002, pagina 15,16.

77 Toeristisch-Recreatief ActieProgramma, maart 2002, pagina 16

78 *Gelders Dagblad*, 17 april 2001

79 *Gelders Dagblad*, 17 mei 2001

80 Amendementen 25, 26 en 27 willen noodvaccinatie bij een mkz-uitbraak in het nieuwe beleid opnemen, maar voor 143 is noodvaccinatie één van de middelen en voor 144 als een mogelijke optie, terwijl 145 ruiming nog altijd als een vereiste ziet bij besmette bedrijven, contactbedrijven en risicovolle bedrijven. Amendement 147 daarentegen pleit voor noodvaccinatie als eerste optie. Sommige EU-landen komen op voor hun grote exportbelangen van vlees en slachtvee. Enkele commissieleden laten het besluit tot vaccinatie daarom afhangen van wetenschappelijk bewijzen, ervaringen en de specifieke omstandigheden van een epidemie (124), van logistieke omstandigheden (125) of van de belangen van buurlanden en de Gemeenschap als geheel (197). Andere commissieleden zien dit meer als een politieke beslissing zodat verstandig overleg (122), de beschermwaardigheid van het leven van dier en mens (123) of de ziektebestrijding (121) de doorslag zouden moeten geven.

81 Bijlage X: Aanvullende criteria op grond waarvan al dan niet wordt besloten tot beschermende vaccinatie waarbij de dieren blijven leven: populatiedichtheid van ziektegevoelige dieren (groot); klinisch getroffen soorten (vooral varkens); verplaatsing van mogelijk besmette dieren of producten uit het beschermingsgebied (bewijsstukken); kans op verspreiding van het virus uit besmette bedrijven via de lucht (groot); geschikt vaccin (beschikbaar); oorsprong van de uitbraak (onbekend); incidentie van de uitbraken (snel toenemend); spreiding van de uitbraken (wijdverspreid); reactie van het publiek tegen het beleid van volledige ruiming (sterk); wordt na de vaccinatie regionalisatie aanvaard? (ja).

⁸² Aan de hand van zes fases wordt een aantal scenario's aangegeven. Ook hier preventief ruimen: een ernstig verdacht bedrijf in de verdenkingsfase; alle omliggende bedrijven binnen een km rond een besmet bedrijf in de crisisfase. Volgen daarna één of meerdere nieuwe uitbraken, dan krijgen alle mkz-gevoelige dieren in de omgeving een vaccinatie (niet-veedichtgebied een km, veedicht gebied twee km), waarna ze minimaal na 14 dagen worden geruimd. Bij meer dan drie uitbraken is een groter vaccinatiegebied mogelijk, maar dan treden we bijna de fase van buitengewone omstandigheden binnen. Deze fase gaat in 'wanneer het omslagpunt bereikt is waarop besloten wordt de gevaccineerde dieren in leven te laten (=protective vaccination).' Er is dan namelijk een 'dusdanig explosieve toename van uitbraken van mond- en klauwzeer in Nederland, dat de epidemie veterinaire of logistiek niet meer in de hand te houden is. Vitale belangen staan op het spel, of er is sprake van ernstige maatschappelijke ontwrichting.'

12 De strijd om het platteland

Inleiding

Over het hedendaagse platteland in Nederland bestaat een rijkgeschakeerd beeld van uiteenlopende opvattingen over ruraliteit. Veelal gaat om het conflicterende opvattingen (en samenhangende sociale praktijken) en daarmee van een symbolische (en daadwerkelijke) strijd om hegemonie: welk beeld van ruraliteit wordt dominant en daarmee richtinggevend voor de toekomst van het platteland? Naast het beleids- en expertdiscours kunnen we tussendiscoursen en lekendiscoursen onderscheiden. Analyse van deze discoursen geeft nader inzicht in het herdefiniëren van het rurale en ruraliteit: dat wat des plattelands is.

Breukvlakken

In deze studie is de constructie van nieuwe ruraliteiten aan de hand van twee processen onderzocht: een kortetermijnproces dat voortvloeide uit de mkz-crisis in het voorjaar van 2001 als ‘dramatische gebeurtenis’, en een langetermijnproces van een sluipende maar schier onstuitbare trek van stad naar platteland.

Het kortetermijnproces hield een rigoureuze bestrijding van het mond- en klauwezevirus in en liep uit op massale ruiming van (voornamelijk gezonde) dieren. In de IJsselvallei, het belangrijkste onderzoeksgebied van deze studie, werd dit beleid door velen ervaren als een rechtstreekse aanval van ‘het westen’ op de eigen levensstijl, een gedwongen inruil van de eigen ruraliteit voor een andere waarin financiële afwegingen de boventoon voeren. Dat leidde tot een innerlijke verscheurdheid, een spagaat tussen boerenstal en handelsovereenkomsten. Veehouders voelden zich gemangeld tussen enerzijds diepe emoties jegens hun dieren en anderzijds de harde tucht van de (export)markt.

De IJsselboeren hielden in hun bedrijfsvoering rekening met (inter)nationale eisen en handelsregels, maar konden daar op eigen wijze vorm aan geven. Nu besloot de overheid een dierziekte ineens op bedrijfsniveau te bestrijden. Hiermee werd hun autonomie doorbroken. Er was geen enkele keuze, de dieren moesten vernietigd. Het was een kwestie van leven en dood en zo hoog was het nog nooit gespeeld. Niemand van de boeren had ooit kunnen bevroeden dat dit het ware gezicht was van het non-vaccinatiebeleid.

Hun protest getuigt tevens van een stellingname tegen voortgaande maakbaarheid van de koe. Overheid, wetenschap, agrarisch bedrijfsleven en belangenbehartigers mogen dan inzetten op markttechnische grootheden, in de IJsselvallei blijft de boer het liefst zijn koeien koesteren, veelal ingegeven door trots op eigen foklijnen van het MRIJ-vee. Het gebied rond Welsum, Nijbroek en Terwolde geldt als bakermat van dit veeras. Daarmee heeft het verzet tegen de ruimingen tevens een niet te onderschatten cultuurhistorische dimensie. Deze regionale ruraliteit werd vernietigd. Van het ene op het andere moment hadden hun hoogwaardige veestapels geen enkele waarde meer.

Het breukvlak tussen uiteenlopende opvattingen omtrent ruraliteit werd in deze periode nadrukkelijk manifest. De gevolgen van de mkz versterkten namelijk effecten van een andere ontwikkeling die al langer gaande was. Veel veehouders grepen de crisis aan om dieperliggende frustraties te uiten. Van gewaardeerd lid van de samenleving - producent van voedsel – waren zij stilaan afgegleden tot achterblijver in de sector – niet meegegaan met grootschaligheid – en tot verschoppeling van de milieubeweging – vervuiler van bodem, water en lucht. Onder het mom van veterinaire argumenten dreigde de boerenstand in eigen ogen flink te worden uitgedund. Daardoor kregen zij een aanslag op hun agrarische identiteit te verduren. Die identiteit bleek plotsklaps geen vanzelfsprekendheid meer.

Een van de opmerkelijkste zaken die de crisis verder heeft aangetoond, is het aantal mensen dat dieren houdt zonder daar een (hoofd)inkomen uit te halen. Van de bijna 3000 geruimde adressen bleek ongeveer tweederde eigenaar van hobbydieren, zowel boerenzonen, voormalige veehouders als nieuwkomers op het platteland. Hun schapen, geiten, lammeren en varkens liepen daar rond vanwege praktisch nut, uit educatief oogpunt, als fokliefhebberij of om er eenvoudigweg plezier aan te beleven. Omdat het platteland als productiegebied werd beschouwd, was het beleid niet op deze hobbydierhouders voorbereid – met alle (registratie)problemen vandien. Zij zagen hun rurale identiteit aan diggelen geslagen. Hun zelfgekozen plattelandspark werd ingekapseld, bleek een domein van vreemden, een Brusselse enclave waarover Nederland tijdelijk niets meer te zeggen had.

Dit onderzoek plaatst de hobbydierhouderij in een bredere trend van de herwaardering van en de trek naar het platteland, als uiting van een nieuwe ruraliteit in de 21e eeuw. Daarin verkrijgt het landelijk gebied de functie van publieke belevingsruimte binnen een sterk verstedelijkte samenleving. De transformatie hangt samen met de uitbreiding van de term 'platteland'. Sinds het einde van de 19e eeuw kregen de begrippen 'groen' en 'ruimte' positieve connotaties, van gezondheid en harmonieus leven uit vroegere tijden dat moest worden bewaard en gekoesterd. Dus werd het stopbord geheven voor oprukkende steden, ontginnende boeren en intensievere landbouwmethoden. Tegenwoordig

betekent platteland naast agrarisch cultuurlandschap ook buitenplaatsen, landgoederen, recreatieplassen en (nieuwe) wilde, ongerepte natuur: een meervoudige vrijetijdsruimte. Zelfs de IJsselmeerpolders tellen inmiddels mee.

In wezen dijt het platteland uit tot één grote groene ruimte waarin allerlei mensen met uiteenlopende motieven hun leven vormgeven. Met deze uitbreiding is tevens het begrip ruraliteit opgerekt. Ruraliteit, wordt vaak gesteld, betekent zowel resultaat als uiting van de coproductie tussen mens en natuur. De omslag naar een consumptiefunctie noopt tot nadere invulling van dit begrip: de betekenis van landbouw als traditionele *core business* neemt af terwijl andere activiteiten als wonen, recreatie en (agro)toerisme opkomen. In deze definitie levert ook de stedeling op het platteland een belangrijke bijdrage aan (nieuwe) ruraliteit, al woont hij 'slechts' buiten in het groen, met of zonder hobbydieren.

Naar nieuwe ruraliteiten

Het oprekken van de begrippen platteland en ruraliteit biedt vrijheid een landelijke ruimte naar eigen beeld te scheppen, een eigen ruraliteit te claimen. Het rurale heeft geen sociaal-geografisch referentiepunt meer. Fysieke, sociale en symbolische ruimten vallen niet meer samen; mensen kiezen hun eigen identiteit, los van de plek waar ze wonen en werken, met als gevolg een differentiatie aan levensstijlen en meer behoefte aan beleving. We zouden kunnen zeggen dat het platteland is vervreemd, ontdaan van haar wortels en opnieuw gevoed met betekenissen en sentimenten, afhankelijk van het discours. In die zin is het platteland – wellicht beter gezegd: 'de groene ruimte' – een symbolisch landschap als representatie van ideologie en menselijk handelen (sociale praktijken).

Zo bestaat er een discours dat het mooie en waardevolle van cultuurlandschappen voorop stelt en bescherming predikt, door strikt vast te houden aan de fysieke scheiding van stad en platteland. We vinden deze gedachte onder meer in de *Vijfde Nota over de Ruimtelijke Ordening*. Een voorbeeld van een nieuwe betekenis is de Veluwe als 'het Wilde Westen'. Tal van activiteiten in *western-style* stellen van dit gebied een bijzonder soort consumptielandschap samen. Er zijn countryfestivals, countrycafé's, cursussen *line dancing*, kanotochten op z'n indiaans met overnachting in een wigwam, reizen per stoomtrein inclusief overval en kidnapping, cowboypelen met hoefijzergooien, lassowerpen en boogschieten, onthaastingsweekenden voor stedelingen in tipitenten.

Dit onderzoek onderkent allereerst verschillende ruraliteiten. Zo pogen veehouders hun oude ruraliteit te herstellen. Dat betekent een noodzakelijk zelfbewustzijn tegen economische krachten van internationale handelsblokken die dieren enkel als productie-eenheden zien. Tegelijkertijd doemen andere ruraliteiten op, nieuw voor deze streek. De gedwongen bezinning leidt bijvoorbeeld tot een vereniging die een

brug wil slaan tussen boer en burger. Activiteiten als natuurbeheer of agrotourisme (verbreding) versterken lokaliteiten. Maar het blijft moeilijk de sociale praktijk te behoeden voor een nieuwe crisis.

Hobbydierhouders zoeken erkenning van hun nieuwe ruraliteit. Zij waren zich nauwelijks bewust van hun bijzondere positie op het platteland; pas tijdens en na de mkz-crisis ontstond een eigen discours dat via de Nederlandse Belangenvereniging van Hobbydierhouders krachtige argumenten op tafel legt om het beleidsdiscours bij te stellen. Aanvankelijk kreeg dit lekendiscours aansluiting bij het landbouwgeoriënteerde beleidsdiscours over mogelijk andere wijzen van dierziektebestrijding. Tijdens de vogelpest in het voorjaar van 2003 bleek echter hoe broos de contacten (nog) zijn: Den Haag gaf geen toestemming voor vaccinatie van hobbypluimvee en joeg met soms rigoureuze dwangmaatregelen de mensen tegen zich in het harnas. Zo werd de snelgroeïende vereniging in de rol van actiegroep gedwongen.

De strijd voor een ander beleid werd en wordt ook gevoerd door de Stichting Ent Europa. Veelal burgers uit de getroffen mkz-gebieden, met of zonder agrarische achtergrond, sloegen de handen ineen om op morele gronden het ruimen van gezonde dieren af te wijzen en te pleiten voor de inzet van beproefde geneesmiddelen ter bestrijding van de ziekte. Het (rand)stedelijke discours baseerde zich – op afstand – meer op mediabeelden en wil een rurale idylle herstellen door middel van biologische landbouw, dé oplossing voor alle kwalen. In feite bestond deze opvatting al langer; de mkz werd slechts gebruikt om dit inmiddels dominante discours in de media in sociale praktijken om te zetten.

De recreatiesector als getroffen groep is in veel discoursen tijdens en na de mkz-crisis nagenoeg onzichtbaar gebleven. Haar ruraliteit bleef onderbelicht, zeker bij de ontwikkeling van nieuw mkz-beleid. Met name buitensportondernemers zijn aangewezen op een onzekere markt en zitten door hun grondgebonden activiteiten op het platteland in een kwetsbare positie. Dat bleek in het voorjaar van 2001, toen een groot deel van het Veluwe bosgebied werd afgesloten voor toeristische activiteiten. Wel wordt duidelijk dat de omslag van het platteland naar een consumptiefunctie op lokaal niveau verhevigde discussies over ruraliteit tot gevolg heeft: waar de een toerisme ziet als een bedreiging, neemt de ander enkel grote gevaren waar. De lekendiscoursen tonen geen eenduidigheid. Centraal begrip hierbij is leefbaarheid. We nemen dat waar in Almen en Gelselaar, twee dorpen die worstelen met fundamentele sociale en fysieke veranderingen.

De nieuwe ruraliteit van de IJsselvallei kent sterk visueel-landschappelijke trekken. De beleids- en expertdiscoursen binnen de ruimtelijke ordening hebben weinig oog voor sociaalculturele componenten van het platteland. Identiteit van dit gebied wordt ingevuld met termen als openheid, beeldkwaliteit, grootschalige weidse landschappen, architectonische kwaliteiten van nieuwe landgoederen,

verwevenheid van functies: het platteland als ontspanning voor de stad. Dit is mede het gevolg van de gehanteerde methode tijdens inspraakavonden voor de toekomst van de IJsselvallei: mensen kiezen op basis van fotomateriaal voor het ideale plaatje, dat is ofwel het juiste landschap (normatief) en mogelijk het waarachtige landschap (beleving).

Verbeelding en realiteit

De omslag van productie- naar consumptiefunctie maakt (her)definiëren van het begrip ruraliteit er niet eenvoudiger op. Ruraliteit zou actief moeten worden geproduceerd, anders is consumptie ervan niet mogelijk. Maar de vraag luidt wat hier als productie wordt aangemerkt. Als de landbouw letterlijk uit zicht verdwijnt, behoudt het platteland dan nog haar rurale karakter? Wat blijft over als de oerkern wordt ‘weggesneden’? Bieden wonen, kleinschalig (agro)toerisme en lage bevolkingsdichtheid voldoende basis om een rurale cultuur en identiteit in stand te houden?

Dat brengt ons tot de vraag naar de relatie tussen verbeelding en realiteit. In de sociale wetenschappen wordt een interessant theoretisch debat gevoerd over hoe sociale praktijken, representaties, discoursen en belevingen zich tot elkaar verhouden. Ze bepalen en beïnvloeden elkaar over en weer. De manier waarop mensen bijvoorbeeld fenomenen opvatten, is innerlijk verbonden met de manier waarop ze worden beleefd. De Amerikaanse socioloog Berger meent dat de wereld aanvankelijk als een onoverzichtelijke chaos op ons afkomt. Om op die wanorde grip te krijgen, filteren we bepaalde (sociale) gebeurtenissen uit door er betekenissen aan toe te kennen en als zinvol te interpreteren. Zo leidt grip tot (be)grijpen. De wereld van symbolen gaat dus vooraf aan onze beleving van de fysieke wereld om ons heen. De *cultural turn* in de sociale wetenschappen heeft het belang van symbolen binnen het rurale studieveld gebracht.

Dit onderzoek laat zien dat genoemde begrippen en daarmee samenhangende niveaus van analyse geen simpele relaties van oorzaak-gevolg kennen. Soms zijn sociale praktijken allesoverheersend (bijvoorbeeld de abrupte overheidsinterventie waarin de mkz-bestrijding uitmondde). Soms vormt de beleving van die sociale praktijken de voornaamste aanleiding tot een nieuw discours. Dat laatste zien we aan de betekenissen die hobbydierhouders aan hun dieren hechten. Die zingeving was er wel, maar ze werd pas verwoord en via een collectieve representatie in een nieuw lekdiscours gebundeld nadat deze plattelandsbewoners – waarschijnlijk voor het eerst – aan den lijve ervoeren welke plaats hobbydieren in hun leven eigenlijk innamen. Het doden van pluimvee tijdens de vogelpest leidde vervolgens tot een verdere verdieping: hobbydieren vormen een nóg sterker onderdeel van de

rurale identiteit. De overheid kan dit nieuwe zelfbewustzijn over hun positie op het hedendaagse platteland niet langer negeren. Deze nieuwe ruraliteit is een feit. Soms spelen sociale representaties een dominante rol. Dan wordt de beleving van sociale praktijken sterk ‘gemodelleerd’ door beelden waarbij metaforen van oorlog, bezetting of het dreigende westen een belangrijke rol vervullen. De verhalen die getroffen van de mkz-crisis aan elkaar vertellen, bieden op deze wijze een logisch interpretatiekader. Ook bij de populariteit van landelijkheid kunnen we dominante beelden achterhalen. Tussen natuurschoon en voorgaande bekendheid met de Europese schildertraditie ligt een bepaald verband. Natuurschoon werd ‘landschap’ genoemd omdat het aan een geschilderd landtafereel deed denken; mensen gebruikten de term ‘schilderachtig’ omdat het landschap er als een schilderij uitzag. ‘De verspreiding van topografische kunst waarin de menselijke figuur ontbrak of onbelangrijk was, ging dus aan de waardering voor rustieke landschappen vooraf en bepaalde de vorm die deze aannam,’ schrijft de Britse historicus Thomas (1990:279). Deze verbeelding leidde vervolgens tot een discours over het mooie, kostelijke en waardevolle platteland. Volgens hem luidde dat het begin in van de zorg voor ongerepte natuurgebieden als essentiële spirituele toevluchtsoorden: tal van natuur- en milieuorganisaties (als sociale praktijken) werden toen in het leven geroepen.

Paradoxen van ruraliteit

De huidige drang naar vroeger, naar authenticiteit, betekent inderdaad een aanhaken bij oude verbeeldingen, vooral wanneer de eertijds scherpe ruimtelijke scheiding tussen stad en platteland aan het vervagen is. Naarmate die begrenzing vloeiender wordt, zien we een reactivering van oude symbolen – de tegenstelling stad-platteland als continu element. Dat is de reden waarom sociale representaties maar langzaam veranderen. We zouden kunnen zeggen dat het economisch en sociaal belang van het platteland omgekeerd evenredig is aan de symbolische betekenis ervan: als het eerste afneemt, groeit de laatste.

Naar voorbeeld van kunstenaars die hun penselen in vervoering over het doek trokken, worden tegenwoordig de verschillen tussen stad en platteland, een welhaast oeroude verbeelding, tot enorme proporties opgeblazen om de eigen levensstijl te markeren en af te schermen. Hoe sterker de onvrede met bestaande stedelijkheid, des te groter de behoefte ruraliteit als ideaaltypische tegenhanger te presenteren en een nieuwe verankering te construeren.

Een nieuwkomer die op het punt staat naar de IJsselvallei te verhuizen, brengt dat treffend onder woorden: ‘Stad en platteland zijn volstrekt andere werelden. In het westen staat een kaasstolp op iedere vierkante meter. Daarin leven mensen die bijna nooit met hun voeten in de modder hebben gestaan, die niet weten dat de

jaren-50-mentaliteit nog op 70 procent van Nederland voorkomt. Het platteland betekent betrokkenheid op de directe leefomgeving. Toch voel ik me geen plattelander. Het is de vraag of ik dat ooit kan worden, want we dragen wel de geschiedenis van het westen met ons mee. Onze wordingsgeschiedenis ligt daar. Misschien dat onze zonen plattelander worden. Zelf kunnen we proberen ons hier te nestelen, een gevoel van platteland krijgen.'

Dit overdrijven van de oude tegenstelling dient mede de trek naar het platteland te rechtvaardigen. Als er namelijk geen verschil zou zijn, waartoe dient dan nog de verhuizing? In die zin borduren nieuwkomers voort op het aloude sjabloon van stad versus platteland. De ruimte is niet leeg maar vol betekenissen van stedelijkheid en landelijkheid. Het zijn vertrouwde representaties van Nederland die ons in de tussendiscoursen (bijvoorbeeld de schoolplaten van Cornelis Jetses of het blad *Landleven*) en het beleidsdiscours (onder meer *Vijfde Nota*) nog altijd worden voorgehouden en teruggrijpen op het 'mooie' platteland van de 19e eeuw en de 'mooie' steden van de 17e eeuw. De categorieën stad en platteland zijn bestaande realiteiten, dus handelen wij er ook naar. De tweedeling wordt met de trek naar buiten bevestigd.

Het is opvallend dat hier vooral een mentale tegenstelling wordt gemaakt: de domme stedeling staat tegenover de levenswijsheid van de buitenwoner. Moet de mens in de stad zin en betekenis 'verdienen', op het platteland worden die met de boer en diens historische worteling en worsteling met de grond kant en klaar aangereikt. Het platteland is in dit beeld de bijna volmaakte tegenvoeter van de stad. Beide zijn zélf symbolen geworden, beter gezegd: metaforen voor een aantrekkelijke dan wel verwerpelijke, gekunstelde kijk op de wereld. In de verwerping zoeken mensen een contrapunt, een concrete lokatie die op grond van het verleden de meeste aanknopingspunten biedt voor een alternatief, wellicht gezonder leven, waar men de natuur in uiteenlopende facetten zintuiglijk kan ervaren.

Een dergelijke ervaring staat op gespannen voet met het radicaal sociaal-constructivisme. Deze postmoderne filosofische stroming gaat uit van een zelfgecreëerde werkelijkheid, ontstaan vanuit samenspel en wisselwerking tussen individu en samenleving, tussen persoonlijke vrijheid en sociale druk. Menselijk handelen leidt tot gedragspatronen (externalisatie) die na verloop van tijd een zelfstandige structuur verwerven en vervolgens door de mens weer wordt toegeëigend als dé werkelijkheid (internalisatie). Zo scheppen we onze (sociale) wereld als feitelijkheid en houden deze met taal in stand. Taal immers dwingt, objectiviseert, geeft betekenis, sluit de een in en de ander buiten. Taal, kortom, is de wereld. Maar betekent de werkelijkheid dan slechts een 'tekst', een realiteit die door middel van taal tot leven wordt gewekt? Nee. Tekst verwijst naar de werkelijkheid, en roept haar in beelden en metaforen voor ons op. Anders

reduceren wij de werkelijkheid tot een verhaal, en lezen wij het verhaal alsof het de werkelijkheid is. Dan betreden wij het domein van de illusionaire verbeelding.

Naast het creëren van een eigen plek zoekt de nieuwkomer naar natuur/landschap dat nu eens niet meebuigt, zich niet laat onderschuffelen maar juist weerstand biedt, de koude van de winter doet voelen, de dagelijkse verzorging van hobbydieren vraagt, ja zelfs het keurslijf van een dorpsgemeenschap kan omvatten, zoals een nieuwkomer vertelt: ‘Dat geeft niet, dan weet je waar je aan toe bent.’ Zulke vaak bewust gezochte plekken en situaties leveren de ervaring op van een werkelijkheid die ditmaal de méns dwingt zich aan te passen. Met andere woorden: er bestaat wel degelijk een wereld buiten ons om, een wereld vol betekenissen met een eigen, intrinsieke waarde, onafhankelijk van de waarnemer. De constructie van nieuwe ruraliteiten is niet alleen een sociale constructie.

De verwerping van het sociaal-constructivisme houdt geen totale afsluiting voor (culturele) verworvenheden in. De nieuwkomer maakt een selectie. Velen willen toch vaak *‘best of both worlds’*, met schouwburg en musea van een middelgrote stad onder handbereik. Hieruit volgt een paradox: Enerzijds wil de nieuwkomer niet in een kunstmatige wereld leven, anderzijds kent zijn zelfgecreëerde levensstijl eveneens een hoog constructiegehalte.

De musealisering voorbij?

Waar verbeelding heerst, lijdt het heden het meest. De uiterste consequentie hiervan kan zijn dat het platteland een museum wordt, een statische, geharnaste visie op vroeger. De handrem gaat erop. Rooijackers & Van de Weijer (2002:25) duiden dit cultureel proces met het begrip ‘musealisering’: objecten uit het dagelijks leven worden onthecht en in een nieuwe context geplaatst, zoals oogstfeesten, boerenoptochten of midwinterhoornblazen. Na verloop van tijd verliezen zij hun oorspronkelijke referentiekader op agrarische seizoenskalenders en doen ze voortaan dienst op braderieën of zomerse dorpsfeesten. Het enige wat nu wordt geproduceerd zijn zweetdruppels van mannen in stijfgeperste kiel.

Geldt dat niet voor tal van aspecten van het boerenleven? Het industrialisatieproces in de negentiende eeuw bracht veel kunstenaars ertoe een snel verdwijnende wereld van traditie, dialecten, huisnijverheid, volksdansen en oude verhalen in kaart te brengen. In poëzie, literatuur, schilderkunst, films en documentaires maar ook in discoursen over de nationale identiteit doemt het beeld op van boer en koe, beide vormers van het landschap, beide ingebed in een natuurlijk landleven en plattelandscultuur. De levensvatbaarheid van zulke robuuste beelden resoneert met de ontvankelijkheid van lezer, kijker, luisteraar. Hoe sterker onze gemeenschappelijke verbeelding, hoe krachtiger hun echo’s weerklinken.

Bij het proces van verinnerlijken ontstaan nieuwe betekenissen; de verbeelde dieren, landschappen, objecten en gebeurtenissen lijken via tussendiscoursen vaak gevarieerder en gedenkwaardiger dan in werkelijkheid. Beelden worden telkens opnieuw toegeëigend en van een andere lading, wellicht identiteit, voorzien. We schudden de rurale erfenis als ballast van ons af en blikken naar voren. Bij pastorale utopia's gaat het om de toekomst als herinnering aan een verloren verleden. De Britse cultuurfilosoof Steiner (2002:291) meent dan ook: 'Er bestaat geen gemeenschap, er kan geen gemeenschap op aarde bestaan, hoe rudimentair de materiële middelen ook zijn, zonder muziek, zonder een of andere manier van beeldende kunst, zonder verhalen over verbeelde herinneringen die wij mythen en poëzie noemen.' Daarom is het zo moeilijk de rurale idylle opzij te schuiven ten gunste van een veelzijdiger beeld van de cultuur van het dagelijks leven. Het heden wordt beoordeeld aan de hand van het verleden: Arcadië kent een hardnekkig leven.

In vergelijking met de historische verbeelding is er sprake van continuïteit maar ook van nieuwe ruraliteiten. Deze zorgen ervoor dat we moeilijk een kleed over het platteland kunnen draperen, het rurale leven voor immer bevroren. Er is altijd verandering. Niet alleen ondergaat een lokaliteit in toenemende mate invloed van globale processen, ook de fysieke wereld op plaatselijk niveau zelf kan zich onverwachts aan de mens opdringen. Ondanks gedenkwaardige verbeeldingen als gemeenschappelijk erfgoed blijkt de rurale werkelijkheid tóch rijker en dynamischer dan aanvankelijk gedacht. Alleen al de aanschaf van hobbydieren levert nieuwe sociale praktijken op; de beleving ervan leidt wellicht tot nieuwe sociale representaties en lekendiscoursen. In de analyse van sociale constructies mag het dynamische karakter niet ontbreken.

Een voorbeeld daarvan is de counterurbanisatie. Bepalen historische representaties sociale praktijken? Concreter: gelden zij als eerste aanleiding voor een verhuizing naar het platteland? Inderdaad levert de onderzoeksvraag of de nieuwe woonplek (nog) platteland is een morfologische en esthetische reactie op. We bewegen ons nu eenmaal moeilijk bezijden de route die kunstenaars ooit hebben geplaveid; het materiële platteland bevat rurale elementen die we duidelijk kunnen waarnemen en in kaart brengen. Maar achter de antwoorden schuilt een onmiskenbare hunkering naar een vastomlijnde wereld zoals die in beleving of verbeelding te vinden was in de jaren 50.

Het is heel goed mogelijk dat zo'n overzichtelijke wereld ook in de buurten van grote steden bestond. Tegenwoordig hopen veel nieuwkomers deze te hervinden op het platteland, een plek waar de tijd heeft stilgestaan, waar iedereen zijn rol nog kent, waar mens en dier in harmonie met elkaar leven. Daar stuit men vervolgens op de – in hun ogen – eigenwijze boer, de pure oerplattelander, het alternatief voor uitgestorven dorpstypen. Antistedelijk en antigrootschaligheid zoals zij zelf graag

zijn, de boer die klein bleef, eigen sporen trok; hij kan op grote, stille sympathie van veel nieuwkomers rekenen. Deze mensen, zeggen zij, nemen het leven zoals het is: ander levenstempo, dichterbij de natuur, in het vaste cyclus van zaaien, groeien, rijpen, oogsten.

Belangrijker reden om de stad als woonplek vaarwel te zeggen vinden we eerder in de impliciete kritiek op de stedelijke samenleving waarin waarden onder druk komen te staan, dan in een nostalgisch verlangen naar natuur. De hoop op een andere leefwijze wordt geprojecteerd op het platteland. Niet het dorp, maar de stad is een dwingeland, een krakend keurslijf met een altijd traceerbaar adres voor vrienden en andere relaties. Vestiging op het platteland betekent gelukzalige inkrimping van dit sociaal netwerk. Met deze nieuwe betekenis van het platteland wordt ook het beeld van de jaren 50 herzien. Het stofdoek gaat over de ouderwetse en muffige sfeer die dit tijdperk lange tijd typeerde en schept ruimte voor een positievere lading.

Overigens kan er verschil optreden met de oorspronkelijke bewoners, want voor hen is de tijd wél voortgeschreden.

Tussendiscoursen

Wie levert welke beelden aan? Dit onderzoek laat zien op welke wijze met name nieuwsmedia een sterk regisserende rol vervullen. Overigens niet naar willekeur: het was alsof ook dit onderdeel van de tussendiscoursen niet anders kon dan voortbouwen op beelden van eertijds. In deze studie zijn de nieuwsmedia uitgevouwd in vier lagen, waarbij elke laag zijn eigen functie en eigen rol inneemt bij het aanreiken van beelden, maar ook zelf beelden aan andere discoursen ontleent. De uitkomsten van deze analyse leveren een verdere verfijning op van Jones (1995). Discoursanalyse is bij een dramatische gebeurtenis als de mkz-crisis een geschikte methodologie om aan te tonen welke grote invloed sociale representaties uitoefenen in en op sociale praktijken. Dat geldt in bijzondere mate voor televisie en dagbladen als intermediairs.

Tijdens en na de mkz-crisis fungeerden de nieuwsmedia niet alleen als klankborden, maar ook als regisseurs van maatschappelijke onrust en zelfs als poortwachters: zij bewaakten de toegang tot erkenning en bewustwording van de grotendeels stedelijke bevolking door de crisis af te schilderen als een voornamelijk agrarisch drama in een (beperkt) deel van Nederland. Daarmee belemmerden met name de landelijke nieuwsmedia lokale alternatieven die de bevolking aandroeg en hielden zij het onjuiste denkbeeld in stand dat dictaten uit Brussel het Nederlandse beleid in een houdgreep hielden. Bovenal leverden zij krachtige beelden van een geïdealiseerde landbouw waarin dierziekten als mkz minder kans van slagen zouden hebben, en werd weinig ruimte geboden voor

kritiek op het beleid of voor alternatieven waarmee het vee eventueel had kunnen blijven leven.

Hobbydierhouders claimen hun recht op het houden van dieren. Op tv en in landelijke kranten was daar tijdens de mkz-crisis relatief weinig aandacht voor. Enerzijds valt dit te verklaren uit het ontbreken van (herkenbare) macht van hobbydierhouders om een eigen lekendiscours te ontwikkelen en deze in het publieke domein en debat te brengen. Pas twee jaar later, tijdens de vogelpest, en dan nog relatief laat, werden zij alsnog door de landelijke media ontdekt. Anderzijds is de houding van de landelijke nieuwsmedia het gevolg van een soort blinde vlek voor nieuwe, langetermijnprocessen in de samenleving. Door zich te veel tegen het beleidsdiscours aan te schuren, hebben zij verzuimd machtsverhoudingen bloot te leggen. De werkelijke trends bleven zo onderbelicht. De blinde vlek hangt nauw samen met de aard van het journalistieke handwerk. Lezers en kijkers moeten in één oogopslag kunnen zien waar het nieuws over gaat. Het construeren van de wereld in korte tijd noopt daarom tot ziften, keuren en inpassen van informatie in bestaande, vertrouwde interpretatiekaders. Deze werkwijze leidt tot stereotypische metaforen als ‘dorps’, ‘gemeenschapszin’, of tot persfoto’s met boeren in overall en op klompen. De verslaggeving ter plaatse viel terug op het ruimtelijke sjabloon van stad en platteland door in woord en beeld te tonen dat de mkz buiten, in en rond boerderijen plaatsvond. In die zin leggen journalisten een tamelijk conservatieve representatie aan de dag: het platteland is van boeren, de mkz-crisis is een agrarische crisis. De hobbydierhouderij bleef onderbelicht, de problemen van recreatie-ondernemers waren nagenoeg onzichtbaar.

Bij het brede publiek ontstond een groot onbehagen met aangrijpende beelden. Dat uitte zich in honderden ingezonden brieven in dagbladen. In landelijke kranten overheerste het dierenleed, terwijl de streekbevolking via regionale bladen een sterkere nadruk legde op het leed voor de boeren, een verschil dat zich wellicht laat verklaren door de factor nabijheid. Vermoedelijk speelt ook mee dat het hier voornamelijk om geruimde runderen ging. Koe en Nederland zijn sinds de Middeleeuwen met elkaar vervlochten geraakt en deze wisselwerking heeft in het westen van het land een typisch weidegebied voortgebracht. Na de mkz-crisis hield het NIPO een representatieve enquête onder de Nederlandse bevolking: 89 procent vond Nederland pas echt Nederland wanneer koeien in weilanden lopen te grazen. Blijkbaar riepen de beelden op tv en in kranten extra diepe gevoelens op, daarmee aanhakend bij de oude verbeelding.¹

Beleving en sociale praktijk

Ook landelijke verslaggevers realiseerden zich dat in de IJsselvallei iets bijzonders gebeurde, een calamiteit met een verpletterende uitwerking op boerengezinnen. Dat levert mooie, menselijke verhalen op, zo geven zij aan, daarmee naadloos in de pas lopend met de aandacht voor gevoelens en zieleroerselen bij andere crises in de samenleving. Sensatielust is een universele menselijke trek, schrijft Von der Dunk, 'maar nergens krijgt die stevast zo'n kwak morele emotie mee als in dit nuchtere land'.² De emeritus hoogleraar geschiedenis wijt dit aan de onbekendheid met geweld in eigen land en de gewaande bescherming voor geweld van buitenaf.

De beleving van sociale praktijken die in deze verhalen doorklinkt, staat soms in schril contrast met de zakelijke afwegingen elders in het tussendiscours. Bij een plotselinge crisis blijkt namelijk de afhankelijkheid van informatie en/of beelden die het beleids- of expertdiscours aanreiken (bijvoorbeeld via de AID). Deze discoursen zijn effectief geweest in het scheppen van het beeld dat ruimen onvermijdelijk was. De boeren zouden het non-vaccinatiebeleid zelf hebben gewild. Bovendien legt Brussel ons deze regels op. De landelijke dagbladen gingen in hun commentaren hierin mee, met name *De Telegraaf*, *de Volkskrant* en *NRC Handelsblad*. Zij zien dit beeld ondersteund door bijvoorbeeld een artikel in het wetenschappelijk tijdschrift *Science* van 20 april 2001, waarin ruimen als beste oplossing werd voorgedragen. Toch kregen de maatregelen zware kritiek en werd het massaal doden van gezonde dieren afgewezen, een stellingname die we het duidelijkst terugvinden bij *Trouw* en het *Algemeen Dagblad*.

Beelden uit de tussendiscoursen beïnvloeden beleving en sociale praktijk. Wanneer praktijken veranderen, komen nieuwe representaties tot stand die op hun beurt weer (als betrof het een 'terugkoppeling') praktijken verder veranderen. Soms gebeurt dat op drastische wijze, bijvoorbeeld daar waar geconcludeerd wordt: 'Dit mag nooit meer voorkomen'. Op zulke momenten is de strijd om en tussen beelden uiterst markant, zoals forum- en opiniepagina's laten zien. Columnisten, politici, dierenartsen en andere betrokkenen brachten tal van argumenten naar voren waarom het huidige mkz-beleid moet worden afgewezen. Daaraan gekoppeld klinkt het pleidooi om een andere landbouw, al blijft dat toekomstbeeld nog in de schemer hangen.

Bij het langetermijnproces van counterurbanisatie haken nieuwkomers aan bij bijvoorbeeld het succesvolle magazine *Landleven*. Dit blad richt zich op nieuwe ruraliteiten die in sociale praktijken zijn waar te nemen. De restauratie van woning of boerderij als koestering van cultureel erfgoed. De tuinaanleg door mensen die hun creativiteit botvieren op kruiden, klimplanten of wild struikgewas. De herwaardering voor oude recepten, als het kan met ingrediënten uit eigen moestuin. En natuurlijk de hobbydierhouders, die via het blad een eigen netwerk hebben

gecreëerd. Allemaal praktijken van ‘nieuwe plattelanders’ die zelf in aarde wroeten of dieren aan hun hart drukken.

Van nostalgie wil de uitgever niet weten. Toch belicht het fotowerk vooral de positieve, visueel mooie aspecten van ruraliteit. De behoefte aan geïdealiseerde plattelandsbeelden is nu eenmaal groot en deze wordt dan ook commercieel handig uitgebaat. Hier ligt een parallel met de uitbundige populariteit van de *country fairs* die overal in het land worden gehouden. De oude spullen zijn op zich al een representatie van een representatie. Een verbouwde woonboerderij, een nostalgisch ingerichte kamer of een oude eg op een boerenerf verwijzen namelijk naar een *fair*, niet naar het landleven zelf: het is selectie op selectie, een verdubbeling van het cliché.

Omgaan met dierziekten

De mkz-crisis bracht veel tongen, pennen en voeten in beweging. Wekenlang berichtten media over ruiming, velen kwamen in actie om getroffen een hart onder de riem te steken. Burgers waren diep geschokt dat de bestrijdingswijze gezonde dieren de dood injoeg, waarmee in hun ogen de zinloosheid van dit technocratisch landbouwbeleid werd blootgelegd. De discussie over de toekomst van de veehouderij en het Nederlandse platteland kwam in een stroomversnelling terecht.

Dat roept de vraag op of het platteland een puur agrarische productieruimte blijft. Mag de overheid in geval van een mkz-uitbraak grote gebieden afzetten zonder compensatie voor bijvoorbeeld het midden- en kleinbedrijf of de toeristische sector? Die discussie speelde al in 1925.³ In de eerste helft van de 20e eeuw werd het platteland vrijwel jaarlijks geteisterd door mond- en klauwzeer. Geen wonder dat men volhardend bleef werken aan manieren om het virus de baas te worden, opdat de Nederlandse veestapel van mkz gevrijwaard en dus aantrekkelijk voor het buitenland zou blijven. Het is des te verbazingwekkender dat na alle ellende met uitbraken in het verleden de rollen na 1991 volledig werden omgedraaid. Het beste redmiddel voor het kwetsbare vee verdween in laboratoriakasten en voor de bestrijding greep men terug op de toen ook al sterk verfoeide methode van ruimen. Boeren en dierenartsen die 80, 90 jaar geleden zij aan zij tegen mkz hebben gestreden, zouden zich nu in hun graf omdraaien.

Ook wordt met deze studie duidelijk dat IJsselboeren hun positie als veehouder binnen eigen betekeniskaders beoordelen. Het economische aspect van de werkelijkheid domineerde tijdens de mkz-crisis boven het ethische, terwijl dat binnen hún kaders eigenlijk andersom behoorde te zijn. Zij hebben een eigen collectieve voorstelling over het boer-zijn, een sociale representatie die tamelijk ongewijzigd is gebleken ondanks grote veranderingen in de sociale praktijk van de

moderne veehouderij. Zelfs de Nederlandse vlag, symbool voor God en vaderland en alles waar deze gezagsgetrouwe mensen in geloofden, had haar betekenis verloren – het wegdoen of verbranden was een ultieme daad van verzet.

Dat het zinloos doden enorm tegen de borst stuit, zagen we bij voorgaande uitbraken van dierziekten. In de 19e eeuw werd geadviseerd het vlees van verdacht maar gezond vee aan de armen uit te delen, dan had het doden tenminste nog enig nut. Tijdens de mkz-crisis van 2001 zouden de dieren eigenlijk boven Japanse en Noord-Amerikaanse belangen moeten staan. Deze landen misbruiken dierziektebestrijding ter bescherming van eigen markten. Mede daarom was het veiligstellen van afzetmarkten ten koste van vele gezonde veestapels in feite zonder zin. Hier wreekt zich de kloof tussen beleidsdiscours en lekendiscours, een verwijdering tussen het abstracte, emotieloze beleidsverhaal en het concrete, gevoelvolle boerenverhaal. Het blijft bevreemdend dat zelfs landbouworganisaties niet in staat waren deze kloof te overbruggen.

Het non-vaccinatiebeleid werd begin jaren 90 in de agrarische pers te rooskleurig voorgesteld. De sociale representatie van het expertdiscours en ook het beleidsdiscours draaide om beheersing en rationaliteit, kenmerkend voor de dominantie van het technisch paradigma met de nadruk op productie (Wielinga 2001:78,79). Alleen door het draaiboek te volgen, kon de vijand worden overwonnen. Elk verzet, elk irrationeel gedrag of emotie was daarbij uit den boze, zowel bij getroffenen als bij uitvoerenden. Een uit de hand gelopen mkz-crisis zou niet het gevolg zijn van de technische bestrijdingswijze, maar van hen die de tranen te veel de vrije loop laten. Zo liet het dominante discours over de bestrijdingswijze van mond- en klauwzeer bijvoorbeeld geen ruimte voor alternatieven op regionaal of bedrijfsniveau, ofwel de lekendiscours van boeren en hobbydierhouders drong niet door tot het formele discours van beleid. Hier was sprake van uitsluiting.

Volgens dit beleidsdiscours bestond geen andere mogelijkheid dan ruimen. Nederland zou min of meer een dictaat uit Brussel volgen. Daarmee verschool Den Haag zich achter de Europese Unie en dat was onjuist. De EU-richtlijnen over de bestrijding van mkz geven aan dat lidstaten elke maatregel mogen hanteren die zij passend achten om een dierziekte te bestrijden. Dat betekent ruiming, maar ook vaccinatie. Kan het land de crisis daarna echter niet in de hand houden, dan zijn gevolgen en kosten voor eigen rekening. De mkz-crisis toonde een overheid die zichzelf in de rol van slachtoffer manoeuvreerde. Op veel fronten ging het meer om het beeld bij het publiek ('geen brandstapels in Nederland', het imago van de AID in de media, de ontkenning van RVV dat vele fouten zijn gemaakt).

De mkz-crisis kent schrijnende parallellen met andere dierziekten. In 1990 brak in West-Vlaanderen de varkenspest uit. Meer dan een miljoen varkens en biggen werden gedood. Er ging van alles mis: gebrek aan toezicht, aan capaciteit, aan overleg en aan communicatie. In 1997 was Nederland aan de beurt. De harde

aanpak kostte elf miljoen dieren het leven. Ook toen rezen exact dezelfde problemen. In 2001 was het met mond- en klauwzeer opnieuw raak. Naast 260.000 koeien, varkens, geiten, schapen en andere (hobby)dieren greep de crisis diep in sectoren als midden- en kleinbedrijf en toerisme in. Waar schortte het aan? Aan toezicht, capaciteit, overleg en communicatie. Begin maart 2003 werd LNV overrompeld door de klassieke vogelpest. Men had slechts één destructie-unit tot zijn beschikking. In allerijl moest vanuit het buitenland meer capaciteit worden aangerukt.

Blijkbaar valt van vorige uitbraken niets te leren. Telkens weer blijkt dat niet besmette, maar (nog) gezonde bedrijven de grootste moeilijkheden opleveren. Er komt een *stand-still*, dieren groeien hun hokken uit, producten mogen niet worden afgeleverd, ondernemers dreigen failliet te gaan en tot overmaat van ramp moeten gezonde dieren worden vernietigd. In plaats van een vervoersverbod roept de overheid zelf andere vervoersbewegingen in het leven waarmee het risico op verspreiding van het virus juist wordt bevorderd.

Waar dieren in groten getale worden gehouden, zullen overheid én veehouders voortdurend bedacht moeten zijn op uitbraken van besmettelijke ziekten. Bij wijze van spreken ligt bij elke boer en ambtenaar een draaiboek op het nachtkastje, want een snelle reactie is onontbeerlijk. Onmiddellijke vaccinatie en het in leven laten van dieren rondom een besmettingshaard heeft echter weinig kans van slagen, zolang het mkz-beleid een eerlijke afweging ontbeert. Behoud van vee valt ongunstiger uit dan preventief doden (zes maanden tegen drie maanden exportstop). Zo zal het platteland telkens worden meegezogen in de globalisering op straffe van uitsluiting. Ruiming van gezond vee en afsluiting van gebieden met grote gevolgen voor niet-agrarische ondernemers veronachtzamen universele waarden van mens en dier en leggen een ethisch tekort in onze economie bloot.

Onderwerping aan een economisch dictaat brengt mensen in gewetensnood. Een koe (of hobbydier) verwordt tot industrieel productiemiddel, op elk moment in- en uitwisselbaar. Zij is letterlijk een 'slacht'offer op het altaar van het kapitalisme, of zoals in termen van de Spaanse socioloog Castells: de koeieneconomie moest gezuiverd, en daarom werd Nederland tijdens de mkz-crisis van 2001 even '*off-line*' gezet.⁴ Niet alleen is fundamentele kritiek op zo'n eenzijdig financieel dictaat hard nodig, ook blind vertrouwen in internationale vrijhandel dient aan de kaak gesteld. Een aparte status voor hobbydieren zou hierin uitkomst moeten bieden.

Binnen deze sociale representatie – een dogma – geldt de mkz-vrije status als hoogste goed: de 'normale fase'. Maar waarom zouden wij niet leren omgaan met veeziekten in de directe omgeving? Tweederde van de wereld kent voortdurend mkz. Die vraag klemmt des te meer daar Oost-Europese landen aan de Europese tafel aanschuiven. Bij grote uitbraken van mkz of veepest in vorige eeuwen kwamen dreiging én insleep vrijwel altijd uit het oosten. 'Het is voor 2040 een reëel

scenario, dat dierziektenreservoirs binnen de EU aanwezig zijn en van daaruit regelmatig infecties naar de reguliere veehouderij plaatsvinden,' waarschuwde de Gezondheidsdienst voor Dieren in 2001.⁵

Andere positie van landbouw

De landbouw worstelt echter ook met haar veranderende positie in de samenleving. Zoals Ter Borg (1991:230) stelt, is de pluralistische westerse samenleving niet gefragmentariseerd maar uiteengewaaierd. Er zijn tal van subwerelden gevormd: sport, kunst, politiek, met eigen levensstijlen, met eigen regels en waarden. Wanneer we dat toepassen op de agrarische sector: ook deze heeft een eigen wereld ontwikkeld. Zij moet nu concurreren met andere subwerelden en haar belang telkens weer duidelijk maken. De vanzelfsprekendheid van voedselproductie in de jaren 50 en 60 - landbouw als integraal onderdeel van de samenleving - is snel aan het verdwijnen.

Het sluipend proces van de counterurbanisatie brengt nieuwe spanningen aan het licht. 'Rustkopers' zorgen soms voor onrust en dringen boeren in het defensief. Dit type nieuwkomer blijft ten diepste stedeling, vinden plattelanders, zelfs na tientallen jaren gezamenlijke woonvrede. Diens rurale identiteit bleek slechts een omhulsel, een leeg karkas, een ingesnoerde zucht naar leefruimte. Juist die onvoorspelbaarheid doet een wantrouwen over het platteland aanwakkeren die de bevolking nooit eerder heeft ervaren, een nieuwe vreesachtigheid, ook jegens stedelingen die wél het agrarisch karakter omarmen en zich terughoudend opstellen. In boerenogen zijn alle nieuwkomers onkundig over het leven op het platteland. Autochtonen weten wél hoe om te gaan met natuur, onkruid, het grillige weer, het dorpsleven. Maar tegelijk beseft de boer diep in zijn hart dat z'n rol aan het veranderen is, dat niet de nieuwkomer maar hij zich zal moeten aanpassen. In die bedreiging grijpt hij terug op datgene wat hem het meest na aan het hart ligt: zijn land. Niet alleen als waardevol bezit, maar ook als onveranderlijk, vertrouwd deel van zijn agrarische identiteit.

De harde schok van de mkz-crisis heeft IJsselboeren wakker geschud. Het is interessant na te gaan of hun latente gevoelens van onvrede met de huidige koers van de landbouw zich laten vertalen naar een herpositionering van hun agrarische identiteit die in overeenstemming is met de rest van de samenleving. Naast dit kortetermijnproces hebben boeren te maken met een gestage toestroom van stedelingen naar het platteland. Beide ontwikkelingen leiden tot terugtrekkende bewegingen maar ook tot pogingen ruraliteit zo te herdefiniëren dat een volwaardige rol van boeren mogelijk blijft, naast en met andere plattelandbewoners. Veel zal afhangen of boeren in staat zijn een eigen discours te ontwikkelen.

Sociale representaties van stedelingen en plattelanders verdragen zich elkaar niet altijd goed, gezien de emotionele beelden die bepaalde symbolen oproepen: voor de één gesloten varkensstallen (bio-industrie), voor de ander afgegrensde luxewoningen (rijke stedelingen). Hier ligt een paradox: boer en nieuwkomer hebben meer met elkaar gemeen dan vaak gedacht. Beide verzetten zich tegen het uiteenvallen van de wereld, beide koesteren de eigen woonplek, beiden moeten weinig hebben van 'het westen', metafoor voor overheidsbemoeienis. Veel nieuwkomers zijn trots op de kleine, tegendraadse boer, maar veel boeren bezien de nieuwkomer als onderdeel van het systeem waartegen zij zich zo afzetten, mede door diens geografische en mentale afkomst. Een symbolische kloof houdt daadwerkelijke samenwerking tegen.

Aan de andere kant schuren sociale praktijken wel degelijk tegen elkaar. De plek waar rust en natuur (dieren) ten volle kunnen worden beleefd, contrasteert soms met het platteland als agrarische productieruimte. In die zin valt het beeld van het oude landleven niet meer samen met de werkelijkheid. Deze beelden, zorgvuldig in kunst en literatuur opgeslagen en gerepresenteerd, hebben flinke krassen opgelopen door de neergang van een kleinschalige landbouw – eeuwenlang bepalend voor sociale en economische relaties op het platteland, en de opkomst van een intensievere landbouw – decennialang leidend tot grootschalige ingrepen in het landschap.

Lokaliteiten

Zoals hierboven is aangegeven, vormt het platteland een ontmoetingspunt van twee tegengestelde tendensen. De ene betreft economische ontwikkelingen die leiden tot globalisering, de andere het unieke van elke rurale lokatie afzonderlijk. Het macroniveau zou als een onzichtbare, haast autonome macht steeds meer landen, volken en culturen gelijkschakelen en verschillen op microniveau dreigen uit te wissen. Maar zowel het lange- als het kortetermijnproces die in deze studie zijn onderzocht, geven aan dat globalisering zeker niet leidt tot eliminatie van het lokale (zoals onder andere door Giddens en Harvey geponeerd). Afschaffing van de ruimte is niet in de praktijk van alledag te bespeuren.

De mkz-crisis liet zien hoeveel lokale krachten zijn losgewoeld. Bij dergelijke drama's hebben mensen behoefte aan rituelen, zoals het gezamenlijk ten grave dragen van de 'laatste' koe in Nijbroek eind maart 2001 (en de 'laatste' kip in het Belgische Bree tijdens de vogelpest in april 2003⁶). Rituelen met bijbehorende symboliek dragen bij aan het bevestigen en herbevestigen van de agrarische en/of rurale identiteit. Bovendien tonen discussies in de nieuwsmedia tijdens en na agrarische crises als mkz en vogelpest dat de samenleving onze omgang met dieren niet onberoerd laat.

Het zoeken naar en construeren van ruraliteiten heeft een onmiskenbare ruimtelijke component. Dit maakt definiëren, herdefiniëren en het onderscheiden van eigen lokaliteiten ten opzichte van andere lokaliteiten niet alleen onmisbaar maar vaak zelfs strategisch. Het rurale wordt expliciet gezocht, geselecteerd en gearticuleerd. Mensen benutten het lokale om de eigen identiteit te profileren. De vrije-marktideologie van de jaren 90 (mobiliteit van arbeid en scheiding van wonen en werken, 'footloose' gedrag), heeft daarmee geleid tot een *revival*, een versterking en een differentiatie van het rurale. De 'rurale renaissance' wortelt in en is ironisch genoeg het gevolg van de globalisering die het einde van het rurale leek in te houden. Het leven speelt zich nu eenmaal af op concrete plekken. Identiteit en lokaliteit vloeien ineen, het een veronderstelt het ander en omgekeerd. Op het grensvlak van macro- en microniveau ontstaan nieuwe ruraliteiten, en de actieve actor waarborgt dat het specifieke van tijd en plaats niet zal worden uitgegomd.

We kunnen het ook anders bekijken. Modernisering en integratie hebben van de wereld een dorp gemaakt; het zijn termen die een positieve lading van vooruitgang en verbetering in zich bergen. Sociaal-geografen laten niet na ook de negatieve zijde van de globalisering te benadrukken. Zij spreken van 'incorporatie' wanneer bevolkingsgroepen, gebieden of landen tegen wil en dank deel gaan uitmaken van een groter verband, met als mogelijke gevolg aanzienlijke conflicten. Incorporatie is vergelijkbaar met de analyse van de filosoof Habermas, die de term 'kolonisatie' bezigt bij de subsystemen economie en politiek die de sociale leefwereld binnendringen en deze gaan bepalen, zoals in feite sprake was tijdens de mkz-crisis.

In niet-ruimtelijke analyses spreken we van sociale velden. De Franse socioloog Bourdieu stelt zich de sociale wereld voor als een ruimte met verschillende dimensies waarin individuen en groepen een relatieve positie innemen, al naar gelang hun mogelijkheden om macht (op anderen) uit te oefenen. Als tegenreactie wordt segregatie of (gedeeltelijke) afscheiding nagestreefd: mensen zoeken immers culturele eigenheid.⁷ Zo proberen lokale gemeenschappen in Derde Wereldlanden de grote toevloed van toeristen in te dammen of zelfs voor een bepaalde periode te verbieden. Hoewel het in Gelselaar zo'n vaart niet zal lopen, zien we in dit dorp wel sterk uiteenlopende opvattingen over bovenlokale ontwikkelingen als het toerisme.

Op individueel niveau echter is een tegenreactie duidelijker waarneembaar. Verstedelijking en communicatiemedia leiden tot vergaande inkapseling van het dagelijks leven. Rousseau wilde ten tijde van de industriële revolutie een toevluchtsoord voor de opgejaagde mens afbakenen. Tegenwoordig zoeken veel mensen een oord om te ontkomen aan de overstelpende hoeveelheid informatie en boodschappen die het bewustzijn bombarderen. Zij hopen zichzelf op het platteland terug te vinden. De ruralisering van veel levensstijlen is voor een deel een stem met

de voeten. Verhuizing naar het platteland betekent namelijk vaak afkeer van externe prikkels, een zich afsluiten van de buitenwereld – de krant blijft ongelezen, het journaal op tv onbekeken. De rurale woonplek wordt dan een echte lokaliteit, een onverkavelde wereld die de ervaring van eenheid biedt.

Toch geven deze (zelfgekozen) rurale identiteiten op zich nog weinig houvast. Identiteiten zijn niet zomaar af te leiden van typologieën. Vaste categorieën laten geen ruimte voor tegenstrijdigheden en suggereren grenzen die voor de meeste actoren er helemaal niet toe doen. Beter is wellicht te spreken van ‘clusters’, ‘stromen’ of ‘stromingen’. Identiteiten zijn eerder ‘vloeibaar’. Met *‘fluid spaces’* komen we op het interessante terrein van de fenomenologie, die beschrijft op welke wijze wij ons bewust zijn van iets, hoe denkbeelden in ons bewustzijn verschijnen. Zo hebben de filosofen Levinas en Marion zich beziggehouden met ‘vloeibaar denken’ en ontwikkelden daarvoor een fenomenologie waarin plaats is voor denkbeelden die zich niet laten fixeren. Het menselijk bewustzijn maakt niet zelf beelden, maar ziet ook beelden van buiten op zich af komen. Op deze wijze kunnen (rurale) identiteiten en sociale representaties met elkaar worden verbonden.

Nieuw ‘uitgevonden’ tradities op het platteland zijn intrigerende voorbeelden van rurale identiteitsvorming. Een mooie traditie levert Almen. In hotel-restaurant De Hoofdige Boer wordt elke oudejaarsdag winterstampot geserveerd, een specialiteit die meer dan 30 jaar geleden begon na een telefoontje van een Borculose vrouw. Zij zat op de laatste dag van het jaar thuis met een lege koelkast en vroeg wat de pot schafte. Dat was stampot-snijbonen, anders was er niet. Het jaar erop wilde zij wederom deze lekkernij en toog toen met minstens 15 kennissen naar Almen. Het jaar erop waren het er al 60. De eigenares van De Hoofdige Boer vond dat ze haar klanten op deze bijzondere dag iets extra’s moest bieden, waarop zij in klederdracht oude verhalen ging voordragen, in sappig dialect. Inmiddels is de naam en faam van Almen zover verbreid dat elke oudejaarsdag de eetzaal vol zit met 160 mensen voor een eenpansgerecht met rundvlees, varkensfilé, rookworst en verse appelmoes – ruim van tevoren reserveren noodzakelijk!

Nogmaals: ruraliteit

Het sleutelbegrip ‘coproductie’ in de definitie van ruraliteit veronderstelt een gelijkwaardigheid tussen mens en natuur die moeilijk te realiseren valt. Dat zagen we in extreme mate tijdens de mkz-crisis: de cultuurhistorische ruraliteit, weerspiegeld in zorgvuldig opgebouwde, hoogwaardige MRIJ-veestapels, werd door het ruimingsbeleid gekortwiekt, geamputeerd, te gronde gericht. De méns beschikt. Een bijzondere ruraliteit vormt daarom de mens die de natuur de toon laat zetten: de boer die bewust kiest voor kleinschaligheid, de nieuwkomer die zich op het platteland laat kneden. Ruraliteit lijkt voor een verstedelijkte samenleving een

nieuwe betekenis te krijgen, ontstaan op een lokatie waar buurtgenoten de natuur gemeenschappelijk beleven, een plek waar de tijd vertraagt, een levenswijze die een nieuwe verbinding van het sociale met het ecologische mogelijk maakt. Nieuwe ruraliteit wil natuur als bondgenoot.

Eindnoten

1 Opvattingen en meningen over het Nederlandse platteland, NIPO, december 2001.

2 *de Volkskrant*, 17 november 2001

3 In het *Tijdschrift voor Diergeneeskunde* wordt de vraag opgeworpen of de bestrijding zodanig in het belang van heel Nederland is, dat daarvoor de bevolking lasten moet dragen, of dat de ziekte behoort bij het risico van het landbouwbedrijf. 'Men mag niet op een kostbare wijze van Staatswege een ziekte bestrijden, waarvan een afdoende bestrijding nooit is bewezen, en die verder den veestapel niet vernietigt. Het risico moet komen voor rekening van den bedrijfshouder. En: 'Daar men nergens ooit heeft kunnen bewijzen het mond- en klauwzeer van Staatswege afdoende te kunnen bestrijden en het ook nooit bewezen is, dat een importeerend land door invoerverboden mond- en klauwzeer buiten zijn grenzen heeft kunnen houden, vervalt ook hier het argument, dat de Staat in het belang van den vee- en exporthandel zou moeten ingrijpen' *Tijdschrift voor Diergeneeskunde*, 1925, pagina 721.

4 Van Houtum, H. (2001) De koe als offerdier van de netwerksamenleving, *Geografie*, 10 (5) 39-41.

5 De Koning, R. (2001) Goed gekeurd in 2040: kwaliteitsbeheer in de veehouderij, in: J.W. van der Schans, G.B.C. Backus (red.) *Veehouderijsystemen van de toekomst. Toekomstbeelden over de veehouderij in 2040*. Wageningen, pagina 67. Met andere woorden: buitensluiting van besmettelijke veeziekten is illusiepolitiek.

6 Vlaams Informatiecentrum over Land- en Tuinbouw, 30 april 2003.

7 Pater, B. de (1995) Eenwording, verbrokkeling en de identiteit van regionale samenlevingen: een inleiding, in: B. de Pater (red.) *Eenwording en verbrokkeling. Paradox van de regionale dynamiek*. Assen: Van Gorcum, pagina 5, 9.

Bijlage: het Nederlandse en Europese mkz-beleid

Preventief ruimen wordt niet letterlijk ondersteund door de officiële regelgeving van de Europese Unie. Dat blijkt bijvoorbeeld uit richtlijn 85/511 van 18 november 1985, waarin een gemeenschappelijke mkz-bestrijding wordt geregeld. Deze richtlijn voorziet goed beschouwd alleen het doden (ruimen, *stamping out*) van dieren waarvan vaststaat dat ze zijn besmet.

Alle vatbare dieren op een bedrijf waar mond- en klauwzeer is gevonden moeten ter plaatse onder officieel toezicht worden afgemaakt en vernietigd, op een zodanige wijze dat er geen gevaar is voor verspreiding van het mkz-virus. Artikel 9 schrijft voor dat rond een besmet bedrijf een beschermingsgebied met een straal van minstens drie km en een toezichtsgebied met een straal van minstens tien km wordt ingesteld – met de bijbehorende beperkingen voor vervoer. Het is toegestaan binnen deze gebieden het vee en andere vatbare dieren te vaccineren (artikel 13).

Preventieve ruiming lijkt niet aan de orde. Wanneer een bedrijf verdacht wordt van besmetting, dan moet een dierenarts bloedmonsters nemen en het vee onder toezicht plaatsen. Eventueel kan hij deze maatregelen uitbreiden tot ‘onmiddellijk aangrenzende bedrijven wanneer in verband met de ligging hiervan, de plaatselijke situatie of de contacten met de dieren van het bedrijf die van de ziekte worden verdacht, voor een besmetting moet worden gevreesd’ (artikel 4.2). Maar stel dat al een besmetting is geconstateerd, bijvoorbeeld omdat een dier overduidelijk klinische verschijnselen van mkz vertoont. In dat geval dient de dierenarts eveneens monsters van de veestapel te nemen (artikel 5.1). Ook dan kan hij burens erbij betrekken (artikel 5.4): ‘De bevoegde autoriteit kan de onder 1 bedoelde maatregelen uitbreiden tot onmiddellijk aangrenzende bedrijven, wanneer in verband met de ligging hiervan, de plaatselijke situatie of de contacten met de dieren van het bedrijf waar de ziekte werd geconstateerd, voor een besmetting moet worden gevreesd.’

De zinsnede ‘onmiddellijk aangrenzende bedrijven’ komt dus tweemaal in de tekst voor, eenmaal bij verdachte en eenmaal bij reeds besmette bedrijven. Brusselse bronnen bij de Europese Commissie geven aan dat het laatste artikel een totaal overbodige bepaling is, omdat deze reeds zou worden gedekt door 4.2. Hiermee worden maatregelen op deze omliggende bedrijven ten onrechte beperkt tot het nemen van monsters. De fout zou zijn gemaakt bij het opstellen van de richtlijn. Naderhand is verzuimd deze te herstellen. Niet dat het veel uitmaakt; gewezen wordt op artikel 1 van richtlijn 85/511, waarin staat dat het om ‘minimale maatregelen’ gaat. Met andere woorden: lidstaten hebben de mogelijkheid aanvullende en rigoureuzere maatregelen te nemen, inclusief het preventief ruimen. Een strenge aanpak wordt ook van hen verlangd, omdat het gezamenlijk beleid erop gericht is het virus zo snel mogelijk in te dammen en te vernietigen, zodat het zich niet verder kan verspreiden.

Preventief ruimen mag dan niet met zoveel woorden in 85/511 zijn weergegeven, het is wel de intentie van het Europese beleid. Een aanwijzing vormt richtlijn 80/217, vijf jaar eerder op 22 januari 1980 vastgesteld, voor de maatregelen tegen klassieke varkenspest. Artikel 5 van deze richtlijn behandelt de mogelijkheid van *stamping out* op omliggende bedrijven

waar varkens mogelijk besmet kunnen zijn gezien de ligging en de directe en indirecte contacten. In 1982 deed de Europese Commissie het voorstel deze mogelijkheid ook voor mond- en klauwzeer toe te passen. Toen al was preventief ruimen een belangrijk instrument om het virus te lijf te gaan, in een tijd dat de meeste lidstaten hun veestapels nog vaccineerden.

Richtlijn 85/511 wordt – vooruitlopend op de vorming van de Europese Unie – deels gewijzigd door richtlijn 90/423 van 26 juni 1990. Daarin voert de Europese Commissie een studie op, waarin wordt gepleit voor het non-vaccinatiebeleid voor de gehele Gemeenschap. Laboratoria die met mkz-virussen werken zijn namelijk niet gegarandeerd waterdicht. Zelfs vaccins kunnen gevaarlijk zijn. Vaccineren is voortaan uit den boze. Maar zoals ook in 85/511 was geregeld, mag een lidstaat als laatste redmiddel toch naar noodvaccinatie grijpen, mocht een mkz-crisis uit de hand lopen, bijvoorbeeld bij extreme situaties waarin de ziekte zich op grote schaal dreigt te verspreiden. Daarbij wordt in het bijzonder rekening gehouden met ‘de dichtheid van de veebezetting’ en ‘de noodzaak speciale rassen te beschermen’ (artikel 13.3).

Het inenten moet worden uitgevoerd op een wijze die volledige immuniteit van de dieren garandeert. Wanneer een lidstaat op een beperkt deel van zijn grondgebied noodvaccinaties mag uitvoeren, is dat niet van invloed op de status van de rest van het grondgebied, ‘mits de maatregelen inzake een verbod op verplaatsing van ingeënte dieren van kracht zijn gedurende een periode van twaalf maanden, te rekenen vanaf het tijdstip waarop de vaccinaties beëindigd zijn’. Met andere woorden: de hier bedoelde noodvaccinatie is ter bescherming, niet om ingeënte dieren alsnog af te maken. Zo’n besluit wordt genomen door de Europese Commissie, of, ‘mits de wezenlijke belangen van de Gemeenschap niet in gevaar worden gebracht’, door de betrokken lidstaat zelf.

Nederland past noodvaccinatie toe direct nadat op 21 maart in Olst de eerste mkz-uitbraak wordt vastgesteld. ’s Avonds om 19.15 uur treedt deze regeling in werking en wordt de Europese Commissie hiervan in kennis gesteld. Het gaat om noodvaccinatie in een straal van één km rond de uitbraken, in afwachting van vernietiging. Dit wordt twee dagen later besproken in een speciale vergadering van het Permanent Veterinair Comité (PVC). Noodvaccinatie – hier ‘suppressievaccinatie’ (onderdrukkende vaccinatie) genoemd – wordt enkel toegestaan bij een beperkt aantal dieren in een beperkte zone rond een mkz-haard als het aantal dieren de beschikbare destructiecapaciteit overstijgt, met als doel de ziekte tot de bevestigde infectiehaard te beperken.

‘Deze ‘suppressievaccinatie’ mag alleen worden uitgevoerd op dieren in welomschreven bedrijven in een welbepaalde zone, en zij mag uitsluitend geschieden in combinatie met een onmiddellijke en snelle vernietiging der dieren.’ Het Comité gaat dus met de Nederlandse regeling akkoord – hoewel hier van ‘verzoek’ wordt gesproken, en stelt aanvullende voorwaarden: de zone wordt uitgebreid tot een straal van twee km rond een besmet bedrijf, de dieren zijn speciaal gemarkeerd en binnen 48 uur gevaccineerd, en deze dieren mogen, evenals hun producten, niet worden vervoerd. Nederland laat die dag echter weten van deze mogelijkheid geen gebruik te maken, als het blijft bij de drie infectiehaarden en vier verdachte gevallen die dan bekend zijn. De capaciteit is vooralsnog toereikend. De ringruiming rond deze zeven bedrijven blijft dus één km.

Maar dan loopt het uit de hand, zegt LNV-directeur Plumers op 26 maart 2001 in een studiodebat voor *TV Gelderland*. ‘Het virus gedraagt zich niet zoals we hadden verwacht.’ Er volgt consultatie met enkele epidemiologen. Deze verklaren volgens Plumers het volgende: ‘We hebben hier nu zoveel mkz-gevallen en we weten dat in deze regio

behoorlijk veel contacten tussen de bedrijven zijn, wij houden het niet met een straal van één km, we zullen een grotere straal moeten nemen.' Na de eerste uitbraak lag dat nog anders, aldus Pluimers: 'Deze streek is wel veedicht, maar nog niet uiterst veedicht, daarom waren we van mening dat één km vooralsnog genoeg zou zijn.' De sterke uitbreiding van het aantal gevallen ligt dus aan de twee km-zones (vanaf 24 maart) ten grondslag, waardoor bovengenoemde noodvaccinatie in werking zal treden.

Overigens bevestigen op die vergadering van het PVC op 23 maart alle lidstaten nogmaals hun 'onwrikbaar engagement' voor het huidige EU-beleid: algemene preventieve vaccinatie voor alle dieren blijft taboe. Op 28 maart wordt dat standpunt nogmaals bekrachtigd. Maar tijdens de informele landbouwradaar in het Zweedse Östersund op 11 april blijken toch stemmen op te gaan voor een evaluatie van het non-vaccinatiebeleid, als de crisis eenmaal voorbij is. 'Het grootschalig ruimen van dieren, terwijl er een vaccin bestaat, is niet goed te rechtvaardigen', geeft de Nederlandse minister Brinkhorst aan.

Ondertussen noopt de voortwoekerende mkz-crisis de Europese Commissie een reeks nieuwe beschikkingen af te kondigen, waarmee adviezen van het PVC worden bekrachtigd: de documenten 172, 208, 223 en 234 voor respectievelijk het Verenigd Koninkrijk, Frankrijk, Nederland en Ierland. Op 27 maart krijgt Nederland met document 246 het groene licht bovengenoemde noodvaccinaties uit te voeren. Daarin staat onder andere: 'Afgezien van de maatregelen in het kader van Richtlijn 85/511/EEG wordt in Nederland als voorzorgsmaatregel óók gebruik gemaakt van het preventief doden van gevoelige dieren op de bedrijven in de onmiddellijke nabijheid van besmette of verdachte bedrijven, waarbij rekening wordt gehouden met de epizoötiologische situatie en met de hoge dichtheid van gevoelige dieren in bepaalde delen van het grondgebied.'

Nederland mag de noodvaccinatie uitsluitend toepassen wanneer het preventief afmaken moet worden uitgesteld. In een brief aan de Tweede Kamer geeft minister Brinkhorst een toelichting op het voorstel. 'De noodenting is daarmee, ik wijs daar met nadruk op, geen alternatief voor het preventief ruimen, maar een instrument om het ruimen gefaseerd te kunnen uitvoeren zonder dat het risico wordt gelopen dat het mkz-virus zich verder verspreidt.'

De Nederlandse maatregel gaat verder dan in de Europese regels is vastgelegd. In principe is daar ook ruimte voor. Zoals richtlijn 85/511 al minimale eisen bevatte, kent ook richtlijn 90/425 een soort vrijwaringsartikel waarin een lidstaat toestemming wordt gegeven elke andere maatregel vast te stellen die hij 'passend acht' om een dierziekte te bestrijden. Dat preventief doden geen officiële Europese maatregel is, blijkt ook uit correspondentie met de Tweede Kamer. Op 6 januari 2000 geeft staatssecretaris Faber de hoofdlijnen weer van het veterinar-technische mkz-draaiboek dat aan vernieuwing toe was. Aanleiding vormde de varkenspestepidemie van 1997/1998. Deze crisis liep zodanig uit de hand, dat de overheid nieuwe maatregelen moest nemen, waaronder het preventief ruimen van buurtbedrijven. Dit wordt overgenomen in het mkz-draaiboek: 'Alle bedrijven binnen een straal van één km van het besmette bedrijf én risicovolle contactbedrijven worden zo snel mogelijk preventief geruimd. Het doden van de dieren vindt in beginsel plaats op het veehouderijbedrijf.'

De Nederlandse opstelling loopt volgens Faber vooruit op Brusselse regelgeving. 'Het voorliggend maatregelenpakket gaat verder dan EU-rechtelijk wordt voorgeschreven.' Maar zij rechtvaardigt haar standpunt, omdat 'in Brusselse besprekingen aangaande de bestrijdingsrichtlijnen (...) de conclusie is getrokken dat situaties kunnen ontstaan, waarbij de klassieke aanpak ontoereikend is. Voor de Europese Commissie is dat aanleiding geweest de huidige bestrijdingsrichtlijn te heroverwegen.' Toch zal die nieuwe richtlijn

minder vergaand zijn dan de Nederlandse aanpak, want, zo schrijft Faber verder, 'uitdrukkelijk is in de Brusselse overleggen aan de orde geweest dat landen met een hoge dierdichtheid aanvullende maatregelen moeten kunnen treffen. De voorliggende EU-conceptrichtlijn geeft daar ook de ruimte toe.'

Wel uit Faber haar zorg dat de samenleving het massaal doden van dieren op besmette en preventief te ruimen bedrijven niet zal accepteren. Een voorlichtingscampagne moet daarom maximaal draagvlak voor de maatregelen creëren. Al in de zomer van 1997 komen werkgroepen in Brussel bijeen om een nieuwe richtlijn vast te stellen, maar de vaststelling laat lang op zich wachten. Op 15 maart 2001 antwoordt minister Brinkhorst op Kamervragen dat de conceptversie 'momenteel nog met nationale experts' wordt besproken.

Op 20 juli antwoordt eurocommissaris David Byrne op vragen uit het Europees Parlement dat 'de nationale richtsnoeren voor het preventief slachten van verdacht vee in de buurt van een mkz-haard herzien zijn naar aanleiding van de ontwikkelingen van de epidemiologische situatie. Deze richtsnoeren zijn echter niet in strijd met het Gemeenschapsrecht voor de controle over mkz.' Preventief ruimen na vaccinatie van gezond vee is met andere woorden niet verankerd in officiële Europese regelgeving. Hoewel niet expliciet voorzien in het beleid, blijkt in de praktijk deze maatregel echter zeer belangrijk, omdat alles gericht is op het zo snel mogelijk terugwinnen van de mkz-vrije status. Deze praktijk loopt dus vooruit op Brusselse regels die daarom na verloop van tijd worden aangepast aan nieuwe inzichten.

Ondanks het optimisme blijft het aantal besmettingen oplopen. Nederland lijkt te vrezen voor eenzelfde rampscenario als in het Verenigd Koninkrijk, waar een groot aantal besmette schapen blijkt rond te lopen zonder dat ze zichtbare tekenen van mkz vertonen. Dat maakt onderzoek uiterst lastig. Bovendien is het voor de Britten ondoenlijk verdachte dieren uit de kuddes te plukken. Het Permanent Veterinair Comité erkent op 28 maart deze 'buitengewone omstandigheden, die een buitengewone reactie rechtvaardigt', en gaat in op het Brits voorstel de mogelijkheid van preventieve vaccinatie te onderzoeken. Het gaat om 180.000 dieren die een jaar lang niet vervoerd mogen worden en waarvan de melk moet worden gepasteuriseerd en het vlees moet worden gerijpt.

Op 3 april 2001 vraagt de Nederlandse delegatie eveneens te mogen vaccineren. Brinkhorst verklaart in een brief aan de Tweede Kamer: 'Er lijkt bijna sprake te zijn van een voortwoekerende veenbrand die met de tot dusver gevolgde aanpak, nl. het preventief ruimen – al dan niet in combinatie met *suppressive vaccination* – van bedrijven in cirkels van één of twee km rond besmettingshaarden niet onder controle is te krijgen. Tegen deze achtergrond heeft de Nederlandse regering zich tot de Europese Commissie gewend met het voorstel om in een veel groter gebied tot vaccinatie van alle mkz-gevoelige dieren te mogen overgaan.'

Nog diezelfde dag vindt er binnen het Permanent Veterinair Comité een discussie over dit verzoek plaats. Het eindverslag geeft aan: 'Momenteel vaccineert Nederland voor de ziekte vatbare dieren binnen een straal van twee km rond een mkz-haard in afwachting dat de dieren worden afgemaakt en vervolgens verbrand ('supressievaccinatie'). De Nederlandse delegatie vroeg vandaag een aanvullend vaccinatieprogramma te mogen uitvoeren dat sterk lijkt op het noodvaccinatie-programma waartoe het UK vorige week toestemming heeft gekregen ('beschermingsvaccinatie').'

Het PVC geeft vervolgens een positief advies uit: 'Mocht Nederland zijn toevlucht nemen tot dit programma, dan kan het vee in het gebied rond Oene gevaccineerd worden'. Ook deze dieren mogen het gebied voor ten minste een jaar niet verlaten; ook hier krijgen de

producten speciale behandelingen. Nederland moet dan wel het exacte gebied aan het comité en de andere lidstaten bekendmaken. Het comité besluit: 'Een dergelijke campagne heeft uiteraard een in de tijd en ruimte beperkt effect op de mkz-status van Nederland. In het licht van de internationaal geldende controlenormen, staat de internationaal erkende status van andere lidstaten als zijnde 'mkz-vrij zonder vaccinatie' niet ter discussie.'

Op 3 april, om 20.00 uur, treedt de Nederlandse regeling in werking die de grenzen van het 'vaccinatiegebied Noord-Veluwe' bepaalt, op 5 april gevolgd door een regeling voor het toezichtgebied van ten minste tien km rond het vaccinatiegebied.

Het Europees Parlement ziet de ontwikkelingen met zorg aan. Op 5 april neemt zij een resolutie aan, waarin zij de Commissie uitdrukkelijk vraagt 'zich opnieuw te buigen over het rigoureuze non-vaccinatiebeleid van de Europese Unie, en dringt erop aan dat zij uitvoerbare alternatieven voorlegt die wereldwijd aanvaardbaar zijn en vrije handel in dierlijke producten mogelijk maakt'. Van de europarlementariërs stemmen 415 voor, 19 tegen, terwijl 27 leden zich van stemming onthouden.

Diezelfde dag wordt de preventieve (hier genoemd: beschermende) vaccinatie geregeld in beschikking 279, als aanvulling op document 246. 'De bevoegde autoriteiten van Nederland hebben bij de Commissie een programma ingediend inzake de toepassing (...) van beschermende vaccinatie als aanvullend instrument bij de bestrijding en de uitroeiing van mond- en klauwzeer.' Het gaat volgens artikel 1 om een noodvaccinatie van runderen, die uitsluitend wordt toegepast in combinatie met de preventieve doding van bepaalde categorieën andere dieren van gevoelige soorten. Runderen blijven leven, andere mkz-gevoelige dieren moeten afgemaakt. Er wordt aan toegevoegd dat deze maatregel bedoeld is de hoeveelheid virus en het risico van virusverspreiding buiten het gebied snel te verminderen, en mag slechts plaatsvinden 'op voorwaarde dat de in het kader van de beschermende vaccinatie gevaccineerde dieren van gevoelige soorten niet preventief worden gedood'. Het gebied gaat dan een jaar 'op slot'.

Beschikking 279 lijkt erop gericht een buffer te creëren van runderen die door vaccinatie niet langer een bedreiging vormen. De gevaccineerde dieren moeten blijven leven: het gaat in de driehoek om circa 54.000 runderen. Toch worden ze afgemaakt. Nadat minister Brinkhorst advies vraagt van de sector, valt op 10 april het doek. Zowel de Land- en Tuinbouw Organisatie LTO, de Centrale Organisatie van de Vleessector COV als de Nederlandse Zuivel Organisatie NZO stellen zich op het standpunt dat de beperkingen voor de getroffen bedrijven zo snel mogelijk moeten worden opgeheven. Brinkhorst neemt hun advies over. Dat betekent dus ruiming.

Naar de letter van beschikking 279 lijkt Nederland over de schreef te gaan. Er is immers voor dit specifieke gebied toestemming gevraagd én verleend voor grootschalige vaccinatie, mits de runderen blijven leven. Nu worden ze toch geruimd. Beschermende vaccinatie wordt suppressieve vaccinatie. Aan de andere kant heeft het ministerie de Brussels toestemming voor het ruimen niet nodig. De EU-richtlijn 90/425 kent immers een soort vrijwaringsartikel om passende maatregelen te kunnen nemen. Die moeten dan uiteraard wel door nationale regelgeving worden onderschreven.

Een indicatie voor dit laatste biedt het kort geding dat de Dierenbescherming tegen LNV en RVV aanspant. Op 9 april dient de zaak bij de arrondissementsrechtbank in Den Haag, die beoordeelt dat 'moet worden aangenomen dat de Commissie gedaagde slechts toestaat om de runderen in het gebied Noord-Veluwe beschermend in te enten, waarna preventieve doding niet mag volgen. Voor deze uitleg moet worden gekozen, omdat de beschikking van

de commissie van 3 april 2001 gedaagde expliciet alleen de bevoegdheid tot beschermend vaccineren verleent. In de beschikking wordt gezwegen over een eventuele uitbreiding van de bevoegdheid om in dat ruime gebied ook suppressief te vaccineren, en dus te doden. (...) Dit leidt tot de conclusie dat een rechtsgrond om runderen buiten de toezichtsgebieden na inenting te doden niet bestaat.'

Mocht de beschikking alsnog anders uitgelegd moeten worden, zo voegt de rechter eraan toe, dan staat het LNV 'uiteraard vrij om ophef van het verbod' te vragen. Bij overtreding van het verbod geldt een dwangsom van honderdduizend gulden per dag.

Het ministerie doet echter een beroep op Nederlandse regelgeving, die wél de bevoegdheid tot doden geeft. Dan moet wel vaststaan dat een dier verdacht is. De Gezondheids- en Welzijnswet voor Dieren (GWWD) geeft aan dat alle verdachte dieren geruimd kunnen worden (artikel 2). Het Besluit Verdachte Dieren vat het begrip 'verdacht' zeer ruim op: '...als er redenen zijn om aan te nemen dat de dieren in de gelegenheid zijn geweest besmet te worden'. LNV heeft alle dieren in de driehoek, dus ook de runderen, voorzien van het predikaat 'verdacht'. Wanneer eenmaal vaststaat dat het hier om verdachte dieren gaat, kan worden besloten ze na vaccinatie preventief te doden. Hoewel de Haagse rechter met deze redenering instemt, meent hij dat het ministerie aan de beschikking niet 'zonder bijzondere motivering' voorbij kan gaan. Met andere woorden: wat hem betreft gaat de Europese regel uit boven die van de Nederlandse. En dat betekent: niet afmaken, volgens beschikking 279.

Op 13 april verschijnen de partijen weer voor de rechtbank in Den Haag. In kort geding vraagt LNV opheffing van het verbod op preventief ruimen. De beschikking waar de rechter zich op heeft gebaseerd, was een *ontwerp* van 3 april. De definitieve beschikking kwam twee dagen later, op 5 april. Inmiddels heeft het ministerie de Europese Commissie gevraagd of de runderen in het gebied ook een noodvaccinatie mogen krijgen, zodat het zelf mag bepalen wat er daarna met die dieren gebeurt. Die vraag werd per brief bevestigend beantwoord. Voor de Haagse rechter is dit een bewijs dat ook een andere uitleg mogelijk is. Beschermende vaccinatie mag inderdaad suppressieve vaccinatie worden.

Overigens deed deze rechter al in een eerder stadium van de crisis een uitspraak ten nadele van LNV. In Sprang-Capelle werd besloten bedrijven rond een bedrijf met mkz te ruimen. Mond- en klauwzeer? Dit bedrijf is niet aantoonbaar besmet, aldus het oordeel op 27 maart, daarom mogen omliggende bedrijven ook niet worden geruimd: ze zijn immers niet verdacht. Nog diezelfde dag tekende LNV hoger beroep aan bij het College van Beroep voor het bedrijfsleven (CBB), eveneens in Den Haag. Daar kreeg president Roemers een schriftelijke verklaring van een keuringsarts onder ogen. Er zou 'naar voorlopig oordeel' één of meerdere besmette dieren zijn gevonden: zeventien van de 191 kalveren waren ziek, waarvan vijf met blaren op tong en gehemelte. Verder benadrukte ID Lelystad bij monde van hoofd van de divisie wettelijke taken diergezondheid Bianchi, dat het veterinaire technisch noodzakelijk is omliggende bedrijven 'rond een hoogverdacht bedrijf dat dieren vanuit Mayenne heeft ontvangen', preventief te ruimen, 'ook zonder dat klinische verschijnselen optreden'. Bianchi noemde tevens de reden van het harde ingrijpen: 'Hiermee kan een herhaling van de situatie in Oene worden voorkomen.' Daar liep de zaak dus blijkbaar uit de hand.

Zo werd het bedrijf in Sprang-Capelle alsnog een 'primair' bedrijf, kregen omliggende boerderijen de status van 'verdachte bedrijven' en kon het ministerie tot preventieve ruiming overgaan; alles geheel conform de richtlijn, aldus het CBB. Een dag later, 28 maart, deed CBB-rechter Roemers een soortgelijke uitspraak over een bedrijf in Berghem.

Ook daar had een dierenarts mkz geconstateerd, ook daar was preventieve ruiming toegestaan.

Op 28 maart kwam tevens de zaak van achttien Nijbroekers voor dit rechtscollege. Ook hier ging het om de status van 'verdachte bedrijven'. De vee- en hobbydierhouders wezen op een brief van LNV aan de Tweede Kamer. Daarin stond dat de Europese Commissie geen toestemming gaf tot noodenting rond zeven besmette en verdachte bedrijven die op 23 maart al besmet of verdacht waren: Olst, Welsum, Oene, Maaren Kessel, Beesd, Sprang-Capelle en Oosterwolde. Daar zou hooguit binnen één km worden geruimd. Daar hoorde volgens de achttien ook Nijbroek bij. Een dierenarts had immers op 23 maart op een bedrijf in Nijbroek klinische verschijnselen van mkz geconstateerd.

Volgens Pluimers was dat geval hem echter pas op 24 maart bekend. Vanaf die datum zou de straal rond nieuwe besmettingen twee km worden. Binnen die grotere ring zouden alle dieren een noodvaccinatie krijgen om verdere verspreiding te voorkomen. Tijdens de zitting verklaarde Pluimers namens de RVV dat 'in overleg met en op aandringen van de commissie' de ring van één naar twee km was uitgebreid. Hierdoor zou het risico op besmetting minder worden in de periode dat de dieren op destructie moesten wachten. Zo dreigden de Nijbroekse vee- en hobbydierhouders alsnog hun dieren kwijt te raken. De CBB-president meende dat zij geen kans maakten op behoud van hun dieren. De beslissing wel of niet vaccineren was naar zijn mening gebaseerd op verklaringen van de RVV 'dat op dat moment voldoende capaciteit aanwezig was voor ruiming van zeven gevallen'. Al was Nijbroek op 23 maart bekend bij LNV, dan nog zou dit het achtste geval zijn geweest.

Zowel in de zaak rond Sprang-Capelle, van Berghem en van Nijbroek, beslist de CBB-rechter in het voordeel van het ministerie. 'De van de kant van verweerder gegeven uiteenzetting over de veterinaire aspecten van de zaak en met name de aard van de besmetting en daarmee samenhangende nauwelijks te overziende risico's van verspreiding, geeft een voorhands overtuigend te achten beeld van de noodzaak tot ingrijpen.' Het gaat nu niet meer om geïsoleerde gevallen, maar om een dreigende uitbreiding van het mkz-virus over nog grotere delen van Nederland. Het is daarom redelijk op veterinaire gronden, gelet op achterliggende grote economische belangen, rigoureuus in te grijpen, aldus de rechter op 28 maart.

Door bij voortduring te verzekeren dat het om een uiterst besmettelijke ziekte gaat en dat de crisis een epidemisch karakter vertoont, beslist LNV vervolgens tal van rechtszaken bij het CBB tegen het ruimen van gezonde dieren in haar voordeel. Ook komt dan de weg vrij voor het afmaken van de 54.000 runderen in de driehoek. Virologen die melden dat wetenschappelijk gezien eenmaal gevaccineerde dieren geen andere dieren meer kunnen besmetten, krijgen weinig voet aan de grond. Bij deze uitspraken wordt de Nederlandse regel gesteld boven de Europese.

Het ministerie doet dus een beroep op de Gezondheids- en Welzijnswet voor Dieren om verdachte dieren te ruimen. De GWWD geeft voor deze verdachtstatus zelfs een vrijwel onbeperkte bevoegdheid. Artikel 17 bepaalt namelijk dat de minister, hetzij voor geheel Nederland, hetzij voor bepaalde gedeelten daarvan, bevel kan geven 'dieren die door een besmettelijke dierziekte kunnen worden aangetast', daartegen worden behandeld, gemerkt, opgesloten of aangeliënd, 'dan wel voor die dieren andere maatregelen bevelen ter voorkoming van overbrenging van besmetting'. Volgens artikel 22, lid f, kan een van die maatregelen zijn: 'het doden van zieke en verdachte dieren'.

Telkens gaat het er om de status van 'verdacht dier' op te heffen. En telkens krijgt de minister het voordeel van de twijfel. Bovendien is het volgens de rechter primair de taak

van de volksvertegenwoordiging om het beleid van LNV te toetsen. Het is aan hem besluiten slechts marginaal te toetsen. Prof. W. Bruil betoogt in zijn oratie van 15 januari 2002 aan de Rijksuniversiteit Groningen dat dat correct is. Sterker, hij pleit ervoor bij volgende uitbraken de rechter een nog minder grote rol te laten spelen. 'Een crisis moet men niet in de rechtszaal uitvechten.' Wel heeft het CBB op 26 april moeite met het Europese vaccinatieverbod, wanneer een hobbydierhouder uit Assen verzoekt haar vier Hampshire Down-schapen preventief in te enten. Deze doet een beroep op de Europese Overeenkomst inzake de bescherming van landbouwhuisdieren uit 1978. Het CBB schuift de zaak door naar het Hof van Justitie.

Veel rechterlijke uitspraken zijn algemene voorzieningen ofwel voorlopige uitspraken. In bodemprocedures buigt het CBB zich over de vraag in hoeverre valt vol te houden dat dieren op bedrijven die bijvoorbeeld acht tot tien kilometer van het dichtstbijzijnde besmet bedrijf stonden, inderdaad in de gelegenheid zijn geweest een besmetting op te lopen. Deze bodemprocedures kunnen enkele jaren in beslag nemen.

Brinkhorst legt in een brief van 10 april aan de Kamer uit waarom de 54.000 runderen toch worden afgemaakt. Zowel veterinaire als economische motieven hebben de doorslag gegeven. De dieren zouden regelmatig moeten worden gevaccineerd om nieuwe uitbraken te voorkomen. Daarnaast zou zowel de regio Oene als het toezichtsgebied minimaal twaalf maanden op slot gaan en mogelijk nog langer; 'in de ambtelijke contacten hebben vertegenwoordigers van de Commissiediensten er duidelijk voor gewaarschuwd dat zolang in het vaccinatiegebied nog gevaccineerde runderen verblijven, Nederland rekening moet houden met continuering van beperkingen.' De minister licht deze contacten niet verder toe.

Het draait om exportbeperkingen. In de rechtzaak van 24 maart voerde Pluimers het volgende aan. 'Indien besloten zou worden tot preventieve vaccinatie over te gaan, betekent dit een doorkruising van het beleid ter zake, aangezien dan de mkz-vrije status van de EU voorbij is. De grenzen van de VS en Japan voor vlees uit de EU gaan dan onherroepelijk dicht.' Verlaging van de mkz-status zal een verlies van 94 procent van de Europese rundvleesexport en een verlies van 73 procent van de Europese varkensexport betekenen. Dat heeft natuurlijk ook gevolgen voor de Nederlandse veehouderij.

Op 27 maart verweerde Pluimers zich ook tegen beschermende vaccinatie: 'Indien wordt gevaccineerd zonder het oogmerk vervolgens tot ruiming over te gaan, verliest het betrokken gebied waar is gevaccineerd zijn status en mag van daaruit gedurende minimaal een jaar niet worden geëxporteerd. Aangezien het overgrote deel van het Nederlandse vee bestemd is voor de export, betekent dit feitelijk het doodvonnis van de Nederlandse veehouderij.' In Nederland is 90 procent van het kalfsvlees en 75 procent van het rundvlees voor export (grotendeels binnen de EU) bestemd.

Op 2 april verklaarde Pluimers, wederom voor het CBB: 'In de media is door de minister aangegeven dat zelfs het verlies van een halfjaar exportbestemmingen het einde zal betekenen van een groot aantal bedrijven.' En op 11 mei: 'Er is, naast het veterinaire uitgangspunt, sprake van een afweging van belangen van veehouders in een beperkt gebied, tegenover het belang van veel meer andere veehouders zowel binnen als buiten het vaccinatiegebied. Bij de afweging van die belangen speelt de exportpositie van Nederland een beslissende rol. (...) Zou een niet-ruimingsbeleid grote economische gevolgen hebben, de agrarische sector zou in elkaar storten, vele bedrijven zouden failliet gaan en er zouden alsdan nog meer dieren gedood moeten worden dan thans het geval is.'

De president van het CBB is het met deze afweging eens. Op 18 mei oordeelt hij, in één van de laatste rechtszaken rond de ruiming: 'De bestrijding van een besmettelijke dierziekte is naar voorlopig oordeel immers niet als een doel op zich te beschouwen, maar kan mede andere doelen dienen, zoals de acceptatie – uit veterinaire oogpunt – van het vee en vlees uit Nederland door de veterinaire autoriteiten in het buitenland.' Bovendien zouden de zuivel- als de vleesverwerkende industrie een speciale behandeling van de producten niet zien zitten, aldus het verslag van deze zitting op 18 mei.

Dat laatste is in tegenspraak met de bevindingen van het Tweede Kamerlid Stellingwerf. Aan het begin van de crisis polste hij zowel de Consumentenbond als het Centraal Bureau Levensmiddelen (CBL), de koepelorganisatie van de 5000 supermarkten in ons land. Beide zagen geen enkele belemmering producten van gevaccineerd vee op de binnenlandse markt te brengen. 'Als de overheid het wil, dan doen wij mee', kreeg hij toen te horen. Een speciale prijs zou niet nodig zijn, de organisaties waren ervan overtuigd dat de consument dergelijke producten zeker zouden kopen, mede gezien het maatschappelijk verzet tegen het grootschalig ruimingsbeleid.

De exportpositie zou dus de doorslag hebben gegeven om de 54.000 runderen af te maken. Cruciaal lijkt de opstelling van landen buiten de EU, zoals Japan en de Verenigde Staten. Die beschouwen de unie als één geheel, ondanks de regionalisering bij dierziekten: gebieden in een land waar mkz is uitgebroken krijgen weliswaar een lagere status met grote beperkingen, maar zijn toegestaan. Beschermende vaccinatie is immers een optie. Maar wanneer producten van gevaccineerde dieren onverhoopt elders in de EU opduiken, bestaat de kans dat zij de invoer uit de gehele unie stopzetten. De Nederlandse export naar deze landen mag dan gering zijn, andere Europese lidstaten hebben beduidend beter geprofiteerd van het non-vaccinatiebeleid en noteren jaarlijks hogere uitvoercijfers. Zij waren daarom bevreesd hun eigen mkz-vrije status te verliezen.

Uit het preventief ruimen van vee sprak verder weinig vertrouwen in een apart afzetkanaal voor eigen land. De overheid heeft niet samen met de getroffen boeren alle mogelijkheden aangegrepen om te bezien of hun dieren konden blijven leven. De blik werd vanaf het begin naar Europa gericht. LNV leek zich achter Brussel te willen verschuilen om zich politiek in te dekken voor het geval de mkz-crisis uit de hand zou lopen. Maar ook het grote toezichtsgebied speelde uiteindelijk parten. Dat gebied van tien kilometer rond de driehoek zou twaalf maanden lang op slot moeten, een uiterst strenge maatregel. Ook ontbraken richtsnoeren voor hoe om te gaan met een gebied van een dergelijk omvang.

Bovendien stond LNV onder zekere tijdsdruk. De OIE vergadert tweemaal per jaar. De eerstvolgende bijeenkomst stond gepland voor eind september 2001, waarin herstel van de vrije status aan de orde kon komen. Dat zou echter alleen gebeuren wanneer minstens drie maanden waren verstreken na het ruimen van het laatst gevaccineerde dier. LNV zette in op 25 mei als einddatum van de ruiming. Dan kon drie maanden later, rond 25 augustus, het dossier naar het OIE worden verzonden dat nog enkele weken nodig had om het te bestuderen.

Het ruimingsbeleid van de overheid tijdens de mkz-crisis staat niet los van de angst dat eigenmachtig of zwak optreden financiële consequenties zou kunnen hebben. In zijn verweer op 27 maart betoogde Plumiers dat Brussel van Nederland verwacht dat het altijd preventief zal ruimen in een gebied met hoge veedichtheid, in een straal van één km rond een besmettingshaard. 'Bevestiging van dit standpunt van de Europese Commissie kan worden gevonden in het gegeven dat Nederland, als gevolg van het feit dat in 1997 enige tijd is gestopt met het uitvoeren van preventieve ruiming van met varkenspest besmette

bedrijven, is gekort op de financiële steun vanuit Brussel ter leniging van de uit deze varkenspestepidemie voortgevloeide financiële schade.' Een dag later herhaalde Plumiers voor het CBB dit argument wederom: 'omdat Nederland toen gedurende een bepaalde periode niet preventief heeft geruimd'.

De varkenspest: 429 besmette bedrijven; 1286 preventief geruimde bedrijven; 11.057.129 miljoen varkens en biggen gedood; drie miljoen gulden bestrijdings- en andere kosten.

Op 4 februari 1997 werd op een bedrijf in Venhorst in Noord-Brabant het eerste geval van varkenspest in Nederland vastgesteld. Wanneer twee dagen later iets verderop opnieuw varkenspest werd vastgesteld, besloot de toenmalige minister Van Aartsen tot preventieve ruiming van 26 bedrijven in een straal van één km rond de twee besmettingshaarden. Hij erkende dat deze maatregelen verder gingen dan de EU voorschreef, maar baseerde zich op de GWWD en het Besluit Verdachte Dieren, met als overweging dat het om een spoedeisende situatie ging. Het uitgangspunt was door een effectieve bestrijding, namelijk preventief ruimen, 'zo mogelijk het vertrouwen van onze exportlanden veilig te stellen. In de afgelopen dagen is er daarom zeer intensief contact geweest tussen de Nederlandse autoriteiten, de Europese Commissie, andere lidstaten en voor ons belangrijke derde landen, als Korea, Japan en de Verenigde Staten.'

Het bleef bij deze preventieve ruiming. De sector was tegen, en ID-Lelystad zag het voordeel er ook niet van in. Dat laatste was opmerkelijk, omdat deze instelling tijdens de mkz-crisis juist had geadviseerd de zone van één naar twee km te verruimen en een grote driehoek in te stellen (aldus Plumiers tijdens rechtzaak CBB op 18 mei 2001). Pas toen begin april 1997 een nieuwe golf van uitbraken volgde, nam Van Aartsen het besluit tot een grootschalige preventief ruimingsoperatie.

Zijn opvolger Brinkhorst schreef op 20 december 1999 aan de Tweede Kamer dat de Europese Commissie de rekening die Den Haag in Brussel op tafel had gelegd, niet correct vond. Ten eerste kwamen sommige kosten zoals screening, tracering en slachting niet voor vergoeding in aanmerking. In de tweede plaats was de taxatie van varkens in veel gevallen aan de hoge kant uitgevallen. Veel varkenshouders zouden hun biggen extra eten hebben gegeven om zo welzijnsproblemen in de volle stallen te kunnen aanvoeren, waarop de dieren dan zouden worden opgekocht tegen een hogere vergoeding (70 procent) dan wanneer ze weg zouden moeten als gevolg van besmetting met varkenspest (50 procent).

Ten derde meende de commissie dat Nederland 'veel eerder en grootschaliger had moeten overgaan tot het preventief ruimen van bedrijven in een cirkel rond besmette en verdachte bedrijven, en dat niet tijdelijk had moeten onderbreken'. Dat zou blijken uit een simulatiemodel; mogelijk had grootschalig preventief ruimen in het begin de epidemie eerder ingedamd.

Deze kritiek liep uit op een stevige discussie tussen Den Haag en Brussel. In een brief aan de Kamer van 30 mei 2000 schreef Brinkhorst dat het simulatiemodel met gegevens werkt die achteraf zijn verzameld. Dit had hij en zijn ambtenaren ook aan de commissie doorgegeven. Het model heeft slechts nut bij een nieuwe epidemie. Uiteindelijk regelde Brussel de financiële bijdrage via beschikkingen 362 voor 1997 en beschikking 739 voor 1998. Enkele kosten werden niet vergoed, en op de schadeloosstelling voor varkenshouders werd 25 procent gekort. Van de gevraagde 215 miljoen euro kreeg Den Haag 115 miljoen euro. Het ministerie ging tegen de korting in hoger beroep.

De angst voor een nieuwe financiële tik op de vinger bij de mkz-crisis leek gerechtvaardigd. Tijdens een rechtzaak op 3 april 2001 voor het CBB haalde Plumiers dit simulatiemodel nog een keer aan, evenals een rapport van de Europese rekenkamer over de varkenspest. Een lidstaat is weliswaar niet verplicht preventief te ruimen maar de maatregel

is wel een van de doeltreffendste maatregelen ter voorkoming van een epidemie. Mkz is nog vele malen besmettelijker dan de klassieke varkenspest. En de richtlijnen voor varkenspest en mkz vormen een soort minimumpakket.

Handboeken en draaiboeken weerspiegelen de maatregelen die Van Aartsen in 1997 al aankondigde. Zo werd het draaiboek mond- en klauwzeer dat in 1993 werd opgesteld, na de varkenspest herzien. Het behandelt de uitvoering van de mkz-bestrijding op het niveau van het departement, zoals tracering, screening, ruiming, en de crisisorganisatie. Veterinaire aspecten voeren de boventoon. Daarvan is tracering een belangrijke schakel. Neerwaarts: waar komt het virus vandaan, en opwaarts: waar is het virus mogelijk naartoe verslept. De tracering gaat gepaard met bestrijding bij de bron: besmette en verdachte dieren in de directe omgeving ruimen, en dieren in een grote straal screenen.

Het snel vaststellen van besmettelijke dierziekten en het traceren van zowel de bron als mogelijke besmettingshaarden is cruciaal. Bij de varkenspest lukte dat niet. Op het moment dat in Venhorst het eerste geval van varkenspest werd geconstateerd (4 februari 1997), bleken – achteraf – al 36 andere bedrijven besmet. Het virus was vermoedelijk op 2 januari vanuit Duitsland Nederland binnengekomen maar bleef ruim een maand onopgemerkt. ‘Het systeem tot signalering van de ziekte heeft niet goed gefunctioneerd’, aldus de evaluatie van 15 december 1997.

Daaraan ligt een aantal oorzaken ten grondslag. Het monitoringssysteem signaleerde de ziekte niet in een vroegtijdig stadium. ID-Lelystad kon niet snel een definitieve diagnose maken. Nederland achtte zich redelijk veilig voor een eventuele besmetting en was daarom niet alert. Dierenartsen en varkenshouders ontbeerden praktische ervaring met varkenspest. Maar ook: varkenspest is klinisch lastig vast te stellen omdat de symptomen veel overeenkomsten vertonen met andere dierziekten. Zo schreven dierenartsen diarree en koorts bij vierhonderd varkens in Venhorst eerst toe aan het stalklimaat, vervolgens aan longontsteking, toen aan Abortus Blauw, daarna aan de blaasjesziekte en tenslotte aan varkenspest.

Op 4 februari om 12.00 uur volgde de positieve uitslag. Pas een halve dag later stelde de RVV een vervoersverbod binnen een gebied van tien km rond het besmette bedrijf. Reden: trage afhandeling op het kringkantoor Nijmegen en een communicatiestoornis met de AID, aldus de eidevaluatie. Hierdoor konden varkenshouders nog veel dieren bij slachterijen afleveren of naar andere bedrijven brengen. Ook waren er transporten naar Italië, Spanje, Duitsland en België. Volgens de evaluatie waren de grootschalige veetransporten ingegeven uit wantrouwen jegens de overheid: in het verleden werd het gebied hermetisch afgesloten en kwam de overheid niet over de brug om problemen met volle stallen te verhelpen. Die transporten hebben het virus mogelijk verder verspreid. Maar dat bleek moeilijk te achterhalen omdat eenderde van de varkenshouders het I&R-systeem van aan- en afvoer van dieren zou hebben geboycot. Deze incidenten ‘doen het vertrouwen in de Nederlandse export geen goed’, schreef toenmalig landbouwminister Van Aartsen op 7 maart 1997 aan de Tweede Kamer.

Wat hield die export in? In juni 1991, drie maanden nadat Nederland het vaccinatiebeleid bij mkz had stopgezet, meldde het Productschap Vee en Vlees (PVV) dat van de te verwachten varkensvleesuitvoer van 50.000 ton per jaar naar Japan slechts de helft zou worden gerealiseerd. Die 25.000 ton – vooral uitgebeende karbonades – bedroeg omgerekend 250 miljoen gulden. De internationale concurrentie van Denemarken en met name Taiwan nam toe. Ook de koersdaling van de yen speelde Nederlandse exporteurs parten. Daarnaast zou de Japanse consument kiezen voor het goedkopere vlees uit de

Verenigde Staten, Australië en Nieuw-Zeeland, meldde het *Agrarisch Dagblad* op 12 juni 1991. Uit cijfers van het PVV blijkt dat de uitvoer van varkensvlees naar Japan in bijvoorbeeld 1999 slechts negentig miljoen gulden heeft bedragen. Het is Denemarken die het meest van de nieuwe markten heeft geprofiteerd. Nederland richt zich voornamelijk op de EU-markt.

Dit punt komt in 2003 weer ter sprake bij interne discussies over de nieuwe richtlijn voor de bestrijding van mkz. In deze richtlijn wordt noodvaccinatie (beschermde vaccinatie) gezien als een volwaardig alternatief voor preventief ruimen. Wanneer landen buiten de EU – wel of niet terecht uit vrees voor mkz – hun invoer vanuit de unie zouden stopzetten, zal Denemarken gedwongen worden haar varkensvlees op de interne Europese markt proberen af te zetten, met ernstige gevolgen voor met name de Nederlandse varkenshouderij. Andersom wilden Denemarken en enkele andere lidstaten voorkomen dat wanneer andere EU-landen hun dieren besluiten te vaccineren, het vlees van deze dieren op hun markten worden afgezet. Om die reden bepleitten zij voor strengere eisen voor vlees van gevaccineerde varkens.

Uiteindelijk stemden op 12 juni 2003 de landbouwministers van de EU-lidstaten in met de nieuwe richtlijn. Daarin wordt erkend dat een uitbraak buitensporige economische en psychologische effecten heeft en dat om die reden een andere aanpak nodig is. Bij een volgende uitbraak van mkz mogen dieren worden ingeënt en in leven gelaten tot het moment dat ze onder normale omstandigheden naar de slacht gaan. De producten (vlees, zuivel) worden op beperkte schaal op de Europese markt afgezet maar levende dieren mogen niet meer naar een andere lidstaat. Een lidstaat wordt weer vrij verklaard van mkz drie maanden nadat alle gevaccineerde dieren zijn geruimd (onderdrukkende vaccinatie), of na zes maanden wanneer de dieren zijn gevaccineerd en daarna in leven blijven. Brusselse bronnen wensen te benadrukken dat noodvaccinaties als officieel alternatief met name aan Nederland is te danken. Het waren de Nederlanders die iedereen, ook buiten de EU, aandrongen op een heroverweging van het non-vaccinatiebeleid.

Literatuur

- Achterhuis, H. (1997) De mythe van het moderne landschap. In: J. Keulartz & M. Korthals, Museum Aarde. Natuur: criterium of constructie? Meppel: Boom
- Achterhuis, H. (1998) De erfenis van de utopie. Amsterdam: Ambo
- Alberts, F. & A. Woudstra (1975) Kleine kernen onder-druk(t). Verkennende studie naar de gevolgen van suburbanisatie in drie kleine kernen in de Vijfheerenlanden. Vakgroep sociologie en sociografie, Landbouwhogeschool Wageningen
- Andela, G. (2000) Kneedbaar landschap, kneedbaar volk: de heroïsche jaren van de ruilverkaveling in Nederland. Bussum: Toth (proefschrift)
- Anderson, B. (1983/91) Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism, Rev. Ed. London/New York
- Asbeek, W., H. van Dalen & B. Wissink (2002) Stad en land in een nieuwe geografie. Maatschappelijke veranderingen en ruimtelijke dynamiek. Den Haag: Sdu Uitgevers (Voorstudie V112, Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid)
- Atzema, O. (1982) Changing migration to rural areas in the Netherlands. In: G. Clark, J. Groenendijk & F. Thissen, The changing countryside. Proceedings of the first British-Dutch symposium on rural geography. Norwich: Geo Books, 309-316
- Atzema, O. & F. van Dam (1996) Binnenlandse migratie en regionale inkomensontwikkeling in Nederland. In: P.A. Dykstra & L.J.G. van Wissen (red.) Bevolking en gezin. Een teruglopende bevolking: ramp of remedie? Boekaflevering 1996/2, 19-51
- Bakker, P. (1998) Regionale journalistiek. De pluriformiteit voorbij. Amsterdam: Het Spinhuis (proefschrift)
- Ban, A.W. & J.P. Groot (1960) Veranderingen ten plattelande; agrarisch-sociologische beschouwingen 1960-1961. Heterosis-cursus. Wageningen: Vereniging van Technisch personeel der Land- en Tuinbouwkundige Instellingen te Wageningen e.o.
- Bauman, Z. (2000) Sociological Enlightenment - For Whom, About What? *Theory, Culture & Society*, 17 (2) 71-82
- Beckers (1999) Het landschap als kijkdoos. In: J. Kolen & T. Lemaire (red.) Landschap in meervoud: perspectieven op het Nederlandse landschap in de 20ste/21ste eeuw. Utrecht: Jan van Arkel, 235-250
- Bell, B. (1992) The fruit of difference: The rural-urban continuum as a system of identity. *Rural Sociology*, 57 (1) 65-82
- Bell, M.M. (1994) Childerley. Nature and morality in a country village. Chicago/London: The University of Chicago Press

- Berentsen, P.B.M., A.A. Dijkhuizen & A.J. Oskam (1990) Foot and mouth disease and export: an economic evaluation of preventive and control strategies for The Netherlands. Wageningen: Landbouwniversiteit Wageningen (Wageningse Economische Studies 20)
- Berg, A. van den & A. van den Berg (2001) Van buiten word je beter. Een essay over de relatie tussen natuur en gezondheid. Bijlage bij het Jaarboek Alterra 2001. Wageningen: Alterra
- Berg, A van den (2002) (red.) Eerst de hoeve, dan het hart. De Nederlandse boerderij in verhalen, gedichten en foto's. Arnhem/Nijmegen: SUN, SHBO
- Berg, R. van den & L. Goedbloed (2002) Altijd boe. De mooiste koeiengedichten. Zoetermeer: Mozaïek
- Berger, P.L. & T. Luckman (1967) The social construction of reality. A treatise in the sociology of knowledge. Garden City
- Beunders, H. (1998) De verbeelding van de wereld. De wereld van de verbeelding. Opstellen. Amsterdam: Jan Mets
- Beunders, H. (2002) Publieke Tranen. De drijfveren van de emotiecultuur. Amsterdam/Antwerpen: Contact
- Bilt, E. van der (1994) Landbouw & natuurbeheer. In: J.N.H. Elerie & C.A.M. Fleischer-van Rooijen, (red.), Omstreden ruimte. Een discussie over de toekomst van het landelijk gebied. Groningen: REGIO-Projekt, 98-103
- Blom, A. van der, E. Kurpershoek & C. Thunissen (1997) Nederlandse schilderkunst. Tussen detail en grandeur. Alphen aan den Rijn: Atrium
- Boomars, L. (2001) De toeristische representatie van de Veluwe. In: J. Lengkeek & L. Boomars (red.) Producten van verbeelding. Liber Amicorum voor A. Dietvorst. Wageningen: Omgevingswetenschappen, 51-61
- Born, J.G. van den, R.H.J. Lenders, W.T. de Groot & E. Huijsman (2001) The new biophilia: an exploration of visions of nature in Western countries. *Environmental Conservation*, 28 (1), 1-11
- Bourdieu, P. (1993) Opstellen over smaak, habitus en het veldbegrip. Amsterdam: Van Genneep
- Boyle, P. & K.H. Halfacree (1998) Migration into rural areas: a collective behaviour framework. In: P. Boyle & K.H. Halfacree (ed.) Migration into rural areas. Theories and issues. Chichester etc.: John Wiley & Sons, 303-316
- Brouwer, R. (1997) Toerisme en de symbolische toeëigening van rurale hulpbronnen. *Tijdschrift voor sociaal-wetenschappelijk onderzoek van de landbouw*, (12), 281-305
- Brouwer, W.J. (2002) Beeldende kunst tijdens mkz. Communicatie met de pers in crisistijd. In: W. Bos (red.) *Communicatie Cases* 12. Alphen aan de Rijn: Kluwer
- Brown, D.L. & J.M. Wardwell (ed.) (1980) New directions in urban-rural migration. The population turnaround in rural America. New York etc.: Academic Press

- Bruil, D.W. (2002) Agrarisch noodrecht. Rede uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van bijzonder hoogleraar Agrarisch Recht aan de Rijksuniversiteit Groningen, 15 januari 2002
- Brunt, L. (1972) Stedeling op het platteland. Een antropologisch onderzoek naar de verhoudingen tussen autochtonen en nieuwkomers in Stroomkerken. Meppel: Boom
- Brussee, H. (1977) Suburbanisatie en de houding van autochtonen ten opzichte van nieuwkomers. Vakgroep sociologie en sociografie, Landbouwhogeschool Wageningen
- Buckers, D. (1999) De economische betekenis van landelijk wonen; effecten van de ontwikkeling van de woonfunctie in het landelijk gebied. Den Haag: LEI
- Buisman, J.W. (1992) Tussen vroomheid en verlichting. Een cultuurhistorisch en -sociologisch onderzoek naar enkele aspecten van de Verlichting in Nederland (1755-1810), Zwolle: Waanders (proefschrift)
- Burnett, K.A. (1998) Local heroics: Reflecting on incomers and local rural development discourses in Scotland. *Sociologia Ruralis*, 38 (2) 205-224
- Buter, A. (1978) De groene vallei. Stad en land aan de IJssel. Den Haag: Voorhoeve
- Carpentier, N. & S. Spee (1999) Discourse-analyse. Antwerpen: Cursustekst informatieverwerking Universitaire Instelling Antwerpen
- Cats, J. (1656) Ouderdom, Buyten-Leven en Lof-Gedachte. Amsterdam
- Champion, T. (1998) Studying counterurbanisation and the rural population turnaround. In: P. Boyle & K.H. Halfacree (ed.), *Migration into rural areas. Theories and issues*. Chichester etc.: John Wiley & Sons, 21-40
- Ching, B. & G.W. Creed (1997) *Knowing your place: rural identity and cultural hierarchy*. New York: Routledge
- Cloke, P. & P. Milbourne (1992) Deprivation and lifestyles in rural Wales II. Rurality and the cultural dimension. *Journal of Rural Studies*, 8 (4) 359-371
- Cloke, P. (1997) Country backwater to virtual village? Rural studies and 'the cultural turn'. *Journal of Rural Studies*, 13 (4) 367-375
- Cloke, P., M. Goodwin & P. Milbourne (1998) Inside looking out; outside looking in. Different experiences of cultural competence in rural lifestyles. In: P. Boyle & K.H. Halfacree (ed.), *Migration into rural areas. Theories and issues*. Chichester etc.: John Wiley & Sons, 134-150
- Cloke, P., M. Phillips & N. Thrift (1998) Class, colonisation and lifestyle strategies in Gower. In: P. Boyle & K.H. Halfacree (ed.) *Migration into rural areas. Theories and issues*. Chichester etc.: John Wiley & Sons, 166-185
- Cohen, A. (ed.) (1982) *Belonging: Identity and Social Organisation in British Rural Cultures*. Manchester: Manchester University Press
- Coo, Joz, de (z.j.) *De boer in de kunst van de 9e tot de 19e eeuw*. Antwerpen: Helieon
- CPB (2000) *Ruimte voor water*. Den Haag: CPB

- Dahms, F.A. (1995) 'Dying villages', 'counterurbanization' and the urban field – a Canadian perspective. *Journal of rural studies*, 11 (1) 21-33
- Dahms, F. & J. McComb (1999) 'Counterurbanization', interaction and functional change in a rural amenity area – a Canadian example. *Journal of Rural Studies*, 15 (2) 129-146
- Dam, F. van & P.P.P. Huigen (1994) Economische dragers van het platteland. In: J.N.H. Elerie & C.A.M. Fleischer-van Rooijen (red.) (1994) *Omstreden ruimte. Een discussie over de toekomst van het landelijk gebied*. Groningen: REGIO-Projekt, 40-54
- Dam, F. van & D. Buckers (1998) Twee vliegen in een klap? Wonen als nieuwe economische drager van het platteland. *Tijdschrift voor de volkshuisvesting* 4/1, 27-31
- Dam, F. van & S. Heins (2000) Huisje, bomen, beesten – rurale woonpreferenties en het WBO. *Tijdschrift voor de volkshuisvesting* 6/2, 22-26
- Dam, F. van (2000) Revealed and stated preferences for rural living. Evidence from the Netherlands. In: T. Haartsen, P. Groote & P.P.P. Huigen (ed.), *Claiming rural identities. Dynamics, Contexts, Policies*. Assen: Van Gorcum, 80-91
- Davids, K. (1989) *Dieren en Nederlanders. Zeven eeuwen lief en leed*. Utrecht: Matrijs
- Day, G. & J. Murdoch (1993) Locality and community: coming to terms with place. *The Sociological Review*, 41, 82-111
- Dekker, H.W.J. & K.P. Stapel (1974) *100 Jaar Koninklijke Vereniging Het Nederlandsche Rundvee-Stamboek 1984-1974*. Den Haag: N.R.S.
- Dijk, G. van, L.F.M. Klep & A. Merckx (1999) *De corrosie van een ijzeren driehoek: over de omslag rond de landbouw*. Assen: Van Gorcum
- Dijk, T.A. van (1988) *News as discourse*. Hillsdale: Lawrence Erlbaum
- Dijk, T.A. van (1993) Principles of critical discourse analysis. In: *Discourse & Society*, 4 (2) 249-283
- Dijk, T.A. van (1997) Editorial: Analysing discourse analysis. In: *Discourse & Society*, 8 (1), 5-6
- Dijk, T.A. van (1998) Critical Discourse Analysis. In: D. Tannen, D. Schiffrin & H. Hamilton (eds.) *Handbook of Discourse Analysis*
- Dijkhuis-Potgieser, H.I.E. e.a. (1990) *Het leven in kleine kernen: Impressies van bewoners en waarnemers*. Den Haag: RPD
- Dijkhuizen, A.A., R.B.M. Huirne & J.A. Renkema (1991) *Modelling animal health economics*. Wageningen: Landbouwuniversiteit Wageningen
- Dijkhuizen, A.A. & H.S. Horst (1997) Een toonaangevende diergezondheid in 2015: haalbaar mits betaalbaar. In: J.G. de Wilt, *Naar een gezonde veehouderij in 2015*, Den Haag: Nationale raad voor Landbouwkundig Onderzoek, 59-75
- Driessen, P.P.J. e.a. (1995) *Vernieuwing van het landelijk gebied. Een verkenning van strategieën voor een gebiedsgerichte aanpak*. Den Haag: VUGA
- Driessen, F.M.H.M. & B.G.M. Völker (2000) *Losvoetige relaties. De ruimtelijke onthechting van burgers*. Den Haag: Vrom/RPD (studierapport 11)

- Edel, B., E. Hees, C. Rougoor & E. van Well (2001) De economie van veehouderij in Nederland. Twintig gesprekken over feiten en meningen. Amsterdam: Rathenau Instituut
- Elbersen, B.S. & F. van Dam (2000) Living in rural areas: Revealed preferences for rural amenities. In: H. Hillebrand, R. Goetgeluk & H. Hetsen (ed.), *Plurality and Rurality. The role of the countryside in urbanised regions*. Volume 2. Den Haag: LEI, 59-74
- Elbersen, B.S. (2001) Nature on the doorstep. The relationship between protected natural areas and residential activity in the European countryside. Wageningen: Alterra (proefschrift)
- Elchardus, M., I. Glorieux (2002) *De Symbolische Samenleving*. Tiel: Lannoo
- Elchardus, M. (2002) *De dramademocratie*. Tiel: Lannoo
- Elerie, H. (1994) De identiteit van het platteland. In: J.N.H. Elerie & C.A.M. Fleischer-van Rooijen (red.), *Omstreden ruimte. Een discussie over de toekomst van het landelijk gebied*. Groningen: REGIO-Projekt, 24-39
- Enticott, G. (1999) *Heterogeneous Ruralities. The Place of Nature and Community in the Differentiated Countryside*. Cardiff (proefschrift, ongepubliceerd)
- Evans, R. (2000) Contesting Spaces and Places – Conflicting Geographic Imaginaries in the Countryside March, London, March 1, 1998. In: H. Hillebrand, R. Goetgeluk & H. Hetsen (ed.) *Plurality and Rurality. The role of the countryside in urbanised regions*. Volume 1. Den Haag: LEI, 65-82
- Fairclough, N. (1995) *Media discourse*. New York etc.: Edward Arnold
- Fairclough, N. & R. Wodak (1997) *Critical Discourse Analysis*. In: T. van Dijk (ed.) *Discourse Studies. A multidisciplinary introduction*. Vol. 2 *Discourse as social interaction*. London: Sage, 258-284
- Felius, M. (2002) Schoone koeien. In: *Vorstelijk Vee. Vier eeuwen Nederlandse veerassen*. Bussem: Toth
- Forsythe, D. (1980) Urban incomers and rural change. *Sociologia Ruralis* (1), 286-307
- Foucault (1972) Truth and power. In: C. Gordon, (ed.) *Power/knowledge: selected interviews and other writings 1972-1977*. New York: Pantheon Books, 109-125
- Frankenhuis, M. (2002) Van paradijs naar stal. In: *Vorstelijk Vee. Vier eeuwen Nederlandse veerassen*. Bussem: Toth, 8-17
- Frouws, J. (1998) The contested redefinition of the countryside. An analysis of rural discourses in The Netherlands. *Sociologia Ruralis*, 38 (1) 54-68
- Geel, R. (1989) De functie van het beeld bij het onderwijs in de schrijfvaardigheid. In: R. Vos & R. Geel, *We hebben ze weer met genoeg bekeken...* Cornelis Jetses, uitgeverij J.B. Wolters en het Nederlandse taalonderwijs. Assen: Drents Museum Assen
- Giddens, A. (1991) *Modernity and Self Identity*. Cambridge: Polity Press
- Ginkel, R. van (1997) *Notities over Nederlanders. Antropologische reflecties*. Amsterdam/Meppel: Boom

- Ginkel, R. van (1999) Op zoek naar eigenheid: denkbeelden en discussies over cultuur en identiteit van Nederland. Den Haag: SDU
- Ginneken, J. (1996) De schepping van de wereld in het nieuws. De 101 vertekeningen die elk 1 procent verschil maken. Houten/Diegem: Bohn Stafleu Van Loghum
- Ginneken, J. van (1999) Brein-bevingen. Snelle omslagen in opinie en communicatie. Amsterdam: Boom
- Gonmissen, L. (1995) 10.000 jaar huisdieren. Leuven: Davidsfonds
- Goodwin, M., P. Cloke & P. Milbourne (1995) Regulation theory and rural research: Theorizing contemporary rural change. *Environment and Planning A*, 27, 1245-1260
- Gowricharn, R. (1992) Tegen beter weten in. Een essay over de economie en sociologie van de 'onderklasse'. Leuven/Apeldoorn: Garant
- Graber, E.E. (1974) Newcomers and oldtimers: growth and change in a mountain town. *Rural Sociology*, 39 (4) 504-513
- Groot, J.P. (1972) Kleine plattelandskernen in de Nederlandse samenleving: schaalvergroting en dorpsbinding. Wageningen: Veenman
- Groot, W.T. (1999) Van vriend naar vijand naar verslagene en verder. Een evolutionair perspectief op de verhouding tussen mens en natuur. Rede uitgesproken bij de aanvaarding van het hoogleraarschap in de Sociaalwetenschappelijke Milieukunde aan de Katholieke Universiteit Nijmegen, 21 mei 1999
- Groot, W.T. & R.J.G. van den Born (2002) Visions of nature and landscape type preferences: an exploration in The Netherlands. *Landscape and Urban Planning*, 958, 1-13
- Haan, H. de (1996) De betekenis van traditie op het platteland. *Sociologische Gids*, 18 (1) 17-29
- Hanssen, L. (1996) Huizinga en de troost van de geschiedenis. Verbeelding en rede. Amsterdam: Balans (proefschrift)
- Harvey, D. (1989) The condition of postmodernity. An enquiry into the origins of cultural change. Oxford: Basil Blackwell
- Harvey, D. (1996) Justice, nature and the geography of difference. Cambridge/Oxford: Blackwell Publishers
- D'Hautesserre, A.M. (2001) Representations of rurality: is Foxwood Casina Resort threatening the quality of life in southeastern Connecticut? *Tourism Geographies*, 3 (4) 405-429
- Have, P. ten (1998) Book review T. van Dijk. *Discourse & Society*, 9 (3), 425-426
- Hegener, M. (2002) Ons wilde oosten. De toekomst van de Veluwe. Amsterdam/Antwerpen: Contact
- Heins, S. (2002) Rurale woonmilieu in stad en land. Plattelandsbeelden, vraag naar en aanbod van rurale woonmilieus. Delft: Eburon (proefschrift)

- Hemgreen, R. (2000) Overleven op het platteland. Plattelandsontwikkeling en foot-loose bewoning. *Spil*, (163-164) 34-38
- Hidding, M.C. & L. Boomars (1999) Leefbaarheidseffectrapportage Opsterland. Wageningen: Wageningen Universiteit
- Hidding, M., B. Needham & J. Wissershof (2000) Discourses of town and country. *Landscape and Urban Planning*, 48 (2000) 121-130
- Hoekstra, C. (1975) De trek van stedelingen naar een verstedelijkend platteland. Vakgroep sociologie en sociografie, Landbouwuniversiteit Wageningen
- Hogenkamp, B. (2000) Blik op het land. Utrecht: Nederlands Filmfestival, 51-57
- Hoggart, K. (1990) Let's do away with rural. *Journal of Rural Studies*, 6 (3) 245-257
- Van Houtum, H. (2001) De koe als offerdier van de netwerksamenleving, *Geografie*, 10 (5), 39-41
- Howard, D. (1998) Discourse theory and political analysis In: E. Scarbrough & E. Tanenbaum (ed.) Research strategies in the social science. Oxford: Oxford University Press, 268-293
- Huigen, P.P.P. & M.C.H.M. van der Velden (red.) (1989) De achterkant van verstedelijkt Nederland: de positie en functie van landelijke gebieden in de Nederlandse samenleving. Amsterdam/Utrecht: Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap/Geografisch Instituut Rijksuniversiteit Utrecht
- Huigen, P.P.P. (1998) De plattelandsgemeente in 2015-2030. In: R. van der Riet (red.), Goede raad voor de toekomst. Den Haag: Ministerie van Binnenlandse Zaken, 89-102
- Huigen, P.P.P., P. Groote & T. Haartsen (2000) Reclaiming rural identities. In: T. Haartsen, P. Groote & P.P.P. Huigen (ed.), Claiming rural identities. Dynamics, Contexts, Policies. Assen: Van Gorcum, 145-151
- Huizen, I. van (2002) Hobby als kraamkamer voor plattelandsvernieuwing. Groningen/Leeuwarden: Keuningsinstituut/Van Hall Instituut
- Ilja, I. & J. Petrov (1931) Het Gouden Kalf. Amsterdam: M. Bondi & Galerie Onrust
- Jacobs, M. (2001) De kracht van de verbeelding: op zoek naar het waarachtige landschap. In: J. Lengkeek & L. Boomars (red.) Producten van verbeelding. Liber Amicorum voor A. Dietvorst. Wageningen: Omgevingswetenschappen, 23-33
- Jacobs, M. (2002) Landschap, Wageningen: Alterra
- Janssen, U. & R. Lammerts (1999) Leefbaarheid op het platteland. Sociale en culturele ontwikkelingen op het platteland over de periode 1989-1998. Een literatuuronderzoek. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut
- Jensen, R. (1999) De Droommaatschappij. New York: McGraw-Hill
- Jones, O. (1995) Lay discourses of the rural: developments and implications for rural studies. *Journal of Rural Studies*, 11 (1) 35-49
- Jong, A. de (2001) De dirigenten van de herinnering. Musealisering en nationalisering van de volkscultuur in Nederland 1815-1940. Nijmegen: SUN

- Jong, F. de (2001) Tussen Boer en Burger. Hobbyboeren in het landschap van de Drentse Aa. Groningen: Keuningsinstituut
- Kaplan, R.D. (1999) Het einde van Amerika. Utrecht: Het Spectrum
- Keller, H. (1994) Herman van der Horst, cineast. Utrecht: Nederlands Filmfestival
- Klerk, L. de (1999) Rust en rijkdom. Een sociaal-wetenschappelijk perspectief op de culturele betekenis van het landelijk gebied. In: De schoonheid van het platteland. Vier essays over de kwaliteit van het Nederlandse cultuurlandschap, achtergrondstudie 006, Den Haag: Vrom-Raad
- Knol, F. & F. van Dugteren (2001) Ruime kavel of compacte stad? Een analyse van het vestigingsgedrag van huishoudens. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (Werkdocument 77)
- Knorr-Cetina, K. (1997) Sociality with objects. Social relations in postsocial knowledge societies. *Theory, Culture and Society*, 14 (4), 1-30
- Koning, R. de (1997) Een gezonde veehouderij anno 2015. Een visie vanuit het landbouwbedrijfsleven op de toekomstige diergezondheidszorg. In: J.G. de Wilt (red.) Naar een gezonde veehouderij in 2015. Den Haag: Nationale Raad voor Landbouwkundig Onderzoek, iii-vi
- Kooij, P. (1999) Mythen van de groene ruimte. Rede uitgesproken bij de aanvaarding van het hoogleraarschap in de Agrarische Geschiedenis aan de Landbouwuniversiteit Wageningen, 10 juni 1999
- Kooij, P. (2000) De actualiteit van de agrarische geschiedenis. Groningen: Nederlands Agronomisch Historisch Instituut
- Kooij, P., R. Engbersen & A. Sprinkhuizen (2001) Wegen naar een ander platteland: duurzaam, doordacht en dynamisch. Utrecht: NIZW
- Koppen, K. van (1997) Terug van Arcadië. In: J. Keulartz & M. Korthals, Museum Aarde. Natuur: criterium of constructie. Meppel: Boom, 71-87
- Kraan, H. (2002) Dromen van Holland. Buitenlandse kunstenaars schilderen Holland 1800-1914. Zwolle/Den Haag: Waanders, Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie
- Kuypers, P. (1996) De cultuur van het overleven. Een essay over verlies en vooruitgang. Amsterdam: De Balie
- Landstad Deventer (1999) Supplement bij Stedebouw en Ruimtelijke Ordening, nummer 4
- Lemaire, T. (1970, 1996) Filosofie van het landschap. Baarn: Ambo
- Lemaire, T. (1999) Een wijsgerige wandeling door het landschap. In: J. Kolen & T. Lemaire (red.) Landschap in meervoud: perspectieven op het Nederlandse landschap in de 20ste/21ste eeuw. Utrecht: Jan van Arkel, 57-70
- Lengkeek, J. (1994) Een meervoudige werkelijkheid. Een sociologisch-filosofisch essay over het collectieve belang van recreatie en toerisme. Wageningen (proefschrift)
- Lengkeek, J. (2001) Liefdes voor de Natuur. In: J. Lengkeek & L. Boomars (red.) Producten van verbeelding. Liber Amicorum voor A. Dietvorst. Wageningen: Omgevingswetenschappen, 35-50

- Lengkeek J. & M. Duineveld (2002) Het beleefde land. Over beleving en meervoudig ruimtegebruik, Wageningen: Leerstoelgroep sociaal-ruimtelijke analyse
- Lhermitte, K. (2000) Identity and rurality in Flanders. In: T. Haartsen, P. Groote & P.P.P. Huigen (ed.), Claiming rural identities. Dynamics, Contexts, Policies. Assen: Van Gorcum, 36-44
- Ligthart, J., H. Scheepstra & W. Walstra (1922) Het Volle Leven. Handleiding voor het zaakonderwijs in de eerste schooljaren, Zomerhalfjaar – bouwland. Groningen/Den Haag: Wolters
- Ligthart, J., H. Scheepstra & W. Walstra (1927) Het Volle Leven. Handleiding voor het zaakonderwijs in de eerste schooljaren, Zomerhalfjaar – grasland. Groningen/Den Haag: Wolters
- Liepins, R. (2000) Exploring rurality through 'community': discourses, practices and spaces shaping Australian and New Zealand rural 'communities'. *Journal of Rural Studies*, 16 (1) 325-341
- Little, J. (1999) Otherness, representation and the cultural construction of rurality. *Progress in Human Geography* 23, (3), 437-442
- Lobao, L. (1996) A sociology of the periphery versus a peripheral sociology: Rural sociology and the dimension of space. *Rural Sociology*, 6 (1) 77-102
- Lowe, P. (1989) The rural idyll defended: from preservation to conservation. In: G.E. Mingay (ed.) The rural idyll. London: Routledge, 113-131
- Lowenthal, D. (1991) British National Identity and the English. In: *Rural History*, 2 (2), 205-230
- LTO-Nederland (2001) Toekomst van de veehouderij in maatschappij en markt
- Mak, G. (1996) Hoe God verdween uit Jorwerd. Amsterdam/Antwerpen: Atlas
- Mak, G. (1998) Het ontsnapte land. Amsterdam: Stichting Collectieve Propaganda van het Nederlandse Boek
- Mak, G. (2000) Het gedroomde landschap. Baarn: Kasteel Groeneveld
- Manning, P.K. (1995) The challenges of postmodernism. In: J. van Maanen (ed.) Representation in Ethnography. London e.a.: Sage, 245-272
- Marlet, B. (2002) Boren, bouwen of openhouden. De strijd om de ruimte in economisch perspectief. Amsterdam/Breukelen: De Balie, Nyfer
- Marsden, T. (1998) New Rural Territories: Regulating the differentiated Rural Spaces. *Journal of Rural Studies*, 14 (1) 107-117
- Mechelen, R.J. van (1980) Enkele aspecten van de migratie naar de landelijke gebieden. Vakgroep sociologie en sociografie, Landbouwuniversiteit Wageningen
- Meere, D.B.J. & C. Sepers (2000) Een verwrongen beeld? Kranten- en persberichten tijdens de bse-crisis. Den Haag: LEI
- Metz, T. (1998) Nieuwe natuur. Reportages over veranderend landschap. Amsterdam: Ambo

- Metz, T. (2000) Atlas van de verandering: Nederland herschikt. Rotterdam: NAI Uitgevers/IOP
- Metz, T. (2002) Pret! Leisure en landschap. Rotterdam: Nai Uitgevers
- Meulen, T. van der (1996) Traditionalisme en postmodernisme op het platteland. In: J.N.H. Elerie & P.P.P. Huigen (red.), De verstedelijking van het platteland. Na mij de deur dicht! Groningen: LVKK, 48-56
- Ministerie van LNV (2000) Kwaliteitsimpuls Veluwe (2002). Den Haag: LNV
- Ministerie van LNV (2000) Natuur, Bos en Landschap in de 21e eeuw. Den Haag: LNV
- Ministerie van LNV (2002) Structuurschema Groene Ruimte 2. Den Haag: LNV
- Ministerie van Vrom (1999) Woning Behoeftte Onderzoek 1998. Den Haag: Vrom
- Ministerie van Vrom (2000) Mensen, wensen, wonen. Den Haag: Vrom
- Ministerie van Vrom/RPD (1999) Stad en land in Nederland. Een beeld van gisteren - een beeld van morgen. Den Haag: Vrom/RPD
- Ministerie van Vrom/RPD (2002) Balans Ruimtelijke Kwaliteit 2001 (2002). Den Haag: Vrom/RPD
- Ministerie van VWS (1999) Ruimte voor de rivier (1999) Den Haag: VWS
- Mitchell, C.J.A. (1998) Entrepreneurialism, commodification and creative destruction: a model of post-modern community development. *Journal of Rural Studies*, 14 (3) 273-286
- Mombarg, B. (2000) Houden van kippen. Een historisch-sociologische analyse van de georganiseerde raspluimveeteelt. Assen: Van Gorcum
- Mommaas, H. (2000) De vrijetijdsindustrie in stad en land. Een studie naar de markt van belevenissen. Den Haag: SDU (WRR-studie)
- Montijn, I. (2002) Naar Buiten! Het verlangen naar landelijkheid in de negentiende en twintigste eeuw. Abcoude: SUN
- Mormont, M. (1987) Rural nature and urban natures. *Sociologia Ruralis*, 27, 3-20
- Mormont, M. (1999) Who is rural? Or, How to be rural: towards a sociology of the rural. In: T. Marsden, P. Lowe & S. Whatmore (ed.), Rural restructuring. Global processes and their responses. London: David Fulton Publishers, 21-44
- Murdoch, J. & A.C. Pratt (1993) Rural studies: modernism, postmodernism and the 'post-rural'. *Journal of Rural Studies*, 9 (4) 411-427
- Murdoch, J. & A.C. Pratt (1997) From the power of topography to the topography of power. In: P. Cloke, & J. Little (ed.), Contested countryside cultures. Otherness, marginalisation and rurality. London/New York: Routledge, 51-69
- Murdoch, J. (1998) Counterurbanisation and the countryside: some causes and consequences of urban to rural migration. *Papers in Environmental Planning Research* 15. Department of City and Regional Planning, University of Wales College of Cardiff
- Munters, Q.J. (1996) Kwetsbare aspecten van het actorperspectief. *Sociologische Gids*, 18 (1) 60-68

- Naarden, B. (2002) Beeld en Balkan. Waarneming en werkelijkheid van Zuidoost-Europa. Deelstudie rapport 'Srebrenica, een 'veilig' gebied van het Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie. Amsterdam: Bruno Naarden/Oost-Europa Instituut
- Nash, R. (1973) *Wilderness and the American Mind*. New Haven: Yale University Press
- Nederlandse Vereniging tot Bescherming van Dieren (2001) *Veehouderij in het jaar 2030*.
- Neuvel, K. (2002) De uniformering voorbij. Een nieuwe romantiek van stad en land. Zoetermeer: Meinema
- Niemeijer, J.A. (1976) *De wereld van Cornelis Jetses*. Groningen: De Vuurbaak
- NIPO (2001) *Opvattingen en meningen over het Nederlandse platteland*. Amsterdam: NIPO
- Nooij, A.T.J. (1993) Landbouw en platteland: een duurzame relatie. *Spil*, (1) 21-25
- Nooij, A.T.J. (1996) Rurale sociologie, een buitenplaats van de algemene sociologie? *Sociologische Gids*, 18 (1) 6-16
- Pater, B. de (red.) (1995) *Eenwording en verbroekeling. Paradox van de regionale dynamiek*. Assen: Van Gorcum
- Pearson, G. (1985) Lawlessness, modernity and social change: a historical appraisal. *Theory, Culture & Society*, 2 (3) 15-35
- Phillips, M. (1998) The restructuring of social imaginations in rural geography. *Journal of Rural Studies*, 14 (2) 121-153
- Phillips, M. (1998) Investigations of the British rural middle classes – part 1: from legislation to interpretation. *Journal of Rural Studies*, 14 (4) 411-425
- Phillips, M. (1998) Investigations of the British rural middle classes – part 2: fragmentation, identity, morality and contestation. *Journal of Rural Studies*, 14 (4) 427-443
- Phillips, M., R. Fish & J. Agg (2001) Putting together ruralities: towards a symbolic analysis of rurality in the British mass media. *Journal of Rural Studies*, 17 (1) 1-27
- Philo, C. (1992) Neglected rural geographies: a review. *Journal of Rural Studies*, 8 (2) 193-207
- Philo, C. (1993) Postmodern rural geography? A reply to Murdoch and Pratt. *Journal of Rural Studies*, 9 (4) 429-436
- Pine, B.J. & J.H. Gilmore (2000) *De beleviseconomie*. Schoonhoven: Academic Service
- Pleijter, A., E. Willemsen & L. Hermans (1997) De definitiemacht van journalisten. Een case study naar de wijze waarop regionale dagbladjournalisten met informatiebronnen omgaan. *Tijdschrift voor communicatiewetenschap*, 25 (4) 281-303
- Ploeg, J.D. van der (1993) Rural sociology and the new agrarian question. *Sociologia Ruralis*, 33 (2) 240-260
- Ploeg, J.D. van der (1994) Sociale dynamiek als innoverende kracht. In: J.N.H. Elerie & C.A.M. Fleischer-van Rooijen (red.), *Omstreden ruimte. Een discussie over de toekomst van het landelijk gebied*. Groningen: REGIO-Projekt, 133-140

- Ploeg, J.D. van der (1997) On Rurality, Rural Development and Rural Sociology. In: H. de Haan & N. Long (red.), *Images and realities of rural life*. Wageningen Perspectives on Rural Transformations. Assen: Van Gorcum, 39-73
- Ploeg, J.D. van der (1998) Over continuïteit en verandering: de constanten van agrarische ontwikkeling. Essay voor de verkenning 'Veranderende relaties tussen landbouw en maatschappij op weg naar 2015'. Den Haag: NRLO
- Ploeg, J.D. van der (1999) *De virtuele boer*. Assen: Van Gorcum
- Pratt, A.C. (1991) Discourses of locality. *Environment and planning A* (23), 257-266
- Pratt, A.C. (1996) Discourses of rurality: Loose talk or social struggle? *Journal of Rural Studies*, 12 (1) 69-78
- Provincie Gelderland (2002) *Veluwe 2010, een kwaliteitsimpuls* (2002) Arnhem.
- Raad voor het Landelijk Gebied (1999) *Made in Holland*. Advies over landelijke gebieden, verscheidenheid en identiteit. Amersfoort: RLG
- Raad voor het Landelijk Gebied (2000) *Wonen in het landelijk gebied*. Advies over de Ontwerp Nota Wonen. Amersfoort: RLG
- Raad voor het Landelijk Gebied (2002) *Voor boeren, burgers en buitenlui*. Advies over de betekenis van sociaalculturele ontwikkelingen voor het landelijk gebied. Amersfoort: RLG
- Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling (2000) *Wonen in de 21ste eeuw*. Reactie op de ontwerpnota *Mensen, wensen, wonen* van het ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer. Den Haag: RMO
- Ray, R. (1998) Culture, intellectual property and territorial rural development. *Sociologia Ruralis*, 38 (1) 3-20
- Ragin, C.C. (1994) *Constructing social research: the unity and diversity of method*. Thousand Oaks: Pine Forge Press
- Rajagopalan, K. (1999) Discourse analysis and the need for being critical all the way through. *Discourse & Society*, 10 (3) 449-451
- Remmers, G., R. van Broekhuizen & J.D. van der Ploeg (2000) *Initiatiefgroepen op het platteland: naar het creëren van koppelingen tussen praktijk en beleid*. Een onderzoek naar de rol en ondersteuningsbehoefte van initiatiefgroepen die bijdragen aan de sociale en economische vitaliteit van het landelijk gebied, Wageningen: Wageningen Universiteit
- Reyes, H. (1994) *Natuurontwikkeling en beheer van oude cultuurlandschappen: een onnodige tegenstelling*. In: J.N.H. Elerie & C.A.M. Fleischer-van Rooijen (red.), *Omstreden ruimte*. Een discussie over de toekomst van het landelijk gebied. Groningen: REGIO-Projekt, 78-86
- Reyes, H. (1999) *Landschap en regionale identiteit*. *Geografie*, 8 (2) 8-15
- Reijnders, L. (1997) *Het boerenbedrijf in de Lage Landen*. Geschiedenis en toekomst. Amsterdam: Van Genneep

- Richardson, L. (1995) Narrative and sociology. In: J. van Maanen (ed.), *Representation in Ethnography*. London e.a.: Sage, 198-221
- Richardson, T. (2000) Discourses of rurality in EU spatial policy: The European Spatial Development Perspective. *Sociologia Ruralis*, 40 (1) 53-71
- Roep, D. (2000) Vernieuwend werken. Sporen van onvermogen. Een socio-materiële studie over vernieuwing in de landbouw uitgewerkt voor de westelijke veengebieden. Wageningen: Wageningen universiteit (proefschrift)
- Rogers, A. (1989) People in the countryside. In: G.E. Mingay (ed.) *The rural idyll*. London: Routledge, 103-112
- Rooijakkers, G. (1993) *Mensen en dingen: betekenissen van materiële cultuur*. Amsterdam: KNAW/P.J. Meertens-Instituut
- Roth, P. (2000) *De menselijke smet*. Amsterdam: Meulenhoff
- Ruimschotel, T. (2000) De topografie van het dagelijks leven. In: T. Metz, *Atlas van de verandering: Nederland herschikt*. Rotterdam: NAI Uitgevers/IOP, 207-230
- Ru, J.H. de (1980) *Landbouw en Maatschappij. Een analyse van een boerenbeweging in de crisisjaren*. Wageningen (proefschrift)
- Sayyid, B. & Z. Lilian (1998) Political analysis in a world without foundations. In: E. Scarbrough & E. Tanenbaum (ed.) *Research strategies in the social sciences*. Oxford: Oxford University Press, 249-267
- Schama, S. (1998) *Landschap en herinnering*. Amsterdam/Antwerpen: Contact
- Schendelen, M. (1997) *Natuur en ruimtelijke ordening in Nederland. Een symbiotische relatie*. Rotterdam: Nai Uitgevers (proefschrift)
- Scholten, A.W. (1914) *Geschiedenis van de boerderij en het boerenbedrijf in de Iselstreken* (eigen uitgave)
- Schouten, M. (2001) *De natuur als beeld in religie, filosofie en kunst*. Utrecht: KNNV
- Schuyt, K., E. Taverne & S. van Voorst (2000) *1950: welvaart in zwartwit. Nederlandse cultuur in Europese context*. Den Haag: Sdu Uitgevers
- Schwarzeweller, H.K. & B. Mullan (ed.) (1998) *Focus on migration. Research in rural sociology and development Vol. 7*. Stamford etc.: Jai Press
- Selnes, T.A. (2000) *Ruimte voor groen wonen. Over sturing en bewegingsruimte voor de actoren*. Den Haag: LEI
- Slicher van Bath, B.H. (1962) *De agrarische geschiedenis van West-Europa 500-1850*. Utrecht/Antwerpen: Aula
- Slot, P. (1994) *Het landschap in 2010. Essays over vormgeving en inrichting*. Utrecht: Landinrichtingsdienst
- STAMM (2000) *Trends in de Drentse samenleving 2000*. Assen.
- Steiner, G. (2002) *Grammatica van de schepping*. Amsterdam: De Bezige Bij
- Stenseke, M. (2000) Whose landscape values? Central goals versus local perspectives in planning and management of the rural landscape. In: T. Haartsen, P. Groote & P.P.P.

- Huigen (ed.), *Claiming rural identities. Dynamics, Contexts, Policies*. Assen: Van Gorcum, 25-34
- Sterchi, B. (1991/2001) *Blösch*. Amsterdam/Antwerpen: De Arbeiderspers/Atlas
- Stichting Natuur en Milieu (2001) *Op goede gronden*. Utrecht
- Stott, A. (1998) *Hollandgekte. De onbekende Nederlandse periode in de Amerikaanse kunst en cultuur*. New York/Amsterdam: The Overlook Press/Ambo/Anthos
- Strikwerda, R. (1998) *Melkweg 2000*. Arnhem: CR Delta
- Strijker, D. (1999) *Ruimtelijke verschuivingen in de EU-landbouw 1950-1992*. Groningen: Stichting Ruimtelijke Economie (proefschrift)
- Strijker, D. (1999) *Platteland en plattelandsvernieuwing. Een andere analyse*. *Spil* (159-160), 11-17
- Suchtelen, R. van (2002) In: *Winters van Weleer. Het Hollandse winterlandschap in de Gouden Eeuw*.
- Suton, P. (1991) *Recente ontwikkelingen in openbare en particuliere verzamelingen in Amerika*. In: Broos, B. (red.) *Hollandse meesters uit Amerika*. Den Haag/Zwolle: Mauritshuis, Waanders
- Swabe, J. (1997) *The Burden of Beasts. A historical sociological study of changing human-animal relations and the rise of the veterinary regime*. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam (proefschrift)
- Thissen, F. (1996) *De verstedelijking van het platteland: dorpen en hun bewoners naar een nieuwe verscheidenheid*. In: J.N.H. Elerie & P.P.P. Huigen (red.), *De verstedelijking van het platteland. Na mij de deur dicht!* Groningen: LVKK, 20-33
- Thissen, F. & R. Van Engelsdorp Gastelaars (2000) *The qualities of rural areas in the Netherlands and Flanders: space and the rural landscape*. In: T. Haartsen, P. Groote & P.P.P. Huigen (ed.), *Claiming rural identities. Dynamics, Contexts, Policies*. Assen: Van Gorcum, 55-66
- Thoben, P. (2002) *Koeien bij de Vleet. Rundvee in de Nederlandse en Belgische schilderkunst van de negentiende en twintigste eeuw*. Eindhoven: Museum Kempenland
- Thomas, K. (1990) *Het verlangen naar de natuur. De veranderende houding tegenover planten en dieren, 1500-1800*. Amsterdam: Agon
- Tielen, M.J.M. (red.) (1995) *Vaccin(atie)beleid. Deelrapportage I Situatie en beleid t.a.v. aangifteplichtige dierziekten*. Utrecht: Koninklijke Maatschappij voor Diergeneeskunde
- Thrift, N. (1996) *Spatial Formations*. London: Sage
- Tysse, Jac. P. (1919) *De Isel. Verkade*
- Urry, J. (1995) *Consuming places*. London (etc.): Routledge
- Vaart, H.P. van der (1999) *Boerderijen en platteland in verandering. Een onderzoek naar herbestemming van boerderijen in Friesland*. Leeuwarden: Fryske Akademy (proefschrift)

- Valentine, G. (1997) A safe place to grow up? Parenting, perceptions of children's safety and the rural idyll. *Journal of Rural Studies*, 13 (4) 137-148
- Valkonet, E. (1976) Wonen op het platteland: De suburbanisatie nader onderzocht. Vakgroep sociologie en sociografie, Landbouwniversiteit Wageningen
- Vasterman, P. (1995) Media hypes – een theoretisch kader. *Massacommunicatie* 3
- Vedder, J. (2001) Het Apeldoorns Kanaal. Monument van de plattelandsgeschiedenis van de Oost-Veluwe (1800-1850). Utrecht: Matrijs
- Verrips, J. (1978) En boven de polder de hemel. Een antropologische studie van een Nederlands dorp 1850-1971. Groningen: Wolters-Noordhoff
- Verrips, K. (1990) Woont daar nog iemand? De plattelandsbevolking in 2015. *Spil* (81-82+83-84) 33-35
- Verschuur, G. Wat willen we eigenlijk in Europa? Voedsel, landbouw en platteland ter discussie. *Spil* (161-162) 39-43
- Verslag van het 50ste Nederlandsch Landbouwkundig Congres, Hoorn, 1897
- Verslag van het 64ste Nederlandsch Landbouwkundig Congres, Almelo, 1912
- Verslagen en meedelingen van de directie van den landbouw 1850, 1852, 1853, 1862, 1866, 1897, 1905, 1911. 's Gravenhage: Departement van Landbouw, Nijverheid en Handel, resp. 1851, 1853, 1854, 1863, 867, 1898, 1906, 1912
- Verstegen, W. (1999) Vervuiling van het milieudebat. Een milieusceptisch essay. Amsterdam: Uitgeverij Nieuwerzijds
- Visser, S. (1999) Landschap: schakel tussen verleden en heden. In: J. Kolen & T. Lemaire (red.) Landschap in meervoud: perspectieven op het Nederlandse landschap in de 20ste/21ste eeuw. Utrecht: Jan van Arkel
- Vries Reilingh, H.D. de (1967) Verstedelijking en landbouw – De agrarische ruimte in de toekomstige planologische ontwikkeling van Europa. *Landbouwkundig Tijdschrift*, 79 (5) 146-153
- Vrom-raad (1999) Sterk en mooi platteland. Strategie voor de landelijke gebieden. Den Haag.
- Wagner, A. (1997) Jan Voerman, IJsselschilder. Wageningen: Zomer & Keuning
- Weerdenburg, L.J.M. (1972) Het beoefenen van landbouw als nevenberoep. Achtergronden, betekenis en ontwikkelingen van de beoefening van landbouw als nevenberoep. Wageningen: Veenman & Zonen (proefschrift)
- Westerman, F. (1999) De graanrepubliek. Amsterdam/Antwerpen: Atlas
- Westra, P. (1885) Neerlands dichters der negentiende eeuw. Een keurbundel van poëzie uit Noord en Zuid. Rotterdam: Elsevier
- Wiel, K. & J. Zijlstra (2001) Paradijs der runderen. Geschiedenis van de rundveeverbetering in Noord-Holland. Wormerveer: Stichting Uitgeverij Noord-Holland/coöperatieve Rundveeverbetering Noord-Holland

- Wielinga, E. (2001) Netwerken als levend weefsel. Een studie naar kennis, leiderschap en de rol van de overheid in de Nederlandse landbouw sinds 1945. Wageningen (proefschrift)
- Wilt, J.G. de, H.J. van Oosten & L. Sterrenberg (red.) (2002) Agroproductieparken: perspectieven en dilemma's. Den Haag: Innovatienetwerk Groene Ruimte en Agrocluster
- Williams, R. (1973) *The Country and the City*. London: Paladin
- Wijffels, H. (2001) De toekomst van de veehouderij. Agenda voor een herontwerp van de sector.
- Wijnen, C.J.M., B.J. van der Sluis & H.J.M. Hansman (2000) Woonfuncties voor vrijkomende agrarische bedrijven. Verkenning van vraag en aanbod. Den Haag: LEI
- Wodak, R. (1996) *Disorders of discourse*. London: Longman
- Woods, M. (1998) Advocating Rurality? The Repositioning of Rural Local Government. *Journal of Rural Studies*, 14 (1) 13-26
- Woud, A. van der (1987) Het lege land. De ruimtelijke ordening van Nederland 1798-1848. Amsterdam/Antwerpen: Contact (proefschrift)
- Woude, R. van der (2001) Op goede gronden. Geschiedenis van de Christelijke Boeren- en Tuindersbond 1918-1995. Hilversum: Verloren
- Wijgergangs, T.P. (1995) Tongblaar in de vorige eeuwen. In: K. van der Horst (red.) *Over beesten en boeken. Opstellen over de geschiedenis van de diergeneeskunde en de boekwetenschap*, Rotterdam: Erasmus Publishing, 45-58
- Wijnands, M. (1999) *Op het dorp. Leven in de kleine Limburgse gemeenschappen*. Maastricht: TIC
- Zwanikken, T. (2001) Ruimte als voorraad? Ruimte als variëteit. De consequenties van discoursen rondom 'ruimte als voorraad' voor het rijksruimtelijk beleid. Nijmegen: Katholieke Universiteit Nijmegen (proefschrift)

Samenvatting

Hoofdstuk 1 geldt als introductie op het onderzoek. Aan de hand van twee casestudies wordt vastgesteld dat het hedendaagse platteland aan belangrijke veranderingen onderhevig is. Deze studies omvatten de populariteit van landelijk wonen als lange-termijnontwikkeling, en de mond- en klauwzeercrisis in de IJsselvallei als een plotselinge tragedie. Beide tonen een groot contrast tussen enerzijds harmonie en gemoedelijkheid en anderzijds isolement en onteigening. Het onderzoek vindt plaats tegen de achtergrond van nieuwe ruraliteiten die voortkomen uit verschuivingen van de geografische, sociale en symbolische dimensies van stad en platteland. Met andere woorden: er zijn meerdere plattelanden, zowel in onze verbeelding als in sociale praktijken.

Het platteland wordt vaak voorgesteld als een plek vol idylle en belevenissen, waar de stedeling tot rust kan komen. Tegelijkertijd lijkt er voor boeren steeds minder plaats. Dat roept de vraag op wat de basis is van het plattelandsleven. Waarheen verwijzen begrippen als ruraal en ruraliteit als de traditionele kern, de agrarische sector, het steeds moeilijker krijgt? Hoofdstuk 2 laat zien dat de uiteenlopende standpunten over het platteland te beschouwen zijn als beelden, als sociale constructies. De beelden komen terug in lyrische beschrijvingen in de media maar ook in plannen voor reconstructie van de niet-bebouwde ruimte. Maar hoe werken die beelden in de sociale praktijken uit? Lokaal getint onderzoek legt met behulp van discoursanalyse het oor te luister bij alledaagse verhalen van en over alledaagse plattelanders, zowel autochtonen als nieuwkomers, maar ook bij het beleidsdiscours, het expertdiscours en het tussendiscours (media).

Hoofdstuk 3 volgt de opeenvolgende gebeurtenissen rond de dorpen Welsum, Nijbroek en Terwolde tijdens en na de uitbraak van mond- en klauwzeer. Een dergelijke crisis grijpt diep in het dagelijks leven in. Lokale gemeenschappen ervaren de mkz-bestrijding als een voortrollende machinerie die niet te stoppen lijkt. Beelden van grijpers op tv en verhalen in kranten schudden burgers elders in het land wakker en zetten aan tot allerlei vormen van actie en medeleven. Met de bijna onvermijdelijke ruïmingen in zicht ontstaan lekendiscoursen over zin en onzin van het doden van gezonde dieren, en wat dat betekent voor identiteiten. De beschrijving cirkelt rond Steunpunt Nijbroek, een groep van voornamelijk

nieuwkomers die zich vanuit het dorps huis inzetten voor getroffen boeren en particulieren met hobbydieren in dit deel van de IJsselvallei.

Uitbraken van besmettelijke dierziekten in het verleden blijken drama's die zich tijdens de meestal wanhopige bestrijding afspelen, zoals in hoofdstuk 4 wordt beschreven. Na de runderpest van 1865 trof de overheid strengere maatregelen, maar met name de mond- en klauwzeer zorgde voor veel leed, zoals tijdens rampjaar 1911 en in de jaren daarna. Ook toen rees verzet tegen het zinloos afmaken van verdacht maar gezond vee. Begin jaren vijftig kwam het langverwachte vaccin tegen mkz op de markt. Daarna kende de Nederlandse veehouderij wat dierziekten betreft een lange periode van rust en voorspoed. De aanloop naar de vorming van de Europese Unie bracht het mkz-beleid weer op de agenda. In het discours van beleidsmakers en landbouworganisaties heerste de opvatting dat een non-vaccinatiebeleid de agrarische sector meer goed dan kwaad zou doen. Ondanks waarschuwingen werd het inenten afgeschaft. De boeren ervaren de mkz-crisis van 2001 als een aanslag op hun agrarische identiteit. Deze identiteit bestond – naast vee – uit vier elementen: moraal, eergevoel, respect, en vrijheid.

De media spelen een grote rol in het kanaliseren van emoties en het mobiliseren van getroffen boeren. Hoofdstuk 5 analyseert dit tussendiscours nauwkeurig. Allereerst wordt de berichtgeving op tv en in zes landelijke en twee regionale dagbladen behandeld. Hieruit blijkt dat zij zich sterk oriënteren op formele (beleids)bronnen van overheid en organisaties. Uit de verslaggeving ter plekke vallen rurale beelden te destilleren met een zevental tamelijk stereotiepe componenten. Redacteurs laten zich bij hun journalistieke keuzes mede leiden door eigen denkbeelden over boeren. De hoofdredactionele commentaren laveren moeizaam tussen zakelijkheid en emotionaliteit maar zijn het over één ding eens: het roer in de agrarische sector moet drastisch om. Het verzet tegen het mkz-beleid strekt zich uit over grote delen van de Nederlandse samenleving, waarvan de honderden ingezonden brieven een uiting zijn, met aandacht voor zowel boeren- als dierenleed.

Hoofdstuk 6 gaat nader op het plattelandsleven dat tijdens de mkz-crisis onder grote spanning komt te staan. Waar de een verzet opgeeft, strijdt de ander door. Er is geen vertrouwen meer in overheid en landbouworganisaties. De hobbydierhouderij ontbeert een spreekbuis, terwijl zij in aantal de grootste groep getroffen vormt. Eigenaren van ras-, fok- en gezelschapsdieren maken duidelijk waarom zij in de IJsselvallei voor deze hobby hebben gekozen; zij staan symbool voor de grote verscheidenheid aan motieven en rurale praktijken op het

hedendaagse platteland. Hun rurale identiteit liep in de mkz-periode flinke averij op. Deze identiteit bestond – naast hobbydieren – uit drie elementen: beschaving, levensstijl, en romantiek. Met de hobbydierhouderij worden contouren zichtbaar van een ander, multifunctioneel platteland, waarin de landelijke, ‘groene’ woonfunctie mogelijke een belangrijke plaats gaat innemen, zo blijkt uit het beleidsdiscours rond de ruimtelijke ordening.

Ideeën over een multifunctioneel platteland putten uit de verbeeldingskracht van het (oude) landleven. Hoofdstuk 7 geeft een globaal overzicht van poëzie, literatuur, schilderkunst, films en documentaires. Uit deze tussendiscoursen doemt een bekoorlijk platteland op met vruchtbaar vee, prachtige weidelandschappen en hecht, onbedorven gemeenschapszin – een Hollands clichébeeld dat door de culturele, burgerlijke elite werd omgebouwd tot een nationale identiteit. Deze plattelandsidylle spatte uiteen op de modernisering waarin de samenleving na de Tweede Wereldoorlog ondergedompeld raakte. Vanaf die tijd stond het platteland voor ‘achtergebleven’. Maar aan het eind van de 20e eeuw keert de hang naar landelijkheid in alle hevigheid terug – ditmaal om bijna verloren (natuur)beelden terug te halen, te koesteren en te conserveren. De rurale idylle klinkt door in tientallen films en documentaires die in de loop van de 20e eeuw op en over het Nederlandse platteland zijn gemaakt. Waar de idylle wordt doorgeprikt, blazen nieuwkomers de verschillen tussen stad en platteland juist weer op, want de trek naar buiten betekent voor hen veelal een bevrijding uit hún sociale beklemming in het jachtige stadsleven.

Velen herinneren zich gelukkige jeugdijaren op het Nederlandse platteland. Anderen laten zich leiden door nostalgische wandplaten van Cornelis Jetses op school, 40, 50 jaar geleden. Maar er zijn inmiddels ook nieuwe voorstellingen beschikbaar, zo laat hoofdstuk 8 zien. Nieuwe vergezichten ontvouwen zich, van een groen, mooi, rijk, verrassend, veelzijdig en duurzaam platteland zoals dat door het magazine *Landleven* – onderdeel van het tussendiscours – sinds de start in zomer 1996 succesvol wordt verbeeld. Diverse *country fairs* baten de hang naar landelijkheid handig uit. Het betreft een positieve verbeelding die als een filter functioneert. De voorliefde voor landelijkheid uit zich tevens in een gestage trek van stedelingen naar het platteland, een ontwikkeling die de 33 onderzochte regionale dagbladen vooral belichten tegen de achtergrond van leefbaarheid en vraagstukken rond de ruimtelijke ordening. Botsingen tussen rurale levensstijlen zijn onvermijdelijk.

Hoofdstuk 9 behandelt het plattelandsleven. Hoe sterk de verbeelding ook kan zijn, sociale praktijken leveren aanvullend waardevol inzicht in de dynamiek van het

hedendaagse platteland. Drie typen nieuwkomers – ‘uitwaaiers’, ‘doorruimers’ en ‘herbronniers’ uit de Randstad verhuizen naar de omgeving van de IJssel. Hun zelfgekozen rurale identiteit nodigt uit tot een nadere beschrijving en analyse van het wonen in een kleine gemeenschap: Almen, een dorp van pakweg 1200 inwoners dat naar een nieuw evenwicht tussen autochtonen en nieuwkomers tast. Waar de een dorpsleven en landschap wil beschermen en koesteren, zoekt de ander naar groei en ontwikkeling. Naast de drie typen dringt zich al snel een vierde op, de ‘rustkoper’. Deze categorie negeert de sociaalculturele aspecten van het platteland, met soms conflicten tot gevolg. Hoewel het om enkelingen gaat, domineren zij de beeldvorming bij de autochtone bevolking.

De dynamiek in dorpen en daarbuiten komt onder andere tot uiting in de groeiende aandacht voor toerisme en recreatie. In hoofdstuk 10 dient het dorp Gelselaar, in de omgeving van Almen, als voorbeeld voor de wijze waarop de plaatselijke bevolking autonoom geachte ontwikkelingen op het platteland tracht te beïnvloeden en zo mogelijk om te buigen. In de IJsselvallei ondervindt Welsum en omgeving een soortgelijke situatie. Landbouw maakt langzaam plaats voor wonen en natuur, maar de dorpen willen hun agrarische en rurale identiteit behouden. Eén van die aspecten betreft het roodbonte Maas-Rijn-IJsselvee. De streek rond Welsum en Nijbroek is dé bakermat van dit type koe. De band van de boer met zijn vee, in de media tijdens de mkz-crisis breed uitgemeten, is tevens een lijn naar het verleden, de wortels van zijn traditie. Na de mkz gaan veehouders door, al kleurt de IJsselvallei meer zwartbont dan voorheen.

De toekomst van de landbouw is bij alle veranderingen onzeker geworden. Hoofdstuk 11 graaft nogmaals in de landelijke dagbladen om te peilen hoe de publieke opinie denkt over de agrarische sector. Veel deskundigen grijpen de mkz-crisis aan om te pleiten voor een fundamentele omslag. Dit expertdiscours biedt aanknopingspunten voor de nota-Wijffels, bedoeld als advies aan beleidsmakers. Zo zou de landbouw kleinschaliger, duurzamer en biologischer moeten worden. Ook de speciale tv-uitzending die voor de mkz-boeren werd gemaakt, laat dit toekomstbeeld zien. Recreatie en toerisme nemen aan belang toe, maar de sector zelf blijft in het beleid onderbelicht. Na de crisis ontstaat in de IJsselvallei een nieuwe vereniging die de verwijdering tussen boer en burger wil dichten. Mensen met hobbydieren slaan eveneens de handen ineen en vormen een nieuw netwerk. Zij proberen via hun lekendiscoursen toegang te krijgen tot het beleidsdiscours bij reconstructieplannen en rond een nieuw mkz-beleid, waarin noodvaccinatie een belangrijke optie wordt. Zo krijgen agrarische en rurale identiteiten weer vorm.

Tot slot komen in hoofdstuk 12 de verschillende lijnen rond beide casestudies weer bijeen. Zowel de mkz-crisis als de trek naar het platteland biedt een rijkgeschakeerd beeld van uiteenlopende opvattingen over ruraliteit. Discoursanalyse geeft nader inzicht in het herdefiniëren van het rurale en ruraliteit. Het Nederlandse platteland – landelijk gebied, groene ruimte – krijgt de functie van publieke belevingsruimte in een sterk verstedelijkte samenleving. Omdat geografische, sociale en symbolische dimensies steeds minder samenvallen, neemt het belang van de laatste toe, als representatie van ideologie en sociale praktijk. Ruraliteit wordt dan een ideaaltypische tegenhanger van de stad, het ‘westen’. Maar ruraliteit is tevens onderhevig aan paradoxen, kenmerkend bij de vorming van nieuwe rurale identiteiten in een snel veranderende wereld waarin globalisering en lokalisering soms elkaars tegenpolen zijn, en soms elkaar versterken. De mkz-crisis toonde bijvoorbeeld dat de agrarische sector en daarmee het platteland telkens weer in globale krachten wordt meegezogen, op straffe van uitsluiting. Het ruimingbeleid legde daarom een ethisch tekort in onze economie bloot. Daarentegen biedt lokalisering nieuwe kansen. De onderstroom bij veel nieuwkomers lijkt zich te ontpoppen tot een kritiek op stedelijkheid en een zoektocht naar een plek waar buurtgenoten de natuur gemeenschappelijk beleven, een plek waar de tijd vertraagt, een levenswijze die een nieuwe verbinding van het sociale met het ecologische mogelijk maakt. Nieuwe ruraliteit wil natuur als bondgenoot. Op dit punt kunnen boer en nieuwkomer elkaar vinden. Zij hebben meer gemeen dan vaak wordt gedacht. Een symbolische kloof houdt toenadering en daadwerkelijke samenwerking echter tegen.

Summary

Chapter 1 presents the introduction of the research. Two case studies show that the present Dutch countryside is subject to considerable changes. These studies contain the popularity of country living as a long term development and the Foot and Mouth Disease in de 'IJsselvallei' as a sudden tragedy. Both show a big contrast between harmony and geniality on the one hand and on the other isolation and dispossession. The research takes place against the background of new ruralities which arise from a shift in the geographical, social and symbolic dimensions of town and countryside. In other words: there are more rural places, in our imagination and in social practices as well.

The countryside is often seen and represented as a place of idyll and experiences, where the city-dweller can find some rest. At the same time there is pressure on farmers to expand their practices. This raises the question what is the basis of country life? Consequently, the concepts of 'rural' and 'rurality' don't refer less and less to the traditional core – agriculture? Chapter 2 shows that the diversity of views about the countryside can be seen as images; as social constructs. We find these images in lyric descriptions in the media but also in plans for new developments in rural places. But, how do these images effect social practices? Local research puts the 'ear to the ground' by means of discourse analysis of the everyday talk among rural residents (lay discourse), both locals and newcomers, but also of formal, professional and popular discourses.

Chapter 3 follows the successive events around the villages Welsum, Nijbroek and Terwolde during and after the Foot and Mouth Disease. Such a crisis interferes deeply in the pattern of daily life. Local communities experiences the fight against FMD as a rolling machine which cannot be stopped. Images of captured cows on television and stories in newspapers awake citizens in the whole country and urges on different forms of action and compassion. With the almost unavoidable destruction of the cattle in sight there exists lay discourses about sense and nonsense of the killing of healthy animals, and what this means for the identities of those involved. The description focuses around the 'Support Centre Nijbroek', a group of mainly newcomers who give help to the farming community and to private persons with hobby animals in this part of the IJsselvallei.

In the past infectious animal diseases have shown to be very dramatic events which occur during the often desperate battles against the virus, as described in chapter 4. After the Rinderpest in 1865 the Dutch government took severe measures. The FMD especially caused much grief in 1911 and the years following when it appeared to be a disaster. Likewise there was opposition against the senseless killing of suspicious but healthy cattle. In the fifties, finally the long-expected vaccine became available. Since then the Dutch stock-breeding had a long period of rest and prosperity concerning animal diseases. However, the take-off for the formation of the European Union brought back the FMD onto the political agenda. In both the formal (governmental) and professional (agricultural) discourses opinion was dominated that the sector was better off with non-vaccination and will even benefit from it. Despite some warnings in 1991 the vaccinations were stopped. In the FMD crisis of 2001 the farmers experienced an attack on their agricultural identity. This identity had – besides cattle – four elements: moral, feeling of honour, respect, and freedom.

The media play an important role in giving voice to and mobilising the farmers. Chapter 5 analyses these popular discourses thoroughly. At first six national and two regional daily newspapers are surveyed. From this it is clear that they depend heavily on formal information sources of the government and organisations. Rural images are shown up when looking to the coverage of the FMD crisis in the IJsselvallei. In their work as journalists, reporters make choices which are guided by their own ideas about farmers. The commentaries shift between conciseness and emotionalism but about one thing they all agree: agriculture must change direction. The opposition against the FMD policy stretched over large parts of the Dutch society, expressed by hundreds of letters-to-the-editor, showing attention to the sorrow of farmers and animal harm done to animals as well.

Chapter 6 focus on the country life which comes under heavy pressure during the FMD crisis. Some people stopped their resistance, while others wanted to go further. Both groups lost their trust and faith in the government and agricultural organisations. Hobby farmers appeared to lack a mouth-piece despite that they form the largest group. Owners of animals for example, strain, breed or companion reasons make clear why they choose for their hobby in the IJsselvallei. They can be seen as symbols of the great diversity in motives and rural practices on the present countryside. In the FMD period their rural identity became damaged. This identity had – besides hobby animals – three elements: civilisation, life style, and romanticism. With hobby farming we see the outlines of another, multifunctional countryside where rural, ‘green living’ plays an increasingly important role. This in turn affects the formal discourse for the spatial planning of the countryside.

Ideas about a multifunctional countryside are drawn on the imagination power of the (old-fashioned) country life. Chapter 7 gives a broad overview of poetry, literature, painting, films and documentaries. From these popular discourses, a picture of a charming countryside emerges with prolific cattle, beautiful meadow landscapes and firm, unspoiled community spirit. This Dutch cliché is used to reconstruct a national identity by the cultural and civil elite. This rural idyll clashed and felt into pieces because of the modernisation of the society after the Second World War. Since then the countryside was seen as lagging behind. But at the end of the 20th century this former attachment on rurality made a strong come back – this time to bring back, to cherish and to conserve almost lost images of nature. The rural idyll resounds in tens of films and documentaries about the Dutch countryside. Where one sees the idyll as unrealistic, newcomers will exaggerate the differences between city and countryside. Moving away means for them in most cases a liberation from their social oppression of the hurried city life.

Many people remember the idealised images of their childhood on the Dutch countryside. Many others let themselves be guided by nostalgic drawings made by Cornelis Jetses hanging in schools from forty to fifty years ago. Meanwhile there are also new representations available, as chapter 8 shows. New perspectives unfold of a green, beautiful, rich, surprising, diverse and sustainable countryside as represented by the magazine *Landleven* – part of the popular discourse – from the start in summer 1996. Various *country fairs* successfully exploit this attitude of clinging to rurality. It is a positive imagination which functions as a filter. The preference for rurality is expressed by the slow but steady drift of city-dwellers to the countryside, a trend highlighted by 33 regional daily newspapers against the background of liveability and questions about spatial planning. Clashes between rural lifestyles seem unavoidable.

Chapter 9 looks at the country life. However strong the imagination can be social practices delivers additional insight in the dynamics of the present countryside. There are three different types of newcomers – ‘blow out’, ‘more spacious’ and ‘resources’ from the Randstad migrating to the surroundings of the IJssel. Their self-chosen rural identity invites us to take notice of a description and analysis of living in a small community, like Almen, a village of about 1200 inhabitants which search after a new balance between locals and newcomers. Some want to protect and cherish village life and landscape whilst some like to give room to grow and develop. Besides these three types of newcomers another type will be described, ‘buying rest’. This type of newcomer neglects the social and cultural aspects of the

countryside. The result can be conflicts. Though there are just a few of them, they dominate the perception of the local people.

The dynamics in and outside villages are expressed in the growing attention for tourism and recreation. In chapter 10 we meet Gelselaar, a village in the neighbourhood of Almen, as an example for the way the local population developments on the countryside which seems to be autonomous try to influence and if possible change into another direction. Welsum in the IJsselvallei goes through the same process. Farmers make room for dwelling and nature as do the villagers who want to keep their agricultural and rural identity. One of these aspects is the red and white Moos-Rhine-IJssel cattle. The region around Welsum and Nijbroek is the birthplace of this type of cow. The farmer who has a strong tie with his cattle - in the popular discourse broadly exposed - experiences also a link with the past, namely the roots of his tradition. After the FMD the farmers restarted their business, but the IJsselvallei has now more black and white cattle than before.

The future of agriculture becomes uncertain in the course of all these changes. Chapter 11 takes the daily newspaper again, this time to take notice of the public opinion about farming. Many experts use the FMD crisis to argue for a fundamental reconstruction of the sector. This professional discourse within the popular discourse offers starting-points for the Wijffels-report, as an advice to policy-makers. Agriculture should be smaller, more sustainable and organic. The special television program about the farmers show also this idea. Recreation and tourism become more important, but this sector remain underexposed in the policy. Out of the FMD arise a new association to make a bridge between farmers and citizens. Owners of hobby animals also form an association. By means of their lay discourses all of them try to get access to the formal discourse of reconstruction plans for the countryside and of a new FMD-policy, with an option for vaccination. In this way agricultural and rural identities are reshaping.

At the end the different outlines of both case studies come together in chapter 12. The FMD crisis and the counterurbanisation as well show a rich-variegated image of divergent opinions about rurality. Discourse analysis affords further insight into the re-defining of the concepts, rural and rurality. The Dutch countryside – rural areas, green space – gets the function of public space of experience in a strongly urbanised society. Because geographical, social and symbolic dimensions coincide less and less, the latter becomes more important, as a representation of ideology and social practise. Rurality then is seen as an ideal-typically counterpart of the city, often expressed as ‘the west’. But rurality is also subject to paradoxes, which are characterised by the construction of new rural identities in a fast-changing

world. Globalisation and localisation sometimes are antipoles of each other and sometimes strengthen each other. The FMD crisis for example shows that agriculture and with that the countryside every time is carried along by global forces which leads to exclusion. The fight against the virus uncovers an ethical deficit in our economy. On the contrary localisation offer new opportunities. The undercurrent opinion of many newcomers seems to be a criticism on urbanity. That leads to a search for a place where the neighbourhood experience nature in common, a place where time is slowing down. They are looking for a lifestyle which makes able a new connection of the social with the ecology. New rurality wants to have nature as a partner. About this the farmer and the newcomer can find each other. They have more in common then often been thought. But the symbolic gap makes it difficult for the two to approach each other and to co-operate.

Curriculum Vitae

Tjirk van der Ziel is geboren op 27 november 1959 in Hattem. Hij volgde de middelbare school in Zwolle en had een baan in de grafische sector voor hij in 1983 begon aan een HBO-opleiding journalistiek in Amersfoort. Daarna werkte hij achtereenvolgens bij het *Agrarisch Dagblad*, bij de gemeente IJsselmuiden (voorlichter) en bij uitgeverij Premier Printing in Winnipeg, Canada. Van 1988 tot 1993 studeerde hij Sociale Geografie aan de Universiteit Utrecht, richting Economische Geografie. Het afstudeeronderwerp 'Ondernemen in Oost-Europa' werd bekroond met de EIM/Rabobank-scriptieprijs en met de Marc de Smidt-prijs. In de laatste fase van de studie kwam hij in dienst van het *Nederlands Dagblad*, eerst bij de redactie economie, later bij de redactie wetenschap. In het najaar van 1995 volgde hij twee modules van de postdoctorale opleiding aan The European Interuniversity Association on Society, Science and Technology in Maastricht. Van april 2000 tot april 2002 was hij als toegevoegd onderzoeker verbonden aan Wageningen Universiteit, leerstoelgroep rurale sociologie, om dit promotie-onderzoek uit te voeren. Hij is tevens deeltijd docent aan de Christelijke Hogeschool Ede en bestuurslid van Stichting CHEROM ten behoeve van educatieve projecten aan universiteiten in Roemenië.